પ્રકાશક—

મેસર્સ એ. એમ. એન્ડ કંપની

પાલીતાણા—કાઠિયાવાડ.

ભાવનગર—

શ્રી આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈએ છાપ્યું.

અર્પણ.

જેની નસેનસમાં જૈનત્વની ધગશ હતી.
જેના શ્વાસોશ્વાસમાં શાસનસેવાનો મંત્ર હતો.
જેના શબ્દે શબ્દે સત્ય માર્ગનો પાઠ હતો.
જેની કૃપાદૃષ્ટિથી મારો આત્મવિકાસ થયો છે.

એ

પરમ પુનિત પૂજ્યપાદ ગુરૂદેવ
શ્રીમદ્ ચારિત્રવિજયજી (કચ્છી)

ના

ચરણારવિંદમાં

સમર્પણ.

સેવક–દર્શન.

શ્રી ચારિત્ર સ્મારક સીરીઝના પ્રગટ થઈ ચૂકેલાં—

આકર્ષક પુસ્તકો.

પુ: નં:		કીંમત
૧	શ્રી [illegible]	૦-૧૦-૦
* ૨	મહાવીર જન્મોત્સવ.	ભેટ.
* ૩	[illegible] પૂજા.	——
* ૪	[illegible]	ભેટ.
* ૫	વિહારદર્શન ભા. ૧ લો	ભેટ.
૬	[illegible]	ભેટ.
૭	[illegible]	ભેટ.
૮	[illegible]	ભેટ.
૯	જૈન [illegible]	૦-૪-૦
૧૦	[illegible] (અપ્રાપ્ય)	ભેટ.
૧૧	[illegible] (સચિત્ર)	૧-૮-૦
૧૨	[illegible]	૨-૮-૦
	[illegible] ([illegible])	ભેટ.
	જૈન [illegible]	ભેટ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્રી ચારિત્ર સ્મારક સીરીઝ—

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પ્રસ્તાવના.

श्रीमद् चारित्रविजयगुरुभ्यो नमोनमः

પ્રાચીનત્વ

જૈન સાહિત્ય એ સર્વાંગ પૂર્ણ સાહિત્ય છે, જેમાં દરેક વિષયોને સારા રૂપમાં આલેખવામાં આવ્યા છે.

પ્રભુ મહાવીર દેવથી આગમસાહિત્યનો નવો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે, તેમ પૂર્વના દરેક તીર્થંકરોના આગમોનો સમાવેશ થયો છે, અને એ આગમ પ્રવાહમાંથી કાલિક-ઉત્કાલિક વિગેરે આગમ જુદેજુદા નીકળ્યા છે.

કાલિક આગમોમાં જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ અને દ્વિપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ એ મહત્વનુ પ્રકરણ-પ્રજ્ઞપ્તિઓ છે. જે પૈકીની જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં જંબુદ્વીપ-ભરતક્ષેત્રનો, સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિમાં સૂર્ય વિગેરેનો, ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિમાં ચંદ્ર વિગેરેનો, અને દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિમાં સમસ્ત દ્વીપસમુદ્રોનો વિષય ચર્ચ્યો છે. એટલે બે આગમોમાં ભૂગોળ આપી છે. અને બે આગમોમાં ખગોળનું આલેખન છે

આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થયું છે કે—હિંદમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જ્યોતિષ વિષયક કોઇ સ્વતંત્ર ગ્રંથ હોય તો તે સૂર્ય—ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિઓ છે. જેમાં તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, સૂર્યચાર, ચંદ્રચાર, યોગ, ગુરુ, શનિ, મંગળ અને ૮૮ ગ્રહોનો અધિકાર છે.

ત્યાર પછી ભદ્રબાહુ *સંહિતાની રચના થઇ છે, જે અત્યારે ઉપલબ્ધ થતી નથી. આ સિવાય પણ ગણિત-ફલિત મુહૂર્ત વિગેરેના અનેક ગ્રંથો રચાયા હશે.

કેટલોક કાળ દુષ્કાળ વિગેરે વિષમ પ્રસંગો ઉપસ્થિત થતાં આ વિષયમાં પીછેહઠની શરૂઆત થઇ.

---

* ભદ્રબાહુ સંહિતા પ્રાકૃતમાં હોવી જોઇએ, જેનાં સંસ્કૃત તરજુમામાં ભૃગુસંહિતાનો જન્મ થયો છે, અને ઉપલબ્ધ થતી ભદ્રબાહુ સંહિતા અર્વાચીન છે, એમ મારું માનવું છે.

અર્વાચીનતા—

વરાહમિહિરની બીજી બૃહત્સંહિતા ગ્રંથમાં જૈનાચાર્યોએ ઉદ્ આદિત્ય સાથે મંગળ, રાહુ અને બૃહસ્પતિને પણ સાથે જોડ્યા પુ છે, અને તેમાં મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, કેતુ તથા રાહુને પણ સ્થાન આપ્યું છે.

આર્યાવર્તમાં રાહુ કેતુ અને વારના ક્રમિકે ક્યારે શરૂ થયા જાણવા છે, કેમકે-ઓસિઆના તોરણમાં સં. ૧૦૩૫ આ. શુ. રવિવાર સ્થાપિતનો (લેખાંક ૭૮૮) ઉલ્લેખ છે તથા પંચાસરાના જૈનમંદિરમાં એક બાજુએ સં. ૯૧૮ ચૈત્ર શુદિ ર શનિવાર-બુધવારે હાર સમર્પણ કર્યાની પ્રાકૃત ગાથા છે. (લેખાંક ૯૭૧) હવે આ પહેલાંના પ્રયોગોમાં લેખોમાં રાહુ કેતુ કે વારના ઉલ્લેખો નથી, એટલે સમજી શકાય છે કે લગભગ તે અરસામાંજ વાર વિગેરેની પ્રવૃત્તિ થઈ છે, અને પછીના ગ્રંથોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો છે. પ્રસ્તુત દિનશુદ્ધિ પણ આ ઘુમનોજ મૌદ્ધિક સમય છે.

દિનશુદ્ધિ-કર્તા

વિક્રમ સંવત્ ૧૩૩૦ થી ૧૩૬૦ માં બૃહદ્‌ગચ્છમાં શ્રી જયદેવસૂરિની પાટે શ્રી વજ્રસેન નામના આચાર્ય હતા, આ સૂરિ ઉપદેશ કરવામાં લબ્ધિવંત હતા જેથી તેમને સારંગ ભૂપતિએ દેશનાજલધર નું બીરૂદ આપ્યું હતું. અલ્લાઉદીન ખીલજીએ શિહડ રાણા દ્વારા આ સૂરિની ખ્યાતિ સાંભળીને બહુ માન આપ્યુ હતું. તથા તેમના યોગના ચમત્કાર વડે ખુશી થઈને મંત્રિશિહડરાણા દ્વારા રૂણા ગામમાં એક સુંદર હાર અને કેટલાક ફરમાનો સમર્પ્યા હતા. પ્રો. પીટર્સન અને વેબર પણ પોતાના રીપોર્ટમાં આજ વાદીનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ સૂરીશ્વરે વિ. સં. ૧૩૪૨ માં લોઢાણા ગોત્રિય ૧૦૦૦ ઘરોને જૈન બનાવ્યા છે. ગુરુ ગુણષટ્ત્રિંશિકા અને લઘુ ત્રિષષ્ઠિ પુરુષ સારની રચના કરી છે તથા શ્રી મહેશ્વરસૂરિને શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિકૃત આવશ્યક સપ્તતિપર ટીકા રચવામાં મદદ કરી છે.

તેમના શિષ્ય ગણમાંથી બે શિષ્યોના નામો મળી શકે છે.

૧-શ્રી હેમતિલકસૂરિ-જેમણે સં. ૧૩૮૨ માં ભાટી રાજાને અને દુલચીરાયને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા હતા. માની શકાય છે કે-બૃહન્ દીપકની વૃત્તિ પણ તેઓએ બનાવી હોય.

૨–સૂરિમુનિ-પોતાના ગ્રંથ પ્રાન્તમાં લખે છે કે—

श्रीवज्रसेनस्य गुरोस्त्रिषष्टि सार प्रबंध स्फुरदगुणस्य
शिष्येण चक्रे हरिलेखमिता सूक्तावली मेमिषरिषकजी ॥

શ્રી દેમતિલકસૂરિના શિષ્યરત્ન શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરિ હતા. જેમનો જન્મ સં. ૧૩૭૨ માં દિક્ષા સં. ૧૩૮૫ માં સૂરિપદ સં. ૧૪૦૦ શીલાગ્રામમાં, અને સ્વર્ગગમન સં. ૧૪૨૮ માં થએલ છે. જેમણે ખરતર ગચ્છાધિપતિ જીનચંદ્ર સૂરિના શિષ્ય જીનપ્રભસૂરિ પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓશ્રીને " મિથ્યાન્ધકાર નભોમણિ " નું બિરૂદ હતું.

દિલ્હીપતિ ફિરોજશાહ તઘલક (ઇ. સ. ૧૩૫૧ થી ૧૩૮૮) પાસે પેથડસંઘવી (સ. ૧૪૪૪) ની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. તેમની દ્વારા આ સૂરિનો પરિચય થતાં બાદશાહે સૂરિજીને ફરમાનો લખી આપ્યાં હતાં. જેમના શિષ્ય શ્રી દેમચંદ્રસૂરિ થયા છે.

આ રત્નશેખર સૂરિજીએ લગ્નના વિષયને અલગ રાખી માત્ર પંચાંગ શુદ્ધિથી દિવસ જોવા માટે લક્ષ્ય સ્થિર કરી આ દિનશુદ્ધિ ગ્રંથ બનાવ્યો છે. તેઓએ આ ગ્રંથમાં એવી ખુબી કરી છે કે જે મુગ્ધ જીવોને પ્રાથમિક શિક્ષણમાં એક ભોમિયાની ગરજ સારે છે. તેમજ આ ગ્રંથ પ્રતિદિન-પ્રમાણભૂત રોચક ચોકીદાર અને સરલ છે. જેનું માપ તેના અભ્યાસીજ આંકી શકે.

• તે સૂરિની જ બનાવેલી અન્ય કૃતિઓ નીચે મુજબ છે.
સ્વોપજ્ઞ ષીરંજય ક્ષેત્ર સમાસ. (પ્રકાશક–આત્મા૦ ભાવનગર.)

---

* ધર્મતગઢના શિલાલેખ (૯૫૪) માં ઉલ્લેખ છે કે-તપગચ્છાધિપતિ શ્રી સોમસુંદરસૂરિ-શિષ્ય શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ-શિષ્ય શ્રી જયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય ભાષાસરસ્વતી શ્રી રત્નશેખરસૂરિ (વિ. સં. ૧૪૫૭ થી ૧૫૧૭ પોષ વદિ ૬) થયા છે. તેમણે સ્વોપજ્ઞ શ્રાદ્ધવીધિ, રત્નચૂડરાસ આચારપ્રદીપ. અને શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ વૃત્તિ બનાવેલ છે.

આ ઉપરાંત ષડાવશ્યકવૃત્તિ (સં. ૧૪૯૬), લઘુ સંગ્રહ (ઉદ્ધત). હેમ. અવચુરિ (અમ. ભં. ૨) તથા પ્રબોધ ચંદ્રોદય વૃત્તિ આદિના કરનારા અને નેમિ રાજમતીના બાર રાસા કાર ભંયસમચ્છિય કપૂરવિજય ના ગુરૂ વિગેરે પણ જૂદા જૂદા રત્નશેખર સૂરીશ્વરો છે.

ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ કૃત અપ્રકટ "જૈન જ્ઞાન મહોદધિ"
તથા " જૈન ગ્રંથાવલી " ના આધારે

રત્નપાલ ગુજરાતના ભાષાંતર. (પ્ર. રૈ. ના. પૃ. ૬૬ સુધી)
પ્રાકૃત શ્રીપાલ ચરિત્ર રચના સં. ૧૪૨૮ (પ્ર. રૈ. ના.)
સિદ્ધચક્ર વિધાન વીધિ.
ગુણગુણ વરિત વિધાન-સહિત.
છરી રત્નાવળી (જે જ્ઞાનસાર ભાષાન્તર ની પ્રાકૃત છંદ કૃત ગાથા ૩૦૦ સમજાવે છે).
સંક્ષેપ સીનરી રીત.
નામાવલી (આ ગ્રંથ ગ્રંથ ક્રમી છે જે સમજ સ્થાનું નથી).

વિશ્રમભા-ભાષાંતર.

મારા પૂજ્ય ગુરુશ્રી કહેતા કે—પ્રત્યેક સાધુ મનુષ્યે વિવિધ ભાષા-શક્તિ-વિજ્ઞાનવાળા મુનિઓથી રચાયેલા ગ્રંથો જોવા જોઈએ. એથી તેઓશ્રીએ મને જ્યોતિષવિષય અને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાને અનુકૂળતા કરી આપી. અને મને એ પૂજ્ય ગુરુની કૃપાથી સં૦ ૧૯૭૩ ના ચોમાસામાં વીરમગામમાં, તૈલ. હિંદી અંગ્રેજી શિખ્યો. અને આગળ ઉપર જ્યોતિષનું જ્ઞાન મળ્યું અને ૧૯૭૫ ના ચોમાસામાં મહુવાબંદર જવાનો પ્રસંગ મળ્યો. આ દરમીઆન જે વિષયની ખીલવટ કરવી હોય તે વિષયમાં કંઈ સ્વતંત્ર લખવું જોઈએ, એ ઈચ્છાથી મેં "વિજયકમલ જ્યોતિષ" તથા "વિનય સામુદ્રિક છંદ" લખ્યા હતા. અને સ્વતંત્ર મૌહૂર્તિક ગ્રંથ લખવા ભાવના રહ્યા કરતી હતી. પરંતુ મહાન જૈનાચાર્યોના સામર્થ્ય સામે મારી શક્તિની ખામીનો મને ખ્યાલ હતો, માટે પ્રાચીન પ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથોની નામાવળીમાં એક ક્ષુદ્ર ગ્રંથ ઉમેરવા કરતાં તેમાંના એક ગ્રંથને જાહેરાતમાં લાવવા પ્રયાસ કરવો, એથી જ્ઞાન વધારે ખીલશે, એમ મને લાગ્યું; અને દિનશુદ્ધિ તથા લગ્નશુદ્ધિ ઉપર દૃષ્ટિ પડી.

અમારૂં સં૦ ૧૯૭૯ નું ચાતુર્માસ શ્રી સંઘના આગ્રહથી પ્રાંગધ્રામાં થયું. ત્યારે શેઠ હરિભાઈ અને જુઠાભાઈએ તેમનાં માતુશ્રી મીઠીબાઈના કહેવાથી ઇચ્છા દર્શાવી કે—"આપ મુનિમહારાજોને ઉપયોગી થઈ પડે. અને જેમાં ધ્રાંગધ્રાના ચોમાસાની યાદી રહે, એવું એક પુસ્તક તૈયાર કરો. અમો તેને છપાવવામાં કંઈ રકમ આપી જ્ઞાનની ભક્તિ કરવા ભાગ્યશાળી થઈશું." તેમની આ પ્રેરણાથી કયું નવું પુસ્તક તૈયાર કરવું? એ પ્રશ્ન ઉઠ્યો.

દિનશુદ્ધિએ દિવસનું બળ દર્શાવ્યું છે, જ્યારે લગ્નશુદ્ધિએ લગ્ન-બળ પર ભાર મૂક્યો છે. દિનશુદ્ધિ અભ્યાસના પ્રારંભમાં ઉપયોગી છે, જ્યારે લગ્નશુદ્ધિનું અધ્યયનમાં પછી સ્થાન છે. આ પ્રમાણેની વિચાર-ધારામાં મારું એ સ્થિર થયો કે—આબાલવૃદ્ધને ઉપયોગી થઇ પડે તેવું દિનશુદ્ધિનું વિવરણ લખવું, અને બીજે દિવસેજ વિશ્વપ્રભાનો પ્રારંભ કર્યો. સાથે સાથે વિષયને સુંદર રીતે લખવા માટે પ્રસ્તુત ગ્રંથોનું અધ્યયન પ્રારંભ્યું.

ગ્રંથ	કર્તા	ગ્રંથ	કર્તા
[1]સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ–ટીકા.		સુધીશૃંગારવાર્તિક.	પાહેમહંસગણિજી
ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ.		જૈનમતપ્રભાકર	વ્યા૦ વિ૦ શાંતિવિજય
[2]નારચંદ્ર.	શ્રીનરચંદ્રસૂરિ	મુહૂર્તચિંતામણી.	દૈવજ્ઞરામ
„ ટીપ્પન.	શ્રીસાગરચંદ્રસૂરિ	„ ટીકા	
પ્રશ્નશતક.	શ્રી નરચંદ્રોપાધ્યાય	પ્રતિષ્ઠાકલ્પ.	પૂર્વાચાર્ય
„ બેડાજાતક.	„	બાળબોધ જ્યોતિષ.	
પ્રશ્નચતુર્વિંશતિકા.	„	બૃહજ્જ્યોતિષસાર.	
લગ્નશુદ્ધિ	શ્રી હરિભદ્રસૂરિ	શિઘ્રપદીપક.	
ભુવનદીપક.	શ્રી પદ્મપ્રભસૂરિ	સર્વતોભદ્ર.	
જ્યોતિર્હીર	આ૦ શ્રી વિજયહીરસૂરિ	કાળજ્ઞાન.	પં૦ શંભુનાથ
મેઘમહોદય	ઉ૦ શ્રી મેઘવિજયજી	પંચાંગ (બનારસી) ગુપ્તપ્રેસ.	
આરંભસિદ્ધિ.	શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ		

આ વિશ્વપ્રભામાં આરંભસિદ્ધિ–વાર્તિકને મુખ્ય રાખેલ છે, બાકીના ગ્રંથોની જુદા પડતા પાઠોમાં સહાય લીધી છે, અને કોઇ પણ જરૂરી વિષય રહી ન જાય તે તરફ પુરતું લક્ષ્ય રાખેલ છે.

---

1 સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિના યંત્રો અને ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ મૂળ છપાવવાની જરૂર છે.
2 નરચંદ્રસૂરિ અનેક થયેલ છે.

A—देवानंद मुनीश्वर पदपंकज षट्पदः
ज्योतिःशास्त्रमकार्षित् नरचंद्राख्यो मुनि प्रवरः ॥ १ ॥

આ સૂરિએ ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્ર પણ રચ્યું છે. તેમના શિષ્ય સાગરચંદ્રસૂરિએ " નારચંદ્ર ટિપ્પન " કરેલ છે. મામરોળ જૈન સંઘના ભંડારમાં જેની સં૦ ૧૪૭૬ દ્વિ૦ જેઠ શુદિ ૧૦ સોમે શ્રી સોમસુંદર-સૂરિ–શિષ્ય સોમદેવસૂરિ–શિષ્ય સંયમરુચિગણિ–શિષ્ય કુલોદય ગણીએ લખેલ એક પ્રત છે. મે આ ગ્રંથમાં તેનો ઉપયોગ કરેલ છે. આરંભ-સિદ્ધિવાર્તિકમાં અવતરણ કરેલ નારચંદ્ર ટિપ્પનના શ્લોકો અને આ પ્રતના તેજ શ્લોકોમાં બહુ તફાવત છે.

વેયં અને તેહની ભૂલ સુધરાવી છે; એ વયોવૃદ્ધ–અનુભવ વૃદ્ધ પૂજ્ય અમર-વિજયજી મ. સા. ને તો કેમ ભૂલાય ? તેમણે જરૂરી સાધનો પૂરાં પાડ્યાં છે. પૂ૦ વિચક્ષણ વિ   મ   પરિશિષ્ટો ૯-૧૦, અને ૧૧ ની કોપી પૂરી પાડી છે. અમૃતલાલ અમરચંદ સલોતે આ પુસ્તકની સંપૂર્ણ પ્રેસ કોપી કરી આપી છે; અને પં૦ અંબાલાલ ભાઈએ અનુક્રમણિકા તથા શુદ્ધિ-પત્રક કરેલ છે, હું આ દરેકનો ઉપકૃત છું.

વાંચકમહાશયો આ ગ્રંથમાં જે ભૂલ લાગે તે સૂચવશે તો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારવા તરફ લક્ષ્ય રાખીશ.

સં. ૧૯૮૩ આ. ક. સં. ૯
વસંતપંચમી–રવિવાર
મુંબઈ

લી૦ ચારિત્રચરણોપાસક–દર્શન

શ્રીદિનશુદ્ધિ–વિશ્વપ્રભાની અનુક્રમણિકા.

ઇતિ કાર્યખંડ સમાપ્ત

પરિશિષ્ટો.

श्रीवर्धमानस्वामिने नमो नमः ।

लब्धिनिधये गणधराय श्रीगौतमस्वामिने नमः ।

श्री रत्नशेखरसूरि विरचिता.

दिनशुद्धिः

विश्वप्रभा-विवेचन सहित

પ્રણમું વીર જીનેન્દ્રને પ્રીતિ ધરી, માંગલ્ય દાતારને,
શ્રીમદ્ ગૌતમ સ્વામિને મન ધરી, ને શ્રુતને જ્ઞાનને;
શ્રીચારિત્ર મુનીંદ સદ્ગુરૂ નમી, સન્મિત્ર આદી સદા,
દિનશુદ્ધિ દીપિકાનું તેજ સહુને, વિસ્તારૂં વિશ્વપ્રભા ॥૧॥

जोइसमयं जोइगुरुं,
वीरं नमिऊण जोइदीवाउ ।
दिनसुद्धिदीविअमिणं,
पयडत्थं चेव पयडेमि ॥१॥

અર્થઃ—જ્યોતિષમય અને જ્યોતિષના ગુરૂરૂપ શ્રીમહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને જ્યોતિષ દીપકથી આ પ્રગટ અર્થવાળી દિનશુદ્ધિ નામની દીપિકાને પ્રગટાવું છું.

વિવેચન—ગ્રન્થકર્તા શ્રીરત્નશેખર સૂરીશ્વરજી દિનશુદ્ધિ નામના જ્યોતિષના ગ્રન્થને બનાવતાં પ્રારંભમાં "જોઈમયં" ઇત્યાદિ શબ્દોથી મંગલાચરણ કરે છે. જોકે મંગલાચરણ કરવામાં અનેક ધ્યેય પદાર્થો હોય છે, પણ ગ્રન્થકારને જે ક્રિયા કરવાની છે તે ક્રિયાની પૂર્ણતાની ટોચે પહોંચેલા મહાપુરૂષનું મંગલાચરણ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે. એજ કારણથી પ્રસ્તુત ગ્રન્થકાર મહાત્મા પણ, સચરાચર જગતના ભાવની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયને જાણનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતને તે કોટિમાં સ્થાપી સંપૂર્ણ હદે પહોંચેલા તે પરમાત્માનીજ પ્રથમ સ્તુતિ કરે છે. વળી અંતિમ તીર્થંકર પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્વામી અનંત ગુણવાળા અને અચિંત્ય સામર્થ્યવાળા છે, તો પણ અહીં ગ્રંથની સિદ્ધિ માટે ઉપયોગી ગુણો દેખાડવા પૂર્વકજ તેમની સ્તુતિ કરે છે. તે પ્રથમપદ "જોઇમયં" થી જણાવે છે કે વીરપ્રભુ જ્યોતિમય છે, એટલે જેમના નામમાત્રથી જ્યોતિષની સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે—ઉત્તરોત્તર બળ દેખાડવામાં સમસ્ત નક્ષત્ર અને ગ્રહના બળ કરતાં ધર્મને અધિક બળવાન્ કહેલ છે. અથવા જ્યોતિમય એટલે જે પ્રભુ ઝળહળતા જ્ઞાનથી યુક્ત છે. વળી "જોઇગુરૂં" એ વિશેષણથી જણાવે છે કે—જે પરમાત્મા જ્યોતિશ્ચક્રના સામર્થ્યવાળા છે અને તેથીજ તેમના પૂજ્ય છે, એવા વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને દિનશુદ્ધિ દીપિકા નામના ગ્રન્થને હું કરૂં છું આથી ગ્રન્થકારે ગ્રન્થનું નામ સૂચવ્યું છે, અને ગ્રન્થનો વિષય પણ સ્પષ્ટ કર્યો છે. એટલે—જ્યોતિષશાસ્ત્ર ગણિત મુહૂર્ત અને ફલાદેશ એમ ત્રણ સંજ્ઞાથી વિભક્ત છે, મુહૂર્ત જ્યોતિષ પણ લગ્નના બળથી તથા દિવસની શુદ્ધિથી તપાસાય છે, તે પૈકીમાં પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નની શુદ્ધિ લઈ કામ કરવું વધારે જરૂરી છે, બાકીના દરેક કાર્યો તો દિનશુદ્ધિથીજ કરી શકાય છે, માટે આમાંથી લગ્નશુદ્ધિનો વિષય ન ચર્ચતાં માત્ર દરેક કાર્યોમાં કેટલી દિનશુદ્ધિ જોઇએ ? તે વાત આ ગ્રથથી સ્પષ્ટ કરાશે. આટલી ભલામણ ગ્રંથકાર સૂરિજી ગ્રંથના નામથીજ જણાવે છે. આ ગ્રંથ કેવો છે ? તે જણા-

અથવા મુનિજી "પયરત્ન" એ શબ્દથી કહે છે કે, દીપિકાથી દરેક પદાર્થો પ્રગટપણું જોઈ શકાય, અથવા આગાહીવાળા પણ તેના અર્થને આદેશથી સમજી શકશે. વળી ગ્રંથકાર જણાવે છે કે—જોઇસદીવાસુ એટલે કેટલાક જ્યોતિષદીપિકા છે. તેમાંથી આ દિનશુદ્ધિ દીપિકા પ્રગટવંત છે ॥ ૧ ॥

આ રીતે મંગલાચરણ કરી મુનિજી પ્રથમ વારના અધિપતિઓ તથા તેમના સ્વભાવને જણાવતા કહે છે—

रवि-चंद-भोम-बुह-गुरु-
सुक्क-सणिवा कमेण दिणनाहा ।
चं सु गु सोमा मं स र,
कूरा य बुहो सहायसमो ॥ २ ॥

અર્થ—રવિ સોમ મંગળ બુધ ગુરૂ શુક્ર અને શનિ, એ દિવસોના સ્વામી છે. (આ સાતે દિનનાથો વારાફરતી આવે છે.) જેમાંહેના ચંદ્ર શુક્ર અને ગુરૂ સૌમ્ય સ્વભાવવાળા છે. મંગળ શનિ અને રવિ ક્રૂર સ્વભાવના છે, અને બુધ મધ્યમ—સહાયક સમાન છે.

વિવેચન—રવિ આદિ સાતે ગ્રહો એકેક દિવસનો ભોગ કરે છે, જેથી જે ગ્રહનો જે દિવસ હોય તે તે ગ્રહના વાર તરીકે એટલે રવિવાર સોમવાર એમ બોલાય છે. (આ વાર લાવવા માટે એવી સામાન્ય રીતિ છે કે—ચૈત્ર શુદિ એકમથી ગયેલા માસને દોઢા કરી ગત તિથિ જોડી સાતથી ભાગ દેવો, જેટલા આંક શેષ રહે તેટલો વર્ષેશવારથી[1] ઇષ્ટવાર જાણવો.

1 ચૈત્રશુદિ એકમનો વાર વર્ષેશ, મેષસંક્રાન્તિનો વાર મંત્રી, કર્ક સંક્રાન્તિનો વાર શસ્યેશ, શુદિ એકમનો વાર માસેશ, અને સાત સાત દિવસે બદલાતો વાર દિનેશ કહેવાય છે. જેમાં સ્વામી તરીકે તે નામના ગ્રહો હોય છે.

જેમકે શકે ૧૮૪૫ માં આસો શુદિ ૧૦ દિને કયો વાર હતો ?, તે જાણવું હોય તો-ચૈત્ર શુદિ ૧ ને રવિવારથી અધિક જેઠ સહિત ભાદરવા સુધી ૭ માસ ગયા છે, તેને દોઢા કરી ગત તિથિ મેળવતા શુક્રવાર આવે છે. (આ ગણના સ્થૂલ છે, તેથી વારની આગપાગનો વાર પણ આવે છે.) આ વારો પોતપોતાના કાર્યમાં તુરત ફળ દેવાવાળા છે. અને બીજા વારના કાર્યમા હાનિ કરનારા છે. તે દરેકનું ફળ હોય છે. વારોનું કાર્ય નારચંદ્રમાં નીચે મુજબ જણાવેલ છે—

" गुरुर्विवाहे गमने च शुक्रः,
युद्धे च भौमो नृपदर्शनेऽर्कः ।
ज्ञाने च सौम्यः सुव्रते च शौरिः,
सर्वेषु कार्येषु बली शशाङ्कः ॥ १ ॥

અર્થ—" વિવાહમાં ગુરૂ, જવામાં શુક્ર, યુદ્ધમાં મંગળ, રાજાના દર્શનમાં રવિ, જ્ઞાનમાં બુધ, દીક્ષામાં શનિ, અને સર્વ કાર્યોમાં ચંદ્ર-સોમ બળવાન છે." યતિ વલ્લભમાં કહ્યું છે કે-

" राज्याभिषेक विवाहे,
सत्क्रियासु च दीक्षणे ।
धर्मार्थकामकार्ये च,
शुभा वाराः कुजं विना. ॥ १ ॥

અર્થ—રાજ્યાભિષેક વિવાહ શુભક્રિયા તથા ધર્મ અર્થ અને કામના કાર્યમાં મંગળ સિવાયના દરેક વાર શુભ છે.

સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારમાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, પણ રવિ મંગળ અને શનિવારે તો તે વારમાં કરવાનાં કામોજ સિદ્ધ થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે-રવિવારે રાજ્યનાં દરેક કામો પુણ્ય અને ઉત્સવ, મંગળવારે આરંભ-સમારંભ-

વાળાં ક્રૂરકામો, અને શનિવારે દીક્ષા વાસ્તુદીલા ખાત ગૃહારંભ વિગેરે સ્થિર અને ક્રૂરકાર્યો કરવા તે તુરંત સિદ્ધિને માટે છે, તે સિવાયના કાર્યો બાકીના વારમાં કરવાથી સિદ્ધ થાય છે.

ઉત્તરાર્ધ શ્લોકથી આ ગ્રહો-વારો કેવા કેવા સ્વભાવના છે, અને તેથી તેના સ્વભાવને યોગ્ય શું શું કાર્ય છે, તે સમજી શકાય છે. તેમાં જણાવેલ છે કે-સોમ ગુરૂ અને શુક્ર એ સૌમ્ય વારો છે, તે વારોમાં શાંતિનાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. રવિ મંગળ અને શનિ એ ક્રૂર ગ્રહો છે, તેમાં ક્રૂર કાર્યો કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. બુધવાર પણ સૌમ્ય છે, પણ બુધ નામનો ગ્રહ સહચારી છે, એટલે સૌમ્ય કે ક્રૂરગ્રહના સ્વભાવને અનુસરે છે. તાત્પર્ય કે-લગ્નકુંડલીમાં સૌમ્યગ્રહ સાથે સૌમ્ય સ્વભાવવાળો અને ક્રૂર ગ્રહ સાથે ક્રૂરતાવાળો બની રહે છે. માટે તેને મધ્યમ સ્વભાવી કહેલ છે. બુધવારે શાંતિના અને બુદ્ધિચાતુરીનાં કાર્યો તુરન્ત ફળ આપે છે. સામાન્ય રીતે આ સાતે વારનાં કાર્યો પોતપોતાના વારમાં કરવાં, પણ પ્રતિકૂલ વારોમાં કરવા નહિ. વારના દોષો રાત્રિએ નિર્બળ થઇ જાય છે, જેથી ક્રૂર વારોની ક્રૂરતા પણ રાત્રિએ રહેતી નથી. વળી લલ્લ તો કહે છે કે—

विष्टयामङ्गारके चैव, मध्याह्नात् परतः शुभम् ॥

અર્થ—" વિષ્ટિ કે મંગળવારે મધ્યાહ્ન પછી શુભ છે."

આ ગાથાથી વારોની પેઠે ગ્રહોના પણ નામ અને સ્વભાવો સૂચવ્યા છે, જે ગ્રહગોચરમાં બરાબર સમજાવાશે. વારોની પેઠે ગ્રહો પણ સૌમ્ય અને ક્રૂર કાર્યોમાં પોતાના કાર્યોનો ઉપચય અને બીજા ગ્રહના કાર્યોમાં અપચય-અપૂર્ણતા કરે છે. આ સિવાય બીજી રીતે પણ વારની ચરાદિ સંજ્ઞા છે—

चरः स्थिरस्तथोग्रश्च, मिश्रो लघुरथो मृदुः ।
तीक्ष्णश्च कथिता वाराः, प्राच्यैः सूर्यादयः क्रमात् ॥ १ ॥

અર્થ—પ્રાચીન પુરૂષોએ રવિ વિગેરે સાત વારોને અનુક્રમે ચર, સ્થિર, ઉગ્ર, મિશ્ર, લઘુ, મૃદુ અને તીક્ષ્ણ કહેલા છે.

હવે સાત વારને આશ્રીને કાળહોરા કહે છે—

चं स गु मं र सु बु वलय-
कमसो दिणवारमाइउ किच्चा ।
सड्ढ घडी दो माणा,
होराहिव पुण्णफलजणया ॥ ३ ॥

અર્થ—ચંદ્ર શનિ ગુરૂ મંગળ રવિ શુક્ર અને બુધના વલયાકારમાં દિવસના વારને મુખ્ય કરીને અઢી અઢી ઘડીની હોરા આવે છે, જે પોતાના વારની સાથે આવે તો પરિપૂર્ણ ફળ આપે છે.

વિવેચન—એકેક હોરા અઢી અઢી ઘડીની હોય છે, એમ રાત્રિ દિવસની ૬૦ ઘડીમાં ચોવીશ હોરા આવે છે. તેમાં એવો ક્રમ છે કે-પ્રથમ સવારમાં પહેલી હોરા બેસતા વારનીહોય છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે છઠ્ઠા છઠ્ઠા વારની હોરા આવે છે. આજ વાત મૂળ ગાથામાં ગ્રહોના વલયાકારથી જણાવેલ છે. એટલે સોમવારે પહેલી હોરા ચંદ્રની, બીજી શનિની, ત્રીજી ગુરૂની, ચોથી મંગળની, પાંચમી રવિની, છઠ્ઠી શુક્રની, સાતમી બુધની, આઠમી ચંદ્રની; એમ અનુક્રમે ગણ્યા જતાં ચોવીશમી હોરા ગુરૂની આવે છે. વળી બીજે દિવસે સવારે મંગળવાર હોવાથી પહેલી મંગળની હોરા આવે છે. આ રીતે દરેક વારમાં સાતે વારની હોરા આવે છે, તે પોતાના વારના કાર્યમાં જ ફળ આપે છે, જેથી દરેક વારો પોતપોતાની હોરામાં કરેલા કાર્યને સંપૂર્ણ વીશવસા ફળ આપે છે. તેમજ સૌમ્ય વારોની હોરાના

યોગમાં કરેલ કાર્ય પણ સંપૂર્ણ શુભ ફળ આપે છે, પણ અશુભ ગ્રહની હોરા અને ક્રૂરવાર હોય તો તે સર્વથા સારા કાર્યમાં ગ્રહણ કરવા નહિં. વાર કે હોરા બેમાંથી એક સારૂં હોય તો તેમાં પણ શુભ કાર્ય કરી શકાય છે. હોરા માટે કહ્યું છે કે—

लग्नं पञ्चचतुर्वर्गं, दूष्यते क्रूरहोरया ।
अपि षड्वर्गसंशुद्धं, कुलिकेन विहन्यते ॥ १ ॥

અર્થ—ગ્રહોના પાંચ કે ચાર વર્ગવાળું પણ લગ્ન ક્રૂર હોરા વડે દૂષિત થાય છે. અને છ વર્ગથી શુદ્ધ લગ્ન કુલિક વડે હણાય છે.

દિન હોરા યન્ત્ર.

રવિ	સોમ.	મંગળ	બુધ.	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ

રાત્રિ હોરા યન્ત્ર.

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃન	રોગ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃન
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ

હોરાની પેઠે ચોઘડીયા પણ આ ગાથામાં કહેલ વલયાકાર અંકોના વારાફરતી આવે છે. તે ચોઘડીયા એક અહોરાત્રિમાં સોળ આવે છે, તેના નામ ગ્રહોના સ્વભાવને મળતા નીચે મુજબ છે—

"उद्वेगा-ऽमृत-रोगाश्च, लाभ-शुभौ चलस्तथा ।
कालश्च दिवसे षड्भिः, रात्रौ पञ्चभिरेव च ॥ १ ॥

અર્થ—ઉદ્વેગ અમૃત રોગ લાભ શુભ ચળ અને કાળ એ નામો દરેક વારના પ્રારંભમાં પહેલા ચોઘડીયાના હોય છે. ત્યાર પછી દિવસે છઠ્ઠા છઠ્ઠા નામવાળા ચોઘડીયા આવે છે એટલે-રવિવારે પહેલું ચોઘડીયું ઉદ્વેગ, બીજું ચળ, અને ત્રીજું લાભ, એમ આઠમું ઉદ્વેગ આવે છે. ત્યાર પછી રાત્રે પહેલું ચોઘડીયું પોતાનાથી પાંચમા વારનું હોય છે, અને ત્યાર પછી રાત્રિના દરેક ચોઘડીયા પણ પાંચમા પાંચમા નામના

આવે છે. જેમકે-રવિવારની રાત્રે પહેલું ચોઘડીયું શુભ છે, જે દિવસના છેલ્લા ઉદ્વેગથી પાંચમું છે પછી બીજું અમૃત, અને આજ રીતે બારમું શુભ આવે છે. બીજે દિવસે તો સોમવાર હોવાથી પહેલું ચોઘડીયું પોતાનું અમૃત છે. આ ચોઘડીયાઓનું ફળ સામાન્ય રીતે નામ પ્રમાણે છે અહીં ઉદ્વેગ વિગેરેને "ચોઘડીયું" એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાવે છે, પણ તે ચાર ચાર ઘડીનાં હોતાં નથી કેમકે અહીં વારનો પ્રારંભ થાય ત્યારથી સૂર્યાસ્ત સુધીમાં જેટલી ઘડી વાર હોય તેના આઠમા ભાગને "ચોઘડીયું" એવી સંજ્ઞા આપેલ છે; જેનું બીજું નામ અર્ધપ્રહર (અર્ધો પહોર) પણ છે. જે દિવસે ત્રિશ ઘડીનો વાર હોય તે દિવસે ચોઘડીયું અર્ધ પ્રહર-પોણા ચાર ઘડીનું હોય છે. અત્યારના જ્યોતિષીઓ આ ચોઘડીયાની પ્રવૃત્તિને બહુ માન્ય રાખે છે.

આ સિવાય એક શુભાશુભ ઘટી યંત્ર (જૈન ચોઘડીયા) પણ ઉપલબ્ધ થાય છે, તે પણ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી રચાયેલું છે, અને વિશ્વાસ કરવા લાયક છે કેટલાક લોકો તે ઉપરથી પણ શુભાશુભ સમય કાઢે છે.

દિવસનાં ચોઘડીયાં.

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ
ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ
લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ
અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ
કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ
શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ
રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ	ઉદ્વેગ	અમૃત
ઉદ્વેગ	અમૃત	રોગ	લાભ	શુભ	ચળ	કાળ

જેઠ અને અષાડ માસની રાત્રિની શુભાશુભ ઘડીએ

રવિવાર	અ-૪ ચ-૪ ચ-૪ અ-૧ મ-૮ શૂ-૪
સોમવાર	શૂ-૪ ચ-૮ અ-૪ ચ-૪ શૂ-૨ મ-૪ શૂ-૪
મંગળવાર	ચ-૧ અ-૧ ચ-૪ અ-૨ શૂ-૨ મ-૪ અ-૪ શૂ-૨
બુધવાર	અ-૮ ચ-૩ ચ-૪ અ-૪ શૂ-૧ અ-૧
ગુરૂવાર	મ-૪ અ ૪ ચ-૨ ચ-૪ શૂ-૨ અ-૧ ચ-૧ શૂ-૨
શુક્રવાર	શૂ-૨ ચ-૪ અ-૬ શૂ-૪ અ-૧ મ-૨ શૂ-૬
શનિવાર	શૂ-૨ ચ-૪ અ-૮ ચ-૪ અ-૧ ચ-૪ અ-૨ શૂ-૪

આ શુભાશુભ ઘડીયંત્રમાં લગ્ન, મુહૂર્ત, ચોઘડીયા, હોરા, કુલિક, ઉપકુલિક, કાળવેળા, અર્ધપ્રહર, યુવેળા વિગેરેની આવશ્યક શુદ્ધિનો સમાવેશ થાય છે. આ યંત્રની ઘડીઓની શરૂઆત સૂર્યોદયથી થાય છે. તેમાં મ–મહેન્દ્ર અને અ–અમૃતની ઘડીયો શુભ છે, અને ચ–ચક્કર, શૂ–શૂન્યની ઘડીયો અશુભ છે. એટલે મહેન્દ્ર શુભ, અમૃત શુભ, ચક્કર વિલંબ કરાવનાર, અને શૂન્ય વિઘ્ન કરાવનાર, છે. (આ સંબંધમાં વિશેષ શિવચક્રમાંથી તપાસવું.) ॥ ૩ ॥

હવે વારનો પ્રારંભ ક્યારે થાય તે કહે છે—

विच्छिअ–कुंभाइ तिए,
निसिमुहि विस–धणुहि कक्कि–तुलि मज्झे।
मक–मिहुण–कन्न–सिंहे,
निसि अंते संकमइ वारो ॥ ४ ॥

અર્થ—વૃશ્ચિક અને કુંભાદિ ત્રણ સંક્રાંતિમાં વારની પ્રવૃત્તિ રાત્રિના પ્રારંભમાં થાય છે, વૃષ, ધન, કર્ક અને તુલા સંક્રાંતિમાં મધ્યરાત્રે વારની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તથા મકર, મિથુન કન્યા અને સિંહ સંક્રાંતિમાં રાત્રિના અંતભાગમાં વાર બેસે છે.

વિવેચન—વારની શરૂઆત સૂર્યોદયથી થાય એવું હોતું નથી. પણ તે આ આધાના હોરાના પ્રમાણે સંક્રાંતિને આશ્રીને જુદે જુદે વખતે બેસે છે. મેષ વિગેરે બાર રાશિ છે. તેમા સૂર્ય એક રાશિમાંથી બીજી રાશિમા બદલાય તેનું નામ સંક્રાંતિ કહેવાય છે તે સંક્રાંતિઓ પણ બાર છે જ્યારે સૂર્ય વૃશ્ચિક, કુંભ, મીન અને મેષમાં હોય ત્યારે રાત્રિના આદિ ભાગથી વાર ગણાય છે, મેષ, વૃષ, કર્ક, તુલા અને ધન રાશિમાં હોય ત્યારે અર્ધરાત્રિથી વારની ગણના થાય છે, વળી મિથુન સિંહ કન્યા અને મકરરાશિમા સૂર્ય હોય ત્યારે વાર રાત્રિના અન્તભાગમાં અનુક્રમે છે—બદલાય છે આ વચનના સ્પષ્ટીકરણ માટે દિનમાન અને રાત્રિમાનની આવશ્યકતા છે, તે દિનમાન જાણવા માટે સ્થૂલ ઉપાય આ પ્રમાણે છે—

મકરથી માંડીને મિથુન સુધીની છ સંક્રાંતિમા અનુક્રમે દિનમાન વૃદ્ધિ પામતું હોય છે તેમાં મકર સંક્રાંતિમાં પહેલે દિવસે દિનમાન ૨૬ ઘડી ૧૨ પળ, કુંભમા ૨૬ ઘડી ૪૮ પળ, મીનમાં ૨૮ ઘડી ૧૪ પળ, મેષમા ૩૦ ઘડી, વૃષમા ૩૧ ઘડી ૪૬ પળ, અને મિથુન સંક્રાંતિમા ૩૩ ઘડી અને ૧૨ પળનું દિનમાન હોય છે. કર્ક સંક્રાંતિમા પહેલે દિવસે ૩૩ ઘડી અને ૪૮ પળનું ઉત્કૃષ્ટ દિનમાન હોય છે, ત્યાર પછીની કર્કથી ધન સુધીની છ સંક્રાંતિમાં દિનમાન ઘટતું જાય છે. જેથી સિંહ સંક્રાંતિમાં ૩૩ ઘડી ૧૨ પળ, કન્યામાં ૩૧ ઘડી અને ૪૬ પળ, તુલામાં ૩૦ ઘડી, વૃશ્ચિકમાં ૨૮ ઘડી ૧૪ પળ, ધન સંક્રાંતિને પહેલે દિવસે ૨૬ ઘડી ૪૮ પળ દિનમાન હોય છે, અને તેના ત્રિશ દિવસો જતાં મકર સંક્રાંતિમાં વળી ૨૬ ઘડી અને ૧૨ પળનું દિનમાન હોય છે. આ દિનમાનમાં હમેશા કેટલી વૃદ્ધિ–હાનિ થાય છે ? તેને માટે માસમાં વધેલા કે ઘટેલા પળને ત્રિશે ભાગ દેવાથી હંમેશના દિવસનું પ્રમાણ આવે છે—

१–१२ २–५२ ३–३२ ३–३२ २–५२ . १–१२
" एकार्के पक्षद्विशराः त्रिदन्ताः, त्रिदन्तपक्षद्विशराः कुभूयाः।
मृगादिषट्केऽहनि वृद्धिरेवं, कर्कादिषट्केऽपचितिपलाद्याः ॥१॥"

અર્થ—મકર સંક્રાંતિમાં દરેક દિવસે ૧ પળ ૧૨ વિપળ, કુંભમાં ૨ પળ ૫૨ વિપળ, મીનમાં ૩ પળ ૩૨ વિપળ, મેષમાં ૩ પળ ૩૨ વિપળ, વૃષમાં ૨ પળ ૫૨ વિપળ, અને મિથુનમાં ૧ પળ ૧૨ વિપળની વૃદ્ધિ થાય છે. અને ત્યાર પછીની છએ સંક્રાંતિમાં પ્રત્યેક દિવસે આ છ સંક્રાંતિમાં દર્શાવેલ પળ અને વિપળોની અનુક્રમે હાનિ થાય છે. એક અહોરાત્રિ ૬૦ ઘડીની હોય છે, તેમાંથી દિનમાનની ઘડી અને પળ બાદ કરતાં બાકી રહેલ ઘડી અને પળ જેટલું રાત્રિમાન હોય છે. (જુઓ–દિનમાનનું યંત્ર.) વારની પ્રવૃત્તિ માટે આવી રીતે રાત્રિમાન કાઢી તેનો આદિ મધ્ય કે અંતભાગ શોધી વારની ગણના કરવી.

આ ગાથામાં દર્શાવેલ વારની પ્રવૃત્તિ અત્યારે ક્યાંઇ દૃષ્ટિગોચર થતી નથી. તેવીજ રીતે બીજું પણ એક વારની ભોગ્ય ઘડીયોનું માપ મળે છે, તે ઉપરથી પણ કોઇ વાર બેસારતું નથી, તે આ પ્રમાણે—

" राम रस नन्द बाणा, वेदाऽष्टौ सप्त दश हताः कार्याः ।
मन्दादीनां दिनत, क्रमेण भोग्यस्य नाड्यः स्युः ॥ १ ॥"

અર્થ—શનિવારના સવારથી આરંભીને દરેક વારોની ભોગ્ય ઘડીઓ અનુક્રમે ૩૦–૬૦–૯૦–૫૦–૪૦–૮૦ અને ૭૦ છે. એટલે શનિવારના સવારથી શુક્રવારની રાત્રિના અંતે આ ઘડીઓ પૂરી થાય છે. આ ગણના અનુસારે શનિવારની રાત્રે રવિવાર બેસવાથી શનિવાર શૂનો ગણાય છે. માટે શનિવારની રાત્રિ શુભ કહેવાય છે

દિનમાનનું ચક્ર.

સંક્રાંતિઓ.	મેષ	વૃષભ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
પ્રથમ દિનમાન ઘડી-પળ.	૩૦-૦	૩૧-૪૬	૩૩-૧૨	૩૩-૪૮	૩૩-૧૨	૩૧-૪૬	૩૦	૨૮-૧૪	૨૬-૪૮	૨૬-૧૨	૨૬-૪૮	૨૮-૧૪
હાનિ-વૃદ્ધિ દિનમાન.	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	હાનિ	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ	વૃદ્ધિ
પ્રતિદિન હાનિ વૃદ્ધિના પળો	૩-૩૨	૨-૫૨	૧-૧૨	૧-૧૨	૨-૫૨	૩-૩૨	૩-૩૨	૨-૫૨	૧-૧૨	૧-૧૨	૨-૫૨	૩-૩૨
પ્રતિમાસ વૃદ્ધિ હાનિના પળો	૧૦૬	૮૬	૩૬	૩૬	૮૬	૧૦૬	૧૦૬	૮૬	૩૬	૩૬	૮૬	૧૦૬
સંક્રાંતિના કુલ (પૂર્ણ) પળો	૧૮૦૦	૧૯૦૬	૧૯૯૨	૨૦૨૮	૧૯૯૨	૧૯૦૬	૧૮૦૦	૧૬૯૪	૧૬૦૮	૧૫૭૨	૧૬૦૮	૧૬૯૪
માસનો યોગ.	ચૈત્ર	વૈશાખ	જેઠ	અષાડ	શ્રાવણ	ભાદરવો	આસો	કાર્તિક	માગશર	પોષ	મહા	ફાગણ
ઋતુ.	વસંત	ગ્રીષ્મ	ગ્રીષ્મ	વર્ષા	વર્ષા	શરદ	શરદ	હેમંત	હેમંત	શિશિર	શિશિર	વસંત
અયન.	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	દક્ષિણ	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર

યામાં કેટલાક ચોઘડીયા કુલિક કંટક વિગેરે દોષોથી દુષિત છે. માટે જેટલા ચોઘડીયાં શુભ છે તેની તારવણી કરી તેને સુવેળા તરીકે ઓળખાવેલ છે. આ ચોઘડીયાની શુદ્ધિ માત્ર દિવસ માટેજ છે, અને આગળના શ્લોકમાં કહેવાતા કંટક કુલિક અર્ધપ્રહર વિગેરે પણ દિવસેજ સમજી લેવા, કેમકે અર્ધપ્રહર વેળા વિગેરે સૂર્યને આશ્રીને આવે છે.

રવિવારે પહેલું પાંચમું અને છઠ્ઠું ચોઘડીયું સુવેળા છે, સોમવારે પહેલું પાંચમું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે, મંગળવારે ચોથુ સાતમુ અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે. બુધવારે ત્રીજુ છઠ્ઠુ અને આઠમું ચોઘડીયુ સુવેળા છે, ગુરૂવારે ત્રીજુ પાંચમું અને સાતમું ચોઘડીયુ સુવેળા છે, શુક્રવારે પહેલુ ચોથુ છઠ્ઠું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે, અને શનિવારે ત્રીજુ પાંચમું સાતમું અને આઠમું ચોઘડીયું સુવેળા છે આમાં રવિવારથી ગુરૂવાર સુધીના વારોના બાકીના પાંચ પાંચ ચોઘડીયા કુલિક આદિથી દુષિત છે, પણ શુક્રવારે બાકીના ચોઘડીયામાં બે દોષો સાથે રહેલા છે, તેમજ શનિવારે બાકી ચોઘડીયામાં બે દોષો સાથે રહેલા છે, માટે આ બન્ને વારના ચાર ચાર ચોઘડીયા અશુભ હોવાથી બાકીના ચાર ચાર સુવેળા કહેલ છે. ॥ ૫ ॥

હવે કુલિક વિગેરે ચાર કુવેળા કહે છે —

रवि-बुह-सुक्का-सत्त उ,
दोसेसा कुलिय कंट उवकुलिया ।
चउ ति छ दुग चउ साग,
वो पुणाइम्मु कालवेलाओ ॥ ६ ॥

અર્થ—રવિવાર બુધવાર અને શુક્રવારના સાતમાં ચોઘડીયાથી એકેક ઓછુ કરવાથી દરેક વારનાં કુલિક કંટક અને ઉપકુલિક થાય છે.

તથા રવિ આદિ સાતે વારોનું અનુક્રમે આઠમું ત્રીજું છઠ્ઠું પહેલું ચોથું સાતમું અને બીજું ચોઘડીયું કાલવેળા કહેવાય છે.

વિવેચન—આ કુયોગો પણ દિવસના અષ્ટમાંશને આશ્રીને કહેલા છે, તેથી રાત્રે તે યોગો હોતા નથી, અને અહીં અષ્ટમાંશનો સમય પણ પૂર્વની પેઠે ચાર ઘડીથી ન્યૂનાધિક જાણવો. તેમાં રવિવારના સાતમા અષ્ટમાંશે કુલિક યોગ હોય છે, ત્યાર પછીના દરેક વારે એકેક સંખ્યાએ ઓછા અષ્ટમાંશમાં અર્થાત્ સોમવારે છઠ્ઠા, ભોમવારે પાંચમા, બુધવારે ચોથા, ગુરુવારે ત્રીજા, શુક્રવારે બીજા અને શનિવારે પહેલા દિનાષ્ટમાંશમાં કુલિકયોગ આવે છે

આ યોગ લાવવા માટે એવી પણ ગણતરી છે કે—પોતાનાથી શનિવાર જેટલામો હોય તે વારનો તેટલામો દિનાષ્ટમાંશ કુલિક હોય છે. અથવા અવળી રીતે ગણતાં શનિવારથી પોતે જેટલામો વાર હોય તેટલાનો પોતાનો અષ્ટમાંશ કુલિક કહેવાય છે. આ રીતે પણ ઉપર કહેલા અર્ધપ્રહરોજ કુલિક યોગવાળા થાય છે. કુલિકમાં શુભ કાર્ય કરવાનો સર્વથા નિષેધ છે, તે માટે વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" छिन्नं भिन्नं नष्टं, मृहजुष्टं पन्नगादिभिर्दष्टम् ।
नाशमुपयाति नियतं, नातं कर्माऽन्यदपि तत्र ॥ १ ॥ "

અર્થ—કુલિકમાં છેદાયેલ, ભેદાયેલ, ખુતે ગ્રહણ કરેલ, કે સર્પે ડંસેલ હરકોઇ વસ્તુ (પ્રાણી કે બીજો પદાર્થ) અવશ્ય નાશ પામે છે; તથા તેમાં કરેલ બીજાં કાર્યો પણ નાશ પામે છે.

દિનાષ્ટમાંશમાં કુલિક હોય છે એ કથનમાં શ્રીમાન્ નરચંદ્રસૂરિ સમ્મત છે, પણ ઉદયપ્રભસૂરિ ઉપર કહેલ દિનાષ્ટમાંશમાં પ્રથમ અર્ધભાગ વર્જી બીજા અર્ધભાગના મુહૂર્તમાં કુલિકયોગ હોવાનું જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે—પોતાથી શનિવાર જેટલામો હોય તેની બમણી સંખ્યાવાળું દિવસનું મુહૂર્ત કુલિકયોગવાળું હોય

છે, અને રાત્રિએ તેથી એકેક ઓછી સંખ્યાવાળું મુહૂર્ત કુલિક હોય છે. આ રીતે રવિવારથી શનિવાર સાતમો વાર હોવાથી રવિવારે દિવસે ચૌદમું અને રાત્રે તેરમું મુહૂર્ત; સોમવારના દિવસે બારમું અને રાત્રે અગીયારમું; એમ અનુક્રમે શનિવારે દિવસે બીજું અને રાત્રિએ પહેલું મુહૂર્ત કુલિક હોય છે. પંદર દિવસના અને પંદર રાત્રિના એમ કુલ ત્રીશ મુહૂર્તો છે. તેનું પ્રમાણ પણ દિનમાન અને રાત્રિમાનના પંદરમા ભાગનું હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ દિનમાનમાં બે ઘડીથી અધિક અને જઘન્ય દિનમાનમાં બે ઘડીથી ઓછું આવે છે.

આગમમાં ત્રીશ મુહૂર્તના નામ આ પ્રમાણે છે—૧ રૌદ્ર ૨ શ્વેત/સેયાન્ ૩ મિત્ર ૪ વાયુ ૫ સુપ્રતીત ૬ અભિચંદ્ર ૭ માહેન્દ્ર ૮ બલ ૯ બ્રહ્મા ૧૦ બહુ સત્ય ૧૧ ઇશાન ૧૨ ત્વષ્ટા ૧૩ ભાવિતાત્મા ૧૪ વૈશ્રમણ ૧૫ વારુણ ૧૬ આનંદ ૧૭ વિજય ૧૮ વિશ્વસેન ૧૯ પ્રજાપતિ ૨૦ ઉપશમ ૨૧ ગંધર્વ ૨૨ અગ્નિવેશ ૨૩ શતવૃષભ, ૨૪ આતપવાન્ ૨૫ અર્થવાન્ ૨૬ ઋણવાન્ ૨૭ ભૌમ ૨૮ વૃષભ ૨૯ સર્વાર્થસિદ્ધ ૩૦ રાક્ષસ. પુરાણ અને [illegible] આની [illegible] થોડા ફેરફાર સાથે મુહૂર્તોનાં નામો [illegible] અને તેમાં [illegible] કે દિવસના મુહૂર્તોમાં શ્વેત (સેયાન્) ૩ મૈત્ર ૫ [illegible] (સુપ્રતીત) ૬ વૈરાજ (અભીચંદ્ર) ૮ [illegible] (બલ) ૧૦ [illegible] (બહુ સત્ય) અને ૧૧ [illegible] (ઇશાન) મુહૂર્તો શુભ છે

જ્યોતિષ ગ્રન્થોમાં નક્ષત્રના નામના અનુસારે મુહૂર્તના નામ [illegible] કે દિવસના [illegible] મુહૂર્તોના નામ—૧ આર્દ્રા ૨ [illegible] ૩ અનુરાધા, ૪ મઘા ૫ ધનિષ્ઠા ૬ પૂર્વાષાઢા ૮ અભિ[illegible] [illegible] ૯ રોહિણી ૧૦ [illegible] ૧૧ વિશાખા ૧૨ [illegible] ૧૩ [illegible] ૧૪ ઉત્તરાષાઢાની અને ૧૫ પૂર્વાષાઢાની [illegible] [illegible] મુહૂર્તોના નામ ૧ આર્દ્રા ૨ [illegible] ૩ [illegible] [illegible] ૫ [illegible] ૬ [illegible] ૭ મૂલિકા ૮ રોહિણી ૯ [illegible] [illegible] ૧૧ [illegible] ૧૩ [illegible] ૧૪ [illegible] અને [illegible]

ર્ય ૨. મુહૂર્તના સ્વામીઓના નામ—શિવ, ભુજગ, મિત્ર, પિતૃ, વસુ, અંબુ, વિશ્વ, વિરંચિ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, અગ્નિ, નિશાચર, વરુણ, અર્યમા, યોનિ, રુદ્ર, અજ, અહિર્બુધ્ન્ય, પૂષા, દસ્ર, અન્તક, અગ્નિ, ધાતા, ઇંદુ, અદિતિ, ગુરુ, હરિ, રવિ, ત્વષ્ટા, અને અનિલ છે. આ દરેક મુહૂર્તમાં દિવસનું અથવા મુહૂર્તનું અનુકૂળ કરવું કિંતુ વિના અનુકૂલ કાર્ય કરવાનું હોય છે. અને પ્રતિપદાદિ તથા નક્ષત્ર ફળમાં જે નિર્દિષ્ટ દેવતાઓના છે, જેમકે પૂર્વની અને પછીની એકેક ઘડી વર્જીને શુભ કે મલિન સર્વ દિવસ, વિવાહ, અભિષેક, ઇત્યાદિ અને પ્રયાણાદિ સર્વ કાર્યોને માટે. જાણવું કે આ મુહૂર્તોમાંથી ક્યા ક્યા વાર ક્યા મુહૂર્તો કુલિક છે તે માટે કહ્યું છે કે—

" સૌરે દ્વાદ્ગ ભૂમે દૈત્ય, દ્વાદશે ચ રાક્ષસ ।
દ્વે દ્વાદ. શની ગૌરે, દ્વાદશે કુલિકસ્તથા ॥૧૧॥"

અર્થ—સોમવાર મંગળવાર બુધવાર શુક્રવાર અને શનિવારે અનુક્રમે બારમું મુહૂર્ત, પૈત્ર મુહૂર્ત, રાક્ષસ મુહૂર્ત, બારમું મુહૂર્ત, અને દશમું મુહૂર્ત કુલિક થાય છે. કુલિક માટે કહ્યું છે કે–કુલિક એ બધે શુભ કામને પણ હણે છે

કંટકયોગ બુધવારને દિવસે સાતમા ચોઘડીયામાં હોય છે, અને ત્યારપછી દરેક વારે એકેક ઓછા આંકવાળા ચોઘડીયામાં કંટકયોગ હોય છે આ રીતે બુધવારે સાતમો, ગુરૂવારે છઠ્ઠો, શુક્રવારે પંચમો, શનિવારે ચોથો, રવિવારે ત્રીજો, સોમવારે બીજો, અને મંગળવારે પહેલો દિનાર્ધમાંથી કંટકયોગ હોય છે આજ અર્ધપ્રહર લાવવા માટે બીજી પણ સૂચના છે કે–રવિવારથી મંગળવાર જેટલામો હોય તેટલામો અર્ધપ્રહર, અથવા આજ રીતે મંગળવારથી પોતે જેટલામો વાર હોય તેટલામો અર્ધપ્રહર કંટક થાય છે

શુક્રવારના દિવસે સાતમું ચોઘડીયું ઉપકુલિક છે, એજ રીતે પછીના દરેક વારમાં એકેક સંખ્યાથી ઓછા થતાં ચોઘડીયાં ઉપકુલિક છે. બીજી રીતે અગ્નિએ તો–પોતાથી ગુરૂવારે જેટ-

વામો છે। તેરવાનું ચોઘડીયું. તેમજ બીજુ ઉપર-ભાગવાનું નાગી ગુરૂવારથી પહેલું ઠેરવાનો વાર તેરહ તેરવાનું ચોઘડીયું ઉપકુલિક છે. આ પ્રમાણે બીજે પણનાં શુક્રવારે સાતમું. શનિ વારે છઠ્ઠું. રવિવારે પાંચમું. સોમવારે ચોથું. મંગળવારે ત્રીજુ અને ગુરૂવારે પહેલું ચોઘડીયું ઉપકુલિક છે

આ વધુ યોગોના ઓળખ ક્રમ છે તેનો વારે જે ચોથું કુલિક હોય તેનાથી પૂર્વના પાંચમા વારનું ચોઘડીયું ઉપકુલિક. અને તેથી પૂર્વના પાંચમા વારનું ચોઘડીયું કાલવેલા છે આ વધુ કુયોગો સારા કામમા વર્જ્યા છે

ગાથાના પૂર્વાર્ધથી ત્રણ યોગ કહે છે. ઉત્તરાર્ધે **અઠ** ઇત્યાદિ શબ્દથી કાળવેળા કહે છે— અનુક્રમે રવિવારે આઠમું ચોઘડીયું, સોમવારે ત્રીજું, મંગળવારે છઠ્ઠું બુધવારે પહેલું, ગુરૂવારે ચોથુ, શુક્રવારે સાતમું, અને શનિવારે બીજું ચોઘડીયું કાળવેળા છે. દરેક વારને વધુ ગુણી ગુણાકાર માંથી ત્રણ બાદ કરવાથી કાળવેળાનું ચોઘડીયું આવે છે. જેમકે—શનિવાર સાતમો છે, તેને વધુ ગુણવાથી એકવીશ, અને તેમાંથી ત્રણ બાદ કરતાં ૧૮ રહે છે. હવે ચોઘડીયા આઠ છે, માટે આઠથી ભાગતાં પૂર્ણાંકમાં બે અને શેષ બે રહે છે. તે આ શેષ રહેલ બીજુ ચોઘડીયું શનિવારે કાળવેળા છે. તે શુભ કાર્યમા ગ્રહણ કરવું નહિ. ॥ ૬ ॥

હવે અર્ધપ્રહર અને તેની ખાસ વર્જ્ય ઘડીઓ કહે છે—

ता चउजुम्र श्रद्धपहरा,
तेसिं सोलडदुतीसदुएगचऊ ।
चउसट्ठी मज्झपला,
हेया पुव्वाउ दिसि छट्ठी ॥७॥

અર્થ—કાળવેળામાં ચાર ભેળવીયે તો વર્જ્ય

અર્ધપ્રહર આવે છે, અને રવિ આદિ સાત વારોમાં અનુક્રમે અર્ધપ્રહરના અંકના ચોથા, આઠ, બત્રીશ, બે, છ, ચાર અને ચોરાશી પણ પૂર્વાદિક છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ પાતાળાદિકમાં વર્જવા યોગ્ય છે.

વિવેચન—સાતે વારોમાં જે જે ચોઘડીયાં કાળવેળા છે ત્યાંથી પાંચમું પાંચમું ચોઘડીયું વર્જ્ય અર્ધપ્રહર હોય છે, જે કાળવેળાથી ચાર ચોઘડીયાના વર્જ્ય ચોઘડીયાં આવે છે તો તેવીજ રીતે વર્જ્ય અર્ધપ્રહરનાં ચાર ચોઘડીયાના કાળવેળા પણ આવે છે, જેમકે—રવિવારે આઠમું ચોઘડીયું કાળવેળા છે, ત્યાંથી ચાર ચોઘડીયાં (આઠમું અને આઠે ભાગના યોગ કરવું) પહેલું ચોઘડીયું રવિવારે વર્જ્ય અર્ધપ્રહર છે

દિવસના શુભાશુભ ચોઘડીયા.

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
સુવેગા	સુવેગા	કંટક	કાળવેળા	ઉપકુલિક	સુવેગા	કુલિક
સુવેગા	કંટક	વર્જ્ય	ઉપકુલિક	સુવેગા	કુલિક	કાળવેળા
કંટક	કાળવેળા	ઉપકુલિક	સુવેગા	કુલિક	વર્જ્ય	સુવેગા
વર્જ્ય	ઉપકુલિક	સુવેગા	કુલિક	કાળવેળા	સુવેગા	કંટક
ઉપકુલિક	સુવેગા	કુલિક	વર્જ્ય	સુવેગા	કંટક	સુવેગા
સુવેગા	કુલિક	કાળવેળા	સુવેગા	કંટક	સુવેગા	વર્જ્ય ઉપકુલિક
કુલિક	વર્જ્ય	સુવેગા	કંટક	સુવેગા	કાળવેળા ઉપકુલિક	સુવેગા
કાળવેળા	સુવેગા	સુવેગા	સુવેગા	વર્જ્ય	સુવેગા	સુવેગા

દરેક વારના આંકને ત્રણે ગુણી એક મેળવવાથી પછુ ના વર્જ્ય અર્ધપ્રહરોના આંકો આવે છે. અથવા કાળવેળાના આંકોને અનુક્રમે માંડી પાંચનો આંક વધારવો, જેના પાંચમા આંકથી રવિવાર વિગેરે સાત વારના વર્જ્ય અર્ધપ્રહરો આવે

છે. જેમકે—૮-૩-૬-૧-૪-૭-૨-૫ તેમાંથી પાંચમે આંકે રહેલું ચોથું ચોઘડીયું રવિવારે વર્જ્ય અર્ધપ્રહર છે.

પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાન, એ આઠ દિશા છે. તે પૈકી ઉપરોક્ત રવિવાર વિગેરે સાત વારોના વર્જ્ય અર્ધપ્રહરના મધ્યના સોળ વિગેરે પળોમાં અનુક્રમે પૂર્વથી માંડી છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશાએ યાત્રા કરવી નહિ કેમકે તે અત્યંત વર્જ્ય કાળ છે. તે આ પ્રમાણે—

રવિવારે **ચોથા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **સોળ**પળમાં **પૂર્વ** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

સોમવારે **સાતમા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **આઠ** પળમાં **વાયવ્ય** ખુણાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

મગળવારે **બીજા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **બત્રીશ** પળમાં **દક્ષિણ** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

બુધવારે **પાંચમા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **બે** પળમાં **ઇશાન** ખુણામાં યાત્રા વર્જ્ય છે.

ગુરૂવારે **આઠમા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **એક** પળમાં **પશ્ચિમ** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

શુક્રવારે **ત્રીજા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **ચાર** પળમાં **અ**ગ્નિ ખુણાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

શનિવારે **છઠ્ઠા** અર્ધપ્રહરના મધ્યની **ચોસઠ** પળ **ઉત્તર** દિશાની યાત્રા વર્જ્ય છે.

પળ આદિ માટે નીચે પ્રમાણે કોષ્ટક છે—

સાઠ વિપળ (એક ગુરૂ અક્ષર બોલવાનો કાળ) એક **પળ**.

સાઠ પળ (કામક્રીડા છંદ બોલતાં લાગતો કાળ) એક **ઘડી**.

બે ઘડીનું એક મુહૂર્ત.

સાઠ ઘડી અથવા ત્રીસ મુહૂર્તનો એક દિવસ

ત્રીસ દિવસનો એક માસ.

બે માસની એક ઋતુ.

ત્રણ ઋતુનું એક અયન.

અને બે અયનનું એક વર્ષ થાય છે

સાઠ વિલિપ્તાની એક લિપ્તા, સાઠ લિપ્તાનો એક અંશ, ત્રીસ અંશની એક રાશિ, બાર રાશિનું એક ભગણ અને સૂર્યના એક ભગણચક્રથી એક સૌર વર્ષ થાય છે. (આ ભગણમાં ફરતાં સૂર્યને એક વર્ષ થાય છે, જે તેનું સૌરવર્ષ કહેવાય છે.) વળી કલા અને વિકલાનાં લિપ્તા અને વિલિપ્તા એવાં બીજાં નામો છે.

મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં વારની કેટલીક વિષ ઘડીઓ વર્જવાનું કહેલ છે—

नखा द्वयं द्वादश दिग् च शैलाः, बाणाश्च तत्त्वानि यथाक्रमेण
सूर्यादिवारेषु परं चतस्रो, नाड्यो विषं स्यात् खलु वर्जनीयम् ॥१॥

અર્થ—રવિ આદિ સાત વારોમાં ૨૦-૨-૧૨-૧૦-૭-૫-૨૫ ઘડી પછીની ચાર ઘડીઓ વિષ હોવાથી વર્જવા લાયક છે.

આ ગ્રન્થમાં દિનશુદ્ધિ દેખાડવાની હોવાથી ગ્રહગોચર વિગેરેનું વિવેચન કરેલ નથી, પણ તે કેટલેક સ્થાને જરૂરી હોવાથી બીજા ગ્રન્થોના આધારે આગળ સવિસ્તર વર્ણવેલ છે, પણ તેઓની ગતિ અને નામો અહીંજ કહીએ છીએ.

રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને શનિ, એ સાત ગ્રહો દરેક ગ્રન્થોમાં વર્ણવ્યા છે. તે સિવાય કેટલાક જ્યોતિશાસ્ત્ર

ગ્રન્થોમાં રાહુ અને કેતુની પણ અગત્ય મનાય છે, તો તે બન્નેને સાથેગણતાં નવ ગ્રહો છે. પણ આ બન્ને ગ્રહો ક્રમેમાં સામસામા સ્થાનમાં, પોતાની રાશિથી સાતમી રાશિમાં, સમનવાંશે અને સમત્રિશાંશે હોય છે, એટલે રાહુના સારા કે નરસા ફળ ઉપરજ કેતુનું ફળાફળ વિચારાય છે. તે નવે ગ્રહોનું ગ્રહ-ગોચર આ પ્રમાણે છેઃ—

રવિ એક રાશિમાં એક માસ રહે છે, અને એક દિવસમાં રાશિનો એકેક અંશ એમ ત્રીશ દિવસમાં આખી રાશિ ભોગવી બીજી રાશિમાં સંક્રમે છે. તેજ રીતે ચંદ્ર ૧૩૫ ઘડીમાં, મંગળ દોઢ માસમાં, બુધ એક માસમાં, ગુરૂ તેર માસમાં, શુક્ર એક માસમાં, શનિ અઢી વર્ષમાં, તથા રાહુ અને કેતુ દોઢ વર્ષમાં એકેક રાશિનો ઉપભોગ કરે છે. આ દરેક ગ્રહો અનુક્રમે મેષાદિ બાર રાશિમાં ભમે છે, પણ રાહુ અને કેતુ તે બાર રાશિમાં અવળી રીતે ફરે છે, કેમકે તેમની વામગતિ ગણાય છે. ચન્દ્ર વગરના આઠે ગ્રહોને રાત્રિનો એકેક ત્રિશાંશ ભોગવવામાં ૧–૧।।–૧–૧૩–૧–૩૦–૧૮ અને ૧૮ દિવસ લાગે છે, અને ચન્દ્રને સાડીચાર ઘડી લાગે છે. તથા રાશિનો દ્વાદશાંશ ભોગવવાને ત્રીશાંશ કાળથી ૨।। ગણો, દ્રેષ્કાણ ભોગમાં ત્રીશાંશથી દશ ગણો, હોરાભોગમાં ત્રીશાંશથી ૧૫ ગણો અને રાશિભોગમાં ત્રીશાંશથી ત્રીશ ગણો કાળ લાગે છે તથા રાશિનો નવાંશ ભોગવવાને રવિને દિન ત્રણ ઘડી વીશ, ચન્દ્રને ઘડી પંદર, મંગળને દિન પાંચ, બુધને દિન ત્રણ ઘડી વીશ, ગુરૂને દિન તેંતાલીશ ઘડી વીશ, શુક્રને દિન સાત ઘડી વીશ, શનિને દિન સો, રાહુને દિન સાઠ, તથા કેતુને દિન સાઠ લાગે છે.

રાશિના અર્ધા ભાગને હોરા, ત્રીજા ભાગને દ્રેષ્કાણ અને તેથી અધિક ગમે તે ભાગને તેટલામો અંશ એવા નામથી સંબોધાય છે. જેમકે–રાશિનો નવમો ભાગ તે નવમાંશ, બારમો ભાગ તે દ્વાદશાંશ અને ત્રીશમો ભાગ ત્રિશાંશ વિગેરે. આ ગ્રહો પૂર્વમાં ઉગે છે, અને પશ્ચિમમાં આથમે છે. પણ

બુધ અને શુક્ર પૂર્વમાં પણ આથમે છે, અને પશ્ચિમમાં પણ ઉગે છે. તેમાં સૂર્ય ચાર પહોર આથમે છે, અને તે સિવાયના ગ્રહો સૂર્યના અમુક અંશમાં જવાથી અસ્ત પામે છે. અસ્ત અને ઉદયના અંશોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે–

સૂર્યના ૧૨ ત્રીશાંશ મધ્યે ચન્દ્ર, ૧૭ ત્રીશાંશ મધ્યે ભોમ, ૧૩ ત્રીશાંશ મધ્યે બુધ, ૧૧ ત્રીશાંશ મધ્યે ગુરૂ, ૯ ત્રિશાંશમધ્યે શુક્ર અને ૧૪ ત્રીશાંશ મધ્યે શનિ અસ્ત પામે છે. સૂર્યના તે ત્રીશાંશ બહાર હોતાં ગ્રહોનો ઉદય જ હોય છે. તે અસ્ત પામેલા મંગળ આદિ ગ્રહો ચાર માસ, સોળ દિવસ, બત્રીશ દિવસ, નવ દિવસ, અને બેંતાલીશ દિવસ અસ્ત રહી ઉગે છે. ચન્દ્ર બે દિવસ અસ્ત રહી ત્રીજે દિવસ ઉગે છે, અને બુધ તથા શુક્ર પૂર્વમાં આથમે ત્યારે છત્રીશ અને સત્યોતેર દિવસ પછી ઉગે છે. વળી ઉદ્ગમનના દિવસથી માંડીને ચંદ્ર દિવસ અઠ્યાવીશ, મંગળ દિન છસો સાઠ, બુધ દિવસ છત્રીશ, ગુરૂ દિવસ ત્રણસો બોંતેર, શુક્ર દિન બસો એકાવન અને શનિ દિન ત્રણસો બેંતાલીશ સુધી અસ્ત થતો નથી.

સૂર્ય રાશિથી બાર રાશિમાં ફરતાં મંગળ વિગેરે પાંચે ગ્રહો ક્યા ભાવને પામે છે ?' તે માટે **પ્રશ્નશતકની** વૃત્તિમાં કહેલ છે કે—

सूर्ययुक्ता उदीयन्ते, शीघ्रा अर्के द्वितीयगे ।
समं तृतीयगे यान्ति, मन्दा भानौ चतुर्थगे ॥ १ ॥
वक्राः -पञ्चम-षष्ठेऽर्के तेऽतिवक्राः नगाष्टगे ।
नवमे दशमे मार्गाः, सरला लाभ रिप्यगे ॥ २ ॥

[सरला लाभगे व्यये ॥ २ ॥ पाटान्तर]

અર્થ—સૂર્યથી છુટા થયા પછી સર્વ ગ્રહો ઉદય પામે છે, સૂર્ય બીજી રાશિમાં જાય ત્યારે તે શીઘ્ર ગતિવાળા થાય છે, સૂર્ય ત્રીજી રાશિમાં જતાં તે સમગતિ કરે છે, સૂર્ય ચોથી

રાશિમાં જતાં મંદગતિવાળા થાય છે, સૂર્ય પાંચમે છઠે હોય ત્યારે વક્ર થાય છે, સૂર્ય સાતમે આઠમે હોતાં અનિવક્ર થાય છે, સૂર્ય નવમે દશમે જતાં માર્ગગામી થાય છે, અને સૂર્ય અગીયારમી બારમી રાશિયે જાય ત્યારે સરલ થાય છે. આ રીતિ મંગલ ગુરૂ અને શનિને આશ્રીને છે, બાકી બુધ અને શુક્ર તો સૂર્યની પાસેજ અતિચારી થાય છે.

જ્યારે ગ્રહો સિધી ગતિમાંથી વામ ગતિવાળા થઇ પાછલી રાશિમાં જાય ત્યારે તે **વક્રી** કહેવાય છે, અને મંગલ વિગેરે વક્રી થયા પછી અનુક્રમે ૬૫-૨૧-૧૧૨-૫૨ અને ૧૩૪ દિવસ વક્રગતિવાળા[1] રહે છે.

ગ્રહો નિત્યની સામાન્ય ગતિ કરતાં વધારે ઝડપથી રાશિનો ભોગ કરે ત્યારે તે **અતિચાર** ગમન કહેવાય છે. તેઓના અતિચાર દિવસ કેટલા છે તે લઘુ એક શ્લોકથી જણાવે છે-

> पक्षं दशाहं त्रिपक्षी, दशाहं मासषट्त्रयी ।
> अतिचारः कुजादीना–मेष चारस्त्वतोऽपरः ॥ १ ॥

અર્થ—મંગળ બુધ ગુરૂ શુક્ર અને શનિના અતિચારના દિવસો અનુક્રમે ૧૫-૧૦-૪૫-૧૦ અને ૧૮૦ છે, ત્યાર પછીના દિવસો ચાર ગતિવાળા કહેવાય છે.

આ મંગળ વિગેરે પાંચ ગ્રહો વક્રી થયા હોય તો પછીની રાશિનું અને અતિચારી થયા હોય તો પૂર્વની રાશિનું ફળ આપે છે પ્રશ્નપ્રકાશકાર તો કહે છે કે— ગુરૂ અને શનિ તો પોતાની વિદ્યમાન રાશિનું ફળ આપે છે. નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે-વક્રી કે અતિચારી ગુરૂ વિનાના દરેક ગ્રહો પૂર્વ રાશિનું ફળ આપે છે. દરેક ગ્રહો આ પ્રમાણે ફળ આપે છે-

> पक्षं दशाहं मासं च, दशाहं मास पञ्चकम् ।
> वक्रेऽतिचारे भौमाद्या, पूर्वराशिफलप्रदाः ॥ १ ॥

---

૧ વક્રી ગ્રહને ભોગવવાનું ત્યાર બાદ દિન કે દિવસ કહેવાય છે.

અર્થ—વક્રી કે અતિચારી મંગળ વિગેરે ૧૫-૧૦-૩૦ -૧૦ અને ૧૫૦ દિવસ સુધી પૂર્વરાશિ (વક્રી કે અતિચારી થવાની રાશિ) નું ફળ આપે છે. મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં વક્રી અતિચારી ગુરૂના દિવસ ૨૮ વર્જ્ય કહ્યા છે. પણ પ્રધાન ગોચર બળ કે લગ્ન હોય અથવા ગુરૂ ત્રિકોણ ધન સ્રી કે લાભ રાશિમાં જતો હોય તો ગુરૂ શુભ છે. મંગળ વિગેરે ગ્રહો અનુક્રમે ૭૪૫-૯૨-૧૪૪-૫૨૪-૨૪૦ દિવસ માર્ગગતિ કરે છે.

આ ગ્રહોમાંથી સૂર્ય અને ભોમ રાશિના આદિ ભાગમાં, ગુરૂ અને શુક્ર રાશિના મધ્ય ભાગમાં, ચંદ્ર અને શનિ રાશિના અંત ભાગમાં, તથા બુધ આખી રાશિમાં ફળદાયક છે. આ પ્રમાણે સ્થૂલ ગ્રહગતિ જાણવી.

હવે ગ્રહના નામો કહીએ છીએ—ચંદ્ર, બુધ, ગુરૂ; અને શુક્ર સૌમ્ય ગ્રહો છે તથા રવિ, વદી ચૌદશથી શુદી એકમ સુધીનો કૃશ ચંદ્ર, મંગલ, ક્રૂર ગ્રહ સાથે રહેલો બુધ, શનિ અને રાહુ ક્રૂર ગ્રહો છે. નરપતિ જયચર્યામાં કહ્યું છે કે—

राहु–केतू सदा वक्री, सदा शीघ्रौ विधूष्णगू ।
क्रूरा वक्रा महाक्रूरा; सौम्या वक्रा महाशुभाः ॥ १ ॥
शुक्रेन्द्र योषितौ मन्द–बुधौ क्लीबौ परे नराः ॥

અર્થ—રાહુ અને કેતુ નિરંતર વક્રી ગ્રહ છે, સૂર્ય ચન્દ્ર નિરંતર અતિચારી ગ્રહ છે, અને ક્રૂર ગ્રહો વક્રી થાય તો મહાક્રૂર થાય છે, તેમજ સૌમ્ય ગ્રહો વક્રી થાય તો મહાસૌમ્ય થાય છે. શુક્ર અને ચન્દ્ર સ્રીગ્રહ છે, બુધ અને શનિ નપુંસક છે, તથા રવિ મંગળ અને ગુરૂ પુરુષ ગ્રહ છે.

રવિ સોમ મંગળ અને ગુરૂ તથા બુધ શુક્ર શનિ અને રાહુ, એ ચાર ચાર પોતપોતામાં મિત્રગ્રહ છે અને સામસામા શત્રુગ્રહ છે પોતપોતાનાં પણ સૌમ્યની સૌમ્ય સાથે અને ક્રૂરની ક્રૂર સાથે અતિ મૈત્રી છે અને સામાન્ય રીતે સામા

આ સૌમ્યને સૌમ્ય સાગે અને ક્રૂરને ક્રૂર સાથે અતિ શત્રુતા છે ગ્રહોની મૈત્રી અને શત્રુભાવ સૂક્ષ્મતાથી આ પ્રમાણે છે—

રવિને શુક્ર શનિ શત્રુ છે, બુધ મધ્યમ છે, અને બીજા મિત્ર છે

ચંદ્રને રવિ અને બુધ મિત્ર છે, અને બીજા મધ્યસ્થ છે

મંગળને બુધ શત્રુ છે, શુક્ર શનિ મધ્યસ્થ છે, અને બીજા મિત્ર છે

બુધને ચંદ્ર શત્રુ છે, રવિ શુક્ર મિત્ર છે, અને બાકીના મધ્યસ્થ છે

ગુરૂને બુધ શુક્ર શત્રુ છે, શનિ મધ્યસ્થ છે અને બીજા મિત્ર છે

શુક્રને રવિ સોમ શત્રુ છે, બુધ શનિ મિત્ર છે અને [illegible] ગુરૂ મધ્યસ્થ છે

શનિને ગુરૂ મધ્યસ્થ છે, બુધ શુક્ર મિત્ર છે, અને બાકીના [illegible] છે

[illegible]

[illegible]

વારોનું સ્થિરબળ ચરબળ અને મધ્યમબળ રૂપી ફળ કુલ્યાદિ નક્ષત્રની પેઠે જાણવું-

બીજા સંયોગી થનારા ગ્રહ નામો નીચે મુજબ છે:—

૧ ચૈત્ર શુદી એકમને દિવસે જે ગ્રહનો વાર હોય તે ગ્રહ વર્ષેશ (વર્ષાધિપતિ) કહેવાય છે.

૨ મેષ સંક્રાંતિના વારનો ગ્રહ મંત્રી કહેવાય છે.

૩ કર્ક સંક્રાંતિના વારનો ગ્રહ શસ્યેશ કહેવાય છે.

૪ દરેક માસની શુદિ એકમના વારનો ગ્રહ માસેશ ગણાય છે.

૫ હંમેશના વારનો ગ્રહ દિનેશ ગણાય છે.

૬ હોરાનો પતિ હોરેશ કહેવાય છે.

૭ રાશિના (આગળ કહેવાશે તે) પતિ ગ્રહો તે તે રાશિના સ્વામી છે.

૮ રવિની રાશિમાં અમુક અંશે ગયેલા ગ્રહો અસ્ત કહેવાય છે.

૯ રવિથી અમુક અંશ દૂર રહેલા ગ્રહો ઉદયી કહેવાય છે.

૧૦ વામ ગતિવાળો ગ્રહ વક્રી કહેવાય છે. રાહુ અને કેતુ સદા વક્રી છે.

૧૧ નિત્યના વેગ કરતાં અધિક ઝડપથી ચાલનારો ગ્રહ અતિ ચારી છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર સદા શીઘ્ર (અતિચારી) છે.

૧૨ સમ ગતિશીલ ગ્રહ માર્ગી કહેવાય છે.

૧૩ ઉદય પછી અને અસ્ત થવા પહેલાં સાત દિવસ સુધી ગ્રહ બાળ અને વૃદ્ધ કહેવાય છે. તથા થોડા દિવસથી ઉદય પામેલો અને અસ્ત થવામાં સન્મુખ થયેલો ગ્રહ પણ બાળ અને વૃદ્ધ કહેવાય છે.

૧૪ ઘણા દિવસથી ઉગેલો, વૃદ્ધ નહિં થયેલો, અને વિશાળ બિંબવાળો ગ્રહ વિપુલ કહેવાય છે.

૧૫ સૂર્યરાશિથી બહુ દૂર થઈ આકાશમાં દેખાય એટલે સ્પષ્ટ કિરણવાળો હોય તે ગ્રહ સ્નિગ્ધ છે.

૧૬ નક્ષત્રના એકજ પાદમાં ભેગા થયેલા ગ્રહો કે તારાઓ યુદ્ધસ્થ ગ્રહો કહેવાય છે.

૧૭ યુદ્ધ પછી શુક્ર વિના બીજો ઉત્તરગામી ગ્રહ જયી છે.

૧૮ યુદ્ધ પછી દક્ષિણગામી ગ્રહ હારેલો—પીડિત કહેવાય છે.

૧૯ રાહુ પાસે રહેલા રવિની પેઠે ક્રૂરથી છતાયેલો ગ્રહ ક્રૂરાક્રાન્ત કહેવાય છે.

૨૦ प्रविविक्षुः प्रविष्टो वा, सूर्यराशौ विरश्मिकः। સૂર્ય રાશિમાં પ્રવેશ કરવાવાળો કે તેમાં ગયેલો ગ્રહ વિરશ્મિક થાય છે.

૨૧ क्रूराक्रान्तः क्रूरयुतः क्रूरदृष्टस्तु यो ग्रहः ।
विराश्मितां प्रपन्नश्च, स विनष्टो बुधैः स्मृतः ॥१॥

પદ્મપ્રભસૂરિ કહે છે કે— ક્રૂરથી છતાયેલો, ક્રૂરની સાથે રાશિના એક નવાંશમાં રહેલો, ક્રૂરની સંપૂર્ણ દૃષ્ટિથી દેખાયેલો, અને સૂર્યની રાશિમાં પેસવાવાળો ગ્રહ વિનષ્ટ થાય છે.

૨૨ ઈષ્ટ દિવસે ગોચર અને પ્રતિકૂલ વેધથી શુભ થયેલ ગ્રહ સ્વયઃ અફળ કહ્યો છે.

૨૩ ઈષ્ટ દિવસે ગોચર અને અનુકૂલ વેધથી અશુભ થયેલ ગ્રહ સ્વયં અફળ મનાય છે.

૨૪ જન્મ કુંડલીમાં કરકોઈ ગ્રહથી ઉપચયના ૩–૬–૧૦–૧૧ સ્થાને રહેલા ગ્રહો પૂર્વ ગ્રહના તાન–પરસ્પરના કાર્યના સાધક કરનારા મનાય છે.

૨૫ જન્મગ્રહ સ્વરાશિથી ચોથા અને દશમા સ્થાનમાં રહેલ ગ્રહનો મિત્ર પામે તો પરસ્પર કારક કહેવાય છે.

૨૬ કેન્દ્રમાં રહેલ સ્વસ્થ ઉચ્ચ (દીપ્ત) અને ત્રિકોણસ્થ ગ્રહો પરસ્પર કારક છે.

૨૭ ઇષ્ટ દિવસે સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત સ્થાનથી ઉત્તર તરફ ઉગીને આથમનાર ગ્રહ ઉત્તરચર છે.

૨૮ ઇષ્ટ દિવસે સૂર્યના ઉદય સ્થાનમાં ઉગી સૂર્યના અસ્ત સ્થાનમાંજ અસ્ત થનાર–અર્થાત્ સૂર્યના ભ્રમણ મંડળમાંજ ચાર કરનાર ગ્રહ અંતશ્ચર છે.

૨૯ સૂર્યોદય સ્થાનથી દક્ષિણમાં ઉદય પામી દક્ષિણમાં આથમનાર ગ્રહ દક્ષિણચર છે.

૩૦ શીઘ્ર ગતિવાળો ગ્રહ મંદ ગતિવાળા ગ્રહના એક ત્રીશાંશમાં મળે, અને ત્યાર પછી તેમાં પાછલ રહે ત્યાં સુધી તે શીઘ્રગતિવાળો ગ્રહ **મુથુશિલ** કે **ઇથ શાલ** (યોગવાળો) કહેવાય છે.

૩૧ મંદ ગતિવાળા ગ્રહના એક ત્રીશાંશમાં મળી આગળ નીકળી તેજ રાશિને ભોગવનાર શીઘ્ર ગતિવાળો ગ્રહ **મુશરીફ** કહેવાય છે.

૩૨ એક ત્રીશાંશમાં થોડા દિવસ ભોગવનાર ગ્રહ શીઘ્રગામી હોય છે. લગ્ન ગ્રહોની આ પ્રમાણે ૧૧ અવસ્થા દેખાડે છે.

૩૩ પોતાની રાશિમાં રહેલ ગ્રહ **સ્વસ્થ** કહેવાય છે.

૩૪ ઉચ્ચ સ્થાને રહેલ ગ્રહ **દીપ્ત** કહેવાય છે.

૩૫ મધ્ય ઘરમાં રહેલ ગ્રહ **મુદિત** છે.

૩૬ પોતાના વર્ગમાં રહેલ ગ્રહ **શાંત** કહેવાય છે.

૩૭ પ્રગટ કિરણવાળો ગ્રહ **શક્ત** છે.

૩૮ નીચ સ્થાનને ઓલંઘી સ્વોચ્ચ સ્થાન સન્મુખ થયેલ ગ્રહ **પ્રવૃદ્ધવીર્ય** હોય છે

૩૯ દુષ્ટ સ્થાનમાં પોતાના અંશમાં રહેલ સૌમ્ય ગ્રહ **અધિવીર્ય** મનાય છે.

૪૦ સૂર્યથી હણાયેલો ગ્રહ **વિકલ** થાય છે.

૪૧ શત્રુ સ્થાનમાં રહેલો ગ્રહ **ખલ** છે.

૪૨ બીજા ગ્રહથી યુદ્ધમાં જીતાયેલો ગ્રહ **પીડિત** કહેવાય છે

૪૩ પોતાની નીચ રાશિમાં રહેલ ગ્રહ **દીન** મનાય છે.

૪૪ છ વર્ગ પૈકીના પોતાના ત્રણ ચાર કે પાંચ વર્ગમાં રહેલ ગ્રહ **સ્વવર્ગી** કહેવાય છે.

૪૫ પર ગ્રહના હોરાદિ ત્રણ ચાર કે પાંચ વર્ગમાં રહેલ ગ્રહ **પરવર્ગી** અથવા **અન્યવર્ગી** મનાય છે

૪૬ ભાવ રાશિ અને દિવસ આશ્રીને થતા ચાર હર્ષસ્થાન પૈકીના હરકોઇ હર્ષસ્થાનમાં રહેલ ગ્રહ **હર્ષી** મનાય છે.

૪૭ હરકોઇ રાશિ ભાવ નક્ષત્ર વિગેરેમાં રહેલ ગ્રહ તે નામની સાથે 'સ્થ' કે 'ગ' શબ્દ જોડવાથી સમજી શકાય છે. જેમકે–પોતાની રાશિમાં રહેલ ગ્રહ **સ્વસ્થ** અથવા સ્વરાશિગ કહેવાય છે.

૪૮ પોતપોતાની દિશા કે વિદિશાના લગ્નભુવનોમાં રહેલો ગ્રહ **લલાટસ્થ** કહેવાય છે. લગ્નને પૂર્વ દિશામાં કેન્દ્રોને ચાર દિશામાં અને કેન્દ્રમધ્યના યુગ્મ સ્થાનોને વિદિશામાં સ્થાપવાથી આઠ દિશામાં બાર ભુવનોનો સમાવેશ થાય છે. લલાટસ્થ ગ્રહનું બીજું નામ **સન્મુખગ્રહ** છે.

(જુઓ ગ્રહ ચક્ર.)

ગ્રહચક્ર.

નામ.	રવિ.	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરૂ.	શુક્ર.	શનિ.	રાહુ.	કેતુ.		
ત્રિશાંશ ભોગ દિન	દિન ૧	ઘડી ૭ાા	દિન ૧ાા	દિન ૧	દિન ૧૩	દિન ૧	દિન ૩૦	દિન ૧૮	દિન ૧૮	૧/૩૦	૧
દ્વાદશાંશ ભોગ દિન	૨–૩૦	ઘડી ૧૧ાા	૩–૪૫	૨–૩૦	૩૨–૩૦	૨–૩૦	૭૫–૦	૪૫–૦	૪૫–૦	૧/૧૨	૨
નવમાંશ ભોગ દિન–ઘડી	૩–૨૦	૦–૧૫	૫–૦	૩–૨૦	૪૩–૨૦	૩–૨૦	૧૦૦–૦	૬૦–૦	૬૦–૦	૧/૯	૩
દ્રેષ્કાણ ભોગ દિન	૧૦	ઘડી ૪૫	૧૫	૧૦	૧૩૦	૧૦	૩૦૦	૧૮૦	૧૮૦	૧/૩	૪
હોરા ભોગ માસ	૦ાા	ઘડી ૬૭ાા	૦ાા	૦ાા	૬ાા	૦ાા	૧૫	૯	૯	૧/૨	૫
રાશિ ભોગ માસ	૧	ઘડી ૧૩૫	૧ાા	૧	૧૩	૧	૩૦	૧૮	૧૮	૧	૬
ભગણ ભોગ વર્ષ	૧	દિન ૨૭	૧ાા	૧	૧૩	૧	૩૦	૧૮	૧૮	...	૭
અસ્ત ત્રિશાંશ	...	૧૨	૧૭	૧૩	૧૧	૯	૧૪	...	...	.	૮
અસ્તકાળ દિન	૦ાા	૨	૧૨૦	૧૬	૩૨	૯	૪૨ (પૂર્વમાં બુધ ૩૬ શુક્ર ૭૭)				૯
ઉદયકાળ દિન	૦ાા	૨૮	૬૬૦	૩૬	૩૭૨	૨૫૧	૩૪૨	..	...		૧૦
વક્રી દિન	...	...	૬૫	૨૧	૧૧૨	૫૨	૧૩૪	...	...	ક	૧૧

ઉદય ૫ ઘડી	૦૦૦	૦૦૦	૨૫૪	૩૦	૧૨૮	૨૭૨	૧૦૧	(મતાંતર મં. ૭૩૫ ગુ. ૧૧૭)		
અતિચાર દિન	...	...	૧૫	૧૦	૪૫	૧૦	૧૮૦	...	...	૧૨
માર્ગ દિન	...	...	૭૪૫	૬૨	૧૪૪	૫૨૪	૨૪૦	...	...	૧૩
વિમાર્ગી ફળ દિન	...	...	૧૫	૧૦	૩૦(૨૮)	૧૦	૧૫	...	...	૧૪
વર્ણ	લાલ	ધોળો	લાલ-પીળો	લીલો	પીળો	ધોળો	કાળો	કાળો	કાળો	૧૫
આકૃતિ ૧	ચતુષ્કોણ	સ્થૂલ	ચોરસ	ગોળ	ગોળ	(વ)ખડ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	ક ૧૬
આકૃતિ ૨	હ્રસ્વ	હ્રસ્વ	હ્રસ્વ	મધ્યમ	દીર્ઘ	હ્રસ્વ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	ખ ૧૬
સ્વભાવ	ક્રૂર	સૌ૦ ક્રૂર	ક્રૂર	સૌ૦ ક્રૂર	સૌમ્ય	સૌમ્ય	ક્રૂર	ક્રૂર	..	૧૭
લિંગ	પુરુષ	સ્ત્રી	પુરુષ	નપું૦ (સ્ત્રી૦ન૦)	પુરુષ	સ્ત્રી૦	નપું૦ (સ્ત્રી૦ન૦)	પુ૦ (ન૦)	પુ૦ (ન૦)	ક ખ ૧૮
પરસ્પર મૈત્રી	સો૦ મં૦ ગુ૦	ર૦ મં૦ ગુ૦	રવિ સોમ ગુ૦	શુ૦ શ૦ રા૦	ર૦ સો૦ મં૦	બુ૦ શ૦ રા૦	બુ૦ શુ૦ રા૦	બુ૦ શુ૦ શ૦	...	૧૯
મિત્ર ગ્રહો	સો૦ મં૦ ગુ૦	રવિ બુધ	રવિ સોમ ગુ૦	રવિ શુ૦	ર૦ સો૦ મં૦	બુ૦ શ૦	બુ૦ શુ૦	[illegible] ૧૧-૧૨-૧૦-૨-૩-૪ સ્થાને રહેલા ગ્રહો મિત્ર છે.		૨૦
મધ્યમ ગ્રહો	બુધ	મં૦ ગુ૦ શુ૦ શ૦	શુ૦ શ૦	મં૦ ગુ૦ શ૦	શ૦	મં૦ ગુ૦	ગુરુ			૨૧
શત્રુ ગ્રહો પરસ્પર બળ	શુક્ર-શનિ ૭	+ ૧	બુધ ૨	ચંદ્ર ૩	બુ૦ શુ૦ ૪	ર૦ સો૦ ૫	ર. સો. મં. ૬			૨૨ ૨૩

કાળબળ	અયન	મુહૂર્ત	દિન	ઋતુ	માસ	પક્ષ	વર્ષ	...	...	૨૪
ઋતુબળ	વર્ષા	શરદ	ગ્રીષ્મ	હેમંત	શિશિર	વસંત	શિશિર	...	...	૨૫
રાશિબળ	પૃષ્ઠ	શિ૦ ઉદય	પૃ૦ ઉદય	પૃ૦ ઉદય	પૃ૦ ઉદય	ઉભોદય	પૃ૦ ઉદય	...	...	૨૬
રાશિમાં બળ	આદિમાં	અંતમાં	આદિમાં	આખીમાં	મધ્યમાં	મધ્યમાં	અંતમાં	..	...	૨૭
કાળબળ	મધ્ય	પરોઢ	મધ્ય	પ્રાતઃ	પ્રાત	પરોઢ	સંધ્યા	સંધ્યા	સંધ્યા	૨૮
સ્વઘર	સિંહ	કર્ક	વૃ-મેષ	ક૦ મિ૦	ધ૦ મી૦	તુ-વૃ૦	મ૦ કું૦	કન્યા	મીન	૨૯
ઉચ્ચ ઘર	મેષ	વૃષભ	મકર	કન્યા	કર્ક	મીન	તુલા	મિથુન	ધન	૩૦
નીચ ઘર	તુલા	વૃશ્ચિક	કર્ક	મીન	મકર	કન્યા	મેષ	ધન	મિથુન	૩૧
પરમાંશ	૧૦	૩	૨૮	૧૫	૫	૨૭	૨૦	૧૫	૧૫	૩૨
મૂળ ત્રિકોણ	સિંહ	વૃષભ	મેષ	કન્યા	ધન	તુલા	કુંભ	કુંભ	સિંહ	૩૩
ભાગ-અંશાઃ	અં૦ ૨૦	અં. ૩	અં૦ ૧૨	અં૦ ૧૫	અં૦ ૧૦	અં૦ ૧૫	અં૦ ૧૦	..		૩૪
અયનબળ	ઉત્ત૦	દક્ષ૦	દક્ષિ૦	દક્ષિ૦	દક્ષિ૦	દક્ષિ૦	દક્ષિ૦	..	..	૩૫
પક્ષબળ	કૃષ્ણ	શુક્લ	કૃષ્ણ	શુક્લ	શુક્લ	શુક્લ	કૃષ્ણ	કૃષ્ણ	કૃષ્ણ	૩૬
દિન રાત્રિ બળ	દિન	રાત્રિ	રાત્રિ	અહોરાત્રિ	દિન	દિન	રાત્રિ	.		૩૭

[illegible]		સ્થાપનાથી		ઊંડને						૩૯
"	૯	૩	૧	૧	૧૧	૫	૧૨	...	..	૪૦
૧ દર્દસ્થાન	મેષ	વૃષ	મકર	કન્યા	કર્ક	મીન	તુલા	મિથુન	ધન	૪૧
૨ દર્દસ્થાન	દિવસ	રાત્રિ	દિવસ	રાત્રિ	દિવસ	રાત્રિ	રાત્રિ	...	..	૪૨
૩ દર્દસ્થાન	૧૦+૧ ૪+૭	૧+૪ ૭+10		એમ પુરૂષ મહોનું રવિ પેઠે અને સ્ત્રી મહોનું સોમ પેઠે જાણવું.						૪૩
૪ દર્દસ્થાન										
પસંદ સ્થાન	૧૦	૧૦	૧૦	૧	૧૦	૭	૧-૩-૧૧	...	...	૪૪
પૂર્ણ દષ્ટિ	૭	૭	૪-૭-૮	૭	૫-૭-૯	૭	૩-૭-૧૦	૫-૭-૯-૧૨	...	૪૫
પાેાેન દષ્ટિ (પોણી)	૪-૮	૪-૮	+	૪-૮	૪-૮	૪-૮	૪-૮	૪-૮	...	૪૬
અર્ધ દષ્ટિ	૫-૯	૫-૯	૫-૯	૫-૯	+	૫-૯	૫-૯	૫-૯	...	૪૭
એક પાદ દષ્ટિ (પા)	૩/૧૦	૩/૧૦	૩/૧૦	૩/૧૦	૩/૧૦	૩/૧૦	+	૩/૧૦	...	૪૮
ફોચર શુદ્ધિ	૩-૬-૧૦-૧૧	૨-૩-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૦-૧૧	૨-૩-૫-૭-૯-૧૦-૧૧	૨-૫-૭-૯-૧-૧૧	૨-૩-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૦-૧૧	૩-૬	૩-૬	૪૯

ગ્રહોનું ગૃહસ્થાન	૧	૫-૬	૧૦	૪	૨-૩	૧૧-૧૨	૭	૮-૯	..	૫૦
ચારાદિ	ચારી	ચારી	ચારી	સ્થાયી	સ્થાયી	ચારી	સ્થાયી	...	...	૫૧
જન્મ નક્ષત્ર	વિ૦	કૃ૦	પુ૦ ષા૦	શ્ર૦	પુ૦ ફા૦	અ૦	રે૦	ભ૦	ભ૦	૫૨
કાર્યબળ	નૃપદર્શન	મર્દ	યુદ્ધ	જ્ઞાન	વિવાહ	ગમન	વિદ્યા	...	...	૫૩
લગ્ને દ્રષ્ટ	વ્યાધ	...	રસાતળ	...	...	...	ધ્રુવ	તમ	અંતક	૫૪
દૃષ્ટિ સ્વભાવ	ઉર્ધ્વ	સમ	ઉર્ધ્વ	તિર્યગ્	સમ	તિર્યગ	અધો	અધો	અધો	૫૫
સર્વ દિગ્બળ	પૂ૦	પ૦	દ૦	વા૦	ઉ૦	અ૦	ઈ૦	નૈ૦	નૈ૦	૫૬
દિગ્બળ	દક્ષિણ	ઉત્તર	દક્ષિણ	પૂર્વ	પૂર્વ	ઉત્તર	પશ્ચિમ	...	..	૫૭
દિગ્મુખ	પૂર્વ	પશ્ચિમ	દ૦	ઉ૦	ઉ૦	પૂર્વ	પશ્ચિમ	દ૦	દ૦	૫૮
કુંડળીના દિગીશ	પૂર્વ	વાયુ	દક્ષિણ	ઉત્તર	ઈશાન	અગ્નિ	પશ્ચિમ	નૈર્ઋત્ય	..	૫૯
વેદ	...	...	સામ	અથર્વ	ઋગ્૦	યજુ	..	...	.	૬૦
લોક	નૃપ	નૃપ	નાગ	સ્વર્ગ	સ્વર્ગ	નાગ	નાગ	નાગ	નાગ	૬૧
જાતિ	શૂ૦	વૈ૦	ક્ષ૦	શૂ૦	બ્રા૦	બ્રા૦	અંત્યજ	અં૦	અં૦	૬૨
જાત	રાજા	તપસ્વી	સોની	બ્રાહ્મણ	વણિક	વૈશ્ય	કોલ	[illegible]	[illegible]	૬૩
અધિકાર	રાજા	રાજા	નેતા	કુમાર	પ્રધાન	મંત્રી	દાસ	...	...	૬૪

પ્રાણીવર્ગ	ચતુષ્પદ	સરીસૃપ	ચતુષ્પદ	પક્ષી	દ્વિપાદ	દ્વિપાદ	પક્ષી	સરીસૃપ	સરીસૃપ	૬૫
સ્થાન-૧	પશુ ભૂ	જળ	દ્રુમ	કાષ્ઠ	મંદિર	જળ	અગ્નિ	અગ્નિ	અગ્નિ	૬૬
ભ્રમણસ્થાન	વનચર	જળચર	વનચર	ગામચર	ગામચર	જળચર	વનચર	વનચર	વનચર	૬૭
પ્રીતિસ્થાન	દેવ	..	અગ્નિ	ક્રીડા	ખળાનો	શય્યા	મલીન	...	...	૬૮
સ્થાન-૨	સીંબડો	જળ	કટકી	ઉકરડો	ચૈત્ય	જળ	ગર્તા	ગર્તા	.	(પ્રશ્નરતિ)
દેહાંગ	આત્મા	મન	સત્ત્વ	વાક્બુદ્ધિ	જ્ઞાનસુખ	મદન	દુઃખ	...	...	૭૦
દેહધાતુ	અસ્થિ	લોહી	માજાર	ત્વક્	મેદ	વીર્ય	શિરા	.	...	૭૧
ગુણ	સત્ત્વ	સત્ત્વ	તમસ્	રજસ્	સત્ત્વ	રજસ્	તમસ્	..	.	૭૨
તત્ત્વ	અગ્નિ	જળ	અગ્નિ	પૃથ્વી	આકાશ	જળ	વાયુ	વાયુ	...	૭૩
મૂળાદિ	મૂળ	ધાતુ (જીવ)	ધાતુ	જીવ (ધાતુ)	જીવ	મૂળ	ધાતુ	ધાતુ	...	(પ્રશ્નમાળા) ૭૪
વર્ણ (યોગપુચ્છા)	આપીત	મધ્યમ	તરુણ	બાળક	આપીત	મધ્યમ	વૃદ્ધ	વૃદ્ધ	વૃદ્ધ	૭૫
સ્થિતિ	જીર્ણ	જીર્ણ	નવ્ય	દગ્ધ	વિચિત્ર	દૃઢ	ઉત્તમ	...	...	૭૬
સંજ્ઞાયુ યોનિ	પંકજ	પૂર્ણ	સિંહ	શ્વાન	[illegible]	ખેર	મકર	[illegible]	.	[illegible]
માતા	અદિતિ	અદિતિ	પૃથ્વી	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	સિંહિકા	અશ્લેષા	[illegible]
પિતા [illegible]	[illegible]	[illegible]	-	ચંદ્ર	[illegible]	[illegible]	રવિ	[illegible]	ધૂમ	[illegible]

યુદ્ધજાતિ	દંડ	દામ	દંડ	ભેદ	સામ	સામ	ભેદ	ભેદ	...	૭૭
ધાતુ-૧	તાંબુ	મણિ	સોનું	કાંસું	રૂપું	મુક્તા	સીસું	...	...	૭૮
ધાતુ-૨ (ભુવન૦)	મોતી	રૂપું	જાબુ (સોનું)	સુવર્ણ	મહેમ ગલ	રૂપું	લોહ	અતિશ	...	૭૯
વસ્ત્ર	સ્થૂલદંત	નવું	દગ્ધ	છિન્ન	નવું-જુનું	ફાટેલ	જુનું	...	...	૮૦
પિત્તાદિ રોગ જ્ઞાન	પિત્ત	કફ	પિત્ત	સમ	સમ	કફ	વાત	વાત	વાત	૮૧
,,	પિત્ત	કફ	ગરમી	ત્રિદોષ	કફ	શ્લેષ્મ	વાયુ	|	|	૮૨
ધાતુયોગ (પ્રશ્ન)	અગ્નિ	જળ	અગ્નિ	ધાતુ	અગ્નિ	ધાતુ	જીવ	(મ ગા-૨-પ્રતિપાદ)		૮૩
રસ (પ્રશ્ન૦)	કટુ	ક્ષારામ્લ	કટુ	કષાય	કષાય મધુર	ક્ષા૦અમ્લ	તીખો	તીખો	તીખો	૮૪
મહોત્તરી દશા વર્ષ (જ્યો૦ સં ૪/૪)	આ પુ પુ અ ૬	મ પૂ૦ ફા૦ ઉ૦ ફા૦ ૧૫	હસ્ત ચિત્રા સ્વાતિ ત્રિ૦ ૮	અ જ્યે૦ મગ ૧૭	મ ક પૂ૦ ભા૦ ૧૯	ક રો મ ૨૧	પુ ઉા આશ્લે૦ શ્ર૦ ૧૦	કૃ૦ આ રે અ ભ ૧૨	...	૮૫

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] (१) १६,	[illegible] १६	[illegible] (३) १७	[illegible] (४) १९	[illegible] (८) २०	८६
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	८	४	७	...	८७
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	५६	३०	३५	४८	..	८८
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	८/८	१५/०	१/१०	६/२०	..	८९
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	...	९०
[illegible]	७	१	२	३	४	५	१	...	...	९१
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	विमल-नाथ	[illegible]	[illegible]	मुनिसु-व्रत ११	नेमिनाथ ११	मल्लिनाथ पार्श्वनाथ	९२
[illegible]	[illegible]	[illegible]	३	८	[illegible]	[illegible]	५	४	१	९३

॥ मद्दचक्र समाप्त ॥

હવે તિથિદ્વારમાં આચાર્ય અહીંયા તિથિ વર્જવાની સૂચના કરે છે, પણ તેમાં વર્ષ અને માસની વૃદ્ધિ જાણવી જોઈએ છે. તો તે ગણિત ગ્રન્થોને અનુસારે કહેવાથી કહીએ છીએ.

ચોથા આરાના ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ માસ બાકી રહેતા વીર પ્રભુ દીવાળીને દિને નિર્વાણપદ પામ્યા છે. વીર નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે વિક્રમસંવત્ શરૂ થયો છે. તથા વિક્રમ સંવતના પ્રારંભથી એકસો પાંત્રીશ વર્ષ અને પાંચ માસ જતાં શાક સંવત્ પ્રવર્ત્યો છે. પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ કહે છે કે—

छवाससएहिं नवमं, पचहिं वासेहिं पंचमासेहिं ।
निव्वाणगस्स राया, " सगुत्ति " नामेण विक्खाओ । १ ।
(॥ ४९६ ॥)

અર્થ—મહાવીર પ્રભુ મોક્ષ ગયા પછી ૬૦૫ વર્ષ અને ૫ માસ થતા શાક નામે વિખ્યાત રાજા થયેલ છે

આધુનિક લૌકિક જ્યોતિષશાસ્ત્ર શકસંવતની ગણનાથીજ ચાલે છે, પણ સામાન્ય પ્રવૃત્તિમાં વિક્રમ સંવતના વર્ષો લેવાય છે. વળી પૂર્વકાળે વર્ષ પ્રારંભ શ્રાવણ વદી એકમ (ગુજરાતી અસાડ વદી એકમ) થી થતો હતો. અત્યારે પૂર્વદેશમાં ચૈત્રશુદી એકમથી થતો મનાય છે. કેટલેક સ્થાને અસાડ શુદી બીજથી, અને કેટલેક સ્થાને કાર્તિક શુદી એકમથી વર્ષ પ્રારંભ મનાય છે

અયનાંશ લાવવાની રીતિમાં અસાડથી પ્રારંભ થતા વિક્રમ વર્ષનો ઉપયોગ થતો સમજી શકાય છે, વળી સંવતનો પ્રારંભ તો ચૈત્ર શુદી એકમથીજ ગણાય છે

આ સિવાય ચંદપન્નત્તિમાં પાંચ પ્રકારનાં વર્ષો જણાવનાં ગુરૂ અને શનિની ગતિને આધારે એ જાતિનાં વર્ષો દેખાડેલાં છે તે પૈકીના ગુરૂવર્ષનો વિષય મૌહૂર્તિક ગ્રન્થોમાં ચર્ચેલ છે, એનું સંક્ષિપ્ત કથન નીચે મુજબ છે.

નારચંદ્રમાં કહેલ છે કે—

सिंहस्थिते देवगुरौ च कन्या, विवाहिताः पञ्च करोति भर्ता ।
विवाह–क्षौरं व्रतबन्ध-दीक्षा, यात्रा प्रतिष्ठा च विवर्जनीया ॥१॥
शोको विवाहे मरणं व्रते स्यात्, क्षौरे दरिद्रं विफला च यात्रा ।
मौर्ख्यं च दीक्ष्ये विघ्नं प्रतिष्ठिते, सिंहस्थिते सर्वविवर्जनीयम् ॥२॥
रविक्षेत्रगते जीवे, जीवक्षेत्रगते रवौ ।
दीक्षामुपस्थापनां वा, प्रतिष्ठां च न कारयेत् ॥ ३ ॥

અર્થ—સિંહનો ગુરૂ હોય તો પુરૂષ ઉપરા–ઉપરી પાંચ કન્યા સાથે વિવાહ કરે છે; અર્થાત્ ચાર સ્ત્રી મૃત્યુ પામે છે. માટે સિંહસ્થ ગુરૂમાં વિવાહ, મુંડન, વ્રતબંધન, દીક્ષા, પ્રવાસ અને પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કાર્યનો ત્યાગ કરવો (૧) સિંહસ્થ ગુરૂ હોય તો વિવાહમાં શોક, વ્રતમાં મૃત્યુ, મુંડનમાં દરિદ્રતા, યાત્રામાં નિષ્ફળતા, દીક્ષામાં મૂઢતા, અને પ્રતિષ્ઠામાં વિઘ્ન વિગેરે ફળો મળે છે, માટે સિંહસ્થ ગુરૂમાં સર્વ કાર્યનો ત્યાગ કરવો (૨) રવિના ક્ષેત્ર સિંહરાશિમાં ગુરૂ હોય, અને ગુરૂના ક્ષેત્ર ધન તથા મીન રાશિમાં રવિ હોય ત્યારે દીક્ષા ઉપસ્થાપના (વડી દીક્ષા) તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવવી નહિં. તેમજ સિંહસ્થ ગુરૂમાં ઉજમણું, નવું વ્રતગ્રહણ વિગેરે પણ વર્જવાં. (૩) નારદજી કહે છે કે–સિંહસ્થ ગુરૂ હોય ત્યારે વિવાહ કરવો નહિં, પણ ગંગાની ઉત્તર તરફ અને ગોદાવરીના મધ્ય પ્રદેશ માંજ સિંહસ્થ ગુરૂ ત્યજવો.

શૌનક વિગેરે કહે છે કે–સિંહસ્થ ગુરૂ મઘા નક્ષત્રમાં હોય ત્યાં સુધીજ અશુભ છે. પારાશર કહે છે કે—સિંહસ્થ ગુરૂ સિંહ રાશિના પ્રથમ પાંચ નવાંશ ભોગવે ત્યાં સુધીજ અશુભ છે, અને ત્યાર પછી શુભ છે. મુહૂર્તચિંતામણિકાર તો કહે છે કે— સિંહસ્થ ગુરૂ હોય તો પાંચમો સિંહનવમાંશજ સર્વથા દુષ્ટ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરી દીક્ષા, પ્રતિષ્ઠા વિવાહ આદિનું મુહૂર્ત દેવું

મેષમાં જ્યારે ગુરૂ હોય ત્યારે સિંહસ્થ ગુરૂનો દોષ હણાય છે, મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં પણ આ સ્પષ્ટ વિધાન છે કેટલાક આચાર્યો સિંહસ્થ ગુરૂની નિર્દોષતા માટે કહે છે કે—

सिंहट्ठिअ गइ जीवो, महभुत्तं होइ अह रवि मेसे ।
तो कुणइ निव्विसंकं, पाणिग्गहणाइ कल्लाणं ॥ १ ॥

અર્થ—સિંહસ્થિત ગુરૂ અને મઘા નક્ષત્ર ભોગવી ક્યે, અથવા મેષ રાશિમાં રવિ હોય, તો નિઃશંકપણે પાણિગ્રહણ વિગેરે કલ્યાણ-માંગલિક કાર્ય કરવા ॥ ૧ ॥

નીચ રાશિનો ગુરૂ પણ શુભ કાર્યમાં વર્જેલ છે, તે વિષે વિવાહપટલમાં કહ્યું છે કે—

वाक्पती मकरराशिमुपेते, पाणिपीडन विधिर्न विधेयः ।
तत्र दूषण मुशन्ति मुनीन्द्रा.. केवलं परमनीचनवांशे ॥१॥

અર્થ—ગુરૂ મકરરાશિમાં આવે ત્યારે વિવાહ કરવો નહિં. પરંતુ કેટલાક મુનિઓ મકરના નીચ નવાંશમાંજ દોષ માને છે.

લોકશ્રી વિગેરે ગ્રન્થનાં આધારે પાંચ ત્રિશાંશો પરમ નીચ અંશો છે, તેથી કેટલેક સ્થાને પાંચ ત્રીશાંશો ત્યાજ્ય કહ્યા છે, બૃહજ્જાતક નારચંદ્ર વિગેરેમાં મકરના પાંચમા ત્રિશાંશને પરમ નીચ કહેલ છે, તેથી મકરના પાંચમા ત્રિશાંશે રહેલ ગુરૂ સર્વથા વર્જ્ય છે; પરંતુ અહીં તો જ્યોતિષ શાસ્ત્રના નેતાઓ પાંચે ત્રીશાંશોને સર્વથા શ્રેષ્ઠ માને છે.

વળી લુપ્તસંવત્સર દોષ આ પ્રકારે થાય છે—કુંભ મીન મેષ કે વૃષ રાશિમાંથી કોઇ પણ રાશિને ગુરૂ ભોગવતો હોય, તે રાશિમાથી અતિચારી થઈ શીઘ્ર ગતિ કરે, અને પીસ્તાલીશ દિવસના અતિચાર પછી માર્ગી થાય, ત્યાર પછી કેટલેક દિવસે વક્રી થતાં વામગતિ કરે, ત્યારે તે જો પૂર્વ ભોગવેલ રાશિમાં ન આવે તો તે વર્ષ લુપ્તસંવત્સર થાય છે. [1]મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—ગુરૂ તે બારજ રાશિમાં અતિચાર કરે તો લુપ્તસંવત્સરનો દોષ નથી. તથા આ દોષ

गोऽजान्त्यकुम्भेतरभेऽतिचारगो, नो पूर्वराशिं गुरुरेति वक्रितः ।
तदा विलुप्ताब्द इहातिनिन्दितः, शुभेषु रेवासुरशोणमध्यतः ॥१॥

ખાસ કરીને રેવા અને ગંગાના મધ્યપ્રદેશમાં વર્જ્ય છે. વળી આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં દૃષણરૂપ લોપગત નામે દોષ આ પ્રમાણે થાય છે.

अभिजिद्–वारुणा-ऽऽदित्य—रेवती संगते सति ।
तदा लोपगते जीवे, विवाहादि विवर्जयेत् ॥ १ ॥

અર્થ—અભિજિત્ શતભીષા પુનર્વસુ અને રેવતી નક્ષત્રમાં જોડાયેલો ગુરુ લોપગત કહેવાય છે, તે વખતે વિવાહ વિગેરે શુભ કાર્ય કરવા નહિ.

આ પ્રમાણે ગુરુવર્ષનું વિધાન અન્ય ગ્રન્થોમાં વિસ્તારથી વર્ણવેલ છે. સૂર્ય એક રાશિમાં ભ્રમણ કરતાં જેટલો કાળ કાઢે તે એક સૌરમાસ કહેવાય છે. એમ બાર રાશિમાં ભ્રમણથી **સૌરવર્ષ** થાય છે, અને સાઠ સૂર્યમાસનો એક પાંચ વર્ષવાળો **યુગ** થાય છે.

શુદિ એકમથી અમાવાસ્યા પર્યન્તના દિવસોથી કાર્તિક ચૈત્ર વિગેરે ચાન્દ્રમાસો થાય છે, અને તે બાર માસનું એક **ચાન્દ્રવર્ષ**, તથા બાસઠ ચાન્દ્રમાસનો એક **યુગ** થાય છે.

ચન્દ્રને ભોગવ્યા પછી તે નક્ષત્ર ફરીવાર ચંદ્રના ભોગમાં આવે, તે દરમ્યાન ગયેલા દિવસો **નક્ષત્રમાસ** કહેવાય છે. આવા સડસઠ નક્ષત્રમાસનો એક યુગ થાય છે.

મેષ વૃષભ મિથુન કર્ક સિંહ કન્યા તુલા વૃશ્ચિક ધન મકર કુંભ અને મીન, એમ સૂર્યની બાર સંક્રાંતિના બાર **સૂર્યમાસો** છે. ચૈત્ર વૈશાખ જેઠ અસાડ શ્રાવણ ભાદરવો આસો કાર્તિક માગશર પોષ મહા અને ફાગણ, એ બાર **ચંદ્રમાસો** છે. આ બારે સંક્રાંતિ અને બારે માસો ઘણું કરીને સાથેજ હોય છે. એટલે-મેષ સંક્રાંતિ અને ચૈત્ર સાથે હોય છે, અને તેજ ક્રમથી મીન અને ફાગણ સાથે હોય છે. (અહીં વદિ ૧ થી શુદિ પૂર્ણિમા સુધીના ચંદ્રમાસ લેવા.) વળી ચૈત્રાદિ દરેક માસની પુનમે સાંજે સંધ્યાકાળે ઘણું કરીને તેના નામવાળા ચિત્રા વિશાખા જ્યેષ્ઠા વિગેરે નક્ષત્રોનો ઉદય થાય

છે. દિનશુદ્ધિમા નક્ષત્રમાસની અને લગ્નશુદ્ધિમા સૌરમાસની બહુ આવશ્યક્તા રહેલી છે.

વૃષ આદિ બબ્બે સૌરમાસમાં યાને વૈશાખ વિગેરે બબ્બે ચંદ્રમાસમાં એકેક ઋતુ બદલાય છે. આ ઋતુ છ છે, તેના નામ નીચે મુજબ છે—

ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર અને વસંત.

વળી સૂર્ય કર્કાદિ છ રાશિમાં હોય ત્યારે દક્ષિણ તરફના માંડલામાં ફરે છે, તેથી તે ભ્રમણ **દક્ષિણાયન** કહેવાય છે. આ દક્ષિણાયન શુભ કાર્યમા વર્જ્ય છે. સૂર્ય ધનમાંથી નીકળી મકર આદિ છ રાશિમાં ભ્રમણ કરે ત્યારે **ઉત્તરાયન** કહેવાય છે, જેમાં દરેક શુભકાર્યો કરી શકાય છે.

હવે કયા કયા માસો શુભ છે, તે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કહે છે—

" मिगसिराइ मासट्ठ, चित्त पोमाहिए त्ति मुत्तु सुहा । "

અર્થ—" ચૈત્ર, પોષ અને અધિક માસ વર્જીને માગશર વિગેરે આઠ માસ શુભ છે. " ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" रवौ मकरकुम्भस्थे, मेषादि त्रयगेऽपि च, "

અર્થ—" સૂર્ય જ્યારે મકર કુંભ મેષ વૃષ અને મિથુનનો હોય ત્યારે વિવાહ દીક્ષા કે પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત લેવુ શુભ છે. " તેમજ—

" माघ–फाल्गुनयो राध–ज्येष्ठयोश्चाऽपि मासयोः । "

અર્થ—મહા ફાગણ વૈશાખ અને જેઠમાં લગ્ન શુભ છે. " તથા કેટલાક હીન જાતિના લગ્ન માટે કાર્તિક અને માગશર માસ પણ સારા છે. તે માટે વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—દેવ ઉઠી અગીયારશ પછી ગુરુ રવિ શુદ્ધ હોય, અને ક્રૂરગ્રહ રહિત નક્ષત્રમાં ચંદ્ર બળવાન્ હોય તો શુભકાર્ય થઇ શકે છે. આવીજ રીતે અષાડ શુદિ દશમ સુધીનો પ્રથમ ત્રિજો ભાગ મિથુન સંક્રાંતિવાળો હોય તો તે શુભ છે, એમ ત્રિવિક્રમ કહે છે.

વળી જેઠ માસ શુભ કહેલ છે, છતાં તેને માટે વિશેષ એટલું છે કે—વર અને કન્યા બન્ને પોતાના ભાંડુંમાં (ભાઈ-બેનમાં) મોટા હોય તો તેનો જેઠમાસમાં વિવાહ કરવો નહિ. પણ વર-કન્યામાંથી જો એક જ્યેષ્ઠ હોય તો જેઠ માસ અશુભ નથી. આવીજ રીતે બીજા કાર્યોને આશ્રીને હર્ષ પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" मुहकज्जे वज्जे, सव्वेहिंपि जिट्ठस्स जिट्ठं ति । "

અર્થ—" સર્વ શુભ કાર્યમાં જ્યેષ્ઠ (મોટા પુત્ર-પુત્રી) અપત્યને જેઠ માસ વર્જવો જોઇએ. "

હરિભદ્રસૂરિએ માગશર આદિ આઠ માસ કહેવાથી ચોમાસામા શુભ કાર્યોનો નિષેધ કર્યો છે, તેમજ નામગ્રહણ પૂર્વક પોષ અને ચૈત્ર માસનો નિષેધ કર્યો છે. જો કે-રત્નમાલાના ભાષ્યમાં તથા બીજા કોઇ ગ્રન્થમાં તે માસના એકેક પક્ષ શુભ હોવાનું સૂચવ્યુ છે, પરંતુ શ્રીપતિ દૈવજ્ઞ વલ્લભ વિગેરે પંડિતો તો ઉત્તરાયણ હોવા છતાં પોષ અને ચૈત્ર માસ શુભ હોવાનો સર્વથા ઇનકાર કરે છે.

આવીજ રીતે ધનાર્ક અને મીનાર્ક પણ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય કહેલાં છે. વિદ્યાધરી વિલાસમાં આ પોષ ચૈત્ર ધન અને મીનનો અપવાદ આ પ્રકારે છે—

"झपो न निन्द्यो यदि फाल्गुने स्यात्, अजस्तु वैशाखगतो न निन्द्यः ।
मघ्वाश्रितौ द्वावपि वर्जनीयौ, मृगस्तु पोषेऽपि गतो न निन्द्यः " ॥१॥

અર્થ—"ફાગણમા મીનનો સૂર્ય હોય, વૈશાખમાં મેષનો સૂર્ય હોય, અને પોષમા મકરનો સૂર્ય હોય, તો તે નિન્દ્ય નથી-શુભ છે. માત્ર ચૈત્ર માસમાં મીન કે મેષ સંક્રાન્તિ હોય તો તે સર્વથા ત્યાગ કરવા. આ ઉપરથી ધનાર્ક અને ચૈત્રમાસ સર્વથા અશુભ હોવાનું સમજી શકાય છે. કેટલાક પંડિતો આ શ્લોકના બીજા અને ત્રીજા ચરણનો ફેરફાર કરી એવું જણાવે છે કે-ચૈત્રમાસમાં મેષનો સૂર્ય પણ નિંદ્ય નથી.

અધિક માસ પણ શુભકાર્યમાં નિષેધેલ છે, આથી ક્ષય માસનો પણ નિષેધ સમજી લેવાનો છે. કહ્યું છે કે—

"यस्मिन्मासे न संक्रान्तिः, संक्रान्तिद्वयमेव च ।
मलमासः स विज्ञेयः, सर्वकार्येषु वर्जितः ॥ १ ॥

અર્થ—"જે માસમાં સૂર્યસંક્રાન્તિ થઈ ન હોય, અથવા બે વાર સૂર્યસંક્રાન્તિ થઇ હોય, તે સર્વકાર્યમાં વર્જવા લાયક મલમાસ કહેવાય છે." આ બન્ને પ્રકારના મલમાસને કાલનિર્ણય ગ્રન્થમાં વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે—

असंक्रान्तिमासोऽधिमासः स्फुटं स्यात्,
द्विसंक्रान्तिमासः क्षयाख्यः कदाचित् ।
क्षयः कार्तिकादित्रये नाऽन्यतः स्यात्,
ततो वर्षमध्येऽधिमास द्वयं स्यात् ॥ १ ॥

અર્થ—"જે માસમાં સૂર્યસંક્રાન્તિ ન હોય તે અધિક માસ કહેવાય છે, અને એક માસમાં બે સંક્રાન્તિ હોય તો એક ક્ષયમાસ થાય છે, પણ ક્ષયમાસ કયારેકજ આવે છે. અને ત્યારે કાર્તિકાદિ ત્રણ માસ પૈકીનો માસજ ક્ષય પામે છે. વળી જે વર્ષમાં એક માસનો ક્ષય થાય તેજ વર્ષમાં બીજા બે માસો વધે છે." જેમ સૂર્યને સ્પર્શનારી તિથિ પ્રમાણ છે; તેમજ સંક્રાન્તિવાળો માસજ પ્રમાણ છે. હવે ધારો કે—વૈશાખ વદિ ૦)) ના દિવસે સૂર્યસંક્રાન્તિ થઇ હોય, અને ત્યારપછી એક માસ ઓળંઘી ત્રીજા માસમાં શુદિ એકમને દિનેજ સૂર્યસંક્રાન્તિ થાય તો વચલો સંક્રાન્તિ વગરનો માસ અધિકમાસ કહેવાય છે. તે અધિક માસ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે. વળી એકજ માસમાં શુદિ એકમ અને વદિ અમાસના મધ્યમાં બે સંક્રાન્તિ થાય, તો કાર્તિક માગશર કે પોષ માસનો ક્ષય થાય છે; એટલે આવા સંયોગો તે ત્રણ માસમાંજ થાય છે, અને તે ક્ષયમાસનો ભોગ પૂર્વ માસમાં થાય છે, એટલે તે શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે. પરંતુ

આ ક્ષય માસવાળા વર્ષમાં બે અધિકમાસ ક્રમે આવે છે. તેમાં કયા માસ વૃદ્ધિમાસ ગણુવો ? તે માટે કાલનિર્ણય ગ્રન્થના આધારે આટલું વિશેષ છેઃ—

"मासद्वयेऽब्दमध्ये तु, संक्रान्ति र्न यदा भवेत् ।
प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यात्, अधिमासस्तथोत्तरः ॥ १॥

અર્થ—" એક વર્ષમાં (ક્ષય માસ થવાથી) જુદા જુદા બે માસમાં સંક્રાન્તિ થતી નથી, એટલે બે વૃદ્ધિ માસ બને છે ત્યારે પ્રથમ બેવડાયેલો માસ પ્રાકૃત–શુભકાર્ય કરવા યોગ્ય મનાય છે, અને બીજો બેવડાયેલ માસ અધિકમાસ ગણાય છે.

પ્રાચીન આર્યજ્યોતિષના અનુસારે વીશ વર્ષમાં આઠ અધિકમાસ આવતા હતા, અને તેમા પોષ તથા અસાડની વૃદ્ધિ થતી હતી. પણ આધુનિક ગણિત પ્રમાણે ઓગણીશ વર્ષમાં આઠ અધિકમાસ આવે છે, અને મહા તથા ફાગણ વિના દરેક માસ વધે છે. પંન્યાસ નેમકુશલ ગણિ કહે છે કે—
" માઘ ફાગણ ત્રુટે નહિ, વધે નહિ કોઇ કાળ; ॥ ૧૫ ॥
એકસો અઠયાશી વર્ષમે, બોંતેર અધિકા માસ;
ક્ષય માસ દો દાખીયા, **નેમકુશલ** પંન્યાસ. ॥ ૧૬ ॥"

અધિક માસ લાવવાનું કરણગણિત આ પ્રમાણે છે—

વર્તમાન શક વર્ષમાંથી ૯૨૫ બાદ કરી બાકી રહેલા આંકને ૧૯થી ભાગ દેવો, અને જે શેષ રહે તે ઉપરથી માસનો આંક શોધવો બીજી રીત એવી છે કે–વિક્રમ સંવત્માં ૪ મેળવી ૧૯થી ભાગ દેવો, અને શેષ રહેલ આંક ઉપરથી અધિક માસ શોધવો. શેષ રહેલ આંકોમાં ૦ આવે તો જેઠ, ૨ વધે તો આસો (કાર્તિક), ૫ વધે તો શ્રાવણ, ૮ શેષે જેઠ, ૧૧ વધે તો વૈશાખ, ૧૩ આવે તો ભાદરવો, અને ૧૬ શેષ રહે તો અસાડ માસની વૃદ્ધિ થશે એમ જાણવું. જેમકે–શાકે ૧૮૪૫માં કયો માસ વધે છે ? તે જાણવું હોય તો, શકમાંથી ૯૨૫ બાદ કરતાં ૯૨૦ રહે છે, તેને ૧૯ થી ભાગતાં ભાગમાં ૪૮ અને શેષમાં ૮ આવે છે. આ રીતે ૮ શેષ રહે તો જેઠ

માસ વધે એમ નકકી છે, તેથી શાકે ૧૮૪૫માં જેઠ માસ વધે છે. ચૈત્રથી પ્રારંભ થતા વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૦માં પણ ૪ મેળવી ૧૯ થી ભાંગતાં શેષ ૮ વધે છે. તે દિવસની પંચાગશુદ્ધિ તપાસીયે તો પણ આ સ્થૂલ રીતિ પ્રમાણે જેઠ માસની વૃદ્ધિ થયેલ છે; કેમકે-વૈશાખ. વદિ ૧૪ દિને વૃષનો રવિ થયો હતો, એટલે પ્રથમ જેઠ શુદિ એકમ અને બુધવારે વૃષનો સૂર્ય હતો, ત્યાર પછી પ્રથમ જેઠ વદિ અમાસ દિને મિથુનમાં સૂર્ય સંક્રમણ થયું હતું, જેથી દ્વિતીય જેઠ શુદિ એકમ અને શુક્રવારે મિથુનનો સૂર્ય હતો, પછી તે માસમાં સૂર્ય સંક્રાન્તિ થઇ નહિ. અશાડ શુદિ એકમ અને શનિવારે પણ મિથુનના ૨૭ મા અંશે સૂર્યની સ્થિતિ હતી તથા અસાડ શુદિ ત્રીજ અને સોમવારે કર્કમાં સૂર્ય પ્રવેશેલ છે, તેથી આ રીતે બે જેઠ થયા હતા. આવીજ રીતે દર ત્રીજે વરસે ગયેલા અધિક માસથી બત્રીશ માસ, સોળ દિવસ અને ચાર ઘડી જતાં નવો અધિકમાસ આવે છે.

આ અધિક માસની પેઠે ક્ષયમાસ બહુ વાર આવતો નથી, તે તો કયારેકજ આવે છે. ૧૮૮ વર્ષમાં અધિક માસ ૭૨ આવે છે, ત્યારે ક્ષય માસ બે આવે છે. અને તેમાં પણ એવી રીત છે કે-એક ક્ષય માસ આવ્યા પછી ૧૪૧ વર્ષ જતાં નવો ક્ષય માસ આવે છે. અને વળી ૧૯ વર્ષે બીજો ક્ષયમાસ આવે છે. આ રીતે વિક્રમ સંવત ૧૮૯૮માં ક્ષયમાસ હતો, અને હવે સંવત્ ૨૦૪૦માં ક્ષયમાસ આવશે. આ અધિકમાસ અને ક્ષયમાસમાં શુભકાર્ય વર્જવા જોઇએ. નરચંદ્રસૂરિ માસશુદ્ધિમાં કહે છે કે—

" हरिशयनेऽधिकमासे, गुरुशुक्रास्ते न लग्नमन्वेष्यम् ।
लग्नेशांशाधिपतयो, नीचाऽस्तगमे च न शुभं स्यात् " ॥१॥

અર્થ—" હરિશયન (ચોમાસા) માં, અધિક માસમાં ગુરૂ અને શુક્રના અસ્ત કાળમાં તથા લગ્નાધિપતિ કે નવાંશ પતિ નીચ સ્થાનમાં હોય અથવા અસ્ત પામ્યા હોય ત્યારે લગ્ન

શ ધ્રુવકાર્યમાં શુભ કહેલી છે, પણ પ્રવાસમાં સર્વથા વર્જીત છે. લલ્લ–ચૌદશના દિવસે યાત્રાને વર્જ્ય કહે છે. આ દરેક તિથિઓ **પક્ષછિદ્ર** કહેવાય છે. તે શુભકાર્યમાં વર્જ્ય હોવાથી અશુભ કાર્યમાં વિશેષ સિદ્ધિકર પણ મનાય છે. અર્થાત્ શુભ તિથિઓ શુભકાર્યમાં સારી છે, તેમ અશુભ તિથિઓ અમુક શુભમાં (બીજી વાર ન કરવા પડે તેવા સ્થિરમાં) તથા અશુભ કાર્યમાં સારી છે. લલ્લ કહે છે કે—

" स्युर्यन्त्र मन्त्र रक्षा दीक्षा–क्षुद्रेषु कर्मसु स्नाने ॥
रिक्ता दर्शाष्टम्यः शस्ताः "

અર્થ—" યંત્ર, મંત્ર, રક્ષા, દીક્ષા, ક્ષુદ્ર કાર્યો અને સ્નાનમાં રિક્તાતિથિ, અમાવાસ્યા અને આઠમ શુભ છે." મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર દરેક તિથિઓની અમુક ચાર ઘડીઓને વર્જ્ય કહે છે.—

" तिथी–षु–नागा–ऽद्रि–गिरी–षु–वारिधि—
गजा–ऽद्रि–दिक्–पावक–विश्व–वासवाः ॥
मुनी–मसंख्या प्रथमातिथे. श्रीमान्,
परं विषं स्याद् घटिका चतुष्टयम् ॥ १ ॥

અર્થ—" શુક્લપક્ષ કે કૃષ્ણપક્ષની સાઠ ઘડી પ્રમાણવાળી પ્રતિપદાથી દરેક તિથિઓની અનુક્રમે ૧૫–૫–૮–૭–૭ ૫–૪–૮–૭–૧૦–૩–૧૩–૧૪–૭–૮ ઘડી પછી ચાર ચાર **વિષઘટિકાઓ** છે ॥૧॥ વળી તેજ ગ્રન્થમાં **પક્ષછિદ્ર** તિથિઓ માટે આ વિશેષ છે–ચોથની આઠ ઘડી, છઠ્ઠની નવ ઘડી, આઠમની ચૌદ ઘડી, નોમની પચ્ચીશ ઘડી, બારશની દશ ઘડી, અને ચૌદશની દશ ઘડી અશુભ છે; અને તેટલી ઘડીઓ ભોગવ્યા પછીની તેજ છિદ્રતિથિઓ પણ શુભ છે. આ વર્જ્ય ઘડીઓ ૬૦ ઘડી પ્રમાણવાળી તિથિની છે. પણ તિથિમાનમાં અમુક ઘડીઓની વૃદ્ધિ–હાનિ થતાં તિથિમાં જેટલી વૃદ્ધિ હાનિની ઘટિકા હોય છે તેટલા પળની વૃદ્ધિ–હાનિવાળી જ

આ ઘડીઓ લેવાય છે. તથા ક્ષયતિથિ અને વૃદ્ધિ તિથિ પણ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે.

સૂર્યોદય થાય ત્યારે જે તિથિ હોય તે તિથિ પ્રમાણ છે, અને તેજ તિથિ બે સૂર્યોદયને જુવે તો વૃદ્ધિતિથિ કહેવાય છે, તેમાં પહેલી વૃદ્ધિતિથિ અને બીજી પ્રકૃતતિથિ છે. વળી જે તિથિ * સૂર્યોદયને ન જુવે તે પૂર્વની તિથિમા લય પામવાથી ક્ષયતિથિ કહેવાય છે. અથવા જે તિથિ ત્રણ વારને સ્પર્શ કરે તે વૃદ્ધિ કે ક્ષસ્પૃતિથિ કહેવાય છે. અને જે ત્રણ તિથિઓ એક વારમાં આવે તે પૈકીની વચલી ક્ષયતિથિ કહેવાય છે આ બન્ને તિથિઓની દરેક ઘડીઓ શુભકાર્યમાં ત્યાજ્ય છે. જેમકે શુદિ બીજ અને સોમવાર હોય, પછી સોમવારની રાત્રિના અંતભાગની ૪૫ પલ બાકી રહેતા ત્રીજનો પ્રારંભ થાય અને મંગળવાર પૂર્ણ થતાં સુધી ત્રીજ રહે, તેમજ બુધવારનાં સવારે ઘડી એક ૧ પછી ચોથ બેસે, તો અહીં સોમ મંગળ અને બુધ એમ ત્રણ વારને સ્પર્શનારી ત્રીજ વૃદ્ધિ તિથિ કહેવાય છે. વળી તે મંગળવાર અને બુધવાર એમ બે વારના સૂર્યોદયને જુવે છે, તો મંગળવારે ત્રીજ વૃદ્ધિરૂપે તથા બુધવારે ત્રીજ સ્વાભાવિકરૂપે મનાય છે. એટલે સોમવારની રાત્રિથી બુધવારના સવાર સુધીની ત્રીજની ઘડી ૬૧॥। શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે, પણ બુધવારે ૧ ઘડી પછી વૃદ્ધિ તિથિનો દોષ નાબુદ થાય છે. આજ રીતે સોમવારે સવારે ઘડી એક આઠમ હોય, અને પછી નોમનો પ્રારંભ થાય છે. છેવટે સોમવારની રાત્રિના અંતમાં ઘડી ૦॥ બાકી રહેતાં દશમનો પ્રારંભ થાય, તો અહીં આઠમ નોમ અને દશમ એમ ત્રણ તિથિઓ સોમવારે આવે છે, તે પૈકીની વચલી નોમ છે. તે સૂર્યોદય થયા પછી શરૂ થઇ અને બીજા સૂર્યોદય પહેલાં પૂર્ણ થઈ જાય છે, તેથી નોમ ક્ષયતિથિ છે; અને સોમવારે નોમની ઘડી ૫૮॥ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે.

---

* સૂર્યોદય પછી પળ ૩૦થી અધિક પ્રમાણવાળાં તિથિ અને નક્ષત્ર પ્રમાણ છે, એમ ઉમાસ્વાતિ મહારાજનું કથન હોવાનું સાંભળ્યું છે.

" विशीर्णो-रक्त-नीरोग-धामेषादिदग्धके ।

आपद्यपश्चात्पञ्चाहात्, म्रियतेऽथ कन्यका " ॥ १ ॥

અર્થ—" નિર્માન કિરણ ભૂકંપ અને અદ્ભુત એવામાં આવે ત્યારથી પાંચ દિવસમાં વિવાહિત થયેલ કન્યા મૃત્યુ પામે છે. એટલે તે અશુભ છે. " ॥ ૧ ॥ આ ઉપરાંતથી દિગ્પાત, વિજળીનું પડવું, ગામનો નાશ, ધૂમકેતુ, ઇ. રુધિર અને પ્રસવનું દેખાવું. વિગેરે પણ અશુભ છે. તે દરેક ઉત્પાતોમાં સાત દિવસ દુષ્ટ છે એમ મુહૂર્તચિંતામણિની ટીકામાં કથન છે ॥ ૯ ॥

હવે ક્રૂરતિથિઓ કહે છે—

मेसाइ चउसु चउरो,

तिहीं कमेणं च पुण्ण सव्वेसु ।

एवं चउ कूरग्गमि,

असुहा तिहीं वज्जा ॥ १० ॥

અર્થ—મેષાદિક ચાર રાશિમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો અનુક્રમે નંદા વિગેરે ચાર તિથિઓ પૂર્ણા સહિત વર્જ્ય છે. એજ રીતે આગળ પણ બન્ને રાશિચતુષ્કમાં પૂર્ણા સહિત અનુક્રમે નંદાદિ ચાર ચાર તિથિઓ વર્જ્ય જાણવી. ॥ ૧૦ ॥

વિવેચન—પંદર તિથિઓમાંથી પૂર્ણા બાદ કરતાં બાકી બાર તિથિ રહે છે, તે બારરાશિના સંબંધવાળી તિથિઓ છે. તથા પૂર્ણાની ત્રણ તિથિઓ અનુક્રમે મેષ સિંહ અને ધનથી ચાર ચાર રાશિઓના સંબંધવાળી છે. હરકોઈ રાશિમાં સૌમ્યગ્રહ હોય તો તેના સંબંધવાળી તિથિ શુભ કહેવાય છે. અને રાશિમાં રવિ મંગળ શનિ તથા રાહુ પૈકીનો ક્રૂર ગ્રહ

પડે છે. વળી લગ્નકુંડલીમાં સૂક્ષ્મ નવાંશ બળ હોવા છતાં લગ્નબળ સામાન્ય મનાતું નથી. તથા સિદ્ધછાયા ધ્રુવલગ્ન અને અભીચ મુહૂર્ત નિર્દોષ હોવા છતાં તે સિવાયની બીજી શુદ્ધિ પણ બહુગુણ સમ્મત હોવાથી નિષ્ફળ નથી. હર્ષ પ્રકાશમાં ચંદ્રદગ્ધા તિથિઓ આ પ્રકારે છે.

" कुंभधणे अजमिथुणे, तुलसीहे मयर मीण विसकक्के ।
विच्छियकन्नासु कमा, बीआइसमतिहीओ ससि दड्ढा ॥१॥"

અર્થ—" કુંભ અને ધનનો ચંદ્ર હોય ત્યારે બીજ, મેષ અને મિથુનના ચંદ્રમા ચોથ, તુલા અને સિંહના ચંદ્રમાં છઠ્ઠ, મકર અને મીનના ચંદ્રમાં આઠમ, વૃષ અને કર્કમાં દશમ, કન્યા અને વૃશ્ચિકમા બારશ તિથિ ચંદ્રદગ્ધ છે. ॥ ૧ ॥"

દગ્ધાતિથિનો જન્મેલ પ્રાયઃ અલ્પ આયુષ્યવાળો હોય છે. આ તિથિમાં હજામત, નવું વસ્ત્ર પહેરવું, ગૃહ પ્રવેશ, શસ્ત્ર ગ્રહણ, યાત્રા, ખેતી, વિવાહ વિગેરે કાર્યો કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, પણ ઉલટી નુકસાની થાય છે. શાસ્ત્ર કહે છે—નક્ષત્રના અંકમાં તારાઓ છે તેટલામી તિથિ તે નક્ષત્રના યોગમાં નક્ષત્ર દગ્ધ તિથિ કહેવાય છે. વળી તે વિષે નિયમ જણાવે છે કે—[illegible] પૂર્ણ [illegible] માસ અને દિવસ વડે કરીને નક્ષત્રનું [illegible] થાય છે

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—આઠ વિષમતિથિઓ [illegible] છે, તથા [illegible] કુયોગ છે. આ [illegible] જાણવાનું છે, [illegible] (મુ० [illegible])

— [illegible] —

[illegible]

[illegible]	১	২	৩	৪	৫	৬	৭	৮	৯	১০	১১	১২	১৩	১৪	১৫	১৬
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]				[illegible]		[illegible]		[illegible]	[illegible]			[illegible]		[illegible]		[illegible]
[illegible]				[illegible]		[illegible]		[illegible]	[illegible]			[illegible]		[illegible]		
[illegible] ([illegible])	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

વધદગ્ધા		ધન મીન		વૃષ કુંભ		મેષ કર્ક		મિથુન કન્યા		સિંહ વીંછી		તુલા મકર			
મદદગ્ધા		કુંભ ધન		મેષ મિથુ.		તુલા સિંહ		મકર મીન		વૃષ કર્ક		કન્યા વીંછી			
નક્ષત્રદગ્ધ	આ૦ ચિત્રા સ્વા૦	પૂ૦ ઉ૦ રે૦	શ્રિ.ભ. મૂ.તિ. જ્યે૦ ભિ.મ.	પુન૦ વિ૦ શ્રુ૦	રોગ૦ શ્વે૦ મ૦ હ.	કૃ૦		મ૦		શત૦	મૂળ				
કુલ્યાદિ	કુલ્ય	મિશ્ર	કુલ્ય		કુલ્ય	મિશ્ર	કુલ્ય	ઉપ૦	કુલ્ય	મિશ્ર	કુલ્ય	ઉપ૦	કુલ્ય	ઉપ૦	કુલ્ય
શુદિનાકરણો	કિંસ્તુ૦ બવ	બાલ કૌલ	તૈતિ૦ ગર	વણિજ વિષ્ટિ	બવ બા૦	કૌ૦ ત૦	ગર૦ વણિ૦	વિષ્ટિ બ૦	ગ૦ કૌ૦	તૈ૦ ગર	વ૦ વિ૦	બવ બા૦	કૌ૦ ત૦	ગર વ૦	વિષ્ટિ બવ
વદિનાકરણો	બા૦ કૌ૦	તૈ૦ ગ૦	વ૦ વિ૦	બ૦ બા૦	કૌ૦ ત૦	ગ૦ વ૦	વિ૦ બ૦	બા૦ કૌ૦	તૈ૦ ગ૦	વ૦ વિ૦	બ૦ બા૦	કૌ૦ તૈ૦	ગ૦ વ૦	વિ૦ શકુનિ	ચતુ૦ નાગ૦
વિષ્ટિ			કૃ૦ રાત્રિ	શુ૦ રાત્ર			કૃ૦ દિન	શુ૦ દિન		કૃ૦ રાત્રિ.	શુ૦ રાત્રિ.			કૃ૦ દિન	શુ૦ દિન
સન્મુખ બદ્ધા			પ્ર૦ ૮ ઇશાન	પ્ર૦ ૫ પશ્ચિમ			પ્ર૦ ૩ દક્ષિણ	પ્ર૦ ૨ અગ્નિ		પ્ર૦ ૬ વાયુ૦	પ્ર૦ ૭ ઉત્તર			પ્ર૦ ૧ પૂર્વ	પ્ર૦ ૪ નૈ૦
જ્યવિષ્ટિ			ઘડી ૨૧ પછી	ઘડી ૧૭ પછી			ઘડી ૧૩ પછી	ઘડી ૫ પછી		ઘડી ૫ પછી	ઘડી ૧૩ પછી			ઘડી ૨૭ પછી	ઘડી ૨૧ પછી

હવે કરણદ્વાર કહે છે—

सउणि चउप्पय नागा,
किंत्थुग्घा थिराइ चउदसि निसाओ ।
थिरकरण तीस घडिया,
परओ चलकरण एयाइं ॥ १२ ॥

અર્થ—વદિ ચૌદશની રાત્રિથી ત્રીશ ઘડી-વાળા શકુનિ ચતુષ્પદ નાગ અને કિંસ્તુઘ્ન નામના ચાર સ્થિરકરણો આવે છે, અને ત્યારપછી નીચે મુજબ ચર (ફરતા) કરણો આવે છે. ॥ ૧૨ ॥

વિવેચન- પંચાંગની સામાન્ય ગણનામાં દિવસ તિથિ અને નક્ષત્રની સાઠ ઘડીઓ (અહો) હોય છે, તેથી જ્યાં જ્યાં તિથિયોગ વિગેરેની છુટક ધ્રુવ ઘડીની સંખ્યા આવે છે. ત્યાં ત્યાં ૬૦ ઘડી પ્રમાણ માનીને તે કથન કરેલ હોય છે. પણ તિથિઓ નક્ષત્ર અને યોગો ૬૦ ઘડીથી વિશેષાધિક પ્રમાણ વાળા પણ હોય છે, ત્યારે તેની નિયમિત કરેલી ૬૦ ઘડીઓમાં પણ આ વિશેષાધિકનો સંસ્કાર કરવો પડે છે આ સંસ્કાર કરવાની સહેલી રીત એ છે કે—તિથિ વિગેરે ઘડી ૬૦ થી જેટલી ઘડી અને પલ ઓછા-વધુ થાય તેટલાજ પલ અને વિપલોની હાનિ-વૃદ્ધિ કરવાથી તિથિના સાઠમા ભાગવાળી ધ્રુવઘડી (અહો) આવે છે. જેમકે-પ્રતિપદા ૬૨ ઘડી હોય, અને તેની પંદર ઘડી પછીની ચાર વિષ ઘડી શોધવી હોય તો અહીં તિથિના માનમાં બે ઘડી અધિક હોવાથી દર ઘડીએ બે પલનો એમ પંદર ઘડીએ ત્રીશ પલનો વૃદ્ધિ સંસ્કાર આવે છે. તે પંદરમા ઉમેરતા પ્રતિપદની શરૂઆતથી ૧૫ ઘડી ૧૫ા પછી વિષઘડીનો પ્રારંભ થાય છે. તે પણ ચાર ઘડીની છે, તેમાં પણ આઠ પળોની વૃદ્ધિ થતાં ઘડી ૧૯ાા પળ ૮ સુધી વિષતિથિ આવે છે. નક્ષત્ર અને યોગમાં પણ આવીજ રીતે

ઇષ્ટઘડી લાવવી પડે છે. અર્થાત્ સામાન્ય રીતે દર્શાવેલ દરેક ઘડીઓ તિથિ વિગેરેના માનના સાઠમા ભાગ પ્રમાણ લેવી.

આવીજ રીતે તિથિમાનના અર્ધાભાગને જ્યોતિર્વેદો કરણની સંજ્ઞાથી ઓળખે છે, અને ૬૦ ઘડી પ્રમાણ તિથિના આધારે કરણની ત્રીશ ઘડી હોય છે, પણ તિથિમાં વૃદ્ધિ–હાનિ થતાં કરણમાનમાં પણ તિથિનો અર્ધ ભાગજ લેવાય છે. આગળ કહેવાતા વિષ્ટિ (ભદ્રા) કરણની પુચ્છ ઘડી કાઢવા માંટે પણ તિથિમાનની વૃદ્ધિ–હાનિનો સંસ્કાર કરવો, અને નક્ષત્રને આશ્રીને રાશિની ઘડી ૧૩૫ હોય છે તેમાં પણ દર ઘડીએ વૃદ્ધિ–હાનિના પલાદિની વૃદ્ધિ–હાનિ કરવી.

કરણો હમેશાં બેસોય છે, તે હિસાબે એક માસમાં ત્રીશ તિથિના ૬૦ કરણો આવે છે તે પૈકીના વદિ ચૌદશની રાત્રિથી પ્રારંભ થતા ત્રીશ ત્રીશ ઘડીના પ્રમાણવાળા શકુનિ વિગેરે ચાર **સ્થિરકરણો** છે. આ ચાર કરણો તેજ વખતે આવતા હોવાથી સ્થિર કહેવાય છે એટલે વદિ ચૌદશની રાત્રે શકુનિ, અમાસના દિવસે ચતુષ્પાદ, અમાસની રાત્રે નાગ, અને શુદિ એકમના દિવસે કિંસ્તુઘ્ન કરણ હોય છે

આ સિવાય બવ વિગેરે સાત ચરકરણ છે, તે બાકી રહેલા પર કરણના કાળને આડી ત્રણ તિથિના આંતરે વારાફરતી આઠ આઠ વાર આવે છે તેનું પ્રથમ ગમક શુદિ એકમની રાત્રિથી શુદિ ચૌથની રાત્રિ સુધી, બીજુ ગમક શુદિ પાંચમના દિવસથી આઠમના દિવસ સુધી, ત્રીજુ ગમક આઠમની રાત્રિથી શુદિ અગીયારશની રાત્રિપર્યંત, ચોથુ ચક શુદિ બારશના દિવસથી પુર્ણિમાના દિવસ સુધી, પાંચમું ગમક પુર્ણિમાની રાત્રિથી વદિ ત્રીજની રાત્રિ સુધી, છઠ્ઠું ગમક વદિ ચોથના દિવસથી વદિ સાતમના દિવસ પર્યંત, સાતમું ચક વદિ સાતમની રાત્રિથી દશમની રાત્રિ સુધી, અને આઠમું ગમક વદિ અગીઆરશના દિવસથી કૃષ્ણપક્ષની ચૌદશના દિવસ સુધી આવે છે એટલે તે વારંવાર ફરતા ચરકરણો છે. સંજ્ઞાથી ચરકરણો

જાણવાનો એવો નિયમ છે કે—કૃષ્ણપક્ષની ઈષ્ટ તિથિને બમણી કરવાથી અને શુક્લપક્ષની તિથિને એક ઓછી કરી બમણી કરવાથી આવેલ સંખ્યાને સાતે ભાગવી, જેથી ભાગમાં સમક અને શેષમાં દિવસના બવાદિ કરણ આવે છે, અને તેનાથી બીજું કરણ તેજ તિથિની રાત્રે હોય છે, જેમકે—શુદિ બીજમાંથી એક ઘટાડી બમણું કરવાથી બેનો આંક આવે છે, તેથી શુદિ બીજના દિવસે બીજું બાલવ અને રાત્રે ત્રીજું કૌલવ કરણ હોય છે. વળી કૃષ્ણપક્ષની બીજનું કરણ જાણવું હોય તો તેમાં કાંઇ ઘટાડવાની જરૂર નથી; માટે તિથિના આકને બમણા કરવાથી ચાર થાય છે, તો વદિ બીજના દિવસે ચોથુ અને રાત્રે પાંચમુ કરણ આવે છે. ॥ ૧૨ ॥

હવે ચરણકરણનાં નામ અને ફળ કહે છે—

बव–बालव–कोलव–तेतिलक्ख
गर–वणिश्र–विट्ठिनामाणो
पायं सव्वे वि सुहा,
एगा विट्ठी महापावा ॥ १३ ॥

અર્થ—બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલાક્ષ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ; પ્રાયઃ એ કરણો શુભ છે. પણ અંતિમ વિષ્ટિ મહાપાપ—અતિશય દુષ્ટ કરણ છે ॥૧૩॥

વિવેચન—ઉપરની ગાથામાં ચરની સંજ્ઞાથી સંબોધિત બવ, બાલવ, કૌલવ, તૈતિલાક્ષ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ એ સાત કરણો છે. તેમાં તૈતિલાક્ષનાં સ્ત્રીલોચન અને તૈતિલ એવા પણ નામાંતરો છે, અને વિષ્ટિનું બીજું નામ ભદ્રા છે. આ સાતમાંથી છ કરણો ઘણાં કામમાં શુભ છે. મૂળ ગાથામાં सव्वे શબ્દ મૂકયો છે, પણ ચોથા પાદમાં ભદ્રા–વિષ્ટિને નિંદ્ય કહી છે; માટે સર્વ શબ્દથી સાતે કરણો આવી જાય છે છતાં છ શુભ છે એમ જાણવું. તેમજ ભદ્રા દરેક કાર્યોમાં દુષ્ટ નથી

કેટલાક કાર્યોમાં અનિંદ્ય પણ છે. નારચંદ્રની ટીપ્પણીમાં કહ્યું છે કે—

" दाने चाऽनशने चैव, घातपातादि कर्मणि ॥
खराऽश्वप्रसवे श्रेष्ठा, भद्राऽन्यत्र न शस्यते " ॥ १ ॥

અર્થ—" દાન, અનશન, ઘાત, પાતકર્મ, તથા ઘોડા અને ગધેડાની પ્રસૂતિમાં ભદ્રા શ્રેષ્ઠ છે; અન્યકાર્યમાં શ્રેષ્ઠ નથી " ॥ ૧ ॥ અન્ય સ્થાને આજ વાતને પુષ્ટ કરતાં કહ્યું છે કે—

" युद्धे भूपतिदर्शने भय-वने घाते च पाठे हठे,
वैद्यस्यागमने जलप्रतरणे शत्रोस्तथोच्चाटने ॥
सिंहोष्ट्रखरमाहिषे अजमृगे अश्वे गृहे पातने,
स्त्रीसेवा ऋतुमर्दनेषु शकटे भद्रा सदा गृह्यते " ॥ १ ॥

અર્થ—" યુદ્ધમાં, રાજાના દર્શનમાં, ભયમાં, વનમાં, હણવામાં, પાઠમાં, હઠ કરવામાં, વૈદ્યને બોલાવવામાં, પાણીમાં તરવામાં, શત્રુનું ઉચ્ચાટન કરવામાં, સિંહ ઊંટ ગધેડો પાડો બકરો હરણ અને ઘોડો વિગેરેના કાર્યમાં, ઘરમાં, પાતનમાં, સ્ત્રીસેવામા, ઋતુ કાર્યમાં, મર્દનમાં અને વાહનમાં ભદ્રા ગ્રહણ કરાય છે; એટલે આ કાર્યોમાં ભદ્રા—વિષ્ટિ દુષ્ટ નથી. " ॥ ૧ ॥ એક સ્થાને તો ભદ્રાને સર્વથા શુભજ કહેલ છે.

" सुर-मे वत्स ! या भद्रा, सोमे सौम्ये सिते गुरौ ॥
कल्याणी नाम सा प्रोक्ता, सर्वकार्याणि साधयेत् " ॥१॥

અર્થ—હે વત્સ ! દેવનક્ષત્રમાં સોમ બુધ શુક્ર અને ગુરૂવારે જે ભદ્રા આવે છે, તે કલ્યાણી નામે હોઇ સર્વકાર્યને સાધે છે " ॥ ૧ ॥

વળી મૂળ ગાથામાં છ કરણોને પ્રાયઃ શુભ કહેલ છે. અહીં પ્રાયઃ શબ્દ મૂકવાથી ગ્રન્થકારે તે કરણો કયારેક શુભ નથી એવી સૂચના પણ કરેલ છે, કેમકે સૂર્યસંક્રાન્તિમાં અમુક

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥ १४ ॥

[illegible] ॥ ૧૪ ॥

[illegible]

માં) વિષ્ટિકરણ હોય છે, અને તેજ પક્ષમાં ત્રીજ અને દશમની રાત્રે (તિથિના ઉત્તર ભાગમાં) ભદ્રા–વિષ્ટિકરણ હોય છે. શુક્લપક્ષમાં—કૃષ્ણપક્ષની તિથિઓમાં એક સંખ્યા ઉમેરવાથી આવેલ તિથિઓમાં તેજ વખતે અર્થાત્ ચોથ અને અગીયારશની રાત્રિએ (તિથિના પશ્ચિમાર્ધમાં) અને અષ્ટમી તથા પૂર્ણિમાના દિવસે (તિથિના પૂર્વદલમાં) વિષ્ટિકરણ હોય છે.

દરેક ગ્રન્થમાં વિષ્ટિને અતિનિંદ્ય કહેલ છે, પણ તે કયારે આવે છે તે જાણવું અતિ જરૂરી છે; એટલા માટે આ ગાથા પૂર્ણ ઉપકારક છે. આ ગાથામાં દર્શાવેલ વખત વિષ્ટિનો સ્થિરકાળ છે, આ નિયતકાળથી ભ્રષ્ટ થયેલ ભદ્રા (વિષ્ટિ) નિર્બળ છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

" या विष्टिरक्रम प्राप्ता "

" ક્રમસર નહિં આવેલ વિષ્ટિ દુષ્ટ નથી. " ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે—ભદ્રાના (વિષ્ટિના) કાળમાં દિવસ–રાત્રિનો ફેરફાર થવાથી તે દુષ્ટ રહેતી નથી, અર્થાત્–રાત્રિની ભદ્રા દિવસે હોય અને દિવસની ભદ્રા રાત્રે હોય તો ભદ્રાદોષ રહેતો નથી, તે સમયે સર્વકાર્યો કરવામાં હરકત નથી. તેમજ અન્ય દિવસની ભદ્રા અન્ય (બીજે) દિવસે આવે તો પણ અદૂષિત છે. ॥ ૧૪ ॥

પ્રવાસમાં વર્જ્ય ભદ્રાનાં સ્થાન અને કાળ કહે છે—

चउद्दसी अट्ठमी सत्तमीए,
राका चउत्थी दसमीइ भद्दा ।
एगारसी तीअ कमा दिसासुं,
तस्संखजामेऽभिमुहाऽतिपावा ॥१५॥

અર્થ—ચૌદશ, આઠમ, સાતમ, પુનમ, ચોથ, દશમ, અગીયારશ, અને ત્રીજની ભદ્રા અનુક્રમે

[1]પૂર્વાદિ આઠ દિશા-વિદિશામાં અને દિશાની સંખ્યાવાળા એકેક પહોરમાં સન્મુખ હોય છે તે અનિષ્ટ છે ॥ ૬૫ ॥

વિવેચન—દિવસની ભદ્રા દિવસના ચાર પહોરમાં, અને રાત્રિની ભદ્રા રાત્રિના ચાર પહોરમાં પૂર્વાદિ આઠ દિશા-વિદિશામાં વર્તે છે તેમાં દિશા અને પ્રહર નો સમાન આંક બરાબર લેવાના છે. અર્થાત્ પહેલે પહોરે પૂર્વમાં, બીજે પહોરે અગ્નિખૂણામાં. એમ વર્જવાના છે. પણ ભદ્રાની તિથિઓ આડી-અવળી છે, જેનો ક્રમ હોરાચક્ર વિગેરે સમજવાથી આપેલ છે. પ્રયાણના હિસાબથી ભદ્રાની સન્મુખતા આ પ્રમાણે છે—

ચૌદશે પહેલા પહોરમાં પૂર્વદિશાએ ભદ્રા સન્મુખ છે. આઠમે અગ્નિખૂણામાં બીજા પ્રહરમાં સન્મુખ ભદ્રા છે, સાતમે ત્રીજા પહોરે દક્ષિણમાં, પુનમે ચોથા પહોરે નૈર્ઋત્યમાં, ચોથ તિથિએ પાંચમાં પહોરે પશ્ચિમમાં, દશમે છઠ્ઠા પહોરે વાયવ્યમાં, અગીયારશે સાતમા પહોરે ઉત્તરમાં, અને ત્રીજની રાત્રે આઠમા પહોરે ઈશાનખૂણામાં સન્મુખ ભદ્રા છે. પ્રયાણાદિક કાર્યમાં સન્મુખ ભદ્રા અશુભ છે, અને પાછળની ભદ્રા શુભ છે. માટે સન્મુખની ભદ્રાને અનિષ્ટ જાણી તેનો ત્યાગ કરવો. પ્રયાણની વર્જ્યભદ્રા જાણવાને બીજી રીતનો પણ શ્લોક મળે છે—

" घुमाहृणी मिने पक्षे, गृढिपूढ सिनेतरे ।
व्यञ्जने स्तिथयो ज्ञेया, स्वरैश्च प्रहरा दिशः " ॥ १ ॥

અર્થ—શુક્લપક્ષમાં ઘુ મા હૃ અને ણી, તથા કૃષ્ણપક્ષમાં ગૃ ઢિ પૂ અને ઢ ભદ્રા લાવવાના અક્ષરો છે, તેમાં વ્યંજનના આંકથી તિથિઓની સંખ્યા અને સ્વરના આંકથી પ્રહર

૧ પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઈશાન. એ આઠ દિશા-વિદિશા છે. જુઓ પ્રયાણદ્વાર ગાથા ૭૨ નું વિવેચન.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ઘડીનું તિથિમાન માની ત્રીશ ઘડીનું કરણ કહેલ છે, પણ તિથિની ઘડીઓ ન્યૂનાધિક હોય ત્યારે કરણની ઘડીઓમાં પણ વૃદ્ધિ–હાનિ થાય છે; તેથી ઈષ્ટ ઘટી લાવવાને તિથિની ન્યૂનાધિક ઘડી–પલ જેટલો પલ અને વિપલનો દરેક પલમા સંસ્કાર આપવો પડે છે. અથવા કરણમાનની ન્યૂનાધિક ઘડીઓથી બમણા પલની હાનિ–વૃદ્ધિ કરવાથી શુદ્ધ ઘડી આવે છે. દાખલા તરીકે–પૂર્ણિમા તિથિ ૫૮ ઘડીની હોય તો વિષ્ટિ ૨૯ ઘડીની આવે છે. તેમા દર ઘડીએ તિથિમાનમાં બે ઘડી ન્યૂન હોવાથી બે પલની, અથવા વિષ્ટિમાન એક ઘડી ન્યૂન હોવાથી એકથી બમણાં એવા બે પલની હાનિ થાય છે. જેથી પાંચ ઘડીનો કાલ શુદ્ધ ચાર ઘડી અને પચાસ પલ થતાં પૂર્ણ થાય છે. એમ દરેક ઘડીમાં વૃદ્ધિ–હાનિની તરતમતા તપાસવાની છે.

ત્રીશ ઘડીઓમાથી વિષ્ટિના પ્રત્યેક અંગમા નીચે મુજબ ઘડીઓ રહેલી છે પાંચ ઘડીઓ વિષ્ટિના મુખમાં છે, ત્યાર પછીની બે ગળામાં, દસ હૃદયમાં, પાંચ નાભિમાં, પાંચ કેડમાં, અને ત્રણ ઘડીઓ પુચ્છમાં છે. વિષ્ટિના મુખની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી સિદ્ધિ થાય છે, વિષ્ટિના કંઠની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી કાર્યનો ક્ષય થાય છે, છાતીમાં કાર્ય કરવાથી નિર્ધનતા થાય છે. વિષ્ટિની નાભિની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી કુબુદ્ધિ ઉપજે છે, કેડમાં કાર્ય કરવાથી કલહ થાય છે અને વિષ્ટિનાં પુચ્છની ઘડીઓમાં કાર્ય કરવાથી અવશ્ય જય થાય છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ નાભિમાં ચાર અને કેડમાં છ ઘડીઓ હોવાનુ જણાવે છે. કેટલાકના મતે ભદ્રાનું મુખ અને પુચ્છ પણ ત્યાજ્ય છે, તેઓ કહે છે કે–દિવસની ભદ્રા સર્પિણી હોય છે, અને રાત્રિની ભદ્રા વીંછણ હોય છે, તેમાં સર્પિણીનું મુખ અને વીંછણનું પુચ્છ ત્યજવું. બીજે સ્થાને શુક્લપક્ષની ભદ્રાને સર્પિણી અને કૃષ્ણપક્ષની ભદ્રાને વીંછણ કહે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ તો ભદ્રાના મુખને અશુભ જ કહે છે—

" विष्टेर्वक्त्रगुरिह कार्य-तनुः-धन-बुद्धि—
प्रेम-द्विषां क्षयमिमेऽवयवाः क्रमेण ॥ "

અર્થ—વિષ્ટિના (મુખ કંઠ હૃદય નાભિ કેડ અને પુચ્છ) અવયવો અનુક્રમે કાર્ય, શરીર, ધન, બુદ્ધિ, પ્રેમ અને શત્રુનો નાશ કરે છે. " વિષ્ટિનો પ્રારંભ મુખની પહેલી ઘડીથીજ થાય એવો નિયમ હોતો નથી, માટે પુચ્છની ઘડી લાવવા આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

" दशम्यामष्टम्यां प्रथम घटिकापञ्चकपरं,
हरिर्वासप्तम्यां त्रिदशघटिकान्ते त्रिघटिकम् ।
तृतीयायां राका-सुच गतमर्विंशकघटिके.
ध्रुवं विष्टेः पुच्छं शिवतिथिचतुर्थ्योश्च विगलन् ॥ १ ॥

અર્થ—" દશમ અને આઠમે પ્રથમની પાંચ ઘડી પછી, અગીયારશ અને સાતમે પ્રથમની તેર ઘડી પછી, ત્રીજ અને પુનમે એકવીશ ઘડી પછી, અને ચોથ તથા ચૌદશે (સત્યાવીશ ઘડી પછી) છેલ્લા ભાગમાં ત્રણ ઘડી પ્રમાણ વિષ્ટિનું પુચ્છ આવે છે અને પછી મુખથી પ્રારંભી કટિ પર્યંત અંગો આવે છે. ॥ ૧ ॥

નરચંદ્ર સૂરિ તો બીજી રીતે પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે કે—

" आपदे (आदौ) घटिकाः पञ्च, वर्तमाने दश स्मृताः ।
मध्ये च द्वादश प्रोक्ता, अन्ते च घटिकात्रयम् ॥ १ ॥
आदौ धनविनाशाय, वर्तमान भयंकरी ।
मध्ये प्राणहरी ज्ञेया, विष्टिपुच्छे ध्रुवं जयः ॥ २ ॥ "

અર્થ—" વિષ્ટિની આદિમાં પાંચ ઘડી, વર્તમાનમાં દસ ઘડી, મધ્યમાં બાર ઘડી, અને અંતમાં-પુચ્છમાં ત્રણ ઘડી છે. ॥ ૧ ॥ જેમાંની પ્રારંભની ઘડીઓ હોય તો ધનનો

વિનાશ કરે છે, વર્તમાન ઘડીઓ ભય નીપજાવે છે, મધ્યની ઘડીઓ પ્રાણ હરે છે. અને વિષ્ટિના પુચ્છની ઘડીઓ નિશ્ચયે જય આપે છે. " ॥ ૨ ॥

વિષ્ટિના પુચ્છમાં કાર્ય કરવાથી અવશ્ય જય થાય છે, તેમાં અસાધ્ય કાર્યો પણ સિદ્ધ થાય છે. લલ્લ કહે છે કે—

" शुभा–ऽशुभानि कार्याणि, यान्यसाध्यानि भूतले ।
नाडीत्रयमिने पुच्छे, भद्रायास्तानि साधयेत् " ॥ १ ॥

અર્થ—" હરકોઇ શુભ કે અશુભ અસાધ્ય પણ કાર્ય વિષ્ટિના પુચ્છની ત્રણ ઘડીમાં કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. વિષ્ટિની કાર્યને આશ્રીને ત્રણે લોકમાં સ્થિાન કહેલ છે.

ભૂપાળવલ્લભ કહે છે કે—

" कन्या–तुला–मकर–धन्विषु नागलोके,
मेषा–लि–वैणिक–वृषेषु सुरालये स्यात् ।
पाठीन–सिंह–घट–कर्करकेषु मर्त्ये,
चन्द्रे वदन्ति मुनयस्त्रिविधां हि विष्टिम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" કન્યા તુલા મકર અને ધનનો ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ નાગલોકમાં હોય છે, મેષ વૃશ્ચિક મિથુન અને વૃષભનો ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ દેવલોકમાં હોય છે, તથા મીન સિંહ કુંભ અને કર્કનો ચંદ્ર હોય ત્યારે વિષ્ટિ મૃત્યુલોકમાં હોય છે; એમ ત્રણ પ્રકારની વિષ્ટિ મુનિઓ કહે છે. "

આ સ્થાનના ફળ માટે કહ્યું છે કે—

स्वर्गे भद्रा भवेत्सौख्यं, पाताले च धनागमः ॥
मृत्युलोके यदा भद्रा, तदा कार्यं न सिध्यति ॥ १ ॥

અર્થ—કોઇપણ કાર્ય કરતા જો સ્વર્ગે ભદ્ર હોય તો સૌખ્ય થાય છે, પાતાળમા હોય તો ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને મૃત્યુલોકમાં ભદ્રા હોય તો કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. એમ બૃદ-

જ્યોતિઃસાર (યોગ પ્રકરણ શ્લોક ૨૧) મા કહ્યું છે.

હવે કરણની અવસ્થાઓ બતાવે છે—

किंत्थुग्घ सउणि कोलव,
उड्ढकरण तिन्नि तिन्नि सुत्ताइं ।
तेइल नाग चउप्पय,
पण सेस निविट्ठकरणाइं ॥ १७ ॥

અર્થ—કિંસ્તુઘ્ન, શકુનિ અને કૌલવ એ ત્રણ ઉર્ધ્વકરણ છે, તૈતિલ, નાગ અને ચતુષ્પદ એ ત્રણ સુપ્તકરણો છે, તથા બાકીના પાંચ નિવિષ્ટકરણો છે. ॥ ૧૭ ॥

વિવેચન—કિંસ્તુઘ્ન, શકુનિ અને કૌલવ ઉભેલા કરણો છે, તૈતિલ, નાગ અને ચતુષ્પદ ત્રણ સૂતેલા કરણો છે તથા બવ, બાલવ, ગર, વણિજ અને વિષ્ટિ એ પાંચ બેઠેલા કરણો છે. જે કરણમાં સૂર્યસંક્રાન્તિ થાય તે કરણની અવસ્થા સૂર્યસંક્રાન્તિને લાગુ પડે છે. એટલે સૂર્યસંક્રમણ ઉભા કરણમાં થાય તો ઉર્ધ્વસંક્રમણ, સૂતેલા કરણોમાં સુપ્તસંક્રમણ અને બેઠેલા કરણોમાં નિવિષ્ટ સંક્રમણ કહેવાય છે. વળી પૂર્ણભદ્ર ચોથી અવસ્થા દેખાડતા કહે છે કે—બે કરણની સંધિમાં થયેલ સંક્રાન્તિ સુપ્તોત્થિતા કહેવાય છે. નારચંદ્રમાં તો બવ, બાલવમાં નિવિષ્ટ, ગર તૈતિલ તથા વિષ્ટિમાં સુપ્ત અને બાકીમાં ઉર્ધ્વસંક્રમણ થવાનું કહેલ છે.

આ સંક્રાન્તિની અવસ્થાથી શુભાશુભ વર્ષનું જ્ઞાન થાય છે કહ્યું છે કે—સંક્રાન્તિ ઉભી હોય તો સુકાળ, બેઠી હોય તો રોગ, અને સૂતી હોય તો દુકાળ થાય છે; પણ સુપ્તોત્થિતા સંક્રાન્તિ સર્વથા અશુભજ છે. તથા શીયાળામાં સૂતેલી, ઉનાળામાં ઉભેલી અને ચોમાસામાં બેઠેલી સંક્રાન્તિ

શક છે. નારદ સંહિતામાં સંક્રાન્તિનાં નામો દેખાડી ફલ વિશેષના સ્પષ્ટ કરી છે, તે નીચે મુજબ છે—

" रव्यादिषु संक्रान्तिः , ध्वांक्षी मन्दोदरी च घोरा च ।
मन्दाकिनी च मन्दा, मिश्रनाम्नी च राक्षसी ॥ १ ॥
मन्दा कुरुते वृद्धिं, मन्दाकिनी धननाशम् ।
ध्वांक्षी च वायवे वाते, घोरा संग्रामवर्धनी ॥ २ ॥
महोदरा ज्वरार्थं, मिश्रिता च नरे सुखम् ।
सर्वेषां कर्मणां च, राक्षसी विफलप्रदा " ॥ ३ ॥

અર્થ—"રવિ વિગેરે સાત વારોમાં બનારી સંક્રાન્તિના નામો અનુક્રમે-ધ્વાંક્ષી, મહોદરી, ઘોરા, મંદાકિની, મંદા, મિશ્રા અને રાક્ષસી છે ॥ ૧ ॥ તેમાં-મંદા વૃદ્ધિ કરે છે, મંદાકિની ધનનો નાશ કરે છે, ધ્વાંક્ષી પવન દુ કરાવે છે, ઘોરા યુદ્ધ કરાવે છે ॥ ૨ ॥ મહોદરા જ્વરની દરદ વધારે છે, મિશ્રા મનુષ્યોમાં સુખ કરે છે અને રાક્ષસી સર્વ એકુનોમાં નિષ્ફળતા આપે છે. ॥ ૩ ॥"

" घोराऽर्कवारे क्रूर्क्षे, ध्वांक्षेन्दौ क्षिप्रतारके ।
महोदरी चरे भौमे, मैत्रे मन्दाकिनी बुधे ॥ ४ ॥
मन्दा गुरौ ध्रुवे धिष्ण्ये, मिश्रा मिश्रोडुभिर्भृगौ ।
राक्षसी दारुणे मन्दे, संक्रान्तिः सवितुर्भवेत् ॥ ५ ॥
आनन्दयन्ति घोराद्या , शूद्रान् वैश्यांश्च तस्करान् ।
नृपान् विप्रान् पशून् म्लेच्छान्, एताः संक्रान्तयः क्रमात् ॥६॥"

અર્થ—' રવિવારે ક્રૂર નક્ષત્રમાં ઘોરા, ચંદ્રવારે (સોમવારે) ક્ષિપ્રનક્ષત્રમાં ધ્વાંક્ષા, ભોમવારે ચર નક્ષત્રમાં મહોદરી, બુધવારે મૈત્ર નક્ષત્રમાં મંદાકિની ॥ ૪ ॥ ગુરૂવારે ધ્રુવ નક્ષત્રમાં મંદા, શુક્રવારે મિશ્ર નક્ષત્રમાં મિશ્રા અને શનિવારે દારૂણ નક્ષત્રમાં રાક્ષસી નામની સૂર્યસંક્રાન્તિ થાય છે

॥ ५ ॥ ઘોરા વિગેરે સંક્રાન્તિઓ અનુક્રમે શૂદ્ર, વૈશ્ય, તસ્કર, નૃપ, વિપ્ર, પશુ અને સ્ત્રીઓને આનંદિત કરે છે. ॥ ६ ॥"

અહીં ઘોર વિગેરે સંક્રાન્તિના નામો એકલા વારના યોગે એકલા નક્ષત્રના યોગે અને બન્નેના યોગે એમ ત્રણ રીતે પડે છે. બૃહજ્જ્યોતિષાર્ણવમાં પણ આજ રીતે કહ્યું છે.

વળી મનુષ્યને શુભાશુભ સંક્રાન્તિ માટે કહ્યું છે કે— સંક્રાન્તિના નક્ષત્રથી જન્મ નક્ષત્ર સુધી ગણી ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોનું ફળ તપાસવું. આવી રીતે નવત્રિકનું ફળ અનુક્રમે. ૧ પંથા, ૨ ભોગ, ૩ ભોગ, ૪ વ્યથા, ૫ વસ્ત્રપ્રાપ્તિ, ૬ વસ્ત્ર, ૭ હાનિ, ૮ ધનાપ્તિ, અને ૯ ધનાપ્તિ છે. ઇષ્ટ જન્મ નક્ષત્રનો આંક જે ત્રિકમાં આવે તે ત્રિકનુ ફળ જ ઇષ્ટજન્મ નક્ષત્રનું ફળ સમજવુ.

હવે નક્ષત્રદ્વાર કહે છે—

तिं ति छ पण ति एग चऊ,
ति छ पण दु दु पणिग एग चउ चउरो।
ति इगार चउ चउ तिगं,
ति चउ सयं दु दुग बत्तीसं ॥ १८ ॥
इअ रिक्खाणं कमसो,
परिअरतारामिई मुणेयव्वा ।
तारासमसंखागा,
तिहि वि रिक्खेसु वज्जिज्जा॥ १६ ॥

અર્થ—ત્રણ, ત્રણ, છ, પાંચ, ત્રણ, એક, ચાર, ત્રણ, છ, પાંચ, બે, બે, પાંચ, એક, એક, ચાર, ચાર, ત્રણ, અગ્યાર, ચાર, ચાર, ત્રણ, ત્રણ, ચાર, સો, બે, બે અને બત્રીશ; ॥૧૮॥ એ પ્રમાણે

અનુક્રમે નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યા જાણવી. આ તારાની સમાન સંખ્યાવાળી તિથિ ને તે નક્ષત્રમાં વર્જ્યું છે. ॥ ૧૯ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રો અઠ્યાવીશ છે, તેનું સવિસ્તર સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

" अश्विनी भरणी चैव, कृत्तिका रोहिणी मृगः ।
आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य-स्ततोऽश्लेषा मघा तथा ॥ १ ॥
पूर्वाफाल्गुनी तस्माच्च-उत्तराफाल्गुनी करः ।
चित्रा स्वातिर्विशाखाऽनु-राधा ज्येष्ठा मूलं तथा ॥ २ ॥
पूर्वाषाढोत्तराषाढा-ऽभिजिच्छ्रवणं धनिष्ठिका ।
शतं पूर्वोत्तराभाद्री, रेवती भगण स्मृतः ॥ ३ ॥ "

અર્થ—અશ્વિની, ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂલ, પૂર્વાષાઢા; ઉત્તરાષાઢા, અભીજિત (અભીચ), શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી, એમ અઠ્યાવીશ નક્ષત્રો છે. જ્યોતિર્વિદોએ આ નક્ષત્રમાળની ભગણ (નક્ષત્રોનો સમુદાય) એવી સંજ્ઞા રાખેલ છે. આ નક્ષત્રો નિરંતર પૂર્વ દિશામા ઉદય પામી પશ્ચિમમાં આથમે છે, તેનાથી અત્યારે કયુ નક્ષત્ર છે ? તે જાણવા માટે તેની આકૃતિ તથા તારાની સંખ્યાનુ જ્ઞાન અતિ આવશ્યક છે. તેમાંથી નક્ષત્રોના તારાઓની સંખ્યા તો અહીં મૂળ ગ્રન્થકારે આપી છે. અને આકૃતિ તથા પૂર્વનક્ષત્રથી કેટલી ઘડીના આંતરે મધ્યમાર્ગથી કઇ દિશામાં કયું નક્ષત્ર ઉદય પામે ? તે બીજા ગ્રન્થોમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

૧ અશ્વિની નક્ષત્ર પૂર્વ નક્ષત્રના ઉદય પછી ૯૬ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ ઘોડાના સ્કંધ

જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૨ ભરણી અશ્વિનીના ઉદય પછી ૧૨૦ પળ જતાં ઉત્તર માર્ગમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ ત્રિખુણી અને તારા ત્રણ છે. ૩ કૃત્તિકા ૧૦૮ પળ પછી ઉત્તરમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ ખુરપા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૪ રોહિણી પળ ૧૧૫ પછી દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ શકટ જેવી અને તારા પાંચ છે. ૫ મૃગશર ૧૨૦ પળે મધ્યચારથી દક્ષિણમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ હરણના માથા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૬ આર્દ્રા પળ ૧૩૪ પછી દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ મણી જેવી અને તારા એક છે ૭ પુનર્વસુ ૧૪૮ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ ઘર (તુલા) જેવી અને તારા ચાર છે. ૮ પુષ્ય પળ ૧૫૧ પછી મધ્યમાર્ગમાં ઉદય પામે છે. તેની આકૃતિ બાણ અથવા વર્ધમાનક જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૯ અશ્લેષા પળ ૧૫૩ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ પતાકા (ચક્ર) જેવી અને તારા છ છે. બીજે સ્થાને અશ્લેષાની આકૃતિ ગોમુત્રિકા–સર્પિણી જેવી પણ કહી છે. ૧૦ મઘા પળ ૧૫૨ પછી મધ્ય માર્ગમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ પ્રાકાર જેવી અને તારા પાંચ છે. મઘાના પાંચ તારા લેતાં સૂક્ષ્માવલોકનથી માળા જેવી પણ આકૃતિ દેખાય છે. પાસેનો એક તારો વધારતાં હાતરડા જેવી વક્રાકૃતિ થાય છે, અને પાસેનો એક બીજો તારો વધારતાં પ્રાકાર–કિલ્લા જેવું સ્વરૂપ દેખાય છે. ૧૧–૧૨ પૂર્વાફાલ્ગુની ૧૫૩ પળ પછી અને ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૪૮ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉગે છે; તે બન્નેની આકૃતિ પલ્યંક (એકેકની અર્ધ પલ્યંક) જેવી અને તારા બબ્બે છે. ૧૩ હસ્ત ૧૪૭ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ હાથના પંજા જેવી અને તારા પાંચ છે. ૧૪ ચિત્રા ૧૪૬ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ અણવિંધેલા મોતી અથવા મુખ જેવી છે. અને તારા એક છે. ૧૫ સ્વાતિ ૧૪૭ પળ જતાં ઉત્તરચારમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ પરવાળા જેવી અને તારા એક છે. ૧૬ વિશાખા ૧૪૮ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ ઘોડાના

હાથણુ જેવી અને તારા ચાર છે. વળી આંખના મેરૂ તારે હોવાં તેની આકૃતિ તોરણ જેવી થાય છે. ૧૭ અનુરાધા વિશાખાના ઉદય પછી ૧૫૩ પળ જતા દક્ષિણમા ઉગે છે, તેની આકૃતિ મોતીની માળા કે બાંબિલા જેવી છે, અને તારા ૪ (૩) છે ૧૮ જયેષ્ઠા ૧૫૨ પળ જતા દક્ષિણમા ઉગે છે, તેનો આકાર હાથીના દાંત જેવો અને તારા ત્રણ છે. ૧૯ મૂળ ૧૫૩ પળ જતા દક્ષિણમાં ઉદય પામે છે તેની આકૃતિ વીંછીના પુચ્છ જેવી અને તારા ૧૧ છે. ૨૦ પૂર્વાષાઢા ૧૫૧ પળ જતા દક્ષિણમા ઉગે છે. તેની આકૃતિ હાથીના પગલા જેવી અને તારા ચાર છે ૨૧ ઉત્તરાષાઢા ૧૪૮ પળ જતાં દક્ષિણમાં ઉગે છે. તેની આકૃતિ સિંહ નિષિદન (બેઠક) જેવી અને તારા ચાર છે. ૨૨ અભીચ પળ * * * * જતા ઉત્તરમા ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ શીંગોડા જેવી અને તારા ત્રણ છે ૨૩ શ્રવણ ઉત્તરાષાઢાના ઉદય પછી પળ ૧૩૪ જતાં ઉત્તરમા ઉદય પામે છે. તેની આકૃતિ હાથડ કે ત્રાજવા જેવી અને તારા ત્રણ છે. ૨૪ ધનિષ્ઠા ૧૨૦ પળ જતાં ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તેની આકૃતિ સૂપડા જેવી અને તારા ચાર છે. ધનિષ્ઠામા પાસેનો તારો લેતા પક્ષીના પાંજરા જેવી આકૃતિ થાય છે. ૨૫ શતભીષા પળ ૧૧૫ જતા મધ્યસ્થાનમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ પાયરેવ ફૂલ જેવી અને તારા સો છે. ૨૬—૨૭ પૂર્વાભાદ્રપદ ૧૦૮ પળે અને ઉત્તરાભાદ્રપદ ૧૦૨ પળે ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, તે બન્ને જોગાની આકૃતિ ખાખંડી વાવ જેવી અને તારા બબ્બે છે. ૨૮ રેવતી નક્ષત્ર ઉત્તરાભાદ્રપદના ઉદય પછી ૯૬ પળે મધ્યમાં ઉગે છે, તેની આકૃતિ નાવ અથવા મુરજ કે ઢાળેલા પલંગ જેવી અને તારા બત્રીશ છે.

અહીં અભીચ સિવાયના સત્યાવીશ નક્ષત્રમાં અશ્વિનીથી ચિત્રા સુધીના નક્ષત્રોનો જે જલપળોએ ઉદય થાય છે, ઉત્ક-

* અભીચનો ઉદય ૨૪૮ પળોએ થાય છે, તે પૂર્વાસાથી અમળત છે.

મથી તેજ જલપળોએ સ્વાતિથી રેવતી પર્યંત નક્ષત્રોનો ઉદય થાય છે; તથા જે જે દિશામાં ઉદયસ્થાન દર્શાવેલ છે તે દિશામાં તેનો ચાર હોય છે. પરંતુ ચંદ્રચારની અપેક્ષાએ તેની દિશા જુદી જુદી હોય છે, માત્ર પોતપોતાનો ચાર ઉપરોક્ત રીતે હોય છે, ઇત્યાદિ વ્યવહાર પ્રકાશ વિગેરેમાં કહ્યું છે.

આ નક્ષત્રો નિરંતર ઉદય પામી અસ્ત પામે છે, અને તેમાં એક-બીજાનુ ઉદયાંતર ઉપર પ્રમાણે છે; પણ તેમાં દરેક ગ્રહો પોતાની ધીમી કે ઉતાવળી ચાલને લીધે અલ્પાધિક મુદત કાઢે છે. આ રીતે ચદ્રના ભોગમાં આવેલું નક્ષત્ર **દિન નક્ષત્ર** કહેવાય છે. તેના સબંધમા કહ્યું છે કે—

" युज्यन्ते षड् द्वादश, नव चेति निशाकरेण धिष्ण्यानि ।
प्राग्-मध्य-पश्चिमार्धैः, पौष्णेशाऽऽखण्डलादीनि " ॥१॥

અર્થ—" પૌષ એટલે રેવતીથી માંડીને છ નક્ષત્રો પૂર્વયોગી-ચંદ્રની આગળ ચાલનારા છે, આર્દ્રાથી પ્રારંભીને બાર નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે રહેનારા હોવાથી મધ્ય ભાગયોગી છે અને આખંડલ એટલે જ્યેષ્ઠા વિગેરે નવ નક્ષત્રો ચંદ્રની પાછળ ચાલનારા હોવાથી પશ્ચિમાર્ધયોગી છે." ॥ ૧ ॥ આ યોગ ઉપરથી પરસ્પર સંબંધ જોવાય છે, એટલે પૂર્વ યોગીમાં વિવાદ સેવા કે મિત્રાઇ કરવામાં આવે તો મુખ્ય-શેઠ વર વિગેરે પ્રત્યે ગૌણ-નોકર સ્ત્રી વિગેરેનો બહુ પ્રેમ થાય છે, પશ્ચિમાર્ધયોગી નક્ષત્રમાં વિવાદ, સેવા વિગેરે કાર્ય કરવામાં આવે તો ગૌણ પ્રત્યે મુખ્ય અધિક ચાહનાવાળો રહે છે, અને મધ્યમયોગી નક્ષત્રમાં વિવાદ વિગેરે કરવાથી પરસ્પર ગાઢ પ્રીતિ રહે છે.

ભરણી, આર્દ્રા, અશ્લેષા, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા અને શત ભિષા નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્તીયા છે. રોહિણી, વિશાખા, પુનર્વસુ, અને ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્રો પીસ્તાળીશ મુહૂર્તીયા

તથા અભીચ સિવાયના બાકીના પંદર નક્ષત્રો ત્રીશ મુહૂર્તીયા છે.

અહીં નક્ષત્રના જેટલા મુહૂર્તો કહ્યા છે તેટલા મુહૂર્ત સુધી ચંદ્ર તેની સાથે રહે છે. અને સૂર્યનો નક્ષત્રયોગ પણ આ અનુમાને અનુસરતો છે. જોકે પ્રાચીન જ્યોતિષશાસ્ત્રની માન્યતા હતી; પરંતુ હાલમાં તો લગભગ ૩૦ મુહૂર્તની ૬૦ ઘડી સુધી દરેક નક્ષત્ર સાથે ચંદ્ર રહે છે એવી માન્યતા છે. એમ શ્રી આવશ્યક સૂત્રની બૃહદ્વૃત્તિના ટીપ્પણકમાં કહ્યું છે. તો પણ આ મુહૂર્તોથી નક્ષત્રની સત્તાનો ઉપયોગ અત્યારે નવા ચંદ્ર દર્શનમાં, સૂર્ય સંક્રાન્તિમાં તથા કાળધર્મ પામેલા સાધુની પાછળ નવા દર્ભના પુતળા કરવામાં થાય છે. રત્નમાળામાં કહ્યું છે કે — શુદિ બીજને દિવસે ચંદ્ર જોવો. ત્યારે જો પીસ્તાલીશ મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો ધાન્ય સસ્તું થાય છે, ત્રીશ મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો અનાજના ભાવ સરખા રહે છે અને પંદર મુહૂર્તીયું નક્ષત્ર હોય તો અનાજ મોંઘું થાય છે. આ પ્રમાણે દરેક માસના ભાવ નીકળી શકે છે.

સત્તાવીશ નક્ષત્રમાં કૃત્તિકા મૃગશીર્ષ પુષ્ય મઘા વિગેરે બાર નક્ષત્રોના નામો કાર્તિકાદિ બાર માસને અનુસરતા છે. પણ કરીને તેઓ પોતપોતાના માસની પુનમે દિન નક્ષત્ર તરીકે આવે છે, અને સૂર્યના ભોગવાતું ચાલુ નક્ષત્ર દરેક માસની અમાસે દિન નક્ષત્ર તરીકે આવે છે; અને ત્યાર પછી હમેશાં એકેક દૈનિક નક્ષત્રનો ફેરફાર થાય છે.

અઠ્ઠાવીશે નક્ષત્રોના અશ્વિનીકુમાર વિગેરે જુદા જુદા સ્વામીઓ છે, જેની પ્રતિષ્ઠામાં તે નક્ષત્રો શુભ મનાયેલા છે. આ પ્રમાણે તિથિ કરણ વિગેરે પણ પોતપોતાના સ્વામીની પ્રતિષ્ઠામાં અતિ આવશ્યકતાવાળા મનાયેલ છે. તે વિષે સવિસ્તર બીના બીજા ગ્રન્થોથી જાણી લેવી; જેમકે જિનેશ્વરદેવ સમુચ્ચયપણે

• અભીચ ટુંકું મુહૂર્તવાળું નક્ષત્ર છે, પણ તેનો પાસેના નક્ષત્રમાં સમાવેશ થાય છે, જે આગળ કહેવાશે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કે તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં ચિકિત્સા અને મૃદુમાં ભૂષણ-ધારણ કરવું તથા વળી બીજે કહ્યું છે કે ઋણ લેવું ને દેવું તે ક્ષિપ્ર નક્ષત્રમાં શુભ છે.

" लहू चरे सुहारंभो, उग्ग मिसे तवं चरे ।
धुवे पुरपवेसाइ, मीसे संधिकिच्चं करे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" લઘુ અને ચર નક્ષત્રમાં શુભકાર્યનો પ્રારંભ કરવો, ઉગ્રમાં તપ, ધ્રુવમાં નગર પ્રવેશાદિ, અને મિશ્રમાં સંધિનાં કાર્યો કરવા. " વળી કહ્યું છે કે—

" कुल्यान्यश्विनी पुष्यो, मघा मूलोत्तरात्रयम् ।
द्विदैवतं मृगशिरा, कृत्तिका वासवानि च ॥ १ ॥
उपकुल्यानि भरणी, ब्राह्मं पूर्वात्रयं करः ।
ऐन्द्रमादित्यमश्लेषा, वायव्यं पौष्णवैष्णवे ॥ २ ॥
कुल्योपकुल्यभान्यार्द्रा-ऽभिजिन्मैत्राणि वारुणम् ।
कुल्यादीनि फलयन्ति, स्थाने स्थानान्तरे द्वये ॥३॥ [स्व.]"

અર્થ—" અશ્વિની, પુષ્ય, મઘા, મૂલ ત્રણ ઉત્તરા, વિશાખા, મૃગશિર, ચિત્રા, કૃત્તિકા અને ધનિષ્ઠા; એ બાર નક્ષત્રો કુલ્ય છે ॥ ૧ ॥ ભરણી, રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા, હસ્ત, જ્યેષ્ઠા, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, સ્વાતિ, રેવતી અને શ્રવણ; આ બાર નક્ષત્રો ઉપકુલ્ય છે. ॥૨॥ તથા આર્દ્રા, અભિજિત્, અનુરાધા અને શતતારા, કુલ્યોપકુલ્ય છે. તેમાં કુલ્ય નક્ષત્રો સ્થાનમાં ફલવાળા છે, ઉપકુલ્ય નક્ષત્રો સ્થાનાંતરમાં ફલવાળા છે, અને કુલ્યોપકુલ્ય નક્ષત્રો બન્ને રીતે સાધારણ ફલવાળા છે. એટલે—કુલ્યમાં જન્મેલ દાતાર થાય છે, ઉપકુલ્યમાં જન્મેલ પ્રવાસી, સેવક કે નોકર બને છે અને કુલ્યોપકુલ્યમાં જન્મેલ દાતાર પણ થાય છે અને નોકર પણ થાય છે. ॥ ૩ ॥"
કુલ્ય નક્ષત્રમાં યુદ્ધ થાય તો સ્થાયી રાજા જય પામે છે, ઉપકુલ્યમાં પ્રગટેલ યુદ્ધમાં ચડી આવેલો રાજા જીતે છે અને કુલ્યોપકુલ્યમાં સંધિ થાય છે; એમ ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોનો અનુક્રમે-દેવ, મનુ
મનુષ્ય, દેવ, મનુષ્ય, દેવ, દેવ, રાક્ષસ, રાક્ષસ, મનુ
દેવ, રાક્ષસ, દેવ, રાક્ષસ, દેવ, રાક્ષસ, રાક્ષસ. મનુ
વિદ્યાધર, દેવ, રાક્ષસ, રાક્ષસ, મનુષ્ય, મનુષ્ય. અ
કહેવાય છે. આ ગણની તપાસણી પણ વિવાહાદિ
જરૂરી છે. તેમાં પોતાના ગણમાં સારો, બીજામ
અને રાક્ષસ ગણમાં કરેલ રાગ ધનિષ્ટ છે.

અશ્વિની આદિ દરેક નક્ષત્રોના નીચે મુજબ
અક્ષરો છે, જે પૈકી (માં) નક્ષત્રના એકેક પાયા (
નો એકેક અક્ષર છે—

૧ અશ્વિની-ચુ-ચે-ચો-લા
૨ ભરણી-લિ-લુ-લે-લો.
૩ કૃત્તિકા-અ-ઈ.-ઉ.-એ.
૪ રોહિણી-ઓ-વ-વિ-વુ.
૫ મૃગશર-વે-વો-ક-કિ.
૬ આર્દ્રા-કુ-ઘ-ઙ-છ.
૭ પુનર્વસુ-કે-કો-હ-હિ.
૮ પુષ્ય-હુ-હે-હો-ડા
૯ અશ્લેષા-ડિ-ડુ-ડે-ડો.
૧૦ મઘા-મ-મિ-મુ-મે.
૧૧ પૂ૦ ફા૦-મો-ટ-ટિ-ટુ.
૧૨ ઉ૦ ફા૦-ટે-ટો-પ-પિ.
૧૩ હસ્ત-પુ-ષ-ણ-ઠ.
૧૪ ચિત્રા-પે-પો-ર-રિ.
૧૫ સ્વાતિ-રૂ-રે-
૧૬ વિશાખા-તિ-
૧૭ અનુ૦-ન-નિ-
૧૮ જ્યેષ્ઠા-નો-ય-
૧૯ મૂળ-યે-યો-
૨૦ પૂ૦ ષા૦-ભુ-
૨૧ ઉ૦ ષા૦-ભે-
૨૨ અભિજિત્-જુ
૨૩ શ્રવણ-ખિ-ખુ-
૨૪ ધનિષ્ઠા-ગ-ગિ
૨૫ શતતારા-ગો-
૨૬ પૂ૦ ભા૦-સે-
૨૭ ઉ૦ ભા૦-દુ-
૨૮ રેવતી-દે-દો-

આ અક્ષરો એકાશી પદોવાળા સર્વતો ભદ્ર
તથા નામ પાડવામાં જરૂરી છે. જો કે ઙ, ઞ, ણ વિગે
ઉપરથી નામ પડાતું નથી, પણ તે સર્વતોભદ્ર ચક્રના
જરૂરના હોવાથી નક્ષત્રોના પાયાઓમાં તેમનો પણ સંગ્રહ

કોઈ બાળકનો નક્ષત્રના જે પાયામાં જન્મ

" देशे ग्राम गृहारम्भव्यवहृतिद्यूतेषु दाने मतौ,
सेवाकाकिणीवर्गयोगपुनर्भूमेलके नामभम् ।
जन्मर्क्षं यात्रो वधुपुरुषयोर्मेलापकेष्वेव चैव,
ग्राह्यं गृहमितो विलोक्य च तयोर्नामर्क्षदोर्मिलक ॥ १ ॥"

અર્થ—દેશ, ગામ અને ઘરના પ્રવેશમાં, રોગમાં વ્યવહારમાં (વેપારમાં), જુગાર રમવામાં, દાન દેવામાં, મંત્રની પ્રાપ્તિમાં, સેવામાં, કાંકણી પામવામાં, આહ્વાન મેળવવામાં, યુદ્ધમાં, પુનર્ભૂમાં અને મેળાપમાં નામનક્ષત્ર તથા નામરાશિનો ચંદ્ર લેવો અને બીજા કાર્યમાં જન્મનક્ષત્ર તથા જન્મરાશિનો ચંદ્ર ગ્રહણ કરવો. પણ જો વધુ પુરુષના મેળાપમાં માત્ર એકનું જન્મનક્ષત્ર મળે તો વિશેષ શુદ્ધિ તપાસી બન્નેનો નામ નક્ષત્રથી મેળાપ કરવો ॥ ૧ ॥ જ્યોતિર્નિબંધકારને પણ આ વાત સમ્મત છે. તથા શાર્ઙ્ગધર કહે છે કે—

" विवाहघटनं चैव, लग्नं ग्रहगं तथा ।
नामभात् चिन्तयेत्सर्वं, जन्म न ज्ञायते यदा ॥ १ ॥

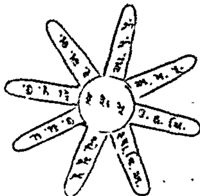
અર્થ—" જો જન્મનક્ષત્ર ન મળી શકે તો વિવાહકાર્ય, લગ્નનું બળ, અને ગ્રહનું બળ, નામ નક્ષત્રથી તપાસવાં. ॥૧॥

દરેક મનુષ્યના જન્મનક્ષત્ર વિગેરે છ પ્રકારના નક્ષત્રો છે. જેમાં પહેલું જન્મનક્ષત્ર, દશમું કર્મ, સોળમું સંઘાત, અઢારમું સમુદય, ત્રેવીશમું વિનાશ, અને પચ્ચીશમું માનસ નક્ષત્ર કહેવાય છે તેમાં જન્મનક્ષત્ર સર્વ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે.

આ ઉપરાંત બીજા ત્રણ નક્ષત્રો લેતાં રાજાને નવ નક્ષત્રો હોય છે. જે દિવસે રાજાનો રાજ્યાભિષેક થયો હોય તે સાતમા પ્રકારનું અભિષેક નક્ષત્ર કહેવાય છે, અને આઠમો પ્રકાર જાતિ નક્ષત્રના કોષ્ટક અનુસારે પુષ્ય તથા ઉત્તરા રાજાના જાતિનક્ષત્રો છે, અને નવમા પ્રકારનું દેશનક્ષત્ર હોય છે. આર્દ્રાથી માંડીને ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો પૂર્વાદિ આઠ દિશાના અને કૃત્તિકા રોહિણી તથા મૃગશર મધ્યભાગના દેશનક્ષત્રો છે, તે લાવવાની આ રીતિ છે—

" कर्णिकाष्टदलाब्जे, पद्मे नाभौ त्रयेषु च ।
प्राच्यादिदिक्षु सप्तर्क्ष, मार्गाग्निमादितः ॥ १ ॥

અર્થ—એક કર્ણિકા અને આઠ પાંખડીવાળું કમળ કરવું. અને તેની નાભિમાં તથા પૂર્વાદિ દિશામાં રહેલી પાંખડીઓમાં અનુક્રમે કૃત્તિકાથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો મૂકવા તથા સ્થુલ રીતે આ ન-

ક્ષત્રો અનુક્રમે પાંચાળ, મગધ, કલિંગ, અવન્તિ, આનર્ત, સિંધુ, સૌવીર, હારહૂર, મદ્ર, અને કોળિંદ, દેશના મનાય છે. આ રીતે પૃથ્વીના નવ ભાગ કરી દરેક દેશો પણ લેવાય છે.

આ નવ પ્રકારના નક્ષત્રો ક્રૂરગ્રહની પીડા વિગેરે નવ પ્રકારે દૂષિત થાય છે ત્યારે તે પોતાના માલીકનું અનિષ્ટ કરે છે. નવ પ્રકારનો દોષ આ પ્રમાણે છે—

" केत्वर्कार्किभिराक्रान्तं, भौमवक्रभिराहतम् ।
उल्का ग्रहण दग्धं च, नवधाऽपि न मं शुभम् ॥ १ ॥

અર્થ—કેતુ રવિ અને શનિ ગ્રહે આક્રમેલું, મંગલ વકીગ્રહ અને બીજા નક્ષત્રે હણેલું, તથા ઉલ્કાનક્ષત્ર ગ્રહણનક્ષત્ર અને દગ્ધનક્ષત્ર; એ નવ પ્રકારે દોષિત થયેલ નક્ષત્ર શુભ નથી." ॥૧॥

રવિગ્રહ ચૈત્ર માસમા મેષરાશિ ભોગવે છે, અને ત્યારેજ અશ્વિની નક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાર પછી તેર કે ચૌદ ચૌદ દિવસના ભોગવટે કરીને એક વર્ષમાં દરેક નક્ષત્રોને ભોગવે છે. સૂર્ય જે નક્ષત્રમાં હોય તે રવિનક્ષત્ર કહેવાય છે. આ રવિનક્ષત્રની રવિયોગ ઉપગ્રહ આડલ વિગેરેમાં જરૂર પડે છે. આ

રીતે દરેક ગ્રહો પોતાના મણિભોગના ચાર નવમાંશ ૄ ભાગમાં કેટલેક નક્ષત્રનો ભોગ કરે છે, અને તે દરેકના ભોગ્ય નક્ષત્રોની જુદા જુદા સ્થાને આવશ્યકતા જોવાયેલ છે.

આ સિવાય નક્ષત્રોની જાતિ, અહ્નભુક્તિનું માન, પરિઘ આદિના સ્થાન સંસ્થાનક્રમો વિગેરે [1]અધિકાર અન્યગ્રન્થોમાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે,, વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે તે ત્યાંથી જોઇ લેવા. અહીં તો માત્ર શુભનું વિભાગમાં જરૂરી નક્ષત્ર પ્રકરણ પરિપૂર્ણ થયું.

મૂળ ગ્રન્થમાં ૨૦૮ *શ્લોકથી નક્ષત્રોના તારાની સંખ્યા આપી છે, અને આપ *શ્લોકથી કહે છે કે—નક્ષત્રના જેટલા તારાઓ હોય છે તે આંકવાળી તિથિ તે નક્ષત્રના યોગમાં દગ્ધ થાય છે. અશ્વિની નક્ષત્રમાં ત્રીજ, ભરણી નક્ષત્રના ત્રણ તારા હોવાથી તેમાં પણ ત્રીજ, એમ દરેક નક્ષત્રની અશુભ તિથિઓ સમજવાની છે. જે નક્ષત્રના ૧૫ દરથી અધિક તારા છે તે તારાની સંખ્યાને ૧૫ દરથી ભાગી શેષ રહેલ આંકવાળી તિથિ તે નક્ષત્રમાં વર્જ્ય કરાય છે. આ રીતે શતભિષા નક્ષત્રમાં દશમ, અને રેવતી નક્ષત્રમાં બીજ તિથિ અશુભ છે. જે શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે

ઉદયપ્રભસૂરિ તો કહે છે કે—પુનર્વસુ નક્ષત્રના ત્રણ તારા છે, એટલે તેમની માન્યતાએ બીજને દિને પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો બીજ નક્ષત્ર દગ્ધ થાય છે, પણ ચોથ થતી નથી. બીજા ગ્રન્થોમાં કેટલાક તારાની વિશેષ સંખ્યા પણ મળે છે, અને તે એકેક તારાની વૃદ્ધિમાં નક્ષત્રની આકૃતિમાં પણ ફેરફાર થાય છે. પણ તે નક્ષત્રની ઓળખાણ માટે વિશેષ તારાઓ ગણાવ્યા હોવાથી તે તારાઓને વર્જ્ય તિથિ લેવામાં ગણવા નહિ.

લલ્લ તારાની સમાન સંખ્યાવાળી તિથિને નક્ષત્રદગ્ધ તિથિ ઓળખાવી વિશેષ કહે છે કે—

" તારાસમૈરહોભિર્માસૈરબ્દૈશ્ચ ધિષ્ણ્યફલપાકઃ । "

અર્થ—" તારાને તુલ્ય દિવસ માસ અને વર્ષો વડે નક્ષત્રનું ફળ પરિપક્વ થાય છે. "

---

૧ મુહૂર્તનાં નામો નક્ષત્ર સમાન હોવાથી મુહૂર્તોનો સંજ્ઞા, પરિઘ, વર્જ્યાવર્જ્ય ફળ, વિગેરે સમસ્ત અધિકાર નક્ષત્રના જેવો સમજવો.

નક્ષત્ર ચક્ર.

નં.	નામ.	ઉદય પગ.	દિશા.	તારા.	આકૃતિ.	ચંદ્રયોગ.	મુહૂર્ત.	દિવસ.	સ્વામી દેવતા.	સંજ્ઞા સ્વભાવ.	કુલ્યાદિ.
૧	અશ્વિની	૯૧	ઉત્તર	૩	અશ્વમુખ	પૃષ્ઠ યોગી.	૩૦	૧૫	અ૦ કુ૦	લઘુ	કુલ્ય
૨	ભરણી	૧૦૨	,,	૩	ત્રિકોણ		૧૫	૧૫	યમ	ક્રૂર	ઉપ૦
૩	કૃત્તિકા	૧૦૮	,,	૩	ક્ષુરપ્ર		૩૦	૧૫	અગ્નિ	મિશ્ર	કુલ્ય
૪	રોહિણી	૧૧૫	દક્ષિણ	૫	શકટ		૪૫	૧૫	બ્રહ્મા	ધ્રુવ	ઉપ૦
૫	મૃગશિર	૧૨૦	,,	૩	હરણશીર		૩૦	૧૫	ચંદ્ર	મિત્ર	કુલ્ય
૬	આર્દ્રા	૧૩૪	,,	૧	મણિ	યોગી.	૧૫	૮	શિવ	દારૂણ	મિશ્ર
૭	પુન૦	૧૪૮	ઉત્તર	૪	તુલા		૪૫	૭	અદિતિ	ચર	ઉપ૦
૮	પુષ્ય	૧૫૧	મધ્ય	૩	બાણ		૩૦	૧૫	ગુરૂ	લઘુ	કુલ્ય
૯	અશ્લે૦	૧૫૩	દક્ષિણ	૬	પતાકા		૧૫	૧૫	સર્પ	દારૂણ	ઉપ૦
૧૦	મઘા	૧૫૨	મધ્ય	૫	કિલ્લો		૩૦	૧૫	પિતર	ક્રૂર	કુલ્ય
૧૧	પૂ૦ ફા૦	૧૫૩	ઉત્તર	૨	સીડી		૩૦	૧૫	ભગ	ક્રૂર	ઉપ૦
૧૨	ઉ૦ ફા૦	૧૪૮	,,	૨	સીડી		૪૫	૧૫	અર્યમા	ધ્રુવ	કુલ્ય
૧૩	હસ્ત	૧૪૭	,,	૫	પંજો		૩૦	૧૫	રવિ	લઘુ	ઉપ૦

૧૪	ચિત્રા	૧૪૬	દક્ષિણ	૧	મોતી	મધ્યમ	૩૦	૧૫	ત્વષ્ટા	મૈત્ર	શૂન્ય
૧૫	સ્વાતિ	૧૪૭	ઉત્તર	૧	પરવાળું		૧૫	૧૫	વાયુ	ચર	ઉપ૦
૧૬	વિશાખા	૧૪૮	દક્ષિણ	૪	તોરણ		૪૫	૧૫	ઇન્દ્રાગ્નિ	મિશ્ર	શૂન્ય
૧૭	અનુ૦	૧૫૩	,,	૪	માળા		૩૦	૮	મિત્ર	મૈત્ર	મિશ્ર
૧૮	જ્યેષ્ઠા	૧૫૨	,,	૩	દાંત	પશ્ચિમ ગોળી	૧૫	૭	ઇંદ્ર	દારૂણ	ઉપ૦
૧૯	મૂળ	૧૫૩	,,	૧૧	વીંછીઆંકડો		૩૦	૧૫	રાક્ષસ	દારૂણ	શૂન્ય
૨૦	પૂ૦ ષા૦	૧૫૧	,,	૪	હસ્તિ પદ		૩૦	૧૫	જળ	ઉગ્ર	ઉપ૦
૨૧	ઉ૦ ષા૦	૧૪૮	,,	૪	શય્યા		૪૫	૧૫	વિશ્વે	ધ્રુવ	શૂન્ય
૨૨	અભીચ		ઉત્તર	૩	શીંગોડું		૯૬	૭	બ્રહ્મા	લઘુ	મિશ્ર
૨૩	શ્રવણ	૧૩૪	,,	૩	ત્રાજવું		૩૦	૮	વિષ્ણુ	ચર	ઉપ૦
૨૪	ધનિષ્ઠા	૧૨૦	,,	૪	મૃદંગ		૩૦	૧૫	વસુ	ચર	શૂન્ય
૨૫	શત૦	૧૧૫	મધ્ય	૧૦૦	ગોળો		૧૫	૭	વરૂણ	ચર	મિશ્ર
૨૬	પૂ૦ ભા૦	૧૦૮	ઉત્તર	૨	સીડી		૩૦	૮	અજૈક	ક્રૂર	ઉપ૦
૨૭	ઉ૦ ભા૦	૧૦૨	,,	૨	સીડી		૪૫	૧૫	અહિ	ધ્રુવ	શૂન્ય
૨૮	રેવતી	૯૬	મધ્ય	૩૨	નાવ	પૂર્વ૦	૩૦	૧૫	પૂષા૦	મૈત્ર	મિશ્ર

નક્ષત્રચક્ર.

નં.	નામ.	મુખ.	નેત્ર.	યોનિ.	વૈરયોનિ.	ગણ.	નાડી.	અક્ષરો.	રાશિ.	જાતિ.	લિંગ.
૧	અશ્વિની	તિ	મંદ	ઘોડો	પાડો	દેવ	આ	ચુ ચે ચો લા	મેષ	વણિક	પુરૂષ
૨	ભરણી	અ	ચિપ	હાથી	સિંહ	મનુ	મ	લિ લુ લે લો	મેષ	ચંડાલ	પુરૂષ
૩	કૃત્તિકા	અ	સુ	બકરો	વાન	રા૦	અં	અ ઇ ઉ એ	મે૦ વૃ૦	બ્રાહ્મણ	પુરૂષ
૪	રોહિણી	અ	અંધ	સાપ	નોળી	મનુ	અં	ઓ વ વિ વુ	વૃષ	ખેડુત	પુરૂષ
૫	મૃગશર	તિ	મંદ	,,	,,	દેવ	મ	વે વો ક કિ	વૃ૦ મિ૦	સેવક	પુરૂષ
૬	આર્દ્રા	ઉ	ચિપ	કુતરો	હરણ	મનુ	આ	કુ ઘ ઙ છ	મિથુ૦	ઉગ્ર	સ્ત્રી
૭	પુનર્વસુ	તિ	સુ	બીલા	ઉંદર	દેવ	આ	કે કો હ હિ	મિ૦ ક૦	વણિક	સ્ત્રી
૮	પુષ્ય	ઉ	અંધ	બકરો	વાનર	દેવ	મ	હુ હે હો ડ	કર્ક	રાજા	સ્ત્રી
૯	અશ્લે૦	અ	મંદ	બીલા	ઉંદર	રા૦	અં	ડિ ડુ ડે ડો	કર્ક	ચંડાલ	સ્ત્રી
૧૦	મઘા	અ	ચિપ	ઉંદર	બીલા	રા૦	અં	મ મિ મુ મે	સિંહ	ખેડુત	સ્ત્રી
૧૧	પૂ૦ ફા૦	અ	સુ	,,	,,	મનુ	મ	મો ટ ટિ ટુ	સિંહ	બ્રાહ્મણ	સ્ત્રી
૧૨	ઉ૦ ફા૦	ઉ	અંધ	બળદ	વાઘ	મનુ	આ	ટે ટો પ પિ	સિં૦ ક૦	રાજા	સ્ત્રી
૧૩	હસ્ત	તિ	મંદ	પાડો	ઘોડો	દેવ	આ	પુ ષ ણ ઠ	કન્યા	વણિક	સ્ત્રી

૧૪ ચિત્રા	તિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧૫ સ્વાતિ	તિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧૬ વિશાખા	અ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧૭ અનુ૦	તિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧૮ જ્યેષ્ઠા	તિ	[illegible]	,,	,,	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૧૯ મૂળ	અ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૦ પૂ૦ષા૦	અ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૧ ઉ૦ષા૦	ઉ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૨ અભીચ	ઉ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૩ શ્રવણ	ઉ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૪ ધનિષ્ઠા	ઉ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૫ શત૦	ઉ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૬ પૂ૦ભા૦	અ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૭ ઉ૦ભા૦	ઉ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૨૮ રેવતી	તિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

નક્ષત્ર ચક્ર.

નં.	નક્ષ.	દેવ દિશા.	ઘાતક તિથિ.	ચક્રમાર્ગ દિશા.	પુર્ણિમા.	શુભાશુભ.	ક્ષેત્ર.
૧	અશ્વિની	ઇશાન	જયા	ઉત્તર	આસો	શુભ	સમ
૨	ભરણી	"	જયા	"		નાશ	અર્ધ
૩	કૃત્તિકા	મધ્ય	નંદા	મધ્ય	કાર્તિક	નાશ	સમ
૪	રોહિણી	"	પૂર્ણા	"		સિદ્ધિ	દ્ય૰
૫	મૃગશર	"	જયા	દક્ષિણ	માગશર	શુભ	સમ
૬	આર્દ્રા	પૂર્વ	નંદા	"		શુભ	અર્ધ
૭	પુન૰	"	રિક્તા	મધ્ય		મધ્ય	દ્ય૰
૮	પુષ્ય	"	જયા	દક્ષિણ	પોષ	શુભ	સમ
૯	આશ્લે૰	અગ્નિ	નંદા	"		શોક	અર્ધ
૧૦	મઘા	"	રિક્તા	મધ્ય	મહા	નાશ	સમ
૧૧	પૂ૰ ફા૰	"	ભદ્રા	ઉત્તર		મૃત્યુ	સમ
૧૨	ઉ૰ ફા૰	દક્ષિણ	ભદ્રા	"	ફાગણ	વિદ્યા	દ્ય૰
૧૩	હસ્ત	"	પૂર્ણા	દક્ષિણ		[illegible]	[illegible]

১৪	চিত্রা	দক্ষিণ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
১৫	স্বাতি	নৈঋত	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]
১৬	বিশাখা	”	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
১৭	অনু০	”	[illegible]	”		[illegible]	[illegible]
১৮	জ্যেষ্ঠা	পশ্চিম	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
১৯	মূলা	”	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]
২০	পূ০ ষা০	”	[illegible]	”	[illegible]	[illegible]	[illegible]
২১	উ০ ষা০	বায়ব্য	[illegible]			[illegible]	[illegible]
২২	অভিজিৎ	”		[illegible]		[illegible]	[illegible]
২৩	শ্রবণা	”	[illegible]	”	[illegible]	[illegible]	[illegible]
২৪	ধনিষ্ঠা	”	[illegible]	”		[illegible]	[illegible]
২৫	শত০	উত্তর	[illegible]	”		[illegible]	[illegible]
২৬	পূ০ ভা০	”	[illegible]	”		[illegible]	[illegible]
২৭	উ০ ভা০	”	[illegible]	”	[illegible]	[illegible]	[illegible]
২৮	রেবতী	ঈশান	[illegible]			[illegible]	[illegible]

આ સિવાય બીજી પણ નક્ષત્રની શુદ્ધિ આ પ્રમાણે જોવી. શુભ કાર્યમાં તીક્ષ્ણ ઉગ્ર અને મિશ્ર નક્ષત્રો વર્જવાં. કહ્યું છે કે—

"प्रायः शान्ते कार्ये न योजयेत् कृत्तिका स्त्रिपूर्वाश्च
वारुणरौद्रे च तथा द्विदैवतं याम्यमश्लेषाम् ॥ "

અર્થ—" પ્રાયઃ કરીને શાન્ત કાર્યમાં કૃત્તિકા, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ, શતભિષા, આર્દ્રા, વિશાખા, ભરણી અને અશ્લેષા નક્ષત્રો વર્જવાં. " દરેક નક્ષત્રોની અમુક ઘડીઓ પછી ચાર **વિષઘટિકા** આવે છે. જે શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે; એમ મુહૂર્ત ચિન્તામણિમાં કહેલ છે. પણ બીજા ગ્રન્થોમાં તો નક્ષત્રની આદિની અને અંત્યની ચાર ચાર ઘડીઓ ત્યાજ્ય કહી છે.

" धिष्ण्यस्यादावन्ते, त्यजेच्चतस्रो घटी कर ग्रहणे ।
यदि शुद्धे द्वे धिष्ण्ये, विवाह योग्ये तदा श्रेष्ठे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" વિવાહમાં દરેક નક્ષત્રની આદિની ચાર અને અંતની ચાર ઘડીઓ ત્યાજ્ય છે, પણ પાસેપાસેના બન્ને નક્ષત્રો વિવાહયોગ્ય-શુભ હોય તો તેની સંધિઘટિકા વર્જવાની જરૂર નથી " ॥ ૧ ॥ વિવાહ **વૃન્દાવનમાં** નક્ષત્ર સંધિદોષ સવા ઘડીનો કહેલ છે. વળી **વિક્રમ** તો દરેક ગ્રહના સંક્રમણમાં નક્ષત્રનો સંધિદોષ જણાવે છે, તથા આગળ કહેવાશે તે ગ્રહાંતયોગ પણ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે. શ્રીમાન્ **હરિભદ્રાચાર્ય** વર્જ્ય નક્ષત્રની નામાવળી આપતાં કહે છે કે—

" सत्तिमंगल्लाण पुरओ, धुमियमालिंगियं च तग्गुत्तं ।
आलिंगिअस्स पच्छा, जं रिक्खं तं मवे दड्ढं ॥ १ ॥
संझागयं धुमियमालिंगिय दड्ढ विड्ढ लोवगाइं ।
नक्खत्ताणकयग्गहसिअं इम दुट्ठ रिक्खाइं ॥ २ ॥

અર્થ—" શનિ અને મંગળની સામેનું નક્ષત્ર ધૂમિત કહેવાય છે, શનિ કે મંગળની સાથે જોડાયેલું નક્ષત્ર આલિંગિત કહેવાય છે, તથા આલિંગિતની પાછળનું રહેલું–શનિ મંગળે ભોગવેલું નક્ષત્ર દગ્ધ કહેવાય છે ॥ ૧ ॥ સૂર્યાકાળે ઉદય પામેલું નક્ષત્ર ૧, શનિ અને મંગળે ભોગવવાનું ભોગવાતું કે ભોગવેલ ધૂમિત આલિંગિત અને દગ્ધ નક્ષત્ર ૨-૩-૪, વેધ ૫, ઉપગ્રહ ૬, લત્તા ૭, પાત ૮, અને એકાર્ગલ ૯ ના દોષવાળું નક્ષત્ર દુષ્ટ કહેવાય છે ॥ ૨ ॥" ઉપરોક્ત વેધ આદિ પંચ દોષો નક્ષત્ર શુદ્ધિ જોવા વખતે મૂળ ગ્રન્થકાર આગળ જણાવશે. વળી કહ્યું છે કે-

" संझागयं रविगयं, विड्डरं सग्गहं विलंबं च ।
राहुहयं गहभिन्नं, विवज्जए सत्त नक्खत्ते ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સંધ્યાનું સૂર્યે ભોગવાતું, વક્રીગ્રહવાળું-વિડ્વર, સ્વતઃ ક્રૂરગ્રહવાળું–સગ્રહ, રવિના નક્ષત્ર પછી રહેલું–વિલંબિત રાહુએ જેમાં સૂર્ય–ચંદ્રનું ગ્રહણ કર્યું હોય તે, તથા ગ્રહ જેને ભેદીને જાય તે; આ સાત પ્રકારનું નક્ષત્ર વર્જવું ॥ ૧ ॥

ગ્રહણ થાય ત્યારે રાહુ જોયેલો કહેવાય છે. તે જે નક્ષત્રમાં જોવાયેલો હોય અર્થાત્ જે નક્ષત્રમા સૂર્ય–ચંદ્રનું ગ્રહણ થયું હોય તે નક્ષત્ર ત્યાજ્ય છે આ નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે. નારચંદ્રની ટીપ્પણીમાં ગ્રહની દૃષ્ટિથી ભેદાયેલ નક્ષત્રની ગ્રહભિન્ન એવી સંજ્ઞા આપેલ છે કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—

भुक्तं भोग्यं च न त्याज्यं, सर्वकर्मसु सिद्धिदम्
यत्नात् त्याज्यं तु सत्कार्ये नक्षत्रं राहुसंयुतम्

અર્થ—" ક્રૂરગ્રહે ભોગવેલ ભોગવાતું કે ભોગ્ય નક્ષત્ર સર્વકર્મમાં સિદ્ધિ દેવાવાળું હોવાથી ત્યાજ્ય નથી, પરંતુ શુભ કાર્યમાં રાહુ વડે કરીને યુક્ત નક્ષત્રનો યત્નથી

[illegible] ચિંતામણિમાં [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

"[illegible]

[illegible]

"ભિન્નઘં કાર્યાદ ઘટાંશે, અગ્નૌયોગાદ્ ગ્રહાદ્રનમ્ ।
શુદ્ધ ગ્રહ્યુગૈંદ ગ્રાહે-ણ્ણાઞ્ઘાતમ્ ॥ ૧ ॥"

અર્થ—"ગ્રહથી દૂષિત નક્ષત્ર [illegible] ચંદ્રના યોગમાં આવ્યા પછીથી શુભકાર્યને માટે યોગ્ય થાય છે, અને ગ્રહણથી દૂષિત નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે" ॥૧॥ વળી કહે છે કે—દૂષિત નક્ષત્ર સૂર્યના યોગમાં તજી ચંદ્રના યોગમાં આવ્યા પછી શુભ કાર્યમાં ગ્રહણ કરાય છે. કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—ગ્રહણનું નક્ષત્ર સૂર્યના યોગમાં આવ્યા પછી શુદ્ધ થાય છે. સપ્તર્ષિઓ કહે છે કે—એક માસમાં બે ગ્રહણ થાય તો બીજું ગ્રહણ થતાં પહેલા ગ્રહણથી દૂષિત

નક્ષત્ર શુદ્ધ થાય છે, અને બીજા ગ્રહનું નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે.

વિવાહ વૃન્દાવનમાં કહ્યું છે કે—જે નક્ષત્રમાં રાહુ-કેતુ દેખાયા હોય તે નક્ષત્ર, તથા પરસ્પર ગ્રહના ભેદવાળું નક્ષત્ર છ માસે શુદ્ધ થાય છે. ઉલ્કાપાત અને ચંદ્ર—સૂર્યના ગ્રહિત વાળું નક્ષત્ર છ માસ સુધી અશુભ છે. રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે, ભૌમ આદિ ઉત્પાતથી તથા ગ્રહના યુદ્ધથી દૂષિત નક્ષત્ર ચંદ્રના યોગથી શુદ્ધ થાય છે

વળી ઉદયપ્રભસૂરિ પુષ્યનું બળ દેખાડતા કહે છે કે—

"कार्ये विताराेन्दुबलेऽपि पुष्ये, दीक्षां विवाहं च विना विदध्यात्, पुष्यः परेषां हि बलं हिनस्ति, बलं तु पुष्यस्य न हन्युरन्ये ॥१॥"

અર્થ—"તારા અને ચંદ્રનું બળ ન હોવા છતાં દીક્ષા અને વિવાહ વિનાના સર્વ કાર્યો પુષ્ય નક્ષત્રમા કરવાં, કેમકે પુષ્ય નક્ષત્ર કામને અતિ પોષણ કરનાર હોવાથી દીક્ષા અને વિવાહમાં વર્જ્ય કહેલ છે. બાકી નિર્બળચંદ્ર, નિર્બળ તારા, કુવાર, કુતિથિ, કુયોગ, ગ્રહવેધ, ક્રૂરાક્રાંતાદિ, ખાત, પરિઘ-દંડ; વિગેરે પુષ્યથી થયેલા કે બીજાથી થયેલા તમામ દોષો હોવા છતાં પુષ્યનક્ષત્રમા દરેક કાર્ય કરી શકાય છે; કેમકે તેના દોષને બીજા હણી શકે તેમ નથી. તેમજ પોતાના કે બીજાનાં દોષને હણવાને પોતેજ સમર્થ છે. ॥ ૧૯ ॥

અભિજિત્ નક્ષત્રની સમજણ તથા તેની આવશ્યકતા ગ્રન્થકાર દર્શાવે છે:—

ऊखा अंतिमपायं,सवणपढमघडिअचउअभीइठिइ
लत्तोवग्गहवेहे, एगग्गलपमुहकज्जेसु ॥ २० ॥

અર્થ—ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો છેલ્લો પાયો અને શ્રવણ નક્ષત્રની પહેલી ચાર ઘડી. આટલી ઘડી

સુધી અભિજિત્ નક્ષત્રની સ્થિતિ હોય છે. લત્તા
ઉપગ્રહ વેધ, અને એકાર્ગલ વિગેરે કાર્યોમાં તેની
જરૂર પડે છે. ॥ ૨૦ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રો સત્તાવીશ છે; પણ ઘણે સ્થાને સમ
નક્ષત્ર તરીકે અઠ્યાવીશ નક્ષત્રની જરૂર પડે છે, માટે બે નક્ષ
ત્રની સંધિમાં નવા નક્ષત્ર તરીકે અભીચ્ ની ચુંટણી કરેલ
છે. વળી નવા આરાના પ્રારંભમાં ચંદ્રની સ્થિતિ માટેનુ
નક્ષત્ર કાયમ કરવા માટે આ નક્ષત્રનો કાળ સ્પષ્ટ કરેલ છે
આધુનિક ગણનામાં અભીચ્ નક્ષત્રની ઓગણીશ ઘડીવાળી
સ્થિતિ મનાય છે. તે માટે ઉત્તરાષાઢાની પંદર ઘડી અને શ્રવ
ણની ચાર ઘડીમાં અભિચનો ભોગકાળ આવે છે. લત્તા, ઉપ
ગ્રહ, વેધ અને એકાર્ગલ આદિમાં આ નક્ષત્રની જરૂર પ
છે. આદિ શબ્દથી—સર્વતોભદ્રચક્ર, વામવેધ, દક્ષિણવેધ
પરિઘ, વિગેરેમાં પણ અભીચ્ નક્ષત્ર અલગ મનાય છે, પ
પાત, તારા, રાશિ, રવિયોગ, ઉપગ્રહયોગ, વિગેરેમાં અ
નક્ષત્રની જરૂર નહોવાથી તેઓમાં સત્યાવીશ નક્ષત્રની ગણ
કરાય છે. આ નક્ષત્રની પણ સામાન્ય વિશેષ સંજ્ઞાઓ પ્રથમ
શ્લોકમાં ચર્ચેલ છે, તેથી તે સંબંધી અહીં કંઈ કહેલ નથ
વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—અભિજિત નક્ષત્રમાં કરે
કાર્ય સફળ થાય છે. માત્ર તેમાં ઉત્પન્ન થયેલું બાળક જીવ
નથી. આ પ્રમાણે નક્ષત્રનો અધિકાર પૂર્ણ થયો.

પંચાંગ શુદ્ધિમાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, કરણ અને યોગ
શુદ્ધિ જોવાય છે; જેમાં યોગની શુદ્ધિ આગળ કહેવાશે, બ
બાકીની ચાર શુદ્ધિઓ કહેવાઇ ગઇ છે. તેઓનું પરસ
વિશેષ અને બળાબળ નીચે મુજબ છે—

મુહૂર્તમાં અભીચ્ મુહૂર્ત બળવાન છે. બધાના અંશ
પુંછ વધારે બળવાન છે. વ્યવહાર પ્રકાશ કહે છે કે.—

" धिष्ण्यानां मौहुर्तिकमुदयात् सितरश्मि योगाच्च
अधिकमके यथोत्तरमिति । "

अर्थ—" नक्षत्रमां मुहूर्तबळ, उदयबळ, अने चंद्रबळ, यथोत्तरपणे अधिकाधिक बळवान् छे." शौनक कहे छे—

" नक्षत्रवत् क्षणानां बलमुक्तं द्विगुणितं स्वनक्षत्रे "

अर्थ—मुहूर्तनुं बळ नक्षत्र जेवुं छे. पण तेम पोताना नक्षत्रमां बमणुं बळ आवे छे." दैवज्ञवल्लभमां कह्युं छे के,

" कृष्णपक्षे निषिद्धेषु, वारधिष्ण्यक्षणादिषु ।
संकीर्णानां प्रशंसन्ति, दारकर्म न संशयः ॥ १ ॥"

अर्थ—कृष्णपक्षमां निषेधेल वार नक्षत्र अने मुहूर्तादिमां संकरजातिना विवाह संशय विनाज प्रशंसनीय छे अर्थात् संकरजातिना विवाहमां ते बळवान छे. ॥ १ ॥ व्यवहारसारमां कह्युं छे के—

" तिथि धिष्ण्यंच पूर्वार्धे, बलवद् दुर्बलं ततः ।
नक्षत्रं बलवद् रात्रौ, दिने बलवती तिथिः ॥ १ ॥"

अर्थ—" दिवस के रात्रिना पूर्वार्धमां तिथि अने नक्षत्र बळवान् छे, अने त्यार पछी ते निर्बळ थाय छे. नक्षत्रनुं बळ रात्रे होय छे, अने तिथिनुं बळ दिवसे होय छे" ॥ १ ॥ हर्ष प्रकाशमां कह्युं छे के—

"कुतिहि कुवार कुजोगा, विट्ठिविअ जम्मरिक्ख दड्ढ तिही ।
मज्झण्ह दिणाओ, परं सव्वंपि सुभं भवेज्ज्सम ॥ १ ॥"

अर्थ—" कुतिथि, कुवार, कुयोग, विष्टि, जन्म नक्षत्र, अने दग्धतिथि; ए सर्व मध्याह्न पछी अवश्य शुभ थाय छे" ॥ १ ॥ योगाधिकारमां कुयोगनी जेटली घडीओ वर्ज्य कहीशुं तेटली घडी सुधीज तेओनुं बळ रहे छे. हविने नक्षत्रोनुं दुष्टपणुं छ मास पर्यंत रहे छे. लल्ल कहे छे के—

" विष्ट्यामङ्गारके चैव, व्यतिपातेऽथ वैधृते ।
प्रत्यरे जन्म नक्षत्रे, मध्याह्नात् परतः शुभम ॥ १ ॥"

અર્થ—વિધિ: અમાસ, વ્યતિપાત, વૈધૃત, આગલી તારા, અને જન્મનક્ષત્રનું દૂષણ, મધ્યાહ્ન પછી ન હોય છે. અર્થાત્ તે શુભ થાય છે " ॥ ૧ ॥ લલ્લ કહે છે કે—

स्वार्धे नक्षत्रफलं, तिथ्यर्धे तिथि फलं समादिश्यम ।
हौरायां वारफलं, करणफलमंशके ज्ञानम ॥ १ ॥

અર્થ—" નક્ષત્રનું ફળ પોતાના પૂર્વાર્ધમાં, તિથિનું ફળ તિથિના પૂર્વાર્ધમાં, વારનું ફળ હોરામાં, અને લગ્નનું ફળ નવાંશમાં સ્પષ્ટ છે " ॥ ૧ ॥ ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકમાં કહ્યુ છે કે—દિવસ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, ગ્રહ દિનમુહૂર્ત, શકુન, વિલગ્ન, નિમિત્ત, ભાવ અને ધર્મ અધિકાધિક બળવાન છે. વળી કહ્યુ છે કે—

" एग चउ अट्ठ सोलस, बत्तीसा सट्ठी सयगुण फलाइं ।
तिहि रिक्ख वार करण, जोगो तारा समंकबलम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" તિથિ, નક્ષત્ર, વાર, કરણ, જોગ, તારા અને ચંદ્રનું અનુક્રમે—એક, ચાર, આઠ, સોળ, બત્રીશ, સાઠ અને સો ગણું બળ છે ॥ ૧ ॥ તથા કહ્યુ છે કે—

" दग्धे तिथौ कुवारे च, नाडिकानां चतुष्टयम । "

અર્થ—" દગ્ધતિથિ અને કુવારની ચાર ઘડી અશુભ છે. એટલે ચાર ઘડી તેનું બળ રહે છે, પછી નિર્બળ થાય છે." દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં કહ્યુ છે કે—તિથિ, ક્ષણ, નક્ષત્ર અને વારનું સાધ્ય યોગથી થાય છે; અર્થાત્ તે પાંચમાં યોગ અધિક બળવાન્ છે. વેધ, લત્તા, પાત, કુયોગો વિગેરેની તેના નિયત કરેલા દેશમાં પ્રતિકૂળતા હોય છે; એમ મુહૂર્ત ચિંતામણિ વિગેરેમાં કહેલ છે. કુયોગની અપેક્ષાએ સિદ્ધિયોગ વધારે બળવાન્ છે, તેમજ ભદ્રા સંવર્તકાદિથી અમૃતસિદ્ધિ યોગ અધિક સામર્થ્યવાળો છે. આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—સર્વ કુયોગોનો ચોથો ભાગ અવશ્ય વર્જ્ય છે. કુમારયોગ અને

રાજયોગની અપેક્ષાએ કર્ક યમઘંટ વિગેરે અધિક બળવાન છે, એમ આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કથન છે. સર્વ યોગમાં રવિયોગ અતુલ બળવાળો છે. વળી કહ્યું છે કે—લગ્નકુંડલી વિના વાર અને નક્ષત્રથી ઉત્પન્ન થતા યોગો બળવાનજ છે. વાર નક્ષત્ર અને યોગોથી થતા દોષો પૈકીના ઘણા-ખરા માટે કહ્યું છે કે—

" एषां मध्यादेकेनाऽपि हि दोषेण दुष्यते लग्नम् । "

અર્થ—" આ દરેકમાથી એક દોષથી પણ દૂષિત થયેલ લગ્ન દુષ્ટ છે. " પરંતુ—

" अयोगास्तिथिवारर्क्ष—माता येऽमी प्रकीर्तिताः ।
लग्ने ग्रहबलोपेते, प्रभवन्ति न ते क्वचित् ॥ १ ॥ "

અર્થ—તિથિ વાર અને નક્ષત્રના કુયોગો બલોપેત લગ્ન હોય તો નાશ પામે છે. અર્થાત્—એકાર્ગલ, પાત, કર્તરી વિગેરે તમામ દોષો સૂર્ય ચંદ્ર અને ગુરુના બળથી નાશ પામે છે.

હવે બાર રાશિ કહી દેખાડે છે, અને કઈ રાશિમાં કેટલાં નક્ષત્રો આવે ? તે દર્શાવે છે—

कित्ति मिग पुण असेसा,
उ–फ चि विसा उ–ख धणी पू–भा ।
रेवइ अ एग दु ति,
चउ पायंता वार रासि कमा ॥ २१ ॥

અર્થ—કૃત્તિકા, મૃગશર, પુનર્વસુ, અશ્લેષા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ચિત્રા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ઠા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને રેવતી; એ બાર

નક્ષત્રના ચરણરૂપે એક, બે, ત્રણ અને ચાર પાયાના અંતમાં બાર રાશિઓના સમાવેશ થાય છે ॥ ૬૧ ॥

વિવેચન — નક્ષત્રોના ચારે પાયાનું જ પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવાથી રાશિ ઓળખી શકાય છે, અથવા રાશિ ઓળખી શકાય તેમ છે. માટે અઠ્ઠાવીસ નક્ષત્ર ઉપરથી જ રાશિનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. અઠ્ઠાવીસ નક્ષત્રોના એક આકાશ થાય છે, તેના બાર ભાગ તેનું નામ રાશિ છે, એટલે સવાબે નક્ષત્રની એક રાશિ થાય છે. આકાશની રીતે નક્ષત્ર ૨૭ ની રાશિ બનાય છે. અને એ રીતે રાશિ ૧૨ બનેલી બનાય છે તેની જ રીતે ઉદય અસ્ત આદિનું જ્ઞાન પણ નક્ષત્રથી બનાવેલ હોય છે. હવે તે રાશિ કયા નક્ષત્રના કયા પાદમાં પૂર્ણ થાય? તે માટે ઉપરની ગાથામાં કહ્યું છે કે—કૃત્તિકાના પહેલા પાયે ઓળખવાના મેષરાશિ પણ ખોળ થઈ રહે છે, એટલે મેષનો પ્રારંભ અશ્વિનીથી થાય છે, અને ઓળખવાના કૃત્તિકાના પ્રથમ પાયે પૂર્ણ થાય છે. પછી કૃત્તિકાના બીજા પાદના પ્રારંભથી વૃષરાશિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, અને મૃગશિરના બીજા પાયે પૂરી થાય છે. આ રીતે પ્રથમની રાશિ પૂર્ણ થતાં તુરત જ નક્ષત્રના બીજા પાયામાં નવી રાશિની શરૂઆત થાય છે. વળી મિથુનરાશિ પુનર્વસુના ત્રીજા પાયે, કર્કરાશિ અશ્લેષાના ચોથા પાદમાં, સિંહરાશિ ઉત્તરા ફાલ્ગુનીના પહેલે પાયે, કન્યારાશિ ચિત્રાના બીજા પાયે, તુલારાશિ વિશાખાના ત્રીજે પાયે, વૃશ્ચિકરાશિ જ્યેષ્ઠાના ચોથા પાયે, ધનરાશિ ઉત્તરાષાઢાના પ્રથમ પાયે, મકરરાશિ ધનિષ્ઠાના બીજા પાયે, કુંભરાશિ પૂર્વાભાદ્રપદના ત્રીજા પાયે, અને મીનરાશિ રેવતી નક્ષત્રના ચતુર્થ પાદમાં પૂર્ણ થાય છે. નક્ષત્રની પેઠે નિરંતર આ રાશિનો પૂર્વમાં ઉદય અને પશ્ચિમમાં અસ્ત થાય છે, રાશિનું મૂળ નામ લગ્ન છે, અને લગ્નકુંડલીમાં પણ લગ્નમાં જ રાશિનો અંક સ્થપાય છે. પણ તે લગ્ન અને અંશના સંયોગમાં રાશિ એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે, જેની દૃક્‌શુદ્ધિમાં પરમ આવશ્યકતા મનાયેલ છે.

હવે નક્ષત્રની જેમ રાશિદ્વાર બતાવવા કહીએ છીએ. મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક, સિંહ, કન્યા, તુલા, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન; એ બાર રાશિનાં નામ છે. તેમાં સત્તાવીશ નક્ષત્રના ભાગનો સમાવેશ થાય છે, એટલે સવાબે નક્ષત્રથી દરેક રાશિનો ઉદય થાય છે. હવે તેમાંથી અત્યારે કઇ રાશિનો ઉદય છે? તેનો નિર્ણય ઇષ્ટ ઘડીથી થાય છે. દેહ છાયાની રીતિથી ઇષ્ટ ઘડીનું માન આવે છે. **પ્રશ્નશતક**માં કહ્યું છે કે—

" नराऽष्टनेत्रं व्यापारुद्धि, मर्तिन्द्राया पदाङ्कैः ।
मूलाङ्कं तदर्धं, नाना शेषा घटी दिवे. ॥ १ ॥ "

અર્થ—"પોતાની છાયામાં જેટલાં પગલાં થાય તેમાં પ્રથમનું પગલું છોડી બાકીની સંખ્યામાં સાત ઉમેરવા. પછી તે વડે ૨૮૯ ને ભાગ દેવો. ભાગમાં આવેલ અંકમાં એક ઓછો કરી તેના અર્ધા કરવા. આ રીતે જે આંક આવે તેટલી સૂર્યોદયથી ઘડી જાણવી. મધ્યાહ્ન પછી આ રીતે જે આંક આવે તે સૂર્યાસ્તની શેષ ઘડી જાણવી." ॥ ૧ ॥

પદ્મપ્રભસૂરિ છાયાપાદથી ઇષ્ટઘટિકા લાવવાની રીતે આ પ્રમાણે જણાવે છે—શરીરની છાયા આગલા પગથી ગણીને માપે અને તેમાં સાત ઉમેરે. પછી આ સંખ્યા વડે જો મકરાદિ છ રાશિમાં સૂર્ય હોય તો ૧૪૪ ને ભાગ આપે, અને કર્કાદિ છ રાશિનો સૂર્ય હોય તો ૧૩૫ ને ભાગ આપે. ભાગમાં જે આંક આવે તેમાં દિવસના પૂર્વભાગમાં એક આંક ઘટાડવો, જેથી આવેલી સંખ્યા પ્રમાણે ઇષ્ટ ઘડી જાણવી અને દિવસના બીજા ભાગમાં-બપોર પછી ભાગના આંકમાં એક સંખ્યા ઉમેરવાથી સૂર્યાસ્તમાં શેષ ઘડી બચે છે. આજ રીતે પાદછાયામાં ૯ ઉમેરી ૧૦૨ ને ભાગવાથી પણ ભાગમાં ઇષ્ટ ઘડીનો આંક આવે છે. આ સિવાય ત્રીજી રીત પણ નીચે મુજબ છે—

બેસી દક્ષિણ મુખ વામ કરની ઉભી ધરો વેંતને,
પૂર્વ પડી જે છાય તેજ કરથી માપી લીઓ આંગુલેઃ

મેલી આંગલ ચૌદ અર્ધ કરીને ભાંગો વિશાધિક સો,
ભાગ પડી ઘડી જાણુ માપ કરીએ વીશાંગુલે સાત જો ॥૧॥

અર્થ—" દક્ષિણ દિશા સન્મુખ બેસી ડાબા હાથની વેંત ઉંચી કરવી, તેની છાયાના અંગુલ કરવા, અને તેમાં ચૌદ ઉમેરી તેના અર્ધા કરવા. પછી તે સંખ્યા વડે ૧૨૦ ને ભાગ દેવો, જેથી ભાગમાં ઈષ્ટ ઘડી આવે છે." જેમકે—એક વેંતની છાયા ૨૦ આંગળ થાય, અને તેમાં ૧૪ ઉમેરતાં ૩૪ થાય છે, જેના અર્ધા ૧૭ થાય છે. અને ૧૨૦ ને ૧૭ થી ભાગ દેતાં ૭ ઘડી અને અર્ધો પળ આવે છે.

હેમહંસગણિ કહે છે કે—ઇષ્ટ શંકુ છાયાનાં પગલાંના પ્રમાણમાં સાત ઉમેરી તેના કુલ આંગળ કરવા, અને તેમાંથી મધ્યાહ્નના છાયાંગુલ ઘટાડવા, જેથી સ્પષ્ટ છાયાગુલ આવે છે. વળી ઇષ્ટ દિવસના ઘડી તથા પળના માનને ૪૨ થી ગુણવા, જે ગુણાકાર આવે તેને સ્પષ્ટ છાયાંગુલથી ભાગવાથી ઇષ્ટ છાયાની ઈષ્ટ ઘડી આવે છે. જેમકે-ઇષ્ટ શંકુ છાયા પ્રમાણ ૨–૧૦ છે, તેમાં ૭ ઉમેરતાં ૯–૧૦ થાય, જેના કુલ આંગળ ૧૧૮ થાય. તેમાંથી મધ્યછાયાગુલ ૧૯ બાદ કરતા શેષ સ્પષ્ટ છાયાંગુલ ૯૯ રહે છે. ઈષ્ટ દિનમાન ઘડી ૩૧ પળ ૫૦ વિપળ ૪૧ છે, તેને ૪૨ થી ગુણતાં ૧૩૩૭–૨૮–૪૨ આવે છે. આ આંકને ૯૯ થી ભાગતાં ઈષ્ટકાળ–૧૩ ઘડી ૧૧ પળ આવે છે.

નારચંદ્ર ટિપ્પણમા દરેક સંક્રાન્તિની સ્થૂલ મધ્યાન્હ છાયા લાવવા માટે કહ્યું છે કે—

" त्रिद्वयेकखेन्दु पक्षाग्नि–युगेषुपट् शरा युगा ।
क्रमान्मीनादिराशीनां, मध्यपादाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥"

અર્થ—" મીન વિગેરે રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે મધ્યાહ્નકાળે મનુષ્યની છાયાનું પ્રમાણ ત્રણ, બે, એક, શૂન્ય, એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ છ, પાંચ અને ચાર પગલાં હોય છે. " ॥ ૧ ॥ બીજે ઠેકાણે કહ્યું છે કે—

" स्वदेशदिनात् दिनं शोध्यं, शेषाद्दलगुणात् स्वाः ।
" स्वजेन्तु मतशरैः ६७ भैक्यं, शुद्धिं १२ मार्गाङ्गुल स्फुटाः ॥१॥"

અર્થ—" પોતા દિનમાનમાંથી ઇષ્ટ દિવસનું દિનમાન બાદ કરવું, અને બાકી રહેલા પળોને ક્રમે ગુણવા. પછી તે ગુણાકારને ૬૭ થી ભાગ દેવા. જેથી ઇષ્ટ દિવસના મધ્યાહ્ન કાળના છાયાંગુલ આવે છે. અને તેને બારથી ભાગવાથી ઇષ્ટ દિવસના મધ્યાહ્નના પાદ (પગલાં) તૈયાર થાય છે. સ્ફુટ દિનમાન લાવવાની રીતિ પૂર્વે વિવિધપ્ર૦ ગાથા ૪ ના વિવેચનમાં દર્શાવેલ છે,

સૂર્ય જે રાશિ–લગ્નમાં હોય છે તે લગ્નનો ક્રમેમાં સવારે પહેલો ઉદય થાય છે. અને ત્યાર પછી અનુક્રમે બીજા લગ્નોનો ઉદય થાય છે. તેમાં અત્યારે કયા લગ્નનો ઉદય થયો છે તે સૂર્યોદય પછીની દરેક ઇષ્ટ ઘડી ઉપરથી નીચે મુજબ શોધાય છે. તેમાં સૂર્યે ઇષ્ટ લગ્નકાળે ચાલુ રાશિના કેટલા અંશ ભોગવ્યા છે તે પ્રથમ લાવવું. તે રીત માટે કહ્યું છે કે—

" सूर्याव्याप्तिनराशेर्माने रविमुक्तनाडिकाभिघ्ने ।
संक्रान्तिभोगमुक्ते लब्धं यत् सूर्यमुक्तं तत् ॥ १ ॥

અર્થ—" સૂર્યે ચાલુ રાશિમાં જેટલી ઘડીનો ભોગ લીધો હોય તેનો આંક સ્પષ્ટ કરવો: પછી તેને સૂર્યની રાશિના પળથી ગુણવા, અને અંતરાલભુક્તથી ભાગનાં (રાશિની અંતરભુક્તિથી ભાગતા) સૂર્યભુક્ત આવે છે." ॥ ૧ ॥

દરેક રાશિની આંતરભુક્તિથી આ પ્રમાણે છે—

कुंभुज नॉगेन्द्रिय शरेवसू, मुंनिनिधि वस्विष्ट मुंजरस [१०]क्षें ।
स्वहय सॅप्तकलिप्ता—ऋणमथैकगुंणाः संयुग मुरे [१०]शिवैः
शेषैः ॥ १ ॥

અર્થ—" પૂર્વ રાશિની ૧૮૦૦ થી અધિક ૨૧ વિગેરે આંતરભૂક્તિ થયા પછી મેષ વિગેરે છ રાશિ આવે છે, અને

પૂર્ણ રાશિની ૧૮૦૦ માંથી બાદ કરેલ ૭ વિગેરે આન-
રભુક્તિ થયા પછી તુલાદિ ૭ રાશિ આવે છે. અર્થાત્—
મેષની ૧૮૦૭, વૃષની ૧૮૮૫, મિથુનની ૧૮૬૭, કર્કની ૧૮૮૮,
સિંહની ૧૮૬૨, કન્યાની ૧૮૨૭, તુલાની ૧૭૬૩, વૃશ્ચિકની
૧૭૬૯, ધનની ૧૭૬૦ મકરની ૧૭૬૭, કુંભની ૧૭૮૯, અને
મીનની ૧૮૨૧ આનરભુક્તિના અંકો છે " ॥ ૧ ॥ મુહૂર્ત
ચિંતામણિકાર બીજી રીતે સૂર્યભુક્તિ લાવે છે—

" मेषादिगेऽर्के उष्टैगरा नैगाक्षाः,
मेर्ध्वेषव. सैतिशरा गेजाक्षाः ।
गोशैः स्वतर्काः कुरसाः कुंतर्का.,
यैर्वङ्गानि षष्टिं नेवेषघ भुक्तिः ॥ १ ॥

અર્થ—" મેષ વિગેરે બાર રાશિમાં સૂર્ય જાય ત્યારે
તેની સ્થૂલભુક્તિ અનુક્રમે ૫૮, ૫૭, ૫૭, ૫૭, ૫૮, ૫૯,
૬૦, ૬૧, ૬૧, ૬૧, ૬૦ અને ૫૯ કળાની હોય છે. આ સ્થૂલ
ગતિ વડે સંક્રાન્તિની ભુક્તઘડી ગુણવી, તેને ૬૦ થી
ભાગવાથી ભાગમાં સ્પષ્ટ રાશિના ભુક્ત અંશો આવે છે; અને
શેષમાં ભુક્તકળા આવે છે. " ॥ ૧ ॥

સૂર્યભુક્ત પળોમાં ઇષ્ટ લગ્નનો અંશ નાખવાથી સ્પષ્ટ
સૂર્યભુક્ત નિરયન પળો તૈયાર થાય છે. ભુક્ત પળોને રાશિના
કુલ પળોમાથી બાદ કરતાં ભોગ્યપળો તૈયાર થાય છે. એ
ભોગ્ય પળો જેટલો કાળ વ્યતીત થતાં નવી રાશિની શરૂઆત
થાય છે. આ દરેક રાશિના પળોને ઇષ્ટ ઘડીમાથી શોધનાં
(બાદ કરતાં) ઈષ્ટ ઘડીમાંથી જે રાશિના પળો બાદ ન થઇ
શકે તે લગ્ન ઇષ્ટ ઘડી વખતે ઉદયમાન છે એમ જાણવું. જેમકે
—મેષની સંક્રાન્તિ પછી ઓગણીશમે દિવસે લગ્નશુદ્ધિ
કરવી હોય તો પ્રથમ તેની ભુક્ત ઘડીઓ તૈયાર કરવી, એટલે
સંક્રાન્તિને દિવસે તે રાત્રિની પાંચ ઘડી બાકી રહેતાં સૂર્ય
મેષ રાશિનો થયેલ છે, અને તે દિવસે સૂર્યે પાંચ ઘડી મેષ-
રાશિ ભોગવી છે. ત્યાર પછી સત્તર દિવસની ૧૦૨૦ ઘડીઓ

ભોગવી છે, અને ઓગણીશમે દિવસે ૧૩ ઘડીનું લગ્ન શોધવું છે, એટલે ત્યાં સુધી ૧૩ ઘડી સુધી મેષનો ભોગ લીધેલ છે; તેથી ઇષ્ટ સમય સુધીમાં કુલ ઘડી ૧૦૩૮ ગઇ છે. હવે ૧૦૩૮ ને મેષના પળો ૨૨૫ થી ગુણતાં ૨૩૩૫૫૦ થાય છે, તેને આંતરભુક્તિ ૧૮૫૭ થી ભાગતાં ભાગમાં ૧૨૫, અને શેષમાં ૧૪૨૫ આવે છે. આ શેષની રકમ ભાજકના અર્ધથી વધારે છે, માટે તેનો પૂર્ણ આંક એક લેતાં ૧૨૬ આવે છે. આ મેષરાશિના સૂર્યભુક્ત પળો કહેવાય છે, તેમાં મેષના પળો ૨૨૫નો ચ્યંશ ૭૫ ઉમેરવાથી સ્પષ્ટ સૂર્યભુક્ત પળો ૨૦૧ તૈયાર થાય છે, અને તેને મેષના ૨૨૫ પળમાંથી બાદ કરતાં ૨૪ પળો હવે સૂર્યને ભોગવવાના બાકી છે. એટલે—ચોવીશ પળ સુધી મેષલગ્ન છે, પછી વૃષનો ઉદય થશે, જેનાં પળો ૨૫૬ છે, તે પછી ૩૦૫ પળ પ્રમાણ મિથુનનો ઉદય છે. આ રીતે આ ત્રણ લગ્નમાં સૂર્યોદયથી ૫૮૫ પળોનો કાળ વ્યતીત થાય છે; અને ત્યાર પછી ૩૪૧ પળના માપવાળી કર્કરાશિ ઉગે છે, જેમાં સૂર્યોદયથી ૯૨૬ પળ સુધીનો કાળ વ્યતીત થાય છે; એટલે સૂર્યોદયથી ૯ ઘડી અને ૪૫ પળથી ૧૫ ઘડી અને ૨૬ પળ સુધી કર્ક લગ્ન છે, અર્થાત્ ૧૩ મી ઘડી વખતે કર્ક લગ્ન છે.

પ્રશ્નશતકકાર સ્થૂલ લગ્ન લાવવા માટે જણાવે છે કે—

" પઘવેદૈ યામગુણ્યે, રવિમુક્તદિનાન્વિતે ।
ત્રિંશદ્મુક્તે સ્થિતં યત્તદ્, લગ્નં સૂર્યોદ્યર્ક્ષતઃ ॥ ૧ ॥"

અર્થ— " ગત પ્રહરને ૪૫ મુવાંકથી ગુણી તેમાં સૂર્યભુક્ત દિવસો મેળવવા, અને તેને ૩૦ થી ભાગતાં, ભાગમાં જે આંક આવે તેટલામું સૂર્યરાશિથી ઇષ્ટલગ્ન જાણવું. એટલે-સૂર્ય જે રાશિમાં હોય તેને પ્રથમ લગ્ન સ્થાપવું, અને ત્યારપછી ભાગમાં જેટલામો આંક હોય તેટલામું લગ્ન જાણવું. તથા શેષ રહે તેટલામો ઇષ્ટ લગ્નનો ત્રીશાંશ જાણવો " ॥ ૧ ॥ આ રીતે પહોર ઉપરથી લગ્ન લા-

[illegible]

[illegible] ૧૬ ઘડી અને ૧૨ [illegible] દિનમાન ૩૧ ઘડીનું [illegible] તેથી ૧૬ ઘડી અને ૧૨ [illegible] ૯૨ આવે છે, તેમાં [illegible] ૯૮ આવે છે, તેને ચોથાથી [illegible] ૮ આવે છે. અર્થાત તે [illegible] વિદ્યમાન છે.

પ્રશ્નમાર્ગ વૃત્તિમાં સ્થૂલ લગ્નની રીત આ પ્રમાણે દર્શાવી છે—

“ उदयात्कतिथा याता, [illegible] ।
सूर्यभादग्रिमं यत्तु, तद्राशेर्लग्न निर्णयः ॥ १ ॥ ”

અર્થ—“ સૂર્યોદયથી જેટલી ઘડી ગઈ હોય તેને અર્ધ કરવી, અને જે આંક આવે સૂર્યનક્ષત્રથી તેટલામા નક્ષત્રનો ઉદય થયો છે આ પ્રમાણે ઉદિત નક્ષત્ર ઉપરથી રાશિ સ્થિર કરવી,

ભોગવી છે, અને આગણીશમે દિવસે ૧૩ ઘડીનું લગ્ન શોધવું છે, એટલે ત્યાં સુધી ૧૩ ઘડી સુધી મેષનો ભોગ લીધેલ છે તેથી ઈષ્ટ સમય સુધીમાં કુલ ઘડી ૧૦૩૮ ગઇ છે. હવે ૧૦૩૮ ને મેષના પળો ૨૨૫ થી ગુણતાં ૨૩૩૫૫૦ થાય છે, તેને આંતરભુક્તિ ૧૮૫૭ થી ભાગતાં ભાગમાં ૧૨૫, અને શેષમાં ૧૪૨૫ આવે છે. આ શેષની રકમ ભાજકના અર્ધથી વધારે છે, માટે તેનો પૂર્ણ આંક એક લેતાં ૧૨૬ આવે છે. આ મેષ રાશિના સૂર્યભુક્ત પળો કહેવાય છે, તેમાં મેષના પળો ૨૨૫નો ચ્યરા ૭૫ ઉમેરવાથી ૨૫૯ સૂર્યભુક્ત પળો ૨૦૧ તૈયાર થાય છે, અને તેને મેષના ૨૨૫ પળમાંથી બાદ કરતાં ૨૪ પળો હવે સૂર્યને ભોગવવાના બાકી છે. એટલે—ચોવીશ પળ સુધી મેષલગ્ન છે, પછી વૃષનો ઉદય થશે, જેનાં પળો ૨૫૬ છે, તે પછી ૩૦૫ પળ પ્રમાણ મિથુનનો ઉદય છે, આ રીતે આ ત્રણ લગ્નમાં સૂર્યોદયથી ૫૮૫ પળોનો કાળ વ્યતીત થાય છે; અને ત્યાર પછી ૩૪૧ પળના માપવાળી કર્કરાશિ ઉગે છે, જેમાં સૂર્યોદયથી ૯૨૬ પળ સુધીનો કાળ વ્યતીત થાય છે; એટલે સૂર્યોદયથી ૯ ઘડી અને ૪૫ પળથી ૧૫ ઘડી અને ૨૬ પળ સુધી કર્ક લગ્ન છે, અર્થાત્ ૧૩ મી ઘડી વખતે કર્ક લગ્ન છે.

પ્રશ્નશતકકાર સ્થૂલ લગ્ન લાવવા માટે જણાવે છે કે—

"पयवेदे यामगुण्ये, रविभुक्तदिनान्विते ।
त्रिंशदभुक्ते स्थितं यत्तद, लग्नं सूर्योदयर्क्षतः ॥ १ ॥"

અર્થ— "ગત પ્રહરને ૪૫ ધ્રુવાંકથી ગુણી તેમાં સૂર્યભુક્ત દિવસો મેળવવા, અને તેને ૩૦ થી ભાગતાં, ભાગમાં જે આંક આવે તેટલામું સૂર્યરાશિથી ઇષ્ટલગ્ન જાણવું. એટલે- સૂર્ય જે રાશિમાં હોય તેને પ્રથમ લગ્ન સ્થાપવું, અને ત્યારપછી ભાગમાં જેટલામો આંક હોય તેટલામું લગ્ન જાણવું. તથા શેષ રહે તેટલામો ઇષ્ટ લગ્નનો ત્રીશાંશ જાણવો" ॥ ૧ ॥ આ રીતે પહોર ઉપરથી લગ્ન લા-

જવાની રીત કહેલી છે. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે-જ્યારે મોટું દિનમાન હોય છે ત્યારે લગ્નો પણ મોટા પ્રમાણવાળા હોય છે. અને થોડાક તે દિનમાનના થોડા ભાગ હોવાથી તેનું પ્રમાણ પણ મોટું હોય છે, પરંતુ આ સ્થૂલ કાળના હોવાથી આ ગણનાને અનુસારેજ ઘડીની ગણત્રી કરી લગ્ન મેળવવું.

દિવસના ત્રીશાંશનું નામ **ધ્રુવઘડી** છે. એટલે-દિનમાન નાનું હોય કે મોટું હોય તો પણ તેના સરખા ત્રીશ ભાગ કરવા. જો ત્રીશ ઘડીનું દિનમાન હોય તો એકેક ઘડીની ધ્રુવઘડી થાય છે, જો ૩૧ ઘડીનું દિનમાન હોય તો ૧ ઘડી અને ૨ પળની ધ્રુવઘડી થાય છે આ પ્રમાણે ધ્રુવઘડી જાણવી આ દરેક ધ્રુવઘડીના ૬ **ધ્રુવાંક પળો** છે તે વડે સૂર્યોદયથી ગત ધ્રુવઘડી ત્યાં સુધી તથા સૂર્યસંક્રાન્તિના ભુક્ત દિવસો ઉમેરવા, પછી તેને ત્રીશથી ભાગ આપવો. જેથી ભાગમાં ચાલુ સંક્રાન્તિથી જેટલામું લગ્ન ચાલતું હોય તેનો આંક આવે છે, અને શેષમાં ઇષ્ટલગ્નનો ત્રીશાંશ રહે છે. અહીં દિનમાનની ત્રીશ ઘડીથી વૃદ્ધિ કે હાનિ હોય તો દરેક ઘડીએ દશ ધ્રુવાંકનો ફેર આવે છે જેમકે-મેષ સંક્રાન્તિના અઢારમા દિવસે ૧૩ ઘડી અને ૧૨ પળનું લગ્ન જાણવું હોય તો તે દિવસનું દિનમાન ૩૧ ઘડીનું હોવાથી ધ્રુવઘડી દશ અક્ષર વધારે છે. તેથી ૧૩ ઘડી અને ૧૨ પળને ૬ પળ અને ૧૦ વિપળથી ગુણતાં ૮૨ આવે છે, તેમાં ગત સંક્રાન્તિના ૧૬ દિન ઉમેરતાં ૯૮ આવે છે, તેને ત્રીશથી ભાગતાં ગતલગ્ન ૩ અને ગતઅંશ ૮ આવે છે. અર્થાત્ તે વખત કર્ક રાશિનો નવમો ત્રીશાંશ વિદ્યમાન છે.

પ્રશ્નશતક વૃત્તિમાં સ્થુલ લગ્નની રીત આ પ્રમાણે દર્શાવી છે—

" उदयाद्या घटिका याता, यास्तदर्द्धार्धसंख्यया ।
सूर्यभादस्मि यद् भं तु, तद्राशेर्लग्न निर्णयः ॥ १ ॥"

અર્થ—" સૂર્યોદયથી જેટલી ઘડી ગઈ હોય તેને અર્ધ કરવી, અને જે આંક આવે સૂર્યનક્ષત્રથી તેટલામો નક્ષત્રનો ઉદય થયો છે.આ પ્રમાણે ઉદિત નક્ષત્ર ઉપરથી રાશિ સ્થિર કરવી.

અને જે રાશિ ઉદયમાન હોય તેજ ઇષ્ટલગ્ન છે એમ જાણવું." આ સ્થૂલ લગ્નની રીતિથી સંધિલગ્નની સ્પષ્ટતા થતી નથી. તો પણ સામાન્ય રીતે તાત્કાલિક લગ્ન અલ્પપ્રયાસે શોધી શકાય છે.

જ્યોતિર્વિદો નિરયનલગ્ન કરતાં સાયનલગ્નને વધારે મનબાર માને છે. (પસંદ કરે છે) તે માટેની રીતિ નીચે મુજબ છે. **ભાસ્કરાચાર્ય** ભૂમધ્યરેખા દોરતા જણાવે છે કે—

" पुरी रक्षसां देवकन्याऽथ काञ्ची,
सितः पर्वतः पर्यलीवत्सगुल्मम् ।
पुरी चोज्जयिन्याह्वया गर्गराटं,
कुरुक्षेत्रमेरू भुवो मध्यरेखा ॥ १ ॥ "

અર્થ—ભૂમિની મધ્યરેખા લંકા, દેવકન્યા, કાંચી, શ્વેત-પર્વત, ગુલ્મસાથેનો પર્યલીવાન્, ઉજ્જયિની, ગર્ગરાટ, કુરુક્ષેત્ર અને મેરૂ છે ॥ ૧ ॥ "

કરણ કુતુહલમાં કહ્યું છે કે– જે દિવસે મેષનો રવિ થાય તે દિવસની પહેલાના અયનાંશના દિવસો મૂકી પછીના દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે શરીરની જે અંગુલ અને વ્યંગુલ છાયા હોય તે અક્ષપ્રભા–વિષુવચ્છાયા કહેવાય છે. તેને અનુક્રમે ૧૦-૮-૧૦ થી ગુણી અંત્ય ગુણાકાર સંખ્યાને ત્રણે ભાગવી, તે **ત્રણ ચરખંડો** કહેવાય છે. જેમ કે–મધ્યદેશમાં મધ્યાહ્ન છાયા ૫ અંગુલ અને ૮ વ્યંગુલ છે, તેને ઉપરોક્ત સંખ્યાએ ગુણતાં ૫૧-૪૧-૫૧ આવે છે. અંતિમ સંખ્યાને ત્રણથી ભાગતાં સત્તર આવે છે. તેથી મધ્યદેશના ચરખંડો ૫૧-૪૧ અને -૧૭ છે. મેષાદિ લગ્નોનું લંકોદયમાન ૨૩૮, ૨૯૯, ૩૨૩ ક્રમે ઉત્ક્રમે ઉત્ક્રમે અને ક્રમે છે તેમાં ઇષ્ટદેશના ચરખંડો અનુક્રમમાં અનુક્રમથી બાદ કરતાં, તથા ઉત્ક્રમમાં ઉત્ક્રમે મેળવવાથી મેષાદિ છ લગ્નના પળમાન તૈયાર થાય છે. અને તે છએને ઉલટાવી નાખતાં તુલાદિ છ રાશિના લગ્નપળો આવે છે.

મધ્યદેશના ચરખંડો ૫૧-૪૧ અને ૧૭ છે, તો તે

[illegible] [illegible]
[illegible]

[illegible]	મેષ મીન	વૃષભ કુંભ	મિથુન મકર	કર્ક ધન	સિંહ વૃશ્ચિક	કન્યા તુલા
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible] [illegible]
[illegible]

" [illegible], [illegible], [illegible],
[illegible] [illegible] મિથુન, [illegible] [illegible] ।
[illegible], [illegible], [illegible],
[illegible] ॥ ૧ ॥ "

અર્થ—— [illegible] મેષના ૨૨૫, વૃષના ૨૪૯, મિથુનના ૩૦૫, કર્કના ૩૪૧, સિંહના ૩૪૨, અને કન્યાના ૩૨૧ છે. આ ક્રમે [illegible] તુલાના ૩૨૧, વૃશ્ચિકના ૩૪૨, ધનના ૩૪૧, મકરના ૩૦૫, કુંભના ૨૪૯, અને મીનના ૨૨૫ છે ॥ ૧ ॥ "

૨૫૫ સૂર્યની દીપ્તિ—[illegible] સંક્રાન્તિની ગત ઘડીને ૩૦ થી ગુણી આંતરભુક્ત ઘડિકાથી ભાગવાથી ભાગમાં અંશ આવે છે, અને તેને ૬૦થી ગુણી આંતરભુક્તિથી ભાગતાં કળા વિકળા વિગેરે પણ આવે છે. જેમકે—સંક્રાન્તિ દિવસની ગેય ઘડી ૨૨, ભોગના દિવસ ૧૬ ની ઘડી ૬૬૦, ઇષ્ટ.દિન ગત, ઘડી ૧૨ પળ ૨૨, એટલે મેષાર્કના ૧૭ મા દિવસે ઇષ્ટ કાળે ગત ઘડી ૬૬૪, પળ ૨૨, છે, તેને ૩૦ થી ગુણી ૧૯૫૭ થી ભાગતાં અંશ ૧૬ કળા ૭ અને વિકળા ૩૦ આવે છે. એટલે તે

દિવસે કર્ક લગ્નના કન્યા નવમાંશમાં સૂર્ય ૦-૧૬-૩-૩૦ છે, તેમાં અયનાંશ ઉમેરવા.

દરેક વર્ષનો અયનાંશ કળા ૧ વિકળા ૧ અને પરમ વિકળા ૨૦ છે, તે વર્ષો વિક્રમાબ્દ ૫૭૯ અથવા શકાબ્દ ૪૪૪ થી ગણાય છે. અને ૧૪૦૪ વર્ષો સુધી દર વર્ષે અયનાંશની વૃદ્ધિ થાય છે, જે ૧૪૦૪ માં વર્ષે અંશ ૨૩ કળા ૫૫ અને વિકળા ૧૨ વધે છે. પછી વળી ૧૪૦૪ વર્ષો સુધી અયનાંશો ઘટે છે. ઘણા જ્યોતિર્વિદો કાંઇક અધિક એવી કળા ૧ના સ્થૂલ અયનાંશનેજ સમ્મત છે. આ અયનાંશો લગ્નક્રાન્તિ અને ચરમાં ઉપયોગી છે. આ અયનાંશને સ્પષ્ટ સૂર્યમાં મેળવવાથી સાયનાંશ સૂર્ય થાય છે. જેમકે—મધ્યદેશમાં વિક્રમ સંવત્ ૧૫૧૨ વૈશાખ શુદિ ૭ પુષ્ય નક્ષત્રને દિને મેષ સંક્રાન્તિના સત્તરમા દિવસે સ્ફુટ સૂર્ય ૦-૧૬-૩-૩૦ છે, અને તે વર્ષ વિક્રમાબ્દ ૫૭૯ પછી ૯૪૩ મું છે, જેના સ્થૂલ અયનાંશો ૦-૧૫-૩૪-૦ આવે છે તેને સ્પષ્ટ સૂર્યમાં મેળવતાં સાયનાંશ સ્પષ્ટ સૂર્ય ૧-૧-૩૭-૩૦ છે. એટલે મેષ રાશિ પછી વૃષ રાશિનો સૂર્ય થાય છે. આ લગ્નમાં છનો આંક મેળવવાથી રાત્રિનું લગ્ન આવે છે.

અંશ, કળા, વિકળાને લગ્નપળોથી ગુણી ત્રિશથી ભાગતાં પળો આવે છે. જેમ કે—વૃષના સૂર્યના અંશ ૧ કળા ૩૭ વિકળા ૩૦ છે, તેને ૨૫૯ થી ગુણી ૩૦ થી ભાગતાં પળો ૧૪ આવે છે તે ભુક્તપળો છે. બાકી રહેલ અંશ ૨૮-૨૨-૨૦ છે, તેને ૨૫૯થી ગુણી ત્રીશથી ભાગતાં ૨૪૨ પળ આવે છે તે ભોગ્ય છે.

ત્રીશાંશ ૩ અને કળા ૨૦ નો એક નવમાંશ થાય છે, અને અંશ ૧ કળા ૭ નો એક પ્રવૃત્ત્યંશ (સપ્તવિંશત્યંશ) થાય છે. ઇષ્ટ લગ્નના ભુક્ત ત્રીશાંશો અયનાંશ અને પ્રવૃત્ત્યંશનો સરવાળો કરી ચાલુ લગ્નની ભુક્તઘડી લેવી. જેમ કે-કર્ક લગ્નનો ત્રીજો નવમાંશ લેવો હોય તો, એ નવમાંશના ત્રીશાંશ ૬ કળા ૪૦, અયનાંશ-અંશ ૧૫ કળા ૩૪, અને પ્રવૃત્ત્યંશ ૧ કળા ૭ નો સરવાળો અંશ ૨૩ કળા ૨૧ આવે છે. તેને કર્કના

[illegible]

દેશાંતરગણિત નિરયનલગ્ન સારૂ કહે છે કે- રાત્રિનુ
ના કલાકમાં સાનથી ગણિતનું ઉપર પ્રમાણે કરવુ.

ઘડી સૂર્યલગ્નની જોયાપછી, મધ્યલગ્નની ઘડીઓ, ઈષ્ટ
ના માનનક્ષત્રોની ઘડીઓ, ઈષ્ટલગ્નનો ત્રીજો ભાગ,[1] અને
ઈષ્ટ લગ્નનો પ્રજ્ઞસ્થકનો સરવાળો કરતાં ઈષ્ટ નક્ષત્રના ઘડી-
. આવશે જેમ કે-સૂર્યલગ્ન પળ ૩૦, મધ્ય લગ્ન પૂર્વ
૧૬, મિથુન પળ ૩૯૫, કર્કનાગન મિનવાર પળ ૭૯, લગ્નઅંશ
૧૧૪ અને પ્રજ્ઞસ્થાંશ ૧૨નો સરવાળો પળ ૭૬૩ થયા.
ઘડી ૧૩ અને પળ ૧૩ પછી કર્કલગ્નમાં કન્યાનો
ઉદય છે. આ નિરયન લગ્નમાં સાયન રીતથી ઘણો ફેરફાર
પણ હોય મનાતો નથી.

રાત્રે લગ્ન લાવવુ હોય તો ઉદયમાન નક્ષત્ર ઉપરથી લગ્નનો

૧ આ ઉમેરો અંશ ૧૧ અને કળા ૫ નો થાય છે.

તેજ હોને નવાંશો આવે છે, અને તેજ નવાંશની રાશિના સ્વામી તેજ તે નવાંશના સ્વામી છે. જેમાં બળવાન્ સ્વામીનો નવાંશ આવે અને ત્યાં શુભ સૌમ્ય ગ્રહનો નવાંશ શુભકાર્યમાં ગ્રહણ કરવો. આ નવાંશોમાં બીજો, ત્રીજો, પાંચમો, સાતમો અને નવમો અંશ જન્મરાશિમાં શુભપ્રદ છે. છઠ્ઠો અંશ મધ્યમ છે, અને બીજા અધમ છે; એમ પૂર્ણભદ્ર કહે છે. રાશિના નામ વાળો નવમાંશ વર્ગોત્તમ કહેવાય છે. ચરરાશિમાં પહેલો, સ્થિરરાશિમાં બીજો, અને દ્વિસ્વભાવમાં ત્રીજો નવાંશ સ્વનામ વાળો હોય છે, અને તેજ વર્ગોત્તમ છે. રાશિનો અંત ભાગ અશુભ ભાગવાળો હોય છે, તેથી દરેક છેલ્લો નવાંશો ત્યાજ્ય છે. પણ છેલ્લો નવાંશ વર્ગોત્તમ હોય તો તે શુભ છે, અને તેથી શુભ કાર્ય કરી શકાય છે. વર્ગોત્તમાં નવમાંશમાં રહેલો ગ્રહ પણ વર્ગોત્તમ મનાતો હોવાથી અત્યન્ત બળવાન છે, અને બાકીના સ્થાનમાં તે મિશ્રફળ આપવાવાળો થાય છે.

દરેક ગ્રંથકારો છ વર્ગમાં નવાંશની શુદ્ધિનેજ પ્રથમ ગ્રાહ્ય ગાને છે, અને તેની શુદ્ધિથી બીજી કોઇક શુદ્ધિ ન હોય તો પણ દરકાર રાખતા નથી. દૈવજ્ઞ વલ્લભ કહે છે કે—શુભ લગ્ન હોય, છતાં નવાંશ ક્રૂર હોય તો તે ઇષ્ટ ફળને આપતું નથી; અને લગ્ન ક્રૂર હોય પણ અંશ સૌમ્ય હોય તો તે સુખકારક છે. કેમકે લલ્લ કહે છે કે—સૌમ્યગ્રહ ક્રૂરઅંશમાં ક્રૂર થાય છે, અને ક્રૂરગ્રહ સૌમ્ય અંશમાં સૌમ્ય થાય છે; તથા તેની દૃષ્ટિ પણ પોતાના નવાંશી સ્વભાવ પ્રમાણેજ સૌમ્ય કે ક્રૂર પડે છે. સૌમ્ય ગ્રહની ચાર પાંચ અને છ વર્ગથી શુદ્ધિ નીચેના નવાંશમાં આવે છે. જે અલ્પાધિક પ્રમાણમાં સર્વથા શુભ કાર્યમાં ગ્રાહ્ય છે. મેષ લગ્નમાં ૭–૯, વૃષમાં ૩–૫, મિથુનમાં ૧, કર્કમાં ૧–૩, સિંહમાં ૬, કન્યામાં ૩, તુલામાં ૮–૯, વૃશ્ચિકમાં ૪, ધનમાં ૬–૭–૯, મકરમાં ૫, કુંભમાં ૬–૮, અને મીનમાં ૧–૩, નવાંશો શુભ છે.

અણહિલ્લપુરમાં દરેક લગ્નના નવાંશ પળો નીચે મુજબ છે:—

રાશિ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
મેષ મીન	૬૯	૦	૦	૧૦	૦
વૃષ કુંભ	૬૮	૪૧	૪૦	૧૧	૧૧½
મિથુન મકર	૪૭	૫૩	૦૦	૧૦	૧૧¾
કર્ક ધન	૬૫	૫૩	૬૦	૧૫	૬¾
સિંહ વૃશ્ચિક	૨૮	૦	૦	૧૫	૧૬
કન્યા તુલા	૪૧	૪૧	૪૦	૧૪	૪૨½

૪ દ્વાદશાંશ—રાશિના બારમા ભાગનું નામ દ્વાદશાંશ છે, જે ૧૫૦ લિપ્તાનો હોય છે. દરેક રાશિમાં પ્રથમ પોતાનો દ્વાદશાંશ હોય છે, અને પછી અનુક્રમે પછીની દરેક રાશિના દ્વાદશાંશો આવે છે, જેથી બારમો દ્વાદશાંશ પોતાની પૂર્વ રાશિનો આવે છે, જેમકે વૃષ લગ્નમાં પહેલો દ્વાદશાંશ વૃષનો, બીજો મિથુનનો, પાંચમો કન્યાનો, નવમો મકરનો, અને બારમો મેષનો દ્વાદશાંશ આવે છે. જે રાશિ દ્વાદશાંશના નામની હોય તેનો જે પતિ હોય તેજ દ્વાદશાંશનો પતિ મનાય છે. દરેક દ્વાદશાંશ પતિ શુભ હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. અહીં પહેલા પાંચમા અને નવમા દ્વાદશાંશથી દ્રેષ્કાણ (લગ્ન અંશ) નો પ્રારંભ થાય છે, અને ત્યાર પછીના ત્રણ દ્વાદશાંશનો પતિ એકજ હોવાથી તે સંજ્ઞા જુદી પાડી છે.

૫ સપ્તવિંશત્યંશ—રાશિના સત્તાવીશમા ભાગનું નામ સપ્તવિંશત્યંશ છે, જેનું બીજું નામ પ્રવૃત્યંશ છે. તે ૬૭ લિપ્તા પ્રમાણ હોય છે, અને તેની જરૂરીઆત લગ્ન બનાવવામાં હોય છે. જો કે અહીં અંશ વિભાગમાં પ્રવૃત્યંશ ગણાવીએ છીએ, પણ ષડ્વર્ગ શુદ્ધિમાં તેની આવશ્યકતા નથી.

૬ ત્રીશાંશ—રાશિના ત્રીશમા ભાગનું નામ ત્રીશાંશ છે, જેનું ૬૦ લિપ્તાનું પ્રમાણ હોય છે. એકી લગ્નમાં પહેલા

પાંચ ત્રીશાંશનો સ્વામી મંગળ છે, બીજા પાંચ ત્રીશાંશનો સ્વામી શનિ છે, પછીના આઠ ત્રીશાંશનો સ્વામી ગુરૂ છે, સાત ત્રીશાંશનો સ્વામી બુધ છે, તથા છેલ્લા પાંચ ત્રીશાંશનો સ્વામી શુક્ર છે. અને બેકી લગ્નમાં તેથી ઉલટો ક્રમ છે. એટલે-પાંચ સાત આઠ પાંચ અને પાંચ ત્રીશાંશના સ્વામી અનુક્રમે શુક્ર, બુધ, ગુરૂ, શનિ અને મંગળ છે. અહીં સામાન્ય રીતે સૌમ્ય ગ્રહના ત્રીશાંશમાં મુહૂર્ત કરવું શ્રેષ્ઠ છે. આ બારે રાશિના ઉત્તમ ત્રીશાંશો આ પ્રમાણે છે-મેષ ૨૧, વૃષ ૧૪-૨૦, મિથુન ૧૭, કર્ક (૪) ૮, સિંહ ૧૮, કન્યા ૮, તુલા ૨૪, વૃશ્ચિક ૧૨, ધન ૧૭, મકર ૧૪, કુંભ ૨૬, અને મીન (૪) ૮ ત્રીશાંશો શુભ છે. અણુહિલ્લપુર પાટણમાં મેષાદિ રાશિનું ત્રીશાંશમાન નીચે મુજબ છે.

રાશી	પળ	અક્ષર	રાશી	પળ	અક્ષર
મેષ, મીન	૭	૩૦	કર્ક, ધન	૧૧	૨૨
વૃષભ, કુંભ	૮	૩૨	સિંહ, વૃશ્ચિક	૧૧	૨૪
મિથુન, મકર	૧૦	૧૦	કન્યા, તુલા	૧૧	૨

આ હોરા, દ્રેષ્કાણ, નવમાંશ, દ્વાદશાંશ, અને ત્રીશાંશની શુદ્ધિ તે પંચ વર્ગ શુદ્ધિ કહેવાય છે, તેને લગ્ન સાથે ગણતાં ષડ્વર્ગ શુદ્ધિ થાય છે. છ વર્ગથી શુદ્ધ લગ્ન અતિ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. આ છ વર્ગ પૈકી પાંચ વર્ગનો પતિ તો એક ગ્રહ પણ હોય છે, પરંતુ કોઈ પણ ગ્રહ એકી સાથે છ વર્ગનો પતિ હોઈ શકતોજ નથી, કેમકે હોરાના પતિ સૂર્ય અને ચંદ્ર છે; અને ત્રીશાંશના પતિ મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને શનિજ છે. એટલે સાતે ગ્રહોને એકેક વર્ગનું સ્વામિત્વ નથી. વર્ગફળ માટે કહ્યું છે કે—

" लग्ने नूनं चिन्तयेद्देहभावं, होरायां वै संपदायं शुभं च ।
स्याद् द्रेष्काणे भ्रातृमं भावरूपं, सप्तांशे स्यात् सन्ततिः पुत्र-पुत्री

नूनं नवांशेऽपि कलत्रभावं, स्याद्द्वादशांशे पितृ-मातृ सौख्यम् ।
त्रिंशांशके कष्टफलं विलोक्यं, होरागमे होरविदो विदन्ति ॥ २ ॥

અર્થ—" જ્યોતિર્વિદો લગ્નમાં દેહભાવ, હોરામાં લક્ષ્મી અને સુખ, દ્રેષ્કાણમા બંધુ સ્નેહ, સપ્તાંશમા પુત્ર-પુત્રીરૂપ સંતતિ, ॥ ૧ ॥ નવાંશમાં સ્ત્રી, દ્વાદશાંશમાં માતા પિતાનું સુખ, અને ત્રીશાંશમાં કષ્ટ સબંધી વિચાર કરે છે ॥ ૨ ॥ "

એકેક રાશિમાં સવાબે નક્ષત્રનો સમાવેશ થાય છે, અને સવા બે નક્ષત્રના નવ પાયા (ચતુર્થાંશ) તે રાશિનો નવાંશ કહેવાય છે. તેનો ક્રમ નીચે મુજબ છે—

અશ્વની ૪	ભરણી ૪	કૃત્તિકા ૧	મેષ
કૃત્તિકા ૩	રોહિણી ૪	મૃગશર ૨	વૃષભ
મૃગશર ૨	આર્દ્રા ૪	પુનર્વસુ ૩	મિથુન
પુનર્વસુ ૧	પુષ્ય ૪	અશ્લેષા ૪	કર્ક
મઘા ૪	પૂર્વા ફાલ્ગુની૪	ઉત્તરા ફાલ્ગુની૧	સિંહ
ઉત્તરાફાલ્ગુની ૩	હસ્ત ૪	ચિત્રા ૨	કન્યા
ચિત્રા ૨	સ્વાતિ ૪	વિશાખા ૩	તુલા
વિશાખા ૧	અનુરાધા ૪	જ્યેષ્ઠા ૪	વૃશ્ચિક
મૂળ ૪	પૂર્વાષાઢા ૪	ઉત્તરાષાઢા ૧	ધન
ઉષા ૩ (અભીચ)	શ્રવણ ૪	ધનિષ્ઠા ૨	મકર
ધનિષ્ઠા ૨	શતભીષા૪	પૂર્વાભાદ્રપદ ૩	કુંભ
પૂર્વાભાદ્રપદ ૧	ઉત્તરાભાદ્રપદ ૪	રેવતી ૪	મીન

બાર રાશિના અક્ષરો માટે કહ્યુ છે કે—

"मेषे स्यात् चुलआ वृषे इव मताः युग्मे कघा ङ छहाः
कर्के हीड हरी मटा कनिपु पै टोपाः षणाठा मताः ।

तीली रात गली नतोय घनुगः ये मा घफा ढा मता;

અર્થ—મેષના ચુ ચે ચો લા લિ લુ લે લો અ, વૃષના ઈ ઉ એ ઓ વ વિ વુ વે વો, મિથુનના ક કિ કુ કે કો ઘ ઙ છ હ, કર્કના હિ હુ હે હો ડ ડિ ડુ ડે ડો, સિંહના મ મિ મુ મે મો ટ ટિ ટુ ટે, કન્યાના ટો પ પિ પુ પે પો ષ ણ ઠ, તુલાના ર રિ રૂ રે રો ત તિ તુ તે, વૃશ્ચિકના ન નિ નુ ને નો તો ય યિ યુ, ધનના યે યો ભ ભિ ભુ ભે ધ ફ ઢ, મકરના ભો જ જી જુ જે જો ખ ખિ ખુ ખે ખો ગ ગિ, કુંભના ગુ ગે ગો સ સિ સુ સે સો દ, અને મીનના દ દિ દુ દે દો શ લ થ ચ ચિ, અક્ષરો છે ॥ ૧ ॥ ”

આ દરેક શબ્દોમા સ્વરોનો સમાવેશ કરતાં ઉપરોક્ત શ્લોકમાં કહેલ શબ્દક્રમ તૈયાર થાય છે. એટલે કે—ચુ–લા–આ મેષ, ઈ–વા વૃષ, કા ઘ ઙ છ હા મિથુન, હી ડા કર્ક, મા ટા સિંહ, ટો પા ષ ણુ ઠ કન્યા, રા તા તુલા, તો ના યા વૃશ્ચિક યે ભા ધ ફા ઢ ધન, ભો જા ખા ગા મકર, ગૂ સા દા કુંભ, અને દિ શા લ થ ચા મીન, આ પ્રમાણે રાશિ અક્ષરો છે. પણ અહીં દર્શાવેલ સ્વરોમાં હ્રસ્વ–દીર્ઘનો ભેદ રાખ્યો નથી. જેમકે–લ, ઉપરથી લ, અને લા બન્ને આવે છે, વળી પછીના દરેક સ્વરોનો પણ સમાવેશ થાય છે; જેમકે—લા ઉપરથી લી લૂ લે લો, એમ દરેક સ્વર આવી જાય છે. પરંતુ એકજ શબ્દની બીજી વાર યાદી આવે છે તો પૂર્વનો સ્વરક્રમ પછીના સ્વર સુધી ગણાય છે. જેમકે—મિથુનમાં હા છે, અને કર્કમાં હી છે, તો હા માત્ર મિથુનમાં છે, અને કર્કમાં હી હૂ હે હો આવી જાય છે.

હવે લગ્ન અને રાશિઓનું સ્વરૂપ વિવરીએ છીએ—

મેષાદિ રાશિઓનો રંગ અનુક્રમે—લાલ, ધોળો, હરિત (પીળો–લીલો), લાલ, ધોળો, કાબરચિત્રો, કાળો,

પિંગ (પીળો-રાતો), પિંગ, કાબરચિત્રો, પીળો અને ધુંધો (મેલો) છે. મેષાદિ બારે રાશિઓ પૂર્વાદિ ચાર દિશાના અનુક્રમે પતિ છે. એટલે—મેષ સિંહ અને ધન પૂર્વ દિશાના **પતિ** છે, વૃષભ કન્યા અને મકર દક્ષિણ દિશાના પતિ છે, મિથુન તુલા અને કુંભ પશ્ચિમના પતિ છે, તથા કર્ક વૃશ્ચિક અને મીન ઉત્તર દિશાના **સ્વામી** છે. આનું પ્રયોજન યાત્રામાં હોય છે. મેષાદિ બારે રાશિઓની અનુક્રમે ચર સ્થિર અને દ્વિસ્વભાવ **સંજ્ઞાઓ** છે. એટલે મેષ ચર, વૃષ સ્થિર, અને મિથુન દ્વિસ્વભાવ, એમ દરેકમા સમજી લેવું. અહીં દ્વિસ્વભાવનો અર્થ મિશ્રસ્વભાવ થાય છે, જેમાં પૂર્વાર્ધ સ્થિર અને ઉત્તરાર્ધ ચર હોય છે. આ સંજ્ઞા જન્મફળ અને ચોરયેલ વસ્તુમાં જરૂરી છે.

દરેક એકી રાશિનો ક્રૂર અને બેકી રાશિનો સૌમ્ય **સ્વભાવ** છે. તેમજ ક્રૂર ગ્રહની રાશિઓ ક્રૂર અને સૌમ્ય ગ્રહની રાશીઓ અક્રૂર છે. આ રીતે મેષ સિંહ મકર વૃશ્ચિક અને કુભ ક્રૂર છે, બાકીની રાશિઓ સૌમ્ય છે. આ સિવાય સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટિવાળી રાશિ સૌમ્ય છે, અને ક્રૂર ગ્રહ યુક્ત તથા ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિવાળી રાશિ ક્રૂર છે. એકી રાશિ **પુરૂષ**-રાશિ છે, અને બેકી રાશિ સ્રીરાશિ છે. મેષ વૃષભ મિથુન કર્ક ધનુષ અને મકર રાશિઓ રાત્રિએ **બળવાન્** છે, તથા સિંહ કન્યા તુલા વૃશ્ચિક કુંભ અને મીન રાશિઓ દિવસે બળવાન્ છે. દિવસની બળવાન્ છ રાશિઓનું ઉદય પામતી વખતે મસ્તક પહેલુ દેખાતુ હોવાથી તે **શીર્ષોદય** રાશિ કહેવાય છે. રાત્રિની બળવાન્ રાશિઓની પુંઠ પ્રથમ ઉગતી હોવાથી તેઓ **પૃષ્ઠોદય** કહેવાય છે. પણ મીન રાશિ બન્ને રીતે ઉગે છે. તેથી તે **શીર્ષપૃષ્ઠોદય** અથવા **ઉભયોદય** રાશિ મનાય છે. શીર્ષોદય રાશિ યાત્રાદિકમાં શુભ છે; અર્થાત્ દિવસની બળવાન્ રાશિએ યાત્રા કરવી, અને તે પણ દિવસે, શ્રેયસ્કર છે. રાશિઓના સ્વામીઓ માટે કહ્યું છે કે—

" मेषादीशाः कुजः शुक्रो, बुधश्चन्द्रो रविर्बुधः ।
शुक्रः कुजो गुरुर्मन्दो, मन्दो जीव इति क्रमात् ॥ १ ॥"

અર્થ—" મેષાદિ રાશિઓના સ્વામી અનુક્રમે—મંગળ, શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર, રવિ, બુધ, શુક્ર, મંગળ, ગુરૂ, શનિ, શનિ, અને ગુરૂ છે " ॥ ૧ ॥ જે જે રાશિના જે અધિપતિ છે તે તે ગ્રહો પોતપોતાના પતિના ઘર (સ્થાન) તરીકે ગણાય છે, અને શત્રુનું ઘર ગણાય છે.

" [illegible] , [illegible] ।
[illegible] ॥ १ ॥"

અર્થ— [illegible] મીન અને તુલા [illegible] છે, તેમાં [illegible]

નિર્દેશ છે. ઉચ્ચસ્થાન માટે ત્રૈલોક્ય પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" लग्ने तुङ्गे सदा लक्ष्मी-स्तुर्ये तुङ्गे धनागमः ।
तुङ्गजायास्तगे तुङ्गे, खे तुङ्गे राज्यसंभवः ॥ १ ॥
लाभे तुङ्गे महालाभो, भाग्ये तुङ्गे च दीक्षितः ॥ "

અર્થ—લગ્નકુંડલીમાં પહેલું, ચોથું, સાતમું અને દસમું સ્થાન ઉચ્ચગ્રહયુક્ત હોય તો; અનુક્રમે—અક્ષય ધન, ધનવૃદ્ધિ, સુલક્ષણી સ્રી, અને રાજ્ય મળે છે. તથા અગીયારમે ભુવને ઉચ્ચગ્રહ હોય તો મહાન્ લાભ થાય છે, અને નવમે સ્થાને ઉચ્ચગ્રહ હોય તો દીક્ષા લ્યે છે. "

બીજા ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે—જન્મનારની જન્મકુંડલીમાં એક ઉંચો ગ્રહ હોય તો તે માંડલિક, ત્રણ ઉંચે રાજા, પાંચ ઉંચે વાસુદેવ, છ ઉંચે ચક્રવર્તી, અને સાત ઉંચે તીર્થંકર થાય છે. અહીં રાહુ ઉચ્ચનો હોય ત્યારે કેતુ પણ ઉચ્ચનો મનાય છે, તેથી નવ ગ્રહોમાથી સાત ગ્રહો ઉચ્ચના હોવા જોઇએ એવું કથન છે. છતાં કદાચ ઉચ્ચ ગ્રહ બહુ બળયુકત હોય અને સ્વગ્રહી કે ત્રિકોણસ્થ ગ્રહ પુષ્ટ હોય, અથવા નવમાંશ કુંડલીમાં ઉચ્ચનો હોય. તેના બળને પણ બમણું કલ્પી ઉચ્ચની સંખ્યા ગ્રહણ કરી હોય એમ સમજાય છે. આ સિવાય ૮૮ ગ્રહ પૈકીના હરકોઈ ઉચ્ચગ્રહનો પણ સમાવેશ થાય છે, અને તેથીજ **કલ્પસૂત્રમાં પ્રભુ મહાવીરની** જન્મરાશિ પર ત્રીશમો ભસ્મગ્રહ હોવાનો નિર્દેશ છે. સત્ય બીના તત્કાળ ગમ્ય છે. બાકી એટલું તો ચોક્કસ છે કે—નવ ગ્રહો પૈકીના બુધ, સિવાયના આઠે ગ્રહો ચોકી સાથે ઉચ્ચ થઈ શકે તેમ છે.

સ્વગ્રહી માટે જન્મકુંડલીમાં કહ્યું છે કે—

" त्रिभिः स्वस्थानगैर्मन्त्री, त्रिभिरुच्चैर्नराधिपः ॥ "

અર્થ—" જન્મકુંડળીમાં ત્રણ ગ્રહો સ્વગ્રહી હોય તો મંત્રી, અને ત્રણ ગ્રહો ઉચ્ચ હોય તો રાજા થાય છે.

દરેક ગ્રહોને પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનથી સાતમી રાશિ **નીચ સ્થાન** છે. જેથી રવિ વીગેરેનું નીચસ્થાન અનુક્રમે-તુલા, વૃશ્ચિક, કર્ક, મીન, મકર, કન્યા મેષ, ધન, અને મિથુન રાશિઓ છે. અને જેમ ઉચ્ચરાશિના દશ વિગેરે અંશો પરમોચ્ચ છે, તેમ નીચરાશિના પણ તેજ અંશો પરમ નીચ છે. એટલે તુલા વિગેરે રાશિઓના અનુક્રમે ૧૦-૩-૨૮-૧૫-૫-૨૭ અને ૨૦ ત્રીશાંશોમાં રવિ વિગેરે નવ ગ્રહો પરમ નીચના હોય છે. જેમકે-રવિનું સ્થાન તુલા છે. અને રવિનું પરમ નીચ સ્થાન તુલાના દશ અંશ કે દશમો અંશ છે. તે પછીના ૨૦ અંશો તો માત્ર નીચસ્થાન કહેવાય છે. આ બાબતની વિશેષ સમજણ ઉચ્ચ પ્રમાણે છે.

જન્મ કુંડલીના નીચ ગ્રહો માટે કહ્યું છે કે—

त्रिभिर्नीचैर्भवेद दास., त्रिभिरस्तमितैर्जडः । "

અર્થ—જેની જન્મ કુંડલીમાં ત્રણ નીચગ્રહો હોય તે દાસ થાય છે, અને અસ્તના ત્રણ ગ્રહો હોય તે જડ થાય છે." વળી કહ્યું છે કે—

" अन्धं दिगम्बरं मूर्खं, परपिण्डोपजीविनम्.
कुर्यातामतिनीचस्थौ, पुरुषं चन्द्र-भास्करौ ॥ १ ॥ "

અર્થ—જન્મકુંડલીમા અતિ નીચ સ્થાને રહેલા ચંદ્ર અને સૂર્ય પુરૂષને અંધ, ગરીબ, મૂર્ખ, અને ભિક્ષુક બનાવે છે. " ॥ ૧ ॥

"સિંહો વૃષોઽજો પ્રમદા ધનુશ્ચ, તુલાઘટોઽક્ષ્મ હરી ત્રિકોણમ્ ॥"

અર્થ—સૂર્યાદિ નવ ગ્રહોના અનુક્રમે-સિંહ. વૃષ. મેષ. કન્યા. ધન. તુલા. કુંભ. એ મૂળ ત્રિકોણ સ્થાનો છે " જ્યોતિર્વિદો આ સ્થાનોનું બળ પણ ઉચ્ચથી જરા ન્યૂન માને છે

ઉપરાંત પોતાની રાશિ, પોતાનું ઉચ્ચસ્થાન, અને પોતાના ત્રિકોણમાં રહેલ ગ્રહો બળવાન હોય છે. તેઓના એક રાશિની સ્થળના પ્રમાણાનુસાર **વૃત્તિમાં** આ પ્રમાણે દેખાડી છે—મેષમાં બાર ત્રીશાંશો મંગળનો ત્રિકોણ, અને ૧૮ ત્રીશાંશો મંગળનું ઘર છે. વૃષમાં બે ત્રીશાંશ ચંદ્ર ઉચ્ચ, એક ત્રીશાંશ પરમોચ્ચ, અને ૨૭ ત્રીશાંશ ચંદ્ર ત્રિકોણ છે. સિંહમાં—વીશ ત્રીશાંશ રવિનો ત્રિકોણ. અને દસ ત્રીશાંશ રવિનું ઘર છે. કન્યામાં—ચૌદ ત્રીશાંશો બુધના ઉચ્ચ છે, પંદરમો ત્રીશાંશ પરમોચ્ચ છે, પાંચ ત્રીશાંશો બુધના ત્રિકોણ છે, અને દસ ત્રીશાંશો રવિનું ઘર છે. તુલામાં—પંદર ત્રીશાંશો શુક્રનો ત્રિકોણ છે, બાકીના ત્રીશાંશો શુક્રનું ઘર છે. ધનમાં—દસ ત્રીશાંશો ગુરૂનો ત્રિકોણ છે, અને વીશ ત્રીશાંશો ગુરૂનું ઘર છે. કુંભમાં—વીશ ત્રીશાંશો શનિનો ત્રિકોણ છે, અને દશ ત્રીશાંશો શનિનું ઘર છે.

ઉચ્ચગ્રહ પોતાના ઉચ્ચસ્થાનના પતિ સાથે મિત્ર હોય છે, અને પોતાના ભુવનથી સાતમા ભુવનના પતિનો શત્રુ હોય છે. આ પ્રમાણે ઉચ્ચસ્થાનાદિથી કેટલાએક ગ્રહોનો મૈત્રીભાવ અને શત્રુપણું હોવાનું સમજી શકાય છે. રાશિના રસ, શરીર, માન, વાસસ્થાન, ભ્રમણસ્થાન, દેવત્વ, પ્રમાણભાગ, ઘટકા, લગ્નમાન અને તત્ત્વ વિગેરે બીજા ગ્રન્થોથી જાણવું. (રાશિચક્ર જુઓ)

લગ્નચક્ર.

નામ.	મેષ મીન	વૃષ કુંભ	મિથુન મકર	કર્ક ધન	સિંહ વૃ०	કન્યા તુલા
લંકા લગ્ન પળ	२७८	२९९	३२३	३२३	२९९	२७८
મધ્યદેશ પળ	२२७	२५८	३०६	३४०	३४०	३२९
જોધપુર ,,	२१८	२५१	३०३	३४३	३४७	३३८
રાજસ્થાન પળો	२३३	२६३	३०५	३४५	३२५	३२३
દિલ્હી ,,	२१४	२४०	३०१	३४१	३५१	३४२
લગ્ન પળ (પાટણ)	२२५	२५१	३०५	३४१	३४२	३३१
હોરા પળ	११२	१२८	१५२	१७०	१७१	१६५
વિપળ	३०	०	३०	३०	०	३०
દ્રેષ્કાણ પળ	७५	८५	१०१	११३	११४	११०
વિપળ	०	२०	४०	४०	०	२०
નવાંશ પળ	२५	२८	३३	३७	३८	३६
અક્ષર	०	२६	५३	५३	०	४६
વ્યક્ષર	०	४०	२०	२०	०	४०
દ્વાદશાંશ પળ	१८	२१	२५	२८	२८	२७
વિપળ	२५	२०	२५	२५	३०	३५
ત્રીશાંશ પળ	७	८	१०	११	११	११
વિપળ	३०	३२	१०	२२	२४	२
પ્રમાણુભા	२०	२४	२८	३२	३६	४०
શટકા	२००	२४०	२८०	३२०	३६०	४००
લગ્ન મિનિટ	९०	१०२	१२२	१३६	१३६	१३२
સેકન્ડ	०	२४	०	२४	४८	२४
હોરા મિનિટ	४५	५१	६१	६८	६८	६६
સેકન્ડ	०	१२	०	१२	२४	१२
દ્રેષ્કાણ મિનિટ	३०	३४	४०	४५	४५	४४
સેકન્ડ	०	८	४०	२८	३६	८
નવાંશ મિનટ	१०	११	१३	१५	१५	१४
સેકન્ડ	०	२२	३३	९	१२	४२
પ્રે०	०	४०	२०	२०	०	४०
દ્વાદશાંશ મિનિટ	७	८	१०	११	११	११
સેકન્ડ	२२	३२	१०	२२	२४	२
ત્રિશાંશ મિનટ	३	३	४	४	४	४
સેકન્ડ	०	२४॥।	४	३२॥।	३३॥।	२४॥।

રાશિ-લગ્ન ચક્ર.

નામ	મેષ	વૃષ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
[illegible]	૨૭	૨૦	૧૭	૪-૮	૧૮	૪-૮	૨૪	૧૨	૧૭	૨૨	૨૬	૪-૮
[illegible]	અશ્વિની ભરણી કૃ૦ ૧	કૃ૦ ૩ રોહિણી મૃગ૦ ૨	મૃગ ૨ આર્દ્રા પુન૦ ૩	પુન૦ ૧ પુષ્ય આશ્લેષા	મઘા પૂર્વા ફા૦ ઉ ફા ૧	ઉ. ફા. ૩ હસ્ત ચિત્રા ૨	ચિત્રા ૨ સ્વાતિ વિશા૦ ૩	વિ૦ ૧ અનુ૦ જ્યેષ્ઠા	મૂળ પૂ૦ ષા ઉ. ષા. ૧	ઉ૦ ષા૦ ૩ શ્રવણ ધન૦ ૨	ધનિ ૨ શત પૂ૦ ભા૦ ૩	પૂ.ભા. ૧ ઉ૦ભા૦ રેવતી
[illegible]	૬	૭	૧	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૫	૪
[illegible]	૧૮૫૭	૧૮૮૪	૧૮૯૭	૧૮૮૮	૧૮૬૨	૧૮૩૭	૧૮૬૩	૧૭૬૯	૧૭૬૦	૧૭૬૭	૧૭૮૯	૧૮૨૧
[illegible]	૫૮	૫૭	૫૭	૫૭	૫૮	૫૯	૬૦	૬૧	૬૧	૬૧	૬૦	૫૯
[illegible]	૭ ૯	૩ ૫	૬	૧ ૧	૬	૩	૮ ૯	૪	૬-૭ ૯	૫	૬-૮	૧-૩

રાશિ-લગ્ન ચક્ર.

નામ	મેષ	વૃષ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
ચંદ્ર કાદશાંશ	પ્રો॰	હન	મૃત	જય	હાસ	હર્ષ	રતિ	નિદ્રા	સ્તુતિ	જરા	ભય	સુખિતા
માસ	ચૈત્ર	વૈશાખ	જેઠ	અષાડ	શ્રાવણ	ભાદરવો	આસો	કાર્તિક	માગ॰	પોષ	મહા	ફાગણ
ઋતુ	વસંત	ગ્રીષ્મ	ગ્રીષ્મ	વર્ષા	વર્ષા	શરદ	શરદ	હેમંત	હેમંત	શિશિર	શિશિર	વસંત
રવિદગ્ધા તિથિ	૬	૪	૮	૬	૧૦	૮	૧૨	૧૦	૨	૧૨	૪	૨
ચંદ્રદગ્ધા તિથિ	૪	૧૦	૪	૧૦	૬	૧૨	૬	૧૨	૨	૮	૨	૮
પૂર તિથિ	૧-૫	૨-૫	૩-૫	૪-૫	૬-૧૦	૭-૧૦	૮-૧૦	૯-૧૦	૧૧-૧૫	૧૨-૧૫	૧૩-૧૫	૧૪-૧૫
અક્ષર ૧	અ લ ઇ	બ વા ઉ	ક છ ઘ	ડ હા	મા ટા	પા ઠ ણ	ર તા	નો યા	ભ ઢ ફ ધ	ખા જા	ગો સા	દા ચા ઝા થા
અક્ષર ૨	ચૂ લા અ	ઇ વા	કા ઘા કે છ હા	હી ડા	મા ટા	ટો પા ૫ ણ	ર તા	તો ના યા	યે ભા ધા ફા ઢા	ભો જા ખા ગા	ગૂ સા દા	દિ શા ઝ થ ચા

સ્વરૂપ	અજ	બળદ	દંપતી	કરચલો	[illegible]	કન્યા	ત્રાજવું	વીંછી	અશ્વનર	મૃગ	ઘડાવાળો નર	માછલું
દેહમ	એક	એક	બે	એક	એક	એક	એક	એક	બે	એક	એક	બે
પૃષ્ઠાકાર	સમાન	સમાન	દગ	નિર્મંગ	વાંકો	ઘણા	ઘણો	વાંકો	નિર્મંગ	દગ	સમાન	અલ્પાકૃતિ
અગ્રાકાર	૬૦ ઉંચો	સમાન	૭૦ ઉંચો	દગ	મનુષ્ય	ઘણા	મણી	મનુષ્ય	દગ	૭૦ ઉંચો	સમાન	૬૦ ઉંચો
રંગ	લાલ	શ્વેત	હરિત પી૦ લી૦	લાલ શ્વે૦ લાલ	પાંડુ ધોળો	વિચિત્ર	મળેલ મેળક	પિંગ લા૦ પી૦	પિંગ લા૦ પી૦	ચિત્ર	પીળો અઘું	ગુલાબ મનારંગ
દિશાઓ	પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર
સ્વભાવ	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦	ચર	સ્થિર	દ્વિ૦
સ્વભાવ અસ્વભાવ	ક્રૂર ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર ક્રૂર	સૌમ્ય	ક્રૂર	સૌમ્ય ક્રૂર	ક્રૂર	સૌમ્ય ક્રૂર	ક્રૂર ક્રૂર	સૌમ્ય
એકી-બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી	એકી	બેકી
લિંગ	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦	પુ૦	સ્ત્રી૦
કાળબળ	રાત્રિ	રાત્રિ	રાત્રિ	રાત્રિ	દિન	દિન	દિન	દિન	રાત્રિ	રાત્રિ	દિન	દિન

નામ	મેષ	વૃષ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
ઉદય	પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ	શિર	પૃષ્ઠ	શિર	શિર	શિર	શિર	પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ	શિર	ઉભય
સ્વામી ગ્રહો	ભોમ	શુક્ર	બુધ	સોમ	રવિ	બુધ	શુક્ર	ભોમ	ગુરૂ	શનિ	શનિ	ગુરૂ
ઉચ્ચ ગ્રહો	રવિ	સોમ	રાહુ	ગુરૂ	૦	બુધ	શનિ	૦	કેતુ	ભોમ	૦	શુક્ર
નીચ ગ્રહો	શનિ	૦	કેતુ	ભોમ	૦	શુક્ર	રવિ	સોમ	રાહુ	ગુરૂ	૦	બુધ
બલી ગ્રહો	૫	રવિ. સોમ	૫	૨૦ સો૦	૫	૨૦ સો૦	૫	૨૦ સો૦	૫	૨૦ સો૦	૫	૨. સો
ષડાષ્ટક કૂળ	વૃશ્ચિક પ્રીત	ધન શત્રુ	મકર પ્રીતિ	કુંભ શત્રુ	મીન પ્રીતિ	મેષ શત્રુ	વૃષ પ્રીતિ	મિથુન શત્રુ	કર્ક પ્રીતિ	સિંહ શત્રુ	કન્યા પ્રીતિ	તુલા શત્રુ
બીયાબાઈ કૂળ	મીન શ્રેષ્ઠ	મેષ અશુભ	વૃષ શ્રેષ્ઠ	મિથુન અશુભતર	કર્ક શ્રેષ્ઠ	સિંહ શુભ	કન્યા શ્રેષ્ઠ	તુલા અશુભ	વૃશ્ચિક શ્રેષ્ઠ	ધન અશુભ	મકર શ્રેષ્ઠ	કુંભ અશુભ
નવ પંચક કૂળ	સિંહ શુભ	કન્યા શુભ	તુલા શુભ	વૃશ્ચિક મધ્યમ	ધન શુભ	મકર મધ્યમ	કુંભ શુભ	મીન શુભ	મેષ શુભ	વૃષ શુભ	મિથુન મધ્યમ	કર્ક મધ્યમ

प्रश्न शतक वृत्ति श्लोक १-१५

ચીમાંચીટ

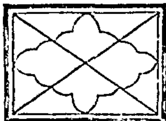
૧	ત્રિકોણ	ઉચ્ચ			મૂળ ત્રિકોણ	ઉચ્ચ	ત્રિકોણ		મૂળ ત્રિ૦		ત્રિકોણ
૧	ત્રિકોણ	ઉચ્ચ			,,	,,	,,		,,		,,
૧	ત્રિકોણ	પરમોચ્ચ			,,	,,	,,		,,		,,
૨	ત્રિકોણ	ચંદ્ર ત્રિ૦			,,	,,	ત્રિકોણ		,,		,,
૪	ત્રિકોણ	,,			,,	,,	શુક્રગૃહ		,,		,,
૨	ત્રિકોણ	,,			,,	,,	,,		ગુરુગૃહ		,,
૨	બામ ગૃહ	,,			,,	ઉચ્ચ	,,		,,		,,
૧	બે૦ ગૃ૦	,,			,,	પરમોચ્ચ	,,		.		,,
૩	બે૦ ગૃ૦	.			,,	ત્રિકોણ	,,		,,		,,
૨	બે૦ ગૃ૦	,,			,,	ત્રિકોણ	,,		,,		,,
૧૦	બે૦ ગૃ૦	,,			રવિગૃહ	બુધગૃહ	,,		.		શનિગૃહ

રાશિ-લગ્ન ચક્ર.

નામ	મેષ	વૃષ	મિથુન	કર્ક	સિંહ	કન્યા	તુલા	વૃશ્ચિક	ધન	મકર	કુંભ	મીન
રાશિ-પુરુષાંગ	શિર	મોઢું	પાની	હૃદય	પેટ	કેડ	પેઢું	મેહન	ઉરૂ	જાનુ	જંઘા	પગ
માન	હ્રસ્વ	હ્રસ્વ	સમ	સમ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	દીર્ઘ	સમ	સમ	હ્રસ્વ	હ્રસ્વ
[illegible] દિશા	દક્ષિણ	અ૦	ઉ૦	વા૦	પૂ૦	ઉ૦	અ૦	૬૦	ઇ૦	વા૦	૫૦	ઇ૦
જાતિ	પશુ	પશુ	મનુષ્ય	કીટ	પશુ	મનુષ્ય	મનુષ્ય	કીટ	મ૦ પ૦	મ૦ કી૦	જળચર	જળચર
ચરણ	ચતુષ્પદ	ચતુષ્પદ	દ્વિપદ	અપદ	ચતુષ્પદ	દ્વિપાદ	દ્વિપાદ	અપદ	દ્વિ૦ ચ૦	દ્વિ૦ અ૦	અપદ	અપદ
વસવાનાં સ્થાન	ધાતુ કેદારાદિ	ગોકુળ કૃષ્યાદિ	શયન શિલ્પ	કુંડ પુલિન	વન દુર્ગવન	અંતઃપુર રાયધાની	સ્વ૦ દુકાન	રણ વાલ્મીક	જળ શિ૦ યજ્ઞ	ભાડ જળ	જળ દ્યુત	ભૂમિ તીર્થ
ભ્રમણ સ્થાન	અ૦ ગ્રા૦	અ૦ ગ્રા૦	ગ્રામ	જળ	વન	ગ્રામ	ગ્રામ	પ્રવાસી	ગ્રા૦ વ૦	વ૦ જ૦	ગ્રામ	જળ
......	ક્રિય	તાવુરી	જીતુમ	કુલિર	લેય	પાથોન	જૂક	કૌર્પ્ય	તૌક્ષિક	આકો	ત્વસ્ત્રે	અંત્યભં
વાચા	અવ્યક્ત	અ૦	વ્યક્ત	મૂક	અ૦	વ્ય૦	વ્ય૦	અ૦	વ્ય૦	અ૦	અ૦ વ્ય૦	મૂક
દૃષ્ટિ	સ્વર્ગ	સ્વર્ગ	પાતાળ	પાતાળ	મનુષ્ય	પાતાળ	પાતાળ	મનુ૦	પા૦	સ્વર્ગ	મનુ૦	મનુ૦
પ્રસવકારક	અલ્પ	બહુ	અલ્પ	બહુ	અલ્પ	અલ્પ		બહુ		અલ્પ		બહુ
તત્ત્વ	અગ્નિ	પૃથ્વી	વાયુ	જળ	અગ્નિ	પૃથ્વી	વાયુ	જળ	અગ્નિ	પૃથ્વી	વાયુ	જળ

હવે લગ્નશુદ્ધિ કહીએ છીએ—

ઇષ્ટ કાળ વખતે જે રાશિ ઉદય પામતી હોય તે તાત્કાલિક લગ્ન કહેવાય છે, તેને મુખમાં સ્થાપી પછીની દરેક રાશિઓને વામક્રમથી અનુક્રમે બાર સ્થાને સ્થપાય છે, અને જે જે રાશિમાં જેજે તાત્કાલિક ગ્રહ હોય છે તે તેમા મુકાય છે, તેનું નામ લગ્નકુંડળીછે.

આ લગ્નકુંડળી માટે એક ચતુષ્કોણમાં છ લીટીથી બાર ખાના તૈયાર કરાય છે તેમા ઇષ્ટકાળની ચંદ્રની રાશિ મુખમા સ્થાપી બાકીના ભાવોમાં તાત્કાલિક ગ્રહયુક્ત બીજી રાશિ ગોઠવવાથી રાશિકુંડળી કે ચંદ્રકુંડળી તૈયાર થાય છે. તથા ઇષ્ટ નવાંશરાશિને મુખમાં મૂકી પછીની રાશિઓ વામક્રમે મૂકવાથી તથા તેમાં ગ્રહો સ્થાપવાથી નવાંશકુંડળી થાય છે. આરીતે જન્મ, પ્રશ્ન, પ્રતિષ્ઠા, વિવાહ, વિગેરે માટે લગ્નકુંડળી, ચંદ્રકુંડળી અને નવાંશકુંડળી તૈયાર કરાય છે.

આ સિવાય હોરાદ્રેષ્કાણ વિગેરેની કુંડળીઓ તથા ચલિતકુંડળી (ભાવકુંડળી) પણ વિવિધરીતે તૈયાર થાય છે. લગ્નકુંડળીમા તૈયાર થતા બાર ભાવોના નામ નિચે મુજબ છે—

" लग्नाद् भावास्तनु–द्रव्य—भ्रातृ–बन्धु–सुता–ऽरयः ।
स्त्री–मृत्यु–धर्म–कर्मा–ऽऽय–व्ययाश्च द्वादश स्मृताः ॥१॥"

અર્થ—પ્રથમ સ્થાનથી બાર ભાવો અનુક્રમે–૧ તનુ, ૨ ધન, ૩[1] ભ્રાતૃ, ૪ [2] બન્ધુ, ૫ પુત્ર, ૬ શત્રુ, ૭ સ્ત્રી, ૮ મૃત્યુ, ૯ ધર્મ, ૧૦ કર્મ, ૧૧ લાભ અને ૧૨ વ્યય છે " ॥ ૧ ॥

ભાવોના વિશેષ નામો આ પ્રમાણે છે—

૧ સહોદર. ૨ સુહૃદ–મિત્ર.

" केन्द्रं चतुष्टयं कंटकं, च लग्नात्तदन्यत्र चतुर्थानाम् ।
संज्ञा परतः पणफर–मापोक्लिममस्य यत्परतः ॥ १ ॥
त्रिषडेकादशदशमाना–मुपचयं सुतधर्मयोस्त्रिकोणम् ॥ "

અર્થ—" ૧-૪-૭-૧૦ ભુવનનાં નામો કંટક ચતુષ્ટય અને કેન્દ્ર છે, પછીના ચાર ચારના નામો પણ, ફર, અને આપોક્લિમ છે, એટલે ૨-૫-૮-૧૧ ભુવનના નામ પણ ફર છે, તથા ૩-૬-૯-૧૨ ભુવનનું નામ આપોક્લિમ છે ॥૧॥ ૩-૬-૧૦-૧૧ ભુવનનુ નામ ઉપચય છે, અને ૫-૯ ભુવનનું નામ ત્રિકોણ છે " આ દરેકના ફળમાટે કહ્યું છે કે—

" पणफराः भाविकार्ये, शेषमापोक्लिमाद्व गतम् ।
केन्द्रे सर्वग्रहाः पुष्टाः, त्रैकालिकफलप्रदाः ॥ १ ॥ "

અર્થ—પણ ફરથી ભાવીકાર્ય જણાય છે. આપોક્લિમથી ભૂતકાળનુ કાર્ય જણાય છે અને કેન્દ્રમાં રહેલા સર્વ ગ્રહો ત્રણે કાળનુ ફળ આપનાર છે.

ઉપચય પોતાના સ્થાનની વૃદ્ધિ કરનારા છે, તેમાં પાપ ગ્રહો પણ શુભ ફળદાયક છે, જ્યારે બાકીના સ્થાનો અપચય નામના હોવાથી હાનિ કરનારા છે, જેમા રહેલ ગ્રહ અતિ બળવાન પણ કાર્યસિદ્ધિ કરાવી શકતો નથી

૧ લગ્ન, તનુ, કેન્દ્ર, ચતુષ્ટય, મૂર્તિ, કંટક, ઉદય, કલ્પ, અને આદ્ય, એ પ્રથમ ભાવના નામો છે.

૨ ધન, સ્વ, [illegible], કોશ, કુટુંબ, એ બીજા ભાવના નામો છે.

૩ સહજ, [illegible], વિક્રમ, દુશ્ચિક્ય, ઉપચય, આપોક્લિમ, એ ત્રીજા ભાવના નામો છે

૪ [illegible]

૫ [illegible]

૬ અરિ, આપોક્લિમ, ઉપચય, દ્વેષ, અને ક્ષત એ છઠ્ઠા ભાવના નામો છે.

૭ સ્ત્રી, કામ, દ્યુન, દ્યૂન, અસ્ત, કેન્દ્ર, ચતુષ્ટય, કંટક, જામિત્ર, (વિવૃત્તિ), અને સ્મર, એ સાતમા ભાવના નામો છે.

૮ મૃત્યુ, છિદ્ર, ચતુરસ્ર, પણ, ફર, આયુષ્ય, યામ્ય, નિધન, અને લય એ આઠમા ભાવના નામો છે.

૯ ધર્મ, ત્રિકોણ, ત્રિત્રિકોણ, આપોક્લિમ, ભાગ્ય, (ભવ) ગુરૂ અને તપ, એ નવમા ભાવના નામો છે.

૧૦ મધ્ય, મેષૂરણ, વ્યોમ, ઉપચય, ચતુષ્ટય, કેન્દ્ર, કંટક, પિતૃભુવન, કર્મ, વ્યાપાર, આજ્ઞા, માન, આસ્પદ, અને મધ્ય· એ દસમા ભાવના નામો છે.

૧૧ આય, ઉપચય, સર્વતોભદ્ર, પણ, ફર, ભવ, આગમ, એ અગીયારમા ભાવના નામો છે,

૧૨ વ્યય, આપોક્લિમ, રિષ્ય, અને અંત્ય; એ બારમા ભાવના નામો છે

આ બાર ભાવના નામોમાં કેટલાક રૂઢ નામો છે, અને કેટલાક અન્વર્થ નામો છે. અન્વર્થ નામો લગ્નકુંડળીમાં પોતાની સંજ્ઞા પ્રમાણેના કાર્યમાં વિચારાય છે.

બાર રાશિના બાર લગ્નોમા પ્રારંભેલા કયા કયા કાર્યો સિદ્ધ થાય છે, તે માટે દૈવજ્ઞ વલ્લભ કહે છે કે—

૧ મેષ લગ્નમાં રાજ્યાભિષેક, વિરોધ, સાહસ, કૂટકર્મ અને ધાતુવાદનાં કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

૨ વૃષ લગ્નમાં વિવાહ, ગૃહપ્રવેશ, કન્યાનુ વાગ્દાન (વેસવાળ) ક્ષેત્રનો આરંભ, પશુનો ક્રય-વિક્રય અને ધ્રુવકાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

૩ મિથુનમાં વિવાહ, ગૃહપ્રવેશ, કન્યાસંબંધ, ક્ષેત્રારંભ, પશુનો વ્યાપાર, ધ્રુવકાર્યો, વિદ્યા, શિલ્પ, અને અલંકાર વિગેરે કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

૪ કર્કમાં મૃદુકર્મ, શુભકર્મ, પૌષ્ટિક કાર્ય, ભોગ, સેવા અને જળ સંબંધી કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

૫ સિંહમાં રાજ્યાભિષેક, વિરોધ, સાહસ, કૂટકર્મ, ધાતુવાદ, વ્યાપાર, શત્રુસંધિ, અને રાજસેવા સિદ્ધ થાય છે.

૬ કન્યા લગ્નમાં–શિલ્પ, ઔષધ, ભૂષણ, વ્યાપાર, વિગેરે ચર અને સ્થિર કાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

૭ તુલા લગ્નમાં સર્વે ચરકાર્યો, સ્થિરકાર્યો, ખેતી, સેવા, યાત્રા, વ્યાપાર શિલ્પ, ઔષધ વિગેરે સિદ્ધ થાય છે.

૮ વૃશ્ચિક લગ્નમાં–રાજસેવા, ચોરી, વિગેરે દારૂણકર્મ, ઉગ્રકાર્ય, અને ધ્રુવકાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

૯ ધન લગ્નમાં—યાત્રા, યુદ્ધ, વ્રત, વિગેરે શુભકાર્યો સિદ્ધ થાય છે.

૧૦ મકર લગ્નમાં—સર્વ ચરકાર્ય તથા નીચકાર્ય, ક્ષેત્રનો આશ્રય, જલમાર્ગે ગમન વિગેરે સિદ્ધ થાય છે.

૧૧ કુંભ લગ્નમાં—સમુદ્ર ગમન, વહાણને તૈયાર કરવું, બીજ વપન, ભેદ, દંભ, વ્રત, તથા દરેક નીચકાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

૧૨ મીન લગ્નમા—વિદ્યા, અલંકાર, શિલ્પ, પશુકર્મ વહાણયાત્રા, અભિષેક વિગેરે સમસ્ત માંગલિક કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

પહેલા ભુવનમા મેષાદિક લગ્નસ્થાને હોય અને તે શુદ્ધ હોય તો ઉપરોક્ત કાર્યોને સફળ કરે છે. પણ એટલું વિશેષ છે કે—તે લગ્નમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો ક્રૂરકાર્ય અને શુભ ગ્રહ હોય તો શુભકાર્ય પ્રારંભ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે.

શુભા[illegible]ની લગ્નકુંડળીની સામાન્ય ગોચરશુદ્ધિ નીચે [illegible] વર્ણન કરે છે કે.

[illegible]दुगपणछट्ठे–ऽन्नयाण्णमांयगे विधी ।
छोमितुर्बेऽट्ठुये च, सुक्किपयितुनामगे ॥ १ ॥

स्वत्रत रिप्याष्टमे सौम्ये, जीवेऽष्टारिव्ययोज्झिते ।
सर्वकार्याणि सिध्यन्ति, स्वत्तषट्मत्तमे सिते ॥ २ ॥"

અર્થ—"લગ્નથી ૩-૬-૧૦-૧૧ સ્થાને રવિ, ૨-૭-૧૦-૧૧ સ્થાને સોમ, ૩-૬-૧૧ સ્થાને ભોમ તથા શનિ, ૧૨ અને ૮ સિવાયના સ્થાનમાં બુધ, એટલે ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને બુધ, ૬-૮-૧૨ સિવાયના સ્થાને ગુરૂ, એટલે ૧-૨-૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને ગુરૂ, તથા ૬ અને ૭ સિવાયના ભુવનમાં શુક્ર, એટલે-૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨ સ્થાને શુક્ર સર્વ કાર્યને સાધે છે. રાહુ કેતુનું ફલ શનિ જેવુંજ મનાય છે. એટલે ૩-૬-૧૧ સ્થાને રાહુ અને કેતુ શુભ છે."

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

"त्रिकोणकेन्द्रायगतैः शुभग्रहैः, विसप्तमेनाऽसुरपूमितेन ।
स्युः क्रूरचंद्रे रिपुविक्रमायगैः, कर्तुः श्रियः सन्निहिताश्च देवताः १ "

અર્થ—"સોમ્યગ્રહો ત્રિકોણ, કેન્દ્ર, અને લાભમાં હોય, સાતમા સિવાય કોઇ પણ સ્થાનમાં શુક્ર હોય, રિપુ સહજ અને આયસ્થાનમાં ક્રૂરગ્રહ હોય, તો કાર્ય કરનારને લક્ષ્મી મળે છે અને પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો પ્રતિમાના સાન્નિધ્યમાં દેવતા રહે છે." ॥ ૧ ॥ શ્રીમાન હરિભદ્રાચાર્ય કહે છે કે—

"छट्ठे दुगे अ छट्ठे, आइमपणदसमयम्मि अतिअट्ठे ।
चउनवदसगे तिच्छगे, सव्वेगारे न बारसमे ॥ १ ॥"

અર્થ—"૬-ભુવને રવિ, ૨-ભુવને ચંદ્ર, ૬-ભુવને ભોમ, ૧-૨-૩-૪-૫-૧૦ ભુવને બુધ, ૩-૮ વર્જીને એટલે-૧-૨-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧ (૧૨) ભુવને ગુરૂ, ૪-૯-૧૦ મે ભુવને શુક્ર, અને ૩-૬ ભુવને શનિ સારા છે. સર્વ ગ્રહો અગ્યારમે સ્થાને સારા છે, અને સર્વ ગ્રહો બારમે ભુવને અશુભ છે ॥ ૧ ॥"

"अहवा इगदुगचउपंच-छदसमगमा सुहा सोमा ।
इग छट्ठा पंचो, बीओ सव्वेवि इक्कारा ॥ १ ॥

અર્થ—"અથવા ૧-૨-૪-૫-૬-૧૦ સ્થાને સૌમ્યગ્રહો, ૬ ઠે સ્થાને ક્રૂરગ્રહો, બીજે સ્થાને ચંદ્ર, અને ૧૧ સ્થાને સર્વ ગ્રહો શુભ છે.

"यथोऽपि कर्तृजन्मेशः, केन्द्रस्थः शस्यते ग्रहः ।
अशून्यानि च केन्द्राणि, मूर्तौ जीवशशिभार्गवाः ॥ १ ॥"

અર્થ—"કર્તા-પ્રતિષ્ઠાચાર્ય, પ્રતિષ્ઠાપક શ્રાવક, શિષ્ય અને ગુરુ વિગેરેના જન્મનો ક્રૂર સ્વામી પણ કેન્દ્રમાં હોય તો શુભ છે. કેન્દ્રસ્થાનો ખાલી ન હોય તો શુભ છે, તથા ગુરુ, ચંદ્ર અને શુક્ર લગ્નમાં હોય તો શ્રેષ્ઠ છે ॥ १ ॥"

"यथापि शस्यते जन्म, [illegible] ।
[illegible], त्रिकोणे वा गुरुर्भृगुः ॥ १ ॥
[illegible] ॥"

અર્થ—"[illegible] હોય તો [illegible] છે."

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ १ ॥"

અર્થ—" જન્મરાશિ, જન્મરાશિનું લગ્ન, જન્મરાશિથી આઠમું લગ્ન, જન્મરાશિથી બારમું લગ્ન, છઠ્ઠે સ્થાને રહેલ થઈ લગ્નાધિપતિ, આઠમે સ્થાને રહેલ થઈ લગ્નાધિપતિ, છઠ્ઠે સ્થાને રહેલ થઈ નવાંશાધિપતિ અને આઠમે સ્થાને રહેલ નવાંશાધિપતિ હોય તો તે લગ્ન લેવું નહિ ॥ ૧ ॥ " આ પ્રમાણે નારચંદ્રસૂરિ કહે છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે-જન્મકુંડળીનું લગ્ન અને તેથી આઠમું તથા બારમું લગ્ન ત્યજવું.

ગર્ગ તો કહે છે કે—ચોથું લગ્ન પણ ત્યાજ્ય છે.

" चतुर्थद्वादशे चापि, लग्ने बहुगुणे यदि ।
अष्टमं तु न कर्त्तव्यं, यदि सर्वगुणान्वितम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" બહુગુણ યુક્ત ચોથું અને બારમું લગ્ન લેવું, પણ સર્વ ગુણ યુક્ત આઠમું લગ્ન તો અવશ્ય લેવું નહીં. ॥ ૧ ॥ "

બૃહસ્પતિ કહે છે કે—લગ્નેશ અને અષ્ટમેશ મિત્ર હોય તો લગ્નરાશિ અને અષ્ટમરાશિનો દોષ નથી. સારંગ કહે છે કે—ચોથું અને આઠમું લગ્ન મિત્ર હોય, અને બુધ ગુરૂ-શુક્રથી દેખાતા હોય તો શુભ છે છઠ્ઠે સ્થાને લગ્નપતિ કે નવાંશપતિ હોય તો લગ્નસ્થ ગુરૂ પણ દોષને ભાંગી શકતો નથી. તથા આઠમે સ્થાને રહેલ લગ્નાધિપતિ ઈષ્ટ લગ્નદ્રેષ્કાણથી બાવીશમે દ્રેષ્કાણે હોય તો તે વધારે અશુભ છે, અને તેઓ પ્રાયઃ સ્થાનરાશિના અંકવાળા વર્ષે ફળ આપે છે. બારમા સ્થાનમા રહેલ લગ્નાધિપતિ પણ અશુભ છે. નવાંશાધિપતિ છઠ્ઠે, આઠમે, કે બારમે સ્થાને સ્વગૃહી હોય તો તે નવાંશો શુભ છે.

રત્નમાલાના ભાષ્યમાં તો કહ્યું છે કે-જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નથી આઠમી અને બારમી રાશિના સ્વામીઓ પણ વર્જવા. મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર કહે છે કે—

" जन्मलग्नोभयोः मृत्यु-राशौ नेष्टः करग्रहः ।
एकाधिपत्ये राशीशे, मैत्रे वा नैव दोषकृत् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નના સ્વામીઓ મૃત્યુસ્થાને હોય તો વિવાહ કરવો નહીં પણ તે બન્ને સ્થાનનો અધિપતિ એકજ હોય અથવા બંને સ્થાનના અધિપતિ અહો મિત્ર હોય તો દોષ નથી ॥ ૧ ॥ " વળી તેમાંજ કહેલ છે કે—આઠમા સ્થાનમાં મીન, વૃષ, કર્ક, વૃશ્ચિક, મકર અને કન્યારાશિ હોય તો તે દોષજનક થતા નથી. નરચંદ્રસૂરિ કહે છે કે—

" जन्मराशि विलग्नाभ्यां, रन्ध्रेशो रन्ध्रसंस्थितः ।
त्याज्यौ क्रूरान्तरस्थौ, लग्नपीयूषरोचिषौ ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જન્મરાશિ અને જન્મલગ્નથી આઠમા સ્થાનનો પતિ ઇષ્ટકાળમાં આઠમા સ્થાને રહ્યો હોય તો તે ત્યજવું, તથા બે ક્રૂરગ્રહના મધ્યમાં લગ્ન કે ચંદ્ર રહ્યા હોય તો તે લગ્ન પણ ત્યજવું ॥ ૧ ॥ " મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર કહે છે કે—સોમ ૨-૩ સ્થાને શુભ છે, જ્યારે ૬-૮ સ્થાનનો ચંદ્ર વરનો નાશ કરે છે. વિવાહકુંડળીમાં ૧-૬-૮ સ્થાને સોમ હોય તો તે વરનો નાશ કરે છે, અને રવિ ૭ સ્થાને શુભ છે. નિધસ્થાનના ક્રૂર ગ્રહો શુભ મનાય છે. ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે—કેન્દ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેતા બુધ ગુરૂ કે શુક્રથી જોવાયેલો ક્રૂર ગ્રહ નિધસ્થાનમાં હોય તો પણ નિંદ્ય નથી. બીજે કહ્યું છે કે—શત્રુના ઘરમાં રહેલ અથવા નીચ શુક્ર છઠ્ઠે સ્થાને દુષ્ટ હોતો નથી. રિપુના ઘરમાં રહેલ નીચનો કે અસ્ત પામેલો મંગળ આઠમે સ્થાને હોય તો તે લગ્નને દોષિત કરતો નથી. નીચ નવાંશનો ચંદ્ર ૬-૮-૧૨ સ્થાને હોય તો પણ દોષ નથી. પ્રશ્નશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

" त्रिकोणकन्द्रगोच्चस्थै–र्ज्ञेज्यशुक्रैर्निरीक्षित ।
पापोऽप्यनिष्टभावस्थो, नानिष्टःकाऽन्यथाऽधमः ॥ १ ॥ "

અર્થ—ત્રિકોણ કેંદ્ર અને ઉચ્ચમાં રહેલ, બુધ ગુરૂ શુક્રથી જોવાયેલ, અને અનિષ્ટ સ્થાનમાં રહેલ પાપગ્રહ પણ

અનિષ્ટ નથી. પણ એવા સયોગ ન હોય તો તે અધમ છે ॥ ૧ ॥ " દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

" लग्नस्थेऽपि गुरौ दुष्ट शुक्रः षष्ठोऽष्टमो कुजः । "

અર્થ—" લગ્નમા ગુરૂ હોય તો પણ છઠ્ઠો શુક્ર અને આઠમો મંગલ દુષ્ટ છે. " ગર્ગ તો મંગળ માટે કહે છે કે—

" लग्नाद् भौमेऽष्टमगे, दम्पत्योर्वह्निना मृतिः समकम् ।
जन्मनि योवाऽष्टमगः, तस्मिन् लग्नगेन वाऽपि ॥ १ ॥ "

અર્થ—"લગ્નકુંડળીમાં આઠમે સ્થાને ભોમ હોય, અથવા જે ગ્રહ જન્મકુંડળીમાં આઠમે સ્થાને રહેલો હોય તે ગ્રહ પહેલા ભુવનમાં હોય, તો નવા પરણનાર દંપતિનું એક સાથે અગ્નિથી મૃત્યુ થાય છે ॥ ૧ ॥ " ભાસ્કર કહે છે કે જન્મ ચંદ્રકુંડળી કે જન્મલગ્નકુંડળીમા આઠમા ભુવનનો સ્વામી જે ગ્રહ હોય તે ગ્રહ લગ્નકુંડળીમા પણ આઠમે [1]સ્થાને આવે, અથવા લગ્નમાં આવે, તો તેઓનો તેઓની રાશિનો અને તેઓના નવાંશનો ત્યાગ [1]કરવો. વિવાહ વૃન્દાવનમાં કહ્યું છે કે—જન્મરાશિ કે જન્મલગ્નમા વૃષભ કે વૃશ્ચિક હોય તો તે આઠમા ભુવનમાં રહેલ દુષ્ટ નથી.

નિષિદ્ધ ગ્રહોનો પણ શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો. લગ્નમાં દુષ્ટ ગ્રહો હોય તો તે અનિષ્ટ યોગ છે. દૈવજ્ઞ વલ્લભ કહે છે કે—

" लग्नस्थे तपने व्यालो, रसातलमुखः कुजे ।
क्षयो मन्दे तमो राहौ, केतावन्तकसंज्ञितः ॥ १ ॥
योगेष्वेषु कृतं कार्यं, मृत्युदारिद्यशोकदम् "

" લગ્નમાં સૂર્ય હોય તો વ્યાલ, મંગળ હોય તો રસાતલમુખ, શનિ હોય તો ક્ષય, રાહુ હોય તો તમ, અને કેતુ હોય તો અન્તક યોગ થાય છે. આ યોગોમાં કરેલ કાર્ય મૃત્યુ દારિદ્ર અને શોક આપે છે." નારચંદ્ર સૂરિ કહે છે કે—

---

૧ જન્મરાશિની પેઠે જન્મનક્ષત્ર પણ શુભ કા[illegible]

" क्रूरैस्तनुर्मर्म, पञ्चमनवमे कण्टकं भवति ।
दशमचतुर्थे शल्यं, जामित्रे भवति सच्छिद्रम् ॥ १ ॥
मर्मणि वेधे मरणं, कण्टकविद्धे च रोगपरिवृद्धिः ।
शल्ये शस्त्रविघातं, छिद्रे छिद्रं भवेत् त्रिगुणम् ॥ २ ॥ "

અર્થ—ક્રૂરગ્રહો ૧ સ્થાને હોય તો મર્મ, ૫–૯ સ્થાને કંટક, ૪–૧૦ સ્થાને શલ્ય, અને ૭ સ્થાને છિદ્રયોગ થાય છે ॥ ૧ ॥ મર્મના વેધથી મૃત્યુ, કંટકના વેધથી રોગની વૃદ્ધિ, શલ્ય યોગથી શસ્ત્રવિઘાત, અને છિદ્રયોગથી ત્રણ ગણા છિદ્રો થાય છે ॥ ૨ ॥ " લલ્લ કહે છે કે—

" क्रूरग्रहं न लग्ने, कुर्यात्त्रयद्यमगे वा । "

અર્થ—" ૧–૬–૫–૨ ભુવનમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો લગ્ન કરવું નહિ. (લેવું નહિ) " ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે—

" [illegible]गो राहुः, सर्वे कार्येषु वर्जितः । "

અર્થ—" ૧–૪–૭ ભુવનમાં રહેલ રાહુ સર્વ કાર્યમાં વર્જ્ય છે. "

[illegible] ભગવાન ગ્રહકેન્દ્ર ૮–૬–૧૨ મા સ્થાનમાં હોય તો તે લગ્નને ભાંગી નાખે છે.

" निधनव्ययमर्मस्थः, केन्द्रगो वा परागुतः ।
[illegible], विनाशयति बुधिमान् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" નિધન, વ્યય, મર્મ, અને કેન્દ્રમાં રહેલ બુધ [illegible] ગુણોનો પણ નાશ કરે છે ॥ १ ॥ "

" कर्मणि [illegible], केन्द्रगते [illegible] ।
[illegible], [illegible] मनीषिणः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" [illegible], ભગવાન, શનિ કેન્દ્ર [illegible] ॥ १ ॥ " [illegible] કહે છે કે—

" त्याज्या लग्नेऽब्धयो मन्दात्, षष्ठे शुक्रेन्दुलग्नपाः ।
रन्ध्रे चन्द्रादयः पञ्च, सर्वेऽस्तेऽब्जगुरू समौ ॥ १ ॥ "

અર્થ—" લગ્નમાં શનિ વિગેરે ચાર ગ્રહો એટલે-શનિ, રવિ, સોમ, ભોમ, છઠે ભુવને શુક્ર ચંદ્ર અને લગ્નપતિ. આઠમે સ્થાને ચંદ્ર વિગેરે પાંચ ગ્રહો એટલે—સોમ, ભોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર, તથા સાતમા સ્થાનમા સર્વ ગ્રહો ત્યજવા, પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનોની એવી માનીનતા છે કે—સાતમા સ્થાનના ચંદ્ર અને ગુરૂ સરખા છે ॥ ૧ ॥ **શૌનક** કહે છે કે—

" लग्नस्थो वरमरणं, राहुर्दिशति द्युने कनीमरणम् । "

અર્થ—વિવાહ કુંડળીના લગ્નસ્થાનમા રાહુ હોય તો વર મરે છે, અને સાતમે સ્થાને રાહુ રહ્યો હોય તો કન્યા મૃત્યુ પામે છે. " લગ્નનો સ્વામી અસ્ત ક્રૂર ગ્રહયુકત, અથવા ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિવાળો હોય તો તે અશુભ છે તેમજ—

" अरिगय नीए वक्के, अत्थमिए लग्गरासिनिसिनाहे ।
अबले रविगुरुसुक्के, सामिअदिट्ठं चयह लग्गं ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જો લગ્નપતિ અને ચંદ્ર શત્રુઘરના નીચ, વક્રી, કે અસ્ત પામેલા હોય; તથા રવિ ગુરૂ અને શુક્ર નિર્બળ હોય, તથા લગ્નમાં સ્વામીની દૃષ્ટિ ન પડતી હોય તો તે લગ્નનો ત્યાગ કરવો ॥ ૧ ॥ " લગ્નમાં ચંદ્ર હોય તે પણ લગ્ન દુષ્ટ મનાયેલ છે. લલ્લ તો કહે છે કે—

" सौम्यग्रहयुक्तमपि प्रायः शशिनं वर्जयेल्लग्ने । "

અર્થ—સૌમ્ય ગ્રહ સાથે પણ રહેલ ચંદ્રને સામાન્યતથા પ્રાયઃ લગ્નમાં વર્જવો " લગ્નભુવનમાં જે જે ગ્રહોનો નિષેધ છે તેના **નવાંશોનો** પણ ત્યાગ કરવો. એટલે—ચંદ્ર મંગલ શનિ રાહુ અને રવિ જે રાશિમાં હોય તે રાશિના નામનો અંશ પણ ત્યાજ્ય છે.

નવાંશાની શુદ્ધિમાં એ લક્ષ્ય રાખવું કે—લગ્નકુંડળીમાં

ઈષ્ટ નવાંશજ સ્થિર છે, તેની પૂર્વના નવાંશો પણ સ્થિર છે, પરંતુ પછીના નવાંશો ચર છે. પછીના નવાંશો બીજા ભુવનના ગણાય છે. આવી રીતે બારે ભુવનના નવાંશો ફરે છે જેમકે—કન્યાલગ્નનો છઠ્ઠો નવાંશ લેવો હોય તો કન્યાના છ નવાંશો કન્યાલગ્નના જાણવા અને પછીના ત્રણ નવાંશો તુલાના જાણવા, આવીજ રીતે કન્યામાથી આવેલા ત્રણ નવાંશો તુલાના થયા અને તુલાના છ નવાંશો મેળવતા તુલાલગ્ન પૂરૂં થાય છે. વળી તુલાના શેષ ત્રણ નવાંશો અને વૃશ્ચિકના છ નવાંશોથી વૃશ્ચિકલગ્ન બને છે. આજ રીતિથી બારે ભુવનના નવાંશો ફરે છે, અને પછીના નવાંશો પછીની રાશિમાં જાય છે. આ રીતિથી નીપજાવેલ ફળ તે **ભાવફળ** કહેવાય છે અહીં બીજા સ્થાનમાં ગયેલ ગ્રહ દોષકારક થતો હોય તો તે દોષનો પણ ત્યાગ કરવો. જેમકે—કન્યાલગ્નનો છઠ્ઠો મિથુનાંશ ઈષ્ટ અંશ છે, અને કન્યાથી છઠ્ઠી કુંભરાશિના આઠમા નવાંશે મંગળ છે પણ કુંભનો આઠમો નવાંશ મીનમાં જતો હોવાથી મંગળ પણ હવે મીનમાં છે. એટલે—મંગળ લગ્નથી છઠ્ઠો હતો, પણ ભાવફળમાં સાતમો આવ્યો છે, અને સાતમા સ્થાનનો મંગળ દુષ્ટ છે તથા લગ્નને નિર્બળ કરે છે, તેથી કન્યાલગ્ન દૂષિત જાણવું. ચંદ્ર ભાવફળમાં આઠમો થતો હોય તો સર્વ ગ્રહો શુભ હોવા છતાં લગ્ન લેવું નહીં. ભાવની સ્પષ્ટતામાં થયેલા દોષો દૂષણરૂપ છે, પણ ભાવસ્પષ્ટતામા થયેલા **ગુણો ગુણરૂપ** નથી. જેમકે—સૂર્ય સાતમા સ્થાનમાં હોય, અને ભાવફળમાં આઠમા સ્થાનમાં જતો હોય, તો પણ તે સાતમા સ્થાનમાં છે એમ માનવું. અથવા ચોથા સ્થાનમાં રહેલ શુક્ર ભાવસ્પષ્ટના કરતાં પાંચમાં સ્થાનમાં જતાં શુભ થતો હોય, તો પણ તે ચોથા સ્થાનમાં છે એમ માની લગ્નનો નિષેધ કરવો. અર્થાત્-લગ્નકુંડળીના ગુણો ગુણરૂપે અને **દોષો દોષરૂપેજ** રહે છે, પણ ભાવસ્પષ્ટતા કરતાં થયેલ ગુણો ગુણરૂપે ફળતા નથી, જ્યારે દોષો દોષરૂપે પરિણમે છે.

કર્ત્તરી, જામિત્ર, યુતિ, ક્રાંતિસામ્ય, અને બુધપંચક **દોષો** પણ શ્રેષ્ઠ કાર્યમા વર્જ્ય છે.

કર્તરી—બે ક્રૂર ગ્રહની મધ્યમાં જો ચંદ્ર કે લગ્ન રહેલ હોય તો કર્તરી દોષ થાય છે એટલે ધનભુવનમાં અને વ્યયમા ક્રૂર ગ્રહ હોય તો લગ્ન સંબંધી ક્રૂર કર્તરી દોષ થાય છે. તથા ચંદ્રની બન્ને બાજુ ક્રૂર ગ્રહ હોય તો ચંદ્રની ક્રૂર કર્તરી થાય છે. વળી તેમાં બીજા ભુવનમાં વક્રી ક્રૂર ગ્રહ હોય અને બારમા ભુવનમાં અતિચારી ગ્રહ હોય તો લગ્નને કે ચંદ્રને ક્રૂર સાથે તુરતમાં અથડાવાનો સંભવ રહે છે, તેથી તે **અતિદુષ્ટ** કર્તરી મનાય છે; જ્યારે બન્ને ગ્રહો સમાન ગતિવાળા હોય તે **મધ્યદુષ્ટ** કર્તરી થાય છે. તેમજ ધનભુવનનો ગ્રહ મધ્યમ ગતિવાળો હોય અથવા અતિચારી હોય, અને વ્યયસ્થાનનો ગ્રહ અલ્પ ગતિવાળો હોય અથવા વક્રી હોય, તો **અલ્પ** કર્તરીયોગ થાય છે. આ યોગ વિવાહ દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામા વર્જવાનો છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

"नेष्टौ लग्नविधू केन्द्र-स्थितसौम्यौ तु तौ मतौ ॥"

અર્થ—" કર્તરી અને જામિત્ર યોગ નેષ્ટ છે, પણ પોતાના કેન્દ્રમાં સૌમ્યગ્રહ રહ્યા હોય તો નેષ્ટ લગ્ન અને ચંદ્ર બન્ને ઇષ્ટ છે, અર્થાત્–લગ્નથી કે ચન્દ્રના ભુવનથી ૧–૪–૭–૧૦ સ્થાને સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો તે શુભ છે. ભાર્ગવ કહે છે કે— લગ્નકર્તરી મૃત્યુ કરે છે, અને ચન્દ્રકર્તરી રોગ કરે છે, પણ ધનમાં સૌમ્યગ્રહ હોય અને વ્યયમાં ગુરૂ હોય તો કર્તરી દોષનો ભંગ થાય છે.

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે —કર્તરીકારક ગ્રહ રિપુગૃહમાં નીચનો કે અસ્તનો હોય તો કર્તરીનો દોષ લાગતો નથી. બીજે કહ્યું છે કે—ગુરૂ બળવાન્ હોય અને ત્રીજે કે અગ્યારમે સ્થાને રવિ, હોય તો કર્તરીભંગ થાય છે.

વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—' ચન્દ્રની બન્ને બાજુ પંદર અંશમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો વર્જ્ય જ છે. અન્યસ્થાને તો કહેલ છે કે—ચંદ્ર અને લગ્નના બાર અંશમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો તે કોઇ પણ કાર્યમાં શુભ નથી. **પદ્મપ્રભસૂરિ** તો

વિશેષમાં જણાવે છે કે—રાહુ અને મંગળની વચ્ચે ચન્દ્ર હોય તો ચંદ્રની ક્રૂરકર્તરી થાય છે, અને રાહુ તથા શનિની મધ્યમાં રવિ હોય તો રવિની ક્રૂરકર્તરી થાય છે.

જામિત્ર—લગ્ન કે ચન્દ્રથી સાતમું ભુવન શુક્ર કે ક્રૂર ગ્રહ યુક્ત હોય તો તે જામિત્ર દોષ કહેવાય છે. સાતમા ભુવનનું નામ જામિત્ર છે, તેથી તે સંબંધીનો દોષ પણ **જામિત્ર** એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે, અને તે પણ મહા દુષ્ટ છે. **સારંગ** કહે છે કે—સાતમા ભુવનમાં રવિ, શુક્ર, શનિ, અને રાહુ હોય તો વિવાહિત કન્યા વિધવા થાય છે, અને મંગળ હોય તો કન્યા મૃત્યુ પામે છે. બીજે સ્થાને કહ્યું છે કે—તે કન્યા હરકોઇ રીતે દુઃખી થાય છે. **હરિભદ્રસૂરિ** ફરમાવે છે કે—દીક્ષાકુંડળીમાં મંગળ શુક્ર કે શનિ ચંદ્રથી સાતમા હોય તો દીક્ષિત માણસ કુશીલ, શસ્રઘાત, અને રોગથી પીડાય છે. **શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભસૂરિ** તો દીક્ષા અને વિવાહ માટે લગ્નથી સાતમા સ્થાનના હરકોઇ શુભાશુભ ગ્રહથી જામિત્ર દોષ થયાનું જણાવે છે **સપ્તર્ષિ** કહે છે કે—

"वैधव्यं सापत्न्यं, वन्ध्यात्वं निष्प्रजत्वं दौर्भाग्यम ।
वेश्यात्वं गर्भच्युति–रर्काद्या लग्नतोऽस्तगाः कुर्युः ॥ १ ॥"

અર્થ—"લગ્નથી સાતમે ભુવને રહેલ સૂર્ય વિગેરે ગ્રહો–વિધવાપણું, શોક્ય, વાંઝીયાપણું, સંતતિનાશ, દુર્ભાગ્ય, વેશ્યાકર્મ, અને ગર્ભપાતનાં દુઃખો કરે છે ॥ ૧ ॥" **શૌનક** કહે છે કે—વિવાહકુંડળીમાં બુધ આઠમો હોય તો ત્રણ માસમાં કન્યા મરે છે, અને બુધ સાતમો હોય તો કન્યાજ સાત વર્ષમાં પતિને મારે છે. **દેવલ ઋષિ** કહે છે કે—સાતમે સ્થાને ગુરૂ અને શુક્ર હોય તો અનુક્રમે પુરૂષના તથા કન્યાના આયુષ્ય અને સૌભાગ્યનો નાશ થાય છે, **દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં** કહ્યું છે કે—જો જામિત્ર સ્થાનમાં બે ક્રૂર ગ્રહ અને બે સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો કન્યા ત્રણ વર્ષમાં ભયંકર દારિદ્રય પામે છે. **ઉદયપ્રભસૂરિ** કહે છે કે—કેન્દ્રમાં રહેલ સૌમ્યો જામિત્ર દોષનો નાશ કરે છે,

તથા સાતમા સ્થાન સિવાય કેન્દ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેલ બુધ અથવા ગુરૂ પાદોન કે સંપૂર્ણ દૃષ્ટિથી ચંદ્રને દેખે તો ચંદ્રના જામિત્ર દોષનો ભંગ થાય છે. છઠ્ઠે નવમાંશથી પચાવનમા નવમાંશે શુક્ર કે ક્રૂર ગ્રહ હોય તો પરમ જામિત્ર દોષ થાય છે, જે સર્વથા ત્યાજ્ય છે. સ્ત્રીઓના જામિત્ર સ્થાન માટે એવો નિયમ છે કે—સાતમા સ્થાનમાં ક્રૂર ગ્રહો હોય, પણ લગ્નપતિ કે સૌમ્યગ્રહની દૃષ્ટિ કે યુતિ ન થતી હોય, તો તે યુવતિ પુત્ર વગરની થાય છે. તથા સપ્તમેશ, શુક્ર અને રવિ તે યુવતિના સ્વામી, સાસુ અને સસરો છે, ત્રો તે ત્રણ કુંડળીમા ઉચ્ચ હોય તો પતિ વગેરેને સુખકર છે.

યુતિ—ચન્દ્રની સાથે બીજો ગ્રહ હોય તો યુતિદોષ થાય છે.

" विवाह दीक्षयोर्लग्ने, घूनेन्दु ग्रहवर्जितौ । "

અર્થ—" વિવાહ અને દીક્ષાની લગ્નકુંડળીમાં સાતમું સ્થાન તથા ચન્દ્ર ગ્રહ વિનાના હોય તો શ્રેયસ્કર છે. "

' चन्द्रे सूर्यादि सयुक्ते, दारिद्यं मरणं शुभम् ।
सौख्यं सापत्न्य–वैराग्यं, पापद्वययुते मृतिः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" વિવાહ કુંડળીમાં રવિ વિગેરે ગ્રહોની સાથે રહેલો ચન્દ્ર કન્યાને અનુક્રમે દરિદ્રતા, મૃત્યુ, શુભ, સુખ, શોકયની પીડા, અને વૈરાગ્ય આપે છે. અને જો બે પાપગ્રહની સાથે ચન્દ્ર હોય તો મૃત્યુ થાય છે ॥ ૧ ॥ " એમ મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે દૈવજ્ઞવલ્લભ તો કહે છે કે—એકથી અધિક ક્રૂર કે સૌમ્ય ગ્રહ સાથે રહેલો ચન્દ્ર દીક્ષિતને મૃત્યુ આપે છે.

" चन्द्रः क्रमाद् ग्रहैः सार्क–मग्निभयमग्निमयं ।
संपदं महिमानं च, सौख्यं मृत्युं करोति हि ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ગ્રહો સાથે રહેલ ચંદ્ર અનુક્રમે અગ્નિભય,

અગ્નિભય, સંપદા, મહિમા, સુખ, અને મૃત્યુ કરે છે ॥૧॥ "
આ ઉપરથી બુધ ગુરૂ અને શુક્ર સાથેનો ચન્દ્ર શુભ છે, અને બીજા સાથે રહેલ ચન્દ્ર અશુભ છે, પણ વિવાહમાં તો સર્વથા ચન્દ્રની યુતિ ત્યજવી. વિવાહકુંડળીમાં રાહુ અને કેતુ સાથે ચન્દ્ર હોય તો કન્યા દુઃશીલ અને પરિવ્રાજિકા (કાપાલિની) થાય છે. ચન્દ્ર જુદા નક્ષત્રમાં હોય, ગ્રહોની જમણી બાજુએ ચાલતો હોય તો એક રાશિમાં બીજા ગ્રહ સાથે રહેલ ચન્દ્ર દોષકર નથી.

" लग्नाम्बुसप्तव्योमस्थी, भवेत् क्रूरग्रहोविधोः ।
आपीडा चैव संपीडा, भृग्वाद्याः वर्तिताः क्रमात् ॥१॥ "

અર્થ—" ચન્દ્રથી ૧-૪-૭-૧૦ મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહ હોય તો અનુક્રમે આપીડા, સંપીડા, ભૃગ્વાદ્ય અને વર્તિતા યોગ થાય છે ॥ ૧ ॥ જેમાં કાર્ય કરવાથી પોતાનો બંધુનો સ્ત્રીનો અને કાર્યનો નાશ થાય છે. "

" विलग्नस्थोऽष्टमो राशि-र्जन्मलग्नात् समन्मभात् ।
न शुभः सर्वकार्येषु, लग्नाच्चन्द्रस्तथाऽष्टमः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જન્મલગ્ન કે જન્મનક્ષત્રથી આઠમી રાશિ લગ્નમાં હોય, તથા આઠમા ભુવનમાં ચન્દ્ર હોય તે સર્વ કાર્યમાં શુભ નથી. ચન્દ્રના યુતિદોષની નિવૃત્તિ પણ થાય છે પરંતુ સંયોગી ગ્રહના ઉદયાસ્ત કાલાંશોના મધ્યભાગમાં થતા યુતિદોષ અતિ દુષ્ટ છે, અને તેની પહેલાનાં કે પછીના થનાર યુતિદોષનું ફળ ઇચ્છામાત્ર છે એમ શૌનક કહે છે.

ક્રાન્તિસામ્ય—સૂર્ય અને ચંદ્રના ભુક્ત રાશિ અંશ કલા અને વિકલાને એકઠા કરવાથી જો સંપૂર્ણ છ અને બારનો આંક આવે તો ક્રાન્તિસામ્ય દોષ થાય છે. તેમાં છ રાશિવાળા ક્રાંતિસામ્યનું નામ વ્યતિપાત અને બાર રાશિવાળા ક્રાન્તિ-સામ્યનું નામ પાત તથા વૈધૃત છે. સૂર્યનક્ષત્ર અને ચન્દ્ર નક્ષત્રના સમન્વયથી વિષ્કંભાદિ સત્યાવીશ યોગ થાય

છે, તેમાં અંશથી વજ્ર અને શુક્લથી પ્રીતિ સુધીના યોગોમા ક્રાન્તિસામ્યનો સભવ રહે છે. આ ક્રાન્તિસામ્યના ત્રણ દિવસો વર્જ્યા

" गतमेष्यद्वर्तमान, सुखलक्ष्म्यायुषां क्रमात् ।
क्रान्तिसाम्यं सृजेद् हानि, त्र्यहं तेनाऽत्र वर्जयेत ॥१॥ "

અર્થ— " પૂર્વ દિવસે થયેલ ક્રાન્તિસામ્ય, પછીના બીજે દિને થનાર ક્રાન્તિસામ્ય, અને વર્તમાન દિવસનુ ક્રાન્તિસામ્ય, અનુક્રમે સુખ લક્ષ્મી અને આયુષ્યનો નાશ કરે છે માટે ક્રાન્તિસામ્યનો દિવસ, તેની પહેલાનો દિવસ, અને પછીનો દિવસ; એમ ત્રણ દિવસ વર્જવા ॥ ૧ ॥ " કેટલાક આચાર્યો તો ક્રાન્તિસામ્યનો એક દિવસ વર્જવાનુ કહે છે, જ્યારે કેટલાક તો વિષવ્યાપ્ત અંગની જેમ માત્ર વ્યતિપાત ક્રાન્તિસામ્ય દોષવાળા દિનભાગનેજ અશુભ માને છે, અને બાકીના વારને કાર્ય કરવામાં નિર્દોષ માને છે.

તેના ફળ માટે વલ્લભ કહે છે કે—

" खड्गाहतोऽग्निना दग्धो, नागदष्टोऽपि जीवति ।
क्रान्तिसाम्य कृतोद्वाहो, म्रियते नाऽत्र संशयः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" તરવારથી ઘવાયેલો, અગ્નિથી દાઝેલો, અને સર્પથી ડસાયેલો પણ જીવે છે. પરંતુ ક્રાન્તિસામ્યમાં વિવાહિત થયેલ તો મૃત્યુ જ પામે છે એમાં સંશય નથી ॥૧॥ " ક્રાન્તિસામ્ય તો છ કે બાર રાશ્યક આવે ત્યારેજ થાય છે. એટલે—તેમાં એક અંશનો પણ ફારફેર હોય તો ઇષ્ટકાળે ક્રાન્તિસામ્ય હોતુ નથી. જો અધિક અંશ આવે તો ક્રાન્તિસામ્ય થઇ ગયું છે, અને ઓછા અંશ આવે તો હવે ક્રાન્તિસામ્ય થશે એમ સમજવાનુ છે. અને તે ઉપરથી ક્રાન્તિસામ્યની ઘડી-પળ શોધી ક્રાન્તિસામ્યનો નિશ્ચિતકાળ કરવાની જરૂર છે. તે માટે એવી રીતિ છે કે-સાયન સૂર્ય અનેચન્દ્રના રાશિ અંશ કળા અને વિકળાનો સરવાળો કરવો. જો છ કે બારનો

રાશ્યંક આવે તો ઇષ્ટકાળે ક્રાન્તિસામ્ય છે, પણ જો વધારે અંશ કળા આવે તો તેની વિકળા કરવી. બીજી તરફ સાયન સૂર્યની ગતિ કળા વિકલા અને ચન્દ્રની ગતિ કળા વિકળાનો સરવાળો કરી સ્પષ્ટ કળા કરવી, પછી આ ગતિ વિકળાવડે ઉપરોક્ત વિકળાને ભાગ દેવો, જેથી ભાગમાં ગત દિવસ આવશે. વળી શેષને ૬૦ થી ગુણી ગતિવિકળાથી ભાગવાથી ગત ઘડી વિગેરે આવશે. અને જો છ કે બારથી ઓછા અંશ હોય તો તેની પણ વિકલા કરી તેને ગતિવિકળાવડે ભાગવાથી ક્રાન્તિસામ્યના શેષ દિન ઘડી પલ વિગેરે આવશે. જેમકે—સંવત ૧૫૧૨ ના વૈશાખ શુદિ ૧૦ ગુરૂવારે મઘા નક્ષત્રમાં ઘડી ૧ પળ ૪૫ પછી ધ્રુવનો પ્રથમ પાદ ભોગવાયેલ છે. તે કાળે સૂર્ય ૦–૧૮–૫૦–૨૬ છે, સાયન સૂર્ય ૧–૪–૨૪–૨૬ છે, ગતિ કળા વિકળા ૫૭–૫૮ છે, ચન્દ્ર ૪–૧૧–૨–૩૦ છે, સાયન ચન્દ્ર ૪–૨૬–૩૬–૩૦ છે, અને ગતિકળા ૭૫૦ છે; તેમને એકઠાં કરવાથી ૬–૧–૦–૫૬ થાય છે, તો અહીં ક્રાન્તિસામ્ય વીતી ગયું છે. તેમાં ભુકત વિકળા ૩૬૫૬ છે, અને સૂર્ય–ચન્દ્રની ગતિવિકળા ૪૮૪૭૮ છે, એટલે ૩૬૫૬ ને ૪૮૪૭૮થી ભાગતાં દિન ૦ ઘડી ૪ અને પળ ૩૧ આવે છે. તો ઘડી ૪ અને પળ ૩૧ પહેલાં ક્રાન્તિસામ્ય થયું હતું.

બુધપંચક—સર્વોપરિ યોગ પણ ત્યજવો, જેનું નામ બુધપંચક અને બાણપંચક છે.

ઉદયથી ગયેલ લગ્નનું પ્રમાણ, સંક્રાન્તિ ભુક્ત દિવસ, અને એક મેળવી બુધને પાંચ સ્થાને જુદોજુદો લખવો. પછી તેમાં અનુક્રમે ૬–૩–૧–૮ અને ૭ ઉમેરી ૯ થી ભાગ દેવો. જો શેષમાં પાંચ વધે તો બાણપંચક થાય છે, જે પાંચનું ફળ અનુક્રમે કંકાસ, અગ્નિભય, નૃપભય, ચોર ઉપદ્રવ, અને મૃત્યુ છે; માટે પ્રતિષ્ઠા તથા વિવાહમાં તેનો ત્યાગ કરવો.

બીજે સ્થાને કહ્યું છે કે–તિથિ, વાર, નક્ષત્ર અને લગ્નના આંકને એકઠા કરી તેમાં જુદા જુદા ૧–૩–૪–૬ અને ૮ ઉમેરી

૯ થી ભાગ દેવા. જો શેષમા ૫ વધે તો **દિનત્યાજય** બુધપંચક થાય છે. જેમાં કાર્ય કરવાથી અનુક્રમે—રોગ, અગ્નિભય, નૃપભય, ચોર પીડા, અને મૃત્યુ થાય છે; તેથી તે દિવસે ત્યજવું.

પાંચે રાશિના શેષ સરવાળાને નવથી ભાગતાં શેષમાં પાંચ રહે તો **રાત્રિત્યાજય** બાણુપચક થાય છે. અને તે વખતે કાર્ય કરવાથી સર્પનો ભય થાય છે. અહીં લગ્ન ઈષ્ટકાળનુ રાત્રિનું લેવું.

નારચંદ્રમાં તો કહ્યુ છે કે—ભાગમાં આવેલ આકના સરવાળાને ૯ થી ભાગતાં શેષ ૫ વધે તો રાત્રિત્યાજય પંચક થાય છે.

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—પુરૂષનામ, નક્ષત્ર અને રવિ નક્ષત્રના સરવાળો કરી ૯ થી ભાગ દેવો. જે શેષ આંક રહે છે તેનાં નામ અનુક્રમે—ખર, હય, ગજ, મેષ, જંબુક, સિંહ, કાક, મોર અને હંસ છે. આમાં ખર, મેષ, જંબુક સિંહ, અને કાક; એ પાંચયોગો દુષ્ટ છે. આવીજ રીતે ઈષ્ટ ચંદ્રનક્ષત્ર અને પુરૂષનામ નક્ષત્રના સરવાળાને ૧૨ થી ભાગ દેવો જે શેષ રહે તેનાં નામ અનુક્રમે—હાથી, બળદ, પાડો, હંસ, શ્વાન, કાગડો, હંસ, મેષ, ગધેડો, જંબુક, નાગ અને ગરૂડ છે. આ દરેકનું ફળ નામ પ્રમાણે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—ચૈત્રાદિ ગત માસને બમણા કરી તેમાં વર્તમાન મહિનાના દિવસો મેળવી સાતે ભાગ દેવો. તેમાં જે શેષ રહે તેનું ફળ—લક્ષ્મી, કલહ, આનંદ, મૃત્યુ, ધર્મ, સમ અને વિજય છે. **આરંભાસિદ્ધિ**માં સમને બદલે ક્ષય ફળ દર્શાવ્યું છે.

રવિનક્ષત્રથી ચાલુ દિનાંક તિથિ વાર અને નક્ષત્રના સરવાળાને ૯ થી ભાગતાં શેષમાં સાત વધે તો **હિંબર** નામનો નિંદ્ય યોગ થાય છે. આ યોગની વિશેષ પ્રવૃત્તિ દક્ષિણમાં છે અન્યસ્થળે કહ્યું છે કે—

" गततिथ्यायुतलग्ने, नन्दध्ने पंचकं क्रमाज्ज्ञेयम् ।
मृतिरग्निर्नो नृपति-र्नो चोरो नो गदो नेति ॥ १ ॥ "

અર્થ—" શુદિ ૧ થી ચાલુ તિથિ સુધીમાં ગતતિથિ અને લગ્નનો સરવાળો કરી તેને ૯ થી ભાગ દેવો. શેષમાં ૧ થી ૯ સુધીનાં આંક રહે તેના નામ અનુક્રમે—૧ મૃત્યુપંચક, ૨ અગ્નિપંચક, ૩ નોપંચક, ૪ નૃપપંચક ૫ નિષ્પંચક ૬ ચોરપંચક, ૭ નિષ્પંચક, ૮ રોગપંચક, અને ૯ નિષ્પંચક છે ॥૧॥"

" याने चौरं व्रते रोगं, ग्रहारम्भेऽग्निपञ्चकम् ॥
चतुर्थं राजसेवायां, मृत्युं सर्वत्र वर्जयेत् ॥ २ ॥ "

અર્થ—" પ્રયાણમાં ચોરપંચક, વ્રતમાં રોગપંચક, ઘર વાસ્તુમાં અગ્નિપંચક, રાજકાર્યમા રાજપંચક, અને સર્વ કાર્યમાં મૃત્યુપંચક વર્જવાં ॥ ૨ ॥ "

જેમકે—૧૯૪૮ ના કાર્તિક શુદિ ૧૫ સુધીમાં તિથિ ૧૩ ગઇ છે. અને પુનમના સવારે સાતમું તુલાલગ્ન છે. તેનો સરવાળો ૨૦ થાય છે. તેને ૯ થી ભાગતાં શેષમાં ૨, રહે છે. તો કાર્તિક શુદિ ૧૫ ના સવારે અગ્નિ પંચક છે; તેથી તે દિને ઘરનું હરકોઇ કાર્ય કરવું નહીં. તથા કૃત્તિકાદિ નક્ષત્ર અને પાંચથી ભાંગતાં શેષ રહેલ તિથિ, તેને ભેગા કરી બારથી ભાગ દેવો. જો શેષમાં ૨–૫ અને ૯ આવે તો તે દિવસે કાર્ય કરવું નહિ.

લગ્નના ઇષ્ટ નવાંશના નામવાળી રાશિ સ્વામિયુક્ત કે સ્વામિદૃષ્ટ ન હોય અને ઇષ્ટ નવાંશથી પંચાવનમા નવાંશના નામવાળી રાશિ સ્વામિયુક્ત કે સ્વામિદૃષ્ટ ન હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. પણ ઇષ્ટ નવાંશ અને અમિત્ર નવાંશની રાશિઓ સ્વામિયુક્ત કે સ્વામીની દૃષ્ટિવાળી હોય તો શુભ છે.

લગ્નપતિ, નવાંશપતિ, અને ચન્દ્ર; નીચ સ્થાનના, અસ્ત, ક્રૂરની સાથે રહેલા, ક્રૂરથી જોવાયલા, અથવા શત્રુ ઘરના હોય તો તેનો પણ શુભકાર્યમાં ત્યાગ કરવો હિતકારક છે

આ પ્રત્યેક વિક્રમો લગ્નને નિર્બળ કરી નાખે છે આ સિવાય ક્રૂરવાર, ક્રૂરગ્રહયુક્તનક્ષત્ર, વિષ્ટિ, કંટક, કુલિક, વ્યતિપાત, વૈધૃત, અને યમ વિગેરે પણ લગ્નને નિર્બળ કરે.

નાંખે છે. ઉપરોક્ત પ્રત્યેક દોષો એકસત્તાક છે, એટલે તેઓ નિર્બળ ન હોય તો એકાકીજ લગ્નબળને હણી નાંખે છે.

અને ગણસાત્તાક વિલગ્નો નીચે મૂજબ છે. જે પૈકીના બે ત્રણ સાથે મળીને લગ્નને દૂષિત કરી નાખે છે—

૧ **ચન્દ્રની મૃતાવસ્થા**—યમ, સર્પ, રાક્ષસ અને અગ્નિના મુહૂર્તો, એટલે—૨-૧૨-૨૦-૨૧-૨૨-૩૦ મુહૂર્તો અન ક્ષયતિથિ કે વૃદ્ધિતિથિ, આ ત્રણનો યોગ થાય તો લગ્ન અશુભ ફળ આપે છે.

૨ ક્રૂર ગ્રહની લત્તા હોય, ઉપગ્રહ હોય, અને બૃહદ્ આયુધવાળો પાત હોય, તો તે લગ્નમાં કરેલ કાર્ય અશુભને માટે થાય છે.

૩ લગ્નમા કર્તરી દોષ હોય, લગ્નેશ સાથે ક્રૂર ગ્રહ હોય અને સૌમ્ય ગ્રહો પણ કર કે આપોક્લિમમાં હોય, તો લગ્ન અશુભને માટે થાય છે.

૪ જન્મરાશિ, સૌમ્ય ગ્રહયુક્ત કે સૌમ્યગ્રહથી જોવાયેલી ન હોય, લગ્ન પણ સૌમ્યગ્રહની દૃષ્ટિવાળુ ન હોય, અને કેન્દ્રમાં સૌમ્યગ્રહો ન હોય, તો આ ત્રણ યોગથી થયેલ વિલગ્ન લગ્નશુદ્ધિને નષ્ટ કરે છે.

૫ શુદ્ધિને વિષે સૂર્ય અને ગુરૂ સમરેખાવાળા હોય; અને લગ્નમાં પણ મધ્યમ ફળવાળા હોય, તથા કેન્દ્રમાં બે સૌમ્યગ્રહો ન રહ્યા હોય, તો પણ શુભકાર્યમાં વર્જ્ય વિલગ્ન થાય છે.

૬ ચન્દ્ર શુક્ર સાથે હોય, નવમે ભુવને એકલો પાપગ્રહ હોય, અને બારમે સ્થાને શનિ હોય, તો દુષ્ટ યોગ થાય છે.

૭ ફાગણ માસમાં મીનસંક્રાન્તિ હોય, જન્મતિથિ હોય, જન્મમાસ હોય, અને બારસું કે ચોથું લગ્ન હોય. તો તે વખતનું લગ્ન અશુભ ફળ આપે છે.

આ દરેક દોષોમાં ગંડાંત વિષ્ટિ પરમજામિત્ર વેધ વિગેરે કેટલાક દોષો અસાધ્ય છે, જે મિષ્ટાન્નમાં પડેલા ગરલ (વિષ) ની પેઠે વિશાળ ગુણસમૂહને પણ દૂષિત કરી નાખે છે. તથા કેટલાક દોષો સાધ્ય છે, જેનો પ્રતિકાર થઈ શકે છે, એ સવિસ્તર બીના આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં છે.

વિલગ્નશુદ્ધિ નીચે પ્રમાણે છે—

" तिथिवासर नक्षत्र–योगलग्नक्षणादिजान् ।
सबलान् हरतो दोषान्, गुरुशुक्रौ विलग्नगौ ॥ १ ॥
त्रिकोणकेन्द्रगावापि, भङ्गं दोषस्य कुर्वते ।
वक्रनीचारिगावापि, ज्ञजीवभृगुभानवः ॥ २ ॥"

અર્થ—" લગ્નમાં રહેલ ગુરૂ અને શુક્ર–તિથિ, વાર. નક્ષત્ર, યોગ, લગ્ન, અને ક્ષણાદિથી થયેલા બળવાન્ દોષોને હણે છે ॥૧॥ તથા ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલા બુધ ગુરૂ શુક્ર પણ દોષનો નાશ કરે છે, તેમજ વક્રી, નીચ, કે શત્રુગૃહી બુધ ગુરૂ શુક્ર અને રવિ શુભ હોય તો દોષનો નાશ કરે છે ॥૨॥ "

વક્રી નીચ કે શત્રુગૃહિ ગુરૂ પણ પોતાના ઉચ્ચમાં સ્વગૃહમાં, અને બુધ શુક્રની સાથે રહ્યો હોય તો શુભ છે.

" एकार्गलोपग्रहपातलत्ता जामित्रकर्तर्युदयादिदोषाः ।
लग्नेऽर्कचन्द्रेज्यगते विनश्यन्त्यर्कोदये यद्वदहो तमांसि ॥१॥"

અર્થ—" જેમ સૂર્યોદય થતાં અંધકારનો નાશ થાય છે, તેમ સૂર્ય, ચન્દ્ર અને ગુરૂવડે બળવાન્ લગ્ન હોય તો–એકાર્ગલ, ઉપગ્રહ, પાત, લત્તા, જામિત્ર, કર્તરી અને ઉદય વિગેરે દોષો નાશ પામે છે ॥૧॥

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" लग्नजातान्नवांशोत्थान्, क्रूरदृष्टिकृतानपि ।
हन्त्यङ्गीरसलग्नो दोषान्, व्याधीन् धन्वन्तरिर्यथा ॥ १ ॥"

અર્થ—" જેમ ધન્વંતરિ વ્યાધિઓને દૂર કરે છે તેમ

લગ્નમાં રહેલ ગુરૂ, લગ્નથી થયેલા નવાંશથી થયેલા અને ક્રૂર દૃષ્ટિથી થયેલા સમસ્ત દોષોને હણે છે. ॥ ૧ ॥ "

કેન્દ્ર અને ત્રિકોણમાં રહેલ ગુરૂની દૃષ્ટિથી ક્રૂર ગ્રહો પણ સૌમ્ય થાય છે.

" सौम्यवाक्पतिशुक्राणां, य एकोऽपि बलोत्कटः ।
क्रूरैरयुक्तः केन्द्रस्थः, सद्योऽरिष्टं विनष्टि सः ॥ १ ॥

અર્થ—" બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર પૈકીનો હરકોઇ એક ગ્રહ બળવાન્ હોય, ક્રૂર ગ્રહની સાથે ન હોય, અને કેન્દ્રમાં રહ્યો હોય, તો તે તત્કાળના અરિષ્ટનો નાશ કરે છે ॥ ૧ ॥ "

વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" हन्ति शतं दोषाणां, शशिजः समुदायिनां हि केन्द्रस्थः ।
शुक्रो हन्ति सहस्रं, बली गुरुर्लक्षमेकं हि ॥ १ ॥ "

અર્થ—" કેન્દ્રમાં રહેલ બુધ એક સાથે રહેલા સો દોષોને, શુક્ર હજાર દોષોને, અને બળવાન્ ગુરૂ લાખ દોષોને હણે છે. " ॥ ૧ ॥

૩-૬-૧૧ ભૂવનમાં રહેલ રવિ પણ સામાન્ય દોષોનો નાશ કરે છે, સર્વ ગ્રહોવડે બળવાન્ લગ્ન ન મળે તો.

" त्रयः सौम्यग्रहा यत्र, लग्ने स्युर्बलवत्तराः ।
बलवत्तदपि विज्ञेयं, शेषैर्हीनबलैरपि ॥ १ ॥ "

અર્થ—" જે લગ્નમાં ત્રણ સૌમ્યગ્રહો બળવાન્ હોય, તે લગ્ન બીજા હીન બળવાળા ગ્રહો હોવા છતાં બળવાન્ છે. ॥૧॥

પ્રથમ ભુવનનું નામ ઉદય છે, અને સાતમા ભુવનનું નામ અસ્ત છે; તેથી તેના ઉદિત અને અસ્તગત નવાંશથી જે શુદ્ધિ નિશ્ચિત કરાય છે તે ઉદયાસ્તશુદ્ધિ કહેવાય છે.

" पश्यन्नंशाधिपो लग्नं, भवेदुदयशुद्धये ।
अस्तांशेशस्तु लग्नान्त-मस्तशुद्ध्यै विलोकयन् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" લગ્નકુંડળીમાં ઉદિત નવમાંશનો પતિ નવમાંશને જુવે તો તે ઉદયશુદ્ધિને માટે થાય છે, અને સાતમા નવમાંશનો પતિ સાતમા સ્થાનને જોતો હોય તો તે અસ્તશુદ્ધિ માટે થાય છે. ॥ १ ॥"

યતિવલ્લભમાં તો કહ્યું છે કે—ઇષ્ટરાશિનો ઇષ્ટ નવમાંશ તે ઉદયાંશ, અને ઇષ્ટરાશિથી સાતમી રાશિનો તેટલામોજ નવમાંશ, અર્થાત્ ઇષ્ટ નવમાંશથી સાતમો કે પંચાવનમો નવમાંશ તે અસ્તાંશ કહેવાય છે. પોતપોતાના પતિવડે આ ઉદયાંશ અને અસ્તાંશના તુલ્ય નામવાળી રાશિ જોવામાં [illegible] આવ્યો ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ કરે છે. તથા લગ્નકુંડળીમાં ઇષ્ટ નવમાંશનો પતિ લગ્નને જોતો હોય, અને સપ્તમ નવાંશપતિ અસ્તભુવનને જોતો હોય, તો પણ ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ છે, એમ [illegible] પ્રકારાન્તર કહ્યું છે. ભાસ્કર કહે છે કે—

" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥१॥"

ભાવાર્થ—" [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] પોતપોતાના પતિ સાથે જોડાયેલા કે [illegible] [illegible] ન [illegible] તો કોઈ પુરૂષ, સ્ત્રી અને પુત્રનો [illegible] કે [illegible] પતિ સાથે જોડાયેલા કે પતિથી [illegible] પુત્રનો, સ્ત્રીનો કે પુત્રનો નાશ કરવા [illegible] [illegible] ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ [illegible] કાર્યના નાશની.

[illegible] [illegible] અસ્તશુદ્ધિનો [illegible] [illegible] [illegible] નિયમ નથી; [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી, [illegible] [illegible]

આત્મશુદ્ધિનો પ્રસંગ હોવાથી ગ્રહોની અસ્તદશા પણ વિચારે છે. સૂર્યના ૧૨-૧૭-૧૩-૧૧-૯ અને ૧૪ કિરણાંશ સુધિ ચન્દ્રાદિ ગ્રહો અસ્ત પામે છે, અને સૂર્ય કાન્તિના ચાર પ્રકાર આપેલ છે. અહીં સૂર્યાસ્ત હોય તો દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા વર્જ્ય છે સૂર્યના કિરણોમાં ચન્દ્ર અસ્ત પામે તે દિવસો પણ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે, અને ચન્દ્ર નિર્બળ હોય તો તારાબળથી કામ થાય છે.

ગુરૂ અને શુક્રનો અસ્ત હોય તો લગ્ન અશુભ છે. કેમકે ગુરૂ-શુક્રના અસ્તના વિવાહ કરવાથી, પુરૂષ અને સ્ત્રીનું મૃત્યુ થાય છે

" शीर्णे शुक्रोऽह्नानि पञ्च प्रतीच्यां,
प्राच्यां बालः त्रीण्यहानि स देव. ।
विपर्यये तानि दिशि प्रतीच्यां,
पक्षं मासोऽन्ये तु समाहदाहुः ॥ १ ॥"

અર્થ—" શુક્ર પશ્ચિમમાં પાંચ દિવસ વૃદ્ધ હોય છે, અને પૂર્વમા ત્રણ દિવસ બાળક હોય છે; તેથી વિપરીત ઉદયાસ્તમાં ત્રણ ગુણી અવસ્થા હોય છે. એટલે શુક્ર પૂર્વમાં પંદર દિવસ વૃદ્ધ, અને પશ્ચિમમાં નવ દિવસ બાળક હોય છે. તે બાળ અને વૃદ્ધ શુક્ર પ્રતિષ્ઠા ઉદ્યાપન વિગેરે સમસ્ત શુભ કાર્યમા વર્જવો. તથા ગુરૂ પંદર દિવસ બાળક અને પંદર દિવસ વૃદ્ધ રહે છે, તેનો શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો. કેટલાક તો ગુરૂ અને શુક્રના બાળક અને વૃદ્ધપણાના સાત સાત દિવસ કહે છે. ॥ ૧ ॥"

અન્યસ્થાને બાળક ગુરૂના ત્રણ દિવસ અને વૃદ્ધ ગુરૂના પાંચ દિવસ વર્જ્ય કહ્યા છે. ઉદયપ્રભ સૂરિના મત પ્રમાણે અસ્તદિન સાથે ગણતાં ગુરૂના દિન ૬૨, શુક્રના દિન ૧૩, અને પૂર્વાસ્ત શુક્રના દિન ૧૦૧ શુભ કાર્યમાં ત્યાજ્ય છે.

દીક્ષામાં બળવાન્ શુક્રને અશુભ માન્યો છે, તેથી શુક્રાસ્તમાં કે શુક્રના નિર્બળપણામાં દીક્ષા દેવી શુભકારક છે.

તથા સારંગ કહે છે કે—ગુરૂ અથવા શુક્ર અસ્ત પામે, અને તેજ કાળે જો બુધનો ઉદય થાય, તો આવા વખતમાં વિવાહિત થયેલ કન્યા આઠ પુત્રની માતા થાય છે. અસ્ત પામેલો બુધ શુભ કાર્યમાં મધ્યમ ફળવાળો છે.

દૈવજ્ઞ વલ્લભમા કહ્યું છે કે—

" राहौ दृष्टे शुभं कार्यं, वर्जयेद् दिवसाष्टकम् ।
त्यक्त्वा वेतालसंसिद्धिं, पापदं भयदं तथा ॥ १ ॥ "

અર્થ—" રાહુનાં દર્શન થાય ત્યારથી આઠ દિવસ સુધી ભૂત સાધના, પાપ દેનાર, તથા ભય કરાવનાર કાર્ય સિવાયનાં શુભકાર્યો કરવાં નહીં. ॥ ૧ ॥ " અને કેતુના ઉદયના દિવસે પણ શુભ કાર્ય સફળ થતું નથી.

અસ્તગ્રહના રાશિ લગ્ન અને નવાંશ શુભ કાર્યમાં વર્જ્ય છે.

હવે જન્મ રાશિ ગોચર અને વામવેધ કહીએ છીએ—

" शिष्य स्थापक कन्यानां, जीवेन्द्वर्कबलानि च । "

અર્થ—ઇષ્ટ લગ્નકાળે દીક્ષા લેનાર શિષ્ય, પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર, તથા પરણનાર કન્યાનાં ગુરૂ, ચન્દ્ર અને સૂર્યનાં બળ જોવાં." અને ગુરૂ વર અને પ્રતિમાનું ચન્દ્રબળ જોવું, જે જન્મ રાશિથી જોવાય છે.

ઇષ્ટકાળની લગ્નકુંડલી તૈયાર કરવી, પછી જન્મ રાશિને લગ્નમાં સ્થાપી શુદ્ધિ તપાસવી, જે નીચે મુજબ છે—

જન્મ રાશિથી ૩-૬-૧૦-૧૧ સ્થાને રવિ હોય, ૧-૩-૬-૭-૧૦-૧૧ મે સ્થાને ચંદ્ર હોય, ૩-૬-૧૧ સ્થાને મંગળ હોય, ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧ સ્થાને બુધ હોય, ૨-૫-૭-૯-૧૧ સ્થાને ગુરૂ હોય, ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧-૧૨ મે [illegible] શુક્ર હોય, ૩-૬-૧૧ મે સ્થાને શનિ હોય, અને ચન્[illegible] ની રાશીથી ૩-૬-૧૦-૧૧ સ્થાને રાહુ હોય તો [illegible] છે.

ખરી શુક્લપક્ષ હોય તો જન્મ રાશિથી ૨-૫-૯ મા સ્થાને રહેલ ચન્દ્ર પણ શુભ છે. પૂર્ણભદ્ર કહે છે કે—૮ મે સ્થાને રહેલ શુક્ર શુભ નથી. કેટલાક આચાર્યો તો કહે છે કે—કૃષ્ણપક્ષના સ્પષ્ટ ચન્દ્ર પણ જન્મ રાશિથી ૩-૬-૭-૧૦-૧૧ ભુવને હોય તો શુભ છે.

તથા મેષ વિગેરે બાર રાશિવાળાને અનુક્રમે ૧-૫-૯-૨-૬-૧૦-૩-૭-૪-૮-૧૧ અને ૧૨ મો ચન્દ્ર ઘાતચન્દ્ર કહેવાય છે, તેનો દરેક કાર્યમાં ત્યાગ કરવો.

" त्रिषडदशमे चैवै-कादशे दिनेशतः ।
शरीरे पुष्टिकर्ता च, शनि र्मोक्षो न संशय ॥ १ ॥"

અર્થ—" જન્મરાશિથી ૩-૬-૧૦ અને ૧૧મે સ્થાને રહેલ શનિ શરીરને પુષ્ટ કરે છે, તેમાં સંશય નથી ॥ ૧ ॥"

જન્મરાશિથી ૫-૭-૯ સ્થાને રહેલ શનિ મધ્યમ છે, અને જન્મરાશિથી ૧-૨-૪-૮ અને ૧૨ મા સ્થાને રહેલ શનિ દુષ્ટ છે.

શનિ એક રાશિમાં ૨॥ વરસ રહે છે, તેથી જ્યારે જન્મરાશિથી ૧-૨-૪-૮ કે ૧૨ મી રાશિમાં શનિ હોય ત્યારે પનોતી બેઠી કહેવાય છે. તેમાં જન્મરાશિથી ૧૨-૧ અને ૨ ભુવનમાં શનિ ફરે છે ત્યારે ૭॥ વરસ જાય છે, તે સાડસાત (સાર્ધસપ્ત, સાડાસાતી) વર્ષની પનોતી એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

જે દિવસે શનિની પનોતી બેસે તે દિવસે જન્મરાશિથી ૧-૬-૧૧ સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો સોનાને પાયે, ૨-૫-૯ સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો રૂપાને પાયે, ૩-૭-૧૦ મે સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો ત્રાંબાને પાયે, અને ૪-૮-૧૨ મે સ્થાને ચન્દ્ર હોય તો લોઢાને પાયે પનોતી બેઠેલી જાણવી. આ રીતે લોઢાને અને સોનાને પાયે બેઠેલી પનોતી દુઃખકારક છે.

જન્મના રાશિગોચરની પેઠે જન્મના નક્ષત્રગોચરની શુદ્ધિ પણ જરૂરી છે, તેમાં શનિની ગોચરશુદ્ધિ માટે ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—તાત્કાલિક શનિનક્ષત્રથી જન્મનક્ષત્ર સુધી

ગર્ભાદિ ગ્રહમાં દરકોઈ ગ્રહ નિર્બળ, પ્રતિકૂળ, કે નેષ્ટ હોય તો અનુક્રમે—પદ્મપ્રભસ્વામી, ચન્દ્રપ્રભસ્વામી, વાસુપૂજ્યસ્વામી, વિમલનાથ, આદિનાથ, સુવિધિનાથ, મુનિસુવ્રતસ્વામી, નેમિનાથ, અને પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પરિકર (પરઘર) વાળી પ્રતિમાની પૂજા કરવાથી શાંતિ થાય છે *

વેધ વિના કાર્ય કરનાર મનુષ્ય પાછો પડે છે, માટે ગોચરશુદ્ધિ કર્યા પછી દરેક ગ્રહોની વેધથી થયેલ અશુદ્ધિ અને વામવેધથી થયેલ શુદ્ધિ તપાસવી. ગોચરથી શુભ થયેલો હરકોઈ ગ્રહ વેધકસ્થાનમા રહેલ ગ્રહવડે વિંધાયાથી અશુભ થાય છે, અને ગોચર વડે દુષ્ટ થયેલ ગ્રહ વેધ્યસ્થાનમાં રહેલ ગ્રહથી વામવેધે વીંધાયાથી શુભ થાય છે, તથા દુષ્ટગ્રહ પણ સૌમ્ય થાય છે.

ગ્રહોના શુભસ્થાનો અને વેધક સ્થાનો આ પ્રમાણે છે—

રવિનું શુભસ્થાન ૩–૬–૧૦–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધક સ્થાન ૯–૧૨–૪–૫ છે.

ચન્દ્રનું શુભસ્થાન ૧–૩–૬–૭–૧૦–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૫–૯–૧૨–૨–૪–૮ છે.

મંગળનું શુભસ્થાન ૩–૬–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધક સ્થાન ૧૨–૪–૯ છે,

બુધનું શુભસ્થાન ૨–૪–૬–૮–૧૦–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૫–૩–૯–૧–૮–૧૨ છે.

ગુરૂનું શુભસ્થાન ૨–૫–૭–૯–૧૧ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૧૨–૪–૩–૧૦–૮ છે.

શુક્રનું શુભસ્થાન ૧–૨–૩–૪–૫–૮–૯–૧૧–૧૨ છે, અને અનુક્રમે વેધકસ્થાન ૮–૭–૧–૧૦–૯–૫–૧૧–૩–૬ છે.

---

* પરિકરવાળી પ્રતિમાના આસનમાં નવગ્રહનાચિન્હો હોય છે તો તેની પૂજા કરવી, પણ તે ન મળે તોપછી પરિકરથી રહિત પ્રતિમાની પૂજા કરવી.

હવે ગ્રહોનું બળાબળ કહીએ છીએ—

પૂર્વ દિશાનો પતિ સૂર્ય છે. ત્યાર પછીની—અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાનના અધિપતિ અનુક્રમે—શુક્ર, મંગળ, રાહુ, શનિ, ચન્દ્ર, બુધ અને ગુરૂ છે. તથા બ્રાહ્મણ વર્ણના સ્વામી ગુરૂ અને શુક્ર છે, ક્ષત્રિય વર્ણના સ્વામી રવિ અને મગળ છે, વૈશ્ય વર્ણનો સ્વામી ચન્દ્ર છે, શૂદ્રોનો સ્વામી બુધ છે, અને સૂત્રધાર વિગેરે સંકર જાતિનો સ્વામી શનિ છે.

લગ્નભુવનમાં બારમું, પહેલું અને બીજું સ્થાન પૂર્વ-દિશામાં છે, તેમાં ગુરૂ અને બુધ બળવાન્ છે. ત્રીજું ચોથું અને પાંચમુ ભુવન ઉત્તરદિશામાં છે, તેમા શુક્ર અને ચન્દ્ર બળવાન્ છે. છટ્ટુ, સાતમું અને આઠમું ભુવન પશ્ચિમ દિશામા છે, તેમાં શનિ બળવાન્ છે. તથા નવમું, દસમું અને અગ્યારમું ભુવન દક્ષિણ દિશામાં છે. તેમાં રવિ અને મંગળ બળવાન્ છે.

ચન્દ્રથી ઉપચય સ્થાનમાં રહેલ ગ્રહોની ચન્દ્ર સાથે તાન સંજ્ઞા થાય છે, તથા પરસ્પર એક-બીજાથી ઉપચય સ્થાનમાં રહેલ ગ્રહોની તાન સંજ્ઞા થાય છે. આ તાન સંજ્ઞાવાળા ગ્રહો એક બીજાના કાર્યને વિસ્તારે છે.

કેન્દ્રમાં રહેલા સ્વગૃહી ઉચ્ચસ્થ અને ત્રિકોણસ્થ ગ્રહો પરસ્પર કારક હોય છે, જેમાંનો દસમા ભુવનમાં રહેલ ગ્રહ અતિકારક હોય છે. ચન્દ્રની દ્રષ્ટિથી આ કારક ગ્રહો વિશેષ બળવાન્ છે. આ સિવાય બીજી રીતે પણ કારક ગ્રહો હોય છે. ઉદયપ્રભસુરિ કહે છે કે—જન્મપતિ અથવા લગ્નપતિ ક્રૂર હોય, લગ્નમાં હોય, પણ જો તાન કે કારક હોય તો શુભ છે. આ સિવાયનો સૌમ્યગ્રહ પણ અશુભ છે. બીજે કહ્યું છે કે—

" शुभराशौ शुभांशे वा, कारके धनवान् भवेत् ।
सदंशके शुभे केन्द्रे, राजा नूनं प्रजायते ॥ १ ॥

અર્થ—" જેની જન્મકુંડલીમાં શુભરાશિ અને શુભ નવાંશવાળો કારક હોય તે ધનવાન્ થાય છે. તથા કેન્દ્રનો શુભ કારકાંશ હોય તો તે નિશ્ચયે રાજા થાય છે. ॥ ૧ ॥ ".

ગ્રહોનું **હર્ષસ્થાન** ચાર પ્રકારે છે. પહેલું હર્ષસ્થાન પોતપોતાનું ઉચ્ચ સ્થાન છે. બીજું હર્ષસ્થાન સાતે ગ્રહોનું અનુક્રમે–નવમું, ત્રીજું, છઠ્ઠું, પહેલું, અગીયારમું, પાંચમું અને બારમું ભુવન છે ત્રીજું હર્ષસ્થાન–સ્ત્રીગ્રહોનું રાત્રિ કે સંધ્યા, તથા પુરૂષ અને નપુંસક ગ્રહોનું દિવસ છે. ચોથું હર્ષસ્થાન પુરૂષ નપુંસક ગ્રહોનું કેન્દ્ર પાંચ, છ, અગ્યાર અને બારમું ભુવન છે; તથા સ્ત્રીગ્રહોનું કેન્દ્ર બીજું, ત્રીજું, આઠમું અને નવમું ભુવન છે. આ ચારે પ્રકારના હર્ષસ્થાનમાં રહેલો ગ્રહ **હર્ષી** મનાય છે.

દરેક ગ્રહો પોતાના તાત્કાલિક ભુવનથી ત્રીજે અને દસમે સ્થાને એક પાદ દ્રષ્ટિથી, પાંચમે અને નવમે ભુવને બે પાદ દ્રષ્ટિથી, ચોથે અને આઠમે ભુવને ત્રણ પાદદ્રષ્ટિથી, તથા સાતમે સ્થાને સંપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી જુએ છે. વળી શનિને એક પાદદ્રષ્ટિ, ગુરૂને બે પાદદ્રષ્ટિ, અને મંગળને ત્રણ પાદદ્રષ્ટિ હોતી નથી; એટલે તેઓ તે સ્થાનને પણ સંપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી જુએ છે જ્યોતિષસારમાં દ્રષ્ટિપાતનાં સ્થાનો બીજાં દેખાડેલ છે, પણ તે માન્યતા અત્યારે પ્રસિદ્ધ નથી. સૌમ્યગ્રહ વડે દેખાયેલો કે મિત્રગ્રહની દ્રષ્ટિવાળો ગ્રહ બળવાન્ છે.

પ્રશ્ન પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" पापः शीघ्रः शुभो वक्री, बालो वृद्धोऽरिभोऽस्तगः ।
नीचः पापान्तरेऽष्टस्थे, ग्रहको बलवर्जितः ॥ १ ॥ "

અર્થ—અતિચારી ક્રૂરગ્રહ, વક્રી શુભગ્રહ, બાળ, વૃદ્ધ, શત્રુના ઘરમાં રહેલો, અસ્ત પામેલો, નીચ સ્થાને રહેલો, ક્રૂર ગ્રહ સાથે એકઠો થયેલો, (બે ક્રૂર ગ્રહની મધ્યમાં રહેલો) અને આઠમા ભુવનમાં રહેલો ગ્રહ નિર્બળ છે. **ભુવનદીપક**ની વૃત્તિમાં છે કે—

" स्वे–मित्रेनीचगो वक्रैः, स्वरास्यंस्ताऽरिवर्गगः ।
लग्नाद् द्वादशगैः षष्ठैः, क्रूरैर्युक्तोऽथ वीक्षितः ॥ १ ॥
याम्यो राहोस्य-पुच्छर्क्षस्थो, बालो वृद्धोऽस्तगो जितः ।
मुर्मुशिले मृगेरिफे, पापैरित्यबलो ग्रहः ॥ २ ॥

અર્થ—" સ્વનીચ સ્થાનમાં રહેલો, મિત્રના નીચ સ્થાનમાં રહેલો, વક્રી, પોતાના ઘરથી સાતમા સ્થાનમા રહેલો, શત્રુના છ વર્ગમાં રહેલો, બારમે ભુવને રહેલો, છઠ્ઠે સ્થાને રહેલો, ક્રૂર ગ્રહોથી જોડાયેલો ક્રૂર ગ્રહોથી જોયેલો ॥ ૧ ॥ દક્ષિણાયનમાં રહેલો, રાહુના મુખ નક્ષત્રમા રહેલો, રાહુના નક્ષત્રથી પંદરમાં નક્ષત્રમાં રહેલો, બાલ ગ્રહ, વૃદ્ધ ગ્રહ, અસ્ત પામેલો ગ્રહ, યુદ્ધમાં જીતાયેલો તથા શીઘ્ર ગતિવાળા ક્રૂર ગ્રહથી થયેલ મુશુરિલ અને મૃગરિફ યોગવાળો ગ્રહ નિર્બળ છે. ॥ ૨ ॥ (आ॰ ४-४७)

આ ઉપરથી એટલું પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે—પોતાના કે મિત્રના નીચ નવાંશમાં રહેલો ગ્રહ, અધિ શત્રુના છ વર્ગમા રહેલો ગ્રહ, અલ્પ બિંબવાળો, રૂક્ષ બિંબવાળો, કાંતિ રહિત, યુદ્ધમાં દક્ષિણગામી, અને ઉત્તર ગામી શુક્ર પણ નિર્બળ છે, આપોક્લિમમા રહેલા ગ્રહો નિર્બળ છે, અને પણ ફરમાં રહેલા ગ્રહો મધ્યમ બલી છે. લલ્લે દેખાડેલી અગ્યાર અવસ્થાવાળા ગ્રહો પૈકીના વિકલ. ખલ, પીડીત અને દીન ગ્રહ નિર્બળ છે.

દૈવજ્ઞવલ્લભ કહે છે કે—સૌમ્યદૃષ્ટ અશુભ ગ્રહ તથા શત્રુદૃષ્ટ કે ક્રૂરદૃષ્ટ સૌમ્ય ગ્રહ પણ નિષ્ફળ છે.
ગ્રહોનું બળ વીશ પ્રકારે છે

" स्वे-मित्र- स्वोच्च-मार्गस्थे-स्वे-मित्रवर्गगो द्विजः ।
सधी चोत्तरचारी च, शुक्रेत-सौम्यदृष्टोऽपि च ॥ १ ॥
त्रिकोणी-ऽऽर्धगतो स्थगतः, केन्द्रे वर्गोत्तमांशगः ।
कुंथुसितं मृगेरिफं, यदि सौम्यैर्ग्रहैः सह ॥ २ ॥

सर्वयोगे भवेदेवं, बलानां विंशतिर्ग्रहे ।
यावद्बलयुताः खेटा–स्तावद्विंशोपकाः फलम् ॥ ३ ॥

અર્થ—"સ્વગૃહી મિત્રગૃહી, પોતાના નક્ષત્રમાં રહેલો, ઉચ્ચનો હોય, માર્ગી, પોતાના ૭ વર્ગમાં રહેલો, મિત્રના વર્ગમાં રહેલો, ઉદય પામેલો, જય પામેલો, ઉત્તર ચારી, મિત્રની દૃષ્ટિવાળો સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટિવાળો ॥૧॥ ત્રિકોણમાં રહેલો, લગ્નથી આય (૧૧) ભુવનમાં રહેલો, હર્ષી, વર્ગોત્તમનવાંશમાં રહેલો, સૌમ્ય ગ્રહો સાથે મુથુશિલ યોગવાળો, અને સૌમ્ય ગ્રહો સાથે મૂશરિફ યોગવાળો ગ્રહ સંપૂર્ણ બળવાન્ છે. ॥ ૨ ॥

આ પ્રમાણે સર્વ યોગ થવાથી ગ્રહમાં વીશવસા બળ થાય છે, તેથી જેટલા ગ્રહ બળવાન્ હોય તેટલા વસા ફળ મનાય છે ॥ ૩ ॥ ૯-૨૪

આ ઉપરથી મિત્રના નવાંશમા રહેલો, અધિમિત્રની રાશિમાં રહેલો, અધિમિત્રના નવાંશમાં રહેલો, લગ્નના ઉદિતાંશમાં રહેલો, ઘણા દિવસથી ઉદય પામેલો, સ્થૂલ બિંબવાળો, વિપુલ, સ્પષ્ટ કિરણવાળો, અને સ્નિગ્ધ ગ્રહ પણ બળવાન્ છે. તથા વર્ષેશ, માસેશ, દિનેશ, હોરેશ, કારક, તાન, અને સદ્યઃ સફલ ગ્રહ પણ બળવાન્ છે.

લલ્લે કહેલા દીપ્ત, સ્વસ્થ, મુદિત, શાંત, શક્ત, પ્રવૃદ્ધવીર્ય, અને અધિવીર્ય ગ્રહ પણ બળાવન્ છે.

સ્ત્રી રાશિમા સ્ત્રી ગ્રહો બળવાન્ છે, પુરૂષ રાશિમાં અસ્ત્રી ગ્રહો બળવાન્ છે, શુકલ પક્ષમાં સૌમ્ય ગ્રહો બળવાન છે, અને કૃષ્ણપક્ષમા ક્રૂર ગ્રહો બળવાન્ છે. ત્રણ ત્રણ લગ્નથી થયેલ ચાર દિશામા ઉપર દર્શાવેલ ગ્રહો પણ બળવાન્ છે. ગુરૂ શુક્ર અને રવિ દિવસે બળવાન્ છે, ચંદ્ર મંગળ અને શનિ રાત્રે બળવાન્ છે, બુધ અહોરાત્રિમાં બળવાન્ છે, રવિ અને ચંદ્ર ઉત્તરાયણમા બળવાન છે, તથા બીજા પાંચ ગ્રહો વક્રી હોય તો બળવાન્ છે. કેટલા એકના મતે વક્રી ગ્રહ નેષ્ટ છે, કેમકે બળવાન્ વક્રી ગ્રહ દુષ્ટ છે, અને બળવાન સ્નિગ્ધ ગ્રહ શુભ છે.

પણ બારમોભાવ તો અત, ત્રિકોણ અને ચંદ્ર શનિનું અમાન ફળ દેનારેલ છે અને નારપતિજયચર્યામાં કહ્યું છે કે—લગ્ન અરોહ્ની બાદ તો અનિષ્ટ છે, તથા ફળ ગ્રહો ની થાય તો અધિક ફળ છે.

ગ્રહોના બળઅધિક બળ માટે કહ્યું છે કે

" ચન્દ્રાર્કીશ્વરાસ્તારાદિ—સ્થિતચન્દ્રાર્ધા ચદ્યોતર વલિન ।
ગૈવાદિકબલોત્તમ્, બલાદ્યે ત્વાદ્યધિકચિન્તા ॥ ૧ ॥"

અર્થ- " શનિ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, ચંદ્ર અને સૂર્ય ઉત્તરોત્તરપણે અધિક બળવાળા છે. આ તે સર્વ બળ છે, તેના વિચાર બહુ સાવધાનીથી આવશ્યક છે ॥ ૧ ॥

પૂર્ણભદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" લગ્નાદ્યાદ્યમધ્યેષુ, બલે પૂર્ણાન્યમધ્યમમ્ । "

અર્થ—" લગ્નના આદિ અંત અને મધ્યમાં અનુક્રમે પૂર્ણ અલ્પ અને મધ્યમબળ છે." વળી કહે છે કે—

" લગ્નફલં સ્વાંશકે સ્પષ્ટમ્ "

અર્થ—" લગ્નનું ફળ અંશમાં સ્પષ્ટ છે, એટલે લગ્નથી નવાંશ અધિક બળવાન્ છે. "

ગ્રહોનું એક પાદ દૃષ્ટિથી પાંચ વસા, બે પાદ દૃષ્ટિથી દસ વસા, ત્રણ પાદ દૃષ્ટિથી પંદર વસા, અને સંપૂર્ણ દૃષ્ટિથી વીશ વસા ફળ છે. મુહૂર્તસારમાં કહ્યું કે—

" વર્ષ-માસ-દિન હોરેશ—વૃદ્ધિઃ પંચોત્તરા ફલે । "

અર્થ—" વર્ષેશ, માસેશ, દિનેશ અને હોરેશ ગ્રહથી ફળમાં પાંચ પાંચ વસાની વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે વર્ષેશ પાંચ વસા માસેશ દસ વસા, દિનેશ પંદર વસા અને હોરેશ વીશ વસા ફળ આપે છે. તથા ત્રૈલોક્ય પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" રૂપા ૨૦ ધે ૧૦ પાદ ૫ વીર્યાઃ સ્યુઃ કેન્દ્રાદિસ્થા નભશ્ચરાઃ ।"

અર્થ—" આપોક્લિમમાં રહેલા ગ્રહો પાંચ વસા, પણ

ફરમા રહેલા ગ્રહો દશ વસા. અને કેન્દ્રમાં રહેલા ગ્રહો વીશ વસા ફલ આપે છે."

" सड्ढुद्दीमा रविणो, पण ससिणो तिन्नि हुन्ति तह गुरुणो ।
दो दो बुह–सुक्काणं, सड्ढा सणि–भोम–राहूणं ॥ १ ॥"

અર્થ—" સૂર્યના સાડાત્રણ, ચંદ્રના પાંચ, ગુરૂના ત્રણ, બુધ તથા શુક્રના બે, અને શનિ મંગળ તથા રાહુના દોઢ દોઢ વસા હોય છે. ॥૧॥ આ સર્વ મળીને વીશ વસા થાય છે. સર્વ ગ્રહોમાં દરેક રેખાનાના ગ્રહોવડે વીશ વસાવાળું લગ્ન થાય છે.

જન્મરાશિ ગોચર કરતા ગ્રહની અષ્ટવર્ગ શુદ્ધિ વધારે બળવાન છે —

" स्वोच्चस्थे बलं पूर्णं, पादोनं मित्रभे गृहे ।
अर्धं समगृहे ज्ञेयं, पादं शत्रुगृहे स्थिते ॥ १ ॥
बलपूर्णे फलं [illegible], त्रिगुणं स्वोच्चत्रिकोणे ।
[illegible] फलं शीघ्रं, नीचस्थोऽपि फलं [illegible] ॥२॥" (म० ४४)

અર્થ—" ગ્રહોનું પોતાના ઘરમાં સંપૂર્ણ, [illegible] [illegible] [illegible], સમાન ગ્રહની રાશિમાં અર્ધું, શત્રુના ઘરમાં [illegible] ॥ ૧ ॥ તથા વળી ગ્રહનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ૨ ॥ " આ વળી ગ્રહોનું [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રકરણમાં કહ્યું છે.

" [illegible] ।"

[illegible]

" [illegible] ।"

अर्थ—" मित्र स्थानमां, पोताना घरमां, त्रिकोणमां, अने उच्च स्थानमां रहेल ग्रह एकेक पादनी वृद्धिथी फळ आपे छे."

बृहज्जातकनी वृत्तिमां कह्युं छे के—तिथिथी चंद्र सो गणुं, अने चंद्रथी लग्न हजार गणुं बळवान् छे. तेनाथी पण होरा, द्रेष्काण, नवांश, द्वादशांश, अने त्रीशांश उत्तरोत्तर पांच पांच गणा वधारे बळवान् छे. शौनक कहे छे के—

" रूपं सदृश वर्गे, स्वदिने द्विगुणं स्वकालहोरायाम्।
त्रिगुणमरिवर्गयोगे, फलस्य पात्यस्तृतीयांशः ॥ १ ॥ "

अर्थ—" ग्रहनुं फळ पोताना वर्गमां सरखुं छे, पोताने दिवसे बमणुं छे, पोतानी काळहोरामा त्रण गणुं छे, अने शत्रुना वर्गने योगे त्रीजा भागनुं छे ॥ १ ॥ "

लल्ल कहे छे के—

" बलिनः कण्टकसंस्था, वर्षाधिपमासदिवसहोरेशाः।
द्विगुणशुभाशुभफलदा, यथोत्तरं ते परिज्ञेयाः ॥ १ ॥ "

अर्थ—" केन्द्रमां रहेला वर्षेश, मासेश दिनेश, अने होरेश बळवान् छे; तथा उत्तरोत्तर बमणा बमणा शुभाशुभ फळने आपनारा छे ॥ १ ॥ "

" पूर्णं खेटाष्टकबलं २०, ऊनं पादेन गोचरं १५ प्रोक्तम्।
वेधोत्यमर्धबलं १०, पादबलं दृष्टित. खचरे ॥ १ ॥ "

अर्थ—"ग्रहोनुं आठ ग्रहोमां संपूर्ण, गोचरनुं पोणुं, वेधनुं अर्धुं, अने दृष्टिनुं एक पाद बळ होय छे ॥ १ ॥ "

दैवज्ञ वल्लभ कहे छे के—

" बलवानुदितांशस्थः, शुद्धं स्थानफलं ग्रह।
दद्याद् वर्गोत्तमांशे च, मिश्रं शेषांशसंस्थितः ॥ १ ॥ "

अर्थ—" उदयना नवांशमां अने वर्गोत्तम नवांशमां रहेलो ग्रह बळवान् छे. अने ते स्थाननुं फळ पूर्ण आपे छे; तथा बीजा नवांशोमां रहेलो ग्रह मध्यम फळ आपे छे ॥१॥"

સમરાશિમાં શુક્ર તથા ચન્દ્રનું અને વિષમ રાશિમાં બાકીના ગ્રહોનું પાંચ વસા બળ છે. પહેલા મધ્યમ અને છેલ્લા દ્રેષ્કાણમાં ક્રમે પુરુષ ગ્રહો, નપુંસક ગ્રહો, અને સ્ત્રી ગ્રહોનું એક ચતુર્થાંશ બળ છે. બીજે સ્થાને તો કહ્યું છે કે-ગ્રહોનું પોતાના ઘરમાં અર્ધું, મિત્રગ્રહની રાશિમાં ચોથા ભાગનું, અધિમિત્રની રાશિમાં દોઢ ચોથા ભાગનું, સમગ્રહ મિત્ર તથા અધિમિત્રની રાશીમાં આઠમા ભાગનું, શત્રુરાશિમાં સોળમા ભાગનું, અને અધિશત્રુ ગ્રહની રાશિમાં બત્રીશમા ભાગનું બળ હોય છે. વળી કહ્યું છે કે-દરેક ગ્રહોનું ઉચ્ચમાં ૬૦ વસા ત્રિકોણમાં ૪૫ વસા, પોતાના ઘરમાં ૩૦ વસા, અધિમિત્રની રાશીમાં ૨૨॥ વસા, મિત્રના ઘરમાં ૧૫ વસા, સમના ઘરમાં ૭॥ વસા, શત્રુના ઘરમાં ૩॥ વસા, અધિશત્રુના ઘરમાં ૨ (૧૩/૧૬ સાઠમાંથી બત્રીશમા ભાગ જેટલું) વસા, અને નીચ સ્થાનમાં ૦ વસા બળ હોય છે. આ દરેક વસાને ૬૦ માંથી બાદ કરવાથી અશુભ ફળના વસા આવે છે. દરેક બળ લખી સરવાળો કરવાથી તાત્કાલિક લગ્નનું **સ્થાનબળ** તૈયાર થાય છે.

હવે પ્રત્યેક ગ્રહનું વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કહીએ છીએ. **નારચન્દ્રમાં** કહ્યું છે કે—

" न तिथिर्न नक्षत्रं, न वारो न च चन्द्रमाः ।
लग्नमेकं प्रशंसन्ति, त्रिषडेकादशे रवौ ॥ १ ॥

અર્થ—" ત્રીજે છઠ્ઠે અને અગ્યારમે ભુવને રવિ હોય તો તે લગ્ન પ્રશંસાપાત્ર છે, પછી તિથિ નક્ષત્ર વાર કે ચન્દ્રની જરૂરી રહેતી નથી. ॥ ૧ ॥ "

" कर्तुरनुकूलयोगिनि, शुभेक्षिते शशिनि वर्धमाने च ।
ताराबलेऽभीष्टे, सर्वेऽर्थाः सिद्धिमुपयान्ति ॥ १ ॥ "

અર્થ—" કર્તાને અનુકૂલ યોગવાળો, શુભ ગ્રહે જોયેલો અને વૃદ્ધિ પામતો ચન્દ્ર હોય; તથા શુભ તારાનો યોગ હોય તો સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧ ॥ "

" सर्वत्राऽमृतरश्मे–र्बलं प्रकल्प्याऽन्यखेटजं पश्चात् ।
चिन्त्यं, यतः शशाङ्के, बलिनि समस्ता ग्रहाः सबलाः ॥१॥"

અર્થ—" પ્રથમ સર્વત્ર ચન્દ્રનું બળ કલ્પીને પછી બીજા ગ્રહોનું બળ ચિંતવવું, કેમકે-ચન્દ્ર બળવાન્ હોય તો સર્વ ગ્રહો બળવાન્ હોય છે. ॥ ૧ ॥"

શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" सौम्य–वाक्पति–शुक्राणां, य एकोऽपि बलोत्कटः ।
क्रूरैरयुक्तः केन्द्रस्थः, सद्योऽरिष्टं पिनष्टि सः ॥ १ ॥"

અર્થ—" બુધ ગુરૂ અને શુક્ર પૈકીનો હરકોઇ એક ગ્રહ બળવાન્ હોય, ક્રૂર ગ્રહ તેની સાથે ન રહેલો હોય, અને પોતે કેન્દ્રમાં હોય તો તાત્કાલિક દુષ્ટ યોગનો નાશ કરે છે. ॥ ૧ ॥" (૯-૩૪)

" बलिष्ठः स्वोच्चगो दोषा-नशीतिं शीतरश्मिजः ।
वाक्पतिस्तु शतं हन्ति, सहस्रं चाऽसुरार्चितः ॥ २ ॥"

અર્થ—" બળવાન્ અને ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલો બુધ એંશી દોષોને, ગુરૂ સો દોષોને, અને શુક્ર હજાર દોષોને હણે છે. ॥ ૨ ॥"

" बुधो विनाऽर्केण चतुष्टयेषु, स्थितः शतं हन्ति विलग्नदोषान् ।
शुक्रः सहस्रं विमनोभवेषु, सर्वत्र गीर्वाणगुरुस्तु लक्षम् ॥३॥"

અર્થ—" સૂર્ય સાથે નહીં રહેલો અને ચાર કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો બુધ લગ્નના સો દોષોને, સૂર્ય સાથે નહીં રહેલો અને સાતમા ભુવન સિવાયના ત્રણ કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો શુક્ર હજાર દોષોને, તથા સૂર્ય વિનાનો અને ચાર કેન્દ્રસ્થાનમાં રહેલો ગુરૂ લાખ દોષોને હણે છે. ॥ ૩ ॥"

વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે:—

" त्रिकोण–केन्द्रगा वाऽपि, अष्टं दोषस्यकुर्वते ।
वक्र-नीचा-ऽरिगा वाऽपि, ज्ञ-जीव-भृगवः शुभाः ॥१॥"

અર્થ—" બુધ ગુરૂ અને શુક્ર ત્રિકોણ કે કેન્દ્રમાં હોય

તો દોષોનો નાશ કરે છે, અને તેઓ વક્ર નીચ કે શત્રુ સ્થાનના હોય તો પણ શુભ છે. ॥ ૧ ॥"

લગ્નમાં રહેલા ગુરૂ અને શુક્ર તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, લગ્ન અને મુહૂર્તના બળવાન્ દોષોનો નાશ કરે છે.

" वक्रा-ऽरि-नीचराशिस्थः, शुभस्तु प्रोच्यते गुरुः ।
स्वोच्चांशस्थः स्ववर्गस्थो, भृगुणा ज्ञेन वा युतः ॥ १ ॥"

અર્થ—" ગુરૂ વક્રી હોય, શત્રુના ઘરનો હોય, અથવા નીચ સ્થાનનો હોય; પણ તે ઉચ્ચ અંશમાં હોય, પોતાના વર્ગમાં હોય, અને બુધ કે શુક્રની સાથે રહ્યો હોય તો શુભ છે. ॥ ૧ ॥" શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કહે છે કેઃ—

" [illegible] चउ-सत्तम—दसमो अ गुरु भवे बलवं ।"

અર્થ— " પહેલે, ચોથે, સાતમે તથા દસમે ગુરૂ હોય તો બળવાન્ છે. "

હવે ગ્રહોની રેખા કહીએ છીએ.

શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે.—

" गोचरेण ग्रहाणां चेद्, आनुकूल्यं न दृश्यते ।
जन्म-लग्न-ग्रहेभ्योऽस्य—[illegible] ॥ १ ॥"

અર્થ— " જો ગ્રહોનું ગોચર વડે કરીને અનુકૂળપણું ન દેખાતું હોય તો જન્મથી લગ્નથી તથા ગ્રહોથી [illegible] અષ્ટવર્ગ વડે લેવું ॥ ૧ ॥ " એક સ્થાને કહ્યું છે કે—શુદ્ધ ગોચર અને અષ્ટવર્ગ બેઉની એક શુદ્ધિ તો ઓછી, પણ વિવાહ અને દીક્ષામાં અષ્ટવર્ગ વધારે બળવાન છે.

" [illegible]
[illegible] ॥ १ ॥"

અર્થ— [illegible] અષ્ટવર્ગ શુદ્ધિ [illegible]
[illegible] શુદ્ધિ થાય છે ॥ ૧ ॥"
[illegible]

લગ્નથી ૩-૪-૬-૧૦-૧૧-૧૨, સૂર્યથી ૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧, ચન્દ્રથી ૩-૬-૧૦-૧૧, મંગળથી ૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧, બુધથી ૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧-૧૨, ગુરૂથી ૩-૫-૯-૧૧, શુક્રથી ૬-૭-૮, અને શનિથી ૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને તાત્કાલિક સૂર્ય હોય તો શુભ રેખા આવે છે.

લગ્નથી ૩-૬-૧૦-૧૧, સૂર્યથી ૩-૬-૮-૧૦-૧૧, ચન્દ્રથી ૧-૩-૬-૧૦-૧૧, મંગળથી ૨-૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧, બુધથી ૧-૩-૪-૫-૭-૮-૧૦-૧૧ ગુરૂથી ૧-૪-૭-૮-૧૦-૧૧-૧૨, શુક્રથી ૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧, અને શનિથી ૩-૫-૬ સ્થાને તાત્કાલિક ચન્દ્ર હોય તો શુભ રેખા આપે છે.

લગ્નથી ૧-૩-૬-૧૦-૧૧, રવિથી ૩-૫-૬-૧૦-૧૧, સોમથી ૩-૬-૧૦-૧૧. મંગળથી ૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧, બુધથી ૩-૫-૬-૧૧, ગુરૂથી ૬-૧૦-૧૧-૧૨, શુક્રથી ૬-૮-૧૧-૧૨, અને શનિથી ૧-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ સ્થાને તાત્કાલિક મંગળ હોય તો શુભ રેખા આવે છે.

લગ્નથી ૧-૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧, રવિથી ૫-૬-૯-૧૧-૧૨ સોમથી ૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧, મંગળથી ૧-૨-૩-૪-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૧, બુધથી ૧-૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧-૧૨, ગુરૂથી ૬-૮-૧૧-૧૨, શુક્રથી ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧, અને શનિથી ૧-૨-૩-૪-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૧ મા સ્થાને તાત્કાલિક બુધ હોય તો શુભ રેખા આપે છે.

લગ્નથી ૧-૨-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧, સૂર્યથી ૧-૨-૩-૪-૭-૮-૧૦-૧૧, સોમથી ૨-૫-૭-૯-૧૧, મંગળથી ૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧, બુધથી ૧-૨-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧, ગુરૂથી ૧-૨-૩-૪-૭-૮-૧૦-૧૧, શુક્રથી ૨-૫-૬-૯-૧૦-૧૧ અને શનિથી ૩-૫-૬-૧૨ મા ભુવને તાત્કાલિક ગુરૂ હોય તો શુભ રેખા આવે છે.

લગ્નથી ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧, અર્કથી ૮-૧૧-૧૨, સોમથી ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૧-૧૨, મંગળથી ૩-૫-૬-૯-૧૧-૧૨, બુધથી ૩-૫-૬-૯-૧૧, ગુરૂથી ૫-૮-૯-

૧૦-૧૧. શુક્રથી ૧-૨-૩-૪-૫-૮-૯-૧૦ ૧૧. અને શનિથી ૩-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૧ આ સ્થાનોંકિત તાત્કાલિક શુક્ર શુભ.

લગ્નથી ૧-૩ ૪-૬-૧૦-૧૧. રવિથી ૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧. ચંદ્રથી ૩-૬-૧૧. મંગળથી ૩-૫-૬-૧૦-૧૧-૧૨. બુધથી ૬-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨. ગુરૂથી ૫-૬-૧૧-૧૨. શુક્રથી ૬-૧૧-૧૨. અને શનિથી ૩-૫-૬-૧૧ આ સ્થાને સ્થિત તાત્કાલિક શનિ શુભ રેખા આપે છે

લગ્નથી ૩-૫-૭-૯-૧૨, રવિથી ૧-૨-૩-૪-૭-૮-૧૦. સોમથી ૧-૩-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૨, મંગળથી ૧-૩-૫-૧૨. બુધથી ૨-૪-૭-૮-૧૨, ગુરૂથી ૧-૨-૪-૭-૮-૧૨, શુક્રથી ૬-૭-૧૧-૧૨, અને શનિથી ૩-૫-૭-૧૧ આ સ્થાને તાત્કાલિક રાહુ રહ્યો હોય તો શુભ રેખા આપે છે. કેટલાએક આચાર્યોના મત પ્રમાણે રાહુની રેખા બીલકુલ નથી. તેથી તે રેખા ન ગણીએ તો ઉત્કૃષ્ટ છપ્પન રેખાઓ આવે છે. અને રાહુની રેખા ગણીએ તો ઉત્કૃષ્ટ ચોસઠ રેખાઓ હોય છે. રાહુને પોતાના સ્થાનથી રેખા આવતી નથી.

ııııı oo ooo ıııııı	ધન લગ્ન oooo ıııı	ııı ooooo શનિ ııı ooooo
શુક્ર રાહુ ıııı oooo	તાત્કાલિક સર્વનો અષ્ટક વર્ગ ૪૮	ıııı oooo
બુધ મેષ ıı oo oooo	ooo ııııı	ગુરૂ ચંદ્ર ııııı મંગલ ıı ooo oooooo

આ રેખા લાવવા માટે એવી રીત છે કે—પ્રથમ જન્મ કુંડળીને સ્થાપન કરી લગ્નાદિથી તાત્કાલિક સૂર્યને આશ્રીને જેટલા સ્થાનમાં રેખા પડતી હોય તેટલા સ્થાનમાં સીધી રેખા મૂકવી, અને બાકીના સ્થાનમા ૦ મૂકવી. આ રીતે જન્મકુંડળીમાં સૂર્યની કુલ રેખા ૪૮ થાય છે. એજ પ્રમાણે જન્મકુંડળીને જુદી જુદી સ્થાપી દરેક ગ્રહોની રેખા લાવવી તે જન્મકુંડળીમાં રવિ આદિ ગ્રહોના ૪૮–૪૯–૪૦–૫૮–૫૬–૫૨ અને ૫૯ રેખાઓ થાય છે, તથા રાહુની રેખા લાવીએ તો ૪૩ રેખા થાય છે.

હવે રેખાવાળી પોતપોતાની કુંડળીમાં તાત્કાલિક સૂર્યાદિ ગ્રહો સ્થાપવા, તે સ્થાનમાં જેટલી રેખા આવે તે તે ગ્રહોની શુભ રેખા જાણવી. આ રીતે પ્રત્યેક ગ્રહની વધારેમા વધારે આઠ રેખા આવે છે. દરેક ગ્રહની એકથી આઠ રેખાના ફળ માટે **નારચન્દ્ર ટીપ્પણમાં** કહ્યું છે કે—

" कष्टं स्यादेक रेखायां, द्वाभ्यामर्थक्षयो भवेत् ।
त्रिभिः क्लेशं विजानीयात्, चतुर्भिः समता गता ॥१॥
पञ्चभिश्चित्तसौख्यं स्यात्, षड्भिरर्थागमो भवेत् ।
सप्तभिः परमानन्द–श्चाऽष्टभिः परमं पदम् ॥ २ ॥"

અર્થ—"એક ગ્રહની એક રેખા હોય તો કષ્ટ, બે રેખા હોય તો ધનહાનિ, ત્રણ રેખા હોય તો ક્લેશ. ચાર રેખા હોય તો સમાનતા, ॥ ૧ ॥ પાંચ રેખા હોય તો ચિત્તનું સુખ, છ રેખા હોય તો ધન પ્રાપ્તિ, સાત રેખા હોય તો પરમાનંદ, અને આઠ રેખા હોય તો પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે ॥ ૨ ॥"

આ રીતે ચાર રેખાથી મધ્યમ, ઓછી રેખાથી હીન, અને અધિક રેખાથી અધિક ફળ કહેલ છે. જો અષ્ટવર્ગનું એક બળ હોય તો ગોચરફળ નિષ્ફળ થાય છે. ॥ ૩ ॥ અર્થાત —ઘણી રેખાઓ હોય તો અશુભસ્થાનમાં ગ્રહ પણ શુભ થાય

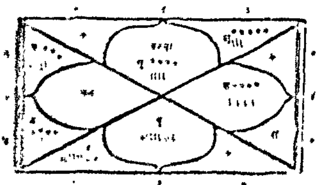
છે, અને ઘણાં મીંડાંઓ હોય તો શુભગોચર ગ્રહ પણ અશુભ થાય છે.

બીજે સ્થાને કહ્યું છે કે—જો લગ્નપતિની શુભ રેખાઓ હોય તો સર્વ ગ્રહથી થયેલ મધ્યમ શુદ્ધિ પણ શ્રેષ્ઠ છે. તેમજ લગ્નપતિની મધ્યમ રેખા હોય અને મિત્રગ્રહની અધિક રેખા હોય તો તે પણ પ્રશસ્ય છે. છતાં જો લગ્નપતિની રેખાનું બળ ન હોય તો વેધથી શુભદાયક ગ્રહ આવવાથી પણ તે શુદ્ધ મનાય છે. સમાન રેખાવાળો સૂર્ય બીજે પાંચમે કે નવમે ભુવને હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે

પ્રત્યેક તાત્કાલિક ગ્રહની જે રેખા હોય તે ભેગી કરવી. તો તેરથી છપ્પન સુધીની રેખાઓ આવે છે. અને લગ્નની મળીએ તો ચોસઠ રેખાઓ આવે છે. આમાં તેરથી છવીશ સુધીની રેખાઓ અશુભ છે, ત્યાર પછી છપ્પન સુધીની રેખાઓ શુભ શુભતર અને શુભતમ છે.

સર્વ રેખા કુંડળી.

તાત્કાલિક ગ્રહોની રેખા ૩૩

ગ્રહ રેખા ચક્ર, રેખા પ્રદ ગ્રહ કોષ્ટક.

●	લગ્ન	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
રવિ	૩-૪-૬-૧૦-૧૧-૧૨	૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૦-૧૧	૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧-૧૨	૩-૫-૯-૧૧	૬-૭-૧૨	૧-૨-૪-૭-૯-૧૦-૧૧
સોમ	૩-૬-૧૦-૧૧	૩-૬-૮-૧૦-૧૧	૧-૩-૬-૧૦-૧૧	૨-૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૧-૩-૪-૫-૭-૮-૧૦-૧૧	૧-૪-૭-૮-૧૦-૧૧-૧૨	૩-૪-૫-૭-૯-૧૦-૧૧	૩-૫-૬
મંગળ	૧-૩-૬-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૦-૧૧	૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૧૧	૬-૧૦-૧૧-૧૨	૬-૮-૧૧-૧૨	૧-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૧
બુધ	૧-૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧	૫-૬-૯-૧૧-૧૨	૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૧	૬-૧૨ સિવાય	૧-૩-૫-૬-૯-૧૦-૧૧-૧૨	૬-૮-૧૧-૧૨	૧ થી ૫-૮-૯-૧૧	૬-૧૨ સિવાય

ગુ	૧-૨-૪-૫-૬-૭-૯-૧૦-૧૧	૧-૨-૩-૪-૭-૮-૧૦-૧૧	૨-૫-૭-૯-૧૧	૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧	૧-૨-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૧-૨-૩-૪-૭-૮-૧૦-૧૧	૨-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૩-૫-૬-૧૨
શુ	૧ થી ૫-૮-૯-૧૧	૮-૧૧-૧૨	૧ થી ૪-૮-૯-૧૧-૧૨	૩-૫-૬-૯-૧૧-૧૨	૩-૫-૬-૯-૧૧	૫-૮-૯-૧૦-૧૧	૧ થી ૫ ૮ થી ૧૧	૩-૪-૫-૮-૯-૧૦-૧૧
શનિ	૧-૩-૪-૬-૧૦-૧૧	૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૧	૩-૬-૧૧	૩-૫-૬-૧૦-૧૧-૧૨	૬-૮ થી ૧૨	૫-૬-૧૧-૧૨	૬-૧૧-૧૨	૩-૫-૬-૧૧
રાહુ	૩-૫-૭-૯-૧૨	૧-૨-૩-૪-૭-૮-૧૦	૧-૩-૫-૭-૮-૯-૧૦-૧૨	૧-૩-૫-૧૨	૨-૪-૭-૮-૧૨	૧-૨-૪-૭-૮-૧૨	૬-૭-૧૧-૧૨	૩-૫-૧૦-૧૧

પોતાનાથી એટલે સ્વરાશિથી ગણવું. જે કુલ મેળવવાથી ૬૪ રેખાઓ થાય છે.

રેખાના ફળ માટે **નારચન્દ્ર ટીપ્પનમાં** કહ્યું છે કે— તાત્કાલિક સર્વ ગ્રહની સત્તરથી એકત્રીશ રેખા આવે તો— અનુક્રમે ૧૭નાશ, ૧૮ધનક્ષય, ૧૯બંધુપીડા, ૨૦ કલેશો, ૨૧ મનોવ્યાધિ ૨૨ દીનતા, ૨૩ ત્રણ વર્ગની હાનિ, ૨૪ ઓચિંતો દ્રવ્યનાશ, ૨૫ સર્વથા દ્રવ્યક્ષય, ૨૬ કલેશ, ૨૭ મમતા, ૨૮ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ, ૨૯ સન્માન, ૩૦ અતિ સન્માન, અને ૩૧ દ્રવ્ય-સુખની વૃદ્ધિનું ફળ મળે છે.

કાર્યસિદ્ધિમાં **ગ્રહયોગની** પણ અતિ આવશ્યકતા છે. **દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં** કહ્યું છે કે—

" तिथि-क्षण-भ-वाराणां, माध्यं योगेन सिध्यति ।
तस्मात् सर्वेषु कार्येषु, ग्रहयोगान् सुचिन्तयेत् ॥ १॥ "

અર્થ—" તિથિ, મુહૂર્ત, નક્ષત્ર, અને વારના કાર્યો યોગ વડે સિદ્ધ થાય છે; માટે સર્વ કાર્યના ગ્રહયોગોનો વિચાર કરવો. ॥ ૧ ॥ "

તે ગ્રહયોગો નીચે પ્રમાણે છે, **ઉદયપ્રભસાર** કહે છે કે—

" १ लाभेऽर्कारी शुभा धर्मे, श्रीवत्सो यदरी शनिः ।
२ अर्धेन्दुर्विक्रमे मन्दो, रविर्लाभे रिपौ कुजः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" અગ્યારમા ભુવનમાં રવિ અને મંગળ હોય, નવમા ભુવનમાં સૌમ્યગ્રહો હોય, અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં શનિ હોય, તો શ્રીવત્સ યોગ થાય છે (૧) ત્રીજા સ્થાનમાં શનિ હોય, અગ્યારમા ભુવનમાં રવિ હોય, અને છઠ્ઠા સ્થાનમાં મંગળ હોય, તો અર્ધેન્દુ યોગ થાય છે (૨) આ બન્ને યોગો અતિ શુભ છે ॥ ૧ ॥ "

३ शङ्खः शुभमध्येऽन्दु-धर्मकर्मस्थितैर्भवेत् ।
४ ध्वजः सौम्ये विलग्नस्थैः, क्रूरैश्च निधनाश्रितैः ॥२॥

અર્થ—" ચોથા નવમા અને દસમા ભુવનમાં શુભ ગ્રહો હોય તો શંખયોગ થાય છે. (૩) લગ્નમાં સૌમ્ય અને આઠમા ભુવનમાં ક્રૂર ગ્રહો રહ્યા હોય તો ધ્વજયોગ થાય છે. (૪) આ બન્ને યોગો અતિ શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૨ ॥"

" ५ गुरुर्धर्मे व्यये शुक्रो, लग्ने ज्ञः श्चेत् तदा गजः ।
६ कन्यालग्नेऽलिगे चन्द्रे, हर्षः शुक्रेज्ययोर्मृगे ॥ ३ ॥"

" નવમા ભુવનમાં ગુરૂ, બારમામા શુક્ર, અને લગ્નમાં બુધ હોય, તો ગજયોગ થાય છે. રત્નમાલાના મત પ્રમાણે તો બારમા ભુવનના શુક્રને બદલે અગ્યારમા ભુવનમાં શનિ રહ્યો હોય તો ગજયોગ કહેલો છે. (૫) લગ્નમાં કન્યારાશિ હોય, વૃશ્ચિક રાશિમાં ચન્દ્ર હોય, અને મકરમાં શુક્ર તથા ગુરૂ હોય તો હર્ષયોગ થાય છે. (૬) આ બન્ને યોગો અતિશ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૩ ॥"

" ७ धनुरष्टमगे सौम्यैः, पापैर्व्ययगतैर्भवेत् ।
८ कुठारो भार्गवे षष्ठे, धर्मस्थेऽर्के शनौ व्यये ॥ ४ ॥
९ मुशलो बन्धुगे भौमे, शनावन्त्येऽष्टमे विधौ ॥
१० अर्के च प्राणि चक्रार्धे, चन्द्रात् पाप-शुभैः क्रमात् ॥५॥
११ कूर्मः पुत्रार्थलग्नान्त्ये-ष्वारमन्देन्दुभास्करैः ॥
१२ धर्मी धीरेन्दु केन्द्रस्थै-र्योगा मृदुङ्गादशेरयमी ॥ ६ ॥

અર્થ—" આઠમા સ્થાનમાં સૌમ્ય અને બારમા સ્થાનમાં-પાપગ્રહ હોય તો ધનુષ યોગ થાય છે. (૭) છઠ્ઠા સ્થાનમાં શુક્ર, નવમા સ્થાનમાં સૂર્ય, અને બારમા સ્થાનમાં શનિ હોય તો કુઠાર યોગ થાય છે. રત્નમાલાના મત પ્રમાણે નવમા સ્થાનના સૂર્યને બદલે ચોથા સ્થાનમાં બુધ હોય તો કુઠાર યોગ થાય છે (૮). ॥ ૪ ॥ ચોથા સ્થાનમાં મંગળ, બારમા સ્થાનમાં શનિ, અને આઠમા સ્થાનમાં ચન્દ્ર હોય તો મુશલયોગ થાય છે રત્નમાલાના મત પ્રમાણે

ચોથા સ્થાનના મંગળને બદલે પહેલા સ્થાનમાં સૂર્ય હોય તો સુશલ્ય યોગ કહેલો છે. (૯). ભાવકુંડળીના પૂર્વાર્ધ ચક્રમાં ઇષ્ટ નવાંશવાળા દશમાંથી ચોથા ભુવન સુધીમાં પ્રથમ ચન્દ્ર હોય, અને પછીના સ્થાનોમાં એકાંતરે પાપગ્રહો અને સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો ચક્રયોગ થાય છે. (૧૦) ॥ ૫ ॥ પાંચમા સ્થાનમાં મંગળ, બીજા સ્થાનમાં શનિ, આઠમા સ્થાનમાં ચન્દ્ર, અને બારમા સ્થાનમાં સૂર્ય હોય, તો કૂર્મયોગ થાય છે. રત્નમાલાના મત પ્રમાણે બીજા સ્થાનમાં શુક્ર, છઠ્ઠા સ્થાનમાં શનિ, આઠમા સ્થાનમાં ચન્દ્ર, અને બારમા સ્થાનમાં સૂર્ય હોય, તો કૂર્મયોગ થાય છે, (૧૧) તથા કેન્દ્રમાં પાપ ગ્રહો રહ્યા હોય તો વાપીયોગ થાય છે. (૧૨) આ પ્રમાણે બાર યોગો છે ॥ ૬ ॥ હવે બીજા છ યોગો કહે છે "

"૧૩-૧૯ आनन्द-श्रीव-नन्दन-जीमूत जय-स्थिर-उग्रमा योगा
ज्ञ-गुरु-सितैः प्रत्येकं, द्वित्रिचतुर्भिश्चापि लग्न गतैः ॥ ७ ॥
योगा यथार्थनामानः, सर्वेषु लग्नगतेषु ।
ऐश्वर्य-राज्य-साम्राज्य-विधानात् प्रमादतो ॥ ८ ॥ "

અર્થ —" બુધ ગુરૂ અને શુક્ર અનુક્રમે [illegible] એક બે કે ત્રણ ગ્રહ લગ્નમાં હોય તો આનન્દ, શ્રીવ, નન્દન, જીમૂત, જય, સ્થિર, અને અતુલ યોગો થાય છે. અર્થાત્-લગ્નમાં બુધ હોય તો આનંદ, ગુરૂ હોય તો શ્રીવ, શુક્ર હોય તો નન્દન, બુધ અને ગુરૂ હોય તો જીમૂત, બુધ અને શુક્ર હોય તો જય, ગુરૂ અને શુક્ર હોય તો સ્થિર [illegible] અને શુક્ર હોય તો અતુલયોગ થાય છે. (૧૩ થી ૧૯) [illegible] આ યોગો સર્વે ઉત્તમ કાર્યમાં સફળતા આપનારા છે [illegible] અનુક્રમે ઐશ્વર્ય રાજ્ય અને [illegible] [illegible] યોગો [illegible] કરે છે, [illegible] [illegible] આપે છે, [illegible] [illegible] ॥ ૮ ॥"

પૂર્ણિભદ્ર કહે છે કે—

" उदय-द्गमगे मम्मं, नव-पंचम्मि कूरकंटयं भणियं ।
दसम-चउत्थे सल्लं, कूरउदयम्मित्तं छिद्दं ॥ १ ॥
मम्मदोसेण मरणं, कंटयदोसेण कुलक्खओ होइ ।
सल्लेण राय सत्तू, छिद्दे पुत्तं विणासेइ ॥ २ ॥"

અર્થ—" ક્રૂર ગ્રહો પહેલે અને આઠમે સ્થાને રહ્યા હોય તો મર્મ (૧), પાંચમે અને નવમે ભુવને રહ્યા હોય તો ક્રૂરકંટક (૨), ચોથે અને દશમે સ્થાને રહ્યા હોય તો શલ્ય (૩), તથા પહેલે અને છેલ્લે સ્થાને રહ્યા હોય તો છિદ્રયોગ (૪) થાય છે ॥ ૧ ॥ તેમાં મર્મદોષ વડે મરણ, કંટક દોષ વડે કુલનો નાશ, શલ્ય દોષવડે રાજા સાથે વેર અને છિદ્ર દોષ વડે પુત્રનો નાશ થાય છે ॥ ૨ ॥"

" यदि सर्वग्रहदृष्टि-र्लग्ने परिपतति दैवतवशेन ।
तद् भवति नृपतियोग., कल्याण परम्पराहेतुः ॥ ३ ॥
अन्योन्यस्योच्चादिस्थौ, यदि स्यातां ग्रही तदा ।
राजयोगं जिनाः प्राहु-र्दर्शने तु महाफलम् ॥ ४ ॥"

અર્થ—" જો સર્વ ગ્રહોની દૃષ્ટિ ભવિતવ્યતાના યોગથી એક સાથે લગ્નમાં પડતી હોય, તો કલ્યાણની પરંપરાનો સાધનાર રાજયોગ થાય છે. ॥ ૩ ॥ જો બે ગ્રહ પરસ્પર એક-બીજાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહ્યા હોય તો રાજયોગ થાય છે, વળી તેમનું પરસ્પર દર્શન થાય તો તો મહાન્ ફળ મળે છે એમ જિનેશ્વરો કહે છે. ॥ ૪ ॥"

પૂર્વે કહેલા કર્તરી, જામિત્ર, યુતિ, ક્રાન્તિસામ્ય, અને બુધપંચક પણ અશુભ યોગો છે; જ્યારે કારક, તાન, અને દૃર્યયોગ શુભ છે. હેમહંસગણિ કહે છે કે:—

" वर्गोत्तम गते लग्ने, चन्द्रे वा चन्द्र वर्गितैः ।
चतुराद्यैर्ग्रहैर्दृष्टे, नृपा द्वाविंशतिः स्मृताः ॥ १ ॥"

અર્થ—"ચન્દ્ર વિનાનાં ચાર પાંચ કે છ ગ્રહોની દ્રષ્ટિઓમાં લગ્ન કે ચન્દ્ર વર્ગોત્તમ નવાંશમાં હોય તો બત્રીશ રાજયોગો થાય છે. ॥ ૬ ॥"

તે બત્રીશ રાજયોગો આ પ્રમાણે છે—લગ્ન ઉપર ચન્દ્ર સિવાયના છ ગ્રહોમાંથી હરકોઈ ચાર ગ્રહોની દ્રષ્ટિ પડતી હોય તો ... ભેદ થાય છે, હરકોઈ પાંચ ગ્રહોની દ્રષ્ટિ પડતી હોય તો ... ભેદ થાય છે; અને છએ ગ્રહોની ... દ્રષ્ટિ પડતી હોય તો ... ભેદ થાય છે. આ પ્રમાણે ... લગ્નને આશ્રીને ... બત્રીશ રાજયોગો થાય છે ... [illegible]

[illegible]

[illegible]

લગ્ન ભુવન ચક્ર.

ભુવન.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
નામ	લગ્ન	ધન	સહજ	સુખ	સુત	અરિ	સ્ત્રી	મૃત્યુ	ધર્મ	વ્યોમ	આય	વ્યય
નામાનામ	તનુ	કોશ	ભ્રાત	યાન	મંત્રી	અરિ	વર્ત્મ	જીવિત	મન	ભાગ્ય	લાભ	મંત્રી
દિશા	પૂર્વ	પૂર્વ	ઉત્તર	ઉત્તર	ઉત્તર	પશ્ચિમ	પ૦	પ૦	દ૦	દ૦	દ૦	પૂર્વ
રોગ ક્ષેત્ર	દેહ	+	+	ઔષધ	૦	૦	રોગ	૦	૦	રોગી	૦	૦
સ્વ.ગ્રહ દૃષ્ટિ	બુ૦ ગુ૦ શુ૦	સો૦ બુ૦ ગુ૦ શુ૦	ર૦ મં૦ બુ૦બુ૦ગુ ગુ૦ શ૦	બુ૦ ગુ૦ શુ૦	બુ૦ ગુ૦ શુ૦	ર૦ મં૦ બુ૦ શ૦ રા૦	સો૦ બુ૦ ગુ૦ શુ૦	૦	બુ૦ ગુ૦ શુ૦	ર૦ સો૦ બુ૦ ગુ૦ શુ૦	ર૦ સો૦ બુ૦ મં૦ ગુ૦ શ૦ રા૦ શુ૦	૦
ફળ	અશુભ	મધ્ય	શુભ	અશુભ	મધ્યમ	શુભ	અશુભ	મધ્ય	મધ્ય	અશુભ	શુભ	મધ્ય
બલ દિગ્બલ	ગુરુ, બુધ	૦	૦	ચંદ્ર, શુક્ર	૦	૦	શનિ	૦	૦	રવિ,ભોમ	૦	૦
કૂર યોગ	ગુરુ	૦	૦	૦	૦	શુક્ર	૦	ભોમ	૦	૦	૦	૦
શ્રીવત્સ યોગ	૦	૦	૦	૦	૦	શનિ	૦	૦	સૌમ્ય	૦	૦	૦
અર્ધેન્દુ યોગ	૦	૦	શનિ	૦	૦	ભોમ	૦	૦	૦	૦	રવિ, મં૦	૦
કંપ યોગ	૦	૦	૦	શુભ	૦	૦	૦	૦	શુભ	શુભ	રવિ ૦	૦

અજ યોગ	સૌમ્ય	•	•	•	•	•	•	ક્રૂર	•	•	•	•
ગજ યોગ	બુધ	•	•	•	•	•	•	•	ગુરુ	•	(શનિ)	ગુરુ
હર્ષ યોગ	કન્યા	•	ચંદ્ર	•	ગુ० ગુ०	•	•	•	•	•	•	•
મનુષ્ય યોગ	•	•	•	•	•	•	•	સૌમ્ય	•	•	•	પાપ
કુઠાર યોગ	•	•	•	(બુધ)	•	શુક્ર	•	•	સૂર્ય	•	•	શનિ
મૂશળ યોગ	(સૂર્ય)	•	•	મંગળ	•	•	•	ચન્દ્ર	•	•	•	શનિ
ચક્ર યોગ	પા० સૌ०	પા० સૌ०	પા० સૌ०	•	•	•	•	•	•	ચં०	પા० સૌ०	પા० સૌ०
કૂર્મ યોગ	•	શનિ	•	•	મંગળ	•	•	ચન્દ્ર	•	[illegible]	•	શનિ
વાપી યોગ	પાપ	•	•	પાપ	•	•	પાપ	•	•	પાપ	•	•
મર્મ યોગ	ક્રૂર	•	•	•	•	•	•	ક્રૂર	•	•	•	[illegible]
ક્રૂર યોગ	•	•	•	•	ક્રૂર	•	•	•	ક્રૂર	•	•	[illegible]
શલ્ય યોગ	•	•	•	ક્રૂર	•	•	•	•	•	ક્રૂર	•	[illegible]
છિદ્ર યોગ	ક્રૂર	•	•	•	•	•	•	•	•	•	[illegible]	ક્રૂર

હવે ચન્દ્રની અવસ્થાઓ તથા તેઓનાં ફળ કહે છે—

गय हरिअ मया मोया, हासा किड्डा रई सयणमसणं।
तावा कंपा सुत्था, ससिअत्था बार नामफला ॥२२॥
पइरासि बारसंसा, असुहाउ चए जओ सुहोवि ससी।
एयाहिं हवइ असुहो, सुहाहिं असुहो वि होइ
सुहो ॥२३॥

અર્થ—ગતા, હૃતા, મૃતા, મોદા, હાસા, ક્રીડા, રતિ, શયન, અશન, તાપા, કંપા અને સ્વસ્થા એમ ચન્દ્રની બાર અવસ્થા છે, જે યથાર્થ નામવાળી છે. ॥ ૨૨ ॥

દરેક રાશિના બાર બાર અંશો છે. શુભ ચન્દ્ર હોય તો પણ તેમાંના અશુભ અંશો વર્જવા. કેમકે—અશુભ અંશો વડે શુભ ચન્દ્ર પણ અશુભ થઇ જાય છે, અને શુભ અંશો વડે અશુભ ચન્દ્ર પણ શુભ થઇ જાય છે. ॥ ૨૩ ॥

વિવેચન—ચન્દ્રની ભ્રમણ કરવાની બાર રાશિ છે, તેમાં પ્રત્યેક રાશિના ચન્દ્ર બાર અવસ્થામાં પરિવર્તન પામે છે, એટલે-રાશિના દરેક દ્વાદશાંશનો ભોગ કરતાં ચંદ્રની ગતા વિગેરે અવસ્થાઓ હોય છે. અહીં વિશેષ એટલું છે કે-બારે અવસ્થા ક્રમે બાર રાશિની પહેલી અવસ્થાઓ છે. તેથી મેષના ચંદ્રની પહેલી અવસ્થા ગતા, વૃષની પહેલી અવસ્થા હૃતા, એમ મીનના ચંદ્રની પહેલી અવસ્થા સ્વસ્થા છે, અને ત્યારપછી દરેક દ્વાદશાંશમાં ચંદ્રની બીજી બીજી અવસ્થાઓ હોય છે. તેમાં ગતા (પ્રવાસ), હૃતા, મૃતા, નિદ્રા, ભયા અને કંપ અવસ્થાઓ અશુભ છે, અને બાકીની અવસ્થાઓ

શુભ છે. ચંદ્ર અશુભ હોવા છતાં શુભ અવસ્થાથી શુભ થાય છે અને ચંદ્ર શુભ હોવા છતાં અશુભ અવસ્થાથી અશુભ થાય છે. તાત્કાલિક લગ્નના દરેક કાર્યમાં ચંદ્રનું બળ અવશ્ય હોવું જોઈએ.

" लग्नं देहः षट्कवर्गोऽङ्गकानि,
प्राणश्चन्द्रो धातवः खेचरेन्द्राः ।
प्राणे नष्टे देहधात्वङ्गनाशो,
यत्नेनातश्चन्द्रवीर्यं प्रकल्प्यम् " ॥ १ ॥

અર્થ—"લગ્ન શરીર છે, છ વર્ગ અંગો છે, ચંદ્ર પ્રાણ છે, અને ગ્રહો ધાતુરૂપ છે. તેઓમાંથી પ્રાણનો નાશ થતાં શરીર, ધાતુ અને અવયવોનો નાશ થાય છે. માટે કાળજીથી ખાસ કરીને ચંદ્રનું બળ લેવું. ॥ ૧ ॥"

લગ્નબળની પેઠે મુહૂર્તના બળમાં પણ ચંદ્રગોચર, વાર, હોરા તથા ચંદ્રની અનુકૂળતા જરૂરી છે. તે ચંદ્રનું બળ પંદર પ્રકારે છે, જેમાંથી દરેક કાર્યે બળ અવશ્ય ગ્રહણ કરવાનું છે. ચંદ્રનું પહેલું બળ રાશિ ગોચર છે. ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" लग्ने गुरोर्वरस्याऽथ, ग्राह्यं चान्द्रबलं बुधैः ।
शिष्य-स्थापक-कन्यानां, जीवेन्दु-अर्कबलानि च ॥ १ ॥ "

અર્થ—"પંડિતોએ લગ્નમાં ગુરુ અને વરને ચંદ્રનું બળ જોવું, તથા શિષ્ય, પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર અને કન્યાને ગુરુ ચંદ્ર અને સૂર્યનું બળ જોવું. ॥ ૧ ॥"

જન્મરાશિથી ત્રીજે, છઠ્ઠે, દસમે અને અગ્યારમે ભુવને રહેલો સૂર્ય શુભ છે, અને બીજે પાંચમે તથા નવમે ભુવને રહેલો સૂર્ય મધ્યમ છે. વારાહી સંહિતામાં કહ્યું છે કે—જન્માદિ સ્થાનમાં રહેલ સૂર્ય અનુક્રમે-સ્થાનનાશ, ભય, લક્ષ્મી, પરાભવ, દીનતા, શત્રુક્ષય, પ્રયાણ, દેહપીડા, અશાંતિ,

સિદ્ધિ ધનપ્રાપ્તિ અને વ્યય આપે છે. બીજે પાંચમે સાતમે નવમે અને અગ્યારમે ભુવને રહેલો ગુરૂ શુભ છે. વારાહી સંહિતામાં જન્મરાશિથી બાર સ્થાનમાં રહેલા ગુરૂ માટે કહ્યું છે કે-જન્મથી પ્રાથમિક સ્થાનોમાં રહેલો ગુરૂ અનુક્રમે-રોગ, ધન, કલેશ, ખર્ચ, સુખ, ભય, રાજસન્માન, ધનપ્રાપ્તિ, લક્ષ્મી, અપ્રીતિ, લાભ અને હૃદયપીડા વિસ્તારે છે.

" चन्द्रो जन्मत्रि-षट्-सप्त—दशै-कादशगः शुभः ।
द्वि-पञ्च-नवमोऽप्येवं, शुक्लपक्षे बली यदि ॥ १ ॥"

અર્થ—" જન્મરાશિથી પહેલા, ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા, દશમા અને અગ્યારમા સ્થાને રહેલો ચન્દ્ર શુભ છે. તથા શુક્લપક્ષમાં બળવાન્ હોય તો બીજા પાંચમા અને નવમાં સ્થાનમાં રહેલો ચંદ્ર પણ શુભ છે ॥૧॥" નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં ચંદ્રગોચર માટે કહ્યું છે કે—

" जन्मस्थः कुरुते पुष्टिं, द्वितीये नास्ति निर्वृतिः ।
तृतीये राजसन्मानं, चतुर्थे कलहागमः ॥ १ ॥
पञ्चमेऽर्थपरिभ्रंशः, षष्ठे धान्यसमागमः ।
सप्तमे राज पूजा च, अष्टमे प्राणसंशयः ॥ २ ॥
नवमे कार्यहानिश्च, सिद्धिश्च दशमे भवेत् ।
एकादशे जयो नित्यं, द्वादशे मृत्युमादिशत् ॥ ३ ॥"

અર્થ—"ચન્દ્ર જન્મરાશિનો હોય તો પુષ્ટિ, જન્મરાશિથી બીજે હોય તો મનની પીડા, ત્રીજે હોય તો રાજસન્માન, ચોથો હોય તો કલહ, ॥૧॥ પાંચમો હોય તો ધનનાશ, છઠ્ઠો હોય તો ધાન્યપ્રાપ્તિ, સાતમો હોય તો રાજસન્માન, આઠમો હોય તો પ્રાણભય, ॥ ૨ ॥ નવમો હોય તો કાર્યનો નાશ, દસમો હોય તો સિદ્ધિ, અગ્યારમો હોય તો વિજય, અને બારમો હોય તો મૃત્યુ કરે છે ॥ ૩ ॥ (જુઓ-જન્મરાશિ ચક્ર.)

જન્મરાશિ ચક્ર.

સ્થાન.	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
શુભપ્રદ સ્થાન	ચંદ્ર શુક્ર	બુ૦ ગુ૦ શુ૦	ર. ચં. મં. શુ. શ. રા.	બુધ શુક્ર	ગુરૂ શુક્ર	ર. ચં. મં. બુ. શ. રા.	ચં૦ ગુ૦	બુ૦ ગુ૦	ગુ૦ શુ૦	ચં૦ બુ૦ શુ૦	સર્વ	શુ૦
શુભ રવિ	.	મધ્યમ	શુભ		મધ્ય	શુભ			મધ્યમ	શુભ	શુભ	
રવિ ફળ	સ્થાનનાશ	ભય	લક્ષ્મી	પરાભવ	દીનતા	શત્રુક્ષય	પ્રવાસ	રોગપીડા	અશાંતિ	સિદ્ધિ	ધનાપ્તિ	ભય
શુભ ગુરૂ		શુભ			શુભ		શુભ		શુભ		શુભ	
ગુરૂ ફળ	રોગ	ધન	ક્લેશ	ધર્મ	સુખ	ભય	રાજપ્રેમ	ધન	લક્ષ્મી	અર્થહાનિ	લાભ	હાનિપીડા
શુભ ચંદ્ર	શુભ	શુ૦ શુ૦	શુભ		શુ૦ શુ૦	શુભ	શુભ		શુ૦ શુ૦	શુભ	શુભ	
ચંદ્ર ફળ	પુષ્ટિ	પીડા	રાજમાન	કલહ	ધનનાશ	ધનાપ્તિ	રાજમાન	પ્રાણભય	ધનહાનિ	સિદ્ધિ	વિજય	મરણ
ગમન ચંદ્ર	માથે	હાથે	માથે	હાથે	માથે	પીઠે	પગે	પીઠે	પીઠે	હૃદયે	હૃદયે	પગે
ગ૦ ચં૦ ફળ	દ્રવ્ય	આશપુરી	દ્રવ્ય	આશપુરી	દ્રવ્ય	નિરાશા	ક્લેશ	નિરાશા	નિરાશ	સુખ	સુખ	ક્લેશ
પ્રવેશ ચંદ્ર	આરોગ્ય	ધનહાનિ	ધનાપ્તિ	સુખપ્રદ	પુત્રપ્રદ	અગ્નિપ્ર	અતિ	પ્રાણપ્ર	વ્યાધિપ્ર	અર્થદ	ધનદ	ભયદ
ગ્રામ ચંદ્ર	ભય	શુભ	ભય	સમ	શુભ	ભય	ભય	સમ	શુભ	શુભ	શુભ	સમ
શનિ	દુષ્ટ	દુષ્ટ	ઉત્તમ	દુષ્ટ	મધ્ય	ઉત્તમ	મધ્ય	દુષ્ટ	મધ્યમ	ઉત્તમ	ઉત્તમ	દુષ્ટ

જન્મનો ચંદ્ર શુભ છે, પણ કેટલાક કાર્યમાં તેપણ અશુભ છે લલ્લ કહે છે કે:—

" गृहप्रवेशमाङ्गल्यं, सर्वमेतत्तु कारयेत ।
क्षौरकर्म विवादं च, यात्रां चैव न कारयेत् ॥१॥"

અર્થ—'પોતાના નક્ષત્રમાં, પોતાના લગ્નમાં, પોતાના મુહૂર્તમાં, અને પોતાની તિથિમાં ગૃહપ્રવેશ વિગેરે સમસ્ત માંગલિક કાર્ય કરવું. પણ હજામત, વિવાદ અને યાત્રાનાં કાર્યો કરવા નહીં ॥ १ ॥" તથા તાત્કાલિક લગ્નમાં જન્મરાશિનું લગ્ન વર્જ્ય છે, તેમજ જન્મનું નક્ષત્ર પણ વર્જ્ય છે. **નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં** કહ્યું છે કે—

" यात्रा युद्ध विवाहेषु, जन्मेन्दौ रोगसम्भवे ।
क्रमेण तस्करा भङ्गो, वैधव्यं मरणं भवेत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" જન્મનો ચંદ્ર હોય ત્યારે પ્રયાણ કરે, યુદ્ધમાં જાય, વિવાહ કરે, અને રોગી બને તો તેઓને અનુક્રમે ચોરનો ભય,પરાજય, વિધવાપણું, અને મૃત્યુ થાય છે ॥૧॥"

જન્મનક્ષત્રમાં દીક્ષા પ્રતિષ્ઠા યાત્રા વિગેરે વર્જ્ય છે,પણ મધ્યાહ્ન કાળ પછી અથવા ગ્રહોના બળવાળું લગ્ન હોય તો (મધ્યાહ્ન પહેલાં પણ) જન્મનક્ષત્રનો દોષ હણાય છે. સ્ત્રીઓના ચંદ્રબળ માટે **વ્યવહાર પ્રકાશમાં** કહ્યું છે કે-કન્યાને પૈતૃક ચન્દ્રબળ, સીમંત કે લગ્નવાળીને પોતાનું ચદ્રબળ. અને સધવાને પતિનું ચન્દ્રબળ શુભ છે.

બારમોચંદ્ર પણ કેટલાક કાર્યમાં શુભ છે:—

" नखच्छेदे च पुण्ये च, राज्ञा च मिलने तथा ।
पाणिग्रहे प्रयाणे च, शशी द्वादशमः शुभः ॥ १ ॥"

અર્થ—" નખછેદન, પુણ્યનું કાર્ય, રાજાને મળવું, વિવાહ અને પ્રવાસમાં બારમોચંદ્ર શુભ છે ॥ १ ॥ "

કોઇ અંક ગણુ કેટલીક રાશિવાળાને ઘાતચંદ્ર હોય છે દરેક રાશીવાળાનું ઘાતચંદ્ર આ પ્રમાણે છે—

" चन्द्र-भूत-ग्रहा नेत्रा, रस-दिग्-वह्नि-सागराः ।
वेदा-ऽष्ट-शिवा-ऽर्करिया, घातचन्द्रा. प्रकीर्तिता ॥१॥"

અર્થ—મેષાદિબાર રાશિવાળાને પોતાની રાશિથી અનુક્રમે પહેલો, પાંચમો, નવમો, બીજો, છઠ્ઠો, દશમો, ત્રીજો, સાતમો, ચોથો, આઠમો, અગ્યારમો, અને બારમો, ચન્દ્ર ઘાતચંદ્ર છે ॥ ૧ ॥"

તેથી મેષાદિ રાશિવાળા પુરૂષોને અનુક્રમે–મેષ, કન્યા, કુંભ,સિંહ, મકર, મિથુન, ધન, વૃષભ, મીન, સિંહ, ધન અને કુંભના ચંદ્ર ઘાતચંદ્ર છે મેષાદિ રાશિવાળી સ્ત્રીઓને અનુક્રમે–મેષ, ધન, ધન મીન, વૃશ્ચિક, વૃશ્ચિક, મીન, મકર, કન્યા, ધન, મિથુન અને કુંભના ચંદ્ર ઘાતચંદ્ર છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે–કાર્તિક, માગશર, અષાડ, પોષ, જેઠ, ભાદરવો, મહા, આસો, શ્રાવણ, વૈશાખ, ચૈત્ર, અને ફાલ્ગુન; એ ઘાતમાસ છે, મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે–નંદા, પૂર્ણા ભદ્રા, ભદ્રા, જયા, પૂર્ણા, રિક્તા, નંદા, જયા, રિકતા, જયા અને પૂર્ણા તિથિ ઘાતતિથિ છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે–રવિવાર, શનિવાર, ચન્દ્રવાર, બુધવાર, શનિવાર, શનિવાર, ગુરૂવાર, શુક્રવાર, શુક્રવાર, મંગળવાર, ગુરૂવાર; અને શુક્રવાર ઘાતવારો છે.

" मधा हस्त-स्वात्यनुराधा, मूल-श्रवण-तारकाः ।
रेवती रोहिणी भरणी–आर्द्रा-ऽश्लेषास्तु घातकाः ॥ १ ॥"

અર્થ—" મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે–મઘા, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, શતતારા, રેવતી,, રોહિણી ભરણી, આર્દ્રા, અને અશ્લેષા: તે ઘાતનક્ષત્રો છે ॥ ૧ ॥"

અન્ય ગ્રંથોમાં ધન અને મકર રાશિવાળાને અનુક્રમે ભરણી અને રોહીણી ઘાતનક્ષત્ર કહેલ છે.

મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે-બવ, શકુનિ, ચતુષ્પાદ, નાગ, બવ, કૌલવ, તિતિલ, ગર, તૈતિલ, શકુનિ, કિંસ્તુઘ્ન અને ચતુષ્પાદ, એ **ઘાતકરણો** છે. મેષાદિ રાશિવાળાને અનુક્રમે-વિષ્કંભ, શૂલ, પરિઘ, વ્યાઘ, ધૃતિ, શૂલ,શૂલ, વ્યતિપાત વરિયાન, વૈધૃતિ, ગંડ અને વૈધૃતિ, એ **ઘાતયોગો** છે.

> " एतानि मेषादिषु राशिघातान्,
> तिथ्यादि वारांश्च नक्षत्र-चन्द्रान् ।
> सङ्ग्राम-यात्रा-नृपदर्शने च,
> वर्ज्येत शुभे कर्मणि नाऽत्र दोषः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" આ મેષાદિની રાશિઘાત-તિથિઓ, વારો, નક્ષત્રો, અને રાશિઘાત ચંદ્રો યુદ્ધ, યાત્રા અને રાજદર્શનમાં વર્જવા. બાકીના શુભકાર્યોમાં તેનો દોષ હોતો નથી. ॥૧॥ "

મેષાદિ રાશિવાળાનો અનુક્રમે-પહેલો, ચોથો, ત્રીજો, છઠ્ઠો, પાંચમો, પહેલો, ચોથો, પહેલો, પહેલો, ચોથો, ત્રીજો અને ચોથો વાર **અશુભપ્રદ** છે. મેષાદિ રાશિવાળાનાં અનુક્રમે-મેષ, મિથુન, કન્યા, મકર, વૃષભ, સિંહ, મીન, મિથુન, સિંહ, વૃશ્ચિક, મેષ અને કર્કના લગ્નો **ઘાતલગ્ન** છે.

> " वर्षाङ्ग दीप्ती भृगु-पूर्व-जीवाः,
> भौमोऽर्कपुत्रोऽपमादिकानाम ।
> एकैक वृद्धया किल वारचन्द्रान्,
> प्रोक्ता मुनीन्द्रैरिति कालवेधा ॥ १ ॥ "

અર્થ- " મુનીન્દ્રોએ કાળના ક્રમે એકેક નક્ષત્રની વૃદ્ધિ [illegible] અનુક્રમે ચંદ્ર, બુધ, શુક્ર, રવિ, મંગળ, ગુરૂ, શનિ અને [illegible] ઘાતવિદ્ધ કહેલ છે ॥ ૧ ॥ " અહીં કેટલું કહેવાનું [illegible]

વાળાને ત્યારપછીની રાશિમાં રહેલા બુધ વિગેરે પણ ઘાતક ગ્રહો છે. આ જ્ઞાન ઘાતચંદ્ર જાણ્યા પછી તુરત જણાય તેમ છે, તેથી "કાલચંદ્રથી" એવું પદ દર્શાવ્યું છે. તેમજ ગ્રહોના નામોમાં ચંદ્રને પ્રથમ સ્થાપન કર્યો છે. જેમકે—

--- મેષરાશિવાળાને મેષનો ચંદ્ર કાળચંદ્ર છે. તો ત્યાર પછીની રાશિનો બુધ અને ત્રીજી રાશિનો શુક્ર કાળગ્રહ કહેવાય છે. આ રીતે મેષ રાશિવાળાને-મેષનો ચંદ્ર. વૃષનો બુધ, મિથુનનો શુક્ર, કર્કનો રવિ, સિંહનો મંગળ. કન્યાનો ગુરૂ, તુલાનો શનિ, અને વૃશ્ચિકનો રાહુ કાળગ્રહ છે તથા દરેક રાશિવાળાને પોતાની રાશિથી પાંચમાથી બારમા ભુવનમા રહેલા અનુક્રમે-ચન્દ્ર, બુધ, શુક્ર, રવિ, ભૌમ, ગુરૂ, શનિ અને રાહુ કાળગ્રહો છે. આ રીતે દરેકમા સમજી લેવું. અન્ય સ્થાને બીજા શુક્રને સ્થાને શનિ અને સાતમા શનિને સ્થાને શુક્રને ઘાતિગ્રહ જણાવેલ છે

૧ આ ઘાતચક્ર જન્મરાશિથી તપાસવું. પણ તે ન મળે તો નામ રાશિથી તપાસવું

' मइ जो नज्जइ जम्मण-रासी तो गणह नामरासीओ ।
अवकहडाचक्काओ, सा नज्जइ तं पुण पसिद्धं ॥ १ ॥

અર્થ—" જો જન્મરાશિ ન જણાય તો નામરાશિથી જોવું, અને તે નામરાશિ અવકહડા ચક્રથી જાણવી. વળી તે અવકહડા ચક્ર પણ પ્રસિદ્ધ છે ॥ ૧ ॥"

જન્મરાશિ અને નામરાશિનો ખુલાસો અમે નક્ષત્રના પ્રકરણમાં કરી ગયા છીએ, તે ત્યાંથી જોઈ લેવો (પાન-૮૮) જુઓ. રાશિઘાતચક્ર)

રાશિઘાત ચક્ર.

રા.	ચં.	સ્રી.	મા.	તિ.	વા.	ન.	ક.	યો.	લ	ર.	સો.	મં.	બુ.	ગુ.	શુ.	શ.	રા.
મે.	મે.	મે.	કા.	ન.	ર.	મ.	બ.	વિ	મે.	૪	૧	૫	૨	૬	૭	૩	૮
વૃ.	ક.	પ.	મા.	પૂ.	શ.	હ.	શ.	શ.	મિ	૮	૫	૯	૬	૧૦	૧૧	૭	૧૨
મિ.	કું.	ધ.	મ.	ભ	સો.	સ્વા.	ચ.	પ.	ક.	૧૨	૯	૧	૧૦	૨	૩	૧૧	૪
ક.	સિં.	મી.	પો.	ભ.	બુ	મૂ.	ના.	વ્યા	મિ.	૫	૨	૬	૩	૭	૮	૪	૯
સિં.	મ.	વી	જે.	જ.	શ.	મ.	બ.	ધૃ.	વૃ.	૯	૬	૧૦	૭	૧૧	૧૨	૮	૧
ક.	મિ.	વી	ભા.	પૂ.	શ.	શ્ર.	કૌ.	શ	સિં.	૧	૧૦	૨	૧૧	૩	૪	૧૨	૫
તુ.	મ.	મી.	મ.	રિ.	ગુ.	શ.	તિ.	શ.	મી.	૬	૩	૭	૪	૮	૯	૫	૧૦
વૃ.	વૃ.	મ.	આ.	નં.	શુ.	રે.	ગ.	વ્ય.	મિ.	૧૦	૭	૧૧	૮	૧૨	૧	૯	૨
ધ.	મી.	ક.	આ.	જ.	શુ.	રે.	તિ.	વ.	સિં.	૭	૪	૮	૫	૯	૧૦	૬	૧૧
મ.	મિં.	ધ.	વૈ.	રિ.	મં	ભ	શ.	વૈ.	વી.	૧૧	૮	૧૨	૯	૧	૨	૧૦	૩
કું.	ધ.	મિ.	ચૈ.	જ.	ગુ.	આ.	કિં.	ગં.	મે.	૨	૧૧	૩	૧૨	૪	૫	૧	૬
મી.	કું.	કું.	ફા.	પૂ.	શુ.	જ્યે.	ચ.	ઇં.	ક.	૩	૧૨	૪	૧	૫	૬	૨	૭

ચંદ્રનું બીજું બળ **નવાંશ ગોચર** છે. શુભ નવાંશામાં રહેલો ચંદ્ર શુભ છે, અને અશુભ અંશમાં રહેલો ચંદ્ર અશુભ છે

ચંદ્રનું ત્રીજું બળ **વામવેધ** છે.

" इन्दोस्तनौ त्रि-रिपु-मन्मथ-खाऽऽयगस्य,
धी-धर्म-रिप्फ-धन-बन्धु-मृतौ स्थितैश्च । "

અર્થ—" પહેલે, ત્રીજે, છઠ્ઠે, સાતમે, દસમે અને અગ્યારમે ભુવને રહેલ ચંદ્રનો અનુક્રમે–પાંચમે, નવમે, બારમે, બીજે ચોથે અને આઠમે ભુવને રહેલા ગ્રહો વડે વેધ થાય છે." આમાં પહેલું વિગેરે સ્થાનો ચંદ્રના શુભસ્થાનો છે. અને પાંચમું ભુવન વિગેરે ચંદ્રના અશુભ સ્થાનો છે તો ચંદ્ર પોતાના શુભ સ્થાનમાં હોય તે શુભ છે. પણ તેટલામાં-જ અશુભ સ્થાનમાં કોઇ ગ્રહ હોય તો તેથી ચંદ્ર વીંધાય છે, અને અશુભ બને છે. હવે ચંદ્ર પોતાના અશુભ સ્થાનમાં હોય, અને તેટલામાંજ ચંદ્રના શુભ સ્થાનમાં કોઇ ગ્રહ પડયો હોય, તો તે ચંદ્રને **વામવેધ** કરે છે. આ રીતે વીંધાયેલ અશુભ ચંદ્ર પણ શુભ બને છે.

ચંદ્રનું ચોથું બળ **ચંદ્રનો અષ્ટવર્ગ** છે.

"नटसुखधेषु लग्नात्, साऽऽयमुनिस्वात् कुजात्सनवधीस्वे ।
सूर्यात् साष्टस्मरग., त्रिषडायसुतेषु सूर्यसुतात् ॥ १ ॥
ज्ञात् केन्द्रत्रिसुतायाऽ-ऽष्टगो गुरोर्व्ययायमृत्युकेन्द्रेषु ।
त्रिचतुसुतनवदश-मन्मथायगः चन्द्रमा शुक्रात् ॥ २ ॥"

અર્થ—" જન્મકુંડળીના લગ્નથી ઉપચયમાં રહેલો, ચંદ્રથી ઉપચય, આદ્ય, અને મુનિભુવનમાં રહેલો, મંગળથી ઉપચય, નવમ, ધી, અને સ્વભુવનમાં રહેલો, સૂર્યથી ઉપચય, અષ્ટમ, અને કામભુવનમાં રહેલો, શનિથી ત્રિજું, છઠ્ઠું, આય, અને સુતભુવનમાં રહેલો, ॥ ૧ ॥ બુધથી કેન્દ્ર, ત્રિજું, સુત, આય અને અષ્ટમ ભુવનમાં રહેલો, ગુરૂથી વ્યય, આય, મૃત્યુ.

અને કેન્દ્રભુવનમાં રહેલો, તથા શુક્રથી [illegible] ચાર પાંચ [illegible] દસ સાત અને અગીઆરમા ભુવનમાં રહેલો [illegible] શુભ છે. અને તે અનુક્રમે સ્થાને શુભ રેખા આપે છે ॥ ૨ ॥"

॰॰॰॰ ।।।। ॰॰॰ ।।।।	મન ॰॰॰॰॰ ।।।	॰॰॰ ।।।। ।।। શ॰ ॰॰॰॰॰
શુ॰ શ॰ ॰॰॰॰ ।।।।	[illegible]	॰॰॰॰॰ ।।।
॰॰ ।।।। શ॰ ।। ॰॰	॰॰॰॰ ।।।।	શુ॰ શ॰ ॰॰॰॰॰ ॰॰॰॰ ।।। ।।।।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

અર્થ—" શુદિ એકમથી દસ દિવસ ચંદ્ર મધ્યમ બળ વાળો જાણવો, પછીના દસ દિવસ ઉત્તમ બળવાળો જાણવો, અને ત્રીજા દસ દિવસમાં અલ્પ બળવાળો જાણવો ॥ ૧ ॥"

" हीन-मध्यो-च्चवलता, तिथिवत्तु हिमद्युतेः ।"

અર્થ—ચંદ્રનું હીન બળ, મધ્યમ બળ, અને ઉચ્ચબળ તિથિની પેઠે જાણવું." જેમ શુકલપક્ષનો ચદ્ર બળવાન્ છે, તેમ શુભ ચંદ્રનું બળ પણ શુકલપક્ષને મળે છે.

" सितपक्षादौ चन्द्रे, शुभे शुभः पक्षकोऽशुभे त्वशुभः ।
बहुले गोचरशुभदे, न शुभः पक्षोऽशुभे तु शुभ ॥ १ ॥"

અર્થ—" જો શુકલપક્ષના પ્રારંભમાં ચંદ્ર શુભ હોય, તો આખું પખવાડીયુ શુભ જાણવુ, અને અશુભ ચંદ્ર હોય તે અશુભ જાણવું. તથા કૃષ્ણ પક્ષમા ગોચરથી શુભ ચંદ્ર હોય તો આખું પખવાડીયું અશુભ અને અશુભ ચંદ્ર હોય તો શુભ જાણવું ॥ ૧ ॥"

ચંદ્રનું સાતમું બળ તારા છે. કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્રને બદલે તારાનું બળ આવશ્યક છે, તેમાં છઠ્ઠી, ચોથી અને નવમી તારા હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

ચંદ્રના આઠબળ મિત્રગ્રહ તથા સૌમ્યગ્રહના યોગથી થાય છે. ચંદ્ર ૮ મિત્રની સાથે હોય, ૯ મિત્રના ઘરમાં હોય, ૧૦ મિત્રના નવાંશમાં હોય, અથવા ૧૧ મિત્રની દૃષ્ટિવાળા સ્થાનમાં હોય, તો બળવાન્ છે. તેમજ ૧૨ સૌમ્યગ્રહના ઘરમા; ૧૩ અથવા સૌમ્યની સાથે, ૧૪ અથવા સૌમ્યના નવાંશમા, ૧૫ અથવા સૌમ્ય ગ્રહની દૃષ્ટિવાળા ભુવનમાં રહેલ ચંદ્ર બળવાન્ છે. મિત્રની પેઠે અધિમિત્રિના યોગથી પણ ચંદ્રબળ મનાય છે

" अशुभोऽपि शुभश्चान्द्र, सौम्य मित्रगृहांशके ।
स्थितोऽथवाऽधिमित्रेण, बलिष्ठेन विलोकितः ॥ १ ॥"

અર્થ—"સૌમ્યગ્રહના કે મિત્રગ્રહના સ્થાનમાં અથવા

[illegible]

[illegible]

[illegible]

"[illegible]
[illegible] ॥"

[illegible]

[illegible]

"[illegible]
[illegible] ॥ ॥"

[illegible]

[illegible] ચંદ્રાદિકના [illegible] કહ્યું છે, [illegible] કરીશું

આ સિવાય પંચાશકમાં પણ ચંદ્ર [illegible] શકાય છે. તે આ પ્રમાણે: એક—એક અનુનાડી ચક્ર કરવું. તેમાં અનુક્રમે અઠ્યાવીશ નક્ષત્રની સ્થાપના કરવી. આ નાડીના નામ અનુક્રમે ધર્મમાર્ગ, અર્થમાર્ગ, કામમાર્ગ, અને મોક્ષ માર્ગ છે. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે—

ધર્મ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
અર્થ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
કામ	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
મોક્ષ—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

" धर्ममार्गगते सूर्ये, अर्थगो चन्द्रमा यदि ।
अष्ट वर्गार्द भयं, शुभग्रह स्थितो यदि ॥ १ ॥
धर्ममार्गस्थिते सूर्ये, कामगो चन्द्रमा यदि ।
विग्रहं मारणं चैव, चौरपुरुषसङ्कटम् ॥ २ ॥
धर्ममार्गगते सूर्ये, मोक्षे चन्द्रमसे यदि ।
महालाभो भवेत्तस्य, शुभग्रह स्थितो यदि ॥ ३ ॥
धर्ममार्गगते सूर्ये, चन्द्र तत्रैव संस्थिते ।
संहार च भवेत्तस्य, अङ्गनाश प्रजायते ॥ ४ ॥ "

અર્થ—" ધર્મમાર્ગમાં સૂર્ય હોય અને અર્થમાર્ગમાં ચંદ્ર હોય તો. તથા શુભ ગ્રહનો યોગ હોય તો [illegible] ભય કરે છે ॥ ૧ ॥ ધર્મમાં સૂર્ય હોય અને કામમાં ચંદ્ર હોય તો વિગ્રહ યુદ્ધ તથા ચોરનો ભય થાય છે ॥ ૨ ॥ ધર્મમાર્ગમાં સૂર્ય હોય અને મોક્ષમાર્ગનો ચંદ્ર હોય, તથા શુભ ગ્રહનો યોગ હોય તો મહાન લાભ થાય છે ॥ ૩ ॥ ધર્મમાર્ગમાં સૂર્ય રહ્યો હોય અને ચન્દ્ર પણ તેજ માર્ગમાં હોય તો સંહાર તથા નાશ થાય છે ॥ ૪ ॥ "

" अर्थमार्गगते सूर्ये, चन्द्रे कामांशसंस्थिते ।
सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य, सौ(म्य)ग्रह स्थितो यदि ॥ ५ ॥
अर्थमार्गगते सूर्ये, चन्द्रे मोक्षांशसंस्थिते ।
सर्वसिद्धिर्भवेत्तस्य, प्रियं हर्षश्च संभवेत् ॥ ६ ॥

[illegible] नूरे, [illegible] भरे ।
[illegible] ॥ ७ ॥
[illegible] नूरे, [illegible] ।
[illegible] ॥ ८ ॥

अर्थ [illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

દોષ થાય છે ॥ ૧૨ ॥"

" सौम्यमार्गगते सूर्ये, चन्द्रो याम्यगतो यदि ।
हिरण्यलाभो भवेत्तत्र, सर्वकार्यं(र्ये) प्रशस्यते ॥ १३ ॥
सौम्ये तु सूर्ये, स्थिते चन्द्रमसे ।
निष्फलं च भवेत् कार्यं, क्लेश-कलह-रिपुभयम् ॥ १४ ॥
सौम्यमार्गगते सूर्ये, याम्यगे चन्द्रमा यदि ।
सर्वसिद्धिमवाप्नोति, कार्यं विजयवर्धनम् ॥ १५ ॥
सौम्यमार्गगते सूर्ये, चन्द्रे तत्रैव संस्थिते ।
विग्रह कारण चैव, विघ्नं नाशो भविष्यति ॥ १६ ॥"

અર્થ—" સૌમ્યમાર્ગમાં સૂર્ય હોય અને યામ્યમાર્ગમાં ચંદ્ર હોય તો સોનાનો લાભ થાય છે, તથા સર્વકાર્ય પ્રશંસા પામે છે ॥૧૩॥ સૌમ્યમાં સૂર્ય હોય અને ધનમાં ચંદ્ર હોય તો તેમાં કરેલ કાર્ય નિષ્ફળ થાય છે, તથા ક્લેશ, કલહ અને શત્રુનો ભય થાય છે ॥ ૧૪ ॥ સૌમ્ય માર્ગમાં સૂર્ય હોય અને યામ્યમાર્ગમાં ચંદ્ર હોય તો કાર્ય સર્વ સિદ્ધિને પામે છે, તથા વિજયની વૃદ્ધિ થાય છે ॥ ૧૫ ॥ સૌમ્ય માર્ગમાં સૂર્ય હોય અને ચંદ્ર પણ તેજ માર્ગમાં હોય તો મોટું યુદ્ધ, વિઘ્ન અને કાર્યનો નાશ થાય છે ॥૧૬॥

જો કે ઉપરોક્ત ફળ સામાન્યરીતે યાત્રા અને યુદ્ધ માટેનું છે, પણ તેજ રીતે પંથારાહુ દરેક કાર્યમાં ફળ આપે છે. કહ્યું છે કે—

" यात्रा-युद्धे विवाहे च, वाणिज्ये कृषिकर्मणि ।
प्रवेशे सर्वव्यापारे, पन्थाराहुः प्रशस्यते ॥ १७ ॥"

અર્થ—" યાત્રા, યુદ્ધ, વિવાહ, વ્યાપાર, ખેતી, પ્રવેશ અને સર્વ કાર્યમાં પંથારાહુ પ્રશંસાય[1] ॥ ૧૭ ॥"

---

૧ એક હસ્તલિખિત પ્રતિમાં પંથારાહુની નોંધ હતી તેજ પ્રતિમાં પ્ર—

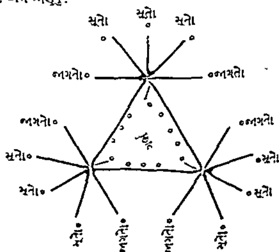
હવે શ્રેષ્ઠ ચંદ્રદર્શન કહે છે—

दाहिणुच्चो समो चंदो, उत्तरुच्चो हलोवमो
धणु वक्को अ सूलाभो, मेसासु अ कमुक्कमा ॥१४॥

મેષાદિ રાશિમાં અનુક્રમે અને ઉત્ક્રમે દક્ષિણ તરફ ઉંચો, સમાન, ઉત્તર દિશામાં ઉંચો, હળ જેવો, ધનુષ્ય જેવો, વાંકો અને શૂલ જેવો. નવિન ચંદ્ર ઉદય પામે તે શુભ છે ॥ ૨૪ ॥

વિવેચન—ચંદ્ર શુભ હોય તો દરેક પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે, તેમજ ચંદ્રનો ઉદય શુભ હોય તો તે ઉપરથી પણ

જાગૃત, ચંદ્રની પૃચ્છા હતી. એટલે દરકોઇ પ્રશ્ન પૂછે કે—આ ધાડપાડુ ગામ ભાંગશે. ? ત્યારે સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી ગણવું, પછી પ્રથમ નક્ષત્ર ત્રિશૂલની અણીએ મુકી બીજાં નક્ષત્રો ત્રિશૂલમાં ગોઠવવાં. તે દરેક નક્ષત્રોનું ફળ આ પ્રમાણેછે—સુતે ચંદ્રે ધાડપાડુ ફાવે નહીં. જાગતે ચંદ્રે જાણ થાય, યુદ્ધ થાય, અને માર ખાય. તથા ગર્જના ચંદ્રે વગર મહેનતે ગામને લુંટી જાય. એમ જાણવું.

ભવિષ્યનું સત્ય જ્ઞાન થાય છે. આ ચંદ્ર ઉપરથી બે પ્રકારની અનુકૂળતા જોવાય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

“ याद्दशेन शशाङ्केन, संक्रान्तिर्जायते रवेः ।

तन्मासि तादृशं प्राहुः, शुभाऽशुभं फलं नृणाम् ॥ १ ॥ ”

અર્થ—“ સૂર્યની સંક્રાન્તિ જેવા ચંદ્ર વડે થતી હોય, તે માસમાં મનુષ્યોનું તેવું શુભાશુભ ફળ પંડિતોએ કહ્યું છે. ॥ ” એટલે—ગોચર નારાયણ કે શુભ અવસ્થાવાળા ચંદ્ર ભગવાન્ હોય ત્યારે સૂર્ય બારમા વિગેરે અશુભ સ્થાનમાં સંક્રમે તોપણ તે શુભ છે. તેમજ શુદિ એકમની શરૂઆત થાય ત્યારે શુભ ચંદ્ર હોય તો તે આખું પખવાડીયું શુભ જાય છે. તથા દરેક શુદિ બીજે ઉદય પામેલો ચંદ્ર જુદી જુદી આકૃતિમાં હોય છે. તેમાંથી કઇ આકૃતિ શુભ છે ? અને કઇ આકૃતિ અશુભ છે ? તેનો મેળ સૂર્યની સંક્રાન્તિથી જોવાય છે, આ અનુકુળતા માટે મૂળ ગ્રન્થકારે ગાથામાં ચંદ્રની આકૃતિઓજ બતાવી છે. એટલે કે—નવીન ઉદય પામેલો ચંદ્ર મેષ સંક્રાન્તિમાં દક્ષિણમાં ઉંચો હોય, વૃષ સંક્રાન્તિમાં સમ હોય, મિથુન સંક્રાન્તિમા ઉત્તર તરફ ઉંચો હોય, કર્ક સંક્રાન્તિમાં હળ સમાન હોય, સિંહ સંક્રાન્તિમા મનુષ્ય જેવો વાંકો હોય, અને કન્યા સંક્રાન્તિમા શૂળ જેવો હોય, તો તે શુભ છે. અને ત્યારપછીની છ સંક્રાન્તિમાં ઉલટા ક્રમેની આકૃતિવાળો હોય, એટલે—નવીન ઉદય પામેલો ચંદ્ર સૂર્યની તુલા સંક્રાન્તિમાં શૂળ સમાન, વૃશ્ચિકમાં મનુષ્ય સમાન, ધનમાં હળ સમાન, મકરમાં ઉત્તર તરફ ઉંચો, કુંભમાં સમાન, અને મીનમાં દક્ષિણ તરફ ઉંચો હોય ત્યારે તે શુભ છે. [illegible] ચંદ્રોદયના ફળ માટે નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

“ विद्वरं [illegible] याम्ये च दे. सुभिक्षं चोन्नतोन्नते ।
ईतिमाभयं शूले, दुर्भिक्षं दक्षिणोन्नते ॥ १ ॥
उत्तरे शृङ्गोन्नते वृद्धि-ईतिके सामविग्रहम् ।
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] ॥ २ ॥

अस्तंगते सकल सस्य समृद्धि वृद्धि;
क्षेमं सुभिक्षमतुलं निशि चार्ध रात्रे ॥ ६ ॥"

અર્થ—"વિષુવતી સંક્રાન્તિ સૂર્યોદય કાળે થાય તો જગતને વિપત્તિ કરે છે, મધ્યાહ્નકાળે થાય તો સકલ ધાન્યનો નાશ કરે છે, સૂર્યાસ્તકાળે થાય તો દરેક વનસ્પતિ અને અન્નને નીપજાવે છે, તથા મધ્યરાત્રે થાય તો અતુલસુખ અને સુભિક્ષ [1]કરે છે ॥ ૬ ॥ (સંક્રાન્તિ ફળ માટે જુઓ પાન–૭૭)

" महानिर्गुप्ते चन्द्रे, सप्ताहान्तर्यदा प्रचुरवृष्टिः ।
क्षेमंसुभिक्षमतुलं, नृपाः सुस्था सुवृष्टिश्च ॥ ७ ॥"

અર્થ—"ચંદ્ર ગ્રહની ગુપ્તિથી જુદો પડે, ત્યાર પછી સાત દિવસમાં જો પ્રચુર વૃષ્ટિ થાય તો જગતમાં અતુલ સુખ અને સુભિક્ષ થાય છે, રાજાઓ આનંદિત થાય છે અને વૃષ્ટિ પણ અનુકૂળ થાય છે ॥ ૭ ॥"

---

1 એનો પ્રસંગ હોવાથી વાચકોને માટે પણ નારચંદ્ર ટીપ્પણ ના પ્રથમ પ્રકીર્ણકમાં કહ્યું છે કે—

" [illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ॥ [illegible] ॥"
[[illegible]]

[illegible]

અર્થ :—" સમાન ચંદ્રે વિગ્રહ. ઉત્તર તરફ ઉંચી અણીવાળા ચંદ્રે સુભિક્ષ. શૃંગ સમાન ચંદ્રે દુર્ભિક્ષ અને રાજભય. તથા દક્ષિણ તરફ ઉંચા ચંદ્રે દુર્ભિક્ષ થાય છે ॥૨॥ વળી ઉત્તર તરફ ઉંચી અણીવાળા ચંદ્રે વૃદ્ધિ. દક્ષિણ તરફ ઉંચી અણીવાળા ચંદ્રે રાજાનો ભય. અને સમ ચંદ્રે અનાજ મોંઘુ થાય છે. એ પ્રમાણે ચંદ્રના ઉદયનું ફળ જાણવું ॥૨॥"

જે જે રાશિ ક્રાન્તિમાં ચંદ્રની જે જે આકૃતિ હોતી હોય તે કરતાં બીજી આકૃતિ થતાં શું ફળ મળે છે ? તે ઉપરના શ્લોકોથી સમજી શકાય છે. વળી કહ્યું છે કે—

" रक्ते रसाः क्षयं यान्ति, शुक्ले वृष्टि समागमः ।
कृष्णे मृत्युं विजानीयात्, सुभिक्षं पीतवर्णके ॥ ३ ॥
श्वेतवर्णे भवेद् वृष्टि–धूम्रे लोकान् विनश्यति ।
शान्तं रक्ते तु ज्ञातव्यं, अपि (पीत) कृष्णे महद् भयम्॥४॥"

અર્થ—" નવીન ઉદય પામતો ચંદ્ર લાલ હોય તો રસનો ક્ષય, ધોળો હોય તો વૃષ્ટિ, કાળો હોય તો મૃત્યુયોગ અને પીળો હોય તો સુભિક્ષ થાય છે ॥ ૩ ॥ વળી બીજા મત પ્રમાણે કહે છે કે—ધોળો ચંદ્ર હોય તો વૃષ્ટિ, ધુમાડા જેવો હોય તો લોકોનો નાશ, લાલ હોય તો શાંતતા (મંદતા) અને (પીળો) કૃષ્ણ ચંદ્ર હોય તો મહાન્ ભય થાય છે ॥૪॥"

"अद्द भरणी असलेसा जिट्ठा, अस्सइ साइ मइभिस छट्ठा।
एहे रिक्खे जइ उग्गमइ मयंका, तो महिमंडल रुलइ रंका ॥५॥

અર્થ—" આર્દ્રા, ભરણી, અશ્લેષા, જ્યેષ્ઠા, સ્વાતિ અને શતભીષા; એ છ નક્ષત્રોમા જો નવિન ચંદ્ર ઉદય પામે તો મહીમંડલમાં ભયંકર હાહાકાર પ્રવર્તે છે, અને પ્રજા રાંકની જેમ રઝળે છે ॥૫॥ " વળી મેષ અને તુલા સંક્રાન્તિ માટે કહ્યું છે કે—

" भानूदये विषुवती जगतो विपत्तिः,
मध्यंदिने सकलसस्यविनाशहेतुः ।

अस्तंगते सकल सस्य समृद्धि वृद्धि;
क्षेमं सुभिक्षमतुलं निशि चार्ऽध रात्रे ॥ ६ ॥"

અર્થ—"વિષુવતી સંક્રાન્તિ સૂર્યોદય કાળે થાય તો જગતને વિપત્તિ કરે છે, મધ્યાહ્નકાળે થાય તો સકલ ધાન્યનો નાશ કરે છે, સૂર્યાસ્તકાળે થાય તો દરેક વનસ્પતિ અને અન્નને નીપજાવે છે, તથા મધ્યરાત્રે થાય તો અતુલસુખ અને સુભિક્ષ [1]કરે છે ॥ ૬ ॥ (સંક્રાન્તિ ફળ માટે જુઓ પાન–૭૭)

" ग्रहनिर्मुक्ते चन्द्रे, सप्ताहान्तर्यदा प्रचुरवृष्टिः ।
क्षेमंसुभिक्षमतुलं, भूपाः सुस्थाः सुवृष्टिश्च ॥ ७ ॥"

અર્થ—"ચંદ્ર ગ્રહની મુક્તિથી જુદો પડે, ત્યાર પછી સાત દિવસમાં જો પ્રચુર વૃષ્ટિ થાય તો જગતમાં અતુલ સુખ અને સુભિક્ષ થાય છે, રાજાઓ આનંદિત થાય છે અને વૃષ્ટિ પણ અનુકૂળ થાય છે ॥ ૭ ॥"

---

૧ ચંદ્રનો પ્રસંગ હોવાથી ગ્રહણને માટે પણ નારચંદ્ર ટીપ્પણના પ્રથમ પ્રકીર્ણકમાં કહ્યું છે—

" उपचयगेहेषु शस्ते, सम्य द्विपदमतंगेषु ।
क्षेमसुखं विदधात्, नृणं रवि–चन्द्रयोर्ग्रहणम् ॥ ४०० ॥
इतिग्रहण [illegible] ।
परयतु मरके सौरयो, धूम–वायु–तैल [illegible] ।
भौम, समरविमर्दं, [illegible] ॥ ४०१ ॥
शुक्र: [illegible] विनाशो, [illegible] ।
रविज [illegible], दुर्भिक्ष [illegible] ॥ ४०२ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ४०३ ॥
[illegible] ॥ ४०४ ॥"
[illegible] ।

અહીં [illegible]

હવે પ્રસંગ હોવાથી ત્રૈલોક્ય પ્રકાશમાં કહેલ દિવ્ય-કાળનો અલ્પ નિર્દેશ કરીએ છીએ—

" शुक्रास्ते भाद्रमासे शुभभगणगते वाक्पतौ सौम्यदेतौ,
ज्येष्टाद्याहे सुवारे शशिसितभगणेषूदिते निस्यगस्ते ।
क्रूरेभूपादिवर्गे विघटिनि समये मङ्गले वक्रितेऽपि,
चापाद्याः पूर्वधिष्ण्ये प्रहरवसुगते जायते दिव्यकालः ॥१॥"

અર્થ—" ભાદ્ર માસમાં શુક્રાસ્ત, શુભ રાશિમાં ગમન, અનુકૂળ ગુરૂ, જ્યેષ્ઠાના પ્રથમ દિવસના વાર ચંદ્ર શુક્ર નક્ષત્ર, રાત્રે ઉગેલો અગસ્તિ: વર્ગનો ક્રૂર રાજા વિગેરે વધતો–ઘટતો કાળ, વક્રી મંગળ, અષાઢી પૂર્ણિમાનું પૂર્વા નક્ષત્ર, અને પૂર્ણ પ્રહરનો જોગ ; આ સંયોગો હોય તો દિવ્યકાળ થાય છે ॥ ૧ ॥ "

વિશેષ આ પ્રમાણે છે—

" शुक्रस्याऽस्तमने वृष्टि–रुदये च बृहस्पतौ ।
वक्रिताङ्गारके वृष्टि–स्त्रिधा वृष्टिः शनैश्चरे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" શુક્રના અસ્તમનમાં, ગુરૂના ઉદયમાં, મંગળના રાશિના ત્યાગમાં, અને શનિના ઉદય અસ્તમન વક્રતા કે માર્ગીપણામાં અવશ્ય વૃષ્ટિ થાય છે ॥ ૧ ॥ " પણ આ કાળ બુધનો ઉદય થતાં, શ્રાવણમાં શુક્રાસ્ત થાય તો દુકાળ પડે છે. અને એક રાશિ ઉપર શુક્ર થતાં શનિ અસ્ત પામે તો પણ તે અશુભ છે.

ચોમાસાના આર્દ્રાદિ સાત નક્ષત્રમાં હરકોઈ એક આવે ત્યારે વૃષ્ટિ થાય છે તથા ચોમાસામાં ચિત્રા સ્વાતિ તથા વિશાખા, નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ ન થાય તો તે માસમાં વૃષ્ટિ ઘણી નહિ [illegible] નક્ષત્ર. બુધ શુક્ર અને મંગળ હોય ત્યારે વૃષ્ટિ હોય છે. ગુરૂ રાશિમાં એક સાથે મંગળ અને શુક્ર [illegible] તે અશુભ છે [illegible] નક્ષત્ર ત્યારે ત્યારે [illegible] ત્યારે ત્યારે અનાજ મોંઘું થાય છે [illegible] બુધ શુક્ર અને ચંદ્ર, એ ત્રણ ભેગા થાય

તો તે દિવસોમાં વૃષ્ટિ થાય છે. શ્રવણમાં ક્રૂર ગ્રહ આવે ત્યારે અનાજ મોંઘું થાય છે, બૃહસ્પતિના ઉદયકાળે વૃષ્ટિ થાય છે, પણ કર્કમાં ગુરુ હોય ત્યારે તુલાનો મંગળ અને મીનનો શનિ હોય તો જગત પીડાય છે.

જેઠ શુદિ એકમ, દિવાળી, અને સૂર્યના આર્દ્રા પ્રવેશને દિને સોમવાર હોય તો શુભ છે, આર્દ્રા પ્રવેશ પણ મધ્યકાળે થાય તે વધારે શુભ છે. અને તેમાં વૃષભ તથા મિથુનનો સંયોગ હોય તો અત્યંત લાભદાયક છે.

ચોમાસામાં જે જે દિવસે ચંદ્ર અને મંગળ એક રાશિમાં મળે તે તે દિવસે વૃષ્ટિ થાય છે. ચંદ્ર મંગળ અને ગુરુ એક રાશિમાં મળે તો બહુ વૃષ્ટિ થાય છે એક નક્ષત્રમાં બુધ અને ચંદ્ર આવે તો પણ વૃષ્ટિ થાય છે સૂર્યની પછીની રાશિમાં શુક્ર હોય, અને તે વરસામાં જેટલો વખત ચંદ્રનો યોગ રહે તેટલો વખત અનાજ સસ્તું થાય છે ચિત્રા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, કૃત્તિકા, રોહિણી, મઘા, મૃગશીર્ષ, મૂલ, આષાઢા અને વિશાખાની ઉત્તરમાં ચંદ્ર આવે તો વરસાદમાં સારો વરસાદ થાય છે. શુક્રનું અસ્તગમન અને પછી ઉદય એ બન્ને શાકટ પ્રકરણ થાય તો અશુભ છે.

આષાઢમાં શુભવારે રોહિણી, અષાઢીનું [illegible] આગમન (પોષ) અષાઢનું મૂલ, દિવાળી પૂનમે સ્વાતિ, અને કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય તો શુભ છે. [illegible] અષાઢના બારશ અને તેરશને દિને ચિત્રા, સ્વાતિ કે વિશાખા નક્ષત્ર હોય, તથા વરસાદની તૈયારી દેખાય તો [illegible] સારો વરસાદ થાય છે

જે આકાશમાં [illegible] માટે [illegible] [illegible] અનરૂપ વૃષ્ટિ થાય છે. [illegible]

નારચંદ્ર ટીપ્પનના (ભાષાંતર) માં કહ્યું છે કે—જો બુધ ગુરૂ અને શુક્રમાંના બે ગ્રહોનો મેળાપ થાય તો તે જગતને આનંદ આપે છે, શનિ અને રાહુ હરકોઇ એક રાશિ પર આવે તો અનાજ મોંઘું થાય છે, અને લોકો પીડા પામે છે. સૂર્ય, મંગળ, બુધ બૃહસ્પતિ અને શનિ જોએક રાશિમાં આવે તો રાજા-પ્રજા પીડા પામે છે. તથા રાહુ અને શનિ વિનાના દરેક ગ્રહો એક રાશિ પર આવે તો બહુ નુકશાનકારક નથી, પણ જો સાત ગ્રહ એક રાશિમાં ભેગા મળે તો લાંબા કાળ સુધી જગતમાં અસંતોષ, બેકારી, યુદ્ધ અને મનુષ્યોનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે દિવ્યાદિવ્ય કાળ સંબંધી ભવિષ્યનું સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે, જેનું અશેષ સ્વરૂપ બીજા ગ્રન્થોથી તપાસવું.

હવે તારાનું દ્વાર કહે છે—

जम्मा कम्मं च श्राहाणं, तारा श्रट्ठ श्रंतरे
सस्स नाम फला सव्वा, अंतरा नामिश्रा ॥२५॥

અર્થ—જન્મ કર્મ અને આધાન એ ત્રણ તારાઓ આઠ આઠ તારાઓના આંતરે આવે છે, તે પોતપોતાના નામ પ્રમાણે ફળ દેનારી છે. અને મધ્યની તારાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—

વિવેચન—તારા નવ છે, તેને જાણવાની રીત આ પ્રમાણે છે—

જન્મનક્ષત્રથી અને તેની ખબર ન હોય તો નામનક્ષત્રથી આરંભીને નવ નવ નક્ષત્રની એક, એમ સત્યાવીશ નક્ષત્રની ત્રણ ઓળી કરવી. તેમાં ત્રણે નવકના પહેલા નક્ષત્રો પહેલી તારા, બીજા નક્ષત્રો બીજી તારા, એમ આગળ ત્રણે ઓળીના નવમા નક્ષત્રે અને નવમી તારા ગણાય છે. એટલે-સત્યાવીશ

નક્ષત્રમાંથી નવ—નવના આંતરે રહેલ ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોની એકેક તારા હોય છે.

(તારા કોષ્ટક)

૧	પુ જન્મ.	અ	મ	પૂ૦ ફા	ઉ૦ ફા૦	હ	ચિ	સ્વા	વિ
	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
૨	અ કર્મ–	જ્યે	મૂ	પૂ૦ષા.	ઉ૦ ષા૦	શ્ર	ધ	શ	પૂ. ભા.
	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮
૩	ઉ ભા૦ આધાન	રે	અ	ભ	કૃ	રો	મૃ	આ	પુ૦
	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭
નામ	.	સપત	ત્વપત્	ક્ષેમા	યામા	સાધના	નિધના	મૈત્રી	પરમ-
	૧	૨	૩	૪	(પ્રત્યંશા)	૬	મૃતિ	૮	મૈત્રી

જેમકે—જન્મનક્ષત્ર પુષ્પ હોય તો તેમાં પહેલા નવકની આઠ આઠ નક્ષત્રના આંતરે રહેલી પહેલી, દસમી અને ઓગણીશમી તારાનું નામ અનુક્રમે જન્મ, કર્મ અને આધાન છે, જે પોતપોતાનાં નામ સદૃશ ફળ આપે છે. જન્મનક્ષત્રથી કે નામ નક્ષત્રથી ઇષ્ટ નક્ષત્ર સુધી ગણતાં જે સંખ્યા આવે, તેને નવથી ભાગતાં જે શેષ રહે તેટલામી તારા ઇષ્ટ દિવસે છે. આ રીતે પણ તારા શોધી શકાય છે.

ગુરૂ—શિષ્ય વર—સ્ત્રી રાજા—નોકર ગામ—રહેવાસી વિગેરેમાં પરસ્પરની તારા શોધવી હોય, તો એકના જન્મ નક્ષત્રથી બીજાના જન્મનક્ષત્ર સુધીની સંખ્યાને નવથીભાગી શેષ રહેલ અંકથી પરસ્પરની તારા શોધી શકાય છે, જે પૈકીની પરસ્પરની ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારા નેષ્ટ કહી છે. તેમજ સારંગેપણ ધરધણીની અને ઘરની તારા શોધવામાં આજ નિયમ સ્વીકાર્યો છે.

" गणयेत् स्वामिनक्षत्राद्, यावद्धिष्ण्यं गृहस्य च ।
नवभिस्तु हरेद् भागं, शेषं ताराः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥"

અર્થ—" ગૃહ સ્વામીના નક્ષત્રથી ગૃહનક્ષત્ર સુધી ગણી તેને નવથી ભાગવા, અને શેષ રહે તે તારા જાણવી ॥૧॥"

આ તારા વાસ્તુશાસ્ત્રમાં ઉપયોગી છે. આ વાસ્તુશાસ્ત્રની નવ તારાનાં નામ–શાંતા, મનોરમા, ક્રૂરા, વિજયા, કલહોદ્ભવા, પદ્મીની, રાક્ષસી, વીરા અને આનંદા છે.

જન્મ, કર્મ અને આધાનની મધ્યમાં રહેલ બીજીથી નવમી સુધીની આઠ તારાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—

संपई श्रावई खेमा, जामा साहण निद्धणा ।
मित्ती परममित्ती श्र, दुट्टा ति सग पंचमा ॥२६॥
जम्माहाणा विवज्जिज्जा, गमे एयाहिं वाहिश्रो,
कट्टेण जीवई किएहे, पक्खे चंदुत्तरा इमा ॥२७॥

અર્થ—સંપત, આપત્, ક્ષેમા, યામા, સાધના નિર્ધના, મૈત્રી અને પરમમૈત્રી; એ બાકીની આઠ તારાઓ છે. નવ તારામાંથી ત્રીજી સાતમી અને પાંચમી તારા દુષ્ટ છે. ॥ ૨૬ ॥ જન્મ અને આધાન તારા ગમનમાં વર્જ્ય છે, તથા ત્રીજી પાંચમી સાતમી જન્મ અને આધાન તારામાં રોગી થયો હોય તે કષ્ટે જીવે છે, આ તારાઓ કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્ર કરતા વધારે શ્રેષ્ઠ હોય છે ॥ ૨૭ ॥

વિવેચન—ત્રણે નવકની પહેલી તારાઓ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જેમ જન્મ, કર્મ અને આધાનના નામથી ઓળખાય છે તેમ ત્રણે નવકની બીજીથી નવમી સુધીની આઠે તારાઓ જુદા જુદા ત્રણ નામથી ઓળખાતી નથી, પણ ત્રણે તારા

એકસરખા નામથીજ ઓળખાય છે. એટલે સત્યાવીશ નક્ષત્રની નવ તારાઓજ થાય છે. તેમાંથી બીજીયા નવમી તારાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે

જન્મનક્ષત્રથી ૨-૧૧-૨૦ મું નક્ષત્ર તે બીજી સંપત્ તારા, ૩-૧૨-૨૧ મું નક્ષત્ર તે ત્રીજી વિપદ્ તારા, ૪-૧૩-૨૨ મું નક્ષત્ર તે ચોથી ક્ષેમા, ૫-૧૪-૨૩ મું નક્ષત્ર તે પાંચમી યામા, ૬-૧૫-૨૪ મુ નક્ષત્ર તે છઠ્ઠી સાધના, ૭-૧૬-૨૫ મુ નક્ષત્ર તે સાતમી નિર્ધના, ૮-૧૭-૨૬ મું નક્ષત્ર તે આઠમી મૈત્રી, અને ૯-૧૮-૨૭ મું નક્ષત્ર તે નવમી **પરમમૈત્રી** તારા કહેવાય છે.

આ નવ તારાઓમાં જન્મ, આધાન, વિપદ, યમા અને નિધના તારાઓ દુષ્ટ છે. તે તારામાં ગમન કરવું શ્રેષ્ઠ નથી, તેમજ તે તારા વિષે જેને રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે કષ્ટે જીવે છે; એટલે-બીજા ગ્રહોની અનુકૂળતા હોય તો લાંબું દુઃખ ભોગવે છે, અને બીજા ગ્રહોની પ્રતિકૂળતા હોય તો રોગી મૃત્યુ પામે છે.

લલ્લ તો કહે છે કે—

" यद्यपि स्याद् बली चन्द्र-स्तारा तथाप्यनिष्टदा । "

અર્થ—" જો ચંદ્ર બળવાન્ હોય તો પણ દુષ્ટ તારાઓ અનિષ્ટ કરે છે. " ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે-જન્મ, આધાન, વિપદ, યમા અને નિધનાના અગ્યાર નક્ષત્રમા ક્ષૌરકર્મ અને યાત્રાનો ત્યાગ કરવો. અને શુકલપક્ષમાં પણ આ તારાને વિષે રોગ થાય તે રોગી બહુ ક્લેશ ભોગવે છે કે મૃત્યુ પામે છે, તો પછી કૃષ્ણપક્ષ માટે તો પૂછવુંજ શું ?

આધાન માટે લલ્લ કહે છે કે—

" यात्रा-युद्ध विवाहेषु, जन्मतारा न शोभना ।
शुभान्यशुभकार्येषु, प्रवेशे च विशेषतः ॥ १ ॥ "

અર્થ—જન્મતારા યાત્રા, યુદ્ધ અને વિવાહમાં નથી, પણ બીજાં શુભ કાર્યોમાં શુભ છે, અને પ્રવેશક

વિશેષ શુભ છે. ॥ ૧ ॥" અર્થાત્-જન્મના ચંદ્રની પેઠે જન્મની તારા ગૃહપ્રવેશ અને માંગલિક કાર્યોમાં શુભ છે. પણ ક્ષુરકર્મ, વિવાદ, યુદ્ધ, યાત્રા, વિવાહના કાર્યોમાં અને રોગોત્પત્તિમાં અશુભ છે. જન્મનક્ષત્રની પેઠે આધાન નક્ષત્ર માટે પણ જાણવું, એટલે-જન્મનક્ષત્રનાં વર્જ્ય કાર્યો આધાનમાં પણ વર્જવાં, અને જન્મનક્ષત્રનાં પ્રશસ્ત કાર્યો આધાનમાં પણ પ્રશસ્ત છે, માટે કરવાં.

કર્મ સંપત્ અને મૈત્રી તારાઓ મધ્યમ છે; તથા ક્ષેમા સાધના અને પરમમૈત્રી તારાઓ શ્રેષ્ઠ છે. તે માટે કહે છે કે—

" शेषासु तारासु व्याधिः, साध्यो नृणां भवति जातः ।
व्याधिवदवबोद्धव्याः, सर्वारम्भाश्च तारासु ॥ २ ॥"

અર્થ—" મનુષ્યને બાકીની તારાઓમાં ઉત્પન્ન થયેલો વ્યાધિ સાધ્ય થાય છે. દરેક તારાને વિષે કરેલાં સમસ્ત કાર્યોના આરંભો વ્યાધિની પેઠે (શુભાશુભ) ફળવાળા જાણવા ॥ ૨ ॥".

" ऋक्षं न्यूनं तिथिर्न्यूना, क्षपानाथोऽपि चाष्टमः ।
तत्सर्वं शमयेत्तारा, षट्-चतुर्थ-नवस्थिताः ॥ ३ ॥"

અર્થ—" નક્ષત્ર અશુભ હોય, તિથિ અશુભ હોય, અને ચંદ્ર પણ આઠમો હોય, તે સર્વને છઠ્ઠી, ચોથી, અને નવમી તારા ગમાવી દે છે ॥ ૩ ॥"

હવે દુષ્ટતારા માટે કહે છે કે—

" सप्तमी जन्मनक्षत्रे, मध्याह्नात् परतः शुभम् ।"

અર્થ—" સાતમી તારા અને જન્મનક્ષત્રમાં મધ્યાહ્ન પછીનો કાળ શુભ છે." આ ઉપરથી ત્રીજી પાંચમી જન્મતારા અને આધાનતારા પણ મધ્યાહ્ન પછી દુષ્ટ ફળ આપી શકતી નથી એમ જાણવું.

શુક્લપક્ષમાં ચંદ્રનું બળ જોવાય છે. જ્યારે કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્રને બદલે તારાનું બળ જોવાય છે તે માટે કહ્યું છે કે—

" चन्द्रे बलवती तारा, कृष्णपक्षे तु भवति ।
विशेषं शर्वरी च बली, कार्यं कर्तुं यतोऽर्हति ॥ १ ॥"

અર્થ—" કૃષ્ણપક્ષમાં ચંદ્ર કરતાં તારા બળવાન છે, કારણ કે—સ્વામી વિકલાંગ હોય કે સ્વામી હાજર ન હોય તો તેનું કાર્ય સ્ત્રી કરી શકે છે. ॥ ૧ ॥ " વ્યવહાર પ્રકાશમા કહ્યું છે કે—

" कृष्णस्याऽष्टम्यर्धा-दनन्तरं तारकाबलं योज्यम् ।
मतिपत्मान्तोत्पन्नं, सन्ध्याकालोदयं यावत् ॥ १ ॥ "

અર્થ—"કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીના અર્ધભાગથી પ્રારંભીને શુદિ એકમના અંતે આવતા સંધ્યાકાળનો ઉદય થાય ત્યાં સુધી તારાનું બળ ગ્રહણ કરવું. ॥ ૧ ॥ " એટલે બળવાન તારા ચંદ્રનીજ ગરજ સારે છે, કેમકે જો અલિષ્ઠ તારા હોય તો કૃષ્ણપક્ષનો ચંદ્ર પણ બળવાનજ મનાય છે. માત્ર જો શુકલ-પક્ષ હોય તો તારાનું બળ જોવાનું નથી. ॥ ૨૭ ॥

હવે યોગદ્વાર કહે છે—

चउ छह नवम दसमं, तेरस वीसं च सूररिक्खाओ।
ससिरिक्खं होइ तया, रविजोगो असुहसयदलणो २८

અર્થ—સૂર્યના નક્ષત્રથી ચોથું, છઠ્ઠું નવમું, દસમું, તેરમું અને વીશમું ચંદ્ર નક્ષત્ર હોય તો રવિયોગ થાય છે; આ યોગ સેંકડો અશુભનો નાશ કરનાર છે.

વિવેચન—સૂર્યથી ભોગવાતું નક્ષત્ર રવિનક્ષત્ર કહેવાય છે. અને ચંદ્રથી ભોગવાતું નક્ષત્ર દિનનક્ષત્ર કે ચંદ્રનક્ષત્ર કહેવાય છે, તેમાંથી સૂર્યનક્ષત્ર ચંદ્રનક્ષત્ર તિથિ અને વાર પૈકીના બે ત્રણ કે ચારનો સંયોગ થવાથી નવા નવા યોગો તે ચાર થાય છે. આજ રીતે લગ્ન કુંડળીમાં પણ લગ્ન ગ્રહ અને રાશિના સંયોગથી યોગો થાય છે, જે પૂર્વે કહી ગયા છીએ.

ત્રિવિક્રમ કહે છે કે—યોગોમાં દુષ્ટયોગ. સામાન્યયોગ. સુયોગ, સિદ્ધિયોગ, અને અમૃતસિદ્ધિયોગ એ

જેનું ફળ અનુક્રમે-અત્યંત અસિદ્ધિ, દૈવયોગે સિદ્ધિ, વિલંબે સિદ્ધિ, ઇચ્છિત સિદ્ધિ, અને ઇચ્છાધિક સિદ્ધિ છે.

અહીં આચાર્ય મહારાજ પ્રથમ મહા બળવાન્ એવા રવિયોગને દેખાડે છે. તે લાવવાની એવી રીત છે કે—સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી ગણવું, અને જેટલામું ચંદ્રનક્ષત્ર આવે તેટલામો તે યોગ કહેવાય છે, આ રીતે અભીચ્ નક્ષત્રને નહીં ગણવાથી સત્યાવીશ યોગો થાય છે. જેમાંના કેટલાક યોગો શુભ છે. જ્યારે કેટલાક યોગો અશુભ છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં રવિનક્ષત્રથી સત્યાવીશ નક્ષત્રમાં કરેલઃકાર્યનું ફળ નીચે મુજબ આપ્યું છે.

रविरिक्खम्मि अ मरणं, बीए कलहं मयं च तह तइए।
होइ चउत्थे सुक्खं, पुत्तवहं पंचमे रिक्खे ॥ १ ॥
छट्ठे जिणेइ सत्तुं, मित्तविणासं च सत्तमे रिक्खे।
मरणं अट्ठमरिक्खे, पूआलाहो अ नवमम्मि ॥ २ ॥
दसमम्मि लाभसिद्धि, इक्कारसमे पडेइम पयाओ।
बारसमे अइदुहिओ, तेरसमे अइसुही होइ ॥ ३ ॥
चउदसमे नाइभेओ, वज्जपाओ भवेइ पन्नरसमे।
सोलसमे धनहाणी, सत्तरमाइ तिन्निओ ॥
॥ धणहरणाईणि कुव्वन्ति ॥ ४ ॥
बीसइमो रविभोगो, रज्जं पकरइ हीणवंसस्स।
सम्ममिणं मुणिऊणं, जइअव्वं सुकलपक्खम्मि ॥ ५ ॥
अइआइं सत्र वज्जइ, दिणमग्गेण तिव्वदुक्खाइं।
सो नैण होइ दुहिओ, जो ठावइ कीऊमात्तंपि ॥ ६ ॥
इति रविवियोग फलम्।

અર્થ—" સૂર્ય નક્ષત્રમાં મૃત્યુ ૧. સૂર્ય નક્ષત્રથી બીજા નક્ષત્રમાં કલહ. ૨, ત્રીજામાં ભય ૩. ચોથામાં સુખ ૪. પાંચમામાં પુત્રવધ ૫. ॥ ૧ ॥ છઠ્ઠામાં શત્રુને જીતે ૬, સાતમામાં

મિત્રની હાનિ ૭. આઠમામાં મૃત્યુ ૮. નવમામા પૂજાલાભ ૯. ॥ ૨ ॥ દશમામાં લાભસિદ્ધિ ૧૦, અગ્યારમામાં સ્થાનભ્રંશ ૧૧. બારમા નક્ષત્રમાં અતિદુઃખ ૧૨. તેરમામાં સુખ ૧૩. ॥ ૩ ॥ ચૌદમામાં જ્ઞાતિભેદ ૧૪. પંદરમામા વજ્રપાત ૧૫. સોળમામા ધનહાનિ ૧૬. સત્તર અઢાર તથા ઓગણીશમામા ધનહરણ વિગેરે ૧૭–૧૮–૧૯. ॥ ૪ ॥ વીશમા નક્ષત્રમા હીનવંશવાળાને પણ રાજ્યલાભ, તેમજ શુકલપક્ષમાં વીશમા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી અતિશય લાભ ૨૦. ॥ ૫ ॥ તથા સૂર્યનક્ષત્રથી એકવીશ બાવીશ ત્રેવીશ ચાવીશ પચ્ચીશ છવ્વીશ અને સત્યાવીશમા નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી તીવ્ર દુઃખ વિગેરે ફળ મળે છે એટલે ખીલો માત્ર ઠોકે તોપણ તે દુઃખી થાય છે, ૨૧–૨૭ ॥ ૬ ॥

સૂર્યનક્ષત્રથી ઇષ્ટ ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી થનારા સત્યાવીશ યોગોમાં ચોથા, છઠ્ઠા, નવમા, દસમા, તેરમા અને વીશમા ચંદ્ર નક્ષત્રથી થનાર યોગ મહાસિદ્ધિને કરનાર રવિયોગ કહેવાય છે. આ યોગના બળ માટે યતિવલ્લભમાં કહ્યુ છે કે—શુદ્ધ લગ્નના બળ જેવું રવિયોગનું બળ છે. નારચંદ્ર ટીપ્પણમા કહ્યું છે. કે—સિંહના ભયથી નાસેલા હજારો ગજોની પેઠે રવિયોગથી નાશ પામેલા ગ્રહો આકાશમાં દેખાતા નથી.

આ છએ રવિયોગના ફળ માટે હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યુ છે કે—

" एयाणं फलं कमसो, विउलं सुक्खं च जयं च सत्तुणं ६ ।
लाभं च ९ कज्जसिद्धि १०, पुत्तप्पत्ती अ १३ रज्जं च २० ॥१॥"

અર્થ—" આ છએ રવિયોગોનુ ફળ અનુક્રમે—ચાથે વિપુલ સુખ, છઠ્ઠે શત્રુજય, નવમે લાભ, દસમે કાર્ય સિદ્ધિ, તેરમે પુત્રજન્મ, અને વીશમે રાજ્યપ્રાપ્તિ છે. ॥ ૧ ॥ "

બાકીના યોગોમાં કેટલાક દુષ્ટ યોગો છે, અને કેટલાક મધ્ય યોગો છે તે માટે આરંભસિદ્ધિમા કહ્યું છે કે—સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્રનું નક્ષત્ર-પહેલું, પાંચમું, સાતમું, આઠમું, અગ્યારમું, પંદરમું અને સોળમું હોય તો મૃત્યુ (પ્રાકૃત૨) યોગ થાય છે. નારચંદ્ર સૂરિ કહે છે કે—

" विद्युन्मुखे शूलाऽशनि, केतू-ल्का वज्रं-कम्पं-निर्घाताः ।
५ ८ १४ १८ १९ २२ २३ २४
क ज ढ द ध फ ब म संख्ये रविपुरत उपग्रहा धिष्ण्ये ॥१॥"

અર્થ—" આ શ્લોકમાં કક્કાવળીના સંકેતથી આંકની સૂચના કરેલ છે. તો સૂર્યનક્ષત્રથી પાંચમા, આઠમા, ચૌદમા, અઢારમા, ઓગણીશમા, બાવીશમા, ત્રેવીશમા અને ચોવીશમાં ચંદ્રનક્ષત્ર ઉપગ્રહ સંજ્ઞાવાળા છે. તેનાં નામ અનુક્રમે વિદ્યુન્મુખ, શૂલ, અશનિ, કેતુ, ઉલ્કા, વજ્ર, કંપ અને નિર્ઘાત છે. ॥ ૧ ॥"

વિવાહાદિક કાર્યમાં આ આઠે ગ્રહોનું અનુક્રમે–પુત્ર મરણ, પતિ મરણ, વજ્રપાત, પતિનાશ, ધનનાશ, દુઃશીલતા, સ્થાનભ્રંશ અને કુલક્ષયછે. **ઉદયપ્રભસૂરિ** તો સૂર્યનક્ષત્રથી–સાતમા, પંદરમા, એકવીશમા અને પચ્ચીશમા ચંદ્રનક્ષત્રને પણ ઉપગ્રહ તરીકે ઓળખાવે છે. આ ઉપગ્રહો પણ અનિષ્ટ ફળને આપનારા છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં પણ સાતમા ઉપગ્રહને અતિદુષ્ટ માને છે—

" सूर्यर्क्षात् सप्तमं ऋक्षं, भस्मयोगं तु तद् भवेत् ।
यत्किञ्चित् क्रियते कार्यं, तत्सर्वं भस्मसाद् भवेत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" સૂર્યનક્ષત્રથી સાતમું નક્ષત્ર હોય તે **ભસ્મયોગ** કહેવાય છે, આ યોગમાં જો જરાપણ કાર્ય કરાય તો તે સર્વકાર્ય નાશ પામે છે ॥ ૧ ॥"

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે–" સૂર્યનક્ષત્રથી પંદરમું નક્ષત્ર હોય તે **દંડયોગ** બને છે, અને તે અશુભ છે."

સૂર્યનક્ષત્રના આંકને દસ, અગીયાર, પંદર, અઢાર, ત્રેવીશ. અને એકમાંથી બાદ કરતાં જે આંક આવે તેટલામાં અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રો દુષ્ટ છે, બીજી રીતે ગણીયે તો–સત્યાવીશમાંથી બાદ કરેલ સૂર્યનક્ષત્રના આંકમાં અથવા સૂર્યનક્ષત્રથી અશ્વિની નક્ષત્ર જેટલામું હોય તે આંકમાં પણ દસ વિગેરે છ સંખ્યા

મેળવતાં જે જે આંક આવે તેટલામું ચંદ્રનક્ષત્ર અશુભ છે. જે દરેકનું નામ પાતયોગ થાય છે. (ગાથા ૧૩૯)

અભિજિત્ નક્ષત્ર જુદું ગણતાં સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધીના અઠયાવીશ યોગો થાય છે, તેમાંનો આડલયોગ નેષ્ટ છે. નરપતિ જ્યચર્યામાં કહ્યું છે કે—

" सूर्यभाद् गणयेन्दोर्भं, सप्तभिर्भागमाहर ।
शून्यं द्वौ वा न शेषौ चेन्दाडलो नास्ति निश्चितम् ॥१॥"

અર્થ—" સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધીના આંક ગણી તેને સાતથી ભાગ દેવો, જો શેષમાં શૂન્ય કે બેના આંક ન રહેતો આડલયોગ નથી એમ સમજવું. આ ઉપરથી એવું સૂચન છે કે–જો શેષમાં બે કે શૂન્ય રહેતો તે દિવસે આડલયોગ હોય છે ॥૧॥" આ રીતે ગણીએ તો સૂર્યનક્ષત્રથી બીજે, સાતમે, નવમે, ચૌદમે, સોળમે, એકવીશમે, ત્રેવીશમે અને અઠયાવીશમે સ્થાને રહેલ ચંદ્રનક્ષત્રમાં આડલયોગ છે. આ યોગનો પણ શુભકાર્યમાં ત્યાગ કરવો, પણ યાત્રામાં તો આ યોગ વિશેષે કરીને વર્જવો.

સૂર્યનક્ષત્રથી બારમું નક્ષત્ર પણ સૂર્યની લાતથી દૂષિત છે. મુહૂર્તચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે–સૂર્ય નક્ષત્રથી છઠ્ઠું, તેરમું, વીશમું અને સત્યાવીશમું નક્ષત્ર ભ્રમણયોગ છે; તે યાત્રામાં ત્યાજ્ય છે. અને આડલયોગ દરેક શુભકાર્યમાં વર્જ્ય છે.

ઉપર જેમ સૂર્યનક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્રમાં શુભાશુભ યોગો થાય છે, તેમ દરેક ગ્રહના યોગોથી પણ શુભાશુભ યોગો થાય છે. પૂર્ણિમાના ચંદ્રનક્ષત્રથી આઠમું. મંગળના નક્ષત્રથી પહેલું, બીજું, ત્રીજું, અને અઠયાવીશમું, બુધના નક્ષત્રથી ત્રેવીશમું, ગુરુના નક્ષત્રથી છઠ્ઠું, શુક્રના નક્ષત્રથી પચ્ચીશમું અને સત્યાવીશમું, શનિના નક્ષત્રથી પહેલું, બીજું, આઠમું, અને અઠયાવીશમું તથા રાહુ નક્ષત્રથી પહેલું, બીજું, નવમું, પંદરમું, એકવીશમું અને સત્યાવીશમું નક્ષત્ર દુષ્ટ છે, કેમકે–

આ નક્ષત્રોમાં પૃથિવ્યાદિ ભિન્ન કર્મ કર્ય
વિગેરે યોગો થાય છે, જેના શુભાશુભમાં અર્થ
તથા અને પાન સંબંધે વિશેષ વર્ણન (
માં) આગળ કરેલાશું. તથા અશ્વિનિના શુ
યોગો પૂર્ણ કરેલાર્ય ગયા છે (પાને. ૧૫૪)
સંયોગથી જે યોગો થાય છે તેના યોગો દરેક સ
થતા નથી. પણ આરંભસિદ્ધિમાં પાછળથી સ
નીચે મુજબ શુભાશુભ યોગો કહેલ છે.

" વદિ એકમથી ગણ્ થતા પૂર્ણિમા પર્યં
માગશરમાં પાંચમ દિને ગુરૂવાર અને પુનર્વસુ નક્ષ
પોષ કે મહાની છઠ્ઠું દિને શુક્રવાર અને ઉત્તરાફાલ્ગુની
હોય, ફાગણ કે ચૈત્રની તેરશે બુધવાર અને વિશાખા
હોય, વૈશાખ કે જેઠની એકમે ઉત્તરા ફાલ્ગુની કે મૂલ નક્ષ
આષાઢ કે શ્રાવણની બીજે સોમવાર અને ઉત્તરાભાદ્રપદ
હોય, તથા ભાદરવો કે આસો માસની સાતમ દિને શ
અને રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે દરેક શુભયોગો છે. "

" અને કાર્તિક કે માગશરની દશમે મંગળવા
આર્દ્રા હોય, પોષ કે મહામાસની અગીયારશે ગુરૂવા
પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય, ફાગણ કે ચૈત્રની બારશે
અને સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય, વૈશાખ કે જેઠની તેરશે શ
અને શ્રવણ નક્ષત્ર હોય, આષાઢ કે શ્રાવણની ચૌદશે
અને પૂર્વાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય, તથા ભાદરવો કે આસો
પૂર્ણિમા દિને રવિવાર અને કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય; તો
યોગો અશુભ છે. "

કેટલાક આચાર્યો તિથિવાર રાશિ અને સમયનો
કુલયયોગ કહે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

નંદાતીથિએ સવારે મંગળવાર ... મેષ કે
લગ્ન હોય, ભદ્રા તીથિએ પ્રથમ પ્રહર - વાર
મિથુન, કર્ક કે કન્યા લગ્ન હોય, "

ગુરૂવાર અને સિંહ ધન કે કુંભ લગ્ન હોય, રિક્તા તીથિ દિને ત્રીજા પ્રહરના અંતે શુક્રવાર અને વૃષ કે તુલારાશિ હોય, તથા પૂર્ણા તીથિએ સૂર્યાસ્તકાલે શનિવાર અને મકર કે મીન રાશિ હોય તો તે તીથિએ કુલજા કહેવાય છે.

તથા રવિ નક્ષત્રથી ચંદ્રનક્ષત્રનો આંક–શુકલ એકમથી ચાલુ તીથિ. વાર, અને નક્ષત્રનો સરવાળો કરી નવથી ભાગતાં શેષ સાત રહેતો હિંબરયોગ થાય છે તે દુષ્ટયોગ છે. (મૂ૦)

હવે તિથિ વાર અને નક્ષત્ર, એ ત્રણ મળવાથી જે જે યોગો થાય તે નીચે મુજબ છે. તેમાં પ્રથમ કુમારયોગ કહે છે.—

सोमे भोमे बुहे सुक्के, अस्सिणाइं विइंतरा ।
पंचमी दसमी नंदा, सुहो जोगो कुमारओ ॥२९॥

અર્થ—સોમ મંગળ બુધ કે શુક્રમાંથી એક વાર હોય, બબ્બેના આંતરે રહેલાં અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોમાંથી એક નક્ષત્ર હોય, અને પાંચમ દશમ કે નંદામાંથી એક તિથિ હોય; તો [1]કુમારયોગ થાય છે.

વિવેચન—કુમારયોગ તિથિ વાર અને નક્ષત્ર, એ ત્રણથી થાય છે. તેમાં જે દિવસે સોમ મંગળ બુધ કે શુક્ર, એ ચાર વાર પૈકીનો એક વાર હોય; અને તેજ દિવસે એકમ પાંચમ છઠ દશમ અને અગીયારશ એ પાંચ તિથિમાંથી હરકોઇ એક તિથિ હોય; તથા અશ્વિની નક્ષત્રથી પ્રારંભીને બબ્બે નક્ષત્રો મૂકીને ત્રીજા ત્રીજા નક્ષત્ર હોય; તો કુમાર નામે શ્રેષ્ઠ

---

१ योगः कुमारनामा, शुभः कुजज्ञेन्दुशुक्रवारेषु ।
अश्वाद्यैर्द्व्यन्तरितै–र्नन्दादशपञ्चमीतिथिषु ॥ (आरंभ० १।३५)
राजयोगो भरण्याद्यै–र्द्व्यन्तरै र्भैः शुभावहः ।
भद्रा तृतीयाराकासु, कुजज्ञभृगुभानुषु ॥ (आरंभ० १।३६)
त्रयोदशषष्ठी रिक्ता, स्थविरे स्याद् गुरुशनी ॥ (आर०)

યોગ થાય છે. અહીં અશ્વિની વિગેરે, ત્રીજાં ત્રીજાં નક્ષત્રો અશ્વિની રોહિણી પુનર્વસુ મઘા હસ્ત વિશાખા મૂલ શ્રવણ અને પૂર્વાભાદ્રપદ, એ નવ છે.

કુમારયોગના બળ માટે નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—

" कुमारोदयवेलायां, लाभो भवति पुष्कलः ।
रोगी भव्यो जयो युद्धे, यात्रा भवति सिद्धिदा ॥ १ ॥
बङ्गालमुनिभिः प्रोक्तः कुमार योगो दिनेसद्दोषेऽपि ।
अस्मिन् कार्ये दीक्षा विवाहयात्रा प्रतिष्ठादि ॥ २ ॥

અર્થ—કુમારયોગની શરૂઆતના કાળમાં પુષ્કળ લાભ થાય છે, તે વખતે રોગી થયેલ મનુષ્ય જલદી સારો થાય છે, યુદ્ધે ગયેલ જય પામે છે, અને પ્રવાસ પણ ફળદાયક નીવડે છે ॥ ૧ ॥ બંગાલમુનિએ કહેલ કુમારયોગ દૂષિત દિન હોવા છતાં પણ દીક્ષા વિવાહ યાત્રા અને પ્રતિષ્ઠા વગેરેમાં ગ્રાહ્ય છે. ॥ ૨ ॥ "

લગ્નશુદ્ધિમાં તો કહ્યું છે કે—

" घरवेस-मित्तया-धम्म-सिप्प-विज्जाइया सुहा भावा ।
कायव्वा एएणं, विरुद्धयोगं विवज्जित्ता ॥ १ ॥ "

અર્થ—" વિરૂદ્ધ યોગ ન હોય તો આ કુમારયોગવડે ઘરપ્રવેશ, મિત્રતા, ધર્મ, શિલ્પ અને વિદ્યા વિગેરે શુભ કાર્યો કરવાં ॥ ૧ ॥ " અહીં જે વિરૂદ્ધયોગની સૂચના કરી છે તે વિરૂદ્ધ યોગો કકચ સંવર્તક કાણ અને યમઘંટ છે. એટલે—સોમવારે અગીયારશ અને વિશાખા, મંગળવારે દશમ અને પૂર્વાભાદ્રપદ, બુધવારે પડવો મૂલ અને અશ્વિની, તથા શુક્રવારે રોહિણી હોય અને કુમારયોગ થતો હોય તો તે કુમારયોગ સુખકારક નથી. એમ લગ્નશુદ્ધિ પ્રકરણમાં કહેલું છે. પણ બીજા ગ્રંથોમાં તો અશુભ દિવસો હોય છતાં કુમારયોગનું બલવાનપણું દેખાડયું છે.

હવે રાજયોગ કહે છે—

सूरे सुक्के बुहे भोमे, भद्दा तीया य पुण्णिमा ।
चिन्तरा भरणीमुक्खा, राजजोगो सुहावहो॥२०॥

અર્થ—રવિ શુક્ર બુધ કે મંગળવારે ભદ્રા ત્રીજ કે પુનમ હોય, અને બબ્બેના આંતરાવાળા ભરણી વિગેરે નક્ષત્રો હોય, તે સુખકારક રાજયોગ થાય છે.

વિવેચન—રવિ મંગળ બુધ અને શુક્ર, એ ચાર પૈકીનો એક વાર હોય; તે સાથે બીજ ત્રીજ સાતમ બારશ કે પૂર્ણિમા તિથિ હોય; અને તેજ દિવસે ભરણીથી ત્રીજા ત્રીજા, એટલે—ભરણી, મૃગશર, પુષ્પ, પૂર્વાફાલ્ગુની, ચિત્રા, અનુરાધા, પૂર્વાષાઢા, ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ, એ નવ નક્ષત્રમાંથી હરકોઈ એક નક્ષત્ર હોય તો રાજયોગ થાય છે. આ યોગ પણ શુભ માંગલિક કાર્યોમાં સુખકારક છે.

હેમહંસગણી કહે છે કે—સંવર્તક, કકચ, વજ્ર, મુશલ, ઉત્પાત અને કાણ વિગેરે કુયોગો હોય ત્યારે કુમારયોગની પેઠે રાજયોગમાં પણ શુભ કાર્ય કરવાં હિતકર નથી. પણ સામાન્ય રીતે તો દરેક ગ્રન્થોમાં રાજયોગને બલિષ્ઠ યોગ તરીકે વર્ણવેલ છે. આ યોગનું બીજું નામ તરૂણયોગ છે. એટલે કુમાર, તરૂણ (યુવાન) અને સ્થવિર, એ ત્રણ યોગો સત્યાવીશ નક્ષત્ર તથા નંદા ભદ્રા અને રિક્તામાંથી અનુક્રમે તૈયાર થાય છે. આ ત્રણે યોગોમાં અભિજિત્ નક્ષત્ર અલગ ગણાતું નથી. રવિ, કુમાર અને રાજયોગ માટે નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—

" रविजोगे रायजोगे, कुमारजोगे असुद्धदिअहे वि ।
जं सुहकम्मं किरइ, तं सव्वं बहुफलं होइ ॥ १ ॥ "

અર્થ—" અશુભ દિવસ હોવા છતાં પણ રવિયોગ રાજયોગ અને કુમારયોગમાં જે શુભ-કાર્ય કરાય છે તે કાર્ય બહુ ફળદાયક થાય છે. ॥ ૧ ॥ " જ્યોતિષહીરમાં કહ્યું છે કે—

" गृहप्रवेशो मैत्री च, विद्यारम्भादिसत्क्रिया ।
राजपट्टाभिषेकादि, राजयोगेऽभिधीयते ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ગૃહપ્રવેશ, મૈત્રી, વિદ્યારંભ વિગેરે સત્કાર્યો અને રાજાનો પટ્ટાભિષેક. વિગેરે રાજયોગમાં કરાય છે ॥૧॥"

હવે સ્થવિરયોગ કહે છે—

थविरो गुरु सणि तेरसि, रित्तट्ठमि कित्तिआ दुगंतरिअ रुअच्छेआयासणाई, अपुणाकरणं इहं कुज्जा ॥ ३१

અર્થ—ગુરૂવાર કે શનિવાર, રિક્તા કે આઠમ તિથિ, અને બબ્બેના આંતરે રહેલ કૃત્તિકા વિગેરે નક્ષત્રો એકજ દિવસે આવે તો સ્થવિરયોગ થાય છે. આ યોગમાં ફરીથી નહીં કરવાનાં—વ્યાધિનો ઉપચાર અને અનશન વિગેરે કાર્યો કરવાં.

વિવેચન—એકજ દિવસે ગુરૂવાર હોય કે શનિવાર હોય, ચોથ આઠમ નોમ કે ચૌદશમાંથી એકતિથિ હોય, તથા કૃત્તિકાથી ત્રીજાં ત્રીજાં, એટલે—કૃત્તિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, ઉત્તરાષાઢા, શતભીષા અને રેવતી, એ નવ નક્ષત્રમાંથી એક નક્ષત્ર હોય; તો સ્થવિર નામનો યોગ થાય છે, જેનું બીજું નામ સ્થિરયોગ છે. આ યોગમાં કરેલ કાર્યોનું પુનરાવર્તન રહેતું નથી, માટે જે જે કાર્ય એકજ વાર કરવાનાં હોય તે કાર્ય સ્થવિર યોગમાં કરાય છે. કેમકે આ યોગમાં કરેલ કાર્ય બીજીવાર તેજ કાર્ય કરવાની જરૂર ન રહે એવું સ્થિર થાય છે. તે માટે **પાઠશ્રી** અન્યમાં કહ્યું છે કે—

" अणसणखिलवाहिहिरिणं, रिउरणदिव्वं जलासए बंधो । "

અર્થ—" સ્થિવિર યોગમાં અનશન, ખંડું, વ્યાધિ છેદ, ઋણ વાળવું, શત્રુવધ, યુદ્ધ, દિવ્યપરિક્ષા, અને જલાશય

બાંધવું વિગેરે કાર્યો કરવા." કુમારયોગ રાજયોગ અને સ્થવિરયોગ એ ત્રણે યોગો શુભ છે.

તિથિવાર અને નક્ષત્રથી થનારા બીજા શુભાશુભ યોગો નીચે મુજબ છે મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—

" वर्जयेत् सर्वकार्येषु, हस्तार्के पञ्चमीतिथौ ।
भौमाऽश्विनीं च सप्तम्यां, षष्ठयां चन्द्रेन्दवं तथा ॥१॥
बुधानुराधां चाष्टम्यां, दशम्यां भृगुरेवतीम् ।
नवम्यां गुरुपुष्यं च—काटश्यां शनिरोहिणीम् ॥ २ ॥

અર્થ—" પાંચમ ને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય, સાતમને ભોમવારે અશ્વિની નક્ષત્ર હોય, છઠ્ઠને સોમવારે મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર હોય, આઠમ ને બુધવારે અનુરાધા નક્ષત્ર હોય, દશમને શુક્રવારે રેવતી નક્ષત્ર હોય, નોમને ગુરૂવારે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય, તથા અગીયારશને શનિવારે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો મૃત્યુયોગ થાય છે. આ મૃત્યુયોગમાં શુભકાર્યનો ત્યાગ કરવો."

અમૃતસિદ્ધિ યોગમાં પંચમ વિગેરે સાત તિથિ અનુક્રમે આવતાં આ યોગ થાય છે, તેથી તે અમૃતસિદ્ધિ યોગનો ઘાતક છે, એમ હેમહંસગણિ કહે છે.

આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કહ્યું છે કે:—

" कत्तियपमइ चउरो, सणिबुहससिसूरवारजुत्त कमा ।
पंचमि बीइ इगारसी, बारसि अवला सुहे कज्जे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" શનિવાર, બુધવાર, સોમવાર અને રવિવારે અનુક્રમે પાંચમ, બીજ, અગીયારશ અને બારશ તિથિ હોય; તથા કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશર અને આર્દ્રા; એ કૃત્તિકાદિ ચાર નક્ષત્ર હોય તો શુભ કાર્યને નિર્બળ કરનારો અબલાયોગ થાય છે ॥૧॥ નારચંદ્રમાં જન્મવિષયોગ માટે કહ્યું છે કે—

" शन्यश्लेषा द्वितीयाभिः, सप्तमी भौमवारुणी ।
कृत्तिका द्वादशीसूर्ये, रेवत्यां विषसंज्ञकम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" બીજ ને શનીવારે અશ્લેષા હોય, સાતમ ને સોમવારે શતભિષા નક્ષત્ર હોય, તથા બારશ ને રવિવારે કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય. અથવા રેવતીનો ગંડાંત યોગ હોય તો **વિષયોગ** થાય છે."

બીજે કહ્યું છે કે—આ ત્રણ તિથિ વાર અને નક્ષત્રો ગમે તે રીતે પરસ્પર યોગ પામે તો **કન્યાવિષયોગ** થાય છે. આ જન્મવિષયોગ, ત્રણ ગંડાંત, સોમવાર, ચૌદશ, અભિજિત્, મૂલ, જ્યેષ્ઠા અને અશ્લેષામાં જન્મેલ બાલક વિષબાલક કહેવાય છે; જે ઘણે ભાગે કુટુંબનો નાશ કરે છે.

જ્યોતિષહીરમાં કહ્યું છે કે—

तिथिवार रिक्खइक्कं, मिलिअंकाइ कहिय सव्वंकं ।
पण इगारस तेरस, सत्तर ओगणिस तेवीसं ॥ १ ॥
पणवीस गुणतीसा, इगतीस सइतीस एगयालीसा ।
तेयाली सइताला, पसुहा सव्वेहिं मंगलं ॥ २ ॥

અર્થ—" તિથિ વાર અને નક્ષત્ર એ ત્રણેનો સરવાળો કરતાં **સર્વાંક યોગ** થાય છે. તેમાં પાંચ, અગીયાર, તેર, સત્તર, ઓગણીશ, ત્રેવીશ, પચ્ચીશ, ઓગણત્રીશ, એકત્રીશ, સાડત્રીશ, એકતાળીશ, તેંતાલીશ, અને સુડતાલીશનો અંક આવે તો તે મંગલકારણ સર્વાંકયોગ છે. ॥ ૧-૨ ॥"

વળી પણ કહ્યું છે કે-વાર તિથિ અને નક્ષત્રના સરવાળાને બેથી ગુણી છથી ભાગતાં શેષમાં શૂન્ય આવે તો **દુઃખપ્રદયોગ** થાય છે. ત્રણથી ગુણી સાતથી ભાગતાં શેષમાં શૂન્ય આવે તો **ધનનાશકયોગ** થાય છે, અને ચારથી ગુણી આઠથી ભાગતાં શેષમાં શૂન્ય આવે તો **મૃત્યુયોગ** થાય છે. આ ત્રણે યોગો અશુભ છે.

હવે શુભાશુભ કાર્યને વધારનારા દ્વિપુષ્કર ત્રિપુષ્કર અને પંચક કહે છે—

मंगल गुरु सणि भद्दा,
मिग चित्त धणिट्ठिश्रा जमलजोगो ।
कित्ति पुण उ–फ विसाहा,
पू-भ-उ-खाहिं तिपुक्करश्रो ॥ ३२ ॥
पंचग धणिट्ठश्रद्धा,
मयकिश्र वज्जिज्ज जामदिसि गमणं ।
एसु तिसु सुहं असुहं,
विहिअं दुति पण गुणं होइ ॥ ३३ ॥

અર્થ—ભદ્રા તિથિવાળા મંગળ, ગુરૂ કે શનિવારે મૃગશર, ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તો યમલયોગ, થાય છે અને કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાફાલ્ગુની, વિશાખા, પૂર્વા ભાદ્રપદ કે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય તો ત્રિપુષ્કર યોગ થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

ધનિષ્ઠાના અર્ધા ભાગથી રેવતી પર્યંત પંચક કહેવાય છે, તેમાં મૃતક કાર્ય અને દક્ષિણ દિશામાં ગમન વર્જવું. આ ત્રણે યોગમાં કરેલાં શુભ કે અશુભ કાર્યો બમણાં, ત્રણ ગણાં અને પાંચ ગણાં થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

વિવેચન—મંગળવાર ગુરૂવાર કે શનિવારમાંથી એક વાર હોય, બીજ સાતમ કે બારશમાંથી એક તિથિ હોય, અને તેજ દિવસે મૃગશર ચિત્રા કે ધનિષ્ઠામાંથી એક નક્ષત્ર હોય તો યમલયોગ થાય છે. આ યોગ કરનારાં મૃગશર ચિત્રા અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્રો બે પાદવાળાં છે, તેથી આ યોગનું બીજું નામ

દ્વિપુષ્કર પણ છે. અર્થાત્—મંગળ ગુરૂ શનિ વાર અને દ્વિપાદ નક્ષત્રમાં દ્વિપુષ્કર યોગ થાય છે. આ યોગમાં જે હાનિ-વૃદ્ધિવાળું કાર્ય કરાય છે તે બમણું થાય છે, તેથી આ યોગમાં અનિષ્ટ કાર્ય કરવું નહિ, પણ ઇષ્ટજ કાર્ય કરવું.

મંગળવાર ગુરૂવાર કે શનિવારમાંથી એક વાર હોય, બીજ સાતમ કે બારસ પૈકીની એક તિથિ હોય, અને તેજ દિવસે કૃત્તિકા પુનર્વસુ ઉત્તરાફાલ્ગુની વિશાખા પૂર્વાભાદ્રપદ કે ઉત્તરાભાદ્રપદ એ છ નક્ષત્રોમાંથી એક નક્ષત્ર હોય, તો ત્રિપુષ્કર યોગ થાય છે. અહીં આપેલ કૃત્તિકા વિગેરે છ નક્ષત્રો ત્રણ પાદવાળા છે. ત્રિપુષ્કર યોગમાં પણ ઇષ્ટ કાર્ય કરવું, કેમકે આ યોગમાં કરેલું કાર્ય ત્રણ ગણું થાય છે.

ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના બે પાયાથી પ્રારંભીને રેવતી સુધીનાં નક્ષત્રો **પંચક** કહેવાય છે. એટલે–ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના છેલ્લા બે પાયા, શતભીષા, પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી; આ પાંચ નક્ષત્રનું નામ પંચક છે. બીજા ગ્રન્થોમાં ધનિષ્ઠાથી પ્રારંભીને રેવતી સુધીનાં પાંચ નક્ષત્રને પંચક કહેલ છે. અને કેટલાક ગ્રન્થોમાં શ્રવણથી ઉત્તરા ભાદ્રપદ સુધીનાં પાંચ નક્ષત્રોને પંચક તરીકે ઓળખાવેલ છે. આ નક્ષત્રોમાં કાર્ય કરવાથી પાંચ ગણુ થાય છે. તેથી પંચકમાં દક્ષિણ દિશામાં ગમન કરવું નહિં, અને મૃત્યુ સંબંધીના કાર્યો પણ કરવાં નહિં. પણ **આરંભસિદ્ધિની ટીકા**માં કહ્યું છે કે—અકસ્માત કોઇ મૃત્યુ પામે તો શબની સાથે દર્ભનાં ચાર પૂતળાં રાખવાં, અને તેઓનો પણ શબની સાથે અગ્નિ સંસ્કાર કરવો, જેથી મરનારના ગોત્રમાં બીજા કોઇનો નાશ થતો નથી; એમ **ગરૂડપુરાણ**માં દહનવિધિનો પાઠ છે.

પંચકમાં ઇષ્ટ કાર્ય કરવાનો નિષેધ નથી, કેમકે—પંચકનાં નક્ષત્રોમાં દીક્ષા આપી શકાય છે. વળી જિનમંદિરનું ખાત મુહૂર્ત, જિનબિંબનો પ્રવેશ, જિનેશ્વરની પ્રતિષ્ઠા, અને યાત્રા પણ કરી શકાય છે; એમ આ ગ્રન્થમાંજ કહેલ છે. તથા

પંચકમાં દક્ષિણ દિશામાં જવાનો નિષેધ છે, પણ આજ ગ્રંથમાં શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રમાં સર્વ કાળે સર્વ દિશામાં ગમન કરવાનું સ્વીકાર્યું છે. વ્યવહાર સારમાં તો કહ્યું છે કે—

" धनिष्ठा धननाशाय, प्राणघ्नी शततारका ।
पूर्वाया दण्डयेद् राजा, उत्तरा मरणं ध्रुवम् ॥ १ ॥
अग्निदाहश्च रेवत्या–मित्येतत् पञ्चके फलम् ॥ "

અર્થ—" ધનિષ્ઠામાં કાર્ય કરવાથી ધનનો નાશ થાય, શતતારામાં કાર્ય કરવાથી પ્રાણનો નાશ થાય, પૂર્વાભાદ્રપદમાં કાર્ય કરવાથી રાજદંડ થાય, ઉત્તરામાં કાર્ય કરવાથી નિશ્ચયે મૃત્યુ થાય, અને રેવતીમાં કાર્ય કરવાથી અગ્નિદાહ થાય, એ પ્રમાણે પંચકનું ફળ જાણવું."

એક[1] સપ્રવિચારમાં કહ્યું છે કે—મકર અને કુંભનો ચંદ્ર હોય ત્યારે, એટલે કે–ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભીષા અને પૂર્વા ભાદ્રપદ નક્ષત્ર એ શરણ પંચક છે. આ શરણ પંચકનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

યોગ યંત્રક.

યોગ નામ.	વાર	તીથિ.	નક્ષત્ર.
કુમાર યોગ	સોમ, ભોમ, બુધ, શુક્ર.	૧-૫-૬ ૧૦-૧૧	અ૦ રો૦ પુન૦ મ૦ હ૦ વિ૦ મૂ૦ શ્ર૦ પૂ–ભા૦
રાજયોગ	રવિ, ભોમ, બુધ, શુક્ર	૨-૩-૭ ૧૨-૧૫	ભ૦ મૃ૦ પુષ્ય પૂ–ફા૦ ચિ૦ અનુ૦ પૂષા૦ ધ૦ ઉભા૦
સ્થવિર યોગ	ગુરૂ, શનિ.	૪-૮-૯ ૧૩-૧૪	કૃ૦ આ૦ શ્લે૦ ઉફા૦ સ્વા૦ જ્યે૦ ઉષા૦ શ૦ રે૦
દ્વિપુષ્કર	મં૦ ગુ૦ શ૦	ભદ્રા	મૃ૦ ચિ૦ ધનિ૦
ત્રિપુષ્કર યોગ	મંગલ, ગુરૂ, શનિ.	૨-૭-૧૨	કૃ૦ પુન૦ ઉફા૦ વિ૦ પૂભા૦ ઉષા૦

૧ ભારતવર્ષ ૫/૨/૧ (વર્ષ ૫, અંક ૧૨) બંગાળી જુના હસ્તલિખિત પત્રના આધારે.

અમૃત સિદ્ધિપ્ન મૃત્યુયોગ.		
રવિ	૫	હસ્ત
સોમ	૬	મૃગશર
મંગળ	૭	અશ્વીનિ
બુધ	૮	અનુરાધા
ગુરૂ	૯	પુષ્ય
શુક્ર	૧૦	રેવતી
શનિ	૧૧	રોહિણી

અષ્મક્ષા યોગ.		
રવિ	૧૨	આદ્રા
સોમ	૧૧	મૃગશર
બુધ	૨	રોહિણી
શનિ	૫	કૃતિકા

વિષયોગ.		
શનિ	૨	અશ્લેષા
મંગળ	૭	શતભિષા
રવિ	૧૨	કૃતિકા

હવે વિષ્કંભાદિક યોગની વર્જ્ય ઘડીયો કહે છે—

पण छस्सग नव घडिआ,
विक्खंभ दुगंड सूल वाघारं ।
परिहद्धदिणं वज्जे,
विहिइ विईपाय सयलदिणं ॥ ३८ ॥

અર્થ—વિષ્કંભ બેગંડ શૂલ અને વ્યાઘાતની પાંચ છ સાત અને નવ ઘડીઓ વર્જ્ય છે, પરિઘનો અર્ધ દિવસ વર્જ્ય છે, તથા વૈધૃતિ અને વ્યતિપાતનો આખો દિવસ વર્જ્ય છે.

વિવેચન—નિરંતર વિષ્કંભ વિગેરે સત્યાવીશ યોગો વારાફરતી આવ્યા કરે છે. તેમનાં નામ આરંભસિદ્ધિમાં નીચે મુજબ છે—

" विष्कम्भः प्रीतिरायुष्मान्, सौभाग्यः शोभनस्तथा ५ ।
अतिगण्डः सुकर्मा च, धृतिः शूलं तथैव च ९ ॥ १ ॥
गण्डो वृद्धिर्ध्रुवश्चैव, व्याघातो हर्षणस्तथा १४ ।
वज्रं सिद्धिर्व्यतिपातो, वरियान् परिघः शिवः २० ॥ २ ॥
सिद्धः साध्यः शुभः शुक्लो, ब्रह्मा चैन्द्रोऽथ वैधृतिः २७ ।
इति सान्वयनामानो, योगाः स्युः सप्तविंशतिः ॥३॥ "

અર્થ—" વિષ્કંભ, પ્રીતિ, આયુષ્માન્, સૌભાગ્ય, શોભન, અતિગંડ, સુકર્મા, ધૃતિ, શૂલ (॥ ૧ ॥), ગંડ, વૃદ્ધિ, ધ્રુવ, વ્યાઘાત, હર્ષણ, વજ, સિદ્ધિ, વ્યતિપાત, વરિયાન્, પરિઘ, શિવ (॥ ૨ ॥), સિદ્ધ, સાધ્ય, શુભ, શુકલ, બ્રહ્મા, ઐન્દ્ર અને વૈધૃતિ; એ પ્રમાણે નામ પ્રમાણે ગુણવાળા સત્યાવીશ યોગ છે. (॥ ૩ ॥) તેમાંના વિષ્કંભ અતિગંડ શૂલ ગંડ વ્યાઘાત વજપાત વ્યતિપાત પરિઘ અને વૈધૃતિ, એ નવ યોગો અશુભ છે; તેઓનો શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો.

આ યોગોની વિશેષ ક્રૂરતા માટે નારચન્દ્રટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" विक्खंभ मूल गंडे, अइगंडे वज्ज तह्य वाघाए ।
वइधिइ सूराइकमा, अइदुट्ठा मूलजोगाओ ॥ १ ॥ "

અર્થ—" રવિવાર વિગેરે સાત વારોની સાથે અનુક્રમે–વિષ્કંભ શૂલ ગંડ અતિગંડ વજપાત વ્યાઘાત અને વૈધૃતિ, એ સાત યોગ આવે તો તે મૂળ સ્વભાવથી પણ અતિ દુષ્ટ છે. ॥ ૧ ॥

પણ કદાચ અશુભયોગો લેવા પડે તો તેની આદિની જે અવશ્ય વર્જવાની ઘડીઓ છે તેનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તેથી મૂળ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—વિષ્કંભની પાંચ ઘડી, ગંડ અને અતિગંડની છ ઘડી, શૂલની સાત ઘડી, અને વ્યા-

ઘાતની નવ ઘડીઓ વર્જ્ય છે. પરિઘ યોગનો અર્ધભાગ વર્જ્ય છે. વૈધૃતિની દરેક ઘડીઓ અને વ્યતિપાતની પણ દરેક ઘડીઓ વર્જ્ય છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ વિશેષ કહે છે કે-વજ્રયોગ પણ દુષ્ટ છે, તેની નવ ઘડીઓ અતિ દુષ્ટ છે. તથા વ્યતિપાત વૈધૃતિ અને પરિઘ સિવાયના બીજા અશુભ યોગોનો આદિનો ચોથો ભાગ વર્જ્ય છે.

વ્યતિપાત અને વૈધૃતિના નિવારણ માટે લલ્લ કહે છે કે-

"विष्टयामङ्गारके चैव, व्यतिपातेऽथ वैधृते + मध्याह्नात्परतः शुभं"

અર્થ—"વિષ્ટિ. અંગારક, વ્યતિપાત અને વૈધૃત યોગમાં મધ્યાન્હ પછીનો કાળ શુભ છે. એટલે કે—આવશ્યક કાર્યમાજ આ રીતિએ શોધેલો કાળ ઉપયોગમાં લેવાય છે."

હવે આનંદાદિક ઉપયોગો અને તેઓનું ફળ કહે છે—

अस्सिणि मिग अस्सेसा,
हत्थऽणुराहा य उत्तरासाढा ।
सयभिस कमेण एए,
सूराइसु हुन्ति सुहरिक्खा ॥ ३५ ॥
निअवारे निअरिक्खे,
सुहगणिए जत्तियं ससिरिक्खं ।
तावंतिमोवओगो,
आनंदाई सनामफलो ॥ ३६ ॥

અર્થ—અશ્વિની, મૃગશિર, અશ્લેષા, હસ્ત, અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા અને શતભીષા; આ સાત નક્ષત્રો અનુક્રમે-રવિ આદિ વારોને વિષે (આનં-

દાદિક ઉપયોગો માટે) મુખ નક્ષત્રો છે ॥ ૩૫ ॥ તેમાં પોતાના વારે પોતાના મુખ નક્ષત્રથી જેટલામું ચંદ્ર નક્ષત્ર આવે, તેટલામો આનંદાદિક ઉપયોગ જાણવો. તે ઉપયોગો પોતાના નામ પ્રમાણે ફળ આપનારા છે ॥ ૩૬ ॥

વિવેચન—અભીજિત્ સાથેના અશ્વિની વિગેરે અઠ્યાવીશ નક્ષત્ર સાત વારની સાથે હોય ત્યારે **આનંદ** વિગેરે અઠ્યાવીશ **ઉપયોગ** થાય છે. રવિવાર વિગેરે સાત વારોમાં અશ્વિનીથી પાંચમા પાચમા નક્ષત્રો મુખમા મૂકવા. આ નક્ષત્રો તે વારે હોય તો પહેલો આનંદ નામનો ઉપયોગ થાય છે. ભરણી વિગેરે પાંચમા પાચમા નક્ષત્રો સાત વારોમા અનુક્રમે હોય તો બીજો કાલદંડ ઉપયોગ થાય છે. આ પ્રમાણે અઠયાવીશ ઉપયોગો થાય છે, મૂળ ગાથામાં આ રીતિ બહુ સ્પષ્ટ કરી છે. એટલે કે-રવિવારે અશ્વિની, સોમવારે મૃગશર, ભોમવારે અશ્લેષા, બુધવારે હસ્ત, ગુરૂવારે અનુરાધા, શુક્રવારે ઉત્તરાષાઢા, અને શનિવારે શતભીષા મુખનક્ષત્ર છે. આ મુખનક્ષત્ર પોતાના વાર સાથે હોય ત્યારે આનંદ નામનો પહેલો યોગ થાય છે. ત્યાર પછી ઇષ્ટ વારે તેના મુખ નક્ષત્રથી જેટલામું દિનનક્ષત્ર હોય તેટલામો યોગ આવે છે. અર્થાત્-રવિવારનું મુખનક્ષત્ર અશ્વિની છે, ને રવિવારે અશ્વિની હોય, તો પહેલો યોગ, ભરણી હોય તો બીજો યોગ; એમ રવિવારે અશ્વનીથી જેટલામું નક્ષત્ર આવે તેટલામો યોગ જાણવો. તથા સોમવારે મૃગશર નક્ષત્ર હોય તો પહેલો યોગ, આર્દ્રા હોય તો બીજો યોગ, હસ્ત હોય તો નવમો વજ્રયોગ; એમ સોમવારે મૃગશરથી જેટલામું નક્ષત્ર હોય તેટલામો ઉપયોગ જાણવો. આજ રીતે દરેક વારે પોતપોતાના મુખનક્ષત્રથી જેટલામું નક્ષત્ર હોય તેટલામો યોગ હોય એમ જાણવું.

અથવા ઉપયોગ લાવવાની બીજી રીત એવી છે કે-રવિવારે આનંદ, સોમવારે રાક્ષસ. મંગળવારે અમૃત, બુધવારે

મૃત્યુ, ગુરૂવારે મનોજ્ઞ, શુક્રવારે વજ્રપાત, અને શનિવારે સૌમ્ય; એ સાત અશ્વિની નક્ષત્રથી થનારા મૂળયોગ છે, અને ભરણી વિગેરે નક્ષત્રોની સાથે ત્યાર પછીના યોગો અનુક્રમે આવે છે. આ રીતે દરેક વારે અઠ્યાવીશ નક્ષત્ર સાથે પોતાના મૂળ યોગથી આરંભીને અઠ્યાવીશ ઉપયોગો થાય છે, અઠ્યાવીશ ઉપયોગનાં નામ આ પ્રમાણે છે.

" आणंद कालदंडं, परिजा शुभ सोम धंस धय वच्छी ।
वज्जो मुग्गर छत्तो, मित्तो मणुन्नो य कंपो य ॥ १ ॥
लुंपक पवास मरणं, वाही सिद्धि सूल अमिअ मुसलं ।
गज मातंग खय खिप्पं, थिरो य वद्धमाण परियाणं ॥२॥ "

અર્થ—આનંદ, કાલદંડ, પ્રજા (પ્રાજાપત્ય), શુભ, સૌમ્ય, ધ્વાંક્ષ, ધ્વજ, શ્રીવત્સ. વજ્ર, મુગ્દર, છત્ર, મિત્ર મનોજ્ઞ, કંપ ॥ ૧ ॥ લુંપક, પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, (કાણ) સિદ્ધિ, શૂલ, અમૃત, મુશલ, ગજ, માતંગ, ક્ષય, ક્ષિપ્ર (ચર), સ્થિર અને વર્ધમાન; એ અઠ્યાવીશ ઉપયોગો જાણવા ॥૨॥

આ યોગોમાં પ્રજા શબ્દથી પ્રજાપતિ કે પ્રાજાપત્ય નામ લેવું , પ્રજાયોગનું બીજું નામ ધુમ્ર છે. ક્ષિપ્ર શબ્દથી ચર યોગ લેવો. શુભ યોગનાં સુરોત્તમ અને પ્રજાપતિ એવાં બે નામો છે. મનોજ્ઞાદિ આઠ યોગોની અનુક્રમે–માનસ, પદ્મ, લંબક, ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાણ, સિદ્ધિ અને શુભ; એવી પણ સંજ્ઞાઓ છે. ગજ યોગનું બીજું નામ ગદ છે, અને ક્ષય યોગનું બીજું નામ રાક્ષસ છે, આ દરેક યોગો પોતાનાં નામ પ્રમાણે ફળ આપે છે.[1]

---

1 आनन्दो धनलाभाय, कालदण्डे मृत्युभयम् ।
प्राजापत्यस्तु पुत्राय, शुभे सर्वं शुभं भवेत् ॥ १ ॥
सौम्यं सर्वे क्रिया सिद्धिः, ध्वाङ्क्षो क्षुधाय मालनं ।
ध्वजेन कीर्तिर्थः स्यात्, श्रीवत्सात् स्वर्णसंचयः ॥ २ ॥
वज्रे वज्रभयं स्यात्, मुद्गरान्मरणं ध्रुवम् ।
छत्रे राज्यपदं दद्यात्, मित्रे मित्रसमागमः ॥ ३ ॥

આ અઠયાવીશ યોગમાં—કાલદંડ, ધ્વાંક્ષ, વજ્ર, મુદ્ગર, કંપ, લુંપક, પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, શૂલ, મુશલ, માતંગ અને ક્ષય યોગે। અશુભ છે, બાકીના યોગે। શુભ છે. આ દરેક યોગે। પોતપોતાનાં નામ પ્રમાણે ફળ આપે છે.

નારચન્દ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—અશુભ યોગોને। સર્વથા ત્યાગ ન થઇ શકે તેમ હોય તે। સર્વ કુયોગની બે ઘડી વર્જવી; તથા ઉત્પાત મૃત્યુ અને કાણુની સાત છ અને પાંચ ઘડી વર્જવી. બીજા ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—કાલદંડની ૬૦ ઘડી, કાણુની ૬૦ ઘડી, ઉત્પાતની ૬૦ ઘડી, મૃત્યુની ૬૦ ઘડી, ગદની ૭ ઘડી, ધ્વાંક્ષની ૫ ઘડી, વજ્રની ૫ ઘડી, મુદ્ગરની ૫ ઘડી, લુંબકની ૪ ઘડી, પદ્મની ૪ ઘડી ચરની ૩ ઘડી, મુશલની ૨ ઘડી, અને ધુમ્રાક્ષની ૧ ઘડી અશુભ છે,

આ યોગે।, વાર અને નક્ષત્ર એ બેના મેળાપથી થાય છે. પહેલાના શ્લોકોમાં ત્રણ વસ્તુના મેળાપથી થનારા યોગ દર્શાવ્યા છે, તેથી ક્રમશઃ બે વસ્તુના યોગ દર્શાવતાં વિષ્કંભાદિક તથા આનંદાદિક યોગ દર્શાવ્યા છે.

જોકે વાર તિથિ કે નક્ષત્રથી થનારા યોગે। પ્રસિદ્ધ છે, પણ જ્યોતષહીરમાં લઘુ દિનશુદ્ધિ દેખાડતાં માસ અને તિથિને। સર્વાંકયોગ આપેલ છે, તે આ પ્રમાણે—

मनोज्ञे मनसः सौख्यं, कम्पे सभयमापदम् ।
लुम्पको लुम्पते चौरान्, प्रवासाच्च जनच्युतिः ॥ ४ ॥
मरणे मृत्यु माप्नोति, व्याधौ व्याधिं महाऽऽपदा ।
सिद्धौ सर्वक्रियासिद्धिः, शूले शूलसमुद्भवः ॥ ५ ॥
अमृतो हरते पापं, मूशलो बन्धुनाशनः ।
गजेन धनलाभः स्यात्, मातङ्गेनाऽनलाद् भयम् ॥ ६ ॥
क्षये क्षयो नरेशस्य, क्षिप्रे क्षिप्रं शुभाशुभम् ।
स्थिरे स्थिराणि कार्याणि, वर्धमानेन वर्धनम् ॥ ७ ॥

[नारचन्द्र टिप्पन.]

જે જે તિથિ અને વારના શુભયોગો કહ્યા છે તે પોત-પોતાની તિથિ કે વારના શુભકાર્યના સાધક છે પણ પોતપોતાના તિથિ કે વારમાં નિષેધેલ કાર્યને તે સફળ કરતા નથી. કેમકે-સૌમ્ય તિથિ કે વારથી થયેલ શુભયોગ સૌમ્ય કાર્યને સાધે છે, જ્યારે ક્રૂર તિથિ અને વારથી થયેલ શુભયોગ ક્રૂરકાર્યને સાધે છે. જેમકે-મંગળવારે સિદ્ધિયોગ થાય તો તેમાં મંગળવારનાં આરંભ-સમારંભનાં ક્રૂર કામો સિદ્ધ થાય છે; પણ એની વ્યાપાર વિગેરે સોમવારનાં, વિદ્યા યાત્રા વિગેરે ગુરુવારનાં, કે દીક્ષા વિગેરે શનિવારનાં કાર્યો સિદ્ધ થતા નથી.

આજ રીતે તિથિ વાર કે નક્ષત્રથી થતા દરેક શુભાશુભ યોગમાં અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ કાર્યની પ્રસંગાનુરૂપ સામાન્ય સફળતા અને વિફળતા જાણવી. શનિવાર અને રિક્તાના સિદ્ધિયોગ માટે આ નિયમ દેખાતો નથી, તેને માટે નારચંદ ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" नवमी चउत्थीइं चउद्दमीइं, नइ सणिवार लहिज्ज ।
एकइ कज्जइ निग्गया, कज्जसयाइं करिज्ज ॥ १ ॥ "

અર્થ—"નોમ ચોથ અને ચૌદશે જો શનિવાર હોય તો એક કાર્ય માટે નીકળેલ મનુષ્ય સેંકડો કાર્ય સાધી શકે છે. ૧"

હવે વારને આશ્રીને શુભયોગકારક નક્ષત્રો કહે છે—

रेवस्सिणी धणिट्ठा य, पुण पुस्स तिउत्तरा ।
सूरे, सोमम्मि पुस्सो अ, रोहिणी अणुराहया ॥३९॥
भोमे मिगं च मूलं च, अस्सेसा रेवई तहा ।
बुहे मिगसिरं पुस्सा,-सेसा सवण रोहिणी ॥४०॥
जीवे हत्थऽस्सिणी पू-फ, विसाहादुग रेवई ।
सुक्के उ-फा उ-खा हत्थं, सवणाणु पुण स्सिणी ॥४१

सणिम्मि सवणं पूप्फा, महा सयभिसा सुहा ।
पुव्वत्ततिहिसंजोगे, विसेसेण सुहावहा ॥ ४२ ॥

અર્થ—રવિવારે રેવતી અશ્વિની ધનિષ્ઠા પુનર્વસુ પુષ્ય અને ત્રણ ઉત્તરા, સોમવારે પુષ્ય રોહિણી અને અનુરાધા, ભોમવારે મૃગશર મૂળ અશ્લેષા અને રેવતી, બુધવારે મૃગશર પુષ્ય અશ્લેષા શ્રવણ અને રોહિણી, ગુરૂવારે હસ્ત અશ્વિની પૂર્વાફાલ્ગુની વિશાખાદિક કે રેવતી, શુક્રવારે ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા હસ્ત શ્રવણ અનુરાધા પૂનર્વસુ અને અશ્વિની, તથા શનિવારે શ્રવણ પૂર્વાફાલ્ગુની મઘા અને શતભીષા નક્ષત્ર શુભ છે. અને ઉપર કહેલ તિથિનો સંયોગ થાય તો વિશેષ શુભ છે.

વિવેચન—સાતે વારમાં સિદ્ધિયોગ કરનારાં નક્ષત્રો આ ચાર ગાથામાં ગણાવ્યાં છે. તેમાં ત્રિઉત્તરા શબ્દથી ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરા ભાદ્રપદ અને ઉત્તરાષાઢા એ ત્રણ નક્ષત્ર લેવાનાં છે, તથા વિશાખાદિક શબ્દથી વિશાખા અને અનુરાધા એ બે નક્ષત્રો લેવાનાં છે. વિશેષ અર્થ સુગમ છે.

આરંભસિદ્ધિમાં તો સાત વારના શુભયોગમાં આ પ્રમાણે ઘણાં નક્ષત્રોની નામાવલી આપી છે—રવિવારે-અશ્વિની રોહિણી મૃગશર પુનર્વસુ પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત મૂલ ઉત્તરાષાઢા ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્ર હોય, સોમવારે—રોહિણી મૃગશર પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત અનુરાધા શ્રવણ અને શતતારા નક્ષત્ર હોય, મંગળવારે—અશ્વિની કૃત્તિકા મૃગશર પુષ્ય અશ્લેષા ઉત્તરાફાલ્ગુની વિશાખા મૂલ ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી હોય, બુધવારે—કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશર પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત અનુરાધા જ્યેષ્ઠા પૂર્વાષાઢા અને

શ્રવણ નક્ષત્ર હોય, ગુરુવારે અશ્વિની પુનર્વસુ પુષ્ય અને પૂર્વાફાલ્ગુની આદિ [illegible] અનુરાધા પૂર્વાષાઢા ઉત્તરા પૂર્વાભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્ર હોય, શુક્રવારે અશ્વિની મૃગશર પુનર્વસુ પૂર્વાફાલ્ગુની હસ્ત અનુરાધા પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા શ્રવણ ધનિષ્ઠા અને રેવતી હોય, તથા શનિવારે અશ્વિની રોહિણી પુષ્ય મઘા આદિ અનુરાધા શ્રવણ ધનિષ્ઠા અને શતભિષા નક્ષત્ર હોય તો તે શુભ છે આ શુભયોગમાં અમૃતસિદ્ધિયોગ, સિદ્ધિયોગ અને દરેક સામાન્ય શુભયોગોનો સમાવેશ થાય છે.

લગ્નશુદ્ધિ અને નારચંદ્રના શુભયોગમાં પણ ફેર ફાર નક્ષત્રનો ફેરફાર છે આરંભસિદ્ધિમાં તો કહ્યું છે કે— એક સાથે શુભયોગ અને અશુભયોગ થાય તો તેમાં અશુભ યોગનું ફળ હણાય છે. વાર તિથિનો અને વાર નક્ષત્રનો સિદ્ધિયોગ એક દિવસે આવે તો તે બમણું ફળ આપનારો વિશેષ સિદ્ધિયોગ કહેવાય છે

હવે અમૃતસિદ્ધિયોગ કહે છે—

हत्थं मिगऽसिणी चेवा–ऽणुराहा पुस्स रेवई
रोहिणी वारजोगेणा–ऽमिअसिद्धिकरा कमा ॥२३॥

અર્થ—હસ્ત મૃગશર અશ્વિની અનુરાધા પુષ્ય રેવતી અને રોહિણી અનુક્રમે સાતવારની સાથે અમૃતસિદ્ધિયોગ કરનારા છે.

વિવેચન—રવિવારે હસ્ત નક્ષત્ર હોય, સોમવારે મૃગશર હોય, મંગળવારે અશ્વિની હોય, બુધવારે અનુરાધા હોય, ગુરુવારે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય. શુક્રવારે રેવતી નક્ષત્ર હોય, અને શનિવારે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો અમિતસિદ્ધિને દેવાવાળો અમૃતસિદ્ધિ યોગ થાય છે. તેના બળમાટે હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" भद्रा संवर्तकाद्येश्चेत्, सर्वदुष्टेऽपि वासरे ।
योगोऽस्त्यमृतसिद्धयाख्य, सर्वं दोषक्षयस्तदा ॥ १ ॥

અર્થ—ભદ્રા અને સંવર્તક વિગેરેથી દુષ્ટ થયેલ દિવસે પણ જો અમૃતસિદ્ધિયોગ હોય તો સર્વ દુષણોનો ક્ષય થાય છે ॥ ૧ ॥

રત્નમાલા ભાષ્યમાં પણ કહ્યું છે કે—અમૃતયોગમાં કરેલ કાર્યની અવશ્ય સિદ્ધિ થાય છે કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે— આ સાતે અમૃતસિદ્ધિ યોગમાં અનુક્રમે પાંચમથી અગ્યારશ સુધીની સાત તિથિઓ હોય તો મૃત્યુયોગ થાય છે. જે અમે તિથિ વાર અને નક્ષત્ર એ ત્રણના યોગમા દેખાડી ગયા છીએ વળી મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં પણ કહ્યું છે કે—

" गृह प्रवेशे यात्रायां, विवाहे च यथाक्रमम ।
भौमेऽश्विनी शनौ ब्राह्मं, गुरौ पुष्यं च वर्जयेत् ॥१॥

અર્થ—ગૃહપ્રવેશ યાત્રા અને વિવાહમા અનુક્રમે- ભોમવારે અશ્વિની હોય, શનિવારે રોહિણી હોય, અને ગુરૂવારે પુષ્ય હોય તો તે વર્જ્ય છે. વિવાહની પેઠે દિક્ષામાં પણ ગુરૂ- વારે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય તો શુભ નથી. આ રીતે અમુક કાર્યોમાં નિષેધેલ અમૃતસિદ્ધિયોગ અશુભ છે.

હવે ઉત્પાતાદિ ચાર યોગ કહે છે—

वारेसु कमसो रिक्खा, विसाहाइ चऊ चऊ
उप्पाय मच्चुकाणक्ख–सिद्धिजोगावहा भवे॥४४॥

અર્થ—વારોની સાથે રહેલ અનુક્રમે વિશા- ખાદિ ચાર ચાર નક્ષત્રો અનુક્રમે ઉત્પાત મૃત્યુ કા- ણાક્ષ અને સિદ્ધિયોગવાળા થાય છે.

વિવેચન—આનંદાદિ અઠ્યાવીશ ઉપયોગમાં દેખાડેલ પ્રવાસ, મરણ, વ્યાધિ, અને સિદ્ધિયોગોનું બીજુ નામ ઉત્પાત મૃત્યુ કાણાક્ષ અને સિદ્ધિ છે. અને તે દરેક કાર્યમાં વિશેષ

મહત્તાવાળા હોવાથી ફરીવાર ગણાયેલ છે. તે લાવવા મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે—વિશાખાથી સ્વાતિ સુધીના અઠ્ઠાવીશ નક્ષત્રોમાંથી એકેક વારની નીચે ચાર ચાર નક્ષત્રો સ્થાપવાં તેમાં પહેલા નક્ષત્રો સાથે ઉત્પાત, બીજા નક્ષત્રો સાથે મૃત્યુ ત્રીજા નક્ષત્રો સાથે કાણુ, અને ચોથા નક્ષત્રોસાથે સિદ્ધિયોગ થાય છે.

એટલે રવિવારને વિશાખાએ ઉત્પાત, રવિવાર ને અનુરાધાએ મૃત્યુ, રવિવાર ને જેષ્ઠાએ કાણુ, તથા રવિવાર ને મૂળ નક્ષત્રે સિદ્ધિયોગ થાય છે આ રીતે દરેક વારમાં ચાર ચાર નક્ષત્રના યોગે ઉત્પાત વિગેરે ચાર ચાર યોગો તૈયાર થાય છે, જેમાં ઉત્પાત મૃત્યુ અને કાણુયોગો અશુભ છે. જ્યારે સિદ્ધિયોગ શુભ છે. જેમાંથી અશુભ યોગનો શુભ કાર્યમાં સર્વથા ત્યાગ કરવો. કાર્ય કર્યા વિના ન ચાલી શકે તેવું હોય ત્યારે નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" सर्वेषां हि कुयोगानां, वर्जयेद् घटिकाद्वयम् ।
उत्पातमृत्युकाणानां, सप्त षट् पञ्च नाडिकाः ॥१॥"

અર્થ—" સર્વ કુયોગની બે ઘડી વર્જવી, તથા ઉત્પાત મૃત્યુ અને કાણુ યોગની અનુક્રમે સાત છ અને પાંચ ઘડી વર્જવી. ॥૧॥ " સિદ્ધિયોગ સર્વ કાર્યમાં શુભ જ છે,

હવે યમઘંટ અને જન્મ નક્ષત્ર કહે છે—

म वि श्रा मू कि रो ह,
सुराइसु वज्जणिज्ज जमघंटा ।
भ चि उ–ख ध उ–फा जे रे,
इश्र असुहा जम्मरिक्खा य ॥ ४५ ॥

અર્થ રવિ આદિ સાત વારની સાથે અનુક્રમે-મધા વિશાખા આર્દ્રા મૂળ કૃતિકા રોહિણી અને હસ્ત નક્ષત્રો હોય તો યમઘંટ નામનો વર્જ્ય યોગ

થાય છે. તથા આવતી ક્રિયા ઉત્તરપદાર્થ [illegible] ઉત્તરપદાર્થનો [illegible] અને તેની [illegible] સમજાય છે. અને [illegible] સમજાય છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

દુષ્ટ ઘડીઓ–પંદર, તેર, અઢાર, એક, સાત, સાત અને બ
છે ॥ ૧ ॥ "

આ શ્લોકોમાં યમઘંટનો પરિહાર કર્યો છે, પરંતુ જ
તિષાન વેષ્ટન અને યમઘંટનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ વધા
હિતકર છે. બીજા ગ્રંથોમાં તો સોમવારે અશ્વિની, મંગળવાર
મઘા, બુધવારે આર્દ્રા અને પૂર્વા ફાલ્ગુની, ગુરુવારે શ્રવણ
શુક્રવારે સ્વાતિ, તથા શનિવારે પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા અ
રેવતી હોય તો પણ યમઘંટ યોગ કહ્યો છે

મૂળ ગાથામાં ઉત્તરાર્ધથી બે અશુભ યોગો કહ્યા
તે કથન પ્રમાણે રવિવારે ભરણી સોમવારે ચિત્રા, મંગળવારે
ઉત્તરાષાઢા, બુધવારે ધનિષ્ઠા, ગુરુવારે ઉત્તરાફાલ્ગુની, શુક્રવારે
જ્યેષ્ઠા, અને શનિવારે રેવતીનક્ષત્ર હોય તો કુયોગ થાય છે
અન્ય ગ્રંથોમા આ યોગનું નામ **વજ્રમુશળ** કહેલ છે
તેના ફળ માટે હીરજ્ઞોતિષમાં કહ્યું છે કે—

" गइ जम्मरिसी एए, वज्जे विवाह क्रिणि विहवं ।
गमणारंमे मरणं, चेइयठवणेविद्धंसं ॥ १ ॥
सेवाइ हवइ निप्फल, करसण अफलो य दाहं गिहपवेसे ।
विज्जारंमे य जड, वत्थुवावरइ भसमसायं ॥ २ ॥ "

અર્થ—" શુભ કાર્યમાં આ ગ્રહ જન્મનક્ષત્રનો ત્યાગ
કરવો. કેમકે—તેમા વિવાહ કરે તો વિધવા થાય છે, ગમન
કરે તે મૃત્યુ પામે છે ચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરે તો મંદિરનો ધ્વંસ
થાય છે, સેવા કરે તો નિષ્ફળ જાય છે, ખેતી કરે તો નકામી
થાય છે, ઘરમાં પ્રવેશ કરે તો અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, વિદ્યાનો
આરંભ કરે તો જડ થાય છે, અને જે વસ્તુ વાપરે તે વસ્તુ
ભસ્મસાત્ થાય છે ॥ ૧–૨ ॥ " આ યોગમાં દીક્ષા લેનાર
પણ વ્રતથી પડે છે, એમ નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે,

જે ગ્રહનું જે જન્મ નક્ષત્ર હોય તે પોતપોતાના ગ્રહના

વારે આવે તો જન્મગ્રહ નામનો કુયોગ થાય છે.

[1]ગ્રહોના જન્મ નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે

विशाखा कृत्तिकाषाढा, श्रवणो भाग्य मित्रभम् ॥
रेवतिदास्यसर्पेशा,जन्मर्क्षाण्यर्कतः क्रमात् ॥ १ ॥

અર્થ—રવિ વિગેરે નવ ગ્રહના જન્મનક્ષત્રો અનુક્રમે વિશાખા, કૃત્તિકા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ, પુર્વાફાલ્ગુની, મૃગશર, રેવતી, ભરણી, અને અશ્લેષા છે. (૪૨)

લલ્લ કહે છે કે ક્રૂરગ્રહ ઉદય વિગેરેથી પીડાતા નક્ષત્રનો ગ્રહ યાત્રા કુંડળીના લગ્નમાં આવે તો તે અશુભ છે.

અન્ય ગ્રંથોમાં વાર અને નક્ષત્રના બીજા પણ કુયોગો કહેલા છે, જે આ પ્રમાણે છે—રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે ભરણી, પુષ્ય, ઉત્તરાષાઢા, આર્દ્રા, વિશાખા, રેવતી અને શતભીષા નક્ષત્ર હોય તો શત્રુયોગ થાય છે, પ્રીતિના કાર્યમાં આ યોગ વર્જવો

રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે—ઉત્તરાષાઢા, આર્દ્રા, વિશાખા, રોહિણી, શતભીષા, મઘા અને મૂળ નક્ષત્ર હોય તો ચરયોગ થાય છે, જે સ્થિર કાર્ય માટે અશુભ છે.

રવિવારે મઘા કે ધનિષ્ઠા, સોમવારે મૂળ કે વિશાખા, મંગળવારે કૃત્તિકા કે ભરણી, બુધવારે પુનર્વસુ કે રેવતી, ગુરૂવારે અશ્વિની કે ઉત્તરાષાઢા, શુક્રવારે રોહિણી કે અનુરાધા, અને શનિવારે શ્રવણ કે શતતારા નક્ષત્ર હોય તો યમદંષ્ટ્રાયોગ થાય છે, આ યોગ દરેક કાર્યમાં અશુભ છે, આરંભ સિદ્ધિ વિગેરે ગ્રંથોમાં જે સાત વારના અશુભ નક્ષત્રોની નામાવળી આપી છે તેમાં આ દરેક કુયોગોનો સમાવેશ થઇ જાય છે

હવે એક વર્જ્યયોગ તથા કર્ક યોગ કહે છે.

---

૧ ગ્રહો જન્મ નક્ષત્રમાં મોહોન્મત્ત રહે છે, તેથી સ્વકાર્ય કરી શકતા નથી આ પણ ગ્રહનું એક નિર્બળ સ્થાન છે એમ સમજાય છે.

गुरि सयभिस सणि उत्तर-साढा एया विवज्जए पायं।
बारसि एगेगहीणा, सूराइसु कक्कजोगु चए ॥२६॥

અર્થ—ગુરૂવારે શતભીષા અને શનિવારે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય તો તે પ્રાયઃ વર્જ્ય છે. તથા રવિ આદિ વારને દિવસે બારશ વિગેરે એકેક હીણ તિથિ હોય તો કર્કયોગ થાય છે, તે પણ ત્યાજ્ય છે.

વિવેચન—મૂળ ગાથામાં પૂર્વાર્ધથી—ગુરૂવારે શતભીષા નક્ષત્ર હોય, અને શનિવારે ઉત્તરાષાઢા હોય, એમ બે વારનાં કુયોગો દેખાડ્યા છે. તે બન્ને યોગો શુભકાર્યમાં પ્રાયઃ વર્જ્ય છે. **આરંભસિદ્ધિ**માં તો આ બન્ને યોગોને વર્જ્ય કહેલ છે. કેમકે—ગુરૂવારે શતભીષા નક્ષત્ર હોય તો ચરયોગ અને શનિવારે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય તો યમઘંટ (મતાંતર) થાય છે; જે બન્ને યોગો **દિનશુદ્ધિ**ના પ્રણેતાને માન્ય છે.

ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી વાર અને તિથિના કુયોગોનો પ્રારંભ કહે છે, તેમાં અહીં તો માત્ર કર્કયોગજ દેખાડે છે રવિ વિગેરે સાત વારને વિષે અનુક્રમે બારશથી પ્રારંભીને એકેક ઓછી તિથિ હોય તો કર્કયોગ થાય છે. એટલે—રવિવારે બારસ, સોમવારે અગીયારશ, મંગળવારે દશમ, બુધવારે નોમ, ગુરૂવારે આઠમ, શુક્રવારે સાતમ, અને શનિવારે છઠ્ઠ તિથિ આવે તો કર્કયોગ થાય છે. આ યોગ લાવવાની બીજી એવી રીત છે કે-વાર અને તિથિની સંખ્યા ભેગી કરવાથી તેરનો આંક આવે ત્યારે કર્કયોગ થાય છે, કર્કયોગનો શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો. તેનું બીજું નામ **ક્રકચયોગ** પણ છે.

હવે વારને આશ્રીને અશુભ તિથિઓ કહે છે—

छट्टि सत्तमि इगार, चउद्दसी
सूरि, सोमि सगवार तेरसी ।

मंगले इग इगारसी,
बुहे वज्जए इग चउद्दसी जया ॥४७॥
छट्ठि चउत्थि सहभद्दया,
गुरु सुक्कि बीय सह तीइ रित्तया।
पुन्न सत्तमि सणिम्मि सव्वहा,
वज्जए इअ तिही विसेसओ ॥४८॥

અર્થ—રવિવારે છઠ્ઠ સાતમ અગીયારસ અને ચૌદસ, સોમવારે સાતમ બારશ અને તેરશ, મંગળવારે એકમ અને અગીયારશ, બુધવારે એકમ ચૌદશ અને જયા, ગુરૂવારે છઠ્ઠ ચોથ અને ભદ્રા, શુક્રવારે બીજ ત્રીજ અને રિક્તા, તથા શનિવારે પૂર્ણા અને સાતમ તિથિ વિશેષે કરીને વર્જ્ય છે.

વિવેચન-રવિવારે છઠ્ઠ સાતમ અગીયારશ અને ચૌદશ હોય તો અશુભ છે, સોમવારે-સાતમ બારસ અને તેરશ તિથિ હોય તો અશુભ છે, મંગળવારે-એકમ અને અગીયારશ હોય તો અશુભ છે. બુધવારે-એકમ ત્રીજ આઠમ તેરશ અને ચૌદશ હોય તો અશુભ છે, ગુરૂવારે-બીજ ચોથ છઠ્ઠ સાતમ અને બારશ હોય તો અશુભ છે. શુક્રવારે-બીજ ત્રીજ ચોથ નોમ અને ચોદશ હોય તો અશુભ છે, તથા શનિવારે પાંચમ સાતમ દશમ અને પુનમ હોય તો અશુભ છે. આ સર્વ અશુભ તિથિઓનો શુભકાર્યમાં સર્વથા ત્યાગ કરવો.

આ વાર અને તિથિઓના સર્વ કુયોગોનાં નીચે પ્રમાણે નામો છે,

નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે-રવિવારે નંદા, સોમવારે ભદ્રા, મંગળવારે નંદા, બુધવારે જ્યા. ગુરૂવારે ભદ્રા, શુક્રવારે રિક્તા

અને શનિવારે પૂર્ણા તિથિ હોય તો **મૃત્યુયોગ** થાય છે. રવિ વિગેરે સાત વારને વિષે અનુક્રમે-બારશ અગીયારશ પાંચમ ત્રીજ છઠ્ઠ ત્રીજ અને નોમ તિથિ હોય તો **દગ્ધયોગ** થાય છે

રવિવારે સાતમ, સોમવારે છઠ્ઠ, ભોમવારે પાંચમ, બુધવારે ચોથ, ગુરૂવારે ત્રીજ, શુક્રવારે બીજ, અને શનિવારે એકમ હોય તો **ક્રાંકડું ઘર** નામનો કુયોગ થાય છે એટલે કે-વાર અને તિથિને ભેગા કરતાં આઠનો આંક આવે તો આ યોગ થાય છે. આ યોગનું બીજું નામ ચોથનું ઘર પણ છે. તે ગ્રામપ્રવેશ, યાત્રા, ચોમાસાનો પ્રવેશ, અને વિહારમાં વર્જવો કેટલાક આચાર્યના મત પ્રમાણે ક્રાંકડું ઘર ચંદ્ર કરતાં પણ વધારે બળવાન્ છે, માટે અનુકૂળ ચંદ્ર હોય તો પણ ક્રાંકડું ઘરનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

તથા વાર અને તિથિના [1]દિવસો ભેગા કરતાં જે આંક આવે, તેને ચારથી ભાગતાં શેષમાં શૂન્ય આવે તો **ચોથનું ઘર** નામનો યોગ થાય છે. આ યોગ પણ ગમનાગમન પ્રવેશ વિગેરેમાં સર્વથા વર્જ્યો છે. **નારચંદ્ર જ્યોતિષમાં** કહ્યું છે કેઃ-

" प्रतिपत् तृतीया सौम्ये, सप्तमी शनिसूर्ययोः ।
षष्ठी गुरौ द्वितीया च, शुक्रे संवर्तको भवेत् ॥ १ ॥"

અર્થ-બુધવારે એકમ ને ત્રિજ, શનિવારે અને રવિવારે સાતમ, ગુરૂવારે છઠ્ઠ, તથા શુક્રવારે બીજ હોય તો સંવર્તક યોગ થાય છે ॥ ૧ ॥"

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે-સોમવારે સાતમ કે તેરશ, મંગળવારે ચોદશ, ગુરૂવારે નોમ, શુક્રવારે ત્રીજ, અને શનિવારે પાંચમ હોય તોપણ સંવર્તક યોગ થાય છે આ યોગપણ અશુભ છે.

---

૧ જે તિથિ બેવડી થઈ હોય તો એક દિવસ, અને જે તિથિ ક્ષય હોય તો બે દિવસ ગણવા, વિગેરે.

યોગ ચક્ર.

	રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
સિદ્ધિયોગ	અશ્વિ પુન. પુષ્ય ઉત્તરા રેવતી	રોહિ. પુષ્ય. અનુ	મૃગ. અશ્લે. મઘ રેવતી	રોહિણી મૃગ. પુષ્ય અશ્લે. શ્રવણ	અશ્વિ. પુ.ફા. હસ્ત વિશા. અનુ રેવતી	અશ્વિ પુન. ઉ-ફા. હસ્ત અનુ ઉ-ષા. શ્રવણ	મઘા પુ.ફા શ્રવણ શત.
નિદ્ધિયોગ (અ૦સિ૦)	અશ્વિ રોહિ. મૃગ. પુન. પુષ્ય ઉ-ફા હસ્ત મૂળ ઉ.ષા ધનિ ઉ. ભા. રેવતી	રોહિણી મૃગ પુષ્ય. ઉ-ફા હસ્ત અનુ. શ્રવણ શત.	અશ્વિ. કૃત્તિ. મૃગ. પુષ્ય અશ્લે. ઉ-ફા. વિશા. મૂળ ઉ-ભા. રેવતી	કૃત્તિ. રોહિ. મૃગ. પુષ્ય ઉ-ફા. હસ્ત અનુ. જ્યે. પૂ-ષા. શ્રવણ	અશ્વિ. પુન. પુષ્ય અશ્લે. પૂ-ફા. સ્વાતિ વિશા. અનુ પૂ-ષા. ધનિ. પૂ-ભા. રેવતી	અશ્વિ મૃગ પુન. પૂ.ફા. હસ્ત અનુ. પૂ. ષા. ઉ.ષા. શ્રવણ ધનિ. રેવતી	અશ્વિ રોહિ. પુષ્ય મઘા સ્વાતિ અનુ. શ્ર. ધનિ. શત
અમૃતસિદ્ધિ	હસ્ત	મૃગશર	અશ્વિની	અનુરાધા	પુષ્ય	રેવતી	રોહિણી
ઉત્પાત	વિશાખા	પૂ-ષા.	ધનિષ્ઠા	રેવતી	રોહિ.	પુષ્ય	ઉ-ફા
મૃત્યુ	અનુરાધા	ઉ-ષા.	શત.	અશ્વિ.	મૃગ	અશ્લે.	હસ્ત

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ	
દગ્ધ	જ્યેષ્ઠા	અભિજ	પૂ-ભા.	ભરણી	આર્દ્રા	મઘા	ચિ
સિદ્ધિ	મૂળ	શ્રવણ	ઉ-ભા.	કૃત્તિકા	પુન.	પૂ.ફા.	સ્વા
યમઘંટ	મઘા	વિશાખા	આર્દ્રા	મૂળ	કૃત્તિ.	રોહિ.	હસ્
(યમઘંટ		અશ્વિની	મઘા	આ. પૂ.ફા.	શ્રવણ	સ્વા.	પૂ.
વજ્ર-મુશળ	ભરણી	ચિત્રા	ઉ.ષા.	ધનિ.	ઉ.ફા.	જ્યે.	રેવ
ત્યાજ્ય-					શત.		ઉ-
મૃત્યુ	ભરણી	પુષ્ય	ઉ.ષા.	આર્દ્રા	વિશા.	રેવ.	શત
ચર	ઉ.ષા.	આર્દ્રા	વિશા.	રોહિ.	શત.	મઘા	મૂળ
યમ-	મઘા	મૂળ	કૃત્તિ.	પુન.	અશ્વિ.	રોહિ.	શ્ર.
દંષ્ટ્રા	ધનિષ્ઠા	વિશા.	ભરણી	રેવ.	ઉ-ભા.	અનુ.	શત.
ક્રકચ-કર્ક	૧૨	૧૧	૧૦	૯	૮	૭	[illegible]
દગ્ધ	૧૨	૧૧	૫	૩	૬	૮	૯
ચોઘ ધર	૭	૬	૫	૪	૩	૨	૧
સંવર્તક	૭	૭-૧૧	(૧૪)	૧-૩	૬ (૯)	૨ (૩)	૭(
અમૃ-	૬-૭	૭-૧૨		૨-૩-૮	૪-૬	૨-૩	૭
યોગ	૧-૧૪	૧૩	૧-૧૧	૧૩-૧૪	ભદ્રા	રિક્તા	પૂર્ણા
સિદ્ધિ-યોગ	૧૧-૮ ૯	૨-૯	૬ જયા	ભદ્રા	પૂર્ણા ૧૧	૧૩ નંદા	રિક્તા

યોગચક્ર.

	રવિ.	સોમ.	મંગળ.	બુધ.	ગુરૂ.	શુક્ર.	શનિ.
અશ્વિની	સિદ્ધિ	યમ.	અમૃત	મૃત્યુ	દગ્ધા-સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	...
ભરણી	શત્રુ-નાશ	...	દગ્ધા	કાણ	...	.	...
કૃત્તિકા	...	...	દગ્ધા	સિદ્ધિ	યમ.	...	...
રોહિણી	...	સિદ્ધિ	...	ચર-સિદ્ધિ	ઉ	યમ.-દગ્ધા	અમૃત
મૃગશર	...	અમૃત	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	મૃત્યુ	...	.
આર્દ્રા	...	ચર	યમ.	(યમ.) શત્રુ.	કાણ	...	...
પુનર્વસુ	સિદ્ધિ	...	...	દગ્ધા	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	.
પુષ્ય	સિદ્ધિ	શત્રુ-સિદ્ધિ	...	સિદ્ધિ	અમૃત	ઉત્પાત	...
અશ્લેષા	...	...	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	...	મૃત્યુ	...
મઘા	યમ-દગ્ધા	...	(યમ.)	..	.	કાણ-ચર	સિદ્ધિ
પૂ. ફા.	...	...	...	(યમ.)	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ
ઉ. ફા.	સિદ્ધિ	...	...	...	વજ્ર	સિદ્ધિ	ઉત્પાત
હસ્ત	અમૃત	...	...	..	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	મૃત્યુ-યમ.

ચિત્રા	...	વજ્ર.	...	...	...	...	કાણુ
સ્વાતિ	...	...	...	...	...	(યમ.)	સિદ્ધિ
વિશાખા	ઉત્પાત	યમ–દંષ્ટ્રા	ચર	...	શત્રુ–સિદ્ધિ	...	...
અનુરાધા	મૃત્યુ	સિદ્ધિ	...	અમૃત	સિદ્ધિ	દંષ્ટ્રા–સિદ્ધિ	...
જયેષ્ઠા	કાણુ	...	...	..	..	વજ્ર	...
મૂળ	સિદ્ધિ	દંષ્ટ્રા	સિદ્ધિ	યમ.	...	...	ચર
પૂર્વાષાઢા	...	ઉત્પાત	.	.	...	...	(યમ.)
ઉત્તરાષાઢા	ચર–સિદ્ધિ	મૃત્યુ	વજ્ર–શત્રુ	...	દંષ્ટ્રા	સિદ્ધિ	(યમ.) ત્યાજ્ય
અભીચ્	...	કાણુ	...	...	...	...	...
શ્રવણ	...	સિદ્ધિ	...	સિદ્ધિ	(યમ.)	સિદ્ધિ	દંષ્ટ્રા–સિદ્ધિ
ધનિષ્ઠા	દંષ્ટ્રા	...	ઉત્પાત	વજ્ર	...	...	...
શતભિષા	...	...	મૃત્યુ	...	ત્યાજ્ય–ચર	...	શત્રુ–દંષ્ટ્રા-સિદ્ધિ
પૂ. ભા.	...	...	કાણુ	...	...	...	...
ઉ. ભા.	સિદ્ધિ	...	સિદ્ધિ	...	...	...	...
રેવતી	સિદ્ધિ	...	સિદ્ધિ	ઉ. દંષ્ટ્રા	સિદ્ધિ	અમૃત–શાન્	(યમ.) વજ્ર.

[illegible] ( )=મતાંતરે પાઠ.

હવે તિથિના યોગનો પ્રસંગ હોવાથી બે ગાથા વડે ગંડાંતયોગ તથા તેનું ફળ કહે છે.

चरमाइम तिहिलग्गरिक्ख,मज्झेगअद्धदोघडिआ।
तिदुसत्तंतरि मुत्तुं, पुणो पुणो तिविह गंडंतं॥४९॥
नट्ठं न लब्भए अत्थ, अहिदट्ठो न जीवइ ।
जाओ वि मरइ पायं, पत्थिओ न निअत्तइ ॥५०॥

અર્થ–છેલ્લાં અને પહેલાં તિથિ લગ્ન તથા નક્ષત્રની મધ્યે અનુક્રમે એક અરધી તથા બે ઘડીનો ગંડાંતયોગ આવે છે. તથા તિથિ વિગેરેમાં અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ, બબ્બે, અને સાત સાતને આંતરે બબ્બેની વચ્ચે પણ તેટલાજ પ્રમાણવાળો ગંડાંતયોગ આવે છે. આ યોગમાં નાશ પામેલ વસ્તુ ફરી મળતી નથી, સર્પથી ડસાયેલો જીવતો નથી, જન્મેલ પ્રાયઃ જીવતો નથી, અને પરદેશ જનાર પાછો આવતો નથી.

વિવેચન—ગંડાંતયોગ, તિથિગંડાંત લગ્નગંડાંત અને નક્ષત્રગંડાંત એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે તિથિ વિગેરેમાં ત્રીજે ત્રીજે ભાગે બબ્બેના આંતરાની સંધિમા આવે છે. જેમકે–તિથિ પંદર છે, તેને ત્રીજે ત્રીજે ભાગે પાચમ દશમ અને પુર્ણિમા છે; તો પાંચમ અને છઠ્ઠ, દશમ અને અગીયારસ, તથા પુનમ અને એકમની સંધિમાં તિથિગંડાંતયોગ આવે છે. આવીજ રીતે લગ્ન અને નક્ષત્રમાં પણ ત્રીજે ત્રીજે ભાગે સમજવાનું છે. આજ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે–છેલ્લી તિથિ પુનમ કે અમાસની અંતની ત્રીશ પળ, અને પહેલી તિથિ એકમની આદિની ત્રીશ પળ, એમ સંધિની સાઠ પળવાળી એક ઘડી ગંડાંતયોગ છે. પછી ત્રણ ત્રણ તિથિનું

આંતરૂં નાંખતાં જે તિથિ આવે તે અને તેની પછીની તિથિના મધ્યમાં ગંડાંત આવે છે. તેથી એકમ પછી ત્રણ તિથિનું આંતરૂં નાંખતાં પાંચમ તિથિ આવે છે, તો પાંચમની અને છઠ્ઠની મધ્યની એક ઘડી ગંડાંતયોગ છે. વળી છઠ્ઠથી ત્રણ તિથિનું આંતરૂં લેતાં દશમ અને અગીઆરશની સંધિની એક ઘડી ગંડાંતયોગ આવે છે.

લગ્નગંડાંત પણ છેલ્લા મીન લગ્નની અંતિમ પંદર પળ, અને પ્રથમ મેષ લગ્નની આદિની પંદર પળ, એમ મધ્યની અર્ધી ઘડીનો આવે છે, પણ લગ્ન બાર છે, એટલે પછી બે બે લગ્નનું આંતરૂં મૂકતાં કર્ક અને સિંહ તથા વૃશ્ચિક અને ધન લગ્નની સંધિમાં પણ અર્ધી અર્ધી ઘડીનો લગ્નગંડાંત આવે છે.

આજ રીતિએ–છેલ્લું નક્ષત્ર રેવતી અને પ્રથમ નક્ષત્ર અશ્વિનીની મધ્યની બે ઘડી અને પછીના સાત સાત નક્ષત્રો મૂકતાં અશ્લેષા અને મઘા તથા જ્યેષ્ઠા અને મૂળ નક્ષત્રની સંધિની બબ્બે ઘડી **નક્ષત્ર ગંડાંત** આવે છે.

યોગ નામ	ઘડી	મધ્ય સ્થાનો.		
લગ્ન ગંડાંત	૦॥	મીન–મેષ	કર્ક–સિંહ	વૃશ્ચિક–ધન
તિથિ ગંડાંત	૧	૧૫–૧	૫–૬	૧૦–૧૧
નક્ષત્ર ગંડાંત	૨	રેવતી–અશ્વિની	અશ્લેષા–મઘા	જ્યેષ્ઠા–મૂળ

અન્ય ગ્રન્થોમાં ગંડાંતનું ઘડી પ્રમાણ વિશેષ પણ મળી શકે છે. વળી કેશવાર્ક કહે છે કે—નક્ષત્રગંડાંતની પેઠે વિષ્કંભાદિ સત્યાવીશ યોગોમાં પણ ત્રીજે ત્રીજે ભાગે પાંચ પાંચ ઘડીનો ગંડાંતયોગ આવે છે.

વિવાહ વૃંદાવનમાં તો દરેક નક્ષત્રની મધ્યમાં ૨ ઘડી ૩૦ પળ, તિથિની મધ્યમાં ૨ ઘડી ૪૦ પળ, અને યોગની મધ્યમાં ૨ ઘડી ૧૬ પળ, શુભકાર્યમાં વર્જ્ય સંધિ નામનો

દોષ કહ્યો છે, ગંડાંતયોગ–જન્મ, ગર્ભાધાન, યાત્રા, વ્રત, વિવાહ ક્ષૌર, ગૃહપ્રારંભ તથા પ્રવેશ વિગેરે સર્વ કાર્યમાં અશુભ છે. કેમકે–મૂળ ગાથામાંજ કહ્યું છે કે, આ યોગમાં જે વસ્તુ ખોવાઈ હોય તે વસ્તુ પાછી મળતીજ નથી, ગંડાંતયોગમાં જેને સર્પદંશ થયો હોય તે માણસ જીવતો નથી, ગંડાંતમાં જન્મેલ બાળક પ્રાયઃ જીવતું નથી, અને પરદેશ ગયેલો મનુષ્ય પાછો આવતો નથી,

અહીં ગંડાંતયોગમાં જન્મેલ બાળક માટે પ્રાયઃ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, તેને માટે બીજે સ્થાને કહ્યું છે કે–જો બાળકના જન્મકાળે ગંડાંત હોય તો તે માતાપિતા કુળ કે બાળકનો નાશ કરે છે, પણ જો ગંડાંતમાં જન્મેલો બાળક જીવતો રહે તો ભવિષ્યમાં રાજ્ય જેવા અતુલ સુખને ભોગવવાવાળો થાય છે (જુઓ ગાથા ૩૧ નું વિવેચન)

હવે વજ્રપાનયોગ કહે છે—

बीयाणुराह तीया, तिगुत्तरा पंचमीइ महरिक्खं ।
रोहिणि छट्ठी करमूल, सत्तमी वज्जपाओऽयं॥५१॥

અર્થ—બીજને અનુરાધા, ત્રીજને ત્રણ ઉત્તરા, પાંચમ અને મઘા, છઠ્ઠ ને રોહિણી, તથા સાતમ ને હસ્ત કે મૂળ હોય તો વજ્રપાત યોગ થાય છે.

વિવેચન—આ ગાથાથી તિથિ અને નક્ષત્રનો યોગ દેખાડેલ છે. જો બીજને દિવસે અનુરાધા હોય, ત્રીજને દિવસે ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા કે ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય, પાંચમને દિવસે મઘા હોય, છઠ્ઠને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય, અને સાતમને દિવસે હસ્ત કે મૂળ નક્ષત્ર હોય તો **વજ્રપાતયોગ** થાય છે. વજ્રપાત માટે **નારચંદ્ર ટીપ્પણ**માં કહ્યું છે કે—

अनुराधा द्वितीया च, तृतीया उत्तरात्रयम ।
पंचमि मघसंयुक्ता, हस्ते मूले च सप्तमी ॥ १ ॥

षष्ठी च रोहिणी चैव, चित्रा-स्वाती त्रयोदशी ।
एषु योगेषु यत्कार्यं, षष्ठे मासे मृतिर्भवेत् ॥ २ ॥ "

અર્થ—બીજે અનુરાધા, ત્રીજે ત્રણ ઉત્તરા, પાંચમે મઘા, સાતમે હસ્ત કે મૂળ, છઠે રોહિણી, અને તેરશે ચિત્રા કે સ્વાતિ હોય; આ પ્રમાણેનો યોગ હોય, અને તેમાં જે મનુષ્ય કાર્ય કરે તે છ માસમાં મૃત્યુ પામે છે. ॥ ૧-૨ ॥"
જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—

" अष्टमीसंयुता रोहिणी या "

એટલે—આઠમ યુક્ત રોહિણી હોય તો વજ્રપાત યોગ થાય છે. **હર્ષપ્રકાશ**માં કહ્યું છે કે—વજ્રપાતમાં કાર્ય કરનારનું છ માસમાં મરણ થાય છે. આયોગનું બીજું નામ **યમદંષ્ટ્રા** છે,

તિથિ અને નક્ષત્રના બીજા અશુભ યોગો આ પ્રમાણે છે, **નારચંદ્ર ટીપ્પણ**માં કહ્યું છે કે—

चतुः पञ्चनवत्र्यष्ट-दिने कालमुखी क्रमात् ।
त्र्युत्तराभिर्मघाग्नेय-मैत्र्यब्राह्मयोगतः ॥ १ ॥ "

અર્થ—ચોથને દિવસે ત્રણ ઉત્તરા હોય, પાંચમે મઘા હોય, નોમને દિને કૃત્તિકા હોય, ત્રીજને દિવસે અનુરાધા હોય, અને આઠમને દિવસે રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો **કાલમુખી** નામનો યોગ થાય છે ॥ ૧ ॥ " **આરંભસિદ્ધિની ટીકા**માં કહ્યું છે કે—કાલમુખીમાં કાર્ય કરનારનું છ માસમાં મૃત્યુ થાય છે. કાલમુખી યોગનો ત્યાગ ન થઈ શકે તેવુ હોય તો કહ્યું છે કે—

" यमघण्टे नवाष्टौ च, कालमुख्या विवर्जयेत् । "

અર્થ—" યમઘંટમાં નવ અને કાલમુખીમાં આઠ ઘડીનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. "

એકમે મૂળ, પાંચમે ભરણી, આઠમે કૃત્તિકા, નોમે

રોહિણી, અને દશમે અશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તો **જ્વાલામુખી** યોગ થાય છે. જ્વાલામુખી યોગમાં જન્મે તે મૃત્યુ પામે છે, ચૂડો પહેરે તે વિધવા થાય છે, અને પરણે તે મૃત્યુ પામે છે. વળી કહ્યું છે કે--

एएहि जोगजाला, जम्म जो हवइ सो मरइ बालो।
उववसइ गेहसाला, परिहरइ वरइ जयमाला ॥ १ ॥

અર્થ--" આ જોગજ્વાલામાં જેનો જન્મ થાય તે બાળક મૃત્યુ પામે છે, ઘર તૈયાર કરે તો તે બેશી જાય છે, અને જ્વાલામુખી યોગનો ત્યાગ કરે તો તે જયમાલા વરે છે ॥૧॥"

નારચંદ્રટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે--સાતમને દિવસે ભરણી, નોમને દિવસે પુષ્ય, દશમને દિવસે અશ્લેષા, અને તેરશને દિવસે ચિત્રા નક્ષત્ર હોય તો વર્જ્ય યોગ થાય છે.

હવે તિથિને વિષે મૃતક અવસ્થાવાળાં નક્ષત્રો કહે છે--

मूलऽद्दसाइचित्ता,
असेससयभिसय कित्तिरेवइआ
नंदाए भद्दाए,
भद्दवया फग्गुणी दो दो ॥ ५२ ॥

विजयाए मिग सवणा,
पुस्सस्सिणि भरणि जिट्ठ रित्ताए,
आसाढदुग विसाहा,
अणुराह पुणव्वसु महा य ॥ ५३ ॥

पुन्नाइ करधणिट्ठा,
रोहिणि इय मयगवत्थ रिक्खाइं।

नंदिपइट्ठापमुहे,
सुहकज्जे वज्जए मइमं ॥ ५८ ॥

અર્થ—નંદા તિથિએ મૂળ આર્દ્રા સ્વાતિ ચિત્રા અશ્લેષા શતભિષા કૃત્તિકા કે રેવતી, ભદ્રા તિથિએ-બે ભાદ્રપદ કે બે ફાલ્ગુની, વિજયા-તિથિએ-મૃગશર શ્રવણ પુષ્ય અશ્વિની ભરણી કે જ્યેષ્ઠા. રિક્તા તિથિએ-બે આષાઢા વિશાખા અનુરાધા પુનર્વસુ કે મઘા, અને પૂર્ણા તિથિએ-હસ્ત ધનિષ્ઠા કે રોહિણી હોય તો તે મૃતક અવસ્થાવાળાં નક્ષત્રો કહેવાય છે. મતિમાન પુરૂષે તેમાં નંદિ પ્રતિષ્ઠા પ્રમુખ શુભ કાર્ય વર્જવાં.

વિવેચન—સુગમ છે

આડલ, ભસ્મદહ, ઉત્પાત, મૃત્યુ, કાણ, યમઘંટ, વજ્રમુશલ, ગડુ, યમદંષ્ટ્રા, કકચ, દગ્ધ, ચોરઘર, સંવર્તક, યમલ, વજ્રપાત, કાલમુખી, જ્વાલામુખી, શૂલ, કાગદંડ વિગેરે અશુભ યોગો છે

સર્વ કુયોગોનો અપવાદ નીચે પ્રમાણે છે—

દરેક યોગની દુષ્ટ ઘડીઓનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તેમાં જે યોગની દુષ્ટ ઘડીઓ કહી નથી તે દરેક અશુભ યોગની દુષ્ટ ઘડી બે જાણવી. તેને માટે કહ્યુ છે કે—

" सर्वेषां कुयोगानां, वर्जयेद् घटिकाद्वयम् । "

અર્થ—" સર્વ કુયોગોની બે ઘડી અવશ્ય વર્જવી. "
ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" यत्प्रातिकूल्यं वाराणां, तिथिनक्षत्रसंभवम् ।
हूणवङ्गखसेष्वेव, तत् त्यजेदिति केचन ॥ १ ॥ "

અર્થ—" તિથિ અને નક્ષત્રથી ઉત્પન્ન થયેલ વારની

પ્રતિકૂલતા કુબુદ્ધિ બ ગદેશ અને બસંદેશમાં ત્યાજ્ય છે. એમ કેટલાએકનો મત છે. ॥ ૧ ॥ ”

મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં પણ આ શ્લોકને મળતું કથન છે.

હર્ષ પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—કુતિથિ કુવાર કુયોગ વિષ્ટિ જન્મનક્ષત્ર અને દગ્ધતિથિ, એ સર્વ મધ્યાહ્ન પછી અવશ્ય શુભ થાય છે.

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—

“ થિવિરો ય રાજજોગં, કુમારજોગં ય અમિયસિદ્ધિજોગં ।
સવ્વંગં રવિજોગં, एए हि दुणइ अवजोगं ॥ १ ॥ ”

અર્થ—“ સ્થવિરયોગ, રાજયોગ, કુમારયોગ, અમૃતસિદ્ધિયોગ, સર્વાંકયોગ અને રવિયોગ. આ સર્વે યોગ કરે અવયોગ હણાય છે. ॥ ૧ ॥ ”

ઉદયપ્રભસૂરિ પણ કહે છે કે—કુયોગ અને સિદ્ધિયોગ એક દિવસે આવે તો સિદ્ધિયોગ જય પામે છે

તિથિ મૃત્યુયોગ.

નંદા.	ભદ્રા.	જયા	રિક્તા.	પૂર્ણા
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ઉત્તરાફાલ્ગુની	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	પૂર્વાષાઢા	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	ઉત્તરાષાઢા	[illegible]	[illegible]	
[illegible]		[illegible]	[illegible]	

તિથિયોગચક્ર.

[illegible]	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫
[illegible]	०	०	०	०	०	શ.	બુ.	બુ.	ગુ.	મં.	સો.	ર.	०	०	०
[illegible]	०	०	ગુ. શુ.	०	મં.	શુ.	०	०	શ.	०	સો.	ર.	०	०	०
[illegible]	શ.	શુ.	બુ.	ગુ.	મં.	સો.	ર.	०	०	०	०	०	०	०	०
[illegible]	ગુ.	ગુ.	ગુ.	०	(શ.)	બુ.	ર. શ.	०	બુ.	...	...	...	(સો.)	(મં.)	...
[illegible]	મં. બુ.	બુ. શુ.	બુ. શુ.	શુ. શુ.	શ.	ર. બુ.	ર. સો. બુ. શ.	બુ.	ગુ.	શ.	ર. મ.	સો. ગુ.	સો. બુ.	ર. બુ. ગુ.	શ.
[illegible]	ર. શુ.	[illegible] શુ.	મ.	શ.	બુ.	મ. ગુ.	બુ.	ર. મ. શ.	ર. સો. શ.	બુ.	બુ. ગુ.	બુ.	મ. ગુ.	શ.	ગુ.
[illegible]		અનુ०	ઉત્ત०	...	મ.	રો.	[illegible]	...	...	...	...	...	(ચિ. સ્વા.)	...	...
[illegible]		-	અનુ०	ઉત્ત०	મ.	...	...	રો.	હ.	...	...	...	...	...	...
[illegible]	શ.	-		...	ભ.	...	...	હ.	રે.	શ્રે०	...	...	...	...	...
[illegible]	...	..	...	...	...	...	ભર	...	પુષ્ય	શ્રે०	...	...	ચિ.	...	...

નક્ષત્રોની તીક્ષ્ણ વિગેરે સંજ્ઞા તથા તેનું ફળ કહે છે.

जिट्ठद्दाऽसेस मूलं च, तिक्खा रिक्खा विश्राहिश्रा ।
मिऊणि मिग चित्ता य, रेवई अणुराहया ॥५५॥
पुस्सो अ अस्सिणीहत्थं, अभीई लहुआ इमे ।
उग्गाणि पंच रिक्खाणि, तिपुव्वा भरणी महा॥५६॥
चरा पुणव्वसु साई, सवणाइतिअं तहा ।
धुवाणि पुण चत्तारि, उत्तराणि अ रोहिणी॥५७॥
विसाहा कित्तिआ चेव, दो अ मिस्सा विश्राहिश्रा ।
तिक्खे तिगिच्छं कारिज्जा, मिऊ गहणधारणे॥५८॥
लहू चरे सुहारंभो, उग्गरिक्खे तवं चरे ।
धुवे पुरपवेसाई, मिस्से संधिकिअं करे ॥५९॥

અર્થ—જ્યેષ્ઠા આર્દ્રા અશ્લેષા અને મૂળ નક્ષત્રો તીક્ષ્ણ છે. મૃગશર ચિત્રા રેવતી અને અનુરાધા નક્ષત્રો મૃદુ છે (૫૫) પુષ્ય અશ્વિની હસ્ત અને અભિજિત્ નક્ષત્રો લઘુ છે, ત્રણ પૂર્વા ભરણી અને મઘા નક્ષત્રો ઉગ્ર છે. (૫૬) પુનર્વસુ સ્વાતિ અને શ્રવણાદિ ત્રણ નક્ષત્રો ચર છે, ત્રણ ઉત્તરા અને રોહિણી એ ચાર નક્ષત્રો ધ્રુવ છે. (૫૭) તથા વિશાખા અને કૃત્તિકા નક્ષત્રો મિશ્ર છે. તેઓમાંથી તીક્ષ્ણ નક્ષત્રોમાં ચિકિત્સા કરવી, મૃદુ નક્ષત્રોમાં વસ્તુનું ગ્રહણ અને ધારણ કરવું, (૫૮) લઘુ અને ચર નક્ષત્રમાં શુભકાર્યનો આરંભ કરવો, ઉગ્ર નક્ષત્રમાં તપ

આરંભવું, ધ્રુવ નક્ષત્રમાં નગરપ્રવેશ વિગેરે કરવું, અને મિશ્ર નક્ષત્રમાં સંધિનું કાર્ય કરવું. (૫૯)

વિવેચન—અર્થ સુગમ છે, માત્ર ત્રણ પૂર્વા શબ્દથી પૂર્વાફાલ્ગુની પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ, શ્રવણાદિ ત્રણથી શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, અને શતભીષા, તથા ત્રણ ઉત્તરા શબ્દથી ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રો લેવાનાં છે.

तिक्खे વિગેરે દોઢ ગાથાથી તેનું કાર્ય કહે છે, તે આ પ્રમાણે છે—

તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં રોગની ચિકિત્સા અને ઔષધનો પ્રારંભ કરવો, મૃદુ નક્ષત્રમાં લેવું-મૂકવું અને શાંતિની ક્રિયા કરવી, લઘુ અને ચર નક્ષત્રોમાં શુભકાર્યનો પ્રારંભ કરવો, ઉગ્ર નક્ષત્રોમાં તપસ્યાની શરૂઆત કરવી, ધ્રુવ નક્ષત્રમાં નગરપ્રવેશ વિગેરે કાર્ય કરવાં, તથા મિશ્ર નક્ષત્રમાં સંધિનું કાર્ય કરવું,

આ નક્ષત્રોની-તીક્ષ્ણ, વિગેરે સંજ્ઞાઓ તથા તેનાં ફળ માટે વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે નક્ષત્ર દ્વારમાંથી જોઇ લેવું.

॥ इति संज्ञाप्रकरणः समाप्तः ॥

अथ कार्यखण्डः ॥

હવે ગમનદ્વાર કહે છે,
તેમાં પ્રથમ પ્રસ્થાનની મર્યાદા દેખાડે છે.

दसधणु उवरिं सयपंच,
मज्झि पत्थाणि जाव दिण ति–चऊ।
थायव्वं लग्गतिही–
खणरिक्खससिबलं घित्तुं ॥ ६० ॥

અર્થ—લગ્ન તિથિ ક્ષણ નક્ષત્ર અને ચંદ્રનું બળ ગ્રહણ કરીને દશ ધનુષ્યની ઉપર અને પાંચસો ધનુષ્યની અંદર ત્રણ–ચાર દિવસ સુધી પ્રસ્થાન સ્થાપવું,–સ્થાપી શકાય છે.

વિવેચન—યાત્રા માટે લગ્ન તિથિ ક્ષણ અને ચંદ્રબળની જે શુદ્ધિ હોય છે, તેમાંજ યાત્રાનું મુહૂર્ત સાધવાને માટે પ્રસ્થાન (પસ્તાનું) સ્થાપી શકાય છે. માટે લગ્ન વિગેરેની અનુકૂળતા જોઇને પ્રસ્થાન મૂકવું, અને તે નજીકમાં નજીક દસ ધનુષ્યની ઉપર અને દૂરમાં દૂર પાંચસો ધનુષ્યની અંદર મૂકાય છે. એટલે દસ ધનુષ્યની અંદર કે પાંચસો ધનુષ્યની હદ બહાર પ્રસ્થાન સ્થાપી શકાતું નથી.

વળી તે પ્રસ્થાન ત્રણ–ચાર દિવસ સુધી રહી શકે છે, અને તે દરમ્યાન અવશ્ય પ્રયાણ કરવું પડે છે. પણ તે દિવસોની અંદર પ્રયાણ ન થાય અને પ્રસ્થાન પાછું લઇ આવે કે ત્યાંજ પડી રહેવા દે તો પ્રસ્થાનના મુહૂર્તનું બળ રહેતું નથી.

એટલે પછી નવુ મુહૂર્ત જોઇ ફરી પ્રસ્થાન કે પ્રયાણ કરી શકાય છે.

આરંભસિદ્ધિમાં—નો સામાન્ય વર્ગ, માંડલિક રાજા, અને પૃથ્વીપતિ રાજાને ઉદ્દેશીને પ્રસ્થાનના દિવસો અનુક્રમે પાંચ, સાત; અને દસ ગણાવ્યા છે. તથા પ્રસ્થાનના દિવસે શ્રવણ નક્ષત્ર હોય તો તેજ દિવસે, ધનિષ્ઠા પુષ્ય કે રેવતી નક્ષત્ર હોય તો બીજે દિવસે, અનુરાધા કે મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર હોય તો ત્રીજે દિવસે, હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો ચોથે દિવસે, અને અશ્વિની કે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો પાંચમે દિવસે અવશ્ય આગળ પ્રયાણ કરવું; એમ પણ કહ્યું છે.

શુભ મુહૂર્તનો નિશ્ચય કરી ચાલ્યા પછી પાછાં ઘેર ન અવાય ત્યાં સુધી તે મુહૂર્તનું બળ ચાલે છે, અને જે કાર્ય-માટે નીકળ્યા હોઇએ તે કાર્ય સફળ કરે છે. આ પ્રસ્થાન રાજા આચાર્ય વિગેરેએ પોતાની જાતેજ કરવાનું છે, અને તેમાં ચંદનની પુજા કરવા પૂર્વક શસ્ત્ર, દર્પણ, અક્ષમાળા, પુસ્તક, તથા શ્વેત વસ્ત્ર વિગેરે સ્થાપી શકાય છે; પણ શંખ, દારૂ, ઔષધ, તેલ, મીઠું ગોળ, જોડા, કાળું વસ્ત્ર, જીર્ણ વસ્ત્ર, કે જીર્ણ વસ્તુ સ્થાપવી ઉચિત નથી; એમ **આરંભસિદ્ધિની ટીકા**માં કહ્યું છે.

પ્રયાણમાં અનુકૂળ લગ્ન વિગેરેનું ફળ કહે છે.

पहि कुसलु लग्गि तिहि कज्ज
सिद्धि लाभं मुहूत्तओ होइ ।
रिक्खेणं आरोग्गं,
चंदेणं सुक्खसंपत्ती ॥ ६१ ॥

અર્થ—પ્રયાણમાં શુભ લગ્ન હોય તો માર્ગ માં કુશળતા રહે છે, શુભ તિથિ હોય તો કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, શુભમુહૂર્ત હોય તો લાભ થાય છે,

શુભ નક્ષત્ર હોય તો શરીરે આરોગ્ય રહે છે, અને શુભ ચંદ્ર હોય તો સુખ સંપત્તિ મળે છે.

વિવેચન—પ્રયાણકાળે શુભ લગ્ન હોય તો પ્રયાણ કરનારના શરીરે કુશળતા રહે છે, વ્યાધિ કે શત્રુનો ભય થતો નથી. આ કથનથી ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે યાત્રામાં લગ્નની આવશ્યકતા દેખાડી છે, પણ તે યુદ્ધ કરવા જનાર રાજા માટેજ જરૂરી છે; તેથી લગ્નના બલાબલ સંબંધી અહીં જરાય ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

આરંભસિદ્ધિ--વિગેરે બીજા ગ્રન્થોમા તે સંબંધી જે જણાવેલ છે, તેનો સક્ષેપ નીચે મુજબ છે.

પ્રયાણકાળે તાત્કાલિક લગ્ન કુંડળીમાં જન્મનુ લગ્ન હોય, જન્મ લગ્નના ઉપચય સ્થાનનુ લગ્ન હોય, જન્મકાળની સૌમ્ય ગ્રહવાળી-વેશી કે ક્રૂર ગ્રહના ભોગ પછી ચદ્રે શુદ્ધ કરેલ રાશિનું લગ્ન હોય, ચોથે કે સાતમે સ્થાને સૌમ્ય ગ્રહવાળી જન્મ લગ્નની રાશિ હોય, જન્મ લગ્નથી છઠ્ઠા આઠમા સ્થાનમાં કોઇ ગ્રહ ન હોય, જન્મના ચંદ્રથી છઠ્ઠી આઠમી રાશિનું લગ્ન ન હોય, જન્મ લગ્નથી છઠ્ઠા આઠમા સ્થાનની રાશિ લગ્નમાં ન હોય, કર્ક વૃશ્ચિક અને મીનનું લગ્ન કે નવાંશ ન હોય, જે દિશામાં પ્રયાણ કરવું હોય તે દિશાનું લગ્ન હોય; એટલે-પુર્વમાં જવામાં મેષ સિંહ અને ધન, દક્ષિણમાં જવામાં વૃષભ કન્યા અને મકર, પશ્ચિમમાં જવામાં મિથુન તુલા અને કુંભ, તથા ઉત્તરમા જવામાં કર્ક વૃશ્ચિક અને મીનનું લગ્ન હોય; સામાન્ય રીતે મિથુન સિંહ કન્યા અને તુલાનું લગ્ન હોય, ઉર્ધ્વ મુખી હોરા હોય, શુભ દ્રેષ્કાણ હોય, બુધ ગુરૂ અને શુક્રનો નવાંશ હોય, મિથુન સિંહ કન્યા અને તુલાનો દ્વાદશાંશ હોય, અને બુધ ગુરૂ કે શુક્રનો ત્રીશાંશ હોય તો તે લગ્ન શુભ છે.

લલ્લ કહે છે કે-સ્વલગ્નનો યાત્રામાં ત્યાગ કરવો.

તાત્કાલિક પ્રયાણ કુંડલીમાં-રવિ ૩-૧૦-૧૧ મા બુધ-

નામ હોય, જેમાં ૧-૪-૮ ત્રિભાગના ક્ષરોદું ક્ષપનમાં હોય [illegible] ૧-૪-૧૧ મે ભુજાને હોય, ગુરુ અને શુક્ર ૧ ત્રિભાગ [illegible] ક્ષરોનું સ્થાનમાં હોય, શુક્ર ૧-૧ ત્રિભાગના ભુવનમાં હોય અને [illegible] ૧-૧૧ મા ભવનમાં હોય: જન્મકુંડળીમાં [illegible] જ્યોતિષની સ્થાને રહે તે જ્ઞ ક્ષત્રમાં હોય; જન્મ ક્ષત્રિય [illegible] [illegible], જન્મરાશિનો સ્વામી [illegible], ક્ષાયસ્થિતિ [illegible] [illegible], જન્મરાશિનો જન્મપત્ર [illegible], જ્યોતિષનો લાભ [illegible] [illegible] [illegible] નથી. નથી [illegible] [illegible] [illegible] જ્ઞાન, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પ્રયાણમાં શુભ નક્ષત્ર હોય તો શરીરનું આરોગ્ય [illegible] થાય છે કે, પ્રયાણમાં અશ્વિની, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, અભિજિત, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્રો શુભ છે. શ્રી ઉદયપ્રભ સૂરિ એમ કહે છે કે —

" શ્રીગણો દસ્રમૈત્રાખ્યા, [illegible] ।
[illegible] ॥ ૧ ॥ "

અર્થ — " [illegible] પ્રયાણ કરે છે, [illegible] પ્રયાણ કરે છે, [illegible] યાત્રા કરે છે, અને [illegible] યાત્રા કરે છે તે સિદ્ધિને માટે થાય છે [illegible] પણ [illegible] માટે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥
[illegible],
[illegible] ।
[illegible],
[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

બાકી તો શુકલપક્ષ કે કૃષ્ણપક્ષની દરેક તિથિઓ પોત-પોતાનું સમાન ફળ આપે છે. તેનું ફળ આ પ્રમાણે છે—

એકમને દિવસે ગમન કરે તો લાભ થાય છે, બીજે પ્રયાણ કરવાથી વિપદાઓનો નાશ થાય છે. ત્રીજે પ્રયાણ કરવાથી ઇચ્છિત વસ્તુની-ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, પાંચમે જવાથી વિજય મળે છે, સાતમે પ્રયાણ કરવાથી ઘણા લાભો થાય છે, દશમે પ્રયાણ કરવાથી જવાનો માર્ગ શત્રુવગરનો અને અનુકૂળ થાય છે, અગીયારશે પ્રયાણ કરવાથી આરોગ્યતા રહે છે, અને તેરશે ગમન કરવાથી શત્રુઓમાં જય મળે છે.

વર્જ્ય તિથિઓ કહે છે—

चाउद्दसिं पन्नरसिं, वज्जिज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठिं चउत्थिं बार–सिं च दुन्हं पि पक्खाणं ॥६४॥

અર્થ—પ્રયાણમાં બન્ને પખવાડિયાની ચૌદશ, પુનમ, આઠમ, નોમ, છઠ્ઠ, ચોથ અને બારશ તિથિ વર્જ્ય છે.

વિવેચન—પ્રયાણમાં ચોથ, છઠ્ઠ, આઠમ, નોમ, બારશ, પુનમ અને અમાસ તિથિઓનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. અહીં બન્ને પક્ષનો તે તે તિથિ વર્જ્ય કહી છે. તેથી પુનમની સાથે અમાસનો પણ નિષેધ થઇ જાય છે. આ વર્જ્ય તિથિઓ માટે કહ્યુ છે કે—

" स्वीकुर्यान्नवमीं क्वाऽपि, न प्रवेश–प्रवासयोः । "

અર્થ—" કોઈક કાર્યમાં નવમી તિથિ ગ્રહણ કરવી, પણ પ્રવેશ અને પ્રવાસમાં તો નોમનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો." તેમજ છઠ્ઠ અને બારશ પણ યાત્રામાં વિશેષ અશુભ છે. શ્રીપતિ કહે છે કે—ચૌદશ પણ યાત્રામાં વિશેષ અશુભ છે. વ્યવહારસારમાં કહ્યું છે કે—

" पूर्णिमायां न गन्तव्यं, यदि कार्यशतं भवेत् । "

અર્થ — " મેંકડો કાર્ય હોય તો પણ પૂર્ણિમાને દિવસે ગમન કરવું નહિ. કેટલાએક ગ્રન્થોમાં શુદિ એકમ પણ વર્જ્ય કહેલ છે

આ ઉપરાંત પક્ષછિદ્ર વૃદ્ધિતિથિ ક્ષયતિથિ ક્રૂરતિથિ દગ્ધાતિથિ અને જન્મતિથિનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. મલિનક્ષમમાં પણ તે કે-દગ્ધાતિથિને દિવસે યાત્રા જોઈ અને ક્ષમ નિરર્થક જાય છે. કરણોમાંથી વિષ્ટિનો અને વર્જ્ય પ્રહરનો પણ અવશ્ય ત્યાગ કરવો

હવે પ્રયાણમાં વર્જ્ય વાર તથા યોગ કહે છે—

वज्जे वारनिअं कूरं, पडिवाय चउद्दसी ।
चउद्दसी इमारसिं तु, बुहो वि न सुहो गमे ॥६५॥

અર્થ—ગમનમાં ક્રૂર વાર, તથા એકમ ચૌદશ યોગ અને આઠમ આવે તો બુધવાર શુભકારક નથી.

વિવેચન [illegible]

[illegible]

અર્થાત્—શનિવારની રાત્રે, રવિવારે સૂર્યોદયકાળે, મંગળવારે મધ્યાન્હ પછી સોમવારે શુક્રવારે કે ગુરૂવારે જા તો ઢીલ કરીશ નહીં અને જાઇશ તો હાનિ થશે નહિ (૧) હે ભોળી ? મુગ્ધ ? જે શનિ મંગળ કે આદિત્યવારે ગયા છે તે ધન વિનાનાજ રહ્યા છે માટે નાહક એઓની વાત શું કહેવી ? (૨)

રાજાના પ્રયાણમાં રવિવાર શુભ છે. એટલે તે ગ્રહણ કરી શકાય છે, પ્રયાણમાં બુધવારનો નિષેધ નથી, પણ જો બુધવારે એકમ આઠમ નોમ અને ચૌદશમાંથી હરકોઇ તિથિ આવે તો ગમનમાં બુધવાર લેવો નહિં. એટલે–તે મિશ્ર ગ્રહ હોવાથી યાત્રામાં વર્જ્ય તિથિઓના સમાગમથી પોતે અશુભ થાય છે

હર્ષપ્રકાશમાં તો કહ્યું છે કે–એકમ આઠમ નોમ અને ચૌદશે યાત્રા કરવી, પણ બુધવારે યાત્રા કરવીજ નહિ અર્થાત્–બુધવાર પણ પ્રયાણ કરવામા શુભ નથી. ઇષ્ટ લગ્નપતિ અને દિનપતિ એકજ હોય તો તે ગ્રહના વારમા યાત્રા કરવી વધારે હિતકારક છે. કુલિક, કાળવેળા, વર્જ્યં અર્ધપ્રહર, અને તેની ઇષ્ટ ઘડીઓ વિગેરેમાં અવશ્ય યાત્રા વર્જવી.

હવે શુભયોગો કહે છે—

(દ્રુતવિલંબિત છંદ.)

दसमि पंचमि तेरसि बीयगो,
भिगुसुओ गमणेऽतिसुहावहो ।
गुरु पुणव्वसु पुस्स विसेसओ,
सयभिसा अणुराह बुहे तहा ॥ ६६ ॥

અર્થ—પ્રયાણમાં દશમ, પાંચમ. તેરશ કે બીજને દિવસે શુક્ર હોય તો અતિ સુખાવહ છે, ગુરૂવારે પુષ્ય કે પુનર્વસુ નક્ષત્ર હોય તો તે વિશેષ સુખાવહ છે, તથા બુધવારે શતભીષા અને અનુરાધા હોય તો તે પણ સુખાવહ છે. ॥ ૬૬ ॥

વિવેચન—યોગદ્વારમાં જે યોગો કહ્યા છે તે પૈકીના રવિ, કુમાર, રાજ, અમૃતસિદ્ધિ વિગેરે શુભ યોગો પ્રયાણમાં શુભ છે; અને એકાર્ગલ, યમદંષ્ટ્રા, કકચ, મૃત્યુ, વજ્રપાત, અમૃતસિદ્ધિધ્ન વિગેરે દુષ્ટ યોગો યાત્રામાં અશુભ છે. એમ હોવા છતાં પ્રયાણને માટે પૂર્વની ગાથામાં બુધવાર અને તિથિનો અશુભ યોગ દર્શાવી પ્રસ્તુત ગાથામાં કેટલાક વિશેષ શુભયોગ દેખાડે છે, શુક્રવારે બીજ પાંચમ દશમ કે તેરશમાંથી હરકોઇ એક તિથિ હોય, ગુરુવારે પુનર્વસુ કે પુષ્ય નક્ષત્ર હોય અને બુધવારે શતભીષા કે અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તો તે પ્રયાણમા સુખકર યોગો થાય છે.

બીજા ગ્રન્થમાં તો આડલયોગ માટે કહ્યું છે કે—"ड्डलो यात्रासु दोषदः" એટલે—આડલ યોગ યાત્રામાં દોષ કરનાર છે. અને શનિવાર તથા રોહિણી નક્ષત્રનો અમૃતસિદ્ધિયોગ પણ યાત્રામાં અવશ્ય વર્જવાનો છે. માટે આ બન્ને યોગમાં કોઇપણ કાળે યાત્રા કરવી નહિ. મતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે.

" चैत्राद्या द्विगुणा मासा, वर्तमानदिनैर्युताः ।
सप्तभिस्तु हरेद् भागं, शेषोऽङ्कं तद्दिनं भवेत् ॥ १ ॥
श्रीदिनः कलहश्चैव, नन्दनः कालकर्णिका ।
सर्वे क्षयो भयप्रीति, दिना नामसदृक्फलाः ॥ २ ॥"

અર્થ—ચૈત્રથી પ્રારંભીને ગયેલા માસો બમણા કરવા, તેમાં રવિવારથી માંડીને વાર ગણીને તિથિનો ઉમેરવા, પછી સાતે ભાગ દેવો, અને જેટલા આંક શેષ રહે તેટલામો શ્રીદિન જાણવો. અનુક્રમે તે સાતે દિવસના નામ—૧ શ્રીદિન, ૨ કલહ, ૩ નંદન, ૪ કાલકર્ણિકા, ૫ સર્વ, ૬ ક્ષય, અને ૭ ભય છે. તે દરેક દિવસોનું પોતાના નામ પ્રમાણે શુભાશુભ ફળ છે. આ ચૈત્રથી માંડીને શુદ્ધિ થાય છે. તેથી શુભદિન જાણીને પ્રયાણ કરવું.

કેટલાક આચાર્યો કહે છે—

सव्वदिसि सव्वकालं, सिद्धिनिमित्तं विहारसमयम्मि।
पुस्सस्सिणि मिग हत्था, रेवइ सवणा गहेयव्वा॥६७॥

અર્થ—વિહારમાં સિદ્ધને માટે સર્વ દિશામાં સર્વ કાળે-પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશર, હસ્ત, રેવતી અને શ્રવણ નક્ષત્ર ગ્રહણ કરવા. ॥ ૬૭ ॥

વિવેચન—કેટલાંક નક્ષત્રો એવા છે કે-જે સર્વ દિશાના મુખવાળા અને સર્વ કાળમાં સાનુકૂળતાવાળા છે. એટલે-તે નક્ષત્રોને પરિઘ નક્ષત્ર શૂળ વિગેરેમાં દિશાના નિમિત્તથી થનારી દુષ્ટતાની અસર થતી નથી પૂર્વાહ્ન મધ્યાહ્ન સંધ્યા વિગેરે કાળથી થનારી દુષ્ટતા અસર કરી શકતી નથી, અને સર્વ કાર્યને સાધે છે આવાં નક્ષત્રો અશ્વિની, મૃગશર, પુષ્ય, હસ્ત, શ્રવણ, અને રેવતી, એમ છ છે. તે નક્ષત્રોમાં હરકોઈ વખતે હરકોઇ દિશામાં પ્રયાણ કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભસૂરિજી મૃગશર અને શ્રવણને સર્વ કાલિન જણાવે છે. ૧

સર્વતો મુખી નક્ષત્ર માટે વિશેષતા એટલી છે કે—શ્રવણ નક્ષત્રમાં દક્ષિણમાં દિક્શૂળ હોય છે, પુષ્યમાં પશ્ચિમમાં દિક્શૂળ હોય છે, હસ્ત અને રેવતી નક્ષત્રમાં ઉત્તરમાં દુષ્ટયોગ થાય છે, અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં પશ્ચિમમાં દુષ્ટયોગ થાય છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો.

જો કે છ નક્ષત્રો સર્વ દિશાના દ્વારવાળા છે. પણ આ નિષેધ નામ ગ્રહણ પૂર્વક કરેલ છે; માટે નિષિદ્ધ નક્ષત્રોનો ત્યાગ કરવો એ વધારે હિતકારક છે.

---

૧ અનુરાધાનો સ્વામી મિત્ર અને રેવતીનો સ્વામી પુષા છે જેથી ભાષાંતર કારે અહીં મૈત્ર શબ્દથી અનુરાધા નક્ષત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે પણ મિત્ર અને પુષા એ બન્ને નામો સૂર્યનાંજ છે એટલે અહીં મૈત્રનો અર્થ રેવતી લઇએ તોજ યથાર્થતા સચવાય છે.

હવે પ્રયાણમાં શુભ મધ્યમ અને અશુભ નક્ષત્રો ગણાવે છે.

पुस्सऽस्सिणिमिगसिर—
रेवइअं हत्था पुणव्वसू चेव ।
अणुराह जिट्ठमूलं,
नव नक्खत्ता गमणसिद्धा ॥ ६८ ॥
रोहिणी तिन्नि उ पुव्वा,
सवणधणिट्ठा य सयभिसा चेव ।
चित्ता साई एए,
नव नक्खत्ता गमणि मज्झा ॥६६॥
कित्तिअभरणिविसाहा,
अस्सेसमहउत्तरातिअं अद्दा ।
एए नव नक्खत्ता,
गमणे अइदारुणा भणिया ॥७०॥

અર્થ—પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશર, રેવતી, હસ્ત, પુનર્વસુ, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, અને મૂળ; એ નવ નક્ષત્રો ગમનમાં સિદ્ધિકારક છે (૬૮) રોહિણી ત્રણ પૂર્વા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, ચિત્રા અને સ્વાતિ; એ નવ નક્ષત્રો ગમનમાં મધ્યમ છે (૬૯) કૃત્તિકા, ભરણી, વિશાખા, અશ્લેષા, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા અને આર્દ્રા; એ નવ નક્ષત્રો ગમનમાં અત્યંત દારુણ છે. ॥ ૭૦ ॥

વિવેચન—ગુમન છે અન્ય સ્થાને તો કહ્યું છે કે—

अद्दह भरणी सयभिसा निट्ठह मूल मघाइं
नट्ठो पिट्ठो गामिगयो वत्तनपुच्छइ काइ ॥ १ ॥

અર્થ—આદ્રા, ભરણી, શતભીષા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ અને મઘા નક્ષત્રમાં નાશ પામેલ હણાએલ કે ગામ ગએલની વાતજ શું પુછવી ? (૧)

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—યાત્રામા અવશ્ય જવું હોય તે માટે કૃત્તિકા મઘા અને સ્વાતિનું પૂર્વાર્ધ, તથા ચિત્રા અશ્લેષા અને ભરણીનું ઉત્તરાર્ધ વર્જ્ય છે. અને વર્જ્ય નક્ષત્રની પ્રારંભથી, ભરણીની ઘડી ૭, મઘાની ઘડી ૧૧, સ્વાતિ વિશાખા જ્યેષ્ઠા અને અશ્લેષાની ઘડી ૧૪, ત્રણ પૂર્વાની ઘડી ૧૬, અને કૃત્તિકાની ઘડી ૨૧ અવશ્ય વર્જ્ય છે, પણ ઉશનસ્‌ના મત પ્રમાણે મઘા અને સ્વાતિ સર્વથા વર્જ્યજ છે.

આ નક્ષત્રોમાં અભિજિત્ ગણેલ નથી. પણ તે નક્ષત્રમાં યાત્રા શ્રેષ્ઠજ કહી છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

" अभिजिति कृतप्रयाण., सर्वार्थान्साधयेन्नियतम । "

" અભિજિત્ નક્ષત્રમાં પ્રયાણ કરનાર સર્વ કાર્યને અવશ્ય સાધે છે." અહીં શ્રવણ નક્ષત્ર મધ્યમ કહેલ છે, પણ પૂર્વોક્ત ગાથા પ્રમાણે તે સર્વસુખી અને સર્વકાલીન હોવાથી શ્રેષ્ઠ છે. વ્યવહારમાં કોઇક એમ માને છે કે-વૃશ્ચિકના ચંદ્રમાં પ્રયાણ ન કરવું, પણ આ ગાથામાં તો અનુરાધા અને જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં ગમન કરવાથી સિદ્ધિ કહેલ છે; એટલે પૂર્વોક્ત માન્યતાને કાંઇજ પુષ્ટિ મળતી નથી, તેમજ રેવતી નક્ષત્રમાં પંચકનો બાધ પણ આવતો નથી.

નવીન દીક્ષિતના પ્રથમ વિહાર માટે કહ્યું છે કે—

" आद्याटनं प्राथमिकल्पिकस्य मृदु ध्रुवक्षिप्रचरेषु भेषु। "

અર્થ—" નવીન દીક્ષિતનો પ્રથમ વિહાર મૃદુ—મૃગશર ચિત્રા અનુરાધા અને રેવતી, ધ્રુવ—ત્રણ ઉત્તરા અને

રોહિણી, ક્ષિપ્ર—અશ્વિની પુષ્ય હસ્ત અભિજિત્, ચર—પુનર્વસુ સ્વાતિ શ્રવણ ધનિષ્ઠા અને શતભિષામાં શુભ છે. આ દરેકમાં પણ વિહારના નક્ષત્રોજ શ્રેષ્ઠ છે. ”

હવે પ્રયાણનો કાળ કહે છે— **इंद्रवज्रा छंद.**

धुवेहि मिस्सेहि पभायकाले,
उग्गेहि मज्झन्हिलहू परन्हे ।
मिऊपओसे निसिमज्झि तिक्खे,
चरे निसंते न सुहो विहारो ॥७१॥

અર્થ—ધ્રુવ અને મિશ્ર નક્ષત્રમાં પ્રભાતકાળે, ઉગ્ર નક્ષત્રમાં મધ્યાહ્નને, લઘુ નક્ષત્રમાં અપરાહ્ણકાળે, મૃદુ નક્ષત્રમાં પહેલી રાત્રે, તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમા મધ્યરાત્રે, અને ચર નક્ષત્રમાં રાત્રિના અંતે વિહાર કરવો તે સુખકારક નથી ॥ ૭૧ ॥

વિવેચન—શ્રેષ્ઠ મધ્યમ કે નિંદ્ય નક્ષત્રોમાં આવશ્યક કાર્ય હોય, અને યાત્રા કરવી પડે; પણ અમુકકાળે તો યાત્રા કરવી હિતકરજ નથી એટલે ધ્રુવ–રોહિણી ત્રણ ઉત્તરા મિશ્ર–વિશાખા અને કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય તો દિવસના પૂર્વભાગમાં યાત્રા કરવી નહિ, ઉગ્ર નક્ષત્ર—ભરણી મઘા અને ત્રણ પૂર્વામાં મધ્યાહ્ન કાળે યાત્રા કરવી નહિ, લઘુ નક્ષત્ર—અશ્વિની પુષ્ય હસ્ત અને અભિજિત નક્ષત્ર હોય તો દિવસના ઉત્તર ભાગમાં યાત્રા કરવી નહિં, મૃદુ નક્ષત્ર—મૃગશર ચિત્રા અને અનુરાધામાં રાત્રિના પૂર્વભાગમા પ્રયાણ કરવું નહિ, તીક્ષ્ણનક્ષત્ર—આર્દ્રા અશ્લેષા જ્યેષ્ઠા અને મૂળમા મધ્યરાત્રિએ યાત્રા કરવી નહિ, તથા ચર નક્ષત્ર—પુનર્વસુ સ્વાતિ શ્રવણ ધનિષ્ઠા અને શતભિષા નક્ષત્રના મધ્યરાત્રિથી સવાર સુધીના કાળમા યાત્રા કરવી નહિ લલ્લ કહે છે કે—આ નિષેધિત કાળમા પ્રયાણ કરવાથી હરકોઈ જાતની નુકશાની થાય છે, માટે તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ તો કહે છે કે—તીક્ષ્ણ નક્ષત્રમાં મધ્યાહ્ને અને

ઉગ્ર નક્ષત્રમાં મધ્યરાત્રે યાત્રા કરવી નહિ. બીજા ગ્રન્થોમા આથી વિશેષ પણ દિનશુદ્ધિ કહેલ છે.

સવારની સંધ્યા મધ્યાહ્ન અને સાંજની સંધ્યામા સર્વ કાર્ય કરી શકાય છે, અને આવશ્યક કાર્ય હોય તો તાત્કાલિક લગ્નકુંડલીમા સાતમે અથવા આઠમે ભુવને સૌમ્ય ગ્રહનો યોગ થતાં મધ્યાહ્ન કાળેજ પ્રયાણ કરવુ વિજયયોગમાં દક્ષિણમાં જવુ હિતકારક નથી. તિથિ દિવસ બળવાન હોય તો દિવસે, અને તિથિ નિર્બળ હોય પણ નક્ષત્ર બળવાન હોય તો રાત્રે પ્રયાણ કરવું. નક્ષત્રસમુચ્ચય મા કહ્યું છે કે—

" पूर्वाह्णे चोत्तरां गच्छेत्, प्राच्यां मध्यंदिने तथा ।
दक्षिणामपराह्णे तु, पश्चिमामर्धरात्रके ॥ १ ॥ "

અર્થ—" દિવસના પૂર્વાહ્ણકાળે ઉત્તરમાં, મધ્યાહ્ન કાળે પૂર્વમાં, દિવસના પછીના ભાગમાં દક્ષિણમાં, તથા મધ્યરાત્રે પશ્ચિમ દિશામાં પ્રયાણ કરવું ॥ ૧ ॥ " લલ્લ કહે છે કે—

" निर्गमान्नवमे चाऽह्नि, प्रवेशं परिवर्जयेत् ।
शुभे नक्षत्रयोगेऽपि, प्रवेशाद् वाऽपि निर्गमम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" નક્ષત્રયોગ શુભ છતા પ્રયાણના દિવસથી નવમે દિવસે પુર પ્રવેશાદિ કરવા નહિ, તેમજ પ્રવેશના દિવસથી નવમે દિવસે પ્રયાણ પણ કરવું નહિં ॥ ૧ ॥ " મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં તો કહ્યુ છે કે—પ્રવાસ અને પ્રવેશમા પરસ્પર નવમો દિવસ, નવમી તિથિ, નવમો વાર, અને નવમું નક્ષત્ર વર્જવું. તથા ગ્રન્થાંતર મત પ્રમાણે તો નવમો માસ તથા નવમું વર્ષ પણ ત્યજવુ.

પ્રયાણમાં ઉત્પાત વિગેરેથી થયેલ દુર્દિનનો ત્યાગ કરવો. ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" अकालवृष्टिषु विद्युद्—गर्जितवर्षासु पांशुवर्षेषु ।
उत्पातेषु च भौमा—न्तरिक्षदिव्येषु नो प्रयाणम् ॥ १ ॥

અર્થ—"રાજા સામંત આચાર્ય વિગેરેએ વિ
ગર્જના કે વૃષ્ટિ અકાળે થાય તો પ્રયાણ કરવું નહિં,
ભૂમિ આકાશ કે દિવ્યના ઉત્પાતમાં પણ પ્રયાણ કરવું
॥ ૧ ॥" આવા સમયમાં સાત દિવસ પ્રયાણ કરી
નહિં. ભૂમિકંપ, ગ્રહણ, ઈંદ્રધનુષ્ય, રજચ્છદ, અભ્ર
વિગેરે ઉત્પાતોનું વર્ણન તિથિદ્વારમાં કહી ગયા છીએ.

તથા—માન્ય પુરૂષની અવગણના કરીને, વડિલ
પને દુભવીને, સ્ત્રીને રંજાડીને, બાળકને રોવરાવીને, કે
મારીને, મૈથુન સેવીને, ઋતુવાળી ભાર્યા મૂકીને, અપ
દેખીને, કે સુતકમાં પ્રયાણ કરવું નહિં. તેમજ-ઉ
ભોજન, સાધર્મિવાત્સલ્ય, વિગેરે માંગલિક કાર્યોની પૂર્ણ
થયા પહેલાં પ્રયાણ કરવું નહિં. ચૈત્ર કે વૈશાખ માસમાં
દર્શન થાય તો શુભ છે, બાકીના માસમાં કેતુદર્શન થયું
તો સોળ દિવસ સુધી પ્રયાણ કરવું નહિં; એમ વરાહ કહે

સિદ્ધિ ઇચ્છનાર પુરૂષે ચંદ્ર બળ કે તારાબળ જો
પ્રયાણ કરવું. તેમાં **ઘાતી** ન હોય તે પૂર્વે કહેલ શુભ
તથા ચંદ્રની શુભ અવસ્થા હોય તો પ્રયાણમાં લાભકારક

અન્ય સ્થાને કહ્યું છે કે-જન્મનો ત્રીજો અને પાંચમે
ચંદ્ર માથે હોય છે, છટ્ઠો આઠમો નવમો અને બારમો ચં
છાતીએ હોય છે, તથા બીજો અને ચોથો ચંદ્ર કરમાં હોય છે.
તેમાં માથાનો ચંદ્ર ધાન્ય પ્રાપ્તિ કરાવે છે, છાતીનો ચં
ધન લાભ કરાવે છે, અને હાથનો ચન્દ્ર સામાન્ય રીતે લાભ
કરાવે છે નારચંદ્રમાં તો કહ્યું છે કે-યાત્રામાં જન્મનો ચં
હોય તો ઘાતનો ભય આવે છે. લલ્લ પણ જન્મનક્ષત્રમાં
અને જન્મચંદ્રમાં યાત્રાનો નિષેધ કરે છે.

કૃષ્ણપક્ષનો ચંદ્ર હોય તો તારાનું બળ જોવું. ત્રિવિ-
ક્રમ કહે છે કે,

" ત્યજેત્ કુમાર્ગં પ્રસ્થાને "

અર્થ—" પ્રયાણમાં કુવારાનો ત્યાગ કરવો " અને ન પહેરેલી ચીજો અને સાતમી તારા અવશ્ય ત્યજવી

[illegible] કહે છે કે—

" यात्रायुद्धविवाहेषु, जन्मतारा न शोभना ॥ १ ॥ "
" मध्य न जन्मनि कार्ये, [illegible] [illegible] ॥ २ ॥ "

અર્થ—" યાત્રા યુદ્ધ અને વિવાહમાં જન્મતારા [illegible] નથી, તેમજ જન્મતારામાં નિષેધિત કાર્યમાં [illegible] પણ વર્જવું ॥ ૧ ॥

હવે દિશાની શુદ્ધિ કરવા માટે [illegible] કહે છે—

पुव्वाइसु सग सग,
कित्तियाइं दिसि रिक्ख सद्दिसि सुहि सुहा॥
पर दिसि [illegible] [illegible],
परिहरिहा न [illegible] ॥ ७२ ॥

અર્થ—પૂર્વાદિ દિશામાં કૃત્તિકાદિ સાત સાત નક્ષત્રો છે તે દિશાનાં નક્ષત્રો કહેવાય છે, તે દિશાની દિશામાં પ્રયાણ કરનારને શુભ કરનાર છે, પારકી દિશામાં પ્રયાણ કરનારને [illegible] છે, [illegible] [illegible] અને અગ્નિ ખૂણાની પરિધ રેખા [illegible] અને એવા રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ.

વિવેચન—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે કે—

૧ [illegible]

ઇશાન	પૂર્વ	અગ્નિ
ઉત્તર	દિકચક્ર	દક્ષિણ
વાયવ્ય	પશ્ચિમ	નૈઋત્ય

પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર અને ઇશાન, એ આઠ દિશાઓ છે. તેઓમાં પૂર્વ દક્ષિણ વગેરે ચાર દિશાઓ છે, અને અગ્નિ નૈઋત્ય વિગેરે ચાર વિદિશા-ખુણાઓ છે. આ ખુણાઓ હમેશાં દિશાઓનેજ અનુસરે છે. એટલે-ચાર દિશાને આશ્રીને કોઈ કાર્યનો વિધિ-નિષેધ કર્યો હોય, અને વિદિશા માટે કાંઈ સ્વતંત્ર વિધિ-નિષેધ ન કર્યો હોય, તો તે ખુણાઓ પોતાની દિશાને અનુસરે છે. પૂર્વદિશાનું અગ્નિ કોણમાં, દક્ષિણ દિશાનુ નૈઋત્ય કોણમાં, પશ્ચિમ દિશાનુ વાયવ્યમા, અને ઉત્તર દિશાનુ ઇશાન કોણમાં કાર્ય કરી શકાય છે. પૂર્વા વિગેરે આઠે દિશાના સ્વામીએ અનુક્રમે સૂર્ય, શુક્ર, ભોમ, રાહુ, શનિ, ચંદ્ર, બુધ અનેગુરૂ ગ્રહો છે

મેષ સિંહ અને ધન રાશિ પૂર્વદિશાની છે, વૃષ કન્યા અને મકર રાશિ દક્ષિણ દિશાની છે, મિથુન તુલા અને કુંભ રાશિ પશ્ચિમ દિશાની છે, તથા કર્ક વૃશ્ચિક અને મીન રાશિ ઉત્તર દિશાની છે પૂર્વા વિગેરે ચાર દિશાના ભુવનો અનુક્રમે —પહેલું દસમું સાતમું અને ચોથુ છે તથા અગ્નિ વિગેરે ચાર દિશાના ભુવનો અનુક્રમે-બારમું તથા અગીયારમું, નવમુ તથા આઠમું, છઠ્ઠું તથા પાંચમું, અને ત્રીજું તથા બીજું છે. એટલે-દિશાના એકેક ભુવન છે, અને વિદિશાના બબ્બે ભુવન છે.

સ્થાનાંગ સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—પૂર્વદિશામાં કૃત્તિકા,રોહિણી, મૃગશર, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય અને અશ્લેષા નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. દક્ષિણ દિશામાં મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરા ફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ અને વિશાખા નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. પશ્ચિમમાં અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્ અને શ્રવણ નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. તથા ઉત્તર દિશામાં ધનિષ્ઠા, શતભિષા, પૂર્વા ભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, રેવતી, અશ્વિ-

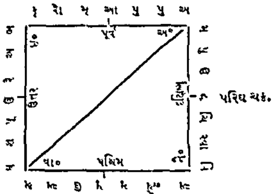
ની અને ભરણી નક્ષત્રનાં દ્વાર છે. જે દિશામાં નક્ષત્રનું દ્વાર હોય તે દિશા તે નક્ષત્રની ગણાય છે, અને પાસેની દિશા તે [illegible] દિશા મનાય છે.

આ દિશાઓમાં અમુક નક્ષત્ર વાર વિગેરે હોય ત્યારે પરિઘ દિક્શૂળ વિગેરે હોય છે, જે પ્રયાણમાં વર્જ્ય કહેલા છે તેમાંથી પરિઘ લાગવાની રીત આ પ્રમાણે છે—કૃત્તિકાદિ સાત સાત નક્ષત્રો અનુક્રમે પૂર્વ વિગેરે ચાર દિશામાં સ્થાપવા, અને અગ્નિ ખુણાથી વાયવ્ય ખુણા સુધી [illegible] પરિઘ કરવો. અહીં જે નક્ષત્ર જે દિશામાં હોય તે નક્ષત્રમાં તે દિશામાં પ્રયાણ કરવું શુભકારક છે. એટલે—કૃત્તિકાદિ સાત નક્ષત્ર હોય તો પૂર્વમાં, મઘા વિગેરે સાત નક્ષત્રો હોય તો દક્ષિણમાં, અનુરાધા વિગેરે સાત નક્ષત્રો હોય તો પશ્ચિમમાં, અને ધનિષ્ઠા વિગેરે સાત નક્ષત્રો હોય તો ઉત્તરમાં પ્રયાણ કરવું. અને જે બીજી રીતે કૃત્તિકા મઘા અનુરાધા અને ધનિ[illegible] સાત સાત નક્ષત્રોમાં અનુક્રમે અગ્નિ નૈઋત્ય [illegible] પ્રયાણ કરવું હિતકારક છે.

[illegible]

[illegible]

પરિઘના પરિહાર માટે કહ્યું છે કે—શુભ ગ્રહવાળું બળવાન્ યાત્રાલગ્ન હોય તો પરિઘનું પણ ઉલ્લંઘન કરી શકાય છે. અથવા ઉત્સુકતાથી પરિઘનું ઉલ્લંઘન કરવું પડે, પણ નક્ષત્રદિક્શૂળ અને દિકદ્વીલનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

હવે દિક્શૂળ કહે છે—

सूलं पुव्विं सणी सोमो, दाहिणाए दिसा गुरू । पच्छिमाइ रवी सुक्को, उत्तराए कुजो बुहो ॥७३॥

અર્થ—શનિ અને સોમે પૂર્વમાં, ગુરૂવારે દક્ષિણમાં, રવિ અને શુક્રે પશ્ચિમમાં, તથા મંગળ અને બુધવારે ઉત્તરમાં શૂળ હોય છે.

વિવેચન—શનિવાર અને સોમવાર હોય તો પૂર્વમાં શૂળ હોય છે, ગુરૂવારને દિવસે દક્ષિણમાં શૂળ હોય છે, રવિવાર અને શુક્રવારે પશ્ચિમમાં શૂળ હોય છે, તથા મંગળવાર અને બુધવારે ઉત્તરમાં શૂળ હોય છે. વારને આશ્રીને જે દિશામાં શૂળ હોય છે તે દિક્શૂળ કહેવાય છે, દિક્શૂળનું બીજું નામ નાગોકાળ છે. બીજે ઠેકાણે કહ્યું છે કે—

" પૂર્વ સોમ શનિશ્ચર વારે, દક્ષિણ ગુરૂ એકલો નિવારે;
પશ્ચિમ શુક્ર અર્ક રૂંધી, ઉત્તર મંગળ બુધ વિરોધી. ૧

શૂળ જે દિશામાં હોય ત્યાં પ્રયાણ કરનારને નુકશાની થાય છે, માટે દિક્શૂળની સામે પ્રયાણ કરવું નહિ. દિક્શૂળ ડાબી બાજુ કે પછવાડે હોય તો પ્રયાણમાં લાભ મળે છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

" દિશાશૂળ લઈ જાય વામે, રાહુ યોગીની પૂઠ;
સન્મુખ ફયે જો ચંદ્રમા, લાવે લક્ષ્મી લૂંટ ॥ ૧ ॥

એટલે–ડાબી બાજુનો દિશાશૂળ, પછવાડેની યોગિની અને સન્મુખનો ચંદ્ર અખૂટ લક્ષ્મી આપે છે.

નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" न गुरौ दक्षिणां गच्छेद, न पूर्वां शनिसोमयोः ।
शुक्रार्कयोः प्रतीचीन, नोत्तरां बुधभौमयोः ॥ १ ॥

અર્થ—" ગુરૂવારે દક્ષિણ દિશામાં જવું નહિં, શનિ અને સોમે પૂર્વ દિશામાં જવું નહિં, શુક્ર અને રવિવારે પશ્ચિમ દિશામાં જવું નહિં અને બુધ તથા મંગળવારે ઉત્તર દિશામાં જવું નહિં." ૧

પ્રયાણમાં વિદિક્શૂળ કરતાં દિક્શૂળની શુદ્ધિ અવશ્ય જોવી પડે છે.

હવે વિદિક્શૂળ કહે છે.—

ईसाणे अ बुहो मंदो, अग्गीई अ गुरुरवी ।
नेरइए ससी सुक्को, भूमो वाए विवज्जए ॥७४॥

અર્થ—ઇશાનમાં બુધ અને શનિવાર, અગ્નિમાં ગુરૂ અને રવિ, નૈઋત્યમાં સોમ તથા શુક્રવાર, અને વાયવ્યમાં ભોમવાર વર્જવો. ॥ ૭૪ ॥

વિવેચન—વારને આશ્રીને ખુણામાં જે શૂળ હોય છે તે વિદિક્શૂળ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે: બુધવાર અને શનિવારે ઇશાનમાં વિદિક્શૂળ હોય છે, રવિવાર અને

ગુરૂવારે અગ્નિખુણામાં વિદિકશૂળ હોય છે, સોમવાર અને શુક્રવારે નૈઋત્ય કોણમાં વિદિકશૂળ હોય છે, તથા ભોમવારે વાયવ્ય ખુણામા વિદિકશૂળ હોય છે.

ઉદયપ્રભ સૂરિ શનિવાર માટે કહે છે કે–શનિવારે વાયવ્ય કોણમાં વિદિકશૂળ હોય છે. પ્રયાણમા વિદિકશૂળ કરાવનાર વારને વર્જ્યો. વિદિકશૂળની સામે જવુ નહિં, અર્થાત્ જે વારે જે ખુણામાં શૂળ હોય તે વારે તે ખુણામાં પ્રયાણ કરવુ નહિં.

બુધ શનિ	પૂર્વ સો૦ શ૦ પાદા૦ જ્યે૦	રવિ ગુરૂ
મ૦ બુ૦ ઉ૦ ફાલ્ગુ૦ ચિ૦	દિ૦ વિદિ૦ શૂળ	ગુરૂ વિ૦ મ૦ પ૦ પૂ૦ ભા૦
ભોમ	રવિ શુ૦ રે૦ પુષ્ય મઘ	સોમ શુ૦

વારના શૂળનો પરિહાર કહે છે–

चंदणं दहि मट्टी घ्य, तिल्लं पिट्ठं तहा पुणो ।
तिल्लं खलं च चंदिज्जा, सूराई सूलमुत्तरो ॥७५॥

અર્થ—રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે–ચંદન, દહીં, માટી, ઘેલ, લોટ, તેલ, અને ખોળનું તિલક કરવાથી શૂળનો દોષ ઉતરી જાય છે.

વિવેચન—અવશ્ય જરૂરીયાત હોય, અને દિક્શૂળ કે વિદિક્શૂળમાં પ્રયાણ કરવું પડે; તો રવિવારે ચંદનનું; સોમવારે દહીંનું, મંગળવારે માટીનું, બુધવારે તેલનું, ગુરૂવારે લોટનું, શુક્રવારે તેલનું, અને શનિવારે ખોળનું તિલક કરીને પ્રયાણ કરવું; જેથી શૂળનો દોષ લાગતો નથી. **ઉદયપ્રભ સૂરિ** કહે છે કે-રવિ વિગેરે સાતવારમાં દિક્શૂળ અને વિદિક્શૂળનો નાશ કરવા માટે અનુક્રમે-ચંદન, દહીં, માટી, તેલ, પિષ્ટ(લોટ), ઘી, અને ખોળનું ચંદન કરવું **નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં** કહ્યું છે કે-

" रवि तंबोल मयंक दप्पण, धाणा चावउ धरणिनंदणु ।
गुलराउत्तह दहि गुरुवारइ, गइ चावओ सुक्करवारइ ॥
सणिसर वारह वावडिंग चावइ, सव्वे कज्ज करि घर आवइ ।"

અર્થ—" જો દિક્શૂળની સામે જવું હોય તો રવિવારે તંબોલ ખાવું, સોમવારે દર્પણ જોવું, મંગળવારે ધાણા ચાવવા, બુધવારે ગોળ ખાવો, ગુરૂવારે દહીં પીવું, શુક્રવારે રાઈ ચાવવી, અને શનિવારે વાવડિંગ ચાવવા. આ પ્રમાણે કરવાથી દિક્શૂળ સામે પ્રયાણ કરવા છતાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી પાછા ઘરે અવાય છે. "

આ ઉપરાન્ત શૂળના હોમ પ્રયોગથી પણ દિક્શૂળની શુદ્ધિ થાય છે, એમ સંભળાય છે.

હવે નક્ષત્રશૂળ કહે છે- (**मालीनी छंद.**)

उदयदिसि भमूलं दो असाढा य जिठा,
धणिसवणविसाहा पुव्वभद्दा जमाए ।
अह वरुणदिसाए रोहिणी पुस्स मूलं,
सुर गिरिदिसि हत्थो फग्गुणी दो विसाहा ॥७६॥

અર્થ—બે આષાઢા તથા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય

તો પૂર્વમાં, ધનિષ્ઠા શ્રવણ વિશાખા અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય ત્યારે દક્ષિણમાં, રોહિણી પુષ્ય તથા મૂળ નક્ષત્ર હોય ત્યારે પશ્ચિમમાં, અને હસ્ત બે ફાલ્ગુની કે વિશાખા નક્ષત્ર હોય ત્યારે ઉત્તર દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે. ॥ ૭૬ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રના નિમિત્તથી ચાર દિશામાં જે શૂળ હોય છે તે નક્ષત્રશૂળ મનાય છે. તે આ પ્રમાણે—જ્યેષ્ઠા પૂર્વાષાઢા અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય ત્યારે પૂર્વમાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે, વિશાખા શ્રવણ ધનિષ્ઠા અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય ત્યારે દક્ષિણ દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે, રોહિણી પુષ્ય અને મૂળ નક્ષત્ર હોય ત્યારે પશ્ચિમ દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે, તથા પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત અને વિશાખા નક્ષત્ર હોય ત્યારે ઉત્તર દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય છે ઉદયપ્રભસૂરિજી પુષ્ય હસ્ત અને વિશાખામાં નક્ષત્રશૂળ હોવાનું માનતા નથી, પૂર્ણભદ્રાચાર્ય શ્રવણ, વિશાખા, પુષ્ય, અને હસ્તમાં શૂળ હોવાનું માનતા નથી, જ્યારે નરચંદ્રસૂરિ પુષ્ય અને હસ્તમાં પણ નક્ષત્રશૂળ હોય એમ માને છે. જે દિશામાં નક્ષત્રશૂળ હોય તે દિશાનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—

" त्यजेल्लग्नेऽपि शुद्धर्क्षे, शूलर्क्षे नास्ति निवृतिः । "

અર્થ—" શુદ્ધ લગ્ન હોય છતાં નક્ષત્રશૂળ વર્જવું, અને નક્ષત્રશૂળમાં પ્રયાણ કરવાથી પાછું અવાતું નથી. " ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે–બળવાન્ લગ્ન હોય તો પરિઘનું ઉલ્લંઘન કરવું, પરંતુ નક્ષત્રશૂળનો ત્યાગ કરવો.

યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—કદાચ ઉતાવળથી પરિઘદંડને ન વર્જી શકાય, પણ દિક્કીલનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. જ્યેષ્ઠા પૂર્વાભાદ્રપદ રોહિણી અને ઉત્તરા ફાલ્ગુનીનું નક્ષત્ર-

[illegible] આગમમાં અરિહંત કે, તેનું ચૈત્ય [illegible]
તે માટે કહ્યું છે કે–

“ [illegible] ।
[illegible] ॥१॥ ”

અર્થ [illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

અર્થ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ।
[illegible]

[illegible]

વિવેચન—વત્સ એ આકાશમાં ભ્રમણ કરનારો એક આકૃતિવિશેષ છે, ને જુદી જુદી દિશામાં ઉદય પામે છે તેના ઉદય માટે એવો નિયમ છે કે—જ્યારે મીન મેષ અને વૃષ સંક્રાંતિનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે છે, મિથુન કર્ક અને સિંહનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ ઉત્તરમાં ઉદય પામે છે, કન્યા તુલા અને વૃશ્ચિક રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ પૂર્વમાં હોય છે, તથા ધન મકર અને કુંભનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સ દક્ષિણ દિશામાં ઉદય પામે છે એ. વત્સ પ્રયાણમાં કે પ્રવેશમાં સન્મુખ કે પાછળ હોય તો શુભ નથી. **ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે**

"સમ્મુખોઽયં હરેદાયુ, પૃષ્ઠે સ્યાત્ ધનનાશક ।
વામદક્ષિણયો: કિન્તુ, વત્સો વાંછિતદાયક ॥૧॥"

અર્થ—"આ વત્સ સન્મુખ હોય તો આયુષ્ય હરે છે, પાછળ હોય તો ધનનો નાશ કરે છે, પણ ડાબો અને જમણો હોય તો વાંછિત પૂરે છે ॥૧॥"

ત્રિદંડ ભીંતમાં વત્સ સન્મુખ હોય ત્યારે બારણું કરવું અને પ્રવેશનો નિષેધ કર્યો છે. તેથી વત્સની સન્મુખતા જાણવા માટે કહ્યું છે કે—ઘરની ભીંતની દિશાના સાત ભાગ કરવા, તે સાતે ભાગોમાં વત્સ અનુક્રમે પાંચ, દશ, પંદર, ત્રીશ, પંદર, દશ, અને પાંચ દિવસ રહે છે. તેમાંથી વચલા ચોથા ભાગમાં ત્રીશ દિવસ વત્સ હોય ત્યારે તેની સન્મુખતાએ બાર મૂકવું નહિ, પણ પહેલા, પાંચમા ત્રીજા છઠ્ઠા બીજા સાતમા અને પહેલા ભાગમાં વત્સ હોય, અને પંદર, દશ, પાંચ તથા [illegible] દિવસ [illegible] બારણું બાર મૂકવામાં હરકત નથી. અર્થાત્ [illegible] વત્સ ઉદય પામે ત્યારે તેની સન્મુખતા વર્જવી.

[illegible]

આ રીતે યોગિની એક તિથિએ એક દિશામાં, એમ એકમથી પ્રારંભીને આઠમ સુધી તથા નોમથી પ્રારંભીને પૂર્ણિમા સુધી પૂર્વ વિગેરે આઠ દિશામાં વાસ કરે છે તેનો નિવાસક્રમ આ પ્રમાણે છે–એકમ અને નોમે પૂર્વમાં, બીજ અને દશમે ઉત્તરમાં. ત્રીજ અને અગીયારશે અગ્નિમાં, ચોથ અને બારશે નૈર્ઋત્યમાં. પાંચમ અને તેરશે દક્ષિણમાં છઠ્ઠ અને ચોદશે પશ્ચિમમાં. સાતમ અને પુનમે વાયવ્યમાં, તથા આઠમ અને અમાસે ઇશાનમાં યોગિની હોય છે તે પ્રમાણમાં ડાબી બાજુ રહે તો શુભ છે. કેટલાક આચાર્યો બીજી રીતે છ દિશામાં યોગિની હોવાનું જણાવે છે. આ યોગિની સન્મુખ કે જમણી બાજુ હોય તો અશુભ છે. અને ડાબી બાજુ કે પાછળ હોય તો જય આપનાર છે કહ્યું છે કે—

" योगिनी सुखदा वामे, पृष्ठे वाञ्छितदायिनी.
दक्षिणे धनहन्त्री च, संमुखे मरणप्रदा ॥ १ ॥"

અર્થ—"યોગિની ડાબી બાજુ હોય તો સુખ આપે છે પાછળ હોય તો વાંછિત પૂરે છે, જમણી બાજુ હોય તો ધન હરે છે. અને સામે હોય તો મૃત્યુ પમાડે છે ॥ ૧ ॥" વ્યવહાર પ્રકરણ માં તો માત્ર સન્મુખ રહેલી યોગિનીજ દુષ્ટ માનેલ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકા (સ્વરોદય)મા કહ્યું છે કે—

" [illegible] पृष्ठे योगिनी राहुयुक्ता, [illegible] पृष्ठे शत्रुगणं निहन्ति ।"

અર્થ— "જમણી અથવા પાછળ રાહુ સાથે યોગિની રહી હોય, અને યુદ્ધના આરંભ તો શત્રુને હણે છે." [illegible]

[illegible]

તિથિની દિશામાં, એટલે-પૂર્વે કહેલ અનુક્રમે પૂર્વ, ઉત્તર, અગ્નિ. નૈઋત્ય, દક્ષિણ. પશ્ચિમ, વાયવ્ય અને ઇશાનમાં વારા ફરતી ચાર ચાર ઘડી ફરે છે. આ તત્કાળ યોગિનીનો ત્યાગ કરવો. નારચંદ્રમાં તો કહ્યું છે કે—જો અવશ્ય પ્રયાણ કરવું હોય તો યોગિનીની દૃષ્ટિવાળી દિશા વર્જવી. તે દૃષ્ટિ આ પ્રમાણે છે—

" उड्ढं पनरस घडिआ, दसवामे दाहिणे अ दस पासे ।
अहे दस संमुह पनरस, जोइणीदिट्ठिओ वज्जिज्जा ॥ १ ॥ "

" યોગિનીની દૃષ્ટિ ઉંચે પંદર ઘડી, ડાબી બાજુ દશ ઘડી, જમણે પડખે દશ ઘડી, નીચે દશ ઘડી. અને સન્મુખ ભાગમાં પંદર ઘડી હોય છે. આ દૃષ્ટિઓનો પ્રમાણમાં ત્યાગ કરવો ॥ ૧ ॥ "

રાહુ વિચાર—

उदयत्थमणा चउ चउ,
घडियाइं राहु पुव्वादिसि तत्तो ।
सिद्धीए दिसि छट्ठिं,
गओ सुहो पुट्ठिदाहिणओ ॥ ८० ॥

અર્થ—રાહુ દરરોજ સુર્યના ઉદય સમયે અને અસ્તકાળે ચાર ઘડી સુધી પૂર્વદિશામાં હોય છે, ત્યાર પછી સિદ્ધિને માટે છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશામાં જાય છે, જો પછવાડે તથા જમણી બાજુ હોય તો શુભ છે.

વિવેચન—રાહુ હમેશાં દિવસે અને રાત્રે ચાર ચાર ઘડી સુધી એકેક દિશામાં રહે છે. તે પ્રથમ સવારે સૂર્યોદય પછી ચાર ઘડી સુધી પૂર્વ દિશામાં રહે છે, અને ત્યાર પછી અનુક્રમે છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશામાં; એટલે—વાયવ્ય, દક્ષિણ, ઇશાન, પશ્ચિમ, અગ્નિ, ઉત્તર અને નૈઋત્યમાં ચાર ચાર ઘડી રહે છે.

આજ રીતે સૂર્ય અસ્ત થયા પછી રાત્રિની શરૂઆતથીજ વળી પૂર્વ વિગેરે છઠ્ઠી છઠ્ઠી દિશામાં ચાર ચાર ઘડી હોય છે. અહીં કહેલ ચાર ઘડીથી દિનમાન અને રાત્રિમાનનો આઠમો ભાગ, યાને એકેક અર્ધપ્રહર લેવાનો છે.

દિન-રાત્રિનો રાહુચાર દેખાડવા માટે નારચંદ્રમાં આ પ્રમાણે બીજી રીત છે.

" अष्टासु प्रथमाद्येषु, प्रहरार्धेष्वहर्निशम् ।
पूर्वस्यां वामतो राहु-स्तुर्यां तुर्यां व्रजेद् दिशम् ॥१॥ "

અર્થ—રાહુ હમેશાં પહેલાથી પ્રારંભીને આઠે પ્રહરોમાં અનુક્રમે-પૂર્વદિશાથી ડાબી બાજુની ચોથી ચોથી દિશામાં જાય છે. ॥૧॥ " બીજા ગ્રન્થોમાં યામાર્ધ રાહુ, કાળરાહુ, ખંડરાહુ, વારરાહુ, અને માસરાહુ એમ રાહુના અનેક ભેદો દર્શાવ્યા છે.

જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે-રવિ વિગેરે સાતે વારોમાં અનુક્રમે નૈર્ઋત્ય, ઉત્તર, અગ્નિ, પશ્ચિમ, ઈશાન, દક્ષિણ અને પૂર્વ દિશામાં રાહુ હોય છે; અને ગુરુવારે વાયવ્ય કોણમાં પણ રાહુ હોય છે આ વારરાહુ જમણી બાજુ કે પાછળ રાખવો તે શુભ છે. શિલ્પ દીપકમાં કહ્યું છે કે—શનિવારે વાયવ્યમાં રાહુ હોય છે, જ્યારે પૂર્વરાહુ હોતો નથી, રાહુના સ્થાન અને ભ્રમણદિશા પ્રથમ કહેવાઇ ગયા છે, તે માસરાહુ કહેવાય છે

પ્રયાણકાળે રાહુ જમણી બાજુ તથા પછવાડે હોય તો શુભ છે. * આરંભસિદ્ધિ અને મુહુર્ત ચિંતામણિમાં પણ જમણો અને પાછળનો રાહુ શુભ કહ્યો છે. નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે-" नवाम दक्षिणो राहुः—જમણી તરફનો રાહુ જયને માટે થાય છે. "

---

* અનુવાદમાં આ આરંભસિદ્ધિના મૂળનો અર્થ ભાષાંતરકારે સન્મુખ અને વામ એવો અર્થ કરેલ છે, પરંતુ આ બન્ને શબ્દમાં નિષેધવાચક અર્થ જોડવાથી અસન્મુખ અને અવામ એવો અર્થ થાય છે, લેખક.

બીજે ઠેકાણે કહ્યુ છે કે–રવિ વત્સ અને રાહુ સન્મુખ હોય તો આયુષ્યને હરે છે, અને બીજા ધનને લુંટ કરે છે. જ્યોતિષ હીરમાં કહ્યું છે કે—

" संमुहराहो गमणं, न कीरइ विग्गह होइ विमुहाय ।
गिहचार पमुहायं, वज्जे किज्जइ ता असुहाय ॥१॥ "

અર્થ—" સન્મુખ રાહુ હોય તો ગમન કરવુ નહિ. અને ગમન કરાય તો ક્ષુધ્યા આદિ કષ્ટનો થાય છે તેમજ ઘરનું બાર પ્રમુખ વર્જવા, કેમકે તે પણ અશુભ છે ॥૧॥ "

ચો૦ ૪ ગુરુવાર	ચો૦ ૧ શનિવાર ધન, મકર, કુંભ	ચો૦ [illegible] મંગળવાર
ચો૦ ૭ સોમવાર કન્યા, તુલા, વૃષ	પૂર્વ રાહુ ચાર સ્થાપના	ચો૦ શુક્રવાર મીન મેષ વૃ[illegible]
ચો૦ ૨ ગુરુવાર	ચો૦ ૫ બુધવાર મિથુન, કર્ક, સિંહ	ચો૦ [illegible] રવિવાર

હવે શિવચાર કહે છે–

सिवुत्तरिगदुमाम्ना,
दिसि विदिसि विसिहि सिवु मज्झो उदसा।
सिहि घदाईं पसि पहि,
दिसि विदिसिं पुहिसुहि सुहो ॥ ८१ ॥

અર્થ—શિવ, નૈઋત્ય અને ઉત્તર દિશા

મારંભીને અનુક્રમે એકેક અને બબ્બે માસ ઉત્ક્રમે દિશા અને વિદિશામાં હોય છે; અને ઉદય પછી અનુક્રમે અઢી અઢી અને પાંચ પાંચ ઘડી અનુક્રમે દિશા અને વિદિશામાં ફરે છે. ને પાછળ અને જમણો હોય તો શુભ છે ॥ ૮૧ ॥

વિવેચન—શિવની ગતિ સૃષ્ટિક્રમથી અવળી છે. તે ચૈત્ર માસમાં ઉત્તર દિશામાં હોય છે, અને પછી દિશામાં એકેક માસ અને વિદિશામાં બબ્બે માસ એમ ઉત્ક્રમે આઠે દિશામાં વસે છે. આ રીતે શિવ ચૈત્રમાં ઉત્તરમાં, વૈશાખ અને જેઠમાં વાયવ્યમાં, અષાડમાં પશ્ચિમમાં, શ્રાવણ અને ભાદરવામાં નૈઋત્યમાં, આસોમાં દક્ષિણમાં, કાર્તિક અને માગશરમાં અગ્નિમાં, પોષમાં પૂર્વમાં, તથા મહા અને ફાગણ માસમાં ઇશાન દિશામાં વસે છે. વળી આ શિવ હમેશાં પોતાના વાસની દિશાથી અનુક્રમે દરેક દિશામાં અઢી અઢી ઘડી અને વિદિશામાં પાંચ પાંચ ઘડી ફરે છે. અર્થાત્—ચૈત્રનો શિવ [illegible] ઉત્તરમાં રાા ઘડી, ઇશાનમાં પ ઘડી, પૂર્વમાં રાા ઘડી, અગ્નિમાં પ ઘડી, દક્ષિણમાં રાા ઘડી, નૈઋત્યમાં પ ઘડી, પશ્ચિમમાં રાા ઘડી. અને વાયવ્ય કોણમાં પ ઘડી રહે છે.

બીજે સ્થાને મેષાદિ સંક્રાન્તિમાં ઉત્તરાદિ દિશામાં શિવનિવાસ કહેલ છે, પણ સ્પષ્ટ રીતે આ બન્ને માન્યતા [illegible] નથી છે. [illegible] રીતિના જેમ સર્પના વિચારો [illegible] છે અને [illegible] અમુક પગોનો ફેરફાર થાય છે, [illegible] દિશાના નિવાસમાં [illegible] ફેરફાર પડે છે. [illegible] દિશામાં [illegible] દિશે [illegible], બીજે દિશે [illegible] [illegible] દિશાના નિવાસના [illegible] [illegible] દિશે [illegible] [illegible] આઠે [illegible] શિવ [illegible] દિશાને

સૂક્ષ્મ પ્રમાણવાળો મનાય છે, અને આ સૂક્ષ્મ શિવયોગમાં કરેલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

આ નિત્ય ભ્રમણ કરતો શિવ પ્રયાણમાં પછવાડે કે જમણી બાજુ હોય તો શુભ છે. અન્ય સ્થાને તો કહ્યું છે કે—દક્ષિણમાં અને પાછળ રહેલો શિવ ચંદ્ર તારા અને ચંદ્રની અવસ્થા વિગેરેની પ્રતિકૂળતાનો નાશ કરે છે; વિવાદ, યુદ્ધ, ઝગડો, જુગાર તથા પ્રવાસમાં જય આપે છે; અને અશુભ સ્વરોદય, અપશકુન, ભદ્રા, કુગ્રહોનું બળ, યોગિની અને દોષિત થયેલી દિશાઓ વિગેરેના દોષને હણી નાખે છે.

મહા ફાગણ ઘ० ૫	પૂર્વ પોષ ઘડી ૨॥	કાર્તિક માગશર ઘ० ૫
ચૈત્ર ઘ० ૨॥	શિવચક્ર	આસો ઘ० ૨॥
વૈશાક જેઠ ઘ० ૫	અસાડ ઘ० ૨॥	શ્રાવણ ભાદરવા ઘ० ૫

હવે રવિચાર કહે છે—

रवि रत्तिअंतपहराओ,
पुव्वाइसु दुन्नि दुन्नि पहर कमा ।
दाहिणपुट्ठि विहारे,
वामो पुट्ठि पवेसि सुहो ॥ ८२ ॥

અર્થ—રવિ રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરથી બબ્બે પ્રહર પૂર્વ વિગેરે ચાર દિશામાં રહે છે. તે વિહારમાં જમણો અથવા પાછળ, અને પ્રવેશમાં ડાબો અથવા પાછળ હોય તો શુભ છે ॥ ૮૨ ॥

વિવેચન—સૂર્ય રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે અને દિવસના પહેલા પ્રહરે પૂર્વ દિશામાં ફરે છે, દિવસના બીજા પ્રહરે અને ત્રીજા પ્રહરે દક્ષિણ દિશામાં ભમે છે, દિવસના ચોથા પ્રહરે

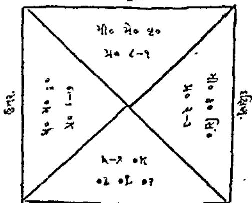
અને રાત્રિના પહેલા પ્રહરે પશ્ચિમ દિશામાં ચાલે છે, તથા રાત્રિના બીજા અને ત્રીજા પ્રહરે ઉત્તર દિશામાં ફરે છે. આ રીતે હમેશાં આઠ પહોરમાં ચારે દિશાનું ભ્રમણ કરી લ્યે છે. અન્ય સ્થાને તો મીન મિથુન કન્યા અને ધનથી ત્રણ ત્રણ રાશિનો સૂર્ય અનુક્રમે પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તરમાં વસે છે, અને આઠે દિશાનો સ્પર્શ લ્યે છે; એમ કહ્યું છે.

આ રવિ જમણો અથવા પાછળ રહ્યો હોય તો વિહારમાં શુભ છે, તથા ડાબો અથવા પાછળ રહ્યો હોય તો પ્રવેશમાં શુભ છે. લલ્લ જમણા સૂર્ય માટે કહે છે કે—

"न तस्याऽङ्गारको विष्टि-र्न शनैश्चरजं भयम्।
व्यतिपातो न दुष्येच्च, यस्याऽर्को दक्षिण स्थितः ॥१॥"

અર્થ—"જેને પ્રવાસમાં જમણો સૂર્ય હોય તેને મંગળ, વિષ્ટિ અને શનિનો ભય નડતો નથી; વ્યતિપાત પણ દુષ્ટ રહેતો નથી ॥૧॥"

અયન વિભાગમાં તો સૂર્ય મકર વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો ઉત્તરમાં તથા પૂર્વમાં, અને કર્ક વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો દક્ષિણ તથા પશ્ચિમ દિશામાં દિવસનું પ્રયાણ શુભ કહેલ છે

હવે ચંદ્રચાર કહે છે—

उदयवसा अहवा दिसि-
दारभवसओ हवे ससीउदओ ।
सो अभिमुहो पहाणो,
गमणे अमिआइं वरसंतो ॥ ८३ ॥

અર્થ—ઉદયના વશથી, અથવા દિશાના વશથી, અથવા દ્વાર નક્ષત્રના વશથી ચંદ્રનો ઉદય કહેવાય છે. તે અમૃતને વરસાવતો ચંદ્ર પ્રયાણમાં સન્મુખ હોય તો પ્રધાન છે. ॥ ૮૩ ॥

વિવેચન--ચંદ્રનો ઉદય ત્રણ પ્રકારે થાય છે; ૧ પૂર્વ દિશામાં ઉગવું, ૨ દિશામાં વાસ કરવો-ભમવું. તથા ૩ પૂર્વાદિ દ્વારવાળા નક્ષત્રો સાથે રહેવું. (આ ત્રણે પ્રકારે ઉદય પામેલો ચંદ્ર ચારે દિશામાં ભમે છે,) આ ત્રણ ઉદયથી સૂરિ મહારાજ એમ જણાવે છે કે—

૧ અસ્ત થયા પછી ઉદય પામતો ચંદ્ર સન્મુખ આવે તો તે ઉદય સન્મુખ ચંદ્ર કહેવાય છે.

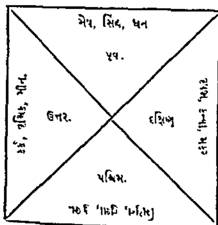
૨ સિંહાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિવડે ચારે દિશામાં ઉદય પામતો ચંદ્ર, તથા ચારે કે આઠે દિશાને સ્પર્શ કરતો ચંદ્ર, સન્મુખ આવે તો તે દિશાના વશથી સન્મુખ ચંદ્ર કહેવાય છે.

૩ ચંદ્રથી ભોગવાતું નક્ષત્ર જે દિશાના દ્વારવાળું હોય તે દિશામાં દ્વાર નક્ષત્રના વશથી ચંદ્રનો ઉદય મનાય છે.

તેમજ સવા બબ્બે નક્ષત્ર પ્રમાણથી થતી રાશિમાં રહેલ ચંદ્ર નક્ષત્રના વશથી પૂર્વાદિ દિશામાં મનાય છે.

તે માટે કહ્યું છે કે—

ચંદ્ર ચાર.

અયન વિભાગમાં તો ચંદ્ર મકર વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો ઉત્તરમાં તથા પૂર્વમાં, અને કર્ક વિગેરે છ રાશિમાં હોય તો દક્ષિણ તથા પશ્ચિમમાં રાત્રિનું પ્રયાણ શુભ કહેલ છે

હવે શુક્ર ચાર કહે છે

जहिं उग्गइ जहिं दिसि,
भमइ जहिं च दारभिट्ठाइं ।
तिहुं परिसंमुह सुक्क पुरा,
उदउ जि इक्कु गणणइ ॥ ८४ ॥

અર્થ—શુક્ર જે દિશામાં ઉગે છે, જે દિશામાં ભમે છે, અને જે દ્વારની સન્મુખ રહે છે તે ત્રણ પ્રકારે સન્મુખ શુક્ર કહેવાય છે; પણ જે ઉદયનો તે એકજ ગણાય છે. ॥ ૮૪ ॥

વિવેચન--શુક્ર અસ્ત થયા પછી પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશામાં ઉગે છે, સિંહાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિવડે ચારે દિશામાં ભ્રમણ કરે છે, અને આઠે દિશાનો સ્પર્શ કરે છે તથા શુક્રનો આગળનું નક્ષત્ર જે દિશાના દ્વારવાળું હોય તે દિશામાં શુક્રનો

" प्रतिशुक्रं प्रतिवुधं, प्रत्यङ्गारकमेव च ।
अपि शुक्रसमो राजा, हतसैन्यो निवर्तते ॥ १ ॥ "

અર્થ—" પ્રતિકૂળ શુક્ર, પ્રતિકૂળ બુધ અને પ્રતિકૂળ મંગળ હોય તો શુક્ર જેવો રાજા પણ પોતાનું સૈન્ય હણાવાથી પાછો ફરે છે ॥ ૧ ॥" દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં કહ્યું છે કે—પ્રતિકૂળ શુક્રમાં પ્રયાણ કરવું, પણ પ્રતિકૂળ બુધમાં પ્રયાણ કરવું જ નહિં.

અયન વિભાગમાં તો—શુક્ર ધનિષ્ઠાદિ નક્ષત્રમાં હોય ત્યારે દક્ષિણ તથા પશ્ચિમમાં, અને મઘા વિગેરે નક્ષત્રોમાં હોય ત્યારે ઉત્તરમાં તથા પૂર્વમાં પ્રયાણ શુભ કહેલ છે.

હવે પાશ તથા કાળ કહે છે.—

" सियपडिवयाउ पुव्वा—
इसु पासु दसदिसिहिं कालु तयभिमुहो।
कुज्जा विहारि वामो,
पासो कालो उ दाहिणओ ॥ ८५ ॥

અર્થ—શુદિ એકમથી પ્રારંભીને પૂર્વ વિગેરે દસે દિશામાં પાશ હોય છે, અને તેની સન્મુખ કાળ હોય છે. વિહારમાં પાશને ડાબો કરવો, અને કાળને જમણો કરવો. ॥ ૮૫ ॥

વિવેચન—પૂર્વાદિ આઠ તથા ઉર્ધ્વ અને અધો, એમ દિશાઓ દસ છે, અને તિથિ ત્રીશ છે. તેથી એક માસમાં દરેક દિશામાં ત્રણત્રણ વાર પાશ આવે છે. તેમાં પહેલી વાર શુદિ એકમથી દશમ સુધી બીજી વાર શુદી ૧૧ થી વદિ પાંચમ સુધી તથા ત્રીજી વાર વદિ છઠ્ઠથી અમાસ સુધી અનુક્રમે પૂર્વાદિ દસ દિશામાં પાશ હોય છે. તેની સામેની દિશામાં કાળ હોય છે.

વિહારમાં દિક્પાશને ડાબો કરવો, એટલે—દિક્પાશ

ડાબી બાજુ રહે તે દિશામાં વિહાર કરવો હિતકારક છે, અને કાળ તેની સન્મુખ હોવાથી વિહારમાં જમણી બાજુ આવે છે. તે પણ શુભ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણીમાં કહ્યું છે કે—

"दक्षिणस्थः शुभः कालः, पाशो वामदिशि स्थितः ।"

અર્થ—"જમણી બાજુ રહેલ કાળ અને ડાબી બાજુ રહેલ પાશ શુભ છે."

વાસ્તુ ગ્રન્થોમાં કહ્યું છે કે—શુદિ એકમથી પ્રારંભીને દશ દશ તિથિઓમાં અનુક્રમે—પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય ઉર્ધ્વ, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર, ઇશાન અને અધો દિશામા પાશ હોય છે, અને પાશની સામેની દિશામાં દિક્કાળ હોય છે. આ રીતે પૂર્ણા તિથિમાં ઉર્ધ્વ અને અધો દિશામાં પાશ તથા કાળ હોવાથી ખાતમુહૂર્ત તથા ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો કરાતાં નથી. જ્યોતિષ સારમાં વારને આશ્રીને કાળ અને પાશ આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—

"दिणवारं पुव्वाई, कमेण संहारि जत्थ ठाणि सणी ।
कालं तत्थ वि आणमु, तत्संमुहु पासो—मणइ इगे ॥१॥"

અર્થ—"ઇષ્ટ દિનવારથી પ્રારંભીને સાતે વારો અનુક્રમે પૂર્વ વિગેરે સાત દિશામાં સ્થાપવા. તેમાં જે દિશામા શનિવાર આવે તે દિશામાં કાળ હોય છે. કેટલાએક કહે છે કે—કાળની સન્મુખ પાશ હોય છે ॥ ૧ ॥"

બીજી રીતિએ કહીએ તો ઉત્ક્રમે કરીને ઉત્તરાદિ દિશામાં રવિ આદિ સાત વારોમાં કાળ હોય છે. એટલે—શનિવારે પૂર્વમાં, શુક્રવારે અગ્નિમાં, ગુરૂવારે દક્ષિણમાં, બુધવારે નૈર્ઋત્યમાં, મંગળવારે પશ્ચિમમાં, સોમવારે વાયવ્ય કોણમાં, અને રવિવારે ઉત્તર દિશામાં કાળ હોય છે. આ મતમાં તિથિને આશ્રીને પાશ અને કાળ હોતો નથી. ઇશાન ખુણામાં પણ કાળ હોતો નથી, માત્ર પાશ હોય છે. કાળનું બીજું નામ કાળ રાહુ પણ છે

[illegible]

[illegible]

…रादि तिमिरार्तं, [illegible] … शास्त्रे … आश्रय … ॥८६॥

अर्थ — [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]				
[illegible]	[illegible]				
[illegible]	[illegible]				
[illegible]	[illegible]			[illegible] શુભ	
[illegible]	[illegible]			[illegible] શુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]			[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]			[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]			[illegible] શુભ	[illegible]
	[illegible]				
[illegible]	[illegible]				[illegible]
[illegible]	[illegible]				
[illegible]	[illegible]	૧ અશુભ			
[illegible]	[illegible]				
[illegible]	[illegible]				[illegible]
[illegible]	[illegible]			૧ અશુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]			[illegible] શુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]			૧-૮ શુભ	
[illegible]	[illegible]				
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	૪-શુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	,,	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] શુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]			[illegible] શુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]			૧ અશુભ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		,,	
[illegible]	[illegible]				

નાડીમાં વાયુ ચાલતો હોય, પણ અવસરે પ્રસંગે બીજી નાડીમાં પણ ચાલુ કરીને નાડીનો સંચાર ફેરવી શકાય છે.

निरुन्ध्यात् वहन्तीं तां, वामां वा दक्षिणामपि ।
तदङ्गं पीडयेत् यद्वा, यथा नाडीतरा भवेत् ॥ ७ ॥

અર્થ—ચાલતી ડાબી કે જમણી નાડીને રોકવી ઇચ્છા થાય તો બીજી નાડી વહન થાય નહિં ત્યાં સુધી તે તરફના અંગને દાબી રાખવું જેથી તરતજ બીજી નાડી વહન થશે. ॥ ૭ ॥

अग्रे वामे शशिक्षेत्रं पृष्ठे दक्षिणतो रवेः ।
लाभालाभौ सुखं दुःखं, जीवितं ज्ञायते ततः ॥ ८ ॥

અર્થ—આગળ અને ડાબી બાજુ શશિનું ક્ષેત્ર છે, તથા પાછળ અને જમણી બાજુ રવિનું ક્ષેત્ર છે; તેથી લાભ અલાભ સુખ દુઃખ જીવિત મૃત્યુ વિગેરે જણાય છે. ॥ ૮ ॥

अरघट्टीघटन्यायाद, नाड्यां वायुस्तु सञ्चरेत् ।
पीतश्वेतारुणश्याम-बिन्दुभिर्ज्ञायते मरुत् ॥ ९ ॥

અર્થ—રેંટની ઘડીઓની પેઠે બન્ને નાડીઓમાં વાયુનો સંચાર થાય છે, અને તે વાયુ પીળા ધોળા લાલ તથા કાળા બિંદુથી જણાય છે. ॥ ૯ ॥

તે કર્ણ વિગેરેને દાબી શ્વાસ રૂંધી અભ્યાસપણે જોવાથીજ દેખી શકાય છે.

भूमि जलानलानिला-काशतत्त्वानि स्युः क्रमात् ।
पीतश्वेतारुणनील-श्यामवर्णानि नित्यशः ॥ १० ॥

અર્થ—પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયુ અને આકાશ, એ પાંચ તત્ત્વો અનુક્રમે પીળા ધોળા લાલ લીલા અને કાળા રંગવાળા છે. ॥ ૧૦ ॥ તે ભ્રકુટીમાં દેખાય છે.

एष्व्याः पलानि पञ्चाशत्, चत्वारिंशत् तथाऽम्भसः ।
अग्नेस्त्रिंशत् तथा वायो–र्विंशतिर्नभसो दश ॥ ११ ॥

પૃથ્વીતત્ત્વના પળો ૫૦ જળતત્ત્વના ૪૦, અગ્નિતત્ત્વના ૩૦, વાયુતત્ત્વના ૨૦, અને આકાશતત્ત્વના ૧૦ છે. ॥ ૧૧ ॥

૧ પૃથ્વીતત્ત્વમાં પૃથ્વીનું બીજ છે, વજ્રનું ચિહ્ન છે, ચાર ખુણાવાળી આકૃતિ છે, અને સોના જેવો વર્ણ છે. તેનો વાયુ પીળા વર્ણવાળો, ધીમી ગતિવાળો, સ્વચ્છ, અને શીતોષ્ણ સ્પર્શવાળો છે, જે સામેના બાર આગળ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ૫૦ પળ સુધી વહે છે.

૨ જલતત્ત્વમાં વરૂણાક્ષર છે, અર્ધચંદ્રની ગોળ આકૃતિ છે, અમૃતઝરો હોય તેવો શ્વેત વર્ણ છે; અને તેનો વાયુ શ્વેત ઠંડો તથા ઉતાવળી ગતિવાળો છે; જે સોળ આગળ પ્રમાણ નીચેના ક્ષેત્રમાં ૪૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

૪ વાયુતત્ત્વમાં ચંચળતા છે, દુઃખે જોઇ શકાય તેવી બિંદુની કે ધ્વજાની આકૃતિ છે, લીલી કાંતિ છે; અને તેનો વાયુ કાંઇક ઉનો અને ઠંડો, લીલો, તથા ત્રાંસી ગતિવાળો છે; જે આઠ આંગળ પ્રમાણ ત્રાંસા ક્ષેત્રભાગમાં ૨૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

૩ અગ્નિતત્ત્વમાં ઉંચી જ્વાળાઓ છે, ભયંકર સ્વરૂપ છે, ત્રિકોણ આકૃતિ છે, સાથીયાનું ચિહ્ન છે, લાલરંગ છે, અગ્નિ બીજ છે; અને તેનો વાયુ જ્વાળાનો જેવી ગતિવાળો છે, જે ચાર આંગળ પ્રમાણ ઉર્ધ્વક્ષેત્રમાં ૩૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

૫ આકાશતત્ત્વમાં શૂન્ય આકાર છે, કાળો વર્ણ છે, અને તેનો વાયુ સમજી ન શકાય તેવી ગતિવાળો છે, જે નાસિકા પાસેના ભાગમાં અથવા એક આંગળ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં વિચિત્ર (વિવિધ) રૂપે ૧૦ પળ સુધી વહ્યા કરે છે.

સ્વરોદય તત્ત્વ ચક્ર.

નામ.	પૃથ્વી.	જલ.	અગ્નિ.	વાયુ.	આકાશ.
રંગ	પીળો	ધોળો	લાલ	લીલો	કાળો
આકૃતિ	ચોરસ □	અર્ધચંદ્ર	ત્રિકોણ △	ધ્વજા	ક્ષ્મ •
ગતિ	સામે	નીચે	ઉપર	ત્રાંસી	સ્થિર
આંતરૂં	૧૨	૧૬	૪	૮	૧
કાલપળ	૫૦	૪૦	૩૦	૨૦	૧૦
સ્વાદ	મીઠો	કષાય	તિક્ત	ખાટો	કડવો
ગુણ	ગુરૂ	×	ઉષ્ણ	ગતિમય	સ્થિર
દિશા	૧ પશ્ચિમ	પૂર્વ	દક્ષિણ	ઉત્તર	સ્થિર
,,	૨ દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	પૂર્વ	સ્થિર
દશા	નિરોગી	બળ	દુર્બળ	સાધારણ	રોગ
પ્રભાવ	સુખ	ઠંડક	ઉષ્ણતા	ઉડવું	પ્રકાશ
શબ્દ	ઙ	દં	રં	યં	નં
પ્રશ્ન	વનસ્પતિ	જીવન	ધાતુ	યાત્રા	કંઇ
ઉચિતફલ	ધૈર્ય	ઉતાવળ	શ્રમ	શક્તિ	અભ્યાસ
સમફળ	રાજ્ય	ધન	હાનિ	ઉદ્વેગ	મૃત્યુ
કાર્ય	મૃત્યુકાર્ય	શાંતિક	ઉચ્ચાટન	સ્તંભન	સમાધિ
સ્વભાવ	સ્થિર	ચર	મમ	ઉતાવળું	ચિત્ત
કાર્યફળ	સિદ્ધિ	સિદ્ધિ	મૃત્યુ	ક્ષય	નિષ્ફળ
સ્વામી	બુધ રવિ	સોમ રાહુ	શુક્ર મંગળ	ગુરૂ શનિ	શનિ શનિ
સ્થાન	જાંઘ	પગ	ખાંધ	નાભિ	મસ્તક
શુભાશુભ	શુભ	શુભ	મધ્યમ	વિમધ્યમ	અશુભ
કાર્યસિદ્ધિ	ધીમી	તુરત	શ્રમથી	નહિ	•
કાર્યફળ	શાંતતા	શીતળતા	સંતાપ	ચંચળતા	•—ભર્મે એ

ચિન્તન	પૃથ્વી	જલ	તેજ	વાયુ	શુન્ય
પ્રાણી	બહુપદ	દ્વિપદ	ચતુષ્પદ	દ્વિપદ	અપાદ
અવસ્થા	જયા, હાસ્ય, ક્રિડા, રતિ, સુષ્મિતા.		નિદ્રા, ભોગ, (વેદ) તાપા, કંપા		ગતા, હૃતા, મૃતા.
નક્ષત્ર	રોહિણી	આર્દ્રા	ભરણી	અશ્વિની	
	અનુ०	અશ્લેષા	કૃત્તિકા	મૃગશર	
	જ્યેષ્ઠા	મૂળ	પુષ્ય	પુનર્વસુ	
	ઉ० ષા०	પૂ० ષા०	મઘા	ઉ० ફા०	
	અભીચ	શત०	પૂ० ફા०	હસ્ત	
	શ્રવણ	ઉ० ભા०	સ્વાતિ	ચિત્રા	
	ધનિષ્ઠા	રેવતી	પૂ० ભા०	વિશાખા	
ઉત્પત્તિ	૫	૪	૩	૨	૧
ગુણ	ક્ષાંતિ	ક્ષાંતિ	ક્રોધ	ઇચ્છા	
ઇંદ્રિય	ગુદા	લિંગ	ચક્ષુ	ઘ્રાણ	શ્રવણ

આ ત્રણ નાડીમાં પાંચ તત્વમાં જ્યોતિષ શાસ્ત્રના દરેક પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે, તે આ પ્રમાણે

૧ ચંદ્ર નાડીની રાશિઓ—વૃષ સિંહ વૃશ્ચિક અને કુંભ, માસ–રાશિના ક્રમવાળા, પક્ષ–શુકલ, વાર–સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર, તિથિ–શુદિ ૧–૨–૩-૭–૮-૯–૧૩–૧૪–૧૫ વદિ–૪–૫–૬–૧૦–૧૧–૧૨, નક્ષત્ર–અશ્વિની ભરણી આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય અશ્લેષા મઘા પૂર્વાષાઢા ઉત્તરાષાઢા શ્રવણ ધનિષ્ઠા ઉત્તરાભાદ્રપદ, લગ્ન–સ્થિર, દિશા પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ, અંક–સમ, સ્વભાવ–ચર અને સૌમ્ય, અહો–સૌમ્ય.

૨ સૂર્ય નાડીની રાશિઓ—મેષ કર્ક તુલા અને મકર માસ–રાશિના ક્રમ પ્રમાણે, પક્ષ–કૃષ્ણ, તિથિ શુદિમાં–૪–૫ ૬–૧૦–૧૧–૧૨, વદિમા ૧–૨–૩–૭–૮-૯–૧૩–૧૪-૦))

વાર-રવિ મંગળ અને શનિ, ગ્રહો-રવિ મંગળ શનિ રાહુ કેતુ નક્ષત્ર કૃત્તિકા રોહિણી મૃગશર પૂર્વાફાલ્ગુની ઉત્તરાફાલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા સ્વાતિ વિશાખા અનુરાધા જ્યેષ્ટા મૂળ અભિજિત પુર્વાભાદ્રપદ અને રેવતી, લગ્ન-ચર, દિશા-ઉત્તર અને પૂર્વ, અંક-વિષમ, સ્વભાવ-સ્થિર તથા ક્રૂર.

૩ સુષુમ્ણા નાડીની રાશિઓ—મિથુન કન્યા ધન અને મીન. લગ્ન-દ્વિસ્વભાવ, અંક-શુન્ય, સ્વભાવ-દ્વિસ્વભાવ તથા સ્વસ્થ.

૧ પ્રથમ પૃથ્વીતત્વ છે, તેનો ચંદ્રનાડી પતિ બુધ છે, સૂર્યનાડી પતિ રવિ છે, ચંદ્ર અવસ્થા-જ્યા હાસ્ય ક્રીડા રતિ અને સુખિતા છે, નક્ષત્રો-રોહિણી અનુરાધા જ્યેષ્ટા ઉત્તરાષાઢા અભીચ શ્રવણ તથા ધનિષ્ઠા છે, સ્વભાવ સ્થિર છે, જે ધીમેથી કાર્યસિદ્ધિ કરે છે.

૨ બીજું જળ તત્વ છે, તેનો ચંદ્ર નાડી પતિ સોમ છે, સૂર્ય નાડીપતિ રાહુ છે, ચંદ્ર અવસ્થા-જ્યા હાસ્ય ક્રીડા રતિ તથા સુખિતા છે, નક્ષત્રો- આર્દ્રા અશ્લેષા મૂળ પુર્વાષાઢા શતભીષા ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી છે, તથા સ્વભાવ ચર છે જે તુરત કાર્ય સિદ્ધિને કરે છે.

૩ ત્રીજું અગ્નિ તત્વ છે. તેનો ચંદ્ર નાડી પતિ શુક્ર છે, સૂર્યનાડી પતિ મંગળ છે, ચંદ્ર અવસ્થા-નિદ્રા ભોગ(વેદ) તાપા તથા કંપા છે, નક્ષત્રો-ભરણી કૃત્તિકા પુષ્ય મઘા પૂર્વાફાલ્ગુની સ્વાતિ તથા પુર્વાભાદ્રપદ છે, તથા સ્વભાવ સમ છે જે શ્રમથી કાર્યને સિદ્ધ કરે છે.

૪ ચોથું તત્વ વાયુ છે. તેનો ચંદ્ર નાડી પતિ ગુરૂ છે. સૂર્ય નાડી પતિ શનિ છે. ચંદ્ર અવસ્થા-નિદ્રા, ભોગ, તાપા તથા કંપા છે. નક્ષત્રો-અશ્વિની, મૃગશર પુનર્વસુ ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા તથા વિશાખા છે. સ્વભાવ-ઉતાવળો છે, જે કદાચ જ કાર્ય સિદ્ધિ કરે છે.

પ પાંચમું તત્ત્વ આકાશ છે, જેના પતિ શનિ છે ચંદ્ર અવસ્થા-ગના દૂના તથા મૂના છે તેનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે. એ કોઈ પણ કાર્યને સિદ્ધ કરતું નથી.

ઈષ્ટ નાડી અને તત્ત્વોના સંચારકાળે પોતાની રાશિ, તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, અવસ્થા અને લગ્ન હોય, અનુકૂળ દિશા તથા અંક હોય, અનુકૂળ સ્વભાવનું કાર્ય હોય, અને સ્વામી પોતાના ઘરમાં હોય તો આ યોગ અત્યંત શુભ છે જેમકે-ગુરુવાર, શુદિ તેરસ, શ્રવણ નક્ષત્ર. વૃષ લગ્ન કે શુભિના અવસ્થા હોય, અને તેજ વખતે ચંદ્રનાડીનું જળતત્ત્વ ચાલતું હોય તો આ સમયમાં ગમન કરનારને તુરતજ કાર્યસિદ્ધિ અવશ્ય થાય છે.

સામાન્ય રીતે તે દરેકમાં નીચે મુજબ કાર્યો કરવાં, નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

" शशिप्रवाहे गमनादि शस्तं, सूर्ये प्रवाहे नहि किंचनापि ।
मघ्रजेय स्याद् वहमानभागे, रिक्ते तु भागे विफलं समस्तम् ॥१॥"

અર્થ—"ચંદ્રનાડીમાં ગમન વિગેરે કાર્ય શુભ છે, સૂર્યનાડીમાં કાંઈ પણ કરવું ઈષ્ટ નથી, પૂર્ણાંગમાં પૃચ્છા કરનારનો જય થાય છે. અને રિક્ત ભાગમાં બધું નિષ્ફળ જાય છે ॥ ૧ ॥"

પ્રભુ હેમચંદ્રસૂરિ કહે છે કે- -"ચંદ્રનાડી અભીષ્ટને સુચવે છે જેમાં મનોવાંછિત કાર્યો કરવાં તે શુભ છે. સૂર્ય નાડી અનિષ્ટસૂચક છે, જેમાં મૈથુન આહાર અને દીપ્ત કાર્યો કરવાં તે હિતકારક છે. સુષુમ્ણાનાડી નિર્વાણ ફળ આપનાર છે, જેમાં ધર્મધ્યાન અધ્યયન અને સમાધિ કરવી હિતકારક છે. ૬૩-૬૪"

હેમહંસગણી કહે છે કે—

" तत्त्वाभ्यां भूजलाभ्यां स्यात्, शान्ते कार्ये फलोन्नतिः ।
दीप्ताऽस्थिरादिके कृत्ये, तेजोवाय्वम्बरैः शुभम् ॥ १ ॥"

અર્થ—"ભૂતત્ત્વ અને જળતત્ત્વ વડે શાંત કાર્યમાં તથા અગ્નિતત્ત્વ વાયુતત્ત્વ અને આકાશતત્ત્વ વડે દીપ્ત અને અસ્થિર કાર્યમાં સફળતા પમાય છે. ॥ ૧ ॥

" पृथ्व्यप्तत्त्वे शुभे स्यातां, वह्निवातौ च नो शुभौ ।"

અર્થ—" જીવિત, જય, લાભ, ધાન્યોત્પત્તિ, ખેતી, પુત્ર, યુદ્ધ, પ્રશ્ન, પ્રયાણ અને પ્રવેશમાં પૃથ્વી અને જળ તત્ત્વ શુભ છે."

" चित्तस्थैर्यं शैत्यकामक्षयौ च, तापकोपौ चञ्चलत्वं च तुर्ये ।
धर्मप्रेमशून्यते स्युः क्रमेण, तत्त्वे तत्त्वे कार्यकर्तुः फलानि ॥१॥"

અર્થ—કાર્ય કરનારને દરેક તત્ત્વોમાં અનુક્રમે ૧ ચિત્તની સ્થિરતા, ૨ શીતલતા અને કામક્ષય, ૩ સંતાપ અને કોપ; ૪ ચોથામાં ચંચલતા, તથા ૫ (પાંચમામાં) ધર્મવાસના અને શૂન્યતાનું ફળ મળે છે ॥ ૧ ॥ "

વળી ચંદ્રનાડી હોય તો દૂર દેશમાં અને સૂર્ય નાડી હોય તો નજીકમાં જવું ફળદાયક છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિ કહે છે કે—" બંને નાડીના મંડલોમાં પ્રવેશ કરતા વાયુ શુભ છે. અને નીકળતા વાયુ અશુભ છે. ડાબે માર્ગે પ્રવેશ કરતા કે નીકળતા પૃથ્વી અને જળતત્ત્વો સિદ્ધિ આપનારા છે, તથા અગ્નિ અને વાયુ મધ્યમ છે. જમણે માર્ગે પ્રવેશ કરતા કે નીકળતા પૃથ્વી અને જળ મધ્યમ છે, તથા અગ્નિ અને વાયુ વિનાશ કરનારા છે ૫૮-૫૯-૬૦ સ્તંભાદિક કાર્યોમાં પવનને, તથા વશીકરણ વિગેરેમાં અગ્નિતત્વને જોડવું. ૫૨. "

પરમયોગી શ્રી ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે-

" तत्त्व उदक भू शुभ कहे, तेज मध्यम फलदाय ।
हाण मृत्युदायक सदा, मारुत व्योम कहाय ॥ १२९ ॥
ऊर्ध्व मृत्यु शांति अधो, उचाटण तिरिछाय ।
मध्य स्तंभन नभ विषे, वरजित सकल उपाय ॥ १३१ ॥
थिर कारजे परधान भू, चरमें सलिल विचार ।
पावक सम कारज विषे, वायु उचाटण धार ॥ १३२ ॥

सिद्धि पृथ्वी जल विषे, मृत्यु अगन विचार ।
क्षयकारि वायु सिधि, नम निष्फल चित्तधार ॥ २१६ ॥
मीरनथी पृथ्वी विषे, जल सिद्धि तत्काल ।
हाण अग्नि वायु थकी, काज निष्फल नम धार ॥ २१७ ॥
मही उदक दोउं विषे, चन्द्रयान स्थितिरूप ।
चिदानंद फल तेहनुं, जानो परम अनूप ॥ १४४ ॥"

પૂર્ણાંગ માટે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—

" यस्त्यजेत् संचरन् वायु–स्तद्रिक्तमभिधीयते ।
संक्रमेद्‌ यत्र तु स्थाने, तत् पूर्णं कथितं बुधैः ॥ २२८ ॥"

અર્થ—" પંડિતોએ ચાલતો વાયુ જે સ્થાનનો ત્યાગ કરે તેને રિક્ત કહેલ છે, અને જે સ્થાનમાં પ્રવેશ કરે તેને પૂર્ણ સ્થાન કહેલ છે. ॥ ૨૨૮ ॥ એટલે-જમણી કે ડાબી જે નાસિકામાં પવન ચાલતો હોય તે પૂર્ણ કહેવાય છે, અને પવનના સંચાર વિનાની નાસિકા રિક્ત (ખાલી) કહેવાય છે. તેમાં પૂર્ણ નાસિકા બળવાન-શુભ છે, અને રિક્ત નાસિકા નિર્બળ –અશુભ છે.

" ઘર રાજકુળ વિગેરેમા પેસતાં કે નીકળતા પૂર્ણાંગ પગ આગળ કરીને ચાલવાથી અભીષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે.

કાર્યની સિદ્ધિ માટે-(ગુદ૦ ૨૪૩ અરિ૦ ૨૪૯) ગુરૂ, બંધુ, રાજા, અમાત્ય અને ઇચ્છિત આપનારને વહન થતી નાસિકા તરફ બેસારવા; સ્રીઓને વશ કરવી હોય તો તેને પણ પૂર્ણાંગ તરફ બેસારવી" અને જયલાભ તથા સુખને ઇચ્છનાર પુરૂષે શત્રુ ચોર લેણદાર ખંડખોર કે કજીયાખોરને રિક્તાંગ તરફ બેસારી કાર્ય કરવું " જેથી મનકામના સફળ થાય છે.

" प्रविशत्पवनापूर्ण–नासिकापक्षमाश्रितम् ।
पादं शय्योत्थितो दद्यात्, प्रथमं पृथिवीतले ॥ १ ॥"

અર્થ—" સવારમાં શય્યામાંથી ઉઠેલાં પુરૂષે પવનના સંચારથી પૂર્ણ નાસિકા તરફના પગને પ્રથમ ધરતી ઉપર મૂકવો ॥ ૧ ॥ " એમ રત્નશેખરસૂરિ કહે છે.

નાડી અને તત્ત્વોમાં કરવાનાં વિશેષ કાર્યો આ પ્રમાણે છે—

" गमने प्रवेशकाले, दीक्षावाणिज्यनृपतिसेवायाम् ॥
क्षुरकर्मविवाहेषु, वामा नाडी शुभावहा ॥
गमागमे जीविते च, गृहक्षेत्रादिसंग्रहे ।
क्रये विक्रयणे दृष्टौ, सेवायां विद्विषो जये ॥
विद्यापट्टाभिषेकाद्री, शुभेऽर्थे च शुभः शशी ॥
लाभे दानेऽध्ययने, गुरुदेवाभ्यर्चने विषविनाशे ॥ "

અર્થ—" ગમન, પ્રવેશ, દીક્ષા, વ્યાપાર, રાજસેવા, હજામત અને વિવાહમાં ડાબી નાડી શુભ છે ॥ ૧ ॥ જવા-આવવામા, જીવિતમાં, ઘર લેવામાં, ખેતર લેવામાં, ક્રય વિક્રયમાં, દૃષ્ટિમાં, સેવામાં, શત્રુજયમાં, ॥ ૨ ॥ વિદ્યામાં, પદવીમાં, અભિષેકમા અને સમસ્ત શુભકાર્યમાં ચંદ્રનાડી શુભ છે. લાભમા, દાનમાં અધ્યયનમાં, ગુરૂપૂજામાં, દેવપૂજામાં અને વિષના વિનાશમાં ડાબી નાડી શુભાવહ છે ॥ ૩ ॥ "

આ સિવાય-દ્રવ્યાર્જન, પર્વતારોહ, નદીતરણ, ખાત, પ્રતિષ્ઠા, કલશસ્થાપન, ઇંડુ; ઉપાશ્રય, દાનશાલા, ઘર, શુકી, વસ્ત્ર, આભૂષણ, ભોજન, યાત્રા, સંઘમાળ. ખેતી, યોગાધ્યયન, નૃપમૈત્રી, રાજ્યાભિષેક, સિંહાસન પર પગ મૂકવો; વિગેરે સૌમ્ય અને સ્થિર કાર્યો ચંદ્રનાડીમાં કરવાથી લાભકર છે.

" प्रश्ने प्रारम्भणे चापि, कार्याणां वामनासिका ।
पूर्णा वाय्वां प्रवेशश्चेत् , तदा सिद्धिरसंशयः ॥ १ ॥

અર્થ—" કોઈપણ કાર્યના પ્રારંભમાં કે પ્રશ્નમાં જો ચંદ્રનાડી વહેતી હોય કે વામનાડીમાં વાયુ પ્રવેશ થતો હોય

તો તત્કાળ કાર્યસિદ્ધિ જાણવી ॥ ૧ ॥ " ચંદ્રનાડીમાં પણ પૃથ્વી અને જલતત્ત્વો અવશ્ય ફળ આપનાર છે.

" प्रश्ने युद्धविधौ वैरि-संगमे सहसाद्भये ।
स्नाने पानेऽशने चैव, सूर्यनाडिः प्रशस्यते ॥ १ ॥ "

અર્થ—" પ્રશ્નકાર્યમાં, યુદ્ધમાં, વૈરિના મેળાપમાં, ઓચિંતા ભયમાં, સ્નાનમાં, પીવામાં અને ખાવામાં સૂર્યનાડી પ્રશસ્ય છે ॥ ૧ ॥ "

" देवाराधनविद्यायां, तन्त्रमन्त्रे रविः शुभः ।
गजवाजियानाऽस्त्रेषु, भूतविषविनाशने ॥ १ ॥ "

અર્થ—" દેવ સાધનામાં, તંત્રમાં, મંત્રમાં, હાથી ઘોડા વાહન અને હથીયાર લેવામાં, ભૂત ઉતારવામાં તથા ઝેરના વિનાશમાં સૂર્યનાડી શુભ છે ॥ ૧ ॥ " આ સિવાય-શત્રુને જીતવાનું બીડું ઝડપવામાં, અમલદારને અરજી કરવામાં, વિગ્રોહરવા માટે શાંતિજલ નાખવામા ઋતુદાનમાં, લઘુનીતિમાં, સુવામાં, નવા ચોપડા કરવામાં, વહાણ ચલાવવામાં, પશુ ખરીદવામા, અને કરજ દેવામાં, સૂર્યની નાડી હિતને કરનારી છે. તથા સમસ્ત ચરકાર્યમાં સૂર્યનાડી લેવી, એમ **શ્રી ચિદાનંદજી** મહારાજ કહે છે.

" विद्यारम्भे च दीक्षायां, शास्त्राभ्यास विवादयो ।
राजदर्शनगीतादौ, ध्यानेऽर्कस्तु प्रशस्यते ॥ १ ॥ "

અર્થ—" વિદ્યારંભ, દીક્ષા, શાસ્ત્રાભ્યાસ, વિવાદ, રાજદર્શન, ગાયનનો પ્રારંભ અને ધ્યાનમાં સૂર્યનાડી પ્રશસ્ત છે ॥ ૧ ॥ "

" जयजीवित लाभादि-कार्याणि निखिलान्यपि ।
निष्फलान्येव जायन्ते, पवने दक्षिणे स्थिते ॥ २३३ ॥

અર્થ—" જો જમણી નાડીમાં પવન હોય તો જય જીવિત, અને લાભ વિગેરે સર્વ કાર્યો નિષ્ફળ થાય છે ॥ ૨૩૩ ॥

સુષુમ્ણા નાડીમાં—આત્મધ્યાન, સમાધિ, યોગ, પ્રભુભજન, આત્મતત્ત્વ વિચાર, ઉદાસીનતા, મનન અને અભ્યાસ વિગેરે મનની સ્થિરતાથી સાધવાનાં કાર્યો કરવાં, પરંતુ પ્રતિષ્ઠા, પ્રયાણ, પ્રવેશ, દીક્ષા વિગેરે કોઇ પણ ચર કે સ્થિર કાર્યો કરવાં નહિં. તેમ છતાં જો સુષુમ્ણા નાડીમાં તે કાર્યો કરાય છે તો હાની થાય છે, અડચણો આવે છે, ઉદ્વેગ થાય છે, અને કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.

પૃથ્વી—તત્ત્વમાં શાંત તથા સ્થિર કાર્યો કરવાં, જે ધીમે ધીમે સિદ્ધ થાય છે, કાર્ય કરનારનું મન સ્થિર થાય છે. પૃથ્વીતત્ત્વના યોગમાં છત્ર, ચામર, હાથી, ઘોડો, આરામ રાજ્ય, અને મનની અભિલાષા વિગેરે મળે છે. પૃથ્વીતત્ત્વના સામાન્ય તથા પૃચ્છાફળ માટે કહ્યું છે કે—

" स्थिरकाय घनकाम पुन, सिद्ध धर्म शुभ रूप ।
गमनागमन विचारमें, जानो मही अनूप ॥ २१९ ॥ "

જળ—તત્ત્વમાં શાંત તથા ચર કાર્યો કરવાં, જે તત્કાળ સિદ્ધ થાય છે, મનમાં શીતળતા આવે છે, કામનો લાભ થાય છે. આ તત્ત્વના યોગમાં રાજ્ય, પુત્ર, સ્વજન, મિત્રો અને સાર વસ્તુનો લાભ થાય છે.

અગ્નિ—તત્ત્વમાં કાર્ય કરતાં નુકસાન કે હાનિ થાય છે. કેટલાક ઘાતક કે ઉચ્ચાટનના કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. આ તત્ત્વના યોગમાં ભય, શોક, રોગ, દુઃખ, વિઘ્ન, અને શત્રુ થાય તેમ પણ બને છે. તેથી તેના યુદ્ધનું કાર્ય કરવું તે લાભ કારક છે.

વાયુ—તત્ત્વમાં કાર્ય કરવાથી લાભ કે હાનિ થાય છે, એમાં મારણ અને ઉચ્ચાટનના કાર્યો કરાય છે. વાયુતત્ત્વના યોગમાં અસ્થિર [illegible] થાય છે, અન્યુનિબાધ, કષ્ટાદિ, વૈર અને શોક થાય છે. અર્થસિદ્ધિની પૃચ્છામાં પણ નિષ્ફળ કહ્યું છે.

આકાશ—તત્ત્વમાં ધ્યાન યોગ અને અભ્યાસનાં કાર્યો કરવાં, પરંતુ કોઇ પણ સ્થિર ચર વિગેરે કાર્ય કરવાં નહિં.

છતાં તેવાં કાર્ય કરે તો નિષ્ફળ થાય છે. તેના સામાન્ય તથા પૂર્ણ્છા ફળ માટે કહ્યું છે કે—

" व्योम चलत कारम सहू, करिये नाहीं मीत ।
ध्यान योग अभ्यासकी, धारो यामें रीत ॥१॥ "

આ સ્વરોદયની મહત્તા માટે કહ્યું છે કે—

तिथि वार नक्षत्र फुनि, करण योग दिवशूल ।
लक्षणपात होरा लिये, दग्ध तीथि अरु मूल ॥३१७॥
वृष्टि कील कुलिका लगन, व्यतिपात स्वर भान ।
शुक्र अस्त अरु योगणी, यमघंटादिक मान ॥ ३१८ ॥
इत्यादिक अपयोगको, यामें नहि विचार ।
ऐसो ए स्वर ज्ञान नित, गुरुगमथी चित्त धार ॥३१९॥
साधन बिन स्वरज्ञानको, लहे न पूरन भेद ।
चिदानंद गुरुगम बिना, साधन हुत सखेद ॥ ३४२ ॥
" मुग्धधीर्यः समीरस्य–संक्रान्तिमपि वेत्ति न ।
तत्वनिर्णयवार्तां स, कथं कर्तुं प्रवर्तते ? ॥ २६९ ॥ "

અર્થ—" જે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો વાયુ સંચારને પણ જાણતો નથી, તે તત્ત્વ નિર્ણયની વાત કરવાને કેમ તૈયાર થાય ! ॥ ૨૬૫ ॥ "

આ પ્રમાણે સ્વરોદય ઉપરથી મૌહુર્તિક જ્ઞાન થાય છે. તેમજ પ્રશ્ન ફળ, જીવિત, મૃત્યુ, યુદ્ધ, રોગપરીક્ષા, પુત્ર–પુત્રી, નાડી, વાયુગતિ, પરશરીર પ્રવેશ વિગેરેનું પણ જ્ઞાન થાય છે; જે અપ્રાસંગિક હોવાથી અહીં દર્શાવેલ નથી. આ ક્રિયામાં ચિત્તનો સંક્લેશ વધારે રહે છે. કહ્યું છે કે—

" पूरणे कुम्भने चैव, रेचने च परिश्रमः ।
चित्तसंक्लेशकरणाद्, मुक्तेः प्रत्यूह कारणम् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" પૂરણ કુંભન અને રેચનમાં પરિશ્રમ પડે છે,

૧૭ મકર લગ્નમાં પાંચમા અંશના પહેલા સોળ પળો લગ્નની અશુદ્ધિ છે, પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને જળ ત છે ॥ ૧૦ ॥

૧૮ કુંભ લગ્નમાં છઠ્ઠા નવાંશના છેલ્લા વીશ પળો લગ્નની અશુદ્ધિ છે, પાંચ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને જળ તત્ત્વ

૧૯–૨૦ કુંભ લગ્નમાં આઠમા વૃષ નવાંશના છે ચૌદ પળોમાં, અને નવમા મિથુન નવાંશના પહેલા સાત પળો માં, એમ કુલ એકવીશ પળોમાં લગ્નની અશુદ્ધિ છે; પાં વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે ॥ ૧૧ ॥

૨૧ મીન લગ્નમાં પ્રથમ નવાંશના પ્રથમના અઢા પળોમા છ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે.

૨૨ મીન લગ્નમાં સંપૂર્ણ ત્રિજા કન્યા અંશમાં પચ્ચીશ પળોમાં છ વર્ગની શુદ્ધિ છે, અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે.

ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ પણ પ્રસ્તુત ગાથાથી જણાવે છે કે-વિદ્વાન્ પુરૂષે જે નાસિકામાં પવન ચાલતો હોય તે પગને આગળ કરીને તથા શ્વાસનો સંગહ કરીને પ્રયાણ તથા પ્રવેશ કરવો. પૂર્ણ નાડીનો પગ ત્રણ ડગલા સુધી આગળ ચલાવવો, એવો પણ અન્યસ્થાને ઉલ્લેખ છે. તેના માટે યતિવલ્લભમા કહ્યું છે કે–

" वहनाडिगतो वाम्यो, दक्षिणेऽर्केऽर्थलब्धये ।
रिक्तनाडिगतः शत्रु–र्नीयते पृष्ठगे रवौ ॥ १ ॥"

અર્થ—" પૂર્ણ નાડીનો પગ સ્થાપી સૂર્યને જમણો રાખી ગમન કરનારને અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને પૂર્ણ નાડીનો પગ સ્થાપી સૂર્યને પછવાડે રાખી પ્રયાણ કરનાર રિક્ત નાડી તરફ રહેલા શત્રુને જીતે છે ॥ ૧ ॥ તથા—

" प्राणप्रवेशे वहनाडिपादं, दत्त्वा पुरो दक्षिणमर्कविम्ब ।
पश्चिमीकृत्य जिनं च यान्ते, विनाऽप्ययत्नादिपुमन्ति सिद्धिम् ॥१॥"

અર્થ—" પ્રાણના પ્રવેશ થયે છતે ચાલતી નાડીનો પગ આગળ કરીને, સૂર્યને જમણો રાખીને, અને જિનેશ્વરને પ્રદક્ષિણા કરીને પ્રયાણ કરવાથી દિનશુદ્ધિ વિના પણ કાર્યસિદ્ધિને મેળવે છે ॥ ૧ ॥ "

આથી પ્રયાણમાં સૂર્યને જમણો કે પાછળ રાખવો એ પણ અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાનું છે. વિવેકવિલાસમાં કહ્યું છે કે—" જમણી કે ડાબી એમ જે નાસિકામાં પવન ચાલતો હોય તે તરફનો પગ આગળ કરીને પોતાના ઘરમાંથી નીકળવું. જેથી હાનિ, કલહ, ઉદ્વેગ, કાંટાની પીડા, અને વિવિધ જાતના ઉપદ્રવો, વિગેરે કાંઇ પણ થતું નથી, અને જનાર આનંદથી પાછો ફરે છે. " કેટલાક આચાર્યો તો કહે છે કે—"દૂર દેશમાં જવું હોય તો ચંદ્રનાડીમાં, અને નજીકના દેશમાં જવું હોય તો સૂર્યનાડીમાં પગ આગળ કરીને પ્રયાણ કરવું. પણ એટલું વિશેષ છે કે ચંદ્રનાડી હોય તો પૂર્વ ઉત્તરમાં અને સૂર્યનાડી હોય તો પશ્ચિમ દક્ષિણમાં પ્રયાણ કરવું નહીં કેમકે તે દિશામાં દિક્શૂલ હોય છે.

વળી બાળક પુરૂષ કે સ્ત્રીની છીંક સામે કે જમણી બાજુ થાય તો અશુભ છે, પાછળ કે ડાબી બાજુ થાય તો શુભ છે. એમ જ્યોતિષહીરમાં કહેલ છે.

આ ઉપરાંત ચિત્તનો ઉત્સાહ, આયંબિલ તપ વિગેરે પણ પ્રવાસ અને પ્રયાણમાં સિદ્ધિને આપનારા છે. આ વ્યવહાર વર્તમાન કાળમાં વધારે જોઇ શકાય છે.

હવે ચૈત્યદ્વાર કહે છે—

चेइअसुयं धुवामिउ-करपुस्स धणिट्ठसयभिसासाई।
पुस्सातिउत्तररेरो-करमिगसवणे सिलनिवेसो ॥८७॥

અર્થ—ધ્રુવ, મૃદુ, હસ્ત, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં ચૈત્યસૂત્ર કરવું; તથા

પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, રેવતી, રોહિણી, હસ્ત, મૃગશર અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં શિલાસ્થાપન કરવું ॥ ૮૭ ॥

વિવેચન—પ્રથમ જિનમંદિર કે ઘર કરાવનાર પુરૂષે નૈમિત્તિક પુરૂષ પાસે જઇ અનુકૂળ મુહૂર્તમાં કાર્યનો પ્રારંભ કરવો. અને જ્યોતિર્વિદે પણ પૃચ્છા કરનારનાં કાર્યસિદ્ધિ, સુખ, આયુષ્ય, નિમિત્ત, શકુન, લેણા-દેણી, અને પ્રશ્ન બળ જોઇ આરંભ સમય કહેવો. પ્રથમ પ્રશ્ન કરનાર પુરૂષ પ્રશ્ન પૂછના જે અંગોનો સ્પર્શ કરે તે સ્થાન યાદ રાખવું, અને તાત્કાલિક લગ્નકુંડલીના બારે ભુવનમાં ભાવના ક્રમથી માથું, મુખ, હાથ, છાતી, પેટ, કેડ, બસ્તિ, ગુહ્ય, સાથળ, ગોઠણ, પીંડી, અને પગ એ બાર અંગો સ્થાપી અંગના ભાવ પરથી શુભાશુભ તપાસવું. તે ભાવ શુભ ગ્રહોએ યુક્ત કે દૃષ્ટ હોય તે પ્રમાણે સમય કહેવો.

નવા સ્થાનમાં ઘર કરાવી આય, વ્યય, નક્ષત્ર, અંશ અને તારા વિગેરેનું બળ નીચે મુજબ જોવું.

ભુવન દિશા—ઘરનું બારણું જે દિશા તરફ હોય તે દિશાને પૂર્વ દિશા કલ્પવી. અને પછી અનુક્રમે અગ્નિથી ઈશાન પર્યંત દિશા હોય છે. સામાન્ય રીતે વાસ્તુનો જન્મ માસ ભાદરવો, જન્મતિથિ ત્રીજ, જન્મવાર શનિ, જન્મ નક્ષત્ર કૃત્તિકાનો પ્રથમ પાદ, જન્મયોગ વ્યતિપાત, જન્મ કરણ વિષ્ટિ, અને જન્મકાળ રાત્રિનો આદિભાગ છે.

ઘરનાં નામ—ઘરના બારણાની પ્રદક્ષિણાના ક્રમે પૂર્વાદિ [illegible] ઓરડી, વિગેરેની વૃદ્ધિ હોય [illegible] ધ્રુવ આદિ [illegible] છે. [illegible]

૧ ધ્રુવ [illegible]

૨ [illegible]

૩ [illegible]

૪ નન્દ–દ્વાર તરફ ને જમણી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૫ ખર—પછીતમાં વૃદ્ધિવાળું ઘર

૬ કાંત–બાર તરફ અને પછીતમાં વૃદ્ધિવાળું ઘર

૭ મનોરમ—બારની જમણી બાજુ અને પાછળના ભાગમા વૃદ્ધિવાળુ ઘર.

૮ સુમુખ—બાર તરફ, જમણી બાજુ અને પછવાડે વૃદ્ધિવાળું ઘર

૯ દુર્મુખ–બારણાની ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળુ ઘર

૧૦ ક્રૂર—બાર તરફ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૧ વિપક્ષ—જમણી તરફ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૨ ધનદ—બાર તરફ, જમણી બાજુ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૩ ક્ષય—બારની પછવાડે અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર

૧૪ આક્રન્દ—દ્વારની આગળ પાછળ અને ડાબી બાજુ વૃદ્ધિવાળું ઘર.

૧૫ વિપુલ–દ્વાર સિવાયની ત્રણે દિશામાં વૃદ્ધિવાળુ ઘર

૧૬ વિજય—ચારે બાજુ વૃદ્ધિવાળુ ઘર

આ ભેદોમાં નામ પ્રમાણે ગુણો છે જેમાં માત્ર પછવાડેની વૃદ્ધિવાળું અને જમણી તરફની વૃદ્ધિ ન હોય તો ડાબી બાજુની વૃદ્ધિવાળાં ઘરો અશુભ છે એટલે ખર, દુર્મુખ, ક્રૂર, ક્ષય અને આક્રંદ જાતિનાં ઘરો અશુભ છે, તથા ઘરધણીના નામના જેટલા અક્ષરો હોય તેટલા અક્ષરના નામવાળું ઘર પણ અશુભ છે.

એક ઓરડાવાળા ઘરના સામાન્ય રીતે ઉપરોક્ત ૧૬ ભેદાંક આવે પણ સૂક્ષ્મતાએ તો ૧૦૪ ભેદો પડે છે તેમજ બે ઓરડાવાળા અને ત્રણ ઓરડાવાળા ઘરના ૬૫૨ અને ૧૭૨ ભેદ થાય છે.

૧ ક્ષેત્રફળ—ધનુષ, ગજ, હાથ, અને આંગળ વડે કરીને ઇષ્ટ સ્થાનનું ક્ષેત્રફળ કાઢવું. ક્ષેત્રફળ કાઢતાં નગરમાં કે પુરના ક્ષેત્રફળમાં દંડથી, ઘરમાં ઘરધણી કે કારીગરના હાથથી અને દેવાલય, રંગમંડપ, ગર્ભગૃહ કે પ્રાસાદમાં કાંબીક (ગજ) થી લંબાઇ અને પહોળાઇનું માપ લેવું. અને જો ગજ [1]આદિનું પૂર્ણાંક માપ હોય તો થોડા આંગળોના વૃદ્ધિ-હાનિ કરવી, કેમકે-તેમ ન કરાય તો આઠનો ભાગ પડતાં વિષમ આયજ આવશે માટે યથાર્થ આય-વ્યય લાવવા માટે આંગળોની વૃદ્ધિ-હાનિ કરવી.

ગૃહસ્થના ઘરનું ક્ષેત્રફળ લાવવું હોય ત્યારે ચારે બાજુની ભીંતની ગણત્રી કરવી નહિ, માત્ર ભીંતના મધ્યગર્ભભાગનું (ગાળાનું) જ માપ લેવું; અને ક્ષેત્ર ફળની બહારની ભૂમિમા ભીંતો ચણાવવી, પણ દેવાલયની ભીંતો ક્ષેત્રફળની અંદર ચણાવવી. શિલ્પગ્રન્થોમાં [2]જિનમંદિ

૧ શિલ્પ ગ્રંથમાં એકથી બાર આંગળના નામ અનુક્રમે-૧ માત્ર ૨ કલા, ૩ પર્વ, ૪ મુષ્ટિ, ૫ તલ, ૬ કરપાદ, ૭ દષ્ટિ, ૮ તુણી, ૯ પ્રાદેશ, ૧૦ શયતાળ, ૧૧ ગોકર્ણ, અને ૧૨ વિતસ્તી છે, ત્યાર પછી આ પ્રમાણે માપ છે ૧૪ આંગળનો અનાહપદ ૨૧ આંગળની રત્ની, ૨૪ આંગળનો ગજ, ૧ા ગજનો વાર. ૩ા ગજનો પુરુષ ૪ ગજનો ધનુષ, ૪ ગજ ૧૦ આંગળનો દંડ, ૧૦૦૦ ધનુષ્યનો કોશ, ૨ કોશનો ગવ્યૂતિ ૪ ગવ્યૂતિનો યોજન (શિલ્પ દીપક ભાષાંતર)

૨ गृहस्य [illegible] कार्यं, [illegible] प्रवेशयेत् ।
न तत्र [illegible] कार्यं, [illegible] ॥ १ ॥ ([illegible] प्रकाश.)
[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥

રના ગર્ભગૃહમાં (ગભારામાં) કે ઘરમા જાળીયાં વિગેરે મૂકવાનો નિષેધ છે, છતાં મતાંતરને સંમત થઈ જાળીયાં કરાવવાં હોય તો બારણાની ઉંચાઇ અને પોતાનું પ્રમાણ લઇ જાળીયાં મૂકવાં અને તેનું પણ લંબાઇ-પહોળાઇનું ક્ષેત્રફળ કાઢી લેણા-દેણી ગણ વિગેરે તપાસવું. ગણમા દેવગણ અને ન મળે તો મનુષ્યગણ લેવો ઇષ્ટ છે

ઓરડા જેવી દેખાતી બંધ ઓરડી કરવી હોય તો તેનું ક્ષેત્રફળ કાઢી તેનો આય જોવો નહિ, પણ વ્યય કાઢી મૂળ ઘરના આય સાથે મેળવવો એક ઓરડાના બે ભાગ કરવા હોય તો ઓરડાના મૂળ આયાદિક રહેતા નથી. માટે જમણી બાજુ મોટો અને ડાબી બાજુ નાનો ભાગ રાખી બન્ને ખંડના જુદા જુદા આય વ્યય વિગેરે તપાસવા પણ નાળવેધ (બારણું અને પછીતની લંબાઇ કરતાં બન્ને બાજુની ભીંત વચ્ચેની લંબાઈ ઓછી થાય તે) ન થવો જોઇએ. દરેક સ્થાનોમા પરશાળ, છુટી ઓસરી, જરૂખો, બારણાં વિગેરે ઘરની શોભા રૂપ હોવાથી તેની ગણત્રી મૂળ સ્થાનના ક્ષેત્રફળમાં કરવી નહિં.

જેમકે-કુંભ રાશિમાં અને ધનિષ્ઠાના ત્રીજા પાયામાં જન્મેલ ગુણચંદ્ર નામના ધનિકને એક મકાન કરાવવું છે, જેની લંબાઇ હાથ ૭ આગળ ૯ છે, અને પહોળાઈ હાથ ૫ આંગળ ૭ છે; તેનું ક્ષેત્ર ફળ કાઢવું હોય તો લંબાઇના આગળ ૧૭૭ અને પહોળાઇના આંગળ ૧૨૭ ને પરસ્પર ગુણવાથી આંગળ ૨૨૪૭૯ નું ક્ષેત્રફળ આવેછે.

શિલ્પદીપકમાં ઘરની પેઠે મનુષ્યનું પણ નામાંક ફળ કાઢવાનું કહ્યું છે, અને ક્ષેત્રફળની પેઠે તેની ઉપર સંસ્કારો કરવાથી આય વિગેરે આવે છે. તેની રીત એવી છે કે-

અ ખ ડ અને ભ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૧૪ છે.

આ ગ ઢ અને મ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૨૭ છે.

पृष्ठे गवाक्ष न कर्तव्यं, वामाङ्गे परिवर्जयेत् ।
अग्रतश्च प्रवेष्टव्यं, जायमाने सदा जयम् ॥ ४ ॥ ४२ ॥

બીજે માળ બારમા અંશે નીચે કરવો, તેમાં પાછળના જાળીયાં વિગેરેનો દોષ નથી.

ઇ ઘ ઙ અને ય અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૨ છે.
ઈ ઙ ન અને ર અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૧૨ છે.
ઉ ચ થ અને લ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૧૫ છે.
ઊ છ દ અને વ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૮ છે.
એ જ ધ અને શ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૪ છે.
ઐ ઝ ન અને ષ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૩ છે.
ઓ ઞ પ અને સ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૫ છે.
ઔ ટ ફ અને હ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૬ છે.
તથા—ક ઠ ળ અને ક્ષ અક્ષરોનો ધ્રુવાંક ૯ છે.

મનુષ્યના નામના આદિ અક્ષરના ધ્રુવાંકને માણસના નામના અક્ષરો સાથે ગુણવાથી નામાંક ફળ આવે છે, અને તેને આઠે ભાગવાથી મનુષ્યનો આય આવે છે; તેની સાથે ઘરનો આય અનુકૂળ હોય તો રાખવો, નહિ તો ત્યજવો. જેમકે—ગુલાબચંદના આદિ અક્ષર ગનો ધ્રુવાંક ૨૭ છે, અને નામના અક્ષરો ચાર છે. તેનો ગુણાકાર કરવાથી નામાંક ૧૦૮ આવે છે, તેને આઠથી ભાગતાં ભાગમાં ૧૩ અને શેષમાં ૪ રહે છે એટલે—ગુલાબચંદનો ચોથો શ્વાન આય આવે છે. હવે તેના ઘરનો [illegible] આવે તો ગુલાબચંદનું [illegible] માટે તેનો ત્યાગ કરી બીજો આય લેવો ઠીક છે.

૨ આય — ક્ષેત્રફળને આઠે ભાગવાથી શેષાંક પ્રમાણે પૂર્વાદિ દિશાએ આઠ દિશાના અધિપતિ—૧ ધ્વજ, ૨ ધૂમ, ૩ સિંહ, ૪ શ્વાન, ૫ વૃષભ (બળદ), ૬ ખર, ૭ ગજ (હાથી), અને ૮ ધ્વાંક્ષ (કાગડો), એમ આઠ આય આવે છે. આ આય [illegible] તે આઠ [illegible]
[illegible]

આયે શ્રેષ્ઠ છે, પણ તેમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર પડે તો પૂર્વના આયના કૃત્યમાં પાછળ-પાછળના આય લાવી શકાય છે, પરંતુ પાછળના આયના કૃત્યમાં પૂર્વ-પૂર્વનો આય લાવી શકાતો નથી. અર્થાત—વૃષને સ્થાને ગજ સિંહ અને ધ્વજનો આય. ગજને સ્થાને સિંહ અને ધ્વજનો આય, તથા સિંહને સ્થાને ધ્વજનો આય લાવી શકાય છે, પણ બીજાને સ્થાને વૃષનો આય લાવી શકાતો નથી. ઉદાહરણ જેમકે—પૂર્વોક્ત ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૭૯ ને આઠથી ભાગતા શેષમાં ૭ રહે છે, તો તે ઘરમાં સાતમો આય ગજ આવે છે. તે શ્રેષ્ઠ છે. આ ગજને સ્થાને સિંહ કે ધ્વજનો આય લાવીએ તો પણ શુભ છે.

૩ ગૃહજન્મનક્ષત્ર—ક્ષેત્રફળના આંકને આઠે ગુણી સત્યાવીશે ભાગતાં શેષમાં જે આંક આવે તે અશ્વિનીથી પ્રારંભીને જેટલામું નક્ષત્ર હોય તેટલામુ ગૃહજન્મનક્ષત્ર કહેવાય છે. આ નક્ષત્રથી ગૃહપતિની સાથે ચંદ્ર, તારા, દ્વાર, વર્ગ, નાડી, યોની, લેણાદેણી અને ગણ વિગેરે તપાસવુ.

૪ તારા—માલીકના જન્મનક્ષત્રથી ઘરના નક્ષત્ર સુધીના આંકને નવે ભાગી નવ તારા લેવી, જે પૈકીની ત્રીજી પાચમી અને સાતમી તારા હોય તો અશુભ છે.

૫ દ્વાર—પરિઘ ચક્રની પેઠે પૂર્વાદિ ચાર દિશામા કૃત્તિકા વિગેરે સાત સાત નક્ષત્રો સ્થાપી ગૃહજન્મનક્ષત્રથી ચંદ્ર તપાસવો, જે ગૃહસ્થના ઘરમાં જમણી કે ડાબી તરફનો હોય તો શુભ છે, પ્રાસાદ રાજમહેલ અને લક્ષ્મીમંદિર વિગેરેમા સન્મુખ ચંદ્ર શુભ છે, તથા ઘરમાં એકનાડી—નાડીવેધ, અવિરૂદ્ધ યોનિ, લેણું અને દેવગણ હોય તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે.

ઉદાહરણ જેમકે—ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૭૯ ને આઠે ગુણતાં ૧૭૯૮૩૨ થયા, જેને સત્યાવીશે ભાગતા શેષ ૧૨ રહે છે, તો તે ઘરનું જન્મનક્ષત્ર અશ્વિનીથી ગણતાં બારમું ઉત્તરાફાલ્ગુની આવે છે. ને દક્ષિણની બીનિ આવે છે, આઠમી તારા છે, આદ્યનાડી છે, ગાયની યોનિ છે, અને મનુષ્ય ગણ છે.

૬ રાશિ—ક્ષેત્રફળને ૧૨ થી ગુણી ૧૦૮ થી ભાગતાં શેષ

રહે તેમાં એક ઓછો કરી ૯ થી ભાગ દેવો. જેથી ભાગમાં ગત-રાશિનો આંક અને શેષમાં ઇષ્ટરાશિનો ભોગ્ય નવાંશ આવે છે, આ રીતિથી પ્રીતિષડાષ્ટક બીયાબારમું અને ગ્રહમૈત્રી વિગેરે જોવું.

ઉદાહરણ જેમકે—ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૬૯ ને બત્રીશથી ગુણતાં ૭૧૯૩૨૮ થાય, તેને ૧૦૮ થી ભાગતાં શેષમાં ૪૮ આવ્યા, તેમાંથી એક ઓછો કરતાં ૪૭ રહ્યા, જેને ૯ થી ભાગવાથી ભાગમાં ૫ નો અને શેષમાં ૨ નો આંક આવે છે, એટલે-પાંચમી સિંહરાશિ ભોગવાઇ ગઇ[1] છે, કન્યારાશિ ચાલે છે, બીજો નવાંશ કે ઉ૦ ફા૦ નો ત્રિજો પાદ ચાલે છે, ઘરધણીની કુંભરાશિ સાથે કન્યારાશિનું **પ્રીતિષડષ્ટક** છે જે શુભ છે.

૭ **વ્યય**—ઘરના સત્યાવીશ નક્ષત્રોમાં અનુક્રમે વારાફરતી શાંત, ક્રૂર, પ્રદ્યોત; શ્રેયાન્, મનોરમ, શ્રીવત્સ, વૈભવ અને ચિંતાત્મક નામના આઠ વ્યયો રહેલા છે. અર્થાત્,—ઘરનું અશ્વિની નક્ષત્ર હોય તો શાંત, ભરણી હોય તો ક્રૂર, રોહિણી હોય તો પ્રદ્યોત, એમ અંતિમ રેવતી નક્ષત્ર હોય તો પ્રદ્યોત વ્યય આવે છે. આય આઠ છે તેમ વ્યય પણ આઠ છે. તેમાં ધ્વજ આયની સાથે શાંત વ્યય, અને બીજા દરેક આયની સાથે પોતાથી એક આંક ઓછો વ્યય શુભ છે. ચિંતાત્મક વ્યય ત્યાજ્ય છે.

(શિલ્પના મતાંતર પ્રમાણે તો ધ્વજ આયની સાથે અધિક આંકનો વ્યય હોય તો પણ હરકત નથી. **શિલ્પદીપક** ૦ ૩૯૮)

આયના આંકથી વ્યયનો આંક અધિક હોય તો **રાક્ષસવ્યય**, સમાન હોય તો **પિશાચવ્યય**, અને ઓછો હોય તો **યક્ષવ્યય** કહેવાય છે. આ ત્રણમાં યક્ષ વ્યય શ્રેષ્ઠ છે. ઉદાહરણ—અશ્વિની નક્ષત્રથી શાંત વિગેરે વ્યય ગણતાં ઉત્તરાફાલ્ગુની

---

૧ નક્ષત્ર પરથી રાશિ કાઢવી હોય તો ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૨×૪=૪૮÷૯=૫-૩/૯ ભુક્ત રાશિ ૫ સિંહ, અને કન્યાનો ત્રીજો નવાંશ, એટલે ઉત્તરાફાલ્ગુનીનો ચોથો પાદ આવે છે એમ બીજા કન્યા નવાંશે નક્ષત્રનો ત્રિજો પાદ આવે છે. ભોગ્ય (ભોગવાતા) નવાંશની ગણના કરવા માટે ઉપર ૧ આંક ઓછો કરેલ છે.

નક્ષત્રમાં ચોથિ પ્રધાન વ્યય આવે છે, તે યક્ષનો વ્યય છે. જે વ્યયથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૮ અંશ—ક્ષેત્રફળનો આક, ઘરના નામના અક્ષરોનો આંક, અને વ્યયનો આક, એ ત્રણેનો સરવાળો કરી ત્રણથી ભાગ દેવો. તેમા શેષમા ૧, ૨ અને ૦ રહેવાથી અનુક્રમે ઈંદ્રિ યમ અને રાજાના અંશો આવે છે. આ ત્રણ અંશોમા યમ અંશ અધમ છે, રાજાંશ મધ્યમ છે. અને ઈંદ્રાંશ ઉત્તમ છે.

શિલ્પદીપકમા કહ્યું છે કે—પ્રાસાદ, પ્રતિમા, પીઠ, વેદી, કુંડ, ધ્વજ, સુખસ્થાન, નાટકશાળા, ઉત્સવભૂમિ વિગેરેમાં ઈંદ્રાંશ શ્રેષ્ઠ છે વ્યંતરના મંદિર, શ્રદ્ધભુવન, માત્રિકા પ્રાસાદ, વ્યાપાર સ્થાન, ક્ષેત્રપાળનું મંદિર, કમાઈનું ઘર, ખાટકીનું ઘર, આયુધશાળા, વિગેરેમાં યમાંશ દેવો સારો છે. અને સિંહાસન, શય્યા, ઘોડાર, હાથીશાળા, રાજ્ય સામગ્રીનું સ્થાન, કચેરી, નગર વિગેરેમાં નૃપાંશ દેવો શ્રેષ્ઠ છે. જેમકે—ક્ષેત્રફળનો આંક ૨૨૪૭૯, ધ્રુવ ઘરના નામના અક્ષરોનો આંક ૨, અને પ્રધાન વ્યયનો આક ૪ છે, તે ત્રણેનો સરવાળો કરતાં ૨૨૪૮૫ થાય છે, જેને ત્રણથી ભાગતાં શેષ૦ રહે છે. તો આ ઘરને નૃપાંશ થયો તે શુભ છે

આ પ્રમાણે—નવા ઘરમાં, પ્રાસાદમાં, ગર્ભગૃહમા, રંગમંડપમાં, ગભારાની બારી-બારણામાં, ચોતરામાં, અને ગામ વિગેરેમાં નીચેની [1]ભૂમિમાં આય વ્યય વિગેરે તપાસવા; પણ મૂળ સ્થાન સાથે જોડાયેલ ખંડ, ઓસરી પરશાળ વિગેરેમાં આય વિગેરેની જરૂર નથી. આ રીતે ગુણ-દોષ તપાસી, સમાન વ્યયવાળું, અધિક વ્યયવાળું, યમના અંશવાળું, વિરૂદ્ધ રાશિવાળું, વિરૂદ્ધ તારાવાળું, અને ઘરધણીના નામના અક્ષર જેટલા અક્ષરવાળું નવુ ઘર ત્યજવુ. એમ શ્રી હેમહંસ ગણી કહે છે.

[1] નીચેની ભૂમિમાં અને ઉપરના માળમાં ઉંચાઈ લંબાઇ અને પહોળાઈમાં તફાવત હોય છે, માટે માળવાળા ઘરમાં પણ નીચેની ભૂમિમાં જ આયવ્યય વિગેરે જોવાં. પહેલી ભૂમિ કરતાં માળની ભૂમિની ઉંચાઈ બારમે ભાગે ન્યૂન (ઓછી) હોય છે.

અર્થ—" ઘરના પ્રારંભને વિષે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલા માગશર, પોષ, વૈશાખ, ફાગણ અને શ્રાવણ માસ પ્રશસ્ત છે ॥ ૧ ॥"

દરેક માસમા ગૃહારંભ કરવાના ફળ માટે નારચંદ્ર ટિપ્પણમાં કહ્યું છે કે—

(मंदाक्रान्ता)

" शोको धान्यं मृति-पशुहती द्रव्यवृद्धिर्विनाशौ,
युद्धं भृत्यक्षिति स्थ धनं श्रीश्च वह्निभयं च ।
लक्ष्मीप्राप्तिः भवति भवनारम्भकर्तुः क्रमेण,
चैत्राद्ये मुनिरिति फलं वास्तुशास्त्रोपदिष्टम् ॥ १ ॥"

અર્થ—" ચૈત્રાદિ માસમાં ભવનનો પ્રારંભ કરનારને અનુક્રમે—શોક, ધાન્ય, મૃત્યુ, પશુનાશ, દ્રવ્યની વૃદ્ધિ, વિનાશ, યુદ્ધ, નોકરની હાનિ, ધન, શ્રી, અગ્નિભય, અને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિનું ફળ મળે છે, એ પ્રમાણે વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલ ફળ મુનિ જણાવે છે.

વળી ઉત્તરાભિમુખ તથા દક્ષિણાભિમુખ ઘરના પ્રારંભમાં મેષ વૃષ તુલા અને વૃશ્ચિક, તથા પૂર્વાભિમુખ અને પશ્ચિમાભિમુખ ઘર માટે કર્ક સિંહ મકર અને કુંભ સંક્રાંતિ શુભ છે, બાકીની સંક્રાંતિ ચારે દિશાના ઘરમાં અશુભ છે કેટલાએક તો મેષાદિ ધનાદિ અને સિંહાદિ રાશિમાં અનુક્રમે પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાના મુખવાળા ઘરનો નિષેધ કરે છે.

તિથિઓ ૧-૨-૩-૫-૭-૧૦-૧૧-૧૩ અને ૧૫ શુભ છે. શિલ્પ ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે–પૂર્વમુખી દ્વારવાળું ઘર પુનમથી વદ આઠમ સુધી, ઉત્તરમુખી ઘર વદી ૯ થી ૧૪ સુધી, પશ્ચિમ મુખી ઘર અમાસથી શુદિ ૮ સુધી, અને દક્ષિણાભિમુખી ઘર શુદિ ૯ થી ૧૪ સુધી કરવું નહિ. પણ ચતુર્મુખી દ્વારવાળા ઘરમાં આ તથા બીજા દિગ્દોષો હોતા–

નથી. રવિ સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવાર શુભ છે. શુભ યોગ શુભ હોય તો મંગળ લેવાનું શિલ્પગ્રન્થો જણાવે છે, તેમજ શનિવારે ઘર પ્રારંભ વિગેરે સ્થિર કાર્ય કરવાનું શ્રીહેમહંસ ગણિ ફરમાવે છે

"कर्तुः स्थितिर्नो विधुवास्तुनोर्मे, पुरः स्थिते पृष्ठगते खनिष्यात्।

"અર્થ—ચંદ્ર નક્ષત્ર અને ઘર નક્ષત્ર સન્મુખ હોય તો ઘરધણી તેમાં વસી શકતો નથી, અને પાછળ હોય તો તે ઘરમાં ખાતર પડે છે. માટે આ રીતે તેમાં ખાત કરવુ નહિ "આઃનિયમ માત્ર ગૃહસ્થના ઘર માટે છે.

ચંદ્રબળ તથા તારાબળ વિગેરે પણ તપાસવુ.

વાસ્તુશાસ્ત્ર ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે-પાશ અને કાળ અધો અને ઉર્ધ્વ દિશામાં હોય ત્યારે વાસ્તુ અને ધ્વજારોપણના કાર્ય કરવાં નહિ. અર્થાત-પૂર્ણાતિથિમાં ખાત અને ધ્વજારોપણનો નિષેધ છે. બૃહદ્ જ્યોતિષ સારમાં વૃષચક્રથી જણાવે છે કે સૂર્ય નક્ષત્રથી ઇષ્ટ નક્ષત્ર સુધી ગણવુ. જો ઇષ્ટ નક્ષત્ર પહેલા ૩ માં હોય તો લક્ષ્મી, અને ત્યાર પછીના અનુક્રમે ૪ માં ઉજડ, ૪ માં સ્થિરતા ૪ માં લક્ષ્મી ૪ માં દરિદ્રતા ૪ માં ધન ૨ મા રોગ, અને ૩ માં મૃત્યુ થાય છે. આ વૃષચક્રના શુભ દિવસે ઘરનો પ્રારંભ કરવો

ઘરના પ્રારંભમાં શુભ ગ્રહવાળા અને શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ વાળાસ્થિર અથવા દ્વિસ્વભાવ રાશિમાં લગ્ન અને ચંદ્ર હોય, તથા દશમા સ્થાનમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય તો ઠીક છે. ગુરૂ કેન્દ્રમાં હોય, લગ્નમાં સ્વગૃહી ચંદ્ર હોય, જન્મેશ રાશીશ સૂર્ય ચંદ્ર ગુરૂ તથા શુક્ર ઉચ્ચના હોય, સ્વગૃહી હોય, અસ્તના ન હોય, નીચના ન હોય, બળવાન્ હોય, અથવા દરેક ગ્રહો સ્વગૃહી મિત્રગૃહી કે ઉચ્ચ સ્થાનના હોય તો શુભ છે. સૌમ્ય ગ્રહો કેન્દ્ર કે ત્રિકોણમાં હોય, અને ક્રૂરગ્રહો ત્રીજે છઠ્ઠે તથા આઠમે સ્થાને હોય તો તે ગૃહ પ્રારંભ માટે શુભ છે તથા

પ્રવેશમાં કહેવાશે તેવી ગ્રહગ્રહસ્થા હોય તો શ્રેષ્ઠ છે. ખાનમાં રવિ અને મંગળ સિવાયના ગ્રહોના નવાંશો શ્રેષ્ઠ છે. લગ્ન અને ગ્રહના બળથી ઘરનું આયુષ્ય પણ શોધી શકાય છે.

ભૂમિ પરીક્ષામાં જમીનને ખોદતાં હાડકું વિગેરે નીકળે છે તે [1]શલ્ય કહેવાય છે, તે શલ્યની શુદ્ધિ કરીને ઘર કરવું. તે માટે કહ્યું છે કે—

"अधः पुरुष मात्रात्तु, न शल्यं दोषदं गृहे।
तत्नान्तिकं स्थितं शल्यं प्रासादे दोषदं नृणाम्॥ १॥ ३०॥"

અર્થ—"ઘરમાં પુરૂષ પ્રમાણ ભૂમિ સુધીના ભાગનું શલ્ય દુષ્ટ છે, પરંતુ પ્રાસાદ–મંદિરમાં તો, જળ આવે ત્યાં સુધીના નીચેના ભાગમાં રહેલું શલ્ય મનુષ્યને દુઃખ આપ-

[1] રાફડો, પોલાણ, ફાટ, હાડકું, ખોપરી, વાળ, રાખ વિગેરે શલ્ય કહેવાય છે. તે નીકળે તો નુકશાન કારક છે (શ્રાદ્ધવિધિ) હીન ભૂમિવાળું, ત્રીજા–ચોથા પહોરમાં વૃક્ષ કે ધ્વજાની છાયાવાળું, જિન-મંદિરની પાછળ રહેલું, જિનમંદિરની બાધા કે દ્રષ્ટિવાળું, ગામના સ્થાન ખુણામાં રહેલું, અન્યાયથી કરેલું, હલકા કાષ્ટવાળું, વિરૂદ્ધ થાંભલાવાળું, મંદિર કુવો વિગેરેના પત્થર કે કાષ્ટથી બનાવેલું, પોતાની મેળે ઉઘડતા બારવાળું, યુદ્ધચિત્ર દેવચિત્ર અને રૂષિના ચિત્રવાળું, દૂધ ઝરતા વૃક્ષવાળું, પ્રમાણ વગરનું ઝાડ, ધાણી, રેંટીયો, બીજા ઘરનો ખુણો, માર્ગ, ખીલો, કોસ, થાંભલો, અને કુવો વિગેરેની સામેના બારવાળું; કારીગરો સાથે કપટ રમી કરાવેલું અને બહુ બારણાવાળું ઘર હાનિકારક છે.

સુભૂમિવાળું, ન્યાય દ્રવ્યથી કરેલું, ઉત્તમ પત્થર અને ઉત્તમ કાષ્ટ-વાળું, જયણાથી ઈંટ ચુનો તૈયાર લઈ તેનાથી કરેલું, પ્રાકાર, રાજમાર્ગ કે ઘરના બે ખુણાની સામે રહેલ બારણાવાળું, કારીગરને સંતુષ્ટ રાખી કરાવેલું; કલશ, વૃક્ષ, વેલા, ફળ, ફુલ, સરસ્વતી, લક્ષ્મી, નિધાન, વર્ધ-માન આઠ મંગળ તથા ચૌદ સ્વપ્નના ચિત્રવાળું; સ્નાત્ર મહોત્સવ, સંઘ ભોજન, સુમુહૂર્ત, અને શુભ શકુનમા પ્રવેશ કરાયેલું ઘર શુભ છે.

ધર્મસ્થાનમાં કૂવા વાવ અને રાજમંદિર વિગેરેના કાષ્ટ વાપરવામાં દોષ નથી. ઘરની જમણી બાજુ અગ્નિ, પાણી, વાયુ દીવા, અને આયનું સ્થાન બનાવવું; તથા ડાબી બાજુ ભોજન, ધાન્ય, દ્રવ્ય, વાહન અને દેવભૂમિ બનાવવાં." (आरंभ सिद्धि, जैन तत्त्वादर्श) ઘરની ઈશાન પૂર્વ પશ્ચિમ કે ઉત્તરમાં કૂવો કરે તે શ્રેષ્ટ છે. शिल्प० ६–७

નાર છે. અર્થાત્-ઘરમાં પુરૂષ પ્રમાણ અને મંદિરમાં પાણી આવે ત્યાં સુધી પાયો ખોદી શલ્યની શુદ્ધિ કરવી ॥ ૧ ॥"

ગૃહ આરંભના સ્થાન માટે **ઉદયપ્રભસૂરિ** કહે છે કે-ભાદરવો આસો તથા કાર્તિક માસ હોય તો ઉત્તર દિશામાં માગશર પોષ તથા મહા માસ હોય તો પૂર્વ દિશામાં, ફાગણ ચૈત્ર તથા વૈશાખ માસ હોય તો દક્ષિણમાં, અને જેઠ અસાડ કે શ્રાવણ માસ હોય તો પશ્ચિમ દિશામાં ખાત કરવું.

એક હસ્ત લિખિત **બંગાળી પ્રત**માં પણ આજ પ્રમાણે ખાતની દિશા કહેલ છે. (ભારતવર્ષ પ. ૧૨)

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-વૃષ (વૈશાખ) આદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં અનુક્રમે વાયવ્ય નૈરૃત્ય અગ્નિ અને ઇશાન ખુણામાં ખાત તથા શિલા સ્થાપન કરવુ. **શીલ્પ** દીપકમાં કહ્યું છે કે-મિથુનાદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાન્તિમાં અનુક્રમે અગ્નિ નૈઋત્ય વાયવ્ય અને ઇશાનખુણામાં ખાત કરવું, પણ તેજ મકાનને પૂર્વ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં ખાત, શિલાસ્થાપન કે બારણું વિગેરે કાંઇ પણ કરવું નહિં; કેમકે-ખાત કુક્ષિમાં કરાય છે, જ્યારે ઉત્તર દિશામાં મુખ હોય છે, માટે તે દિશાનો ત્યાગ કરવો. (शिल्प० ११ ४२)

આ પ્રમાણે અન્ય ગ્રન્થોમાં વાસ્તુ વિચાર જણાવેલ છે, પરંતુ ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ આવી રીતે સમસ્ત દિનશુદ્ધિ જણાવતા નથી. એટલેકે-આરંભમાં માસ તિથિવાર વિગેરેની સામાન્ય દિનશુદ્ધિ તપાસવી, અને નક્ષત્રશુદ્ધિ દરેકમાં જુદી જુદી તપાસવી. આ ઉદ્દેશથી માત્ર ગૃહારંભના શુભ નક્ષત્રોજ જણાવે છે. તેઓ કહે છે કે-ચૈત્યનો પ્રારંભ કરતાં સૂત્રપાતમાં (ખીંટી સ્થાપી દોરી બાંધવામાં) રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા એ ધ્રુવ નક્ષત્રો, મૃગશર, ચિત્રા અનુરાધા અને રેવતી, એ મૃદુ નક્ષત્રોઃ તથા હસ્ત, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, શતભીષા, અને સ્વાતિ નક્ષત્ર શુભ છે. વળી શિલા સ્થાપવામાં ઉત્તરા ફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, રેવતી, રોહિણી, હસ્ત, મૃગશર, અને શ્રવણ નક્ષત્રો શ્રેષ્ઠ છે.

આ બન્ને કાર્યમાં દુષ્ટ ચર અને ક્રૂર નક્ષત્રોનો ત્યાગ કરવો. એક સ્થાને નોંધ છે કે ગૃહ પ્રારંભમાં ધનિષ્ઠા પંચક (મકર કે કુંભનો ચંદ્ર હોય ત્યારે ઉત્તરાષાઢા વિગેરે પાંચ નક્ષત્ર) નો ત્યાગ કરવો (હસ્તલિખિત બંગાળી પ્રત B ૫/૧૨) કૃત્તિકા નક્ષત્ર તો અવશ્ય ત્યજવું. શિલ્પ ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે–

" अग्निनक्षत्रगे सूर्ये, चन्द्रे वा संस्थिते यदि ।
निर्मितं मंदिरं नूनं, अग्निना दह्यतेऽचिरात् ॥ १ ॥"

અર્થ—" અગ્નિ નક્ષત્રમાં સૂર્ય કે ચંદ્ર હોય તો તે વખતે કરેલું મંદિર અગ્નિવડે અવશ્ય તુરત બળી જાય છે. ॥ ૧ ॥ " ખાતમાં સુતિ પૃથ્વીનો યોગ હોય તો શ્રેષ્ઠ છે.

નવા ઘરના બારણાની સ્થાપના માટે નીચે મુજબ તપાસવું—

"ध्वजादिकाः सर्वदिशि ध्वजे मुखं, कार्यं हरौ पूर्वयमोत्तरे तथा ।
प्राच्यां वृषे प्राग्यमयोर्गजेऽथवा, पश्चादुदक्पूर्वयमे द्विजादित ॥१॥"

અર્થ—" ધ્વજ વિગેરે આઠ આયો લાવવા. પછી ધ્વજાય હોય તો સર્વ દિશામાં, સિંહાય હોય તો પૂર્વ દક્ષિણ તથા ઉત્તરમા, વૃષાય હોય તો પૂર્વ દિશામા, અને ગજાય હોય ત્યારે પૂર્વ તથા દક્ષિણ દિશામાં બારણું મૂકવું, અથવા બ્રાહ્મણ વિગેરે ચાર જાતિના ઘરમાં અનુક્રમે–પશ્ચિમ ઉત્તર પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાવાળાં બારણાં મૂકવાં [शि० ६ / ३]

અગ્નિ નૈર્ઋત્ય વાયવ્ય અને ઈશાનમાં ખાત કર્યું હોય તે અનુક્રમે[1]-પશ્ચિમ ઉત્તર પૂર્વ અને દક્ષિણમાં બારણું મૂકવું નહિં. તથા દ્વારચક્ર નીચે મુજબ તપાસવું—સૂર્ય નક્ષત્રથી અભિજિત્ નક્ષત્રની ગણનાથી ચંદ્રનક્ષત્ર સુધી ગણવું, અને ચાર ચાર નક્ષત્રનું ફળ તપાસવું. તે ચાર ચાર નક્ષત્રનું ફળ અનુક્રમે–લક્ષ્મી, નેષ્ટ, નેષ્ટ, સુખ, સુખ, મૃત્યુ અને કલહ છે [शि० ६ १६] આ પ્રમાણે દ્વારચક્ર તપાસી શુભ નક્ષત્ર અને શુભ દિવસે બારણું મૂકવું.

હવે પ્રવેશનાં નક્ષત્રો કહે છે–

सतभिसपुस्सधणिट्ठा,
मिगसिरधुवमिउअपर्हि सुहवारे।
ससिगुरुसिए उइए,
गिहे पवेसिज्ज पडिमाओ ॥ ८८ ॥

અર્થ—શતભિષા, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, મૃગશર, ધ્રુવ, અને મૃદુ નક્ષત્રમાં શુભવારે; અને ચંદ્ર ગુરૂ તથા શુક્રનો ઉદય હોય ત્યારે પ્રતિમાનો ઘરમાં પ્રવેશ કરાવવો. ॥ ૮૮ ॥

વિવેચન—સૂરિ મહારાજ જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરવાની દિનશુદ્ધિ દેખાડે છે. પણ નવું ગામ, નવું ઘર, સુધારેલ ઘર, રાજમહેલ, જિનમંદિર, વિગેરે દરેકમાં પ્રવેશ કરવા માટે એક સરખી દિનશુદ્ધિ જોવાય છે; જે નીચે મુજબ છે—

નવા ગામમાં તો અનુકૂળ રાશિ તથા કાંકણી વિગેરે તપાસી શુભ દિવસમા પ્રવેશ કરવો. તે માટે કહ્યું છે કે—પોતાની જન્મરાશિથી ગામની રાશિ પહેલી ત્રીજી છઠ્ઠી કે સાતમી હોય તો પોતાનું દ્રવ્ય નાશ પામે છે, અને પગલે પગલે પીડા થાય છે. ચોથી આઠમી કે બારમી રાશિ હોય તો

---

१ मध्ये न स्थापयेद् द्वार, गर्भे नैव परित्यजेत् ।
किञ्चिन्मात्रे च ईशान, द्वारं स्थापयेद् ध्रुवम् ॥ शि० ४ । २ ।
कुक्षिद्वार न कर्तव्यं, पृष्ठद्वार विवर्जयेत् ।
पृष्ठे चैव भवेद्रोगी, कुलक्षयं विनिर्दिशेत् ॥

ઝાડ, ધાણી, દેરીયો, ઘરનો ખુણો, શેરીમાર્ગ, ખીલો, ચીચોડો, થાંભલો અને કૂવો સામે આવે કે વચમાં રહે તેમ બારણું મૂકવું નહિં. પણ તે વસ્તુ ઉંચાઈથી બમણીજમીનપછીની જમીનમાં દૂર હોય, ભીંતનું આંતરું હોય, સામે કિલ્લો કે રાજમાર્ગ હોય, અથવા સામે બે ખુણાની મધ્ય થતી હોય તો બારણું મૂકવામાં હરકત નથી [शिल्पदीपक २ । ११]

દ્રવ્ય જ્યાં પેદા થાય ત્યાંજ ખર્ચાય છે—નાશ પામે છે. બીજી નવમી દસમી કે અગીયારમી હોય તો ઇષ્ટ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે [આ૦ ૬ / ૨૩ ટીકા]

શિલ્પગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—ગામ અને પોતાના બન્ને વર્ગને પાસે પાસે સ્થાપવા. પહેલાને બમણા કરી બીજા ઉમેરવા, અને આઠથી ભાગ દેવો. શેષ વધે તેટલી કાંકણી પહેલા વર્ગવાળો માગે છે. ઉત્ક્રમે સ્થાપી બીજા વર્ગ માટે પણ આજ રીતે તપાસવું. જેમકે—વિશ્વનગરમાં ધનંજય રહેવા ધારે છે. તો ગામનો વર્ગ સાતમો અને મનુષ્યનો વર્ગ પાંચમો છે. સાતને બમણા કરી પાંચ ઉમેરી આઠે ભાગતાં ત્રણ વધે છે. આ રીતે ગામ ધનંજય પાસે ૩ કાંકણી માગે છે. વળી પાંચને બમણા કરી સાત ઉમેરી આઠે ભાગતાં શેષમાં ૧ રહે છે, જેથી મનુષ્ય ગામ પાસે એક કાંકણી માગે છે. આ રીતે ગામ ધનજય પાસે માગે છે એમ સમજી શકાય છે. બીજી રીતે ૫-૭÷૮=૭ ૧/૮=૦॥, ૭-૫÷૮=૬ ૧/૮=૧॥, આ રીતે પ્રથમ અક્ષરવાળો દેવાદાર મનાય છે; એટલે—પુરૂષ ૧ વસાનો દેવાદાર છે. આ રીતે તપાસીને પ્રવેશની શુદ્ધિ લેવી.

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—પ્રવેશ માટે ઉત્તરાયણ, મહા, ફાગણ, વૈશાખ, અને જેઠ મહિના શ્રેષ્ઠ છે; કાર્તિક તથા માગશર મધ્યમ છે. એક બિંબ પ્રવેશવિધિમાં કહ્યું છે કે—મહા માસમાં ગૃહ ચૈત્યમાં બિંબપ્રવેશ કરાવે તો તે અગ્નિનો ભય કરાવે છે, એટલે તે અશુભ છે; પણ શ્રાવણમાં બિંબપ્રવેશ રૂડો જાણવો.

તિથિઓમાં—૧-૨-૩-૭-૧૧ શુભ છે. પ્રયાણથી નવમી તિથિ, વૃદ્ધિ તિથિ, હાનિતિથિ, રિક્તાતિથિ, દગ્ધા તિથિ, ક્રૂરતિથિ, આઠમ અને અમાસ વર્જ્ય છે. છઠ્ઠ અને બારશ ધ્રુવ કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ છે, પણ નોમનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ. વારમાં—સોમ ગુરૂ અને શુક્ર શુભ છે, બુધ અને શનિ મધ્યમ છે, રવિ અને મંગળવાર અશુભ છે, કેમકે તેમાં

પ્રવેશ કરવાથી રોગ અને પ્રકોપ થાય છે, જો કે શનિવાર ક્રૂર છે, પણ ઘરના કાર્યમાં તે શુભ છે. પ્રયાણના વારથી નવમોવાર પણ ત્યાજ્ય કહેલો છે.

નક્ષત્ર માટે ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજા પોતે કહે છે કે–જિન પ્રતિમાના પ્રવેશનાં શુભ નક્ષત્રો–રોહિણી, મૃગશર,[1] પુષ્ય. ઉત્તરાફાલ્ગુની, ચિત્રા (સ્વાતિ), અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ઠા, શતભિષા, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રેવતી છે. ઉદયપ્રભસૂરિ તો આ દરેક નક્ષત્રોને તથા સ્વાતિને પ્રવેશ નક્ષત્ર તરીકે ઓળખાવે છે અન્યસ્થાને પ્રવેશ નક્ષત્રમાં ચિત્રા સ્વાતિ અને શતભિષાનો સ્વીકાર કર્યો નથી. તે માટે કહ્યું છે કે—

" ऋते चित्रां ध्रुवे मैत्रे, धनिष्ठापुष्ययोः शुभः ।
प्रवेशः सितेन्दुगुरौ, स्वस्य जिनबिम्बस्यच ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ચિત્રા વર્જીને ધ્રુવ, મૈત્ર (મૃદુ) ધનિષ્ઠા અને પુષ્ય નક્ષત્રમાં; તથા શુક્ર સોમ અને ગુરુવારે પોતાનો તથા જિનબિંબનો પ્રવેશ કરાવવો તે શુભ છે ॥ ૧ ॥ " બિંબપ્રવેશ નક્ષત્રોમાં ઘરમાં પણ પ્રવેશ કરી શકાય છે. દૈવજ્ઞવલ્લભકારે દારૂણ, ઉગ્ર, મિશ્ર, ચર અને ક્ષિપ્ર નક્ષત્રમાં રાજાને પ્રવેશનો નિષેધ કરેલ છે. તે માટે કહેલ છે કે—

" विशाखासु राज्ञी च तीक्ष्णेषु पुत्रः,
प्रणाशं प्रयात्युग्रभेषु क्षितीशः ।
गृहं दह्यते वह्निना वह्नि धिष्ण्ये,
चरैः क्षिप्रधिष्ण्यैश्च भूयोऽपि यात्रा ॥ १ ॥ "

અર્થ—" વિશાખામાં ગૃહ પ્રવેશ કરવાથી રાણીનો

---

૧ મૂળપાઠમાં મૃદુ નક્ષત્રથી મૃગશરનું ગ્રહણ થાય છે, છતાં બીજીવાર મૃગશર નક્ષત્ર લખ્યું છે તે કેમ લખાયું છે તે સમજી શકાતું નથી. કદાચ પ્રવેશ કાર્યમાં મૃગશરની વિશિષ્ટતા દેખાડવી હોય, અથવા સ્વાતિને સ્થાને લેખનદોષથી મૃગશર લખાઇ ગયું હોય એમ માત્ર ભાસે છે.

નાશ થાય, તીક્ષ્ણમાં પુત્રનો નાશ થાય, ઉગ્રમાં રાજા મૃત્યુ પામે, કૃત્તિકામાં પ્રવેશ કરવાથી અગ્નિ વડે ઘર બળે; અને ચર તથા ક્ષિપ્ર નક્ષત્રમાં ફરીવાર યાત્રા કરવી પડે છે ॥૧॥"

લલ્લ કહે છે કે—જે નક્ષત્રમાં કોઈ ગ્રહ ન હોય તે નક્ષત્ર પ્રવેશમાં વખાણવા લાયક છે, પણ રવિ મંગળ અને શનિ ગ્રહવાળું નક્ષત્ર તો સર્વથા વર્જ્ય છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—

" विधाय वामतः सूर्यं, पूर्णकुम्भपुरस्सरः ।
गृहं यद्दिङ्मुखं तद्दिग्–द्वारधिष्ण्ये विशेषतः ॥ १ ॥ "

અર્થ—સૂર્યને ડાબો રાખીને પૂર્ણ કુંભ સહિત જે દિશાના મુખવાળું ઘર હોય તે દિશાના દ્વારવાળા નક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરવો તે વિશેષ શુભ છે ॥૧॥" મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં કહ્યું છે કે—નિર્ગમનથી નવમા નક્ષત્રમાં, નવમા માસમાં, નવમા વર્ષમાં, અને કુંભ ચક્રના વર્જ્ય નક્ષત્રોમાં પ્રવેશ કરવો નહિં. ભાસ્કર કહે છે કે—નવી વહુને રાત્રે અને વિવાહના નક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો. રત્નમાળામાં કહ્યું છે કે—સ્ત્રીને સૂતિકા ઘરમાં અભિજિત્ અને શ્રવણની વચ્ચે પ્રવેશ કરાવવો. લલ્લ કહે છે કે—

" स्वनक्षत्रे स्वलग्ने वा, स्वमुहूर्ते स्वके तिथौ ।
गृहप्रवेशमाङ्गल्यं, सर्वमेतत्तु कारयेत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" પોતાના જન્મ નક્ષત્રમાં, પોતાના લગ્નમાં પોતાના મુહૂર્તમાં અને પોતાની તિથિમાં ગૃહ પ્રવેશ તથા સર્વ માંગલિક કાર્ય કરાવવાં ॥ ૧ ॥"

પ્રવેશમાં ચોથનુ ઘર, ગંડાંત, અસ્થિર, મૃત્યુ, પંચક, એકાર્ગલ અને વિષ્કંભ વિગેરે વિરૂદ્ધ યોગો, તથા વિવાહોક્ત (૨૧) દોષોનો ત્યાગ કરવો. વળી મંગળવાર સાથે અશ્વિની નક્ષત્રનો સિદ્ધિયોગ થાય છે, તેનો પણ ત્યાગ કરવો. અને કુમાર વિગેરે શુભ યોગોને ગ્રહણ કરવા. અનુકૂળ ચંદ્ર અને

તારા લેવા. જન્મ આધાન ચોથી છઠ્ઠી અને નવમી તારા પ્રવેશમાં અત્યંત શુભ છે ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ કહે છે કે-પ્રવેશમાં ગુરૂ તથા શુક્રનો ઉદય હોવો જોઇએ. આ ઉપરથી તેની બાળ અને વૃદ્ધદશાના દિવસોની શુદ્ધિ પણ વિચારવી, પરંતુ જૂનું કે બળેલુ ઘર નવું કર્યું હોય, અને તેમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો અસ્ત વિગેરેનો વિચાર કરવો નહિં, એમ **શિલ્પદીપક**માં કહ્યું છે. ચંદ્રાસ્તનો કાળ પણ વર્જ્ય છે.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—પ્રવેશમાં જન્મ લગ્ન, જન્મ રાશિનું લગ્ન, જન્મ લગ્નથી ઉપચય (૩-૬-૧૦-૧૧) સ્થાનનું લગ્ન, જન્મ રાશિથી ઉપચય સ્થાનનું લગ્ન અને સ્થિર લગ્ન શુભ છે. તે દરેકના નવાંશો પણ શુભ છે. વૃષ અને કુંભ લગ્ન વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે, અને અતિઆવશ્યક કાર્ય હોય તો દ્વિભાવ લગ્ન તથા દ્વિસ્વભાવ લગ્નના નવાંશો પણ શુભ છે પરંતુ પ્રવેશમાં ચર લગ્નનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. લલ્લ કહે છે કે-ચર લગ્નમાં કે નવાંશમાં પ્રવેશ કરવાથી અનુક્રમે ફરી પ્રવાસ મૃત્યુ, રોગ, અને ધનનો નાશ થાય છે. પ્રવેશની ગ્રહસ્થાપના માટે **જ્યોતિષસાર**માં કહ્યું છે કે—

" किंदट्ठमंतिकूरा, असुहा तिइगारहा सुहा सव्वे ।
कूरा बीआ असुहा, सेससमा गिहपवेसे अ ॥ १ ॥"

અર્થ—" ગૃહ પ્રવેશ કરવામાં કેન્દ્ર, આઠમું અને અંત્ય સ્થાને રહેલ ક્રૂર ગ્રહો અશુભ છે, ત્રીજે અને અગીયારમે સ્થાને રહેલા સર્વ ગ્રહો શુભ છે, બીજે ભુવને રહેલ ક્રૂર ગ્રહો અશુભ છે, અને બાકીના ભુવનમાં રહેલા સર્વ ગ્રહો મધ્યમ છે. ॥ ૧ ॥ "

ગ્રહો	અતિ ઉત્તમ	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
સૌમ્ય	૩-૧૧	કેન્દ્ર, ત્રિકોણ	૫-૯	•
ક્રૂર	૩-૧૧	૬	૨-૬-૮-૧૨	૧-૨-૪-૭-૮-૧૦-૧૨

પ્રવેશ કરનારને જોગણી ડાબી હોય, રાહુ જમણો કે

પાછળ હોય, શિવ જમણો કે પાછળ હોય, રવિ ડાબો કે પાછળ હોય, કાળ જમણો હોય, અને વત્સ જમણો કે ડાબો હોય તો તે અત્યંત હિતકારક છે. ચંદ્ર પછવાડે હોય તો અશુભ છે, પણ ગૃહસ્થના ઘરમાં સન્મુખનો ચંદ્ર પણ અશુભ છે. અહીં ચંદ્ર અને વાસ્તુ ચંદ્ર એમ બંનેનો સ્વીકાર થાય છે. **ત્રિવિક્રમ** કહે છે કે—યાત્રા કે પ્રવેશમાં શુક્ર અને બુધ સન્મુખ કે જમણા રહ્યા હોય તો અશુભ છે. સ્વાભાવિક પોતાના ગામમાં કે પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કરવો હોય કે નવી વહુને તેડી લાવવી હોય તો સન્મુખ શુક્ર અશુભ નથી.

સન્મુખ વત્સનો ત્યાગ કરવો, અને તેમ ન બની શકે એમ હોય તો પૂર્વોક્ત વત્સ દિશાના સાત ભાગ પૈકીના ચોથા ભાગના વત્સનો તો ત્યાગજ કરવો. **શિલ્પદીપક**માં કહ્યું છે કે—ચાર મુખવાળા ઘર માટે આ વિચાર કરવોજ નહિં આ રીતે દિક્શૂળ વિગેરેની પણ યથાનુકૂળ શુદ્ધિ તપાસવી.

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—એક દિવસે એક નગરમાંથી નીકળી અન્ય દિવસે અન્ય નગરમાં જવું હોય તો વિચાર કરીને આ સર્વ બાબતમાં તપાસ કરવી. પરંતુ રાજા એક દિવસે એક નગરમાંથી નીકળી તેજ દિવસે બીજા નગરમાં પ્રવેશ કરે તો નક્ષત્રશૂળ વારશૂળ પ્રતિશુક્ર યોગિની અસ્ત વિગેરે તપાસવાં નહિં. અને નિકળવાનું મુહૂર્ત પણ લેવું નહીં; માત્ર યથાશક્ય પંચાંગશુદ્ધિથી પ્રવેશનું મુહૂર્ત લેઇ પ્રવેશ કરવો.

ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—દિવસના પૂર્વભાગે એટલે ચડતા પહોરમાં પ્રવેશ કરવો અને **નારચંદ્ર ટીપ્પણ**માં કહ્યું છે કે—શરીરની છાયાનું માપ લઇ છાયા લગ્નમાં પ્રવેશ કરવો જેમાં બીજી શુદ્ધિની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તે આ પ્રમાણે

" न लग्नं न ग्रहबलं, न चन्द्रो तारकाबलम् ।
विषमास्तु शुभाः पादाः, समाः पादा न तु शुभाः ॥१॥

અર્થ—" લગ્ન, ગ્રહબળ, ચંદ્ર કે તારાબળ તપાસવાં

નહિ, પણ એટલી જગ્યા શુભ છે, અને એટલી જગ્યા અશુભ છે. ॥ ૧ ॥"

વિશેષ ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—રાજિમાર્ગ, શંકાશમાર્ગ પ્રતિકાદિક, હીનબાહુ, ઉન્નત અને પૂર્ણબાહુ વિગેરે પ્રવેશના ભેદો તજાગી કુંભચક્રના નક્ષત્રમાં પૂર્ણકુંભ સહિત ઘરમાં પ્રવેશ કરવો. કુંભચક્રના નક્ષત્રો આ પ્રમાણે છે—(મુ૦ ચિ૦ ૧૩।૬)-સૂર્ય નક્ષત્રથી પ્રવેશ દિવસના ચંદ્ર નક્ષત્ર સુધી ગણવું: જો પ્રવેશ નક્ષત્ર પહેલું હોય તો અગ્નિદાહ થાય છે. ૨-૩-૪ અને ૫ મું હોય તો શૂન્ય ઘર થાય છે, ૬-૭-૮ અને ૯ મું હોય તો લાભ થાય છે, ૧૦-૧૧-૧૨ અને ૧૩ મું હોય તો ધનલાભ થાય છે, ૧૪-૧૫-૧૬ અને ૧૭ મું હોય તો કલહ થાય છે, ૧૮-૧૯-૨૦ અને ૨૧ મું હોય તો ઘરના ગર્ભનો વિનાશ થાય છે, તથા ૨૨-૨૩-૨૪ ૨૫-૨૬ અને ૨૭ મું હોય તો સ્થિરતા થાય છે એટલે-રવિ નક્ષત્રથી પ્રથમના પાંચ નક્ષત્રો અશુભ છે, અને પછીના આઠ શુભ છે આઠ અશુભ છે તથા છ નક્ષત્ર શુભ છે, કુલ ચૌદ નક્ષત્રો સારા છે

કુંભમાં નક્ષત્રસ્થાપના અને ફળ.

સ્થાન	મુખે	પૂર્વે	દક્ષિણે	પશ્ચિમે	ઉત્તરે	ગર્ભે	તળીએ	કંઠે
નક્ષત્રો	૧	૪	૪	૪	૪	૪	૩	૩
ફળ	અગ્નિદાહ	વાસ શૂન્ય	લાભ	ધન લાભ	કલહ	ગર્ભનાશ	સ્થિરતા	સ્થિરતા

" शुद्धाम्बुरन्ध्रे विजनुर्भमृत्यौ,
व्यर्कारे रिक्ताचरदर्शचैत्रे (शि० ६ ॥ २० ॥)

અર્થ—" ચોથું અને આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય આઠમા ભુવનમાં જન્મ નક્ષત્ર ન હોય તથા રવિ મંગળ રિક્તા ચરલગ્ન અમાસ અને ચૈત્ર ન હોય તો કુંભસ્થાપના શુભ છે."

" पूर्णे तिथौ प्राग्वदने गृहे शुभैः;
नन्दादिके याम्यजलोत्तरागमे ।" (शि० ६।२१)

અર્થ—"પૂર્વમુખી ઘરમાં પૂર્ણ તિથિ હોય, અને દક્ષિણ પશ્ચિમ તથા ઉત્તરદિશામાં અનુક્રમે નંદાદિ તિથિઓ હોય, અને શુભ યોગો હોય તો શ્રેષ્ઠ છે."

હવે નક્ષત્રના મુખો અને ધ્વજારોપણના નક્ષત્રો કહે છે-

तिपुव्वमूलभरणी विसाहा,
सेसा महा कित्ति अहोमुहाइं ।
रेवस्सिणी हत्थपुणाणुचित्ता,
जिट्ठा मिगं साइ तिरिच्छगा य ॥ ८९ ॥
तिउत्तरद्दा सवणत्तिअं च,
उड्ढंमुहो रोहिणि पुस्सजुत्ता ।
भूमीहराई गमणागमाई,
धयावरोपाइ कमेण कुज्जा ॥ ९० ॥

અર્થ—ત્રણ પૂર્વા, મૂળ, ભરણી વિશાખા. અશ્લેષા, મઘા અને કૃત્તિકા નક્ષત્રો અધોમુખ છે. રેવતી, અશ્વિની, હસ્ત, પુનર્વસુ, અનુરાધા, ચિત્રા, જ્યેષ્ઠા, મૃગશર અને સ્વાતિ નક્ષત્રો તીરછા છે. ॥૮૯॥ તથા ત્રણ ઉત્તરા, આર્દ્રા, શ્રવણત્રિક. રોહિણી અને પુષ્ય નક્ષત્રો ઉર્ધ્વમુખ છે. તેઓમાં અનુક્રમે-ભૂમિઘર વિગેરે, ગમનાગમન વિગેરે, અને ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો કરવા લાયક છે. ॥ ૯૦ ॥

વિવેચન—દોઢ ગાથાનો અર્થ સુગમ છે બીજી ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું છે કે— અધોમુખ નક્ષત્રમાં ભૂમિ-

ઘર વિગેરે, કાર્ય કરવાં જોઇએ. અર્થાત્—જે કાર્ય કરતાં નીચું મુખરાખવું પડે તે—ખાત, શિલાસ્થાપન, ખોદવું, દ્યુત, ગુફામાંપ્રવેશ, ધાતુકર્મ, યુદ્ધ, અને ગણિતનુ અધ્યયન વિગેરે કાર્યોમાં નીચા મુખવાળાં નક્ષત્રો શ્રેષ્ઠ છે. તિરછાનક્ષત્રમાં—ગમન પ્રવેશ વિગેરે કાર્ય કરવાં જોઇએ. અર્થાત્—જેમાં સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખવી પડે તે—યાત્રા, ખેતી, પશુદમન, વ્યાપાર, સંધિ, વહાણ, વાહન પ્રવેશ વિગેરે કાર્યોમાં તિર્યગ્મુખી નક્ષત્રો શ્રેષ્ઠ છે. ઉર્ધ્વમુખનક્ષત્રમાં—ધ્વજારોપણ વિગેરે કાર્યો કરવાં. આદિ શબ્દ ઉપરથી ધ્વજારોપણ, કલશારોપણ, ઈંડુંસ્થાપવું, છત્ર, અભિષેક, દુર્ગ, પ્રાકાર, તોરણ વિગેરે ઉંચું મુખ રાખીને કરાતાં કાર્યો ઉર્ધ્વમુખવાળા નક્ષત્રમાં કરવાં. મૂળ ગાથામાં કહેલ ભૂમિઘર અને પ્રવેશ પ્રવેશ સબંધી મુહુર્તો કહેવાઇ ગયાં છે, છતાં પણ અહીં અધોમુખ વિગેરે સંજ્ઞાઓવડે નક્ષત્રોનાં યથાર્થ કાર્યોની માત્ર દિશા દેખાડી છે. ધ્વજારોપણ સંબંધે નક્ષત્ર વિગેરે અહીં દર્શાવેલ નથી, પણ પ્રતિષ્ઠાની પેઠે ધ્વજારોપણ અને કલશસ્થાપનમાં સંપૂર્ણ શુદ્ધિની અપેક્ષા રહે છે, અને તેનો સંબંધ પ્રતિષ્ઠા સાથેજ હોય છે, તેથી તેનો અલગ વિચાર કરેલ નથી. તો પણ ધ્વજારોપણના સામાન્ય દિવસો જોઇએ તો ઊર્ધ્વ મુખ નક્ષત્રોમાંથી શુભ નક્ષત્રો તથા શુભ તિથિવાર યોગો અને ઉર્ધ્વ ધ્રુવચક્ર તપાસી દિવસ ગ્રહણ કરવો. વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાનો કહે છે કે—કાળપાશ અને યોગિની ઉર્ધ્વ દિશામાં હોય ત્યારે ધ્વજારોપણનું કાર્ય કરવું નહિં.

હવે ષડાષ્ટકાદિ દ્વાર કહે છે—

छट्टट्ठमत्तं तह रिक्खजोणी,
वग्गट्ट नाडीगयरिक्खभावं ।
विसोवगा देवगणाइ एवं,
सव्वं गणिज्जा पडिमाभिहाणे ॥६१॥

અર્થ—ષડાષ્ટકત્વ, નક્ષત્રયોનિ, વર્ગાષ્ટક, નાડિગત નક્ષત્રભાવ, વિંશોપક અને દેવગણાદિક; એ સર્વ પ્રતિમાનું નામપાડવામાં ગ્રહણ કરવાં ॥૬૧॥

વિવેચન—અંજનશલાકા અને જિનસ્થાપના કરનાર પુરૂષે કયા જિનેશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કરાવવી ? તે તપાસવામાં ષડાષ્ટકાદિ જોવાય છે. તેથી સુરિ મહારાજ કહે છે કે—પ્રતિમાનું નામ પાડવું હોય ત્યારે, પ્રતિમાના નામમાં અને પ્રતિષ્ઠાપક ગૃહસ્થના નામમાં ષડાષ્ટક, નક્ષત્ર યોનિ, આઠ વર્ગ નાડીનક્ષત્ર, લેણા-દેણી, અને નક્ષત્રના દેવાદિક ગણો; એ છ રીતિનો વિચાર કરવો.

જિનેશ્વરના નામમાં આ છ પ્રકારનુંજ બળ જોવાય છે પણ ગુરૂ-શિષ્ય, વર-કન્યા, માબાપ-પુત્ર, વિગેરે સાધક-સાધ્યમાં તો વિશેષ બળો પણ જોવાય છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે'

" वर्णो गणो युजिवश्यं, भयोनिराशिमेलता ।
ग्रहमैत्रीनाडिवेधौ, दम्पत्योः प्रीतिरष्टधा ॥ १ ॥"

અર્થ—'વર્ણ, ગણ, યુજિ, વશ્ય, નક્ષત્રયોનિ, રાશિમેળ, ગ્રહમૈત્રી અને નાડીવેધ; એમ આઠ રીતિથી દંપતીની પ્રીતિ હોય છે ॥ ૧ ॥" ગર્ગાચાર્ય તો કહે છે કે—

" राशि-ग्रहमैत्री-गण-योनि-तारे-कनाथता-वश्यम् ।
स्त्रीदूर-नाडियुति-वर्ग-लभ्य-वर्ण-युनयो द्वयेष्यपूज्याः ॥१॥"

અર્થ—" ગુરૂ-શિષ્ય વર-વધૂ વિગેરે દ્વંદ્વોમાં ૧ રાશિ ૨ ગ્રહમૈત્રી, ૩ ગણ, ૪ યોનિ, ૫ તારા, ૬ એક નાથપણું,

१ योनिनाडिगणः वश्यं द्विधा मैत्री स्वभावजा ।
तारा वर्णविशुद्धिश्च, प्रीतिरष्टविधा स्मृता ॥ १०१ ॥
गणकूटनाडिकाराशि वर्णनाडि विशोधिः ।
ग्रहदृष्टय तथा चिन्त्या, नामादौ भावकामिनः ॥ १०२ ॥
वर्णो गणो० ॥ (नारचंद्र टीप्पनक ॥)
-योनि १ गण २ राशिभेदा ३ लभ्यं ४ वर्गं ५ नाडिवेधश्च ६ ।
नूतनबिम्बविधाने, षड्विधमेतद् विलोक्यते ॥ १ ॥

૭ ષડષ્ટના, ૮ સ્ત્રી દૂર, ૯ નાડિવેધ, ૧૦ વર્ગ, ૧૧ લેણાદેણી, ૧૨ વર્ણ, અને ૧૩ યુઝ્જાનો વિચાર કરવો ॥ ૧ ॥"

આ રાશિકૂટાદિ નામ, નક્ષત્ર અને રાશિ ઉપરથી લેવાય છે. જિનેશ્વરોનાં નામ જન્મ નક્ષત્ર અને જન્મરાશિ વિગેરે નીચે પ્રમાણે છે.

૧-વર્તમાન ચોવીશીના જિનેશ્વરોનાં નામ અનુક્રમે-૧ ઋષભદેવ, ૨ અજિતનાથ, ૩ સંભવનાથ, ૪ અભિનંદન સ્વામી, ૫ સુમતિનાથ, ૬ પદ્મપ્રભ, ૭ સુપાર્શ્વનાથ, ૮ ચંદ્રપ્રભ, ૯ સુવિધિનાથ, ૧૦ શીતળનાથ, ૧૧ શ્રેયાંસનાથ, ૧૨ વાસુપૂજ્ય સ્વામી, ૧૩ વિમળનાથ, ૧૪ અનંતનાથ, ૧૫ ધર્મનાથ, ૧૬ શાંતિનાથ, ૧૭ કુંથુનાથ, ૧૮ અરનાથ, ૧૯ મલ્લિનાથ, ૨૦ મુનિસુવ્રત સ્વામી, ૨૧ નમિનાથ, ૨૨ નેમિનાથ, ૨૩ પાર્શ્વનાથ, અને ૨૪ વર્ધમાન સ્વામી છે. વર્ધમાન સ્વામીનું બીજું નામ મહાવીર સ્વામી પણ છે, જેનાથી વર્ગનો તફાવત પડે છે.

૨-ચોવીશ જિનેશ્વરનાં જન્મ નક્ષત્રો અનુક્રમે-૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨ રોહિણી, ૩ મૃગશર, ૪ પુનર્વસુ, ૫ મઘા, ૬ ચિત્રા, ૭ વિશાખા, ૮ અનુરાધા, ૯ મૂળ, ૧૦ પુર્વાષાઢા ૧૧ શ્રવણ, ૧૨ શતભિષા, ૧૩ ઉત્તરાભાદ્રપદ, ૧૪ રેવતી, ૧૫ પુષ્ય, ૧૬ ભરણી, ૧૭ કૃત્તિકા, ૧૮ રેવતી, ૧૯ અશ્વિની, ૨૦ શ્રવણ, ૨૧ અશ્વિની, ૨૨ ચિત્રા, ૨૩ વિશાખા, અને ૨૪ ઉત્તરાફાલ્ગુની છે.

૩-ચોવીશ જિનેશ્વરની જન્મરાશિઓ અનુક્રમે-૧ ધન, ૨ વૃષભ, ૩ મિથુન, ૪ મિથુન, ૫ સિંહ, ૬ કન્યા, ૭ તુલા ૮ વૃશ્ચિક, ૯ ધન, ૧૦ ધન, ૧૧ મકર, ૧૨ કુંભ, ૧૩ મીન ૧૪ મીન, ૧૫ કર્ક, ૧૬ મેષ, ૧૭ વૃષભ, ૧૮ મીન, ૧૯ મેષ, ૨૦ મકર, ૨૧ મેષ, ૨૨ કન્યા, ૨૩ તુલા અને ૨૪ કન્યા છે.

બાકી-નામ ઉપરથી ગણ યોનિ, નાડી, વર્ગ વિગેરે જોઈ લેવું. જિનેશ્વરોને ઘાતચંદ્ર વિગેરે હોતું નથી, છતાં પણ જાણવા ઇચ્છા થાય તો ચંદ્રદ્વારમાંના ઘાતચક્ર ઉપરથી જાણી લેવું.

જિન રાશિ ચક્ર.

નામ.	લાંછન.	નક્ષત્ર.	રાશિ.	યોનિ	વર્ગ.	નાડી.	ગણ.
૧ ઋષભદેવ	વૃષભ	ઉ૦ ષા૦	ધન	નકુળ	ગરૂડ	અંત્ય	મનુ૦
૨ અજિતનાથ	હાથી	રોહિણી	વૃષ	સાપ	ગરૂડ	અંત્ય	મનુ૦
૩ સંભવનાથ	ઘોડો	મૃગ૦	મિથુ૦	સાપ	મેષ	મધ્ય	દેવ
૪ અભિનંદન	વાંદરો	પુન૦	મિથુ૦	માંજાર	ગરૂડ	આદ્ય	દેવ
૫ સુમતિનાથ	ક્રૌંચ	મઘા	સિંહ	ઉંદર	મેષ	અંત્ય	રાક્ષ૦
૬ પદ્મપ્રભ	કમળ	ચિત્રા	કન્યા	વાઘ	ઉંદર	મધ્ય	રાક્ષ૦
૭ સુપાર્શ્વનાથ	સ્વસ્તિક	વિશા૦	તુલા	વાઘ	મેષ	અંત્ય	રાક્ષ૦
૮ ચંદ્રપ્રભ	ચંદ્ર	અનુ૦	વૃશ્ચિ૦	હરણ	સિંહ	મધ્ય	દેવ
૯ સુવિધિનાથ	માછલું	મૂળ	ધન	કૂતરો	મેષ	આદ્ય	રાક્ષ૦
૧૦ શીતળનાથ	વત્સ	પૂ૦ ષા૦	ધન	વાંદર	મેષ	મધ્ય	મનુ૦
૧૧ શ્રેયાંસનાથ	ગેંડો	શ્રવ૦	મકર	વાંદર	મેષ	અંત્ય	દેવ
૧૨ વાસુપૂજ્ય	પાડો	શત૦	કુંભ	ઘોડો	મૃગ	આદ્ય	રાક્ષ૦
૧૩ વિમળનાથ	વરાહ	ઉ૦ ભા૦	મીન	ગાય	મૃગ	મધ્ય	મનુ૦
૧૪ અનંતનાથ	સિંચાણો	રેવ૦	મીન	હાથી	ગરૂડ	અંત્ય	દેવ
૧૫ ધર્મનાથ	વજ્ર	પુષ્ય	કર્ક	બકરો	સાપ	મધ્ય	દેવ
૧૬ શાંતિનાથ	હરણ	આશ્વ૦	મેષ	ઘોડો	મેષ	આદ્ય	દેવ
૧૭ કુંથુનાથ	બકરો	કૃત્તિ૦	વૃષ	બકરો	માંજાર	અંત્ય	રાક્ષ૦
૧૮ અરનાથ	નંદાવર્ત	રેવ૦	મીન	હાથી	ગરૂડ	અંત્ય	દેવ
૧૯ મલ્લિનાથ	કળશ	અશ્વિ૦	મેષ	ઘોડો	ઉંદર	આદ્ય	દેવ
૨૦ મુનિસુવન	કાચબો	શ્રવણ	મકર	વાંદરો	ઉંદર	અંત્ય	દેવ
૨૧ નમિનાથ	કમળ	અશ્વિની	મેષ	ઘોડો	સાપ	આદ્ય	દેવ
૨૨ નેમિનાથ	શંખ	ચિત્રા	કન્યા	વાઘ	સાપ	મધ્ય	રાક્ષ૦
૨૩ પાર્શ્વનાથ	સર્પ	વિશા૦	તુલા	વાઘ	ઉંદર	અંત્ય	રાક્ષ૦
૨૪. મહાવીરસ્વામી	સિંહ	ઉ૦ ફા૦	કન્યા	વૃષભ	મૃ+ઉં૦	આદ્ય	મનુ૦

નામ.	વર્ણ.	તારા.	હંસ.	અશુભ રાશિઓ.
૧ ઋષભદેવ	ક્ષ.	૨૧	અગ્નિ	વૃ૦ વૃ૦ મ૦
૨ અજિતનાથ	વૈ.	૪	ભૂ	મે૦ મી૦ ધન
૩ સંભવનાથ	શુ.	૫	વાત	વૃષ કર્ક વૃ૦
૪ અભિનંદન	શુ.	૭	વાત	વૃ૦ કન્યા વૃ૦ ધ૦
૫ સુમતિનાથ	ક્ષ.	૧૦	અગ્નિ	વૃષ કર્ક
૬ પદ્મપ્રભ	વૈ.	૧૪	ભૂ	મે૦ કર્ક તુલા
૭ સુપાર્શ્વનાથ	શુ.	૧૬	વાત	સિંહ, કન્યા તુ૦ વૃશ્ચિ૦ મ૦
૮ ચંદ્રપ્રભ	ક્ષ.	૧૭	અગ્નિ	મે૦ મિ૦ સિ૦ કન્યા તુ૦
૯ સુવિધિનાથ	ક્ષ.	૯	અગ્નિ	વૃશ્ચિક મકર
૧૦ શીતલનાથ	ક્ષ.	૨૦	અગ્નિ	વૃષ વૃ૦ મ૦
૧૧ શ્રેયાંસનાથ	ક્ષ.	૨૦	અગ્નિ	મિ૦ ધ૦ કું૦
૧૨ વાસુપૂજ્ય	શુ	૨૪	વાયુ	મકર મીન
૧૩ વિમલનાથ	બ્રા.	૨૬	જળ	મેષ તુલા કુંભ
૧૪ અનંતનાથ	બ્રા.	૨૭	જળ	મેષ તુલા કુંભ
૧૫ ધર્મનાથ	બ્રા	૮	જળ	મે૦ વૃષ મિ૦ સિ૦ મી૦
૧૬ શાંતિનાથ	ક્ષ.	૨	અગ્નિ	વૃષ કન્યા મીન
૧૭ કુંથુનાથ	વૈ.	૩	ભૂ	મેષ મિથુન ધન
૧૮ અરનાથ	બ્રા.	૨૭	જળ	મેષ તુલા કુંભ
૧૯ મલ્લિનાથ	ક્ષ.	૧	અગ્નિ	વૃષ તુલા મીન
૨૦ મુનિસુવ્રત સ્વામી	વૈ.	૨૧	ભૂ	સિંહ ધન કુંભ
૨૧ નમિનાથ	ક્ષ.	૧	અગ્નિ	વૃષ કન્યા મીન
૨૨ નેમિનાથ	વૈ.	૧૪	ભૂ	મે૦ સિં૦ તુ૦ કુંભ
૨૩ પાર્શ્વનાથ	શુ	૧૬	વાત	વૃષ કન્યા વૃ૦
૨૪ વર્ધમાન સ્વામી	વૈ.	૧૨	ભૂ	મેષ સિંહ તુલા

સ્થાપક રાશિકૂટ ચક્ર.

સ્થાપક રાશિ.	મેષ.	વૃષ.	મિથુન.	કર્ક.	સિંહ.	કન્યા.	તુલા.	વૃ.	ધન.	મકર.	કુંભ.	મીન.	ફળ.
એક રાશિ.	૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૩ ૪	૧૫	૫	૬ ૨૨ ૨૪	૭ ૨૩	૮	૧ ૯ ૧૦	૧૧ ૨૦	૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૮	શુભ
બે બારૂ ૨+૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૮	૩ ૪	૨ ૧૨	+ ૧૫	૧૫	૭ ૨૩	૬ ૨૨ ૨૪	૧ ૯ ૧૦	૮	૧૨	૧૧ ૨૦	૧૬ ૧૯ ૨૧	મધ્યમ
બે બારૂં ૨+૧૨	૨ ૧૭	૧૬ ૧૯ ૨૧	૧૫	૩ ૪	૬ ૨૨ ૨૪	૫	૮	૭ ૨૩	૧૧ ૨૦	૧ ૯ ૧૦	૧૩ ૧૪ ૧૮	૧૨	અશુભ
૩+૧૧	૩ ૪ ૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૮	૫ ૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૬ ૧૭ ૨૨ ૨૪	૩ ૪ ૭ ૨૩	૮ ૧૫	૧ ૫ ૯ ૧૦	૬ ૧૧ ૨૦ ૨૨ ૨૪	૭ ૧૨ ૨૩	૮ ૧૩ ૧૪ ૧૮	૧ ૯ ૧૦ ૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૧ ૧૭ ૨૦	શુભ
સામી પ્રીત. ૪+૧૦	૧૬ ૧૫ ૨૦	૫ ૧૨	૬ ૧૩ ૧૪ ૧૮ ૨૨ ૨૪	૭ ૧૬ ૧૯ ૨૧ ૨૩	૨ ૮ ૧૭	૧ ૩ ૪ ૯ ૧૦	૧૧ ૧૫ ૨૦	૫ ૧૨	૬ ૧૩ ૧૪ ૧૮ ૨૨ ૨૪	૭ ૧૬ ૧૯ ૨૧ ૨૩	૨ ૮ ૧૭	૧ ૩ ૪ ૯ ૧૦	અતિશુભ

નવ પંચક	૧ ૫ ૯ ૧૦	૬ ૧૧ ૨૦ ૨૨ ૨૪	૭ ૨૩	૮	૧ ૯ ૧૦ ૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૩ ૪ ૧૨	+ ૧૫	૫ ૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૭ ૨૩	૮	મધ્યમ
નવ પંચક			૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૮		૧૧ ૨૦		૩ ૧૪ ૧૮		૬ ૨૨ ૨૪	૩ ૪	૧૫	અશુભ
પ્રીતિ ષડષ્ટક	૮	૭ ૨૩	૧૧ ૨૦	૧ ૯ ૧૦	૧૩ ૧૪ ૧૮	૩ ૪	૨ ૧૭	૧૬ ૧૯ ૨૧	૧૫	૩ ૪	૬ ૨૨ ૨૪	૫	મધ્યમ
મૃત્યુ ષડષ્ટક	૬ ૨૨ ૨૪	૧ ૯ ૧૦	૮	૧૨	૧૧ ૨૦	૧૬ ૧૯ ૨૧	૧૩ ૧૪ ૧૮	૩ ૪	૨ ૧૭	૫	૧૫	૭ ૨૩	અશુભ
સમ સપ્તક	૭ ૨૩	૮	૧ ૯ ૧૦	૧૧ ૨૦	૧૨	૧૩ ૧૪ ૧૮	૧૬ ૧૯ ૨૧	૨ ૧૭	૩ ૪	૧૫	૫	૬ ૨૨ ૨૪	શુભ

પ્રથમ બે ગાથાથી રાશિકૂટ કહે છે.

विसमा अट्ठमे पीई, समाउ अट्ठमे रिऊ।
सत्तुछट्टठमं नाम–रासीहिं परिवज्जए ॥ ६२
बीयबारसंमि वज्जे नवपंचमगं तहा।
सेसेसु पीई निद्दिट्ठा जइ दुच्चागहमुत्तमा॥६३

અર્થ—વિષમ રાશિથી આઠમી રાશિમાં પ્રીતિ હોય છે, અને સમ રાશિથી આઠમી રાશિમાં શત્રુતા હોય છે; નામરાશિથી તે શત્રુષટાષ્ટકનો ત્યાગ કરવો ॥ ૯૨ ॥ બીયા-બારમું અને નવ-પંચમ પણ વર્જવું. શેષ રાશિઓમાં પ્રીતિ કહેલી છે, પણ જો પરસ્પર ઉત્તમ ગ્રહો હોય તો દરેકમાં પ્રીતિ કહેલી છે ॥ ૯૩ ॥

વિવેચન—જન્મલગ્નની મૈત્રીથી દંપતીનો અંગ મેળાપ જોવાય છે, તેમ ચંદ્રના સ્થાનની મૈત્રીથી મનનો મેળાપ શોધાય છે. તેથી દંપતી આદિ સાધ્ય-સાધકના મનનો મેળાપ જોવા માટે રાશિકૂટની અવશ્ય જરૂર છે, અને તે રાશિકૂટ સાધ્ય-સાધકમાં પરસ્પરની જન્મરાશિથી અને તે ન મળે તો બન્નેની નામ રાશિથી જોવું.

જેનું રાશિકૂટ જોવું હોય તે બંનેની રાશિઓની ગણત્રી સાથે કરી પરસ્પરની રાશિઓનું આંતરૂં કાઢવું. આ આંતરામાં જે સંખ્યા આવે તે સંખ્યા ઉપરથી તે રાશિકૂટ ઓળખાય છે. એટલે કે—જેનું રાશિકૂટ જોવું હોય તેની રાશિઓ મિથુન અને વૃષ હોય તો, બંનેની રાશિઓના આંકને સાથે ગણતાં પરસ્પરની રાશિઓનું આંતરૂં—બે અને બાર છે. અને આ આંતરામાં બે અને બારની સંખ્યા ઉપરથી આ રાશિકૂટ બે-બારૂં કે બીઆબારૂ એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે.

આજ રીતે પરસ્પરની છઠ્ઠી તથા આઠમી રાશિમાં ષડષ્ટક અને પાંચમી તથા નવમી રાશિમાં નવ-પંચક રાશિકૂટ હોય છે.

સૂરિ મહારાજ કહે છે કે—વિષમરાશિ આઠમી રાશિ માં પ્રીતિવાળી છે, જ્યારે સમરાશિ આઠમી રાશિ પ્રત્યે શત્રુ ભાવવાળી છે, એટલે-મેષ, મિથુન, સિંહ, તુલા, ધન અને કુંભ રાશિને પોતાથી આઠમી રાશિ સાથે પ્રેમ હોય છે; તેથી તે પ્રીતિષડાષ્ટક કહેવાય છે. અને વૃષભ, કર્ક, કન્યા વૃશ્ચિક, મકર તથા મીન; એ સમરાશિને પોતાનાથી આઠમી રાશિ સાથે શત્રુવટ હોય છે ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે-વિષમ રાશિથી છઠ્ઠી રાશિમાં મૃત્યુષડષ્ટક છે અને વિષમ રાશિથી આઠમી રાશિમાં પ્રીતિષડષ્ટક છે આ કથનમાં પણ ઉપરોક્ત આશય સ્પષ્ટ છે શત્રુષડષ્ટક માટે નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" मकर सकेसरी मेष युवत्या, तुलहृगमीनकुलीरघटाधाः ।
धनवृषवृश्चिकमन्मथयोगे, वैरकरं च षडष्टकमेतत् ॥ १ ॥ "

અર્થ—" મકર અને સિંહ, મેષ અને કન્યા, તુલા અને મીન, કર્ક અને કુંભ, ધન અને વૃષભ, તથા વૃશ્ચિક અને મિથુનનો યોગ થાય તો વૈરને કરનારૂં ષડષ્ટક થાય છે જો રાશિકૂટમાં પરસ્પર શત્રુષડષ્ટક હોય તો આઠમી રાશિ વાળાનું મૃત્યુ થાય છે, કેમકે-શત્રુષડષ્ટકમા સમરાશિ આઠમી રાશિને હણનારી છે. નારચંદ્રમાં તો કહ્યું છે કે-છઠ્ઠે સ્થાને રહેલી વિષમ રાશિવાળાનું મૃત્યુ થાય છે અને જો પરસ્પર પ્રીતિ ષડષ્ટક હોય તો સુખ વધે છે. કેમકે-પ્રીતિ ષડષ્ટકમા વિષમરાશિ આઠમી રાશિને સંપત્તિઓ આપે છે.

આ બન્ને ષડષ્ટકોમાંથી શત્રુષડષ્ટકનો ત્યાગ કરવો કદાચ સાધ્યની રાશિથી આઠમે સ્થાને સાધક ગુરૂ વિગેરેના રાશિઓ હોય, અને શત્રુષડાષ્ટક હોય, તો તે પ્રતિષ્ઠાપક વિગેરેનો ઘાત કરે છે, માટે શત્રુ ષડષ્ટક વર્જવું અને પ્રીતિ ષડષ્ટક લેવું.

શત્રુ પડષ્ટકની પેઠે **બીઆ-બારમું** અને **નવ-પંચક** પણ અશુભ છે, માટે તેનો પણ ત્યાગ કરવો. આ રાશિકૂટના ફળ માટે નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે.

> शत्रुपडष्टके मृत्युः, कलहो नव पंचमे ।
> द्विद्वादशेतु दारिद्यं, शेषेपु प्रीति रुत्तमा ॥ १ ॥

અર્થ—શત્રુપડષ્ટકમાં મૃત્યુ, નવપંચમમાં કલહ, બીઆ બારામાં નિર્ધનતા અને બાકીનામાં ઉત્તમ પ્રીતિ થાય છે. શેષ રાશિકૂટો એટલે-તૃતીયૈકાદશ, સપ્તમ-સપ્તમ (સામ-સામા), દશમ, ચતુર્થ અને એક રાશિ હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે; કેમકે-આ સ્થાનની રાશિઓ પરસ્પર મિત્રતાવાળી છે. એક રાશિ માટે લલ્લ કહે છે કે—

> " एकनक्षत्रजातानां, परेषां प्रीतिरुत्तमा ।
> दम्पत्योस्तु मृतिः पुत्रा, भ्रातरो वार्थनाशकाः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" એક નક્ષત્રમાં જન્મેલા દરેકને ઉત્તમ પ્રીતિ હોય છે; પરંતુ દંપતીનું મૃત્યુ થાય છે, અથવા તો પુત્રો અને ભાઈઓ ધનનો નાશ કરનારા થાય છે ॥ ૧ ॥ " અહીં દંપતીમાં એક જન્મનક્ષત્ર હોવાનું દુષ્ટ ફળ દેખાડેલ છે. પણ તે બંનેનું જન્મનક્ષત્ર એક હોય અને રાશિ જુદી જુદી હોય, અર્થાત્ જન્મનક્ષત્ર એક હોવા છતાં નક્ષત્રપાદ જુદા જુદા હોય તો દંપતીમાં પ્રીતિ રહે છે. એક રાશિવાળા દંપતીનાં જન્મનક્ષત્ર જુદાં જુદાં હોય, પણ **નાડીવેધ** હોય તો તે પણ અશુભ છે.

પ્રીતિષડષ્ટક સપ્તમ-સપ્તમ વિગેરે શુભ રાશિકૂટ હોય તો ગ્રહમૈત્રીનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી, પણ અશુભ બીઆ-બારમું અને અશુભ નવ-પંચક હોય ત્યારે ગ્રહમૈત્રી લેવી પડે છે. એટલે બીઆ-બારમું તથા નવપંચકમાં પરસ્પર રાશિઓના સ્વામી એક હોય, મિત્ર હોય, કે એક મધ્યસ્થ હોય તો તે રાશિકૂટ પણ શુભ છે. અને તે બંને મધ્યસ્થ

હોય, એક શત્રુ હોય, કે બન્ને શત્રુ હોય; તો તે રાશિકૂટ અશુભ કે અશુભતર છે. સારંગ કહે છે કે—નાડી, યોનિ, ગણ અને તારા; એ ચારે શુભ હોય, અને રાશિના સ્વામીઓ પરસ્પર મધ્યસ્થ હોય, તો પણ તે રાશિકૂટ શુભ છે. આ રીતે સિંહ અને સર્વ સમરાશિઓને પોતાનાથી બીજી રાશિ સાથે થયેલા બીઆબારમા શુભ છે. અને બાકીનાં પાંચ બીઆબારમાં અશુભ છે. કર્ક, કન્યા, કુંભ અને મીન રાશિઓને પોતાનાથી પાંચમી રાશિસાથે થયેલાં નવ પંચમ મધ્યમ છે, અને બાકીના નવપંચમ શુભ છે. તૃતીયૈકાદશ વિગેરે શ્રેષ્ઠ રાશિકૂટોના સ્વામીમાં મૈત્રી હોય તો તે શ્રેષ્ઠતર થાય છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પણુમાં તો વિવાહ માટે શત્રુષડષ્ટકમાં પણ રાશીશની મૈત્રીનું ફળ સ્વીકાર્યું છે.

" राशेरैकाधिपत्यं चेत्, स्वामिनो मित्रताऽथवा ।
तदा षडष्टकेऽपिस्याद, विवाहः शुभकारक ॥ १ ॥ "

અર્થ—"જો બંને રાશિનો એક અધિપતિ હોય, અથવા બંનેના સ્વામી મિત્રો હોય તો ષડષ્ટકમાં પણ વિવાહ કરાય તે શુભ કારક છે ॥ ૧ ॥" આ દરેકના બળ માટે શ્રી હેમહંસ ગણુ કહે છે કે—" નક્ષત્રયોનિ, રાશિવૈશ્ય, ગ્રહમૈત્રી, રાશિકૂટ, તથા નાડિવેધ ઉત્તરોત્તર બળવાન્ છે, અને રાશિકૂટમાં પણ શુભ નવપંચમ, શુભ બીઆબારમું, અને પ્રીતિષડષ્ટક ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે. બૃહદ્ જ્યોતિષ સારમાં તો કહ્યું છે કેઃ—

" वर्णो वश्यं तथा तारा, योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्रं भकूटं च, नाडी चैते गुणाधिका ॥ १ ॥ "

અર્થ—" ૧ વર્ણ, ૨ વશ્ય, ૩ તારા, ૪ યોનિ, ૫ ગ્રહમૈત્રી, ૬ ગણમૈત્રી, ૭ ભકૂટ, અને ૮ નાડી; તે ઉત્તરોત્તર અધિક બળવાન્ છે. ॥ ૧ ॥ " અનુક્રમ આંકડાનો સરવાળો કરતાં ૧૮ થી અધિક સંખ્યા આવે તો તે શુભ છે.

રાશિકૂટ ચક્ર.*

	મે	વૃ	મિ	ક	સિં	ક	તુ	વૃ	ધં	મ	કું	મી
મેષ	૧	અ	શુ	દે	શુ	શ	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે
વૃષ	અ૦	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	શુ	પ્રી	૦	શ	શુ	દે	શુ
મિથુન	શુ	શ્રે	૧	ને	શુ	દે	શુ	શ	૦	પ્રી	મ	શ્રે
કર્ક	દે	શુ	ને	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	મ	પ્રી	૦	શ	મ
સિંહ	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	શુ	શુ	દે	શુ	શ	૦	પ્રી
કન્યા	શ	શુ	દે	શુ	શુ	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	મ	પ્રી	૦
તુલા	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	અ	શુ	દે	શુ	શ
વૃશ્ચિક	પ્રી	૦	શ	મ	દે	શુ	અ	૧	શ્રે	શુ	શ્રે	શુ
ધન	શુ	શ	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	અ	શુ	દે
મકર	શ્રે	શુ	પ્રી	૦	શ	મ	દે	શુ	અ	૧	શ્રે	શુ
કુંભ	શુ	દે	મ	શ	૦	પ્રી	શુ	શ્રે	શુ	શ્રે	૧	અ
મીન	શ્રે	શુ	શ્રે	મ	પ્રી	૦	શ	શુ	દે	શુ	અ	૧

અન્ય ગ્રન્થોમાં વર્ણ વિગેરે આ પ્રમાણે વર્ણવેલ છે—

વર્ણ—પરસ્પર સાધ્ય-સાધકની મેષ વિગેરે રાશિથી ક્ષત્રિયાદિ વર્ણ શોધી તેનો મેળ તપાસવો. દંપતીમાં જો સ્ત્રી પતિથી ઉત્તમ વર્ણવાળી હોય તો પતિ અથવા પુત્ર જીવતા નથી. એમ સામાન્ય રીતે દરેકમા ફળ સમજી લેવું.

દ્વીદ્વર—કન્યાની રાશિથી નજીકની રાશિનો વર હોય તો તે શુભ છે અને વરથી નજીકની રાશિની કન્યા હોય તો તે અશુભ છે. પણ જો એકના સાસુ અને સસરો મૃત્યુ પામ્યા હોય તો દૂરનું નવપંચમ પણ શુભ છે. આજ રીતે ધનિકની

* સાંકેતિક શબ્દો—દે-શ્રેષ્ઠતર, શ્રે-શ્રેષ્ઠ, શુ-શુભ, મ-મધ્યમ, અ-અશુભ, ને-નેષ્ટ-અશુભતર, શ-શત્રુ, પ્રી-પ્રીતિ.

રાશિથી પ્રતિમાની રાશિ દૂર હોય તેવાં પ્રીતિષડષ્ટકાદિ લેવાં શુભ છે. બીજું ન મળે તો એવું અરિષ્ટાષ્ટક પણ દુષ્ટ નથી. [આ૦ ૩/૩૭ ટીકા.]

વશ્ય—રાશિઓના પરસ્પર વશ્યપણા માટે કહ્યું છે કે– દિવસે વિષમરાશિને સમરાશિઓ વશ્ય છે, રાત્રે સમરાશિને વિષમરાશિઓ વશ્ય છે. દ્વિપદ રાશિને ચતુષ્પદ રાશિ વશ્ય છે, વૃશ્ચિક અને જળચર ભક્ષ્ય છે, સિંહ વશ્ય નથી. વૃશ્ચિકને સિંહ વશ્ય છે, સિંહને વૃશ્ચિક વિનાની બધી રાશિઓ વશ્ય છે. ધનુષને સર્વ રાશિઓ વશ્ય છે, કન્યાને પુરુષરાશિઓ વશ્ય છે, વૃષભને મેષ વશ્ય છે, મકરને કર્ક તથા મીન વશ્ય છે. આ પ્રમાણે વશ્ય–અવશ્ય રાશિઓ તપાસી દ્વંદ્વનો સંબંધ જોડવો, અને તેમાં સાધ્યની વશ્યરાશિ હોય તે શુભ છે, [આ૦ ४/३१ ટીકા]

તારા—આગળ નાડીવેધ પછી કહેવાશે

યુજી—નક્ષત્રદ્વારમા ચંદ્ર અને નક્ષત્રનો યોગ કહેવાઇ ગયો છે, તે વિવાહમાં ઇષ્ટ દિવસના નક્ષત્ર ઉપરથી જોવાય છે. એટલે—વિવાહના દિવસે પૂર્વયોગી નક્ષત્ર હોય તો સ્ત્રી પુરુષ ઉપર, પશ્ચિમયોગી હોય તો પુરુષ સ્ત્રી ઉપર, અને મધ્યમ યોગી નક્ષત્ર હોય તો પરસ્પર બન્ને એક–બીજા ઉપર પ્રેમ રાખે છે. દૈવજ્ઞ વલ્લભ તો કહે છે કે—વિવાહના લગ્નમાં જે જાતિના ગ્રહ બળવાન હોય તે જાતિ બીજાને વધારે વહાલી લાગે છે. [આ૦ ૫/૨૧]

દંપતીના સંબંધમાં પાઘડીએ અને ઘાટડીએ મંગળ જોવાય છે. જો વરકન્યાની જન્મકુંડલીમા ૧–૪–૭–૮–૧૨ ભુવનમાં મંગળ પડયો હોય તો તે વરને પાઘડીએ અને કન્યાને ઘાટડીએ છે એમ કહેવાય છે. પાઘડીઓ મંગળ કન્યાનો અને ઘાટડીઓ મંગળ વરનો નાશ કરે છે પણ મેષનો લગ્ને, વૃશ્ચિકનો ચોથે, કુંભનો આઠમે, અથવા મીનનો બારમે મંગળ હોય, અથવા નીચનો અસ્તનો કે શત્રુ ઘરનો મંગળ હોય, અથવા લગ્નમાં કે સાતમે ભુવને બળવાન ગુરુ શુક્ર

હોય, તો આ દોષનો નાશ થાય છે. વરને પાધડીએ મંગળ હોય, અને કન્યાને ધાટડીએ શનિ હોય તો પણ મંગળનો દોષ રહેતો નથી; શત્રુના ઘરનો અસ્તનો કે વક્રી મંગળ હોય, અથવા લગ્નમાં કે સાતમે બળવાન ગુરૂ કે શુક્ર હોય, તો પણ મંગળના દોષનો પરિહાર થાય છે. એકને અસ્તનો મંગળ હોય, અને બીજાને અસ્તનો ન હોય તો મધ્યમ મેળ રહે છે. આ સઘળી બીના તપાસી વર-કન્યાનો સંબંધ કરવો.

હવે બે ગાથાથી નક્ષત્રયોનિ કહે છે—

आसे–गये–मेस–सप्पो
सप्पो–साणो–विडाल–मेसे–मंजारा ।
आखुं दुगं–गवी–महिसी,
वग्घो महिसी पुणो वग्घो ॥ ६४ ॥
मिगं–मिगं–कुक्कुर वानर,
नउलदुगं वानरो हरि तुरगो ।
हरि–पसु–कुंजर एए,
रिक्खाण कमेण जोणीओ ॥ ६५ ॥

અર્થ—અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોની યોનિઓ અનુક્રમે—૧ ઘોડો, ૩ હાથી, ૩ ઘેટો, ૪ સાપ, ૫ સાપ, ૬ કુતરો, ૭ બિલાડો, ૮ ઘેટો, ૯ બિલાડો, ૧૦ ઉંદર, ૧૧ ઉંદર, ૧૨ ગાય (બળદ), ૧૩ ભેંસ, ૧૪ વાઘ, ૧૫ ભેંસ, ૧૬ વાઘ, ॥ ૬૪ ॥ ૧૭ હરણ, ૧૮ હરણ, ૧૯ કુતરો, ૨૦ વાંદરો, ૨૧ નોળીયો, ૨૨ નોળીયો, ૨૩ વાંદરો, ૨૪ સિંહ, ૨૫ ઘોડો, ૨૬ સિંહ, ૨૭ ગાય-બળદ, અને ૨૮ હાથી છે. ॥ ૬૫ ॥

વિવેચન—બન્ને ગાથા સુગમ છે. નક્ષત્રની યોનિએ નક્ષત્રદ્વારમાં દેખાડી ગયા છીએ. શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજે ઉ. ભા. નક્ષત્રમાં બકરાની યોની કહી છે.

હવે યોનિવૈર કહે છે—

गयसिंहमस्समहिसं,
कपिमेसं साणहरिणऽहिनकुलं ।
गोवग्घ विडालुंदर,
वेरं नामेसु वज्जिज्जा ॥ १६ ॥

અર્થ—હાથી અને સિંહ, ઘોડો અને પાડો, વાંદરો અને ઘેટો, કૂતરો અને હરણ, સાપ અને નોળીયો, ગાય-બળદ અને વાઘ, તથા બિલાડો અને ઉંદરને વૈર હોય છે; નામ પાડવામાં તેનો ત્યાગ કરવો. ॥ ૯૬ ॥

વિવેચન—બન્નેના જન્મનક્ષત્ર ઉપરથી અથવા બન્નેના નામનક્ષત્ર ઉપરથી યોનિ તપાસવી, પણ એકનું જન્મનક્ષત્ર અને બીજાનું નામનક્ષત્ર લઇ યોનિ તપાસવી નહિં. હાથી અને સિંહને, ઘોડો અને પાડાને, વાંદરો અને ઘેટાને, કૂતરો અને હરણ (શિયાળ) ને, સાપ અને નોળીયાને, બળદ (ગાય) વાઘને, તથા બિલાડી અને ઉંદરને પરસ્પર જાતિવૈર હોય છે. માટે પ્રતિમા અને પ્રતિષ્ઠાપકના નામમાં આ નક્ષત્રયોનિનું વૈર આવતું હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. કદાચ યોનિવૈર હોય, પણ તેમાં મુખ્ય-સાધક વિગેરેની બળવાન્ યોનિ હોય તોપણ શ્રેષ છે. એટલે-મુખ્યના નામની યોનિ બિલાડો હોય, અને ગૌણના નામની યોનિ ઉંદર હોય, તો પણ શ્રેષ છે. રત્નમાલા ભાષ્યકાર તો કહે છે કે-આ યોનિની કલ્પનાજ અસત્ય છે.

હાથી ભ૦ રે૦+સિંહ ધ૦ પૂ-ભા૦
ઘોડો અશ્વિ૦ શ૦+પાડો હ૦ સ્વા૦

વાંદરો પૂ–ષા૦ શ્ર૦ + ઘેટો કૃ૦ પુષ્ય
કૂતરો આ૦ મૂ૦ + હરણ અનુ૦ જ્યે૦
સાપ રો૦ મૃ૦ + નોળીઓ ઉ–ષા૦ ભિ૦
બળદ ઉ–ફા૦ ઉ–ભા૦ + વાઘ ચિ૦ વિ૦
બિલાડો પુન૦ શ્લે૦ + ઉંદર મ૦ પૂ–ફા૦

હવે અષ્ટવર્ગ કહે છે—

गरुडो विडालसीहो,
कुक्कुरसप्पो अ मूसगो हरिणो ।
मेसो अडवग्गपइ,
कमेण पुण पंचमे वेरं ॥ ६७ ॥

અર્થ—ગરૂડ, બિલાડો, સિંહ, કૂતરો, સાપ, ઉંદર, હરણ અને ઘેટો; એ ક્રમે આઠ વર્ગના પતિ છે. તેમને પોતાથી પાંચમા સાથે વેર હોય છે. ॥૬૭॥

વિવેચન—અ, ક, ચ, ટ, ત, પ, ય અને શ એ આઠવર્ગો છે. અને અનુક્રમે ગરૂડ વિગેરે આઠ તેના પતિઓ છે. એટલે–અ વર્ગના અક્ષરો અ ઇ ઉ એ ઓ છે, અને તેનો પતિ ગરૂડ છે. ક વર્ગના અક્ષરો ક ખ ગ ઘ ઙ છે, તેનો પતિ બિલાડો છે. ચ વર્ગના અક્ષરો ચ છ જ ઝ ઞ છે, તેનો પતિ સિંહ છે. ટ વર્ગના અક્ષરો ટ ઠ ડ ઢ ણ, છે, તેનો પતિ કૂતરો છે. ત વર્ગના અક્ષરો–ત થ દ ધ ન છે, તેનો પતિ સાપ છે. પ વર્ગના અક્ષરો પ ફ બ ભ મ છે, તેનો પતિ ઉંદર છે. ય વર્ગના અક્ષરો–ય ર લ વ છે, તેનો પતિ હરણ છે. અને શ વર્ગના અક્ષરો–શ ષ સ હ છે, તેનો પતિ ઘેટો છે. આ આઠે વર્ગના સ્વામીઓને પોતપોતાથી પાંચમા વર્ગના સ્વામી સાથે વેર હોય છે, એટલે ગરૂડ અને સાપને, બિલાડો અને ઉંદરને સિંહ અને હરણને, તથા કૂતરો અને ઘેટાને પરસ્પર વેર છે. માટે દંપતીના પ્રસિદ્ધ નામના આદિ અ

ક્ષરોમાં વૈર હોય તો તે નામનો ત્યાગ કરવો. કયારેક વર્ગવૈર હોય પણ ગુરૂ-ધનિક વિગેરેનો બળવાન વર્ગ હોય તો પણ તે શુભ છે.

હવે નાડીવેધ અને વર્જ્ય તારા કહે છે—

अस्सिणाइ तिनाडीए, इगनाडिगयं सुहं भवे रिक्खं
गुरुसीसाणं तारा, वज्जिज्ज तिपंचसत्तत्था ॥९८॥

અર્થ—અશ્વિની આદિની ત્રણ નાડી કરવી. તેમાં ગુરૂ અને શિષ્યને એક નાડીમાં રહેલ નક્ષત્ર શુભ છે, અને ત્રીજી પાંચમી તથા સાતમી તારા વર્જ્ય છે ॥ ૯૮ ॥

વિવેચન—એક ત્રિનાડીચક્ર કરી તેમા અનુક્રમે ત્રણ નાડિઓ દાખી શકાય એમ અશ્વિની વિગેરે સત્યાવીશ નક્ષત્રો સ્થાપવા, અને પછી ધનિક પ્રતિમા વિગેરેના નક્ષત્રો તપાસવા. અથવા અશ્વિની વિગેરે સત્યાવીશ નક્ષત્રોની અનુક્રમે અને ઉત્ક્રમે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો સ્થાપી ત્રણ પંક્તિ કરવી.

૧ અ આ પુ ઉ હ જ્યે મૂ શ પૂ.
૨ ભ મૃ પુ પૂ ચિ અ પૂ ધ ઉ.
૩ કૃ રો અ મ સ્વા વિ ઉ શ રે.

આરીતે બંન્નેનાં નક્ષત્રો એક નાડીમા આવે તે નાડી વેધ કહેવાય છે. ગુરૂ અને શિષ્યના જન્મનક્ષત્ર કે નામ નક્ષત્રમાં આ નાડીવેધ હોય તો દોષ છે. સર્વ પ્રકારામાં કહ્યું છે કે—નાડીવેધ પુત્ર, મિત્ર, સેવક, શિષ્ય, ઘર, નગર અને દેશ માટે દોષ છે; માત્ર કન્યાને માટે શુભ નથી.

નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે-

" प्रभुः पण्याङ्गना मित्रं, देशो ग्राम पुरं गृहम् ।
एकनाडीगता भव्या, कन्यका वेधवर्जिता ॥ १ ॥

અર્થ—" એક નાડીમા રહેલા સ્વામી, વેશ્યા, મિત્ર,

દેશ, ગામ, પુર અને ઘર શ્રેષ્ઠ છે; અને તે દરેક નાડીવેધ વિનાના હોય તો અશુભ છે ॥ ૧ ॥ ”

ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે અહીં ઉત્તરાર્ધમાં ગુરૂ-શિષ્યનો નામ નિર્દેશ કરેલ હોવાથી ગુરૂ અને શિષ્યનો નાડીવેધ સ્વીકાર્યો છે, તેથી પ્રતિષ્ઠાપક અને પ્રતિમામાં નાડીવેધ શુભ નથી એમ માની શકાય છે. કેમકે હર્ષપ્રકાશ અને આરંભસિદ્ધિના વાર્તિકમાં પણ પ્રતિમાના નાડીવેધને શુભ કહેલ નથી. **નરપતિજયચર્યાકાર** તો. દેવતા ગુરૂ અને મંત્રમાં પણ નાડીવેધનું ફળ અનુક્રમે-દ્વેષ રોગ અને મૃત્યુ દેખાડે છે. વરકન્યાના નક્ષત્રમાં નાડીવેધ વર્જ્યજ છે. કેમકે તેઓને પાસેના નક્ષત્રનો નાડીવેધ હોય તો જલદી, અને દૂરના નક્ષત્રનો નાડીવેધ હોય તો ચિરકાળે પણ અવશ્ય વર, કન્યા, દંપતી, માતા અને પિતાનું મૃત્યુ થાય છે; માટે દંપતીમાં નાડીવેધનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. કદાચ નક્ષત્ર નાડીવેધનો ત્યાગ થઇ શકે તેમ ન હોય તો અશ્વિનીના પહેલા પાદથી દરેક નક્ષત્રના ચાર ચાર પાદની પંક્તિથી બાર રેખાવાળું ન.ડીચક્ર આળેખવું, અને આવી રીતે થયેલ પાદવેધનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-ગુરૂ શિષ્યને નાડીવેધ હોય તો વિરૂદ્ધ યોનિ પણ દોષકર નથી, પરંતુ તેમ ન હોય તો વિરૂદ્ધ યોનિનો ત્યાગ કરવો. એટલે-વિરૂદ્ધ યોનિથી નાડીવેધ બળવાન છે. અન્ય સ્થાને તો કહ્યું છે કે-રાશિ વિગેરે સર્વ પ્રશસ્ત ભેદોનો એક દંપતીનો નાડીવેધ જ નાશ કરે છે.

ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી જણાવે છે કે-ગુરૂ અને શિષ્યના જન્મ નક્ષત્રથી ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારા હોય તો અશુભ છે. અહીં મુખ્યથી ગૌણની ત્રીજી પાંચમી કે સાતમી તારા હોય તેજ વર્જવાની છે. કેમકે-તારાના અધિકારમાં-ચોથી છઠ્ઠી તથા દસમી તારાને શુભ, પહેલી બીજી તથા આઠમી તારાને મધ્યમ, અને બાકીનીને અશુભ કહેલ છે, જે સાધ્ય-સાધકમાં પરસ્પર મેળવતાં એકને શુભ અને બીજાને વર્જ્ય તારા આવવાનો સંભવ છે. માટે

મુખ્યના નક્ષત્રમાં અશુભ તારા આવે તેનો ત્યાગ કરવો એજ ઉચિત માર્ગ છે. રાશીશ મૈત્રી, એક નાથતા અને વશ્યની અનુકૂળતા હોવા છતાં દંપતીમાં તારાનો મેળ અવશ્ય જોવાય છે; જ્યારે જિનબિંબના અધિકારમાં તારાના વિરોધનો વિચાર કરાતો નથી, અને તેથી ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે પણ ગુરૂ-શિષ્યમાંજ વર્જ્ય તારા દેખાડેલ છે.

હવે વિશોપક-લેણદેણી કહે છે—

सिद्धसाहग धुरक्खर वग्गं-
के कमुक्कमिण अट्ठविभत्ते ।
सेस अद्धकय लब्भविसो अ,
पच्छिमाउ खलु अग्गगएणं ॥ ६६ ॥

અર્થ—સિદ્ધ-સાધકના (નામના) આદિ અક્ષરના વર્ગાંકને ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે મૂકી આઠે ભાગવા, અને તેના શેષને અર્ધ કરતાં જે આંક આવે તે પહેલા પાસે આગળવાળાએ પ્રાપ્ત કરવાનો વિશોપક છે. ॥ ૯૯ ॥

વિવેચન—અ, ક, ચ, ટ, ત, પ, ય અને શ; એ આઠ વર્ગ છે. જેની લેણા-દેણી જોવી હોય તેના પ્રસિદ્ધ નામમાં જે આદિ અક્ષર હોય તેના વર્ગની સંખ્યાને ક્રમે જોડે જોડે મૂકવી, પછી તેને આઠથી ભાગ દેવો, અને તેમાંથી શેષને અર્ધું કરવુ. આ રીતે જે સંખ્યા આવે તેટલા વસા પહેલા આંકના વર્ગવાળા પાસે બીજા વર્ગવાળો માગે છે. પછી બન્નેના નામના આદિ આદિ અક્ષરવાળી સંખ્યાને ઉલટી રીતે સ્થાપવી, અને આઠે ભાગી શેષના અર્ધ કરી ઉત્ક્રમ સંખ્યાના પહેલા આંકના વર્ગવાળાનું દેવું કાઢવું, અને પછી યથાયોગ્ય લેવું-દેવું વાળી બાકીની લેણા-દેણી નક્કી કરવી. આ રીતે

દરેક સાધ્ય-સાધકમાં લેણા-દેણી જોવી, અને તેમાં લેણા-દેણીના વસા થોડા હોય તો તે સારૂં છે.

દેણદાર.	લેણદાર.							
વર્ગ	અ ૧	ક ૨	ચ ૩	ટ ૪	ત ૫	પ ૬	ય ૭	શ ૮
,, અ-૧ ,, ત-૫	૧॥	૨	૨॥	૩	૩॥	૦	૦॥	૧
,, ક-૨ ,, પ-૬	૨॥	૩	૩॥	૦	૦॥	૧	૧॥	૨
,, ચ-૩ ,, ય-૭	૩॥	૦	૦॥	૧	૧॥	૨	૨॥	૩
,, ટ-૪ ,, શ-૮	૦॥	૧	૧॥	૨	૨॥	૩	૩॥	૦

જેમકે—કરમાશાહ અને ઋષભદેવની લેણા-દેણી જોવાની છે. તેના નામના આદિ અક્ષરો ક અને ઋ વર્ગ ક અને અ તથા વર્ગાંક ૨ અને ૧ છે. ને સંખ્યાને ગાથે મૂકતાં ૨૧, આઠથી ભાગતાં શેષમાં ૫, અને તેનું અર્ધ કરતાં ૨॥ રહે છે તો અ વર્ગવાળો ક વર્ગવાળા પાસે ૨॥ વસા માગે છે પછી ૨૧ ને ઉલટી રીતે સ્થાપતાં ૧૨, તેને આઠે ભાગી શેષને અર્ધ કરતા ૨ રહે છે. જે ક વર્ગ અ વર્ગ પાસે માગે છે, અહિં ૨॥ માંથી ૨ બાદ કરતાં ઋષભદેવ કરમાશાહ પાસે ૦॥ વસો માગે છે, એમ જાણવું. આજ રીતે તેજપાળ આદિદેવ પાસે વસા ૨, અને ઋષભસેન પાસે વસો ૦ માગે છે.

હવે એ ગાથાથી આજ કહે છે.

देवम्मिणि पुण पुस्मा,

करमाइमिगाणुगयगारेयइआ ।

मणुअ तिपुव्वतिउत्तर,
रोहिणि भरणी अ अद्दा य ॥ १०० ॥
किसिअ विसाह चित्ता,
धणिजिट्ठाऽसेसतिन्नि दुग रक्खा ।
सगणे पीई नरसुर,
मज्झा सेसा पुणो असुहा ॥ १०१ ॥

અર્થ—અશ્વિની, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, મૃગશર, અનુરાધા, શ્રવણ, અને રેવતી (૯) નક્ષત્રનો દેવગણ છે. ત્રણ પૂર્વા, ત્રણ ઉત્તરા, રોહિણી, ભરણી અને આર્દ્રા (૯) નક્ષત્રનો મનુષ્ય ગણ છે. ॥ ૧૦૦ ॥ તથા કૃત્તિકા, વિશાખા ચિત્રા, ધનિષ્ઠા દ્વિક (ધ. શ.) જ્યેષ્ઠા દ્વિક (જ્યે. મૂ.) અને અશ્લેષા દ્વિક (અ. મ.) નક્ષત્રોનો (૯) રાક્ષસગણ છે. તેઓમાં સાધ્ય-સાધકના નક્ષત્રોના એકજ ગણ હોય તો પ્રીતિ રહે છે, મનુષ્યગણ અને દેવગણ હોય તો મધ્યમ પ્રીતિ રહે છે, અને શેષ ગણો હોય તો અશુભ છે. ॥ ૧૦૧ ॥

વિવેચન—નક્ષત્રદ્વારમાં ગણ દર્શાવેલ છે, તેથી બન્ને ગાથા સુગમ છે માત્ર પૂર્વાથી-પૂર્વાફાલ્ગુની પૂર્વાષાઢા અને પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાથી-ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ, તેમજ ધનિષ્ઠા જ્યેષ્ઠા અને અશ્લેષા એ ત્રણ દ્વિકથી-ધનિષ્ઠા અને શતભિષા, જ્યેષ્ઠા અને મૂલ તથા અશ્લેષા અને મઘા નક્ષત્રો જાણવા. કેટલાએક કહે છે કે-અભિજિત્ નક્ષત્ર વિદ્યાધરગણનું છે

અહીં સાધ્ય-સાધકના જન્મનક્ષત્રનો કે બન્નેના નામ નક્ષત્રનો ત્રણમાંથી હરકોઈ એક ગણ હોય તો બન્નેમાં અતિપ્રીતિ રહે છે, એકનો દેવગણ અને બીજાનો મનુષ્યગણ હોય તો મધ્યમ પ્રીતિ રહે છે, તથા શેષગણો એટલે-દેવ અને રાક્ષસ, અથવા મનુષ્ય અને રાક્ષસ ગણુના નક્ષત્રો હોય તો તે અશુભજ છે. **ઉદયપ્રભસૂરિ** કહે છે કે-રાક્ષસગણ સાથે દેવગણ હોય તો બન્નેમાં વૈર, અને મનુષ્ય ગણ હોય તો બન્નેનું કે એકનું મૃત્યુ થાય છે.

કદાચ શુભરાશિકૂટ, ગ્રહમૈત્રી, શ્રેષ્ઠયોનિ, અને ગૌણનો મનુષ્યગણ હોય તો મુખ્યનો રાક્ષસગણ પણ શ્રેષ્ઠ છે.

ગણચક્ર.

	સાધક-દેવ અ० મૃ० પુ० પુ०હ० સ્વા० અ० શ્ર० રે०	સાધક-મનુષ્ય ભ० રો० આ० પૂર્વા० ઉત્તરા०	સાધક-રાક્ષસ કૃ० શ્લે० મ० ચિ० વિ० જ્યે० મૂ०ધ०શ०
સાધ્ય દેવ	અતિપ્રીતિ	મધ્યમપ્રીતિ	વૈર
સાધ્ય મનુષ્ય	મધ્યમપ્રીતિ	અતિપ્રીતિ	મૃત્યુ
સાધ્ય રાક્ષસ	વૈર	મૃત્યુ (શુભ)	અતિપ્રીતિ

અક્ષર ચક્ર.

અક્ષરો	રાશિ	નક્ષત્ર	યોનિ	ગણ	નાડી	કુંજી	વર્ગ	જાતિ	સ્વામી	તારા
અ	મે.	કૃત્તિ	મેષ	રા.	અં.	પુ.	અ.	ક્ષ.	ભૌ.	૨
ઈ ઉએ	;.	કૃત્તિ	મેષ	રા.	,,	,,	,,	વૈ.	શુ.	,,
ઓ	;.	રોહિ	સાપ	મ.	,,	,,	,,	વ.	,,	૪
કાકી	મિ.	મૃગ	સાપ	દે.	મ.	,,	ક	શુ	બુ.	૫
કુ	મિ.	આર્દ્રા	કૂત	મ.	આ.	મ.	,,	શુ.	બુ.	૬
કે કો	મિ.	પુન	બિલા	દે.	,,	,,	,,	,,	,,	,,
ખા	મ.	અભિ	નોળી.	વિઘ્ન	+	૫	,,	વૈ.	મ.	+
ખીખુ ખેખો	મ.	શ્ર	વાનર	દે	અં.	૫	,,	વૈ.	,,	૪
ગ ગી	મ.	ધનિ	સિંહ	રા.	મ.	૫	,,	વૈ.	,,	૫
ગુ ગે	કું.	,,	,	,,	,,	,,	,,	શુ.	,,	,,
ગો	,,	શત	ઘોડો	રા.	આ.	,,	,,	,,	,,	૬
ઘ ઙ	મિ.	આર્દ્રા	કૂત.	મ.	આ	મ	,,	શુ	બુ.	૬
ચા ચી	મી.	રેવ	હાથી	દે.	અં.	પૂ.	ચ	બ્રા.	ગુ	૯
ચુ ચે ચો	મે.	અશ્વિ	ઘોડો	દે.	આ.	પૂ	,,	ક્ષ.	મં.	૧
છ જ	મિ.	આર્દ્રા	કૂત.	મ	આ.	મ.	,,	શુ.	બુ	૬
જા જી	મ.	ઉ. ષા.	નોળી.	મ.	અં.	પ.	,,	વૈ.	શ.	૩
જુજેજો	મ.	અભિ	નોળી.	વિઘ્ન	+	પ.	,,	,,	,,	+
ઞ	મી.	ઉ-ભા	ગાય	,,	મ.	પ.	,,	બ્રા.	ગુ.	૮
ટા ટી ટૂ	સિં.	પૂ-ફા	ઉંદર	મ.	,,	મ.	ટ	ક્ષ	સૂ.	૨

[illegible]	મિ.	ઉ.ષા.	ગાય	મ.	આ.	મ.	ન.	શુ.	શુ.	[illegible]
ગે	૧૦	ઉ.ષા.	,,	મ.	આ.	,,	,,	વૈ.	શુ.	[illegible]
ગ	૧૦	હસ્ત	ભેંસ	દે.	આ.	,,	,,	,,	,,	૮
ડા	૧૦	પુષ્ય	બિલા	,,	મ	,,	,,	ક્ષ.	મં.	૯
ડી ડુ ડે ડો	૧૪	અશ્લે.	બિલા.	રા.	અં.	,,	,,	ક્ષ.	,,	૯
ત	ધન	પુષ્ય	વાનર	મ	મ.	પ.	,,	શુ.	શુ.	[illegible]
ભુ	૧૦	હસ્ત	ભેંસ	દે	આ.	મ.	,,	વૈ.	શુ.	૮
ના	તુ.	સ્વાતિ	.	દે.	અં.	મ.	ન.	શુ.	શુ.	[illegible]
ની નુ ને	,,	વિશા	વાઘ	રા.	અં.	,,	,,	,,	શુ.	[illegible]
તો	વી.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	બ્રા.	મં.	૮
થ	મી.	ઉ.ભા.	ગાય	મ.	મ.	પ.	ન.	બ્રા.	શુ.	૮
દ	કું.	પૂ.ભા.	સિંહ	,,	આ.	,,	,,	શુ.	શુ.	૭
દિ	મી.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	બ્રા.	શુ.	૭
દુ	,,	ઉ.ભા.	ગાય	,,	મ.	,	,,	,,	,,	૮
દે દો	,,	રેવ.	હાથી	દે.	અં.	પૂ.	,,	બ્રા.	શુ.	૬
ધ	ધ.	પૂ.ષા.	વાનર	મ.	મ.	પ.	,	ક્ષ.	શુ.	૨
ન ની નુ ને	વી.	અનુ.	હરણ	દે.	મ.	મ.	,,	બ્રા.	મં.	૮
નો	,,	જ્યે.	,,	રા.	આ.	પ.	,,	,,	,,	૯
પા પી	કે.	ઉ.ફા.	ગાય	મ.	આ.	મ.	પ.	વૈ.	શુ.	૩
પુ	ક.	હસ્ત	ભેંસ	દે.	આ.	મ.	પ.	વૈ.	શુ.	૪
પે પો	ક.	ચિત્રા	વાઘ	રા.	મ.	,,	,,	,,	,,	૫
ફ	ધ.	પૂ.ષા.	વાનર	મ.	મ.	પ.	,,	ક્ષ.	શુ.	૨
બા બી બૂ	વૃ.	રોહિ०	સાપ	મ.	અં.	પૂ.	,,	વૈ.	શુ.	૪
બે બો	વૃ.	મૃગ	સાપ	દે.	મ.	પૂ.	,,	,,	,,	૫

આ ભી	ધ.	મૂળ	કૂતરો	રા	આ.	૫	૫	ક્ષ.	શુ.	૧
ભૂ.	ધ.	પૂ-ષા.	વાંનરો	મ.	મ.	૫	,,	ક્ષ.	શુ.	૨
ભે	ધ.	ઉ-ષા.	નોળી	મ.	અં.	૫	,,	,,	,,	૩
ભો	મ.	,,	,,	,,	,,	,,	,,	વૈ.	શ.	૩
મા મી મૂ મે	સિં.	મઘા	ઉંદર	રા	અં.	મ	,,	ક્ષ.	સૂ	૧
મો	,,	પૂ-ફા.	ઉંદર	મ.	મ.	મ	,,	,,	,,	૨
યા યી યૂ	વૃ.	જ્યે.	હરણ	રા.	આ.	૫	૫	બ્રા.	મ.	૯
યે યો	ધ.	મૂળ	કૂતરો	,,	આ.	૫	,,	ક્ષ.	ગુ.	૧
ર ઋ રૂ	તુ.	ચિત્રા	વાંનરો	,,	મ.	મ	,,	શુ.	શ	૫
રે રૈ રો	,,	સ્વાતિ	ભેંશ	દે.	અં.	મ	,,	,,	,,	૬
લા	મે.	અશ્વિ.	ઘોડો	દે.	આ.	પૂ	,,	ક્ષ.	મ.	૧
લી લૂ લે લો	મે.	ભર.	હાથી	મ.	મ.	પૂ	,,	ક્ષ.	,,	૨
વા વી વૂ	વૃષ	રોહિ.	સાપ	,,	અ.	પૂ	,,	વૈ.	શુ.	૪
વે વો	વૃષ	મૃગ	,,	દે.	મ.	,,	,,	,,	,,	૫
શ	મી.	ઉ-ભા.	ગાય	મ.	,,	૫	શ	બ્રા.	ગુ	૮
ષ	ક.	હસ્ત	ભેંશ	દે.	આ.	મ	,,	વૈ.	બુ.	૪
સસીસુ	કું.	શત.	ઘોડો	રા.	આ.	પ.	,,	શુ.	શ.	૬
સે સો	,,	પૂ-ભા	સિંહ	મ.	,,	,,	,,	,,	,,	૭
હા	મિ.	પુન.	બિલા	દે.	,,	મ.	,,	,,	બુ	૬
હી	ક.	પુન.	,,	,,	,,	,,	,,	બ્રા.	ચં.	૬
હુ હે હો	ક.	પુષ્ય	ઘેટા	દે.	મ.	મ.	શ.	બ્રા.	ચં.	૮

કાર્ય દ્વાર.

સામાન્ય રીતે દરેક કાર્યોમાં શુભ માસ, પક્ષ, તિથિ, કરણ, નક્ષત્ર અને વાર જોઈને મુહૂર્ત લેવું; તો પણ દરેક કાર્યોમાં નક્ષત્રશુદ્ધિ વિશેષ જોવી પડે છે, જેથી ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજે કાર્યદ્વારમાં વિશેષતાએ નક્ષત્રનીજ શુદ્ધિ દેખાડેલ છે, જે માટેની તિથિ વાર વિગેરેની શુદ્ધિ અન્ય ગ્રન્થોમાંથી ગ્રહણ કરવી.

અહીં પ્રથમ વિદ્યારંભના વાર અને નક્ષત્રો કહે છે—

गुरु बुहो अ सुक्को अ,
सुंदरा मज्झिमो रवी ।
विज्जारंभे ससी पावो,
सणी भोमा य दारुणा ॥ १०२॥
मिगसिर-अद्दा-पुस्सो,
तिन्नि उ पुव्वा उ मूलमस्सेसा ।
हत्थो चित्ताइ तहा दस,
वुड्ढिकराइं नाणस्स ॥ १०३॥

અર્થ—વિદ્યારંભમાં ગુરૂ બુધ અને શુક્ર સુંદર છે, રવિ મધ્યમ છે, સોમ દુષ્ટ છે, શનિ અને મંગળવાર દારૂણ છે. ॥ ૧૦૨ ॥ મૃગશર, આર્દ્રા, પુષ્ય, ત્રણ પૂર્વા, મૂળ, અશ્લેષા, હસ્ત અને ચિત્રા; એ દસ નક્ષત્રો જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારાં છે. ॥૧૦૩॥

વિવેચન—વિદ્યારંભ કરવામાં ગુરૂવાર બુધવાર અને શુક્રવાર શ્રેષ્ઠ છે, રવિવાર મધ્યમ છે, સોમવાર દુષ્ટ છે અને મંગળવાર તથા શનિવાર દુઃખ આપનાર છે. અન્યસ્થાને રવિવારને પણ શુભજ કહેલ છે. નારચંદ્ર માં કહ્યું છે કે--

" विद्यारम्भे गुरुः श्रेष्ठो, मध्यमौ भृगु भास्करौ ।
मरणं मन्दभौमाभ्यां, नो विद्या बुधसोमयोः ॥१॥ "

અર્થ—"વિદ્યારંભમાં ગુરૂ શ્રેષ્ઠ છે. શુક્ર અને રવિ મધ્યમ છે, શનિ અને મંગળવારે મૃત્યુ થાય છે, તથા બુધ અને સોમવારે વિદ્યા ચડતી નથી ॥૧॥" બૃહદ્જ્યોતિઃસારમાં કહ્યું છે કે—

" विद्यारम्भः सुरगुरुसितज्ञेष्वभिष्टार्थदायी "

અર્થ—"ગુરૂ શુક્ર અને બુધવારે કરેલ વિદ્યારંભ અભીષ્ટ અર્થને દેનાર છે" ઉદયપ્રભસૂરિજી કહે છે કે—વિદ્યારંભમાં સાતવારો અનુક્રમે—આયુષ્ય, જડતા, મૃત્યુ, લક્ષ્મી, બુદ્ધિ, સિદ્ધિ અને મૃત્યુ આપે છે.

ગ્રન્થકાર સૂરિ મહારાજ બીજી ગાથાથી જ્ઞાન ભણવાના નક્ષત્રો જણાવતા કહે છે કે—મૃગશર, આર્દ્રા, પુષ્ય, પૂર્વા ફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વા ભાદ્રપદ, મૂળ, અશ્લેષા હસ્ત, અને ચિત્રા; એ દસ નક્ષત્રો જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારા છે આ દસ નક્ષત્રોને સ્થાનાંગસૂત્રમાં જ્ઞાન ભણવામાં શ્રેષ્ઠ કહેલા છે. અન્ય સ્થાને બીજા પણ નક્ષત્રો કહ્યા છે. નારચંદ્ર અને [1]આરંભસિદ્ધિમાં જ્ઞાન ભણવા માટે—અશ્વિની, મૃગશર. આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, પૂર્વાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, મૂળ, પૂર્વાષાઢા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદ એ સોળ નક્ષત્રો શુભ કહ્યા છે બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં શતભિષાને ન સ્વીકારતા અભીચ અને રેવતિ સાથે સત્તર નક્ષત્ર, તથા મુહૂર્તચિંતામણિમાં આર્દ્રા નક્ષત્ર સિવાયના પંદર નક્ષત્ર પાસું મનાતાં તો મુખ મેત્ર અને રેવતી નક્ષત્રને શુભ કહેલ છે

જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે બન્ને પક્ષની ૨-૩-૫-૬-૧૦-૧૧ અને ૧૨ તિથિઓ શુભ છે. વર્જ્ય તિથિઓ માટે નારચંદ્રમાં કહે છે કે—

१ विद्यारम्भेऽश्विनी मृग-पूर्वासु सनकार्यके ।
हस्ते शतभिषक्स्वाति-चित्रासु श्रवणे ॥ १ ॥

આ આઠ સિવાયના બાકીનાં નક્ષત્રો ક્ષૌરકર્મમાં મધ્યમ અને વિમધ્યમ છે, જેની દરેક રીતની શુદ્ધિ અન્ય ગ્રન્થોમાં આ પ્રમાણે છે—પ્રથમના લોચમાં અને ક્ષૌરમાં ૨-૩-૫-૭ ૧૦-૧૧-૧૨-૧૩ તિથિ, સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવાર, અશ્વિની મૃગશર પુનર્વસુ પુષ્ય હસ્ત ચિત્રા સ્વાતિ જ્યેષ્ઠા શ્રવણ ધનિષ્ઠા શતભિષા અને રેવતી નક્ષત્ર. તેજ ક્ષણો, શુભ તારાબળ, કેન્દ્રિયા સૌમ્ય ગ્રહો, અને ૩-૬-૧૧ સ્થાને ક્રૂર ગ્રહો હોય તો તે શુભ છે. ક્ષૌરમાં રિક્તા અમાસ વર્જ્ય છે, કેન્દ્રિયા ક્રૂર ગ્રહો પણ અતિ અશુભ છે. હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-"**तारासुद्धम्मिउरं** એટલે—તારાશુદ્ધ દિવસે ક્ષૌર કરવું." વ્યવહાર પ્રકાશમાં ચંદ્ર બળને પણ આવશ્યક માનેલ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે–કર્ક કન્યા ધન અને કુંભનો સૂર્ય હોય ત્યારે. જન્મમાસમાં, જન્મ નક્ષત્રમાં, દેવપૂજાના દિવસે અને અભિષેકના દિવસે પણ ક્ષૌર કરાવવું નહિં. બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં કહ્યું છે કે–રવિવારે ક્ષૌર કરાવે તો એક માસ આયુષ્ય ઘટે છે. સોમવારે સાત માસ વધે છે, મંગળવારે આઠ માસ ઘટે છે, બુધવારે પાંચ માસ વધે છે, ગુરૂવારે દસ માસ વધે છે, શુક્રવારે અગીયાર માસ વધે છે; અને શનિવારે સાત માસ ઘટે છે.

ત્યાર પછીના નિરંતરના ક્ષૌર માટે એવો નિયમ છે કે–તેલ મર્દન કર્યું હોય, નાહ્યો હોય, જમ્યો હોય, આભૂષણ પહેર્યાં હોય, યુદ્ધ માટે તૈયાર થયો હોય, રજસ્વલા સ્ત્રી હોય ત્યારે, વિદ્યારંભના દિવસે, રાત્રે, ત્રણે સંધ્યામાં, પર્વ દિવસે, ધર્મ મહોત્સવના દિવસે, પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્ય કર્યા હોય તે દિવસે, જન્મ દિવસે જન્મ નક્ષત્રમાં, રિક્તા અમાસ પુનમ અને એકમ તિથિએ, ગત ક્ષૌર દિવસથી નવમે દિવસે, કૃત્તિકાદિ ચાર નક્ષત્રોમાં, તથા લાગલાગટ છ કૃત્તિકામાં, આઠ રોહિણીમાં, ત્રણ અનુરાધામાં, ચાર ઉત્તરામાં, પાંચ મઘામાં અને એક મૂળમાં ક્ષૌર કરાવવું નહિં. વિશેષતા એટલી છે કે–રાજાની આજ્ઞાથી, મૃત્યુના સૂતકમાં, કેદમાંથી

મુંડતાં, યજ્ઞમાં, સ્ત્રીના કાર્યમાં, તીર્થમાં અને વ્રતાદિકમાં ક્ષૌર કરાવવું હોય તો ઉપરોક્ત વાર, નક્ષત્ર, નવમો દિવસ, વિગેરે શુદ્ધિ જોવાની આવશ્યકતાજ નથી.

રાજાના ક્ષૌર માટે ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે—રાજાએ પાંચમે પાંચમે દિવસે, શુભ તારાએ, અને શુભ કાળહોરામાં શ્મશ્રુકર્મ કરાવવું; તથા નખ ઉતારવા માટે ક્ષૌરનાં નક્ષત્રો, રવિ સિવાયના વારો અને તે દરેકની હોરા શુભ છે.

હવે કર્ણવેધ અને રાજાના દર્શનનાં નક્ષત્રો કહે છે—(માલિની છંદ)

मिग-अणु-पुण पुस्सा जिट्ठ-रेव-ऽस्सिणीआ,
सवण-कर-सचित्ता सोहणा कण्णवेहे ।
कर-सवण-ऽणुराहा रेव-पुस्स-ऽस्सिणीआ,
मिग-धणि-धुव-चित्ता दंसणे भूवईणं ॥ १०६॥

અર્થ—કર્ણવેધમાં મૃગશર, અનુરાધા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, અશ્વિની, શ્રવણ, હસ્ત, અને ચિત્રા, નક્ષત્રો શુભ છે. તથા રાજાના દર્શનમાં હસ્ત, શ્રવણ, અનુરાધા, રેવતી, પુષ્ય, અશ્વિની, મૃગશર, ધનિષ્ઠા, ધ્રુવ અને ચિત્રા નક્ષત્રો સારાં છે.

વિવેચન—બાળકને કે મુનિરાજને કર્ણવેધ કરાવવો હોય ત્યારે જો મૃગશર, અનુરાધા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, રેવતી, અશ્વિની, શ્રવણ, હસ્ત અને ચિત્રા નક્ષત્ર હોય તો શુભ છે. ઉદયપ્રભસૂરિ—કર્ણવેધમાં ધનિષ્ઠા તથા ત્રણ ઉત્તરાનો, અને મુહૂર્ત ચિંતામણિકાર—રોહિણી, મૂળ, શતભિષા, સ્વાતિ, તથા ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્રનો પણ સ્વીકાર કરે છે. અહીં નક્ષત્રોની શુદ્ધિ અતિ આવશ્યક માનેલ છે, પણ મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—જન્મના વિષમ વર્ષે, ચોમાસું, ચૈત્ર પોષ અને જન્મમાસ સિવાયના માસોમાં રિક્તા સિવાયની વિષમ તિથિઓમાં, રવિ સોમ બુધ કે ગુરૂવારને

દિવસે તથા મિથુન કન્યા ધન કુંભ અને મીન લગ્નમાં કર્ણ-વેધ કરાવવો જોઇએ, આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કહ્યું છે કે—સૌમ્ય ગ્રહો ત્રીજા કે અગીયારમાં ભુવનમાં હોય અને સૌમ્યગ્રહની દૃષ્ટિ ક્રૂરગ્રહથી રહિત શુભ લગ્ન સ્થાનમાં જતી હોય તો કર્ણવેધ શુભ છે.

સૂરિ મહારાજ ઉત્તરાર્ધ ગાથાથી **નૃપદર્શનનાં નક્ષત્રો** દેખાડતાં કહે છે કે—રાજાના દર્શનમાં અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુષ્ય હસ્ત, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા ત્રણ ઉત્તરા અને રેવતી. નક્ષત્રો શુભ છે. અન્ય સ્થાને આ કાર્યમાં રવિવાર મંગળવાર ગુરૂવાર ૧-૩-૧૩-૧૫ તીથીઓ અને ભદ્રા કરણ શુભ કહેલા છે રવિવાર અને ભદ્રા વધારે શુભ છે. નૃપાદિકની સેવા માટે કહ્યું છે કે-પંડિત તથા લડવૈયાએ લગ્નમાં શુભ ગ્રહ હોય, ૧૦ કે ૧૧ સ્થળે રવિ કે મંગળ હોય, અને યોનિવૈર વિગેરેની શુદ્ધિ હોય તો સ્વામીનો આશ્રય કરવો. રાજા પાસે જતાં પૂર્ણ નાસિકાનો પગ આગળ સ્થાપવો.

હવે વસ્ત્રધારણના વારો કહે છે—

सूरे जिरणं ससी अद्दं, मलिणं सरिणधारिअं।
भोमे दुक्खावहं होइ, वत्थं सेसेहि सोहणं ॥१०७॥

અર્થ—રવિવારે ધારેલ વસ્ત્ર, (જલદી) જીર્ણ થાય છે, સોમવારે ધારેલ આર્દ્ર થાય છે, શનિવારે ધારેલ મલિન રહે છે, મંગળવારે દુઃખ-દાયક થાય છે અને બાકીના વારે ધારણ કરેલ વસ્ત્ર સારૂં છે. ॥ ૧૦૭ ॥

વિવેચન—નવુ વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં રવિ, સોમ, મંગળ અને શનિવાર નિંદ્ય છે; તથા બુધ ગુરૂ અને શુક્ર શુભ છે તેમાં નવું વસ્ત્ર ધારણ કરવાને દિવસે રવિવાર હોય તો વસ્ત્ર ટુંક મુદતમાં જીર્ણ થઈ જાય છે, સોમવાર હોય તો ભીનુંજ રહ્યા કરે છે, અર્થાત્—ન્હાવાના કે વસ્ત્ર પીલું પડે તેવા પ્રસંગો

બહુ આવે છે; મંગળવાર હોય તો પહેરનારને શોક રહ્યા કરે છે; શનિવાર હોય તો મેલુ રહ્યા કરે છે, અને બુધ ગુરૂ કે શુક્ર હોય તો દરેક રીતે આનંદ પ્રવર્તે છે. અન્ય સ્થાને કહ્યુ છે કે—બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારે નવું વસ્ત્ર ધારણ કરવાથી ધન જ્ઞાન અને સુખ મળે છે. બૃહજ્જ્યોતિઃસારમાં કહ્યું છે કે—શુક્રવારે પહેરેલ નવુ વસ્ત્ર પ્રિયસગમ માટે થાય છે અહીં દર્શાવેલ વારો વિશેષતાએ સાધુના શ્વેત વસ્ત્ર માટે છે એટલે દરેક પ્રકારનાં વસ્ત્રો માટે સામાન્ય રીતે શુભાશુભ સમજવાના છે. જેથી કેટલાએક આચાર્યો વિવિધરંગી વસ્ત્રો માટે કહે છે કે-મંગળ વિગેરે છ વારોમાં અનુક્રમે લાલ, લીલું, શ્વેત, શ્વેત, કાળું અને પીળું વસ્ત્ર પહેરવું તે શુભ છે. અહીં એમ માની શકાય છે કે-બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારે દરેક રંગનાં નવાં વસ્ત્રો પહેરી શકાય છે. વળી જે ગ્રહનો જેવો રંગ છે તેવા રંગનાં વસ્ત્રો તે ગ્રહના વારે ધારણ કરે તો વિરૂદ્ધ વાર પણ શુભ છે. નવી કાંબળી ધારણ કરવામાં રવિ પણ શુભ છે. નવા વસ્ત્રમાં દગ્ધા તિથિ અશુભ છે અને ૧–૨–૩–૧૩–૧૫ અતિ શુભ છે.

નક્ષત્રો માટે ઉદયપ્રભસૂરિ કહે છે કે-નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા, ધનિષ્ઠા, ઉત્તરા ભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્રો શુભ છે. તેની ટીકામાં કહ્યું છે કે—અશ્વિની વિગેરે નક્ષત્રોમાં નવુ વસ્ત્ર ધારણ કરે તો અનુક્રમે ૧ નષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ, ૨ મૃત્યુ, ૩ અગ્નિદાહ, ૪ અર્થ સિદ્ધિ, ૫ મૂષક ભય, ૬ મૃત્યુ, ૭ ધનપ્રાપ્તિ, ૮ ધનપ્રાપ્તિ, ૯ શોક, ૧૦ મૃત્યુ, ૧૧ રાજભય, ૧૨ સંપત્તિ, ૧૩ કાર્યસિદ્ધિ, ૧૪ વિદ્યાપ્રાપ્તિ, ૧૫ મિષ્ટાન્ન, ૧૬ પ્રીતિ, ૧૭ મિત્રપ્રાપ્તિ, ૧૮ વસ્ત્રહરણ, ૧૯ જળમાં નાશ, ૨૦ રોગ, ૨૧ અતિ મિષ્ટભોજન, ૨૨ નેત્ર વ્યાધિ, ૨૩ ધાન્યપ્રાપ્તિ, ૨૪ વિષભય, ૨૫ જળભય, ૨૬ ધનપ્રાપ્તિ; અને ૨૭ રત્નપ્રાપ્તિ; એ પ્રમાણે ફળ મળે છે.

સૌભાગ્યને ઇચ્છનારી સ્ત્રીએ અલંકાર અને લાલ વસ્ત્રો માટે મંગળ શુભ ગણાય; તથા અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, વિશાખા, અનુરાધા, ધનિષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્ર શુભ છે; પણ વસ્ત્ર માટે કહેલા બીજા નક્ષત્રો અશુભ છે; નવાં વસ્ત્ર અને અલંકારો ધારણ કરવામાં વિશેષતા એટલી છે કે—ગુરૂ વડિલ અને રાજાએ આપેલ તથા, વિવાહ ઉત્સવ કે ઇનામમાં મળેલ વસ્ત્ર નિઃશંકપણે નિત્ય દિવસે પણ ધારણ કરવું.

બૃહત્કલ્પસૂત્રની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—નવાને લાયક વસ્ત્રની એષણા માટે નીકળેલ સાધુને જે પ્રથમ વસ્ત્ર મળે તે ફાટેલું, બળેલું, અને મશ છાણ કે માટીથી ખરડાયેલું હોય તો તેના ત્રણ આડા અને ત્રણ ઉભા એમ નવ ભાગ કરવા અને તેમાં અનુક્રમે—૧ દેવ, ૨ અસુર, ૩ દેવ, ૪ મનુષ્ય ૫ રાક્ષસ, ૬ મનુષ્ય, ૭ દેવ, ૮ અસુર, અને ૯ દેવની સ્થાપના કરવી. આ નવ ભાગમાંથી જે ભાગના મધ્યમાં ફાટયું બળ્યું કે ખરડાયું હોય તો તેનું નિમિત્તજ્ઞાન આ પ્રમાણે છે—

" देवेसु उत्तमो लाभो, माणुसेसु अ मज्झिमो ।
असुरेसुअ अ गेलन्नं, मरणं माण रक्खसे ॥ १ ॥ "

અર્થ—"જો તે બળેલા કે ફાટેલા વસ્ત્રનો ભાગ દેવના અંશમાં હોય તો તેના માલીકને ઉત્તમ લાભ મળે છે, મનુષ્યના અંશમાં મધ્યમ લાભ થાય છે, અસુરના અંશમાં રોગ થાય છે, અને રાક્ષસના અંશમાં મૃત્યુ થાય છે ॥ ૧ ॥" લલ્લ પણ કહે છે કે—દેવાદિ ચાર અંશમાં કપાયું ફાટયું કે બળ્યું હોય તો માલીકને અનુક્રમે ભોગ, પુત્ર, રોગ અને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઉદયપ્રભ સૂરિ કહે છે કે—તે વસ્ત્ર ફાટે કે બળે ત્યારે તદ્દન વાપર્યા વિનાનું હોય તો દેવાદિક અંશમાં કહેલ ફળ વિશેષ પ્રમાણમાં મળે છે, અને તે વસ્ત્ર જેટલો વખત વાપરેલું હોય તેટલા પ્રમાણમાં ઓછું ઓછું ફળ મળે છે. જો દેવાદિક અંશના મધ્યમાં ફાટે કે બળે તોજ આ ફળ સમજવાનું છે. પણ હરકોઇ અંશના છેડામાં ફાટ

વિગેરે પડે તો તે શુભ અંશ હોય તો પણ તેનું ફળ અશુભ જ મળે છે. આ પ્રમાણે પથારી આસન વિગેરેમાં પણ શુભાશુભ ફળ સમજવું.

વળી ચારેના અંશમાં ફાટે બળે કે ખરડાય ત્યારે ક્રમશ છત્ર, ધ્વજ, તોરણ, મૃગ, કચ્છપ અને અષ્ટ મંગળ વિગેરેની આકૃતિ થાય તો તે શુભ છે; અને ખર, ઉંટ, કાક, સાપ, શિયાળ, ઘુવડ, કુતરો કે વરૂ વિગેરે આકૃતિ થાય તો દેવાંશ હોય છતાં અશુભ છે નાના બાળકને પ્રથમ વસ્ત્ર પહેરાવવું હોય ત્યારે ૧-૨-૩-૫-૭-૧૧-૧૩ તીથીઓ સોમ બુધ ગુરૂ શનિ અશ્વીની રોહણી હસ્ત અશ્લેષા વિશાખા ત્રણ ઉતરા અને રેવતી શ્રેષ્ટ છે.

નવાપાત્ર વાપરવાનાં નક્ષત્ર અને વાર કહે છે

मिग-पुस्स-ऽस्सिणी हत्था-ऽणुराहा चित्त-रेवई ।
सोमो गुरु अ दो वारा, पत्तवावरणे सुहा ॥१०८॥

અર્થ-મૃગશર, પુષ્ય, અશ્વિની, હસ્ત, અનુરાધા, ચિત્રા અને રેવતી નક્ષત્રો; તથા સોમ અને ગુરૂ એમ બે વારો પાત્ર વાપરવામાં સારાં છે. ॥ ૧૦૮ ॥

વિવેચન— નવાં પાત્રાં વાપરવાં હોય ત્યારે સોમવાર અને ગુરૂવાર; તથા અશ્વિની, મૃગશર, પુષ્પ, હસ્ત, ચિત્રા, અનુરાધા, અને રેવતી નક્ષત્રો હોયતો શુભ છે. અન્યસ્થાને-બુધ સ્વાતિ અને શ્રવણ નક્ષત્રો પણ શુભ કહ્યા છે

હવે નષ્ટ પ્રાપ્તિનાં નક્ષત્રો કહે છે—

जामाइमुहा चउ चउ,
अस्सिणाई काण चिपड सज्जंधा ।
दुसु दस जाइ सज्जे,
झंपे लब्भइ गयं वत्थु ॥ १०९ ॥

ગ્રહો પૂર્વાર્ધ કુંડળીમાં હોય તો વસ્તુ ધામમાં છે, અને ઉત્તરાર્ધ કુંડળીમાં હોય તો વસ્તુ ધામ બહાર હોય છે, તથા તે ચારેમાં જે બળવાન હોય તે ઉપરથી અનુક્રમે-દેશ, સ્થાન, ઘર કે ગામની અંદર કે બહાર છે એમ સમજવું.

સ્થિર લગ્ન હોય, ધનેશ પુષ્ટ હોય, ધનને જોતો હોય અને અષ્ટમેશ નબળો હોય તો વસ્તુ ક્યાંક ભૂલથી મૂકાયેલ છે પણ સાંભરતી નથી, અથવા વસ્તુ ઘરમાંથી ગઇ નથી એમ જાણવું; પણ ચર લગ્ન હોય, અને બીજું પણ વિપરીત હોય તો વસ્તુ ઘરમાં નથી, એમ જાણવું. વળી અષ્ટમેશ લગ્નમાં હોય, લગ્ન કેન્દ્ર અને લગ્નેશ શુભ ગ્રહવાળાં હોય, લગ્નેશ લગ્ન કે કેન્દ્રમાં હોય, અથવા શુભગ્રહો આઠમે કે બારમે ન હોય, અથવા લગ્નેશ અને એકાદશેશનો યોગ થાય તો જરૂર વસ્તુ પાછી મળે છે. તથા—લગ્ન લગ્નેશ અને કેન્દ્ર ક્રૂર ગ્રહવાળા હોય, અથવા અષ્ટમેશ સૌમ્યગ્રહ સાથે હોય, અને સૌમ્ય ગ્રહ સાથે કેન્દ્રમાં પડ્યો હોય, અથવા મૃત્યુ અને વ્યય સિવાયના ભુવનોમાં ક્રૂર ગ્રહ પડ્યા હોય તો તે વસ્તુ જાય છે. પણ અષ્ટમેશ સાતમા ભુવનમાં હોય તો ચોર મૃત્યુ પામ્યો છે એ પ્રમાણે જાણવું.

અહીં સાતે ગ્રહના અનુક્રમે-મૂળ, ધાતુ, ધાતુ, જીવ, જીવ, મૂળ અને ધાતુ દ્રવ્યો છે ચોરસ, સ્થૂળ, ચોરસ, ગોળ, ગોળ, ખંડ અને દીર્ઘ આકૃતિઓ છે. મોતી, રૂપું, ત્રાંબું, સોનું, રત્ન, રૂપું અને લોઢું (રાહુનું હાડકું) અથવા ત્રાંબુ, મણિ, સોનું, કાંસું, રૂપું, મોની અને લોઢું ધાતુઓ છે. પશુભૂમિ, જળ, દગ્ધસ્થાન, લાકડું, મંદિર, પાણી, અને અગ્નિ સ્થાનો છે. ઉંચી, સમ, ઉંચી, તીરછી, સમ, તીરછી અને નીચી દષ્ટિ છે. ગ્રહોની દિશા અને જાતિ પહેલાં (પૃષ્ઠ ૩ તથા ૨૮૩ માં) કહેવાઇ ગયાં છે.

ચોર પ્રશ્નમાં બાર ભુવનના ચોરો અનુક્રમે—ઘરધણી, ભંડારી, ભાઇ, માતા, પુત્ર, શત્રુ, સ્ત્રી, ચોર, પૂજ્ય, રાજા, નોકર, અને સ્નેહી છે. વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે અન્ય પ્રશ્ન ગ્રન્થોમાંથી જોઇ લેવું.

ચોરી અને રોગ-જ્ઞાન ચક્ર.

નક્ષત્ર.	નેત્ર.	દિશા	વસ્તુપ્રાપ્તિ વર્ષ + દિન	વાર યોગે રોગ પીડા દિન.	રોગ પાદ. ૧	રોગ પાદ. ૨	રોગ પાદ ૩
અ૦	કા	દ	મળે	મો૦ શુ૦ ૨૧	૧૦	૭૭	૩૨
ભ૦	ચિ	પ	૩ દિન	૨૦ બુ. શ. મૃ.	૯	•	•
કૃ૦	દે	ઉ	ધીમે	ગુરૂ ૨૮	૫૦	૧૦	૦
રો૦	આં	પૂ	તુરત	શ૦ ૭	૯	૧૩	૧૦
મૃ૦	કા	દ	થોડું	કૂરે-મૃત્યુજ	૭	૧૩	૧૦
આ૦	ચિ	પ	શોધવાથી	મ. શુ. મૃત્યુ	૧૫	૧૨	૪૯
પુ૦	દે	ઉ	નહીં	સો. શુ મૃત્યુ	૪૫	૭	૨૫
પુ૦	આં	પૂ	મળે	૨. બુ શ. ૨૫	૭	૧૨	૨૧
અ૦	કા	દ	નહીં	સો. શુ ૧૯	૯	૦	૪૫
મ૦	ચિ	પ	મળે	૨. બુ શ. ૧૩+મૃ	૭	૨૦	•
પૂ૦	દે	ઉ	નહિજ	સો. ગુ ૧૧	૧૩	૭	•
ઉ૦	આં	પૂ	તુ + ૨૫	સો. શુ. (૨૫)	૧૪	૭	૮
હ૦	કા	દ	૫-૩+૨૦+૩	૨. બુ શ. ૧૦	૮	૪	૫
ચિ૦	ચિ	પ	૩૦ + ૫-૧	સો ગુ. (૧૭)	૩	૯	૧૦
સ્વા૦	દે	ઉ	૮ + ન	૨. બુ. શ. ૧૦	૧૦	૧૨	૦
વિ૦	આં	પૂ	૧	૨. શ. ૧૫	૪૮	૧૨	૨૫
અ૦	કા	દ	૩+૧૦+૧૫	બુ. (૧૭)	૭	૧૫	૦
જ્યે૦	ચિ	પ	૫-૧+૩૦+૩	ગુ. ૩૨ + મૃ.	૪૫	૧૬	૦
મૂ૦	દે	ઉ	નહિજ	૨. સો. શ. (૭)	૧૫	૦	•
પૂ૦	આ	પૂ	તુરત	મો. બુ ૫+૧૦	૯૦	૧૬	૦
ઉ૦	કા	દ	૧૫ + ૨૫	ગુ. ૨૦	૩૫	૧૨	૨૦
અ૦	ચિ	પ	નહીં	૨. બુ. ૨૦	×	×	×
શ્ર૦	દે	ઉ	નહીં	૨ મ. મૃત્યુ	૭	૨૦	૧૬
ધ૦	આં	પૂ	ન + મળે	૨. મં. (૧૫)	૨૭	૨૦	૯
શ૦	કા	દ	૨૮	શુ ગુ. ૮	૮	૧૮	૧૬
પૂ૦	ચિ	પ	તુરત	૨. મ. ૧૦	૯	૦	૧૨
ઉ૦	દે	ઉ	નહીં	સો. બુ. ૨૫	૧૦	૨૦	૨૦
રે૦	આં	પૂ	૧૮	શુ શુ ૧૫+(૧૫)	૮	૬૩	૦

લીઃ મુનિ રત્નવિજય. નારચંદ્ર.

+ અથવા, ( ) તેટલા દિવસમાં મરે, મૃ૦ મૃત્યુ.

રોગ શાંતિ દિન.

	પ્રહર ૧	પ્રહર ૨	પ્રહર ૩	પ્રહર ૪	શાંત
અ	૫	૦	૬	૧૩	૯
ભ	૭	૨૦	૯	૧૪	૧૧
કૃ	૧૫	૧૮	૨૨	૨૭	૬
રો	૧૭	૩	૨૧	૦	૭
મૃ	૨૨	૯	૩	૧૯	૩૦
આ	૧૧	૧૩	૦	૨૩	મૃ
પુ	૧૭	૧૫	૩	૭	૭
પુ	૨૩	૧૧	૧૦	૧૧	૭
અ	૯	૯	૨૫	૧૮	મૃ
મ	૨૬	૩	૧૭	૨૦	૨૦
પૂ	૨૦	૨૭	૧૫	૨૧	મૃ
ઉ	૦	૧૦	૦	૧૯	૭
હ	૨૩	૧૫	૭	૦	૧૫
ચિ	૧૧	૧૩	૨૫	૧૬	૧૧
સ્વા	૨૭	૨૦	૧૭	૨૨	મૃ
વિ	૨૩	૧૯	૨૩	૨૩	૧૫
અ	૨૫	૨૧	૨૮	૧૩	+
જ્યે	૧૭	૧૪	૦	૩૩	મૃ
મૂ	૦	૨૩	૯	૧૫	૯
પૂ	૧૫	૩૫	૧૮	૧૬	મૃ
ઉ	૧૫	૧૭	૧૧	૦	૩૦
અ	+	+	+	+	+
શ્ર	૧૪	૨૭	૧૩	૧૪	૧૧
ધ	૧૯	૦	૨૩	૨૦	૧૫
શ	૨૪	૦	૩	૨૪	૧૧
પૂ	૩૧	૧૫	૧૮	૩૧	મૃ
ઉ	૨૭	૧૨	૨૩	૧૧	૭
રે	૧૫	૧૯	૦	૨૦	+

લી૦ શુભસાગરગણી.

विसाहा कित्तिआ-ऽस्सेसा,
मूलऽद्दा भरणी महा ।
एयाहिं अहिणा दट्ठो,
कट्ठेणावि न जीवइ ॥ १११ ॥

અર્થ—વિશાખા, કૃત્તિકા, અશ્લેષા, મૂળ, આર્દ્રા, ભરણી અને મઘામાં જેને સર્પ ડસ્યો હોય તે કષ્ટે કરીને પણ જીવે નહિં ॥ ૧૧૧ ॥

વિવેચન—ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, મઘા, વિશાખા અને મૂળ; આ નક્ષત્રો ક્રૂર છે; તેથી તેમાં સર્પ ડસ્યો હોય તો તે મનુષ્ય કોઇ પણ રીતે બચી શકતો નથી. વિવેકવિલાસમાં તો અશ્વિની, રોહિણી, ત્રણ પૂર્વા, ૫-૬-૮-૯-૧૪ અને ૦)) તિથિઓ, રવિ મંગળ અને શનિવાર, સવાર-સાંજની સંધ્યા અને સંક્રાન્તિ કાળમાં પણ દંશમૃત્યુયોગ કહેલ છે.

હવે રોગશાન્તિનાં નક્ષત્રો કહે છે–

पुण-पुस्स-उफा-उभ-रो—
हिणीहिं रोगोवसम सत्त दिणे ।
मूल-स्सिणि-कित्ति नवमे,
सवण-भरणि-चित्त-सयभिसेगदसे ॥ ११२ ॥
धणि-पर-विसाहिं पक्खे,
मह थीसइमे उफा-मिगे मासे ।

अणुराह–रेवइ चिरं,
तिपुव्व–जिट्ठ–ऽद्द–ऽसेस–साइ मिइ ॥११३॥

અર્થ—પુનર્વસુ, પુષ્ય, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાભાદ્રપદ અને રોહિણીમાં વ્યાધિ થયો હોય તો સાત દિવસે; મૂળ, અશ્વિની અને કૃત્તિકામાં વ્યાધિ થયો હોય તો નવ દિવસે; શ્રવણ ભરણી ચિત્રા અને શતભિષામાં વ્યાધિ થયો હોય તો અગીયાર દિવસે; ॥ ૧૧૨ ॥ ધનિષ્ઠા, હસ્ત, અને વિશાખામાં વ્યાધિ થયો હોય તો પંદર દિવસે; મઘામાં વીશ દિવસે, ઉત્તરાષાઢા અને મૃગશરમાં વ્યાધિ થયો હોય તો એક મહિને; તથા અનુરાધા અને રેવતી નક્ષત્રમાં રોગ થયો હોય તો ચિરકાળે તેની શાંતિ થાય છે, પણ ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાફાલ્ગુની પૂર્વાષાઢા પૂર્વાભાદ્રપદ) જ્યેષ્ઠા, આર્દ્રા, અશ્લેષા કે સ્વાતિમાં વ્યાધિ થયો હોય તો તેનું મૃત્યુજ થાય છે ॥ ૧૧૩ ॥

વિવેચન—સ્પષ્ટ છે. આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કહ્યું છે કે—ઉત્તરાષાઢામા રોગ થાય તો બે માસે મરે, અને અભીચમા રોગ થાય તો બે માસે જીવે છે. વળી રોગશામક નક્ષત્રોને તારાની અનુકૂળતા હોય તોજ રોગ શાંતિ થાય છે. ×

× મુનિ શ્રી રત્નવિજયજીએ (૫૦–૬૦ વર્ષ પૂર્વે) લખેલ એક જુર્ના પત્રમાં વસ્તુ પ્રાપ્તિ અને નક્ષત્રવાર યોગે રોગ પીડા દીનનો કોઠો છે જેમાં આદ્રા ચિત્રા અને અનુરાધામાં માંદા પડેલાને જ્વર, મેન અને સિદ્ધીબંધથી મૃત્યુ જણાવેલ છે.

चरलहु मिउ मूले रोगनिन्नास हेऊ,
हवइ खलु पउत्तं ओसहं वाहिआणं ।
भिगु-ससि-पुण-जिट्ठा-ऽस्सेस-साइ महाहिं,
न य कहवि विहेयं रोगमुत्ते सिणाणं ॥११४॥

અર્થ—ચર, લઘુ, મૃદુ અને મૂળ નક્ષત્રોમાં રોગીને ઔષધ આપ્યું હોય તો તે રોગના નાશનો હેતુ થાય છે; અને રોગમુક્ત પુરૂષે કોઇ પણ રીતે શુક્રવાર, સોમવાર, પુનર્વસુ, જ્યેષ્ઠા, અશ્લેષા, સ્વાતિ અને મઘા નક્ષત્રમાં સ્નાન કરવું નહિં. ॥ ૧૧૪ ॥

વિવેચન—પ્રથમ ઔષધ ખાવું હોય ત્યારે ચર, લઘુ, મૃદુ અને મૂળ નક્ષત્રો; અર્થાત્—અશ્વિની, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, અભીચ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી નક્ષત્ર હોય તો રોગનો નાશ થાય છે; અને દેહપુષ્ટિ થાય છે. અહીં વારો દર્શાવ્યા નથી, પણ ઔષધ લેવામાં રવિ અને સોમવાર શુભ છે, દ્વિસ્વભાવ લગ્ન તથા ભદ્રા કરણ સારાં છે. અન્ય સ્થાને વ્યાધિના પ્રતિકારમાં તિક્ષ્ણ નક્ષત્ર ઉત્તમ માનેલ છે.

પ્રશ્નશતકમાં કહ્યું છે. કે—પ્રશ્નકુંડળીમાં જન્મ નક્ષત્ર અશુભ છે, ૧૪-૭-૧૦ ભુવનો અને તેના અધિપતિઓ અનુક્રમે-વૈદ્ય, ઔષધ, રોગ અને રોગીના સંબંધવાળા છે. એટલે-તે તે સ્થાનોની પરસ્પર મૈત્રી ઉપરથી વૈદ્ય ઔષધ વિગેરેની અનુકૂળતા-મેળ, પરસ્પરની શત્રુતા ઉપરથી વૈદ્ય ઔષધાદિની પરસ્પર પ્રતિકૂળતા-કમેળ, શુભ ગ્રહોના સંયોગોથી વૈદ્ય વિગેરે વડે રોગહાનિ, અને ક્રૂર ગ્રહોના સંયોગોથી વૈદ્ય વિગેરે વડે રોગ વૃદ્ધિ વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે.

વળી લગ્નમાં રહેલા ગ્રહો ઉપરથી પરિચારક પુરૂષો, તેની વયસ્થિતિ, જાતિ, વર્ણ, ઉપવેશન વિગેરેનું; ચતુર્થ શ ગ્રહ ઉપ-

રથી કટુક વિગેરે રસવાળા ઔષધનું, ષષ્ઠેશથી કટુ વિગેરે કઈ વસ્તુથી આ રોગ થયો છે તેનું; ૧-૪ બળવાન્ હોય અને ૭ મું નિર્બળ હોય તો શીઘ્ર રોગહાનિનું; સપ્તમસ્થ ગ્રહ સૌમ્ય પુષ્ટ હોય તો ઔષધ વગર સજ્જ થશે એવું; સપ્તમસ્થ કે સપ્તમેશ ગ્રહો ઉપરથી રોગ પરીક્ષાનું, અષ્ટમેશ ઉપરથી મૃત્યુનું-ઘાતક યોગોનું, અને દશમ ભુવનની ચરાદિ રાશિ ઉપરથી રોગીનું બેસવું ઉઠવું વિગેરે સ્થિતિનું, તથા દશમેશ ઉપરથી રોગીના જાતિવય વર્ણ વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે.

કાળજ્ઞાનમાં કહ્યું છે કે-આર્દ્રા, અશ્લેષા, મઘા, મૂળ, જ્યેષ્ઠા અને ભરણી નક્ષત્રમાં વૈદ્યને બોલાવવા જવું નહીં. દૂતે પણ હાથમાં વાંસ લઈ એકાકીપણે વૈદ્યને બોલાવવા જવું નહીં, કેમકે તે પ્રમાણે જાય તો રોગીનું સાત દિવસમાં મૃત્યું થાય છે. સ્વાતિ, અશ્લેષા આર્દ્રા પૂર્વા અને જ્યેષ્ઠામાં રોગી થયેલને ઔષધ આપવામાં ફળની આશા રાખવી નહીં, અને સાધ્યાસાધ્યની તપાસ કરી ઔષધ આપવું.

આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં કહ્યું છે કે-જાનકોક્ત રિષ્ટ યોગ ન હોય, આઠમે સ્થાને ક્રૂર ગ્રહો હોય, છઠ્ઠે સાતમે અને બારમે સ્થાને ક્રૂર ગ્રહો નજ હોય, અને સૌમ્ય ગ્રહો બળવાન્ હોય ત્યારે ઔષધનું સેવન શુભ કારક છે. [આ૦ ૩-૮૨]

ગ્રન્થકાર સૂરિમહારાજ ઉત્તરાર્ધ ગાથાથી કહે છે કે-રોગીને માથે પાણી નાખવું હોય ત્યારે સોમવાર શુક્રવારનો ત્યાગ કરવો, અને બીજા વારો લેવા. પુણ્ંભદ્રમાં બુધ તથા ગુરૂ અને હર્ષપ્રકાશમાં શનિવાર વર્જ્ય કહેલ છે. નક્ષત્રોમાં પુનર્વસુ, જ્યેષ્ઠા અશ્લેષા, સ્વાતિ અને મઘા પણ અશુભ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યુ છે કે—રવિ મંગળ તથા શનિવાર, વિષ્ટિ, વ્યતિપાત, અશુભ ચંદ્ર, તથા અશુભ તારા રોગીના અભ્યંગ સ્નાનને માટે અશુભ છે. (આ૦ ૩।૭૦) તેલ ચોળવાપૂર્વક સ્નાનને માટે આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—આબાદીને ઈચ્છતા પુરૂષે ૨-૬-૮-૧૦-૧૩-૧૪-૧૫ તિથિ, રવિ મંગળ ગુરૂ અને શુક્રવાર, પર્વદિન, ગ્રહણદિન, સંક્રાંતિ-

દિન, વિષ્ટિકરણ, વૈધૃતિ અને વ્યતિપાત યોગમાં અભ્યંગ સ્નાન કરવું નહિં.

બૃહજ્જ્યોતિષસારમા કહ્યું છે કે—રવિ વિગેરે સાતે વારોમાં અભ્યંગ-સ્નાન કરે તો અનુક્રમે તાપ, કાંતિ, મૃત્યુ, લક્ષ્મી, ધનનાશ, વિપત્તિ અને સંપત્તિ રૂપી ફળ મળે છે.

હવે મૃત્યુયોગ કહે છે—

नामनक्खत्तमक्किंदू, एकनाडीगया जया ।
तया दिणे भवे मच्चू, नन्नहा जिणभासियं॥११५॥

અર્થ—જ્યારે નામરાશિનું નક્ષત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર એક રાશિમાં આવે ત્યારે–તે દિને મૃત્યુ થાય છે, એમ જિનવચન છે, જે અન્યથા થતું નથી.

વિવેચન—જિનેશ્વર ભગવંતનું એવું વચન છે કે—ત્રિનાડીચક્રની હરકોઇ એક નાડીમાં જ્યારે રોગીનુ નામનક્ષત્ર સૂર્યનક્ષત્ર અને ચંદ્રનક્ષત્ર એકી સાથે આવે ત્યારે તે રોગીનું મૃત્યુ થાય છે; આ વચનમાં કદાપિ ફેરફાર થતો નથી. અહીં નામનક્ષત્ર કહેલ છે, તેથી જન્મનક્ષત્ર લેવાય છે, પણ મુખ્યતા નામની છે.

અન્યસ્થાને તો કહ્યું છે કે—રોગીના જન્મનક્ષત્રની એક નાડીમાં જ્યાંસુધી સૂર્ય રહે ત્યાંસુધી કષ્ટ રહ્યા કરે છે, એક નાડીમાં ચંદ્ર હોય તો આઠ પહોર પીડા રહે છે, અને તે સાથે ત્યાં ક્રૂર ગ્રહો હોય તો તેજવખતે મૃત્યુ થાય છે. (આ૦ ૧૧૭) આરંભસિદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારામાં રોગ થાય તો અતિદુઃખ અથવા મૃત્યુ થાય છે, અને પૂર્વે કહેલ પૂર્વા વિગેરે નક્ષત્રનો રોગી પણ મૃત્યુ પામે છે. નારચંદ્રમાં કહ્યુ છે કે—

" उरगवारुणीन्द्रा वासवेन्द्रौ त्रिपूर्वा,
यमदहनविशाख्या पापवारेण युक्ता ॥

तिथिषु नवमी षष्ठी द्वादशी वा चतुर्थी,
सहजमरणयोगो रोगिणो मृत्युरेव ॥ १ ॥"

અર્થ—" અશ્લેષા, શતભિષા, આર્દ્રા, ધનિષ્ઠા, જ્યેષ્ઠા, ત્રણ પૂર્વા, ભરણી, કૃત્તિકા અને વિશાખા નક્ષત્ર હોય, સાથે ક્રૂર વાર હોય, અને તિથિઓમા-નોમ, છઠ્ઠ, બારશ કે ચોથ હોય તો સહેજે મૃત્યુયોગ થાય છે, જેમાં રોગીનું મૃત્યુ જ થાય છે. ॥ ૧ ॥"

" नन्दा च वृश्चिके मेषे, भद्रा मिथुनकर्कयोः ।
कन्याराशौ तथा ज्ञेया, एषा कालस्य षड्घटी ॥ १ ॥
जया धनुःकुम्भसिंहे, रिक्ता तौलि वृषे तथा ।
पूर्णा मीनमकराभ्यां, कालोऽयं मुनिभाषितः ॥ २ ॥"

અર્થ—" વૃશ્ચિક તથા મેષમાં નંદા તિથિ હોય, મિથુન કર્ક અને કન્યારાશિમાં ભદ્રા તિથિ હોય તો તેની છ ઘડી કાળયોગ છે. ધનુષ્ય કુંભ અને સિંહમાં જયા હોય, તુલા તથા વૃષમાં રિક્તા હોય, અને મીન તથા મકરમાં પૂર્ણા હોય તો પણ કાળયોગ છે એમ મુનિઓએ કહેલ છે ॥૧-૨॥"

અર્થાત્—નંદાદિ તિથિ પંચકમાં વૃશ્ચિક વિગેરે લગ્નનો ઉદય થાય તેટલો કાળ મૃત્યુયોગ છે. જેમાં રોગ થયો હોય તો રોગી મૃત્યુ પામે છે. તેની ટીપ્પણીમાં કહ્યું છે કે-જન્મના ચન્દ્રમાં કે યમદંષ્ટ્રા યોગમાં વ્યાધિ થાય તો પણ મૃત્યુ થાય છે.

કાળજ્ઞાનમાં કહ્યું છે કે—નંદાના મેષ અને વૃશ્ચિક લગ્નમાં, ભદ્રાના મિથુન અને કન્યા લગ્નમાં, જયાના કર્ક અને સિંહ લગ્નમાં, રિક્તાના વૃષ તુલા અને કુંભ લગ્નમાં, કે પૂર્ણાના મિથુન ધન અને મકર લગ્નમાં કોઈ રોગી થયો હોય તો તેના માટે આ વિરૂદ્ધ તિથિપંચક છે. તથા—

" भौमकृत्तिकयोर्नन्दा, भद्रा च बुधनागयोः ।
जया गुरौ मघायां च, रिक्ता शुक्र धनिष्ठयोः ॥ १ ॥

भरण्यां शनिवारे च, पूर्णाख्यतिथिपंचके ।
योगेऽस्मिन् व्याधिरुत्पन्नो, न सिध्यति कदाचन ॥ २ ॥"

અર્થ—"સોમ અને કૃત્તિકામાં નંદા તિથિ હોય, બુધ અને અશ્લેષામાં ભદ્રા હોય, ગુરૂ અને મઘામા જયા હોય, શુક્ર અને ધનિષ્ઠામા રિક્તા હોય, તેમજ શનિ અને ભરણીમાં પૂર્ણા તિથિ હોય, તો આ પ્રમાણેના તિથિપંચક યોગમા ઉત્પન્ન થયેલ વ્યાધિ કોઇ રીતે સાધ્ય થતો નથી ॥ ૧-૨ ॥"

મુંડે માથે તેલ ચોપડી ગધેડે બેસી દક્ષિણમા જવાનું સ્વપ્ન આવે, સૂર્યોદયકાળે શિયાળ આરડતો સામે આવે, અતિ નિદ્રા થાય, શરીરના રંગમાં વિકાર થાય, માનસિક શાંત ક્રોધી વિગેરે પ્રકૃતિને અણુચિંતવ્યો ફેરફાર થાય, હરકોઇ સ્વભાવમાં તફાવત પડે, છાયામા માથા વિનાનું ધડ જુએ, અર્ધી રાત્રે ઇંદ્ર ધનુષ્ય દેખાય, એકીકાલે ચારે દિશામાં ઇંદ્ર ધનુષ્ય દેખાય, ચંદ્રતારા વિગેરે રાત્રે ન દેખાતાં દિવસે દેખાય, દિવસે ચંદ્રગ્રહણ જુએ, અગ્નિજ્યોત નાશ પામે, અરૂંધતી (જિહ્વાગ્ર) ધ્રુવ (નાસાગ્ર) પાપણ અને તારા ન દેખાય, નેત્રો કાળાં-જ્યોતિહીન-કંઠ કે મદ દષ્ટિવાળાં થાય, શબ્દન સાંભળે, દીવાને ઓલવાયાની વાસ ન જાણે; નાક-પીળું, કાળું, સૂકું, જાડું, વાંકું, સુંઘવામાં અશક્ત, ફાટેલ, પીડાવાળું, કે તનક મારતું થઇ જાય; મિત્રનુ હિત વચન રૂચે નહીં, હૃદય પગ નાભી ટાઢા પડતા માથામાં ગરમી વ્યાપે, માથામાં પરસેવો અને મુખમાં શ્વાસ થતાં હાથ પગ ગળુ અને લમણાની આઠ ધમનીઓ ધીમી પડી જાય, પાંચે ઇંદ્રિયો પોતપોતાના કાર્યમાં મંદ શક્તિવાળી બને, ગતિ-વાસ-સ્વાદ કે દેહરંગમાં ફેરફાર થતાં શરીરમાં કંપ દેખાય, જીભ-દાંત કાળા અને મોઢું લાલ થાય, વાત અને પિત્તની નાડીનું સ્થાન બદલાતાં ગળામાં કફ આવે, એક રોગના વેગમાં વેગથી બીજો રોગ ઉત્પન્ન થાય, લાળનો રંગ બદલાતાં શ્વાસ કાસવાળો થાય તથા સ્વર બેસી જાય, એક સાથે મંદસ્વર મલરોગ કાસ (ખાંસી) શ્વાસ શોષ

હેડકી અને કુશિગુણ ઉપડે, અથવા આખા શરીરમાં સોજો થાય તો જાણવું કે રોગી બચે એવી આશા નથી.*

નારચંદ્ર સૂરિજી કહે છે કે—રોગીની પ્રશ્નકુંડળી કે તાત્કાલિક લગ્નકુંડળીમાં ૬-૮-૧૨ મું સ્થાન નિર્બળ હોય અને અન્ય સ્થાન પુષ્ટ હોય, અથવા ૬-૮ સ્થાનના પતિ તથા ચંદ્ર નિર્બળ હોય અને ૧-૧૦-૧૧ સ્થાનના પતિઓ પુષ્ટ હોય, અથવા ૧-૧૦ ભુવનપતિઓ પુષ્ટ હોય અને ૮ માનો પતિ અપુષ્ટ હોય, અથવા પૂર્ણ ચંદ્ર કે સૌમ્ય લગ્નપતિ સૌમ્ય-ગ્રહની દૃષ્ટિ કે યુતિવાળી રાશિમાં હોય તો રોગી જીવે છે ૬-૮-૧૨ ભુવન તથા તેના પતિઓ પુષ્ટ હોય અને બીજા નિર્બળ હોય, અથવા ૬-૮ સ્થાનના પતિઓ અપુષ્ટ હોય, અને ૧-૧૦-૧૧ સ્થાનના પતિઓ અપુષ્ટ હોય અથવા ચંદ્ર લગ્નપતિ કે સૌમ્યેશ ૬-૮ કે ૧૨ ભુવનમાં પાપની દૃષ્ટિમાં કે ક્રૂર ગ્રહની સાથે હોય તો રોગી જીવતો નથી. ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિ-વાળો સૌમ્ય લગ્નેશ કે ચંદ્ર લગ્નમા હોય અથવા અન્ય રાશિમાં હોય તો રોગી કષ્ટે જીવે છે.

બીજી રીતે તપાસીએ તો—લગ્નાંશપતિ ઉદિત હોય અને અષ્ટમાંશપતિ અસ્તનો હોય, અથવા લગ્નાંશપતિ અને કર્માંશ (૧૦) પતિ પુષ્ટ હોય, તથા અષ્ટમાંશપતિ અપુષ્ટ હોય તો રોગી જીવે છે; અને તેથી ઉલટા ક્રમે અંશપતિઓ હોય તો રોગી મૃત્યુ પામે છે. અષ્ટમેશ કેન્દ્રમાં હોય તો તે મર્મ મૃત્યુયોગ છે. અને લગ્નપતિ અસ્તનો હોય તથા લગ્નમાં પહેલો દ્રેષ્કાણ હોય તો જાણવું કે રોગીનું બાવીશમા દ્રેષ્કાણે અર્થાત્ પાંચમે પ્રહરે મૃત્યુ છે. આ પ્રમાણે કાળનું જ્ઞાન જાતકગ્રન્થોથી જોઇ લેવું.

---

* આ સંબધમાં વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે—યોગશાસ્ત્ર ચિદા-નંદ સ્વરોદય, કાળજ્ઞાન, જાતક વિગેરે ગ્રન્થો; અને ઉપદેશમાળા ગાથા-યંત્ર વિગેરે જોવા. ઉપદેશમાળા યંત્ર પરિશિષ્ટમાં દાખલ કરેલ છે.

હવે નાડીચક્રની રચના કહે છે-

आई अद्दा मिगं अंते, मज्झे मूलं पइट्ठिअं ।
रविन्दुजम्मनक्खत्तं, तिविद्धो न हु जीवई ॥११६॥

અર્થ—પ્રથમ આર્દ્રા, છેલ્લું મૃગશર, અને મધ્યમાં મૂલ નક્ષત્ર સ્થાપવું; પછી સૂર્યનક્ષત્ર ચંદ્રનક્ષત્ર અને જન્મનક્ષત્ર એ ત્રણનો વેધ થાય તો તે જીવે નહિં. ॥ ૧૧૬ ॥

વિવેચન—ત્રિનાડીવાળા સર્પની આકૃતિ કરવી, અને ત્રણે રેખાને દાબે એમ સિદ્ધિલીટીમાં નક્ષત્રો સ્થાપવાં. અથવા ત્રણ પંક્તિ કરવી; અને ક્રમે તથા ઉત્ક્રમે નક્ષત્રો સ્થાપવા, જેમાં પ્રથમ આર્દ્રા સ્થાપવું, અંતે મૃગશર સ્થાપવું, અને મધ્યમાં મૂળ નક્ષત્ર સ્થાપવું. અહીં મૂળ નક્ષત્રને મધ્યમાં સ્થાપવાનું કહ્યું છે, એટલે—અભીચ સિવાયના સત્યાવીશ નક્ષત્રો લેવા એવો પણ ખુલાસો થાય છે.

નાડીચક્ર.

નાડી ૧	આ	પૂ	ઉ	હ	જ્યે	મ	શ	ભ	કૃ
નાડી ૨	પુ	મ	ઙ	ચિ	મુ	અ	પૂ	ઘ	રો
નાડી ૩	પુ	અ	ચિ	સ્વા	પૂ	ઉ	ઉ	રે	મૃ

પછી દરેક નક્ષત્રો ઉપર ઇષ્ટકાળના અંકો સ્થાપવા અને જોવું. જો રવિ નક્ષત્ર ચંદ્રનક્ષત્ર અને નામનક્ષત્ર એકજ પંક્તિમાં હોય તો રોગી જીવવાનો નથી.

યતિ વલ્લભમાં તો આંતરા-આંતરાના ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો ત્યજી આર્દ્રા વિગેરે ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રની સવળી અને અવળી સ્થાપનાથી પંદર નક્ષત્રોનુ ભુજંગચક્ર કરવાનું કહ્યું છે. અને અન્ય સ્થાને રવિગત નક્ષત્રથી પ્રારંભી આંતરાના

ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો લઇ અનુક્રમે સવળા અને અવળા ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રોનું નાડીચક્ર દર્શાવ્યું છે; જેમાં રોગીનું નક્ષત્ર ૧-પહેલી ૨-બીજી કે ૩-ત્રીજી નાડી ઉપર અને + નાડી બહાર હોય તો અનુક્રમે ૧ મૃત્યુ, ૨ મહાકષ્ટ, ૩ અલ્પકષ્ટ અને + આરોગ્યતારૂપ ફળ કહેલ છે. (આ૦ ૩/૬૭)

ભુજંગચક્ર.

+	—		સ્વા,	વિ	અ		રે	અ,	ભ
૧	આ		ચિ		જ્યે		ઉ		કૃ
૨	પુ		હ		મૂ		પૂ		રો
૩	પુ		ઉ		પૂ		શ		મૃ
+	અ	મ,	પૂ,		ઉ,	શ્ર,	ધ.		—

રવિગત નાડીચક્ર.

+	–		૧૦	૧૧	૧૨		૨૨	૨૩	૨૪
૧	૧		૯		૧૩		૨૧		૨૫
૨	૨		૮		૧૪		૨૦		૨૬
૩	૩		૭		૧૫		૧૯		૨૭
+	૪	૫	૬		૧૬	૧૭	૧૮		—

હવે મૃતકાર્યનાં વર્જ્ય નક્ષત્રો કહે છે—

धुवमिस्सुग्गनक्खत्ता, मूलऽद्दा अणुराहया ।
पंचगाई रवी भोमा, मयकज्जे विवज्जिया ॥११७॥

અર્થ—ધ્રુવ મિશ્ર અને ઉગ્ર નક્ષત્રો, મૂલ, આર્દ્રા, અનુરાધા, પંચકાદિ, રવિ અને ભોમવાર મૃતકાર્યમાં વર્જ્ય છે ॥ ૧૧૭ ॥

વિવેચન—મૃતકાર્યમાં ભરણી, કૃત્તિકા, રોહિણી, આર્દ્રા, મઘા, વિશાખા, અનુરાધા, મૂલ, ત્રણ પૂર્વા અને ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્રનો ત્યાગ કરવો; રવિવાર અને ભોમવારનો ત્યાગ

કરવો; તથા પંચકાદિ એટલે-પંચક, ત્રિપુષ્કર અને યમલ વિગેરે યોગનો પણ ત્યાગ કરવો.

આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં તો કહ્યું છે કે-ડાહ્યા પુરૂષોએ અશ્વિની, પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, જ્યેષ્ઠા, શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રમાં તથા રવિ સિવાયના વારે પ્રેતક્રિયા કરવી. (૩/૬૧)

હવે અગ્નિસંસ્કાર વિધિ કહે છે—

दो पणयाल मुहुत्ते, तीसमुहुत्तेगपुत्तलं काउं ।
नेरइअ दाहिणाए, महापरिट्ठावणं कुज्जा ॥११८॥

અર્થ—પીસ્તાળીશ મુહૂર્તીયા નક્ષત્રોમાં બે, અને ત્રીશ મુહૂર્તીયા નક્ષત્રોમાં એક પૂતળું કરી નૈની નૈ-ઋત્ય કે દક્ષિણમાં પરિષ્ઠાપના કરવી. ॥ ૧૧૮ ॥

વિવેચન—વ્યવહારમાન્યતા એવી છે કે—મનુષ્યના પ્રેતકાર્યમાં અમુક યોગો હોય તો તે કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ બહુ વાર ઉપસ્થિત થાય છે, તેથી તે પ્રસંગનું નિવારણ કરવા માટે શું કરવું ? તે આ ગાથામાં જણાવેલ છે. જો કોઇની પરિષ્ઠાપન કે અગ્નિસંસ્કારની ક્રિયા કરતા વખતે પીસ્તાળીશ મુહૂર્તના સંયોગવાળું નક્ષત્ર હોય તો ડાભ વિગેરેનાં બે પુતળા કરવાં, અને ત્રીશ મુહૂર્તના સંયોગવાળું નક્ષત્ર હોય તો એક પૂતળું કરવું. પછી મરેલાનો જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરે તેથી નૈર્ઋત્ય ખુણામાં કે દક્ષિણ દિશામા પૂતળાંને સ્થાપી અગ્નિસંસ્કાર કે પરિસ્થાપના કાર્ય કરવું.

હવે બે ગાથાથી નક્ષત્રનાં મુહૂર્તો કહે છે—

तिन्नेव उत्तराइं, पुणव्वसु रोहिणी विसाहा य ।
एए छ नक्खत्ता, पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥११९॥
सयभिस-भरणी साई, अस्सेस-जेट्ठ-अद्द छप्प नक्खत्ता ।
पनरस मुहुत्तजोगा, तीसमुहुत्ता पुणो सेसा॥१२०॥

અર્થ—ત્રણ ઉત્તરા, પુનર્વસુ, રોહિણી અને વિશાખા એ છ નક્ષત્રો પીસ્તાલીશ મુહૂર્ત સુધી સંયોગવાળા છે. ॥ ૧૧૯ ॥

શતભિષા, ભરણી, સ્વાતિ, અશ્લેષા, જ્યેષ્ઠ અને આર્દ્રા એ છ નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્ત સુધી સંયોગવાળાં છે; અને બાકીનાં પંદર નક્ષત્રો ત્રીશ મુહૂર્ત સુધી સંયોગવાળાં છે. ॥ ૧૨૦ ॥

વિવેચન—સ્પષ્ટ છે, જે અમોએ નક્ષત્રદ્વારમાં દેખાડેલ છે.

બીજાં કેટલાંએક કાર્યો માટે આરંભસિદ્ધિ વિગેરે ગ્રન્થોમાં નીચે પ્રમાણે કહેલ છે:—

નવા ગામના વસવાટમાં—અશ્વિની, રોહીણી, આર્દ્રા, પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, હસ્ત, શતભિષા; સોમ, ગુરૂ, શુક્ર, ૧–૨–૩–૧૧ અને ૧૫ તીથિ શુભ છે.

જાતકર્મ માટે ચર, લઘુ, મૃદુ, અને ધ્રુવ નક્ષત્ર શુભ છે; મિશ્ર તીક્ષ્ણ અને ઉગ્ર નક્ષત્ર અશુભ છે; તથા કેન્દ્રીગ્રા ગુરૂ–શુક્ર શુભ છે.

બાળકનું નામ પાડવા માટે જાતકર્મના શુભ દિવસોજ શુભ છે; પણ માતા-પિતાના યોનિ, ગણ, રાશિ અને તારાને અનુકૂળ નામ પાડવું.

અગ્નિસ્થાપનમાં—કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશર, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્ર; કેન્દ્રસ્થાનનો રવિ, ઉપચય સ્થાનનો ચન્દ્ર, પાંચમાં સ્થાનનો બુધ, અને ત્રીજા છઠ્ઠા દશમા અગીયારમા સ્થાનના મંગળ શુક્ર તથા શનિ અહો શુભ છે. મુહૂર્ત ચિંતામણિ (૨–૩૬) માં તો કહ્યું છે કે–તિથિ અને વારના આંકને જોડી ચારથી ભાગ દેવો. જો શેષમાં ૦ કે ૩ વધે તો અગ્નિનો વાસ ભૂમિમાં જાણવો, જેમાં સુખેથી હોમકાર્ય થાય છે. શેષમાં ૧ વધે તો અગ્નિનું

નિવાસસ્થાન સ્વર્ગ જાણવું, જેમાં પ્રાણનો નાશ થાય છે. અને શેષમાં ૨ વધે તો અગ્નિનો વાસ પાતાલમાં જાણવો, જેમાં અગ્નિ સ્થાપવાથી ધનનો નાશ થાય છે.

નવું અનાજ ખાવા માટે–અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્રો હોય; લગ્ન, કેન્દ્ર, ત્રિકોણ, મૃત્યુ અને વ્યય સ્થાનમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય; અને સંપૂર્ણ ચન્દ્ર કેન્દ્ર કે ત્રિકોણમાં હોય તો શુભ છે.

નવી દુકાનના પ્રારંભમાં ૨–૩–૯–૧૧–૧૩ તિથિઓ, બુધ ગુરૂ કે શુક્રવાર, અશ્વિની રોહિણી મૃગશર આર્દ્રા પુનર્વસુ પુષ્ય મઘા હસ્ત ચિત્રા અનુરાધા ત્રણ ઉત્તરા અને રેવતી નક્ષત્ર, લગ્નસ્થાનમાં રહેલ ચંદ્ર–શુક્ર, ૧–૨–૧૦–૧૧ ભુવનમાં રહેલ સૌમ્ય ગ્રહો, અને આઠમા કે બારમા ભુવન સિવાયના સ્થાનોમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહો શુભ ફળદાયક છે–શુભફળ આપે છે.

જન્મરાશિથી કે જન્મલગ્નથી કુંભ સિવાયનું દસમું કે અગીયારમું સ્થાન લગ્નમાં હોય, અને કેન્દ્ર ત્રિકોણ તથા ધન સ્થાનમાં શુભ ગ્રહ હોય ત્યારે ખરીદ–વેચાણ વ્યાપાર કરવો. પશુયોનિવાળા નક્ષત્રોમાં અનુકૂલ પશુનો ક્રયવિક્રય કરવો. સ્થિર લગ્ન હોય, કેન્દ્ર ત્રિકોણમાં સૌમ્ય ગ્રહો હોય, અને ગ્રહ રહિત આઠમું ભુવન હોય તો થાપણ કે વ્યાજે ધન મૂકવું. ઉપચય સ્થાન પુષ્ટ હોય ત્યારે વસ્ત્ર વિગેરે ખરીદવું. લગ્નમાં સૌમ્ય ગ્રહ હોય, દસમા કે અગીયારમા ભુવનમાં રવિ કે મંગળ ગ્રહ હોય, તો લડવૈયા કે વિદ્યાવાળાએ શેઠની નોકરી કરવી એ હિતકારક છે, એમ આરંભસિદ્ધિના વાર્તિકમાં કહેલ છે.

અન્યસ્થાન (પં.) માં કહ્યું છે કે—અશ્વિની, ચિત્રા, સ્વાતિ, શ્રવણ, શતભીષા અને રેવતીમાં વસ્તુ ખરીદવી; તથા ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, ત્રણ પૂર્વા અને વિશાખામાં સર્વ વસ્તુ વેચવી.

વ્યવહારસારમાં વહાણ માટે કહ્યું છે કે–રેવતી નક્ષ-

ત્રમાં વહાણ તૈયાર કરવું, અશ્વિનીમાં કરીયાણાં ભરવાં, મૃગશર હસ્ત અનુરાધા શ્રવણ કે ધનિષ્ઠામાં પ્રસ્થાન કરવું; અને મૃગશર પૂર્વાફાલ્ગુની હસ્ત ચિત્રા કે શ્રવણ નક્ષત્રમાં તથા સૌમ્ય સ્વામીવાળા જળચર રાશિલગ્નમાં વહાણ ચલાવવું; જેથી વ્યાપારીની કામના સિદ્ધ થાય છે. (આ૦ ૪। ૬-૧૧)

શ્રી ઉદયપ્રભ સૂરિજી કહે છે કે—લગ્નના દિવસની પહેલાં ત્રીજે છઠ્ઠે કે નવમે દિવસે કુસુંભમંડપનો પ્રારંભ. વેદિકા, વર્ણક, જુવારાવાવવાનું તથા કન્યાનું વેશવાળ વિગેરે કરવું નહિં. એટલે–તે સિવાયના શુભ દિવસે અને વિવાહના નક્ષત્રમાં વર્ણક વિગેરે કાર્યો કરવાં. તથા–કૃત્તિકા, ત્રણ પૂર્વા, સ્વાતિ, અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ અને ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં દંપતીના અનુકૂળ રાશિ ગણ વિગેરે મેળવીને કુમારીકાનું **વેશવાળ** કરવું.

માંડવાની ખીલી નાખવા માટે સૂર્ય ૧૧–૧૨–૧ રાશિમાં હોય તો નૈર્ઋત્ય, ૨–૩–૪ રાશિમાં હોય તો અગ્નિ, ૫–૬–૭ રાશિમાં હોય તો ઇશાન, અને ૮–૯–૧૦ રાશિમાં હોય તો વાયવ્ય ખુણો શ્રેષ્ઠ છે.

વિવાહ માટે—મેષ વૃષ મિથુન મકર અને કુંભનો સૂર્ય હોય, મહા ફાગણ વૈશાખ અને જેઠ માસ હોય, ચૈત્રમાં મેષાર્ક હોય, પોષમાં મકરાર્ક હોય, આષાઢ શુદિ કે કાર્તિક વદિ હોય તો તે શુભ છે. પરંતુ જન્મમાસ, મકરસ્થ ગુરૂ, સિંહસ્થગુરૂ, જન્મદિવસ, જન્મનક્ષત્ર, અને વર–કન્યા બન્ને પહેલા ખોળાના ફરજંદ હોય તો જેઠ માસનો ત્યાગ કરવો. શુભતિથિઓ, બુધ ગુરૂ શુક્ર, અને રોહિણી મૃગશર મઘા ત્રણ–ઉત્તરા હસ્ત સ્વાતિ અનુરાધા મૂળ કે રેવતી નક્ષત્રમાં વિવાહ શુભ છે.

સારંગ કહે છે કે—ક્રૂર ગ્રહોએ ભોગવેલ ભોગવાતું અને ભોગવવાનું નક્ષત્ર વિવાહમાં વર્જ્ય છે, નહિં તો તેમાં પરણેલ કન્યા ત્રણ વર્ષમાં વિધવા થાય છે, વૈશાખવદિમાં

ધનિષ્ઠાથી રેવતિ સુધીના નવ નક્ષત્ર, વસુનવક કે મઘા-પંચક કહેવાય છે તે પણ વિવાહમાં ત્યાજ્ય છે.

વિવાહમાં ૨૧ દોષનો ત્યાગ કરવો. અને તે ન બની શકે તો-લત્તા, પાત (બ દાયુધ), યુતિ, વેધ, જામિત્ર, બાણ-પંચક, એકાર્ગલ, ઉપગ્રહ, ક્રાન્તિસામ્ય અને દગ્ધા, એ દસ દોષનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. કમપટમા વિવાહ કરવાથી કુળનો ઉચ્છેદ થાય છે, એકાર્ગલમા વિવાહ કરવાથી વૈધવ્ય મળે છે, જામિત્રમા વિવાહ કરવાથી-વૈધવ્ય, મૃત્યુ કુલટાવૃત્તિ, શોક, પીડા, વિગેરે દોષો ઉત્પન્ન થાય છે લગ્નમા ઉદયાસ્ત શુદ્ધિ પણ અવશ્ય જોવી.

ગૃહસ્થ વ્યવહારમા વિવાહ એ આવશ્યક કાર્ય તરીકે મનાય છે, માટે તેમા લગ્નબળ તપાસીને જ મુહૂર્ત લેવુ. શ્રીઉદયપ્રભસૂરિજી વિવાહના લગ્નમાં રેખા આપનાર ગ્રહો માટે કહે છે કે—સૂર્ય ૩-૬-૮-૧૧ સ્થાને હોય, ચન્દ્ર ૨-૩-૧૧ ભુવને હોય, મંગળ ૩-૬-૧૧ ભુવને હોય, બુધ તથા ગુરૂ ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧ સ્થાનમા હોય, શુક્ર ૧-૨-૩-૪-૫-૯-૧૦-૧૧ ભુવને હોય, શનિ ૩-૬-૮-૧૧ મે ભુવને હોય, તથા રાહુ ૨-૩-૫-૬-૮-૯-૧૦-૧૧ ભુવને હોય તો તે સારા છે. આઠમે સ્થાને સૂર્ય કે શનિ સિવાયના ગ્રહો ન હોય, ચન્દ્ર અને શુક્ર છઠ્ઠે સ્થાને ન હોય, વ્યયભુવનમાં કેતુ ન હોય તેવા મુહૂર્તમાં વિવાહ કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે.

ચરલગ્ન અને ચરરાશિસ્થ ચંદ્રપર સ્ત્રીગ્રહોની દૃષ્ટિ હોય અને બળવાન્થયો (રવિ ચંદ્ર સોમ કે શુક્ર) ગ્રહો કેન્દ્રમાં હોય, અથવા મિથુન રાશિનો ચન્દ્ર પાપગ્રહોની દૃષ્ટિવાળો હોય તો તે સ્ત્રી એકપતિવ્રતથી પડે છે. રવિ સોમ મંગળ નીચના હોય; અથવા લગ્નપતિ શત્રુના ઘરમાં હોય, અથવા સાતમું સ્થાન નિર્બળ હોય તો તે સ્ત્રી વાંઝણી થાય છે. સપ્તમેશ, સૂર્ય કે શુક્ર નિર્બળ હોય તો પતિ સાસરો કે

ગ્રહને નુકશાન કરે છે. ઉદિતાંશ કે અસ્તાંશની શુદ્ધિ ન હોય તો વરકન્યાને અનિષ્ટ કરે છે, માટે આવા ગ્રહોવાળા મુહૂર્તનો ત્યાગ કરવો.

વિવાહના વર્જ્ય ગ્રહો માટે યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—રવિ ૧–૭ ભુવને હોય, સોમ ૧–૬–૮ ભુવને હોય, ભોમ ૧–૭–૮ ભુવને હોય, બુધ ૭–૮ સ્થાને હોય, ગુરૂ ૮ સ્થાને હોય, શુક્ર ૬–૭–૮ ભુવને હોય, શનિ ૧–૭ ભુવને હોય; અને રાહુ ૧–૪–૭ ભુવને હોય તો તે લગ્નમાં વિવાહ કરવો નહિં. વિવાહનાં લગ્નમાં મિથુન, કન્યા; તુલા અને ધનનો પૂર્વાર્ધ; એ અંશોજ શુભ છે, માટે તેનો સ્વીકાર કરવો. માત્ર બુધાસ્ત હોય તો ધનાંશનો અને ભોમાસ્ત હોય તો તુલાંશનો ત્યાગ કરવો.

વિવાહ કુંડળીની ગ્રહ સ્થાપના.

	ઉત્તમ.	મધ્યમ.	અધમ
રવિ	૩–૬–૮–૧૧	૨–૪–૫–૯–૧૦–૧૨	૧–૭
સોમ	૨–૩–૧૧	૪–૫–૭–૯–૧૦–૧૨	૧–૬–૮
મંગળ	૩–૬–૧૧	૨–૪–૫–૯–૧૦–૧૨	૧–૭–૮
બુધ	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૧૨	૭–૮
ગુરૂ	૧-૨-૩-૪-૫-૬-૯-૧૦-૧૧	૭–૧૨	૮
શુક્ર	૧-૨-૩-૪-૫-૯-૧૦-૧૧	૧૨	૬–૭–૮
શનિ	૩–૬–૮–૧૧	૨–૪–૫–૯–૧૦–૧૨	૧–૭
રાહુ-કેતુ	૨-૩-૫-૬-૮-૯-૧૦-૧૧	૧૨	૧–૪–૭

સારંગ કહે છે કે—નિર્ઘાત, ઉલ્કાપાત, ભૂકંપ અને ગ્રહોનો ભેદ વિગેરે ઉત્પાતો હોય તો ત્યારથી પાંચ દિવસમાં વિવાહિત થયેલ કન્યા નાશ પામે છે, તથા પાણિગ્રહણને દિવસે કેતુનો ઉદય થાય તો દંપતીનું સાથેજ મૃત્યુ થાય છે.

*અપવાદ આ પ્રમાણે છે–વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે, દસ વર્ષથી અધિક વયવાળી કન્યાના લગ્ન માત્ર લગ્નના બળથીજ થાય છે, સૂર્ય–ગુરૂની શુદ્ધિ જોવાની નથી, છતાં સૂર્ય–ગુરૂ અશુદ્ધ હોય તો પૂજા વડે તે દોષનો નાશ કરવો. દૈવજ્ઞ વલ્લભમાં કહ્યું છે કે– સંકર જાતિના વર કન્યાનો વિવાહ કૃષ્ણપક્ષમાં અને નિષેધિત વાર નક્ષત્ર તથા ક્ષણાદિકમાં શુભ છે એ વાત નિઃસંશય છે.

રાજ્યાભિષેકમાં પણ શુભ વાર, તિથિ, નક્ષત્ર અને લગ્નબળની શુદ્ધિ તપાસવી, યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—

" राज्याभिषेके विवाहे, सत्क्रियासु च दीक्षणे ।
धर्मार्थकामकार्ये च, शुभा वाराः कुजं विना ॥ १ ॥ "

અર્થ—" રાજ્યાભિષેક, વિવાહ, શુભક્રિયા, દીક્ષા, ધર્મ, અર્થ અને કામની બાબતમાં મંગળ સિવાયના બીજા વારો શુભ છે. ॥ ૧ ॥ "

તથા જન્મવાર, દશેશવાર, લગ્નેશવાર, ચંદ્ર, ગુરૂ અને શુક્ર શુભ છે. અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા હસ્ત, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા, અભિજિત, શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રમાં રાજાને અભિષેક કર્યો હોય તો તે ચિરકાળસુધી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે છે. શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિજી કહે છે કે—જન્મેશ, દશેશ, લગ્નેશ, દિનેશ, સૂર્ય અને મંગળ બળવાન હોય; ચંદ્ર, ગુરૂ અને શુક્ર ત્રિકોણ ઉચ્ચ સ્વઘર કે મિત્રઘરના હોય; વિપુલ હોય, પંચાંગ શુદ્ધિ હોય, ચંદ્રબળ–તારાબળ હોય, જન્મરાશિથી ઉપચય સ્થાનનું કે સ્થિર કે શીર્ષોદયી લગ્ન હોય, લગ્નમાં સૌમ્ય ગ્રહની સ્થિતિ કે દૃષ્ટિ હોય, દરેક ગ્રહો ત્રીજે કે અગી-

* નાગરો વિવાહમાં છઠ્ઠા આઠમાને ગણતા નથી. ભાર્ગવો ભાદરવા શુદિ ૧૦ દિને વિવાહ કરે છે. ગૌડો ગોચરશુદ્ધ સૂર્યને અને અષ્ટવર્ગવાળા ગુરૂને ઇચ્છે છે. મહારાષ્ટ્રીઓ તેથી ઉલટું ઇચ્છે છે. લાટ ગુરૂ સૂર્યની બન્ને શુદ્ધિ ઇચ્છે છે માલવામાં ગોચર અપ્રમાણ છે આ દરેક કુલધર્મો અને દેશધર્મો છે. શ્રી હેમહંસગણીજી.

ચાર મે હોય, પાપ ગ્રહો છઠ્ઠે હોય, સૌમ્ય ગ્રહો ધન ત્રિકોણ કે કેન્દ્રમાં હોય, અને આઠમું દસમું સ્થાન ગ્રહ શૂન્ય હોય ત્યારે રાજ્યાભિષેક કરવો શુભ છે.

સૂર્ય ૩-૧૧ ભુવને હોય, મંગળ ૬ ભુવને હોય, ગુરૂ ૧-૪-૫-૯-૧૦ ભુવને હોય, શુક્ર ૧૦ સ્થાને હોય, શનિ ૩-૧૧ સ્થાને હોય, તો આ ગ્રહો ઉત્તમ છે. પાપ ગ્રહો ૧-૨-૪-૫-૭-૮-૯-૧૦ ભુવનમાં હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. અને ચન્દ્ર કે સૌમ્ય ગ્રહો ક્રૂર ગ્રહની દૃષ્ટિવાળા ૬-૮ ભુવનમાં હોય તો આ મુહૂર્તને સર્વથા જતું કરવું, પણ અભિષેક કરવોજ નહિં. કેન્દ્રાદિમાં ક્રૂર ગ્રહ બળવાન્ હોય તો રાજા ક્રૂર થાય છે, અને કેન્દ્ર ત્રિકોણમાં શુભ ગ્રહ બળવાન્ હોય તો રાજા શાંત થાય છે. અન્ય સ્થાને કહ્યું છે કે-સૂર્ય ૧૦ સ્થાને હોય, પૂર્ણચન્દ્ર ૪ સ્થાને હોય, અને ગુરૂ લગ્નમાં હોય ત્યારે ગુરૂવારને દિવસે રાજ્યાભિષેક તથા શુભ આયુષ્યનાં કાર્યો કરવાં. શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી કહે છે કે—રાજ્યાભિષેક અને આચાર્યપદાધિરોહણ વિગેરે દરેક શુભ ક્રિયાઓમાં પ્રતિષ્ઠાની ઉત્તમ ગ્રહસ્થાપના પણ ઉત્તમ છે.

રાજ્યાભિષેક ગ્રહસ્થાપના.

	ઉત્તમોત્તમ	ઉત્તમ	મધ્યમ	અધમ
રવિ શનિ રાહુ	૩-૧૧	૬	શેષ	૮-૧૨
સોમ બુધ		શેષ	૨	૬-૮-૧૨
મંગળ	૬	૩-૧૦-૧૧	શેષ	૮-૧૨
ગુરૂ	૧-૪-૫-૯-૧૦	૩-૭-૧૧	૨	૬-૮-૧૨
શુક્ર	૧૦	શેષ	૨	૬-૮-૧૨

દરેક પ્રકારના અશુભ કાર્યોમાં ક્રૂર નક્ષત્ર વિગેરેનો સ્વીકાર કરાય છે પૂર્ણભદ્રમાં કહ્યું છે કે-રિક્તા તિથિ, અશુભ યોગ, ક્રૂરલગ્ન, અને કૃષ્ણપક્ષમાં અશુભ કાર્યોનો આરંભ કરવો, અને તેથી વિપરીત હોય તો શુભકાર્યોનો આરંભ

કરવો અર્થાત્ દિશા આઠમ અમાસને દિવસે, ગ્રહણના દિવસોમાં, ભરણી મૃગશર મઘા અને મૂળ નક્ષત્રમાં, કુંભ લગ્નમાં બુધ હોય. ચોથા ભુવનમા શુક્ર હોય, અને-આઠમું સ્થાન શુદ્ધ હોય તો-ભૂત-વેતાલ સાધના, જપ, મંત્ર, રક્ષા, ક્ષુદ્ર કાર્ય, પાપ, ભય, અને દંભ વિગેરે કાર્યો કરી શકાય છે. તથા શત્રુમારણ વિગેરે પ્રયોગમાં-ચંદ્ર ક્રૂર ગ્રહના યોગ કે વર્ગમાં હોય; શત્રુની જન્મરાશિની કે લગ્નની આઠમી રાશિ લગ્નમાં હોય, અને દિષ્ટ યોગમા બુધ બળવાન હોય તો આ મુહૂર્ત સિદ્ધિકારક છે.

શુભકાર્યોમાં તો-સૌમ્યવાર, શુભ નક્ષત્રો, અને શુભ ગ્રહયોગોનો સ્વીકાર કરવો. શુભ કાર્યમા રવિ, સોમ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્રવાર સારા છે. નક્ષત્ર માટે **ઉદયપ્રભસૂરિજી** કહે છે કે-વ્રત, નિયમ, પ્રાયશ્ચિત્ત, યોગ, ઉપધાન, નાંદી, વિગેરે ધર્મોત્સવાદિક કાર્યમાં-મંગળવાર; શનિવાર, ભરણી, કૃત્તિકા, આર્દ્રા, અશ્લેષા, મઘા, ત્રણ પૂર્વા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠા અને મૂળ નક્ષત્રનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તથા શાંતિક કાર્યમાં-રોહિણી, મૃગશર, ત્રણ ઉત્તરા, ચિત્રા, અનુરાધા, અને રેવતી નક્ષત્રો લેવાં. વાર્તિકમાં વિશેષ કહ્યું છે કે—

" शान्तिकं पौष्टिकं कार्यं, ज्ञेज्यशुक्रार्कवासरे।
कन्याविवाहनक्षत्रे, पुष्याश्विश्रवणे तथा ॥ १ ॥"

અર્થ—" બુધ ગુરૂ શુક્ર અને રવિવારે, અશ્વિની પુષ્ય અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં, તથા કન્યા વિવાહના-રોહિણી, મૃગશર, મઘા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદ, અને રેવતી નક્ષત્રમાં શાંતિક તથા પૌષ્ટિક કાર્ય કરવું ॥ ૧ ॥ "

હીરજ્યોતિષમાં કહ્યું છે કે-નંદા ભદ્રા જયા પૂર્ણા તિથિમા; વિષ્ટિ સિવાયના કરણોમાં, રવિ સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારે; તથા-અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા,

શતભિષા, અને રેવતી; એ સોળ નક્ષત્રમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, યોગસાધના અને તપસ્યાનો સ્વીકાર કરવો એ ફળદાયક છે. એક પત્રમાં-ગ્રહપૂજા, અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર, શાંતિસ્નાત્ર વિગેરેમાં શનિવાર પુનર્વસુ અને ધનિષ્ઠાનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે.

મુહૂર્ત ચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—

" क्षिप्रध्रुवान्त्यचरमैत्रमघासु शस्तं,
यत् शान्तिकं च सह पौष्टिकमङ्गलाभ्याम् ।
खेऽर्के विधौ सुखगते तनुगे गुरौ नो,
मौढयादिदुष्टसमये शुभदं निमित्ते ॥ २–३४ ॥
शान्तिकर्माणि कुर्वीत, रोगे नैमित्तिके तथा ।
गुरुभार्गवमौढयेऽपि, दोषस्तत्र न विद्यते । (टीका) ॥
व्ययाष्टशुद्धोपचये, लग्नगे शुभदृग्युते ।
चन्द्रे त्रिषड्व्योमायस्थे, सर्वारम्भः प्रशस्यते ॥ २–४४ ॥"

અર્થ—" ગ્રહશાંતિ ઉપદ્રવશમન વિગેરે શાંતિક, દેવપૂજા વિગેરે પૌષ્ટિક, અને દર્ભમૂળ વિગેરે મંગળ કાર્યો–અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, મઘા, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, અભિજિત્, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને રેવતી નક્ષત્રમાં; તથા સૂર્ય ૧૦ મા ભુવને હોય, ચન્દ્ર ૪ સ્થાને હોય, અને ગુરૂ ૧ ભુવનમાં હોય ત્યારે કરવાં, તે પ્રશસ્ત છે. પણ તે ગુરૂ–શુક્રનો અસ્ત વિગેરે હોય ત્યારે કરવાં નહિં, માત્ર કેતુ વિગેરેનો ઉત્પાત વિગેરે હોય ત્યારે કરવાં, જેથી શુભ ફળ આપે છે. (૩૪) રોગ રોગોપદ્રવ કે નિમિત્ત વિગેરે હોય તો ગુરૂ–શુક્રના અસ્તાદિમાં પણ શાંતિકકર્મ કરવામાં દોષ નથી. (?) તથા ૮–૧૨ સ્થાન ખાલી હોય, ઉપચયભુવન શુદ્ધ હોય, સૌમ્યગ્રહની દષ્ટિ કે યુતિવાળું લગ્નભુવન હોય, અને ચન્દ્ર શુભદષ્ટિ-યુતિવાળા લગ્નનાં કે ૩–૬–૧૦–૧૧ ભુવનમાં હોય તો તે સમયે કરેલાં દરેક કાર્યો પ્રશંસાને પાત્ર છે.

શાંતિકાર્ય માટે શ્રી હેમહંસગણિજી કહે છે કે-મૂળ અથવા અશ્લેષામાં બાળકનો જન્મ થાય ત્યારે-સર્વ નક્ષત્રોને ભોગવનાર નવે ગ્રહોએ પણ જેમનાં ચરણકમળ સેવ્યાં છે એવા શ્રીમાન્ અરિહંતની, તથા વિશેષે કરીને મૂળ નક્ષત્રમાંજ ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી સુવિધિનાથ સ્વામીની અષ્ટોત્તર શત પ્રકારી સ્નાત્રપૂજા શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે મહોત્સવપૂર્વક ભણાવવી. એમ કરવાથી પણ સમગ્ર ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોની શાંતિ થયેલી સર્વત્ર સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે. ગ્રહોની શાંતિ માટેનો વિધિ અમે જન્મરાશિગોચર (પૃષ્ ૧૬૫) માં જ કહી ગયા છીએ.

અન્ય સ્થાને તો કહ્યું છે કે—

" हिबुकेऽर्के गुरौ लग्ने, धर्मारम्भो रवेर्दिने ।
गुरुज्ञलग्नवर्गे वा, शुभारम्भास्तयोर्बले ॥ १ ॥"

અર્થ—" રવિવારે સૂર્ય ૪ સ્થાનમાં હોય, ગુરૂ ૧ ભુવનમાં હોય ત્યારે ધર્મનો પ્રારંભ કરવો. અથવા બુધ-ગુરૂના લગ્નમાં કે બુધ-ગુરૂના વર્ગમાં અથવા રવિ અને ગુરૂના બળમાં શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરવો. " નંદીસ્થાપના વિગેરે પણ આ યોગોમાં જ થાય છે. ટુંકમાં દરેક શુભકાર્યના નિર્દેશમાં સમુચ્ચય કથન એવું છે કે—

" व्ययनैधनसंशुद्धौ, सदृष्टोपचयोदये ।
सर्वारम्भेषु संसिद्धि-श्चन्द्रे चोपचयस्थिते ॥ १ ॥"

અર્થ—" ૧૨-૮ ભુવન શુદ્ધ હોય, જન્મરાશિ કે જન્મલગ્નથી ૩-૬-૧૦-૧૧ મી શુભદૃષ્ટિવાળી રાશિનું લગ્ન હોય, અને ચન્દ્ર ૩-૬-૧૦-૧૧ ભુવને હોય તો પ્રારંભેલાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧ ॥" પ્રાયઃ કરીને ૮-૧૨ ભુવનમાં રહેલા શુભ ગ્રહો, તથા ૧-૪-૫-૭-૮-૯-૧૦ અને ૧૨ સ્થાનના પાપ ગ્રહો શુભ ફળ દેતા નથી. " લગ્નનો "

સૌમ્યગ્રહવાળો શુભચન્દ્ર સર્વ કાર્યને સિદ્ધ કરતો નથી, તેમજ જન્મથી આઠમું ભુવન લગ્નમાં હોય તો શિવકારક નથી.

પાકશ્રી ગ્રન્થ (૫/૨) માં કહ્યું છે કે-કાર્તિક માગશર અને પોષ માસનાં વૃષ લગ્નો, મહા ફાગણ અને ચૈત્ર માસનાં સિંહ લગ્નો, વૈશાખ જેઠ અને અષાડનાં વૃશ્ચિક લગ્ન, અને શ્રાવણ ભાદરવો તથા આસો માસમાં કુંભલગ્નો અમૃતલગ્નો છે, જેના વર્ગોત્તમના મધ્યમ અંશના ઉદયમાં સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

આ સિવાય-મૌંજી બંધન, વિદ્યાધિકાર, સોળ સંસ્કાર, પશુખરીદી, હલવાહ, બીજવપન, કૃષિનક્ષત્ર, જળાશય અને વૃક્ષારોપણ વિગેરે અન્ય ગ્રન્થથી જાણવું.

હવે શુદ્ધિદ્વાર કહે છે—

मास–दिण–रिक्खसुद्धिं,
मुणिऊणं सिद्धच्छाय–धुवलग्गे ।
धारंगुलम्मि सुद्धे,
दिक्ख–पइट्ठाइअं कुज्जा ॥ १२१ ॥

અર્થ—માસ દિવસ અને નક્ષત્રની શુદ્ધિ જાણીને સિદ્ધચ્છાયા અને ધ્રુવલગ્નમાં અથવા દ્વાદશાંગુલ છાયામાં દીક્ષા તથા પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કરવું. ૧૨૧

વિવેચન—શુભાશુભ માસ દિવસ અને નક્ષત્રનું વિવરણ આગળ કહેવાયેલ છે, તે દ્વારા દરેક પ્રકારની શુદ્ધિ જાણવી. તથા સિદ્ધછાયા અને શંકુછાયાનો વિસ્તાર આગળ (ગાથા ૧૩૯–૧૪૧ માં) કહેવાશે, અને સ્થિર લગ્નનું વર્ણન રાશિલગ્ન દ્વારમાં કહેવાયેલ છે, તે દરેકની અનુકૂળતા જોઈને દીક્ષા પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્યો કરવાં.

હવે પ્રથમ ગ્રન્થકાર મહારાજ પોતે જ બે ગાથાથી માસ અને દિવસની શુદ્ધિ કહે છે—

हरिसयण अकम्मया,
अहिअमास गुरिसुक्कि अत्थि सिसुवुड्ढे ।
ससिनट्ठे न पइट्ठा,
दिक्खा सुक्कऽत्थि त्ति न दुट्ठा ॥ १२२ ॥
अवजोगकुलिअभद्दा,
उक्काई जत्थ तं दिणं वज्जे ।
संकंतिसाइदिणतिह,
गहणे इगु आइ सग पच्छा ॥ १२३ ॥

અર્થ—હરિશયન (ચોમાસું), અકર્મમાસ, અધિકમાસ, ગુરૂ-શુક્રનો અસ્ત, ગુરૂ કે શુક્રની બાલ્યદશા કે વૃદ્ધાવસ્થા, અને ચન્દ્રનો અસ્તકાળ હોય ત્યારે પ્રતિષ્ઠા દીક્ષા વિગેરે કરવાં નહિં; પણ દીક્ષા માત્ર શુક્રાસ્તમાં દુષ્ટ નથી. ॥ ૧૨૨ ॥ અવજોગ, કુલિક, વિષ્ટિ, અને ઉલ્કા વિગેરે જે દિવસે હોય તે દિવસ વર્જ્ય છે. તથા સંક્રાંતિના પૂર્વના દિવસ સાથે ત્રણ દિવસો, અને ગ્રહણમાં એક દિવસ પહેલાંનો એક દિવસ ગ્રહણનો તથા સાત દિવસ પાછીના વર્જ્ય છે. ॥ ૧૨૩ ॥

વિવેચન—આ બે ગાથામાં માસ અને દિવસની શુદ્ધિના અપયોગોની નામાવલી આપી છે, શુભકાર્યમાં તે દરેકનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો, અપવાદ એટલો જ છે કે-પ્રતિષ્ઠામાં શુક્રાસ્તના દિવસો દુષ્ટ છે, પણ દીક્ષામાં શુક્રાસ્તનો દોષ હોતો

યોગો હોય તે દિવસ શુભકાર્યમાં ગ્રહણ કરવો. ॥ ૧૨૪ ॥

વિવેચન—પૂર્વોક્ત ગાથામાં દરેક પ્રકારના દોષો દેખાડેલ છે. તે દોષોથી રહિત દિવસ હોય; અને તેજ દિવસે ૨-૩-૫-૭-૧૦-૧૧-૧૩ કે ૧૫ તિથિ હોય, સોમ બુધ ગુરૂ કે શુક્રવાર હોય; તથા રવિયોગ, કુમાર, રાજ, સ્થિર, સર્વાંક, અમૃતસિદ્ધિ, અમૃત અને સિદ્ધિ વિગેરે યોગો હોય; તો શુભ કાર્યો કરવાં.

આ ગાથામાં નક્ષત્રો માટે સ્પષ્ટતા કરી નથી, પરંતુ તે બાબત ગ્રન્થકાર સૂરિમહારાજ ઉલ્લેખ કરવાના છે. માટે અહીં-શુભ નક્ષત્રો, શુભ લગ્ન, છ વર્ગની શુદ્ધિ, ગ્રહ ગોચર, બુધ-ગુરૂ-શુક્રનું બળ, ધ્રુવચક્ર, શંકુછાયા, અભીચ્, વિજયયોગ, શિવચક્ર, ચંદ્રનાડી, ભૂતત્ત્વ, જળતત્ત્વ, શકુન-નિમિત્ત અને ઉત્સાહનો પણ સ્વીકાર કરવો.

હવે દીક્ષાદ્વાર કહે છે—

हत्थ-ऽणुराहा साई,
सवणु-त्तर-मूल-रोहिणी-पुस्सा ।
रेवइ-पुणव्वसु इअ,
दिक्ख-पइट्ठा सुहा रिक्खा ॥१२५॥

અર્થ—હસ્ત, અનુરાધા, સ્વાતિ, શ્રવણ, ત્રણ ઉત્તરા, મૂળ, રોહિણી, પુષ્ય, રેવતી અને પુનર્વસુ; આ દરેક નક્ષત્રો દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે ॥ ૧૨૫ ॥

વિવેચન—પૂર્વોક્ત રીતે નિર્દોષ અને સગુણ દિવસ જોઇ દીક્ષા પ્રતિષ્ઠા વિગેરે શુભ કાર્યો કરવાં. પરંતુ દીક્ષા

વિગેરેમાં બીજી શુદ્ધિ કરતાં નક્ષત્રશુદ્ધિના વિશેષ આવશ્યકતા છે, તેથી ગ્રન્થકાર સૂરિમહારાજે બે ગાથાથી દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાના નક્ષત્રો જુદા દેખાડેલ છે. આ ગ્રન્થ તથા અન્ય ગ્રન્થોમાં દીક્ષા માટે નીચે પ્રમાણે શુદ્ધિ કહેલ છે–

દીક્ષામાં—કાર્તિક, માગશર, મહા, ફાગણ, વૈશાખ, જેઠ, અને અષાડ માસ સારા છે; માત્ર જ્યેષ્ઠ પુત્ર-પુત્રીની દીક્ષા હોય તો જેઠ માસનો ત્યાગ કરવો તથા મેષ વૃષ મિથુન મકર અને કુંભની સંક્રાન્તિ પણ સારી છે. બાલવૃદ્ધ ગુરૂ-શુક્ર અને અસ્ત ગુરૂના દિવસો દીક્ષામા નેષ્ટ છે.

લગ્નશુદ્ધિમા કહ્યુ છે કે—વ્રતગ્રહણ માટે રવિ, બુધ, ગુરૂ અને શનિવાર સુંદર છે; નારચંદ્રમા સોમવારને શુભ કહેલો છે, અને અન્યસ્થાને બળવાન યોગ કે બળવાન્ લગ્નના દિવસે સોમ-શુક્રને પણ શુભ માન્યા છે.

લગ્નશુદ્ધિમાં બન્ને પક્ષની ૧-૨-૩-૫-૭-૧૦-૧૧-૧૩ તિથિઓ વ્રતસ્વીકાર માટે ગુણવર્ધક માની છે, કોઇ સ્થાને ૪-૧૨ તિથિએ દીક્ષા લેવાનું સ્વીકાર્યું છે, શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભ સૂરિજી માત્ર પુનમનેજ દીક્ષા વર્જ્ય તિથિ માને છે. જ્યારે લલ્લ કહે છે કે—મંત્ર દીક્ષા વિગેરેમાં રિક્તા અમાવાસ્યા અને આઠમ તિથિ પ્રશસ્ત છે.

નક્ષત્રો માટે સૂરિ મહારાજ જ કહે છે કે—વ્રત ગ્રહણમાં અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, શતભિષા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને રેવતી નક્ષત્ર શુભ છે. શ્રીમાન્ ઉદયપ્રભ સૂરિજીએ દીક્ષાના નક્ષત્રોમાં પુષ્ય અને પૂર્વાભાદ્રપદનો સ્વીકાર કર્યો નથી, તેમજ પુષ્ય નક્ષત્રમાં તો વિવાહ અને દીક્ષાનો સર્વથા નિષેધ જ કર્યો છે. અન્ય સ્થાને દીક્ષામાં અશ્વિની શતભિષા અને પૂર્વાભાદ્રપદને બદલે મૃગશર મઘા અને ધનિષ્ઠા લઇ પંદર નક્ષત્રો શુભ કહ્યા છે; આર્દ્રા ચિત્રા તથા વિશાખા ત્યાજ્ય કહ્યા છે, અને અભિજિત્ નક્ષત્ર સર્વ શ્રેષ્ઠ કહેલ છે.

१ એક સ્થાનમાં ચારથી વધારે ગ્રહો હોય, २ અથવા જન્મરાશિપતિ શનિને જોતો હોય અને બીજા ગ્રહની દૃષ્ટિવાળા સ્થાનમાં ન હોય, ૩ અથવા જન્મરાશિપતિને બીજા ગ્રહ જોતા ન હોય પણ શનિ જોતો હોય તો પ્રવ્રજ્યા યોગ થાય છે; તેમાં દીક્ષા આપવી હિતકર છે. યમઘંટ, વજ્રમુશલ વિગેરે કુયોગોનો ત્યાગ જ કરવો, કેમકે તેમાં દીક્ષા લેવાથી દીક્ષિત મૃત્યુ પામે છે કે વ્રતથી ખડે છે. શુક્રાસ્તના દિવસો દુષ્ટ નથી. શ્રી ઉદયપ્રભ સૂરિજી મહારાજ લગ્ન-અંશ માટે કહે છે કે—

" प्रव्राय राशयो द्वयङ्गाः, स्थिराश्चापि वृषं विना ।
मकरश्च प्रशस्याः स्युः, लग्नांशादिषु नेतरे ॥ २१ ॥ "

અર્થ—"દીક્ષાના લગ્ન અને નવાંશ વિગેરેમાં દ્વિસ્વભાવ-મિથુન કન્યા ધન અને મીન, વૃષ સિવાયની સ્થિર-સિંહ વૃશ્ચિક કુંભ અને મકર રાશિઓ શ્રેષ્ઠ છે; તે સિવાયની બીજી રાશિ શુભ નથી ॥ २१ ॥" એટલે—મેષ વૃષ કર્ક અને તુલા રાશિના લગ્ન, નવાંશ કે દ્વાદશાંશ, એ કોઈનો પણ દીક્ષામાં સ્વીકાર કરવો નહિં.

નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" वृश्चिकमिथुनधनुर्धर--कुम्भेषु शुभाय दीक्षणं भवति ।
पञ्चमके तु नवांशे, वृषाजयोर्नान्यराशीनाम् ॥ १ ॥

અર્થ—" વૃશ્ચિક મિથુન ધન અને કુંભની દીક્ષા શુભ છે, વૃષભ-મેષનો પાંચમો નવાંશ શુભ છે, બીજી રાશિનો પાંચમો નવાંશ શુભ નથી. ॥ १ ॥ "

સર્વપ્રકારોમાં પણ મેષ અને વૃષ સિવાયની રાશિઓના પાંચમા અંશોને કેટલાએક કારણે દુષ્ટ થતા હોવાથી દીક્ષા માટે નેષ્ટ માનેલ છે, જ્યારે વૃષાંશ તો શુક્રવારે હોય તો પણ શુભ છે.

ચંદ્ર અને શુક્રના બળવાનપણામાં દીક્ષા સર્વથા દેવીજ

નહિં. નારચંદ્ર-ટીપ્પણમાં કહ્યું છે કે—૧ શુક્રવાર હોય, ૨ શુક્ર લગ્નમાં હોય, ૩ શુક્રનો નવાંશ હોય, ૪ લગ્ન કે સાતમા સ્થાનમાં શુક્રની સંપૂર્ણ દષ્ટિ હોય, અને ૫ શુક્રની રાશિ વૃષ કે તુલા હોય; અથવા—૧ સોમવાર હોય, ૨ લગ્નમાં ચંદ્ર હોય, ૩ ચંદ્રનો નવાંશ હોય, કે ૪ ચંદ્રની દષ્ટિ પડતી હોય તો દીક્ષા આપવી નહિં.

મંગળનો ષડ્ વર્ગ પણ નેષ્ટ છે.

" जीव–मन्द–बुधा–ऽर्काणां, षड्वर्गो वारदर्शने ।
शुभावहानि दीक्षायां, न शेषाणां कदाचन ॥ १ ॥ "

અર્થ—" દીક્ષામાં ગુરૂ શનિ બુધ અને સૂર્યના ષડ વર્ગો વાર અને દષ્ટિ શુભ છે, બાકીના ગ્રહો (ચંદ્ર મંગળ શુક્ર) ના ષડ્વર્ગાદિક શુભ નથી. ॥૧॥ નારચંદ્રમાં ચંદ્રનો વર્ગ પણ સ્વીકાર્યો છે.

ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ પણ લેવી, નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે અસ્તશુદ્ધિનો આગ્રહ નથી, પણ ઉદયની શુદ્ધિ તો જોઇએ જ.

એકંદરે દીક્ષાના શુભ ત્રીશાંશો આ પ્રમાણે છે— મેષનો ૨૭ મો પળ-અંત્યકળા ૨૦, વૃષના ૧૪-૨૦, મિથુનનો ૧૭, કર્કનો ૮, સિંહનો ૧૮, કન્યાનો ૮, પૂર્વકળા ૩૦, ધનનો ૧૭, મકરનો ૨૦, અને મીનનો ૮ મો ત્રીશાંશ વિગેરે વિગેરે. અમૃત સ્વભાવવાળાં લગ્નો (પૃષ્ટ ૪૦૯) પણ દીક્ષામાં શ્રેષ્ઠ છે.

દીક્ષાકુંડળીની ગ્રહ સ્થાપના નીચે મુજબ છે—

ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—કેન્દ્રમાં સૌમ્ય ગ્રહો ન હોય તો લગ્ન અને ચંદ્રના કર્તરી તથા અમિત્રનો ત્યાગ કરવો, અમિત્રસ્થાન અને ચંદ્રની ગ્રહયુતિ પણ નેષ્ટ છે.

નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" शुक्राङ्गारकमन्दानां, नामीष्टः सप्तमः शशी ।
तमःकेतू तु दीक्षायां, प्रतिष्ठावत् शुभाशुभौ ॥ १ ॥
कलह-भय-जीवनाशन-धनहानि-विपत्ति-नृपतिभीतिकरः ।
प्रव्रज्यायां नेष्टो, भौमादियुतो क्षपानाथः ॥ २ ॥"

અર્થ—" શુક્ર મંગળ અને શનિથી સાતમો ચંદ્ર નેષ્ટ છે, રાહુ અને કેતુ દીક્ષામાં પ્રતિષ્ઠાનીપેઠે શુભાશુભ જાણવા ॥ ૧ ॥ દીક્ષામાં મંગળ વિગેરે ગ્રહોની સાથે રહેલ ચંદ્ર નેષ્ટ છે; અને અનુક્રમે-કલહ, ભય, મૃત્યુ, ધનહાનિ, દુઃખ, અને રાજ ભય કરે છે. ॥ ૨ ॥ "

આ યોગ-અસ્તકાળના ત્રીશાંશોના મધ્યમાં થાય તો તે દૂષિત છે, અને તે કાળાર્ધની પહેલાં કે પછી થાય તો અલ્પ દુષ્ટ છે (आ० ५।६३) લગ્નશુદ્ધિમાં કહ્યું છે કે—શુક્ર મંગળ અને શનિથી સાતમો ચંદ્ર હોય ત્યારે દીક્ષિત થયેલ પુરુષ અનુક્રમે શસ્ત્ર દુઃશીલતા અને વ્યાધિથી અવશ્ય પીડાય છે.

દૈવજ્ઞ વલ્લભ કહે છે કે—

" द्व्याद्यैः क्रूरैर्युते चन्द्रे, व्यसुः प्रव्रजितः शुभैः ॥ "

અર્થ—" ચંદ્ર બે અથવા અધિક ક્રૂર કે શુભ ગ્રહ સાથે હોય ત્યારે દીક્ષા લેનાર મૃત્યુ પામે છે. "

શ્રી નરચંદ્રસૂરિજી કહે છે કે—

षड्द्व्येकादशपञ्चमो दिनकरः त्रिद्व्यायषष्ठः शशी ।
लग्नात् सौम्यकुजौ शुभावुपचये केन्द्रे त्रिकोणे गुरुः ॥
शुक्रः षड्त्रिनवान्त्यगोऽष्टमसुतद्व्येकादशो मन्दगो ।
लग्नांशादिगुरुजचन्द्रमहसां शौरेश्च दीक्षाविधौ ॥ १ ॥

रविस्तृतीयो दशमः शशाङ्को,
भौवेन्दुमावन्तिमनाशवर्ज्यौ ।

केन्द्राष्टवर्ज्यो भृगुमस्तिरात्रु—
संस्थः शनिः प्रशनने मतोऽन्यैः ॥ २ ॥×

અર્થ—"સૂર્ય ૨-૫-૬ કે ૧૧ સ્થાને હોય, ચંદ્ર ૨-૩-૬-૧૧ ભુવને હોય, મંગળ તથા બુધ ૩-૬-૧૦-૧૧ સ્થાને હોય, ગુરૂ ૧-૪-૫-૭-૯-૧૦ સ્થાને હોય, શુક્ર ૩-૬-૯-૧૨ સ્થાને હોય. અને શનિ ૨-૫-૮ કે ૧૧ ભુવને હોય, તથા ગુરૂ બુધ ચંદ્ર સૂર્ય કે શનિના લગ્ન અને નવાંશો હોય તો તે દીક્ષામાં ઉત્તમ છે ॥ ૧ ॥ રવિ ૩ જે હોય, ચંદ્ર ૧૦ મો હોય, બુધ અને ગુરૂ ૮-૧૨ સિવાયના ભુવનમાં હોય, શુક્ર ૨-૫-૧૧ સ્થાને હોય, અને શનિ ૩-૬ ભુવને હોય તો બીજાઓએ દીક્ષામાં ઉત્તમ કહ્યા છે. ॥ ૨ ॥" એટલે-આ ગ્રહોની સ્થાપનામાં વિસંવાદ હોવાથી મધ્યમ છે.

આ સિવાયની ગ્રહસ્થાપના હોય તો તે અધમ છે. **શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિજી** તો ઉપરોક્ત ઉત્તમ-મધ્યમ બન્ને ગ્રહ સંસ્થાને દીક્ષામાં શુભ તરીકેજ ઓળખાવે છે. હર્ષપ્રકાશમાં એટલું વિશેષ છે કે—બુધ ૨-૫ સ્થાને, ગુરૂ ૧૧ સ્થાને, અને શનિ ૬ સ્થાને હોય તો ઉત્તમ છે, ચંદ્ર ૭ મો અને શનિ ૩ જે મધ્યમ છે, તથા શુક્ર ૧૧ મો અધમ છે.

હરિભદ્ર સૂરિ મહારાજ પણ ઉત્તમ ગ્રહસ્થાપના આ-

× लग्नाद् बान्धववित्तवैरिषुत्राशी सूर्योऽशुमानेषु च (!),
प्रव्रज्यासु कुजेन्दुजावुपचये केन्द्रत्रिकोणे गुरुः ।
मन्दो धीधनलाभनैधनगतः धर्मत्रिषष्ठ व्यये,
शुक्र केतुविधुन्तुदौ त्रिरिपुगौ लाभेनवाऽप्युत्तमः ॥ १ ॥
गुरु-बुध-शशि-रवीणां षड्वर्गो मातः. [ग्रन्थान्तरात्]

[नारचन्द्र टिप्पनके]

નારચંદ્રમાં—ગુરૂ બુધ ચંદ્ર રવિ અને શનિનો ષડવર્ગ સ્વીકાર્યો છે. ટિપ્પનકમાં અને લગ્નશુદ્ધિમાં—ગુરૂ બુધ શશિ અને સૂર્યનો ષડ્વર્ગ સ્વીકાર્યો છે. ઉક્ત બે સ્થાનોમાં શશિને સ્થાને શનિ માની લઈએ, તો પણ મૂળ પાઠમાં ચંદ્રનુંજ સ્પષ્ટ વિધાન છે.

પીને કહે છે કે—ગુરૂ ૧-૪-૭-૧૦ સ્થાને હોય, શુક્ર ૬-૧૨ સ્થાને હોય, અને શનિ ૨-૫-૬-૮-૧૧ ભુવને હોય તો શિષ્યને દીક્ષા દેવી. બુધ ૨-૫-૬-૧૧ સ્થાને હોય તો દીક્ષામાં શુભ છે, તથા ઉપચયસ્થાનમાં રહેલ મંગળ દીક્ષિતને જ્ઞાન અને તપસ્યાની વૃદ્ધિ કરાવે છે.

રાહુ માટે હર્ષપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-રાહુ ૩-૬-૧૧ ભુવને ઉત્તમ, ૨-૫-૮-૯-૧૦-૧૨ સ્થાને મધ્યમ, અને ૧-૪-૭ ભુવને અધમ છે. લલ્લ કહે છે કે—

" मोक्षार्थिनां च दीक्षा, स्थिरोदये कर्मगे त्रिदशपूज्ये।
पापैर्धर्मप्राप्ते-र्बलहीनैः प्रव्रजितयोगे ॥ १ ॥ "

અર્થ—" સ્થિર લગ્નમાં ગુરૂ ૧૦ સ્થાને હોય, ક્રૂર ગ્રહો ૯ સ્થાને હોય, તથા નિર્બળ હોય અને પ્રવ્રજ્યાયોગ હોય તો મોક્ષાર્થીને દીક્ષા આપવી. ॥ ૧ ॥ "

દીક્ષાકુંડળીની સ્થાપના—

ગ્રહો.	ઉત્તમ	મધ્યમ.	અધમ.
રવિ	૨-૫-૬-૧૧	૩	૧-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૨
સોમ	૨-૩-૬-૧૧	૧૦ (૫) *	૧-૪-૫-૭-૮-૯-૧૨
મંગળ	૩-૬-૧૦-૧૧	*	૧-૨-૪-૫-૭-૮-૯-૧૨
બુધ	૩-૬-૧૦-૧૧ (૨-૫)	૧-૨-૪-૫-૭-૯	૮-૧૨
ગુરૂ	૧-૪-૫-૭-૯-૧૦-(૧૧	૨-૩-૬-૧૧	૮-૧૨
શુક્ર	૩-૬-૯-૧૨	૨-૫-૧૧	૧-૪-૭-૮-૧૦ (૧૧)
શનિ	૬-૫-૮-૧૧ (૬)	૩-૬	૧-૪-૭-૯-૧૦-૧૨
રાહુ	(૩-૬-૧૧	૨-૫-૮-૯-૧૦-૧૨	૧-૪-૭)

આ રીતે આચાર્યપદ કે ઉપસ્થાપના, કે અગે દીક્ષામાં શુભ [illegible], ગુરૂને [illegible], તથા શિષ્યને રવિ [illegible]

* [illegible] મતાંતર [illegible] હર્ષપ્રકાશના મતાંતર સ્થાનો સમજવા,

તારા અને ગુરૂબળ તપાસવાં શિષ્યનું નામ પાડવામાં અષ્ટ વર્ગ જોવા. ગુરૂથી શિષ્યની તારા ૩-૫-૭ નેષ્ટ છે, ઈત્યાદિ પરસ્પરનો વિરોધ વર્જી રવિ-સોમ-ગુરૂ બળવાન્ હોય એવી ઓચરશુદ્ધિથી પ્રથમાક્ષર લઇ શિષ્યનું નામ પાડવું.

સૂરિપદ ઉપાધ્યાયપદ વિગેરે પદારોપણમાં પૂર્વોક્ત રાજ્યાભિષેકની શુદ્ધિ લેવી, અથવા તો પ્રતિષ્ઠાની ગ્રહકુંડળી લેવી. અહીં પણ આચાર્યને ચંદ્રબળ અને પદવી લેનારને રવિ ચંદ્ર તારા તથા ગુરૂનું બળ તપાસવું.

હવે પ્રતિષ્ઠાદ્વાર કહે છે—

घस्सिणि-सयभिस-पू-भा,
एसु वि दिक्खा सुहा विणिद्दिट्ठा ।
मह-मिग-धणि पइट्ठा,
कुज्जा वज्जिज्ज सेसाइं ॥ १२६ ॥

અર્થ-અશ્વિની, શતભીષા, અને પૂર્વા ભાદ્રપદમાં દીક્ષા; તથા મધા, મૃગશર અને ધનિષ્ઠામાં પ્રતિષ્ઠા શુભ કહી છે; અને બાકીનાં નક્ષત્રો વર્જ્ય છે. ।૧૨૬।

વિવેચન—પૂર્વોક્ત ગાથામાં દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાનાં નક્ષત્રો સાથે કહ્યાં છે. પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં દીક્ષાનાં નક્ષત્રો કહી ઉત્તરાર્ધ ગાથામાં પ્રતિષ્ઠાનાં નક્ષત્રો જણાવ્યાં છે. દીક્ષા માટે આગળ કહેવાયું છે, હવે-પ્રાણપ્રતિષ્ઠા અને બિંબપ્રતિષ્ઠા એમ બન્ને પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા માટે દિનશુદ્ધિ તથા લગ્નશુદ્ધિ કહેવાય છે.

અહીં યોનિ-ગણ-રાશિ-ભેદ-લેણદેણી-વર્ગ-નાડીભેદનો મેળ, બિંબપ્રવેશ વિધિ, આચાર્યને ચંદ્રબળ અને સ્થા-

પક્ષને સૂર્ય ચંદ્ર તારા જન્મનક્ષત્ર તથા ગુરૂનું બળ તપાસી પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ લેવો.

પ્રતિષ્ઠામાં સિંહસ્થ ગુરૂના દિવસો, મકરના ગુરૂના દિવસો, ગુરૂ-શુક્રના વૃદ્ધ અસ્ત તથા બાલ્યકાળના દિવસોનો ત્યાગ કરવો.

ઉદયપ્રભસૂરિજી કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં મહા, ફાગણ, વૈશાખ અને જેઠ માસ શુભ છે, કાર્તિક અને માગશર મધ્યમ છે. શ્રીમાન્ હરિભદ્રાચાર્ય કહે છે કે—માગશર, મહા, ફાગણ, વૈશાખ, જેઠ અષાડ, શ્રાવણ અને ભાદરવો શ્રેષ્ઠ છે.

હર્ષપ્રકાશમાં જ્યેષ્ઠ સંતાનના શુભ કાર્યમાં જેઠ માસ વર્જ્ય કહ્યો છે. તથા પ્રતિષ્ઠામાં પોષ ચૈત્ર ક્ષયમાસ અને અધિકમાસનો તો સર્વથા ત્યાગ કરવો. (આ માસ પુનમીયા સમજવા) વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—ગુરૂ સૂર્ય અને નક્ષત્રની શુદ્ધિ હોય, અને ચંદ્ર બળવાન્ હોય તો કાર્તિક શુદિ ૧૧ પછીના દિવસો શુભ છે.

વળી પ્રતિષ્ઠામાં-મેષ, વૃષભ, મિથુન, મકર અને કુંભ સંક્રાન્તિ શુભ છે, તથા ધન અને મીન સંક્રાન્તિ નિંદ્ય છે. કેટલાએક કહે છે કે—મેષ સંક્રાન્તિ ચૈત્રમાં હોય અને મકર સંક્રાન્તિ પોષમાં હોય તો તે નિન્દ્ય નથી. નારચંદ્રમાં કહ્યું છે કે—

" એકદ્વિતીયપञ्चમ-દિનાનિ પક્ષદ્વયેઽપિ શસ્તાનિ ।
શુક્લેઽન્તિમત્રયોદશ-દશમાન્યપિ પ્રતિષ્ઠાયામ્ ॥૧॥ "

અર્થ—" પ્રતિષ્ઠામાં બન્ને પક્ષની ૧-૨-૩-૫ શુભ છે, તથા શુદિ ૧૦-૧૩ અને ૧૫ પણ પ્રશસ્ત છે. "

લગ્ન શુદ્ધિમાં પ્રતિષ્ઠાતિથિમાં માત્ર ત્રીજનું વિધાન નથી, તથા વિવેકમાં કહ્યું છે કે—શુદિ ૧૦ થી વદિ ૫ સુધી ચંદ્ર ઉત્તમ બળવાળો હોય છે, માટે સામાન્ય રીતે તે તિથિઓ ઉત્તમ છે, આથી ત્રીજ પણ ઉત્તમ મનાય છે.

હરિભદ્ર સૂરિ મહારાજ સોમ બુધ ગુરૂ અને શુક્રવારને પ્રતિષ્ઠામાં શુભ માને છે.

ઉદયપ્રભ સૂરિ મહારાજ માત્ર મંગળવારની પ્રતિષ્ઠાનો નિષેધ કરે છે, જ્યારે રત્નમાલામાં મંગળ સિવાયના દરેક વારો શુભ કહ્યા છે. કહ્યું છે કે—

" तेजस्विनी क्षेमकृदग्निदाह–विधायिनी स्याद् वरदा दृढा च ।
आनन्दकृत् कल्पनिवासिनी च, सूर्यादिवारेषु भवेत् प्रतिष्ठा ॥१॥

અર્થ—" રવિ વિગેરે સાત વારે કરેલ પ્રતિષ્ઠા અનુક્રમે ૧ પ્રતિષ્ઠાપકનું તેજ વધારે છે, ૨ ક્ષેમ પ્રવર્તાવે છે, ૩ અગ્નિ પ્રકટાવે છે, ૪ મનોવાંછિત પૂરે છે, ૫ દૃઢ થાય છે, ૬ આનંદ આપે છે, અને ૭ અનેક કલ્પ પર્યંત સ્થિર રહે છે ॥ ૧ ॥ " રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—રવિ વિગેરેના ષડ્વર્ગમાં પણ પ્રતિષ્ઠા માટે આજ ફળ જાણવું.

નક્ષત્ર માટે સૂરિ મહારાજ પોતેજ કહે છે કે—રોહિણી મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, મઘા ત્રણ ઉત્તરા, હસ્ત, સ્વાતિ, અનુરાધા, મૂળ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અને રેવતી નક્ષત્ર પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે.

અન્યસ્થાને પણ એજ કહ્યું છે કે—

" बिना आर्द्रां शतं चित्रां, भिन्नं शुक्रार्केन्दुगुरौ ।
चरे मैत्रे मघोर्ध्वास्य–हस्तमूलेषु स्थापयेत् ॥ १ ॥"

અર્થ—" શુક્ર રવિ સોમ કે ગુરૂવારે, તથા શતભિષા વિનાના ચર, ચિત્રા વિનાના મૈત્ર, આર્દ્રા વિનાના ઉર્ધ્વમુખી, મઘા હસ્ત અને મૂળ નક્ષત્રમાં જિનેન્દ્રને સ્થાપવા ॥ ૧ ॥ "

પ્રતિષ્ઠામાં યમઘંટ, ઉપગ્રહ, વજ્ર મુશલ, બુધ પંચક, ધનુષ્ય, શલ્ય ઓર્ગલ, પાન વિગેરે કુયોગોનો ત્યાગ કરવો; અથવા સોમ ગુરૂ અને શુક્ર વિગેરેના બળથી શુદ્ધિ કરવી. નરચંદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—

" द्विस्वभावं प्रतिष्ठासु, स्थिरं वा लग्नमुत्तमम् ।
तदभावे चरं ग्राह्य-मुद्दामगुणभूषितम् ॥ १ ॥"

અર્થ—" જિનેશ્વર દેવની પ્રતિષ્ઠામાં દ્વિસ્વભાવ લગ્ન ઉત્તમ છે, સ્થિર લગ્ન મધ્યમ છે, અને તે બન્ને ન હોય તો બહુ ગુણવાળું ચર લગ્ન લેવું. ॥ ૧ ॥"

તથા—મિથુન કન્યા અને ધનનો પુર્વાર્ધ નવાંશ ઉત્તમ છે, વૃષ સિંહ તુલા અને મીનના નવાંશ મધ્યમ છે, અને બાકીના નવાંશો કનિષ્ઠ છે.

નારચન્દ્ર ટીપ્પણીમાં બારે નવાંશના ફળ માટે કહ્યું છે કે* જો પ્રતિષ્ઠામાં—

૧ મેષ નવાંશ હોય તો અગ્નિનો ભય થાય છે.

૨ વૃષાંશ હોય તો આચાર્ય અને સ્થાપકનું ૭ માસમાં મૃત્યુ થાય છે.

૩ મિથુનાંશ હોય તો નિરંતર શુભ થાય છે, ભોગ અને સિદ્ધિ મળે છે.

૪ કર્કાંશ હોય તો પ્રતિષ્ઠાપકનો પુત્ર મરે છે, ૭ માસમાં કુલનો નાશ થાય છે, અને ૭ વર્ષમાં નિશ્ચયે મૂર્તિનો ધ્વંસ થાય છે.

૫ સિંહાંશ હોય તો આચાર્ય [illegible] અને સ્થાપકને [illegible] નાશ થાય છે, પરંતુ તે પ્રતિમા લોકમાં વિશેષ ખ્યાતિ પામે છે, અને નિરંતર પૂજાય છે.

૬ કન્યાંશ હોય તો મૂર્તિ વિશેષ પૂજ્ય બને છે, અને [illegible] બને છે, ચિરકાળ સુધી સુખી રહે છે.

* એક ટીપ્પણમાં આ પ્રમાણે લિખેલ છે —
[illegible] । શ્લો૦ [illegible]
[illegible] । શ્લો૦ [illegible], પૃ૦ [illegible]
[illegible] । શ્લો૦ [illegible], પૃ૦ [illegible]

૭ તુલાંશ હોય તો આચાર્યને ઉપદ્રવ—બંધન થાય છે, અને શ્રાવક બે વર્ષમાં મૃત્યુ પામે છે.

૮ વૃશ્ચિકાંશ હોય તો રાજા કોપે છે. મહા અશાંતિ વ્યાપે છે, અને અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય છે.

૯ ધનાંશ હોય તો ધન વધે છે, દેવો પરચો આપે છે, અને આચાર્ય તથા શ્રાવક નિરંતર આનંદ પામે છે.

૧૦ મકરાંશ હોય તો આચાર્ય શ્રાવક તથા શિષ્યનું મૃત્યુ થાય છે, અને મૂર્તિનો વજ્રથી કે છત્રથી ત્રણ વર્ષમાં નાશ થાય છે.

૧૧ કુંભાંશ હોય તો પ્રતિષ્ઠા કરનાર ત્રણ વર્ષમાં જલોદરથી અને જિનબિંબ એક વર્ષમાં પાણીથી નાશ પામે છે.

૧૨ મીનાંશ હોય તો તે મૂર્તિ ઇંદ્ર, સુર, અસુર અને મનુષ્યથી નિરંતર પૂજાય છે; માત્ર કરાવનાર મૃત્યુ પામે છે.

નવાંશ માટે સામાન્ય નિયમ એવો છે કે—જે નવાંશમાં સૌમ્ય ગ્રહપતિવાળા છ પાંચ કે ચાર વર્ગની શુદ્ધિ મળે તે નવાંશ પ્રતિષ્ઠા વિગેરેમાં ગ્રહણ કરવા. આવા નવાંશો અને શુદ્ધ ત્રિશાંશો આગળ રાશિદ્વારમાં (પૃષ્ઠ ૧૨૦–૨૨ માં) દર્શાવેલ છે. (આ૦ ૨/૨૪)

રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—મંગળ સિવાયના ગ્રહોના છએ વર્ગો પ્રતિષ્ઠામાં શુભ છે.

" द्वयोर्नवांशयोः शुद्धिः, प्रतिष्ठायां विलोक्यते ।
आद्येऽधिवासना बिम्बे, द्वितीये च शलाकिका ॥ १ ॥"

અર્થ—" એટલું ધ્યાન રાખવું કે—પહેલા નવાંશમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા, અને બીજા નવાંશમાં અંજનશલાકા કરાય છે; માટે પ્રતિષ્ઠામાં બે નવાંશની શુદ્ધિ જોવાય છે. (તથા જુઓ આરંભસિદ્ધિ પૃષ્ઠ ૩૭૪)

પ્રતિષ્ઠાની ગ્રહસ્થાપના નીચે મુજબ છે—

ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—કેન્દ્રમાં સૌમ્ય ગ્રહો ન હોય તો લગ્ન અને ચંદ્રના-કર્તરી, બામિત્ર, બુધ પંચકનો ત્યાગ કરવો. નરચંદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે- પ્રતિષ્ઠામાં મંગળ વિગેરે ગ્રહોની સાથે કે દૃષ્ટિમાં ચંદ્ર હોય તો અનુક્રમે અગ્નિનો ભય, સમૃદ્ધિ, સિદ્ધપુત્ર, સમૃદ્ધિ, મૃત્યુ અને અગ્નિનો ભય થાય છે. (૧-૨) કેતુયુક્ત ચંદ્ર પણ અતિદુષ્ટ છે.

" क्रूरग्रह संयुक्ते, दृष्टे वा शशिनि लुप्तकरे ।
मृत्युं करोति कर्तुः, कृता प्रतिष्ठाऽयने याम्ये ॥ ३ ॥ "

અર્થ—" ક્રૂરગ્રહ યુક્ત કે ક્રૂરગ્રહ દૃષ્ટ કે અસ્તનો ચંદ્ર હોય, તથા દક્ષિણાયન હોય તો કરેલ પ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠાપકનો નાશ કરે છે ॥ ૩ ॥ "

" अङ्गारकः शनिश्चैव, राहुभास्करकेतवः ।
भृगुपुत्रसमायुक्ताः, सप्तमस्थास्त्रिकापहाः ॥ ४ ॥
शिल्पि-स्थापक-कर्तृणां, सद्यः प्राणवियोजकाः ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन, सप्तमस्थान् विवर्जयेत् ॥ ५ ॥ "

અર્થ—સાતમે સ્થાને રહેલ મંગળ, શનિ, રાહુ, સૂર્ય કેતુ અને શુક્ર શિલ્પી શ્રાવક અને આચાર્ય એ ત્રણના પ્રાણનો નાશ કરે છે; માટે દરેક રીતે સપ્તમસ્થ ગ્રહોનો ત્યાગ કરવો. ॥ ૪-૫ ॥ "

" सूर्ये विबले गृहपो गृहिणी मृगलाञ्छने धन भृगुजे ।
वाचस्पतौ तु सौख्यं, नियमान्नाशं समुपयाति ॥ ६ ॥ "

અર્થ—" પ્રતિષ્ઠામાં સૂર્ય નિર્બળ હોય તો ઘરધણી, ચંદ્ર નિર્બળ હોય તો સ્ત્રી, શુક્ર નિર્બળ હોય તો ધન, અને ગુરૂ નિર્બળ હોય તો સુખ અવશ્ય નાશ પામે છે ॥ ૬ ॥ "

૩-૬-૧૧ ભુવને રહેલા ક્રૂર ગ્રહો મૂર્તિને દેવના સાન્નિધ્યવાળી બનાવે છે, પ્રતિષ્ઠાલગ્નમાં ઉદયાસ્તની શુદ્ધિ જોવી,

તો પણ અગ્નશુદ્ધિ માટે કાંઇ વિશેષ આગ્રહ નથી નદીનાં વેગ વૃક્ષોનો નાશ કરે છે. તેમ કેન્દ્ર અને શુનભુવનના ગુરૂ-શુક્ર લગ્નના દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—ત્રિકોણ અને કેન્દ્રમાં રહેલ મંગળ અને શનિ મંદિરનો ધ્વંસ કરે છે, બળવાન મિત્રે જોયેલ ત્રિકોણ અને કેન્દ્રનો શનિ, અથવા બળવાન્ મિત્રની દૃષ્ટિવાળો કેન્દ્ર ૮-૯ અને ૧૨ નો મંગળ મંગળનો નાશ કરે છે. કેન્દ્રમાં રહેલ બળવાન્ બુધ ગુરૂ શુક્ર, અથવા ઉચ્ચના સૌમ્યગ્રહો દરેક દોષોનો નાશ કરે છે. લગ્નનો ગુરૂ લગ્ન નવાંશ અને દૃષ્ટિના તમામ દોષોનો નાશ કરે છે. તેમ જ કેન્દ્ર ત્રિકોણના બુધ ગુરૂ અને શુક્રની દૃષ્ટિ પણ નિંદ્ય સ્થાનમાં રહેલ ક્રૂર ગ્રહના દોષને શમાવે છે.

વળી પણ કહ્યું છે કે—શૂન્ય કેન્દ્ર સ્થાનો કરતાં જન્મરાશિપતિ કે નામરાશિપતિના ક્રૂર ગ્રહો પણ કેન્દ્રમાં હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે.

અન્યસ્થાને કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં લગ્નબળનીજ આવશ્યકતા છે. પ્રતિષ્ઠાના લગ્નમાં રવિ શનિ કે વક્રીગ્રહ હોય, અથવા કેન્દ્ર અને ૯ મા ભુવનમાં ક્રૂરગ્રહો હોય તો **પ્રાસાદનો** નાશ કરે છે. શત્રુઘરના સર્વ ગ્રહો નેષ્ટ છે. રાહુ-કેતુ સાથેનો લગ્ન કે સાતમા ભુવનનો ચન્દ્ર નેષ્ટ છે, પણ ગુરૂ-શુક્ર સાથે રહેલ કે જોવાએલ ચન્દ્ર શુભ છે. સર્વ ગ્રહો ૧૧ સ્થાને શુભ છે, ૧૨ મા ભુવને અશુભ છે. લલ્લ કહે છે કે—મેષ કે વૃષભનો ચંદ્ર કે સૂર્ય હોય, મંગળ-બુધ હીનબળી હોય, અને શનિ બળવાન્ હોય તો **અરિહંત મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા** કરવી.

ત્રિવિક્રમ શતકમાં કહે છે કે—પ્રતિષ્ઠામાં ૧-૫-૭-૮ સ્થાનના પાપગ્રહો, ૮ સ્થાનના સૌમ્ય ગ્રહો, અને ૧-૬-૮ સ્થાનનો ચંદ્ર અતિદુષ્ટ છે. તેની ટીકામાં ૬ ઠ્ઠા ચંદ્રને અમુક યોગના કારણે શુભ અને અન્યથા પ્રકારે અશુભ ઓળખાવ્યો

મરણ, વિઘ્ન, રાજમાન, વિષમવિકાર–વિકાર હાનિ, અને ધન નાશ કરાવે છે.

મંગળ બારે ભુવનમાં અનુક્રમે—હાદ, મંદિરધ્વંસ, પૃથ્વીની પ્રાપ્તિ, રોગ, શત્રુથી પુત્ર ઘાત, શત્રુક્ષય, સ્ત્રીનાશ, સ્વજનનાશ, ગુણનાશ, રોગ, ધનપ્રાપ્ત્ન અને હાનિ કરાવે છે.

બુધ બારે ભુવનમાં અનુક્રમે—પ્રતિમાનો અખંડ મહિમા, ધનલાભ, શત્રુનાશ, સુખ, પુત્રલાભ, શત્રુક્ષય, ઉત્તમસ્ત્રીનો લાભ, આચાર્યઘાત, ધન, કાર્યસિદ્ધિ, આભરવુલાભ અને લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે.

ગુરૂ બારે ભુવનમાં અનુક્રમે—કીર્તિ, વૃદ્ધિ, સુખ, શત્રુક્ષય, પુત્રસુખ, સ્વજન શોક, સ્ત્રીસુખ, આચાર્યઘાત, ધનપ્રાપ્તિ, લાભ, ઋદ્ધિ અને મૃત્યુ કરે છે.

શુક્ર બારે ભુવનમાં અનુક્રમે—કાર્યસિદ્ધિ, ધન, માન, તેજ, સ્ત્રીનું સુખ, અપયશ, પુત્રપ્રાપ્તિ તથા ચૈત્યાદિ ભંગ, અસુખ, પૂજ્યતા, પૂજ્યતા, પૂજ્યતા અને પૂજ્યતા કરાવે છે.

શનિ બારે ભુવનમાં રહ્યો થકો અનુક્રમે—૧ પૂજાનો અભાવ, ૨ પ્રતિષ્ઠાપકનો નાશ, ૩ અતિવૈભવ, ૪ મંદિર તથા બંધુનો નાશ, ૫ પુત્રમૃત્યુ, ૬ રોગ અને શત્રુનો ક્ષય, ૭ સ્વજન અને સ્ત્રીનું મરણ, ૮ સગાનો નાશ, ૯ પાપવૃદ્ધિ, ૧૦ કાર્યનાશ, ૧૧ વિવિધ સુખ–સમૃદ્ધિ, અને ૧૨ રોગ કરાવે છે.

રાહુને દરેક સ્થાને શનિના જેવો કલ્પેલ છે, છતાં શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—રાહુ ૩–૬–૧૧ ભુવનમાં શ્રેષ્ઠ છે, ૧–૪–૭ ભુવનમાં કનિષ્ઠ છે અને બાકીના ભુવનોમાં મધ્યમ છે.

કેતુ પણ ૩–૬–૧૧ ભુવને શ્રેષ્ઠ છે.

નારચંદ્ર–પ્રતિષ્ઠાપદ ચક્રમ્.

રવિ		સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ	રા-કે
૧	અ	મ	અ	ઉ	ઉ	ઉ	અ	અ
૨	અ	ઉ	અ	ઉ	ઉ	મ	અ	મ
૩	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ત્રિ	મ	ઉ	ઉ
૪	અ	મ	અ	ઉ	ઉ	ઉ	અ	મ
૫	ત્રિ	ત્રિ	ત્રિ	ઉ	ઉ	ઉ	ત્રિ	મ
૬	ઉ	મ	ઉ	મ	મ	ત્રિ	ઉ	ઉ
૭	અ	મ	અ	મ	ઉ	ત્રિ	અ	અ
૮	અ	અ	અ	અ	અ	અ	અ	મ
૯	અ	મ	અ	મ	ઉ	ઉ	અ	મ
૧૦	મ	મ	અ	ઉ	ઉ	ઉ	ત્રિ	મ
૧૧	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ	ઉ
૧૨	અ	અ	અ	અ	અ	ત્રિ	અ	મ

શુભ પ્રતિષ્ઠા ચક્રમ્.

	ઉત્તમ.	મધ્યમ.	ઉત્તમ.
રવિ	૩–૬–૧૧	૫	૩–૬–૧૧+૧૦
સોમ.	૨–૩–૬–૧૧	ત્રિકોણ-કેન્દ્ર	૩–૬–૧૧+૨–૯–૧૦
મંગળ	૩–૬–૧૧	૫	૩–૬–૧૧+
બુધ	૮–૧૨ સિવાય	૬–૭–૯	૮–૧૨–સિવાય
ગુરૂ	૮–૧૨ સિવાય	૩	૮–૧૨–સિવાય
શુક્ર	૧–૪–૯–૧૦–૧૧	૨–૫–૬–૭	૧-૪-૫-૯-૧૦-૧૧+૨-૩
શનિ	૩–૬–૧૧	૫–૮–૧૦	૩–૬–૧૧+
રાહુ-કેતુ	લગ્નશુદ્ધિ	લગ્નશુદ્ધિ	૩-૬-૧૧+૫-૯ આ સિદ્ધિ

પૂર્ણભદ્ર પ્રતિષ્ઠા–ગ્રહ ફળ યંત્ર.

રવિ		સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરૂ	શુક્ર	શનિ
૧ કર્તા-મંદિર	ધ્વંસ	મૃત્યુ	અગ્નિ	મહિમા	કીર્તિ	સિદ્ધિ	આયુષ્ય
૨ ધન	હાનિ	પ્રાપ્તિ	ધ્વંસ	પ્રાપ્તિ	વૃદ્ધિ	પ્રાપ્તિ	મૃત્યુ
૩	ધન	સૌભાગ્ય	ભૂલાભ	અશત્રુ	સુખ	માન	વૈભવ
૪ સ્વજન	પીડા	કલહ	રોગ	સુખ	વૃદ્ધિ	તેજ	ક્ષય
૫ સુત	પીડા	દૈન્ય	ઘાત	પ્રાપ્તિ	સુખ	સુખ	મૃત્યુ
૬ શત્રુ	મૃત્યુ	જય	નાશ	મૃત્યુ	શોક	અપયશ	નાશ
૭ સ્ત્રી	મૃત્યુ	દુઃખ	મૃત્યુ	લાભ	પ્રાપ્તિ	પુત્રદા	મૃત્યુ
૮ મૃત્યુ	સ્વ૦	પોતે	સગા	સૂરિ	ગુરૂ	દુઃખ	ગોત્ર
૯ ધર્મ	નાશ	વિઘ્ન	નાશ	પ્રાપ્ત	પ્રાપ્તિ	પૂજ્યતા	ક્ષય
૧૦ કાર્ય	સુખ	માન	રોગ	સિદ્ધિ	લાભ	પૂજ્યતા	હાનિ
૧૧ પ્રાપ્તિ	ઋદ્ધિ	શાંતિ	ધન	ઘરેણાં	ઋદ્ધિ	પૂજ્યતા	સમૃદ્ધિ
૧૨ હાનિ	સુખ	ધન	સુખ	ધન	આયુ	પૂજ્યતા	દેહ

कारावगस्स जम्मे, दसमे सोलसमेऽठारसे रिक्खे।
तेवीसे पणवीसे, न पइट्ठा कह वि कायव्वा ॥१२७॥

અર્થ—પ્રતિષ્ઠાપકના જન્મનું દસમું, સોળમું, અઢારમું, ત્રેવીશમું અને પચ્ચીશમું નક્ષત્ર હોય તો કોઇપણ રીતે પ્રતિષ્ઠા કરવી નહિં ॥ ૧૨૭ ॥

વિવેચન—પ્રતિષ્ઠાનું ગમે તે શોભન નક્ષત્ર હોય પણ તે પ્રતિષ્ઠા કરાવનારના જન્મથી ૧-૧૦-૧૬-૧૮-૨૩ અને ૨૫ મું નક્ષત્ર હોય તો સર્વથા નેષ્ટ છે. આ જન્મના નક્ષત્રોની પેઠે તારા, રાશિ, લગ્ન, ઘાતચંદ્ર, અને ગ્રહોની અનુકૂળતા પણ તપાસવી.

અન્ય દેવોની પ્રતિષ્ઠા માટે રત્નમાળામાં આ પ્રમાણે

છે—અણુ પરિવૃઢ, રાક્ષસ, યક્ષ, ભૂત, અસુર, શેષનાગ અને સરસ્વતી વિગેરેની રેવતીમાં, બૌદ્ધની શ્રવણમાં, લોકપાલોની ધનિષ્ઠામાં, અને બાકીના ઇંદ્રાદિક દેવોની સ્થિર નક્ષત્રમાં પ્રતિષ્ઠા કરવી. સર્વ દેવોની પોતપોતાનાં તિથિ, કરણ, ક્ષણ, અને નક્ષત્રમાં, અને લેપ્યમૂર્તિની ઉત્તરા ભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં પ્રતિષ્ઠા કરવી.

સિંહલગ્નમાં સૂર્યની, કુંભમાં બ્રહ્માની, કન્યામાં વિષ્ણુની, મિથુનમાં શિવની, ચર લગ્નમાં ક્ષુદ્રદેવોની સ્થિરમાં (?) સર્વ દેવોની, અને દ્વિસ્વભાવમાં દેવીઓની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. લલ્લ કહે છે કે—સૌમ્યલગ્નમાં દેવોને, ક્રૂર લગ્નમાં યક્ષ-રાક્ષસને અને સાધારણ લગ્નમાં ગણો તથા ગણપતિને સ્થાપવા.

લગ્નનો બુધ, કેન્દ્રનો ગુરૂ અને ચોથા સ્થાનનો શુક્ર હોય ત્યારે ઇન્દ્ર, કાર્તિક સ્વામી, સૂર્ય, ચંદ્ર અને યક્ષની સ્થાપના કરવી. નવમી તિથિમાં શુક્રોદય હોય, બળવાન્ ચંદ્ર-ગુરૂ હોય, અને દસમો મંગળ હોય ત્યારે દેવીઓની મૂર્તિ સ્થાપવી. આ મુહૂર્તમાં ફેરફાર થાય તો-શિલ્પી, સૂતાર અને પ્રતિષ્ઠાપકને વધ-બંધનાદિ દુઃખો થાય છે

અહીં કોઇ શંકા કરે કે-જેમ દિવસના પૂર્વભાગમાં ગૃહપ્રવેશ કરાવાય છે, તેમ પ્રતિષ્ઠા વિગેરે દિવસેજ કરવાં કે રાત્રે કરવાં ? એનું સમાધાન સૂર્યના ભુવન ઉપરથી થાય છે. કેમકે—સૂર્ય સવારથી બપોર સુધી ૧-૧૨-૧૧-૧૦ ભુવનમાં, બપોરથી સાંજ સુધી ૧૦-૯-૮-૭ ભુવનમાં, સાંજથી મધ્યરાત્રિ સુધી ૭-૬-૫-૪ ભુવનમાં, અને મધ્યરાત્રિથી સવાર સુધી ૪-૩-૨-૧ ભુવનમાં હોય છે. હવે જે જે કાર્યની કુંડળીમાં જે જે ભુવનમાં સૂર્ય શુભ હોય તે તે કાર્યમાં તે તે ભુવનના યોગમાં આવતો ઇષ્ટલગ્નના ઉદયવાળો દિનભાગ પણ શુભજ છે. પરંતુ અહીં યાદ રાખવું કે—દિવસના ઉત્તરાર્ધમાં વિવાહનું લગ્ન લેવાય છે, પણ પ્રતિષ્ઠાનું લગ્ન લેવાતું નથી.

[illegible]

[illegible]

संझागयं रविगयं,
विड्डेरं सग्गहं विलंबं च ।
राहुहयं गहभिन्नं,
वज्जए सत्त नक्खत्ते ॥ १२८ ॥

अत्थमणे संझागयं,
रविगयं जत्थ ठिओ उ आइच्चो ।
विड्डेरमवरद्दारिय,
सग्गह-कूरग्गहठियं तु ॥ १२९ ॥

आइच्च पिट्ठओ उ,
विलंबि राहुहयं जहिं गहणं ।
मज्झेण गहो जस्स उ,
गच्छइ तं होइ गह भिन्नं ॥ १३० ॥

અર્થ—શુભકાર્યમાં સંધ્યાગત, રવિગત, વિડ્ડેર, સગ્રહ, વિલંબિત, રાહુહત અને ગ્રહભિન્ન એ સાત નક્ષત્રો વર્જ્ય છે. (૧૨૮) અસ્તકાળે હોય તે સંધ્યાગત, સૂર્યવાળું તે રવિગત, વક્રીગ્રહવાળું તે વિડ્ડેર, ક્રૂર ગ્રહવાળું તે સગ્રહ, (૧૨૯) સૂર્યની પૂંઠનું તે વિલંબિત, ગ્રહણવાળું તે રાહુહત, અને

જેના મધ્યમાંથી ગ્રહ જાય તે ગ્રહભિન્ન નક્ષત્ર કહેવાય છે. ॥ ૧૩૦ ॥

વિવેચન—હરકોઈ શુભકાર્યમાં શુદ્ધ નક્ષત્ર હોય; પણ તે સંધ્યાગત, રવિગત, વિડ્ડેર, સગ્રહ, વિલંબિત, રાહુહત કે ગ્રહભિન્ન હોય તો નેષ્ટ છે. તેમાં સૂર્યનો અસ્ત થાય ત્યારે સંધ્યાકાળે જે નક્ષત્ર પૂર્વમાં ઉગે તે સંધ્યાગત કહેવાય છે. સૂર્યથી ભોગવાતું નક્ષત્ર રવિગત કહેવાય છે, વક્રી ગ્રહથી ભોગવાતું નક્ષત્ર વિડ્ડેર કહેવાય છે, ક્રૂરગ્રહથી ભોગવાતું નક્ષત્ર સગ્રહ છે, રવિ નક્ષત્રની પછીનું એટલે રવિએ ભોગવેલું નક્ષત્ર વિલંબિત કહેવાય છે, જે નક્ષત્રમાં ચંદ્ર-સૂર્યનું ગ્રહણ થાય તે નક્ષત્ર રાહુહત કહેવાય છે, અને જે નક્ષત્રને ભેદીને-મધ્યમાં થઈને ગ્રહ જાય તે નક્ષત્ર ગ્રહભિન્ન કહેવાય છે. વિડ્ડેર અને રાહુહત નક્ષત્રનું બીજું નામ અપદ્વારિત અને ગ્રહણદગ્ધ છે. નારચંદ્ર ટીપ્પણમાં-ગ્રહની ડાબી અને જમણી દૃષ્ટિથી વિંધાએલ નક્ષત્રને ગ્રહભિન્ન કહે છે.

संझागयम्मि कलहो, होइ विवाओ विलंबिनक्खत्ते।
विड्डेरं परविजओ, आइच्चगए अनिव्वाणं ॥१३१॥

जं सग्गहम्मि कीरई, नक्खत्ते तत्थ विग्गहो होइ।
राहुहयम्मि मरणं, गहभिन्ने सोणिउग्गालो ॥१३२॥

અર્થ—સંધ્યાગત નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી કલહ, વિલંબિત નક્ષત્રમાં વિવાદ, વિડ્ડેરમાં શત્રુનો જય, રવિગત નક્ષત્રમાં અશાંતિ, (૧૩૧) સગ્રહ નક્ષત્રમાં વિગ્રહ, રાહુહત નક્ષત્રમાં મૃત્યુ, અને ગ્રહભિન્ન નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી લોહીનું વમન થાય છે. ॥ ૧૩૨ ॥

વિવેચન-ઈષ્ટકાર્યનું નક્ષત્ર શુદ્ધ હોવા છતાં સંધ્યાગત

મૃગશિર.

રૌ	આ
કૃ	પુન૦
ભ	પુષ્ય
અશ્વિ૦	અશ્લે૦
રે	મ
ઉ૦	પૂર્વા
પૂર્વા	ઉ
શ	હ
ધ	ચિ
શ્ર	સ્વા
અભિ	વિ૦
ઉ	અનુ૦
પૂર્વા	જ્યે૦

મૂળ.

હવે એક ઉભી અને તેર આડી, એમ ચૌદ રેખાઓ કરી મસ્તકના ભાગમાં શિરનક્ષત્ર સ્થાપી, બાકીની રેખાના અંતમાં દક્ષિણ બાજુથી અનુક્રમે અભિજિત્ સત્યાવીશ નક્ષત્રો સ્થાપવા; પછી સૂર્ય–ચંદ્રને પોતપોતાના નક્ષત્રમાં સ્થાપવા. આ રીતે જે સૂર્ય–ચંદ્ર એક રેખાના નક્ષત્રમાં આવે તો જાણવું કે એકાર્ગલ યોગ છે.

લગ્નશુદ્ધિમાં તો બીજી રીતે પણ કહ્યું છે કે—વિષ્કંભાદિ નવ યોગોનો જે આંક હોય, સૂર્ય નક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્ર પણ તેટલા જ આંકનું હોય, તો એકાર્ગલ યોગ થાય છે. જેમકે—૯ મો શૂલયોગ છે, સૂર્ય અશ્વિનીમાં છે, અને ચંદ્ર ૯ માં અશ્લેષામાં છે, તો જાણવું કે—એકાર્ગલ છે. પણ શૂલયોગ છે, સૂર્ય મૃગશરમાં છે, અને ચંદ્ર રોહિણીમાં છે, તો માનવું કે એકાર્ગલ નથી.

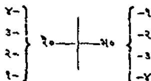
આ યોગનું બીજું નામ ખર્જૂરયોગ છે. તેનો શુભકાર્યમાં ત્યાગ કરવો. નારચંદ્રટીપ્પણમાં કહ્યું છે કેઃ—

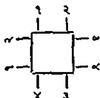
" यात्रायां मरणं विवाद्, आरम्भे कार्यनाशनम् ।
वैधव्यं स्याद् विवाहे तु, दाहः स्याद् वसतां गृहे ॥१॥"

અર્થ—"એકાર્ગલ યોગ હોય તો યાત્રામાં મૃત્યુ થાય છે, આરંભેલ કાર્યનાશ પામે છે, વિવાહિત સ્ત્રી વિધવા થાય છે, અને નવા વસાવેલ ઘરમાં આગ લાગે છે. ॥ ૧ ॥"

એકાર્ગલનો ત્યાગ થઇ શકે તેમ ન હોય તો પાદવેધનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

એટલે—જે નક્ષત્રોમાં એકાર્ગલ હોય તે નક્ષત્રના પહેલા બીજા ત્રીજા કે ચોથા પાદમાં એક ગ્રહ હોય, અને સામેના નક્ષત્રના અનુક્રમે–ચોથા ત્રીજા બીજા કે પહેલા પાદમાં બીજો ગ્રહ હોય તો તે સંપૂર્ણ એકાર્ગલ થાય છે. આ યોગ અતિદુષ્ટ છે, માટે તેનો ત્યાગ જ કરવો.

હવે પાતયોગ કહે છે:—

घस्से म चि घणु सत्र रे,
विसमारेहाउ सेसमभिलहिउं ।
रविरेहस्सिणि गणिए,
इट्टे रिक्खे विसमि पाउ ॥ १३५ ॥

અર્થ—અશ્લેષા, મઘા, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી નક્ષત્રોપર વિષમ રેખા દોરવી અને સૂર્ય નક્ષત્રની રેખાથી તે વિષમ રેખા સુધીનું શેષ લેવું આ શેષ રવિ રેખાંક પ્રમાણે અશ્વિન્યાદિ નક્ષત્રો ગણી તે પર વિષમરેખા સ્થાપવી જો ઇષ્ટ નક્ષત્રપર તે વિષમરેખા આવે તો પાતયોગ જાણવો.

વિવેચન—સત્તાવીશ નક્ષત્રો સ્થાપી અશ્લેષા, મઘા, ચિત્રા, અનુરાધા, શ્રવણ અને રેવતી આ છ નક્ષત્રો ઉપર 'ડ'

શ્રીમાન ઉદયપ્રભસૂરિજી કહે છે કે—કેટલાએક મતમાં શુક્રથી ૨૭ મું અને રાહુથી ૯ મું નક્ષત્ર પણ લત્તાના દોષવાળું માન્યું છે. જે નક્ષત્રનો ત્યાગ કરવો, જ્યારે ત્રિવિક્રમ કહે છે કે—રાહુ ૨૦ માં નક્ષત્રને લાતપ્રહાર કરે છે.

અહીં ચંદ્રથી ૮ મું નક્ષત્ર લત્તાથી દૂષિત માન્યું છે, પણ તેથી ઇષ્ટ દિવસ દુષ્ટ બની શકતો નથી. માટે યતિવલ્લભમાં કહ્યું છે કે—ચંદ્રે ગતપૂર્ણિમા જે નક્ષત્રમાં સમાપ્ત કરી હોય તે પુર્ણિમાના નક્ષત્રથી આઠમું નક્ષત્ર લત્તાથી હણાય છે.

લત્તાહત નક્ષત્ર અશુભ છે, માટે તેનો શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો પૂર્ણભદ્રમાં કહ્યું છે કે—રવિ વિગેરેની લત્તાથી દૂષિત થયેલ નક્ષત્રમાં કાર્ય કરવાથી અનુક્રમે ૧ વૈભવનાશ ૨ ભય, ૩ મૃત્યુ, ૪ પોતાનો નાશ, ૫ નાનાભાઇનો નાશ, ૬ કાર્યનો નાશ, ૭ મૃત્યુ, અને ૮ મૃત્યુ થાય છે. અહીં વૃદ્ધો કહે છે કે—સૌમ્ય ગ્રહની લત્તા અલ્પ દુષ્ટ છે, જે માત્ર નક્ષત્રના બળને હણે છે. અને ક્રૂર ગ્રહની લત્તા અતિ દુષ્ટ છે, જે કાર્ય કરનારને દરિદ્રી બનાવે છે, કે મારે છે. અન્ય ગ્રંથમાં તો કેન્દ્રીઆ સૌમ્ય ગ્રહ હોય તો સૌમ્યગ્રહની લત્તાનો દોષ રદ્દ કર્યો છે. વામદેવ કહે છે કે—બંગાળમાં, અને કોઇ કહે છે કે—સૌરાષ્ટ્ર તથા દક્ષિણમાં લત્તા દોષ વર્જવો.

હવે બે પ્રકારના નક્ષત્રવેધ કહે છે–

सत्त सिलाए कित्तिअ–माई रिक्खे ठविचु जोएह
गहवेहमिट्ठरिक्खे, उवरि श्रहो वा पयत्तेण ॥१३७॥

અર્થ—સપ્તશલાકા ચક્રમાં કૃતિકાદિ નક્ષત્રો સ્થાપી ગ્રહવેધ તપાસવો અને ઉપર કે નીચે ઇષ્ટ નક્ષત્રનો વેધ થાય તો તેનો પ્રયત્નથી ત્યાગ કરવો० ॥ ૧૩૭ ॥

સપ્તશલાકા યંત્ર.

કૃ રો મૃ આ પુન૦ પુષ્ય અશ્લે૦

ભ — મ૦
અ — પૂ
રે — ઉ
ઉ — હ
પૂ — ચિ
શ — સ્વા
ધ — વિ

શ્ર અભિ. ઉ પૂ મૂ જ્યે અનુ.

વિવેચન—સાત ઉભી અને સાત આડી રેખાઓ દોરવી, અને તેના ઉપરના છેડાથી અનુક્રમે કૃત્તિકાદિ ૨૮ નક્ષત્રો સ્થાપવાં. પછી જે જે ગ્રહ, જે જે નક્ષત્રમાં હોય તે તે ગ્રહ તે તે નક્ષત્રની પાસે મૂકવો. અહીં ઈષ્ટ નક્ષત્રની રેખાને બીજે છેડે જો કોઈપણ ગ્રહ હોય તો તે ગ્રહ વડે ઈષ્ટ નક્ષત્રનો વેધ થાય છે.

અલીયુમાં રહેલ ગ્રહથી રોહિણી નક્ષત્રનો વેધ થાય છે, જેથી આ વેધનું બીજું નામ રોહિણી વેધ પણ છે. આ ગ્રહથી વીંધાએલ નક્ષત્ર અશુભ છે, માટે તેનો પ્રતિષ્ઠાદિક શુભ કાર્યમાં ત્યાગ કરવો.

સુધી શૃંગાર વાર્તિકમાં કહ્યું છે કે—સૌમ્ય અને ક્રૂર ગ્રહોનો વેધ થાય તો અનુક્રમે સુખ અને આયુષ્યનો સર્વથા નાશ થાય છે. નારચંદ્ર ટીપ્પનકમાં કહ્યું છે કે—આંતરારહિત મંગળ વિગેરે આઠ ગ્રહોથી વીંધાએલ નક્ષત્રમાં પરણેલ કન્યા

અનુક્રમે-૩ કુલક્ષયકારી, ૪ ધનની હાનિકારી, ૫ પુત્ર રહિત, ૭ હાની, ૮ વૈરતા, ૯ અનેકવ્યાધિકારિણી, અને ૧ વિધવા થાય છે.

મુહૂર્તમાં કહ્યું છે કે-વિવાહ વીગેરે વેધદોષનો ત્યાગ કરવો. આ વાક્યથી એમ જણાય છે કે-સન્મુખ વેધદોષ અવશ્ય ત્યાગ કરવા લાયક છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે-ગ્રહનો વેધ પાદાન્તરિત હોય, એટલે ગ્રહ જે નક્ષત્રમાં ૧-૨-૩-૪ પાદમાં હોય. પણ બીજો ગ્રહ સામેના નક્ષત્રમાં હોવા છતાં અનુક્રમે ૪-૩-૨-૧ પાદમાં ન હોય તો આ ગ્રહવેધ પાદાન્તારિત ગણાય છે; તે ઉપઘાતક નથી, માટે તેનો ત્યાગ કરવો કે ન કરવો. પૂર્ણભદ્રાચાર્ય કહે છે કે-જેમ કંટક આંગળીનો છેદ કરાય છે તેમ માત્ર વેધવાળા પાદને તજવો, અને બીજા પાદોમાં નિઃશંકપણે કાર્ય કરવું. જ્યારે કેશવાર્ક તો કહે છે કે-જેમ એક ભાગમાં હણાયેલ હરણ મૃત્યુ પામે છે, તેમ એક પાદથી વીંધાયેલ નક્ષત્ર દુષ્ટ થાય છે. શ્રીપાલ કહે છે કે-ક્રૂર ગ્રહે વીંધાયેલ આખું નક્ષત્ર છોડી દેવું, અને સૌમ્યગ્રહે વીંધાયેલ નક્ષત્રનો એક માત્ર પાદજ ત્યજવો. વ્યવહાર પ્રકાશમાં તો-સૌમ્ય ગ્રહો પાદાંતરિત વેધ કરે અથવા સૌમ્ય ગ્રહો કેન્દ્રીઆ હોય તો વેધને શુભ માનેલ છે.

નક્ષત્રવેધના ભંગ માટે કહ્યું છે કે—

" लग्ने गुरुः सौम्यपुनेक्षितो वा, लग्नाधिपो लग्नगतस्तथा वा।
कालाख्यहोरा च यदा शुभा स्याद्, मर्त्यवेधदोषस्य तदा हि भङ्गः॥१॥"

અર્થ—" વિવાહમાં ગુરૂ સૌમ્યગ્રહ યુક્ત હોય, અથવા સૌમ્યગ્રહની દ્રષ્ટિમાં હોય, અથવા લગ્નપતિ હોય, અથવા લગ્નમાં હોય; અને કાળહોરા શુભ હોય તો નક્ષત્રવેધ નામના દોષનો ભંગ થાય છે ॥ ૧ ॥ "

આ તો સન્મુખ વેધનો અધિકાર છે, પણ સર્વતોભદ્ર ચક્ર વિગેરેમાં ત્રણ પ્રકારના વેધોને આવશ્યક માન્યા છે

નરપતિજય ચર્ચામાં કહ્યું છે કે-ગ્રહ જે નક્ષત્રમાં રહ્યો હોય ત્યાંથી જમણી ડાબી અને સન્મુખ એમ ત્રણ દ્રષ્ટિથી ત્રણ વેધ કરે છે. વક્રીગ્રહોની જમણી દૃષ્ટિ પડે છે, મધ્યગતિવાળા ગ્રહોની સન્મુખ દૃષ્ટિ પડે છે, અને અતિચારી ગ્રહોની ડાબી બાજુ દૃષ્ટિ પડે છે. અર્થાત્-ઇષ્ટ નક્ષત્રથી તીરછી બે દિશામાં સિંહની દાઢાની જેવી રેખામાં જે બે નક્ષત્રો હોય તેમાં રહેલ વક્રી-અતિચારી ગ્રહોવડે ઇષ્ટ નક્ષત્ર બે વેધ પામે છે, અને નાક સન્મુખ સીધી રેખામાં જે નક્ષત્ર હોય, તેમાં રહેલ ગ્રહથી સન્મુખ વેધ થાય છે. જેમકે—ઇષ્ટ ચંદ્રનક્ષત્ર મૃગશર છે. હવે મંગળ વિગેરે સાત વક્રીગ્રહ પૈકીનો જે ગ્રહ ચિત્રા-નક્ષત્રમાં હોય તે જમણી દૃષ્ટિથી મૃગશરને વીંધે છે.

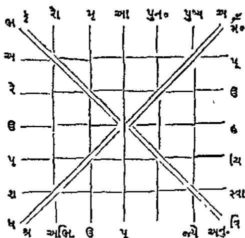
રવિ વિગેરે સાત અતિચારી ગ્રહોમાંનો જે ગ્રહ રેવતીમાં હોય તે વામદૃષ્ટિથી મૃગશરને વીંધે છે. આ રીતે મૃગશર નક્ષત્ર બે બાજુ ગ્રહભિન્ન થાય છે; અને મંગળ વિગેરે પાંચ મધ્યમ ગતિવાળા ગ્રહોમાંનો જે ગ્રહ ઉત્તરાષાઢામાં હોય તે ગ્રહ સન્મુખ દૃષ્ટિથી મૃગશરને વીંધે છે.

पंचसिलाए दो दो, रेहा कोणेसु रोहिणीमुक्खा ।
दिसि धुरि रिक्खा उ कमा, वए विलोइज्ज वेहमिहं ।

અર્થ—પંચશલાકા ચક્રમાં ખુણાની બે બે રેખા દોરી દિશાના મથાળેથી રોહિણી વિગેરે નક્ષત્રો અનુક્રમે સ્થાપવા, અને આ વેધ વ્રતમાં જોવો. ।૧૩૮।

વિવેચન—પાંચ રેખા ઉભી અને પાંચ રેખા આડી દોરવી. પછી એક ખુણાથી બીજા ખુણા સુધીની એમ બબ્બે રેખા દોરવી, અને સપ્ત રેખા ચક્ર પ્રમાણે સમ ઉભી રેખાના ઉપરના ભાગથી રોહિણી વિગેરે ૨૮ નક્ષત્રો સ્થાપવા, તથા જે ગ્રહ જે નક્ષત્રમાં હોય, તે ગ્રહ તે નક્ષત્રની બાજુમાં મૂકવા. અહીં પણ સન્મુખ રહેલ ગ્રહથી ઇષ્ટ નક્ષત્રનો વેધ થાય છે.

પંચશલાકા ચક્ર.

આ ચક્રવેધમાં અને સપ્તશલાકા ચક્રવેધમાં આઠ નક્ષત્રનો તફાવત આવે છે. આવી રીતે ગ્રહથી વીંધાયેલ નક્ષત્રને દીક્ષામાં ત્યાગ કરવો.

આ **પંચશલાકાવેધ** દીક્ષા અને વિવાહમાંજ જોવાય છે. પૌર્ણભદ્રમાં કહ્યું છે કે—આચાર્યપદ વિગેરેમાં સપ્તશલાકાચક્રમાં, અને વ્રતગ્રહણ વિગેરેમાં પંચશલાકાચક્રમાં કૃત્તિકાદિ નક્ષત્રો સ્થાપી ચંદ્રનો ગ્રહવેધ તપાસવો. આ ચક્રમાં પણ પાદાંતરિત બળ, વેધફળ, વેધભંગ વિગેરે સપ્તશલાકાની પેઠેજ જાણવું. ગ્રન્થાંતરમાં કહ્યું છે કે—તાત્કાલિક કાર્ય હોય અને કેન્દ્રમાં શુભ ગ્રહો હોય તો સૌમ્યગ્રહની લત્તા, પાત તથા ઉપગ્રહથી દૂષિત થયેલ નક્ષત્રનો પાદજ વર્જવો; પરંતુ કેન્દ્રમાં શુભ ગ્રહ ન હોય તો તે સંપૂર્ણ નક્ષત્ર જ ત્યજવા યોગ્ય છે.

વિશેષ નક્ષત્રદોષો અને દોષશુદ્ધિ પ્રકાર આગળ (પૃષ્ઠ ૯૮) નક્ષત્રદ્વારમાં કહી ગયા છીએ.

હવે શીઘ્રસિદ્ધિ દ્વાર કહે છે, તેમાં પ્રથમ છાયાલગ્ન કહે છે—

सिद्धच्छायालग्गं,
रवि–कुज–बुह–जीव संकुपाय कमा।
एगारस नव अड सग,
अद्धट्ठा (नव) सेसवारेसु ॥ १३९. ॥

અર્થ—અનુક્રમે રવિ, મંગળ, બુધ, અને ગુરુવારે–અગીયાર, નવ, આઠ અને સાત; તથા શેષવારોમાં સાડા આઠ શંકુ પગલાં હોય ત્યારે સિદ્ધચ્છાયા લગ્ન હોય છે ॥ ૧૩૯ ॥

વિવેચન—કોઇ પણ કાર્ય અવશ્ય કરવાનું હોય, અને સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિવાળો દિવસ ન હોય, તો તે પ્રસંગે છાયાલગ્ન વિગેરેથી કાર્ય કરી શકાય છે. મનુષ્યે પોતાની છાયાનું પોતાના પગલાથી જ માપ કરવું, અને રવિ વિગેરે સાત વારોમાં અનુક્રમે ૧૧–૮॥–૯–૮–૭–૮॥ અને ૮॥ પગલાના માપની છાયા આવે તે છાયાલગ્ન છે એમ જાણવું.

અહીં મૂળ ગાથામાં શંકુપાદ એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એટલે કે—મનુષ્યે પોતાની છાયા માપવી, અથવા સાત હાથ પ્રમાણ શંકુની છાયા માપવી, જેથી સિદ્ધ છાયા લગ્ન આવશે. આથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે—સાત આંગળના શંકુની ઉપરોક્ત આંક પ્રમાણે અંગુલછાયા આવે તો પણ છાયાલગ્ન આવે છે. આ છાયાલગ્ન દરેક કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર છે.

આરંભસિદ્ધિવાર્તિકમાં કહ્યું છે કે—આ છાયાલગ્ન માત્ર ૩૦ અક્ષર પ્રમાણ હોય છે, જેની શરૂઆત પગલાની ઇષ્ટછાયા આવે તે પહેલાં ૧૫ અક્ષરથી થાય છે, અને પગલાની ઇષ્ટછાયા પછી પંદર અક્ષર સુધી રહે છે; માટે કાર્યનો પ્રારંભ અને પૂર્ણાહુતિ તે દરમ્યાનજ કરવાં. પણ કાર્ય મોટું હોય તો પ્રારંભજ કરી દેવો, જેથી સિદ્ધ છાયા સાધેલી કહેવાય છે.

લગ્ન છે. ઉદયપ્રભસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—ગાયોનાં આગળની ખરીએ ઉડાડેલી ધુળવડે જગતનો કાળ તે ગોધુલિક લગ્ન છે.

મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં કહ્યું છે કે—રવિનો અર્ધ કે ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારથી બે ઘડી સુધી ગોરજ લગ્ન હોય છે. વશિષ્ઠ કહે છે કે—માગશર વિગેરે ચાર માસમાં સૂર્યનું બિંબ નિસ્તેજ થાય ત્યારથી, ચૈત્ર વિગેરે ચાર માસમાં સૂર્યબિંબ અર્ધું ઢંકાય ત્યારથી—અર્ધ સૂર્યાસ્તથી, અને શ્રાવણ વિગેરે ચાર માસમાં સૂર્યાસ્ત થાય ત્યારથી ગોરજ હોય છે.

દૈવજ્ઞ રામે કહ્યું છે કે— (મુ૦ ચિ૦)

मन्दाक्रान्ता—" नाऽस्यामृक्षं न तिथिकरणं नैव लग्नस्य चिन्ता,
नो वा वारो न च लवविधिर्नो मुहूर्तस्य चर्चा ।
नो वा योगो न मृतिभवनं नैव जामित्रदोषो,
गोधूलिः सा मुनिभिरुदिता सर्वकार्येषु शस्ता ॥ १ ॥"

અર્થ—" મુનિઓએ સર્વ કાર્યમાં ગોધુલિકને પ્રશસ્ત કહ્યું છે, જે હોય ત્યારે નક્ષત્ર, તિથિ, કરણ, લગ્ન, વાર, લવ, સમય, મુહૂર્ત, યોગ, આઠમું ભુવન, કે જામિત્ર વિગેરેનો કાંઈ વિચાર ચર્ચા કે દુષ્ટતા જોવાની જરૂર નથી. ॥ ૧ ॥ " સારંગ પણ કહે છે કે—ગોરજમાં છઠ્ઠા આઠમા ચંદ્ર સિવાયના જામિત્ર, ગ્રહ, ચંદ્ર, લગ્ન, હોરા, નવાંશ અને ભાવ વિગેરે કોઈ પણ પ્રકારના દોષનો વિચાર સરખો કરવો નહિં.

મુહૂર્ત ચિંતામણિની ટીકામાં કહ્યું છે કે—આ શ્લોકો પ્રશંસા પરાયણ છે; માટે અમાવાસ્યા, ભદ્રા, ભરણી વિગેરે, અને બીજા દરેક પ્રકારના શક્યદોષોનો પરિહાર કરી આ લગ્ન લેવું. હેમહંસગણિ મહારાજ કહે છે કે—પ્રથમ વર્ષ માસ પક્ષ અને દિવસની શુદ્ધિ જોઇ વિવાહનક્ષત્રમાં જે દેશ અને કુળના રીત-રીવાજોને અનુસરી ગોધુલિક લગ્ન

લેવું. લલ્લ કહે છે કે-વીર્યશાલી શુદ્ધ લગ્ન હોય તો ગોરજ નકામું છે, માટે શુભ લગ્ન ન હોય ત્યારે ગોધુલિક લેવું.

ગોધુલિકના દોષો આ પ્રમાણે છે, દૈવજ્ઞ મનોહર કહે છે કે—

" कुलिकं क्रान्तिसाम्यं च, मूर्तौ षष्ठोऽष्टमः शशी ।
पञ्च गोधुलिके त्याज्या, अन्ये दोषाः शुभावहाः ॥ १ ॥ "

અર્થ—" કુલિક, ક્રાન્તિસામ્ય, લગ્નનો, છઠ્ઠો અને આઠમો ચંદ્ર, આ પાંચ દોષ ગોધુલિકમાં ત્યાજ્ય છે, અને બીજા દોષો શુભ છે ॥ ૧ ॥ "

આરંભસિદ્ધિમાં અર્ધયામ અને બધા પણ વર્જ્ય લખ્યા છે, આથી ગુરૂવાર અને શનિવારે ગોરજનો નિષેધ થાય છે. કેશવાર્ક કહે છે કે—કુલિક અને અર્ધયામની શુદ્ધિ માટે શનિવારે સૂર્ય છતાં અને ગુરૂવારે સૂર્યાસ્ત પછી લગ્ન લેવું. ૬-૮ સ્થાનનો ચંદ્ર કન્યાનો નાશ કરે છે, અને ૧-૮ સ્થાનનો મંગળ પતિનો નાશ કરે છે; માટે તેનો અને વ્યતિપાતનો સર્વથા ત્યાગ કરવો વ્યવહાર પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-ગોરજમાં સમગ્ર નક્ષત્ર, ગ્રહણ નક્ષત્ર, આકરું નક્ષત્ર, વૈધૃતિ, વ્યતિપાત, સંક્રાન્તિ, ૬-૮ મો ચંદ્ર, ક્ષીણ ચંદ્ર, અશુદ્ધ ૧-૮ મંગળ, રવિ-ગુરૂ, અને ૮ મા સ્થાનના સર્વ ગ્રહો દુષ્ટ છે.

નારચંદ્ર ટીપ્પનમાં કહ્યું છે કે—

" जन्माष्टमे चन्द्रज-चन्द्र-जीवे, भौमे तथा मार्गिकमाष्टमे च ।
पूर्णो च चन्द्रो नियमाच्च शुम्भुः, गोधूलिकं त्याज्यमिदं मनीषिणम् ॥ १ ॥

અર્થ—" જાતકાતિક કુંડળીમાં આઠમે બુધને ગુરુ ચંદ્ર, શુક્ર, મંગળ, કે શુક્ર હોય, અને લગ્નમાં ચંદ્ર હોય તો નક્કી મૃત્યુ થાય છે, માટે આ ગોધૂલિક વર્જ્ય છે ॥ ૧ ॥ "
સલિતાસારમાં ઉલ્લેખ છે કે—

મંડાવવી હોય તો-રવિ, સોમ. બુધ, ગુરૂ અને શુક્રવાર; તથા અશ્વિની, રોહિણી, મૃગશર, પુનર્વસુ, પુષ્ય, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતિ, અનુરાધા, ઉત્તરાષાઢા, અભીચ્, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતભીષા, ઉત્તરાભાદ્રપદ કે રેવતી નક્ષત્ર શુભ છે.

આ બાબતમાં તિથિ વિગેરે શુદ્ધિ માટે કાર્યદ્વારમાં શાંત કાર્યોનું વિવરણ તપાસવું. (પૃષ્ટ ૪૦૭)

આ ગ્રંથનું ફળ કહે છે.

इअ जोगपईवाओ, पयडत्थपएहिं विहिअउज्जोआ।
मुणिमणभवणपयासं, दिणसुद्धिपईविआ कुणउ

અર્થ—આ યોગ પ્રદીપથી પ્રકટ અર્થોવડે ઉદ્યોત કરનારી દિનશુદ્ધિ-પ્રદીપિકા મુનિઓનાં મનોભવનમાં પ્રકાશ કરો ॥ ૧૪૩ ॥

વિવેચન—ગ્રન્થકાર સૂરિજીએ મહાગ્રન્થોરૂપી દીપકોમાંથી આ ગ્રન્થ બનાવ્યો છે જે પ્રકટ અર્થોવડે પ્રકાશ કરનાર છે અને સ્વતંત્ર દિવસનીજ શુદ્ધિ દેખાડે છે. તેથી આનું નામ દિનશુદ્ધિ દીપિકા રાખેલ છે. આ દીપિકા મુનિઓનાં મનરૂપી ભવનમાં પ્રકાશ કરો.

અહીં મુનિઓને ઉદ્દેશીને આ ગ્રન્થ બનાવ્યો છે એમ સ્પષ્ટ વિધાન છે, કેમકે—અષ્ટાંગ નિમિત્તનું જ્ઞાન સાધુઓ માટે આવશ્યક છે; માત્ર તેઓ તેનો આરંભ-સમારંભમાં ઉપયોગ કરી શકતા નથી. જ્યારે ગૃહસ્થો માટે તે આવશ્યક છે, પણ ગૃહસ્થો તેનો આરંભ-સમારંભમાં ઉપયોગ કરે તેમ છે; માટે આ ગ્રંથ મુનિઓના કરકમળમાં જાય, અને તેઓના હૃદયમાં, અનવદ્ય કાર્યોના માર્ગ પ્રકાશો, એમ ગ્રન્થકાર સૂરિજીની ભાવના છે.

આ બાબતમાં હેમહંસગણિજી પણ કહે છે કે-મુનિઓ ગૃહસ્થોને ચૈત્યાદિનું મુહૂર્ત કહે તો પણ દોષ છે. માટે

ચૈત્યરચના, તીર્થયાત્રા, આદિ માંગલિક કાર્યોનું મુહૂર્ત જ્યોતિષીઓ પાસેથી લેવું અને તેનો સમગ્ર સંવાદ જ્યોતિર્વિદ મુનિઓએ બતાવવો એજ યુક્તિયુક્ત છે, પણ પોતે મુહૂર્ત આપવું નહિ. તથા આ એકાંતમાં ભણવું, પાપભીરૂ શિષ્યોને ભણાવવું અને પંડિતોમાં જ્ઞાનપર્યાયની વૃદ્ધિ કરવી એ આ ગ્રન્થનું ફળ છે. આ રીતે જ્ઞાનપર્યાયની વૃદ્ધિને માટે બનાવેલ ગ્રન્થથી પરંપરાએ શુભ પરિણામ, પુણ્યોપાર્જન, સદ્જ્ઞાનનો લાભ અને શાશ્વતપદ મળે છે. એટલે-પાપભીરૂ મુનિઓના હાથમાં આ ગ્રન્થ જાય એજ હિતકારક છે.

હવે ગ્રંથસમાપ્તિ કરે છે.

सिरिवयरसेणगुरुपट्ट--नाहसिरिहेमतिलयसूरीणं।
पायपसाया एसा, रयणसिहरसूरिणा विहिया १४४

અર્થ—રત્નશેખર સુરિએ આ દિનશુદ્ધિ પ્રકરણ શ્રી વજ્રસેન ગુરૂના પટ્ટધર શ્રી હેમતિલકસૂરિના પાદ પ્રસાદથી રચ્યું છે ॥ ૧૪૪ ॥

વિવેચન—રત્નશેખરસૂરિ મહારાજે આ ગાથાથી પોતાના ગુરૂની પરંપરા અને ગુરૂકૃપાનું ફળ દર્શાવેલ છે. એટલે-બૃહદ્‌ગચ્છાધિપ શ્રી વજ્રસેન ગુરૂ થયા જેમણે ગુરૂગુણ ષટ્‌ત્રિંશિકા વિગેરે ગ્રન્થોની રચના કરી છે તેમની પાટે શ્રી હેમતિલકસૂરિજી થયા, જેમની કૃપાથી દિનશુદ્ધિ દીપિકાની રચના થયેલ છે.

॥ इति रयणसेहरसूरिविरइआ ।
दिणसुद्धिपईविआ समत्ता ॥

અર્થ—આ પ્રમાણે રત્નશેખરસુરિએ રચેલી દિનશુદ્ધિ-પ્રદીપિકા નામનો ગ્રન્થ સમાપ્ત થયો.

विश्वप्रमा-टीकाकर्तुः प्रशस्तिः—

गुरुयशसि तपोगच्छेऽतिशास्तेऽप्रनिष्ठे,
विजयकमलसूरिः सूरिमध्यस्त्वनिः ।
भविकमधुपहृत्सु दत्तसम्यक्त्वपौष्पः,
समजनि भुवि पूज्यो जन्यकीर्तिप्रशस्तिः ॥ १ ॥

અર્થ—મહા યશવાળા વિશાળ અને પ્રતિષ્ઠાવાળા તપ ગચ્છમાં જગત્પૂજ્ય મહાન્ આચાર્ય **શ્રી વિજયકમળસૂરિશ્વર** થયા જેમણે કીર્તિની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી છે, અને જેમણે ભવ્યજીવોરૂપી ભમરાના હૃદયમાં સમ્યકત્વરૂપી પરાગ સમર્પ્યો છે.

तच्छिष्यो विनयात् प्रवृद्ध विजयः प्रौढो गरिमप्रभः,
चारित्रेत्यभिधो बभूव विजयान्तस्तस्य शिष्याग्रणीः ।
विश्वोपकृतिकं यशोविजयजीनाम्ना च संस्थाप्य स-
ज्जैनं ज्ञानविवर्धनं गुरुकुलं यः स्वर्गभूमिमगात् ॥ २ ॥

અર્થ—તેમના અતિશય કાંતિવાળા પ્રૌઢ શિષ્ય મુનિ મહારાજ **શ્રી વિનયવિજયજી** થયા. અને તેમના મુખ્ય શિષ્ય પૂજ્યપાદ મુનિ મહારાજશ્રી **ચારિત્રવિજયજી** (કચ્છી) થયા, જેઓ વિશ્વ ઉપર ઉપકાર કરનાર અને જ્ઞાનને ફેલાવનાર શ્રી **યશોવિજયજી જૈન ગુરૂકુળ** સ્થાપી સ્વર્ગભૂમિમાં ગયા.

तच्छिष्येण सुदर्शनेन मुनिना एषैव विश्वप्रभा,
गुप्ति-ज्ञान-जिनेषु वीरगमनाद् वर्षेषु चाऽऽपीतिमे ।
सौभाग्य प्रद पञ्चमी बुध दिने श्री मोहमय्यां कृता,
यावन्मेरु-मही-ख-चन्द्र-विबुधास्तावच्चिरं नन्दतात् ॥ ३ ॥

અર્થ—તેમના શિષ્ય મુનિ દર્શનવિજયે-મુંબઈ નગરીમાં વીર નિર્વાણ સંવત ૨૪૫૩ ના કાર્તિક શુદિ ૫ બુધવારે અને પુર્વાષાઢા નક્ષત્રમાં આ **વિશ્વપ્રભાટીકા** રચી છે તે જ્યાં સુધી મેરૂપર્વત પૃથ્વી આકાશ ચંદ્ર અને દેવો-પંડિતો રહે ત્યાં સુધી ચિરકાળ પર્યંત વૃદ્ધિ પામો-પ્રકાશ કરો.

मुनि दर्शनविजयसमर्थिता विश्वप्रभा-टीका समाप्ता

પરિશિષ્ટ ૧ લું.

—⁂—

જૈન પંચાંગ.

સંવત્સર—૧ બૃહસ્પતિ (નક્ષત્ર), ૨ યુગ, ૩ પ્રમાણ, ૪ લક્ષણ, અને ૫ શનિ, એમ પાંચ સંવત્સર છે. (**ચંદ્રપન્નત્તિ પાહુડ ૧૦ પાહુડ પાહુડ ૨૦**)

૧ નક્ષત્ર સંવત્સર—બૃહસ્પતિ નક્ષત્રચક્રને ભોગવી લ્યે ત્યાં સુધીનો એટલે બાર વર્ષનો છે, જેનાં નામો શ્રાવણથી આષાઢ સુધીનાં છે. તે સંવત્સર (૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$×૧૨=) ૩૯૩૩$\frac{૯}{૬૭}$ દિવસ પ્રમાણ છે.

૨ યુગ સંવત્સર—ચંદ્ર, ચંદ્ર, અભિવર્ધિત, ચંદ્ર અને અભિવર્ધિત; એમ પાંચ વર્ષના ૧૮૩૦ દિવસો પૂરા થાય છે, જેમાં ૧૨૪ પર્વ આવે છે.

૩ પ્રમાણ સંવત્સરના નક્ષત્ર દિન ૩૨૭$\frac{૫૧}{૬૭}$, ચંદ્ર ૩૫૪$\frac{૧૨}{૬૨}$, ઋતુ ૩૬૦, આદિત્ય ૩૬૬, અભિવર્ધિત ૩૮૩$\frac{૪૪}{૬૨}$, એમ પાંચ પ્રકારે છે. અથવા ૨૭$\frac{૨૧}{૬૭}$ (મુહૂર્ત ૮૧૯$\frac{૨૭}{૬૭}$) દિવસનો એક એવા ૬૭ નક્ષત્રમાસ, ૩૦$\frac{૧}{૨}$ દિવસનો એક એવા ૬૦ સૂર્યમાસ, ૨૯$\frac{૩૨}{૬૨}$ દિવસનો એક એવા ૬૨ ચંદ્રમાસ અને ૩૦ દિવસ એક એવા ૬૧ ઋતુમાસ; (કુલ દિવસ ૧૮૩૦) નો એક યુગ થાય છે.

૪ લક્ષણ સંવત્સર પણ ઉપરોક્ત પાંચ પ્રકારે છે, પરંતુ તેમાં માત્ર ચિન્હોની–લક્ષણોની પ્રાધાન્યતા છે. એટલે ૧ નક્ષત્રનો યોગ, ઋતુનું પરિણમન, અને અનુકૂળ વૃદ્ધિનો એક સાથે મેળ થાય તે નક્ષત્ર સંવત્સર; ૨ પુનમે વિષમચંદ્ર-નક્ષત્ર હોય, અને વિરસ કે પ્રતિકૂળ વૃષ્ટિ થાય તે ચંદ્ર સંવત્સર; ૩ અકાળે વૃક્ષો ફૂલે-ફાલે, અને વૃષ્ટિ ન હોય તે કર્મ

સંવત્સર, જે સૂર્ય અભ્યાવૃત્તિમાં [illegible] પૂર્ણ પામી અને [illegible] નિના ગમને [illegible] તે આદિત્ય સંવત્સર, તથા જે સૂર્યમાં [illegible] લાગી [illegible] દિવસ પરિપૂર્ણ, અને [illegible] ને અભિવર્ધિત સંવત્સર.

૫ શનિ સંવત્સર અભિજિત આદિ નક્ષત્રોમાં શનિ ફરે ત્યાં સુધી હોય છે, જેના વર્ષ ૩૦ થાને વિચારો કરવાનું આવ છે.

બાર માસ ([illegible])—પ્રીતિવર્ધન, શ્રેયાંસ, શિશિર, હૈમવાન, વસંત, કુસુમસંભવ, નિદાઘ, વનવિરોધ, અભિનંદન, સુપ્રતિષ્ઠ અને વિજય.

પાંચ તિથિનાં નામ—નંદા, ભદ્રા, જયા, રિક્તા અને પૂર્ણા.

પાંચ રાત્રિતિથિનાં નામ—ઉગ્રવતી, ભોગવતી, યશોમતી, સર્વસિદ્ધા અને શુભા.

પંદર દીવસનાં નામ—પૂર્વાંગ, સિદ્ધ, મનોરમ, મનોહર યશોભદ્ર, યશોધર, સર્વ કાર્ય સિદ્ધિ, ઇંદ્ર, મૂર્ધાભિષિક્ત, સૌમનસ, ધનંજય, અર્થસિદ્ધિ, અભિજાત, અત્યાશન, શતંજય, અગ્નિવેશ્ય.

પંદર રાત્રિનાં નામ—ઉત્તમા, સુનક્ષત્રા, એલાપત્યા, યશોધરા, સૌમનસી, શ્રીસંભૂતા, વિજયા, વૈજયન્તી, જયંતી અપરાજિતા, ઇચ્છા, સમાહારા, તેજા, અતિતેજા અને દેવાનંદા.

ક્ષણ અને કરણનાં નામો મૂળ તથા વિવેચનમાં આવી ગયાં છે.

યુગ પ્રારંભ—યુગ, વર્ષ, અયન, ઋતુ, માસ, પક્ષ, અહોરાત્રિ, કરણ, નક્ષત્ર, મુહૂર્ત, લવ, સ્તોક, પ્રાણ અને ઉચ્છ્વાસ; એમ ચૌદ વસ્તુના પ્રથમ સમયે યુગ બેસે છે. એટલે–શ્રાવણ વદિ એકમ, બાલવ કરણ, અને અભિજિત્ નક્ષત્રમાં યુગપ્રારંભ થાય છે. (જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ)

તિથિ—અહોરાત્રિના $\frac{૬૧}{૬૨}$ ભાગની એક તિથિ હોય છે; તેથી બાસઠમી બાસઠમી તિથિનો ક્ષય થાય છે, અને અઢી અઢી વર્ષે એકેક માસની વૃદ્ધિ થાય છે.

ચંદ્ર નક્ષત્ર—અભીચ્ નક્ષત્ર ૯$\frac{૨૭}{૬૭}$ ($\frac{૩}{૧૦}$ અહોરાત્રિ) મુહૂર્ત સુધી, શતભિષાદિ ૧૫ મુહૂર્ત સુધી, શ્રવણાદિ ૩૦ મુહૂર્ત સુધી, અને ઉત્તરો ભાદ્રપદ વિગેરે ૪૫ મુહૂર્ત સુધી ચંદ્રની સાથે રહે છે. (જુઓ ગાથા-૧૧૯-૧૨૦)

સૂર્ય નક્ષત્ર—સૂર્ય અભિચ્‌ને ૪ અહોરાત્રિ અને ૬ મુહૂર્ત ભોગવે છે. (ચંદ્રભોગ ૯$\frac{૨૭}{૬૭}$×૬૭=યુગભોગ ૬૩૦÷૫, સૂર્યભોગ ૧૨૬ મુહૂર્ત÷૩૦=૪|૬), શતભિષા વિગેરેને ૬ અહોરાત્રિ ૨૧ મુહૂર્ત, શ્રવણ વિગેરેને ૧૩ અહોરાત્રિ ૧૨ મુહૂર્ત, અને ઉત્તરાભાદ્રપદ વિગેરે નક્ષત્રને ૨૦ અહોરાત્રિ ૩ અને મુહૂર્ત ભોગવે છે. (ચં૦ પા૦ ૧૦).

પરિશિષ્ટ ૨ જું.

વીરવર્ષ નિર્ણય-

આયુ વર્ષ ૭૨, આયુ ગર્ભથી ગણવો. આદિત્ય સંવત્સરે આયુદય હુઓ, તેના દિન ૩૬૬, ઋતુ સં૦ દિન ૩૬૦, પાંચ વર્ષનો યુગ. એક યુગમાં આદિત્ય સંવત્સર દિન ૧૮૩૦ અને ઋતુસંવત્સરના દિન ૧૮૦૦ હોય. આદિત્ય સંવત્સર યુગમાં એક માસ થાકતા ઋતુ સંવત્સર લાગે. આ લેખે-

ઋતુ સંવત્સરના ચોથે માસે ગ્રીષ્મકાળે આષાઢ સુદિ ૬ દિને ચ્યવન. અહીંથી આદિત્ય સંવત્સર લેખે ૭૨ વર્ષે ઋતુ સંવત્સરયુગના ૧૪ માસ વધતા થયા, ત્યારે આષાઢ શુદિ ૬ થી ૧૪ મે માસે ભાદ્ર શુદિ ૬ દિને આદિત્ય સંવત્સરે ૭૦ વર્ષ થયા, ત્યાંથી બીજે ચંદ્રસંવત્સરે નિર્વાણ થયું. અહીં ચંદ્ર સંવત્સરના ૩૫૪ દિન હોય, પહેલેથી ૧૨ દિન આદિત્ય સંવ-

ત્સર પૂર્ણ હોય, તે વારે બે કલ્યાણક-તિથિઓ ઋતુ સંવત્સર લેખે લેવી, એમ જ્યોતિષ કરંડક અને કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે. **पुव्के पदसंवच्छरे** ઈત્યાદિ કલ્પસૂત્રમાં છે.

અહીં ઋતુ સંવત્સરના વર્ષ ૭૧ માસ ૨ થયા, ચંદ્રસંવત્સરે ચોવીશ દિન વધતા લેવા. તેથી ભાદ્ર૦ શુદિ ૬ થી ૨૪ દિન વધતાં આસો વદિ ૧ દિને આદિત્ય સંવત્સરે ૭૨ વર્ષ થયા. તે સંવત્સર પૂર્ણ થતાં એક માસ ઉતરે ઋતુ સંવત્સર લાગે તે પૂઠે લખ્યો છે. તે લેખે જેઠ શુદિ ૧૫ ગ્રીષ્મઋતુ પૂરી થઇ, અને આષાઢ વદિ ૧ થી વર્ષાઋતુ લાગી, ત્યારે આષાઢ તે શ્રાવણ થયે મારવાડી પંચાંગ પ્રમાણે ફેર દેખાય છે, જેથી લૌકિક આસો—આગમોક્ત કાર્તિક વદ ०)) થઇ. ઇતિ ૭૨ વર્ષ.

इति जिनलाभसूरीणामाज्ञया पाठकरामविजयगणिना कृता ।

— ❦ —

પરિશિષ્ટ ૩ જું.

લઘુ પંચાંગ—

તિથિ—સૂર્યરાશિના અંશથી ચંદ્રરાશિના અંશના આંતરાને અઢીથી ગુણવું અને એક ઉમેરવો, જેથી ઇષ્ટ દિવસની તિથિ આવે છે.

તિથિ—ઇષ્ટ દિવસે માસનક્ષત્રથી ચંદ્ર નક્ષત્રનો જે આંક આવે તેટલામી તિથિ હોય છે. દરેક મહિનાઓ પુનમને દિવસે પોતાના નક્ષત્રને ભોગવે છે, જેથી આ ગણના વદિ ૧ થી ગણાય છે.

વાર—ચૈત્ર શુદિ ૧ થી શરૂ થતા ગત માસને દોઢા કરી ચાલુ માસની ગત તિથિ જોડી સાતથી ભાગદેવો; અહીં શેષમાં જેટલા વધે, વર્ષેશ (ચૈત્ર શુદિ ૧ ના) વારથી તેટલામો વાર ઇષ્ટ દિવસે જાણવો.

નક્ષત્ર-ચૈત્ર શુક્લાદિ અથવા આશ્વિન કૃષ્ણાદિ ગત-માસને બમણા કરી તેમાં ગત તિથિ જોડવી, જેટલો આંક આવે તેટલામું નક્ષત્ર જાણવું.

નક્ષત્ર—શુદિ ૧ ના સૂર્ય નક્ષત્રના આંકમાં ગત તિથિના આંક ઉમેરવા, જે સંખ્યા આવે તે ઈષ્ટ નક્ષત્ર જાણવું.

લગ્ન—દિનમાનના સરખા ત્રીશ ભાગ કરવા, આવા સૂર્યોદયથી ગત ત્રીશાંશને ૬ થી ગુણી સૂર્યસંક્રાંતિના ભુક્ત દિવસો ઉમેરવા, અને ત્રીશથી ભાગ દેવો, જેથી ભાગમાં ઇષ્ટ લગ્ન અને શેષમાં ઇષ્ટ ત્રીશાંશ આવે છે.

ઘડી—સૂર્યલગ્નથી ચાલુ લગ્ન સુધીના આંકને પાંચથી ગુણવા, અને આવેલ સંખ્યા તે ઇષ્ટ ઘડી જાણવી. (સ્થૂલ)

તારીખવાર—A ઇષ્ટ ઇસ્વીસનને ૨૮ થી ભાગ દેવો, જેના શેષમાં રહેલ આંક ઉપરથી જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખના વારો અનુક્રમે-રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, શુક્ર, શનિ, રવિ, સોમ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શનિ, રવિ, સોમ, મંગળ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ, રવિ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર આવે છે. B આ ગણનામાં ચાર ચાર વર્ષની ૧ લી તારીખોના વારો સાથે અનુક્રમે સંબંધ જોડાય છે, અને પછી પાંચમું વર્ષ એક વારનું આંતરૂં હોય છે. C પછી દરેક માસની ૧ લી તારીખે અનુક્રમે-૪ થો, ૧ લો, ૪ થો, ૩ જો, ૪ થો, ૩ જો, ૪ થો; ૪ થો, ૩ જો, ૪ થો, અને ૩ જો વાર હોય છે. D માત્ર તફાવત એટલો છે કે—જે સનને ચારથી ભાગતાં શેષમાં ૦ આવે તે વર્ષમાં એક દિવસ વધતો હોવાથી માર્ચની ૧ લીએ ફેબ્રુઆરીની ૧ લી તારીખના વારથી ૨ જો વાર હોય છે. E અને તા. ૧–૮–૧૫–૨૨–૨૯ નો એકજ વાર હોય છે. F જેમકે-ઇ૦ સ૦ ૧૯૨૭ માર્ચની ૧૫ મી તારીખનો વાર કાઢવો છે, તો ૧૯૨૭+૨૮=૬૮/૨૩, જાન્યુઆરી ૧ લીએ શનિવાર, ફેબ્રુઆરી ૧ લી મંગળ, માર્ચ ૧ લી મંગળ, અને માર્ચ ૧૫ મીએ મંગળવાર.

ચૈત્રથી શરૂ થતાં પુનમીઆ માસવાળાં વિક્રમ વર્ષાંક.					અધિક માસ.	ક્ષય.
૧૮૬૩	૧૯૦૧	૧૯૩૯	૧૯૭૭	૨૦૧૫	શ્રાવણ	☞
૧૮૬૬	૧૯૦૪	૧૯૪૨	૧૯૮૦	૨૦૧૮	જેઠ	૧૮૯૮ વૃદ્ધિ–આસો
૧૮૬૯	*	૧૯૪૫	૧૯૮૩	*	ચૈત્ર	ક્ષય–પોષ
૧૮૭૧	૧૯૦૯	૧૯૪૭	૧૯૮૫	૨૦૨૩	ભાદરવો	વૃદ્ધિ–ચૈત્ર
૧૮૭૪	૧૯૧૨	૧૯૫૦	૧૯૮૮	૨૦૨૬	અષાડ	☞
૧૮૭૭	૧૯૧૫	૧૯૫૩	૧૯૯૧	૨૦૨૯	જેઠ	૨૦૪૦
૧૮૭૯	૧૯૧૭	૧૯૫૫	૧૯૯૩	૨૦૩૧	આશ્વિન	વૃદ્ધિ–આસો ક્ષય–પોષ
૧૮૮૨	૧૯૨૦	૧૯૫૮	૧૯૯૬	૨૦૩૪	શ્રાવણ	વૃદ્ધિ–ચૈત્ર
૧૮૮૫	૧૯૨૩	૧૯૬૧	૧૯૯૯	૨૦૩૭	જેઠ	☞
૧૮૮૮	*	૧૯૬૪	*	૨૦૪૦	ચૈત્ર	
૧૮૯૦	૧૯૨૮	૧૯૬૬	૨૦૦૪	૨૦૪૨	ભાદરવો	
૧૮૯૩	૧૯૩૧	૧૯૬૯	૨૦૦૭	૨૦૪૫	અષાડ	
૧૮૯૬	૧૯૩૪	૧૯૭૨	૨૦૧૦	૨૦૪૮	જેઠ	
૧૮૯૮	૧૯૩૬	૧૯૭૪	૨૦૧૨	૨૦૫૦	આશ્વિન	
*	૧૯૦૭	૧૯૨૬	૨૦૦૨	૨૦૨૧	વૈશાખ	

પરિશિષ્ટ ૫ મું.

[illegible]

[illegible]—[illegible]

[illegible]—[illegible]

[illegible]—[illegible]

[illegible]—[illegible]

[illegible]—[illegible]

[illegible]—[illegible], વિદ્યુત્, [illegible], વાયુ, [illegible]

હેતુ—[illegible], [illegible], [illegible], હેતુ.

अभिधानचिन्तामणि–देवकांड श्लोक २०–२६.

—[illegible]—

પરિશિષ્ટ ૭ મું.

શુભ ત્રિશાંશસ્વામિ-ચક્ર.

લગ્ન	અંશ.	રા.	હો.	દ્રે૦	નવમાંશ. ૨૦	૨૦	૨૦	દ્વાદશાંશ. ૩૦	૩૦	ત્રિ.	
મેષ	૨૧	મં	ચં	શુ	શુ	શુ	શુ	ગુ	શુ	બુ	
,,	૨૭	મં	ચં	શુ	મં	મં	ગુ	શ	શ	શુ	
વૃષ	૧૪	શુ	ચં	બુ	શુ	શુ	શુ	શુ	શુ	ગુ	
,,	૨૦	શુ	ર	બુ	બુ	બુ	બુ	ગુ	ગુ	શ	મ૦
મિ૦	૧૭	બુ	શ	શુ	શ	શ	ગુ	ગુ	ગુ	ગુ	
કર્ક	૪	ચં	ચં	ચં	ચં	ર	ર	ર	ર	શુ	
,,	૮	ચં	ચં	ચં	બુ	બુ	બુ	બુ	શુ	બુ	મ૦
સિંહ	૧૮	ર	ચં	બુ	બુ	બુ	બુ	શ	ગુ	બુ	
કન્યા	૮	બુ	ચં	બુ	ગુ	ગુ	ગુ	મં	ગુ	બુ	
તુલા	૨૪	શુ	ચં	બુ	મં	શુ	શુ	ચં	ચં	બુ	
વીછી	૧૨	મં	ચં	શુ	શુ	શુ	શુ	ગુ	ગુ	બુ	
ધન	૧૭	ગુ	ચં	મં	ર	ર	ર	બુ	બુ	શુ	
મક૦	૧૪	શ	ચં	શુ	શુ	શુ	શુ	બુ	બુ	બુ	
,,	૨૦	શ	ર	શુ	બુ	બુ	બુ	ર	ર	શ	
કુંભ	૨૧	શ	ચં	શુ	શુ	શુ	શુ	ગુ	બુ	બુ	
મીન	૪	ગુ	ચં	ગુ	મં	ર	ર	મં	મં	શુ	મ૦
,,	૮	ગુ	ચં	ચં	બુ	બુ	બુ	શુ	બુ	બુ	

મુંબઇ ૧૨ વાગ્યે જુદા જુદા સ્થાનોનો ટાઇમ.

દિવસના બાર વાગ્યા પહેલાં A. M

ન્યુયોર્ક ૨-૧૫	લંડન ૭- ૦	બ્રુસેલ ૮- ૩	કરાચી ૧૧-૩૭
કેરા ૪-૧૩	એમસ્ટરડામ ૭- ૩	બર્લીન ૮- ૩	સિકારપુર ૧૧-૪૩
રીઓડીજાનેરો ૪-૧૬	પારીસ ૭-૨૦	કોન્સ્ટાંટીનોપલ ૮-૪૬	ભુજ ૧૧-૪૯
આંબોનિયા ૬-૨૦	લીસ્બન ૭-૨૫	સ્ટોકહોમ ૮-૨૨	રાજકોટ ૧૧-૫૨
ટીન્રિસ ૬-૩૦	આલેક્ઝાંડ્રિઆ ૭-૧૦	સેંટપીટર્સબર્ગ ૮-૫૫	અમદાવાદ ૧૧-૫૬
ક્વીબેક ૬-૪૫	ક્રિસ્ટિઆનીઆ ૭- ૫	રમનાં ૯- ૦	મજલીન ૧૨- ૦
મેડીનારો ૬-૫૭	ડેન્માર્ક ૮- ૦	કેપટાઉન ૧૦-૧૫	મુંબઇ ૧૨- ૦

દિવસના બાર વાગ્યા પછી P. M.

પુના ૧૨- ૫	રટાર્ડ ૧૨-૩૯	સીઆમ ૩-૨૦	ન્યુઝીલાંડ ૬-૩૦
લાહોર ૧૨- ૧	જગન્નાથ ૧૨-૫૦	હોંગકોંગ ૩-૨૦	આલાસ્કા ૮-૩૦
હરદાર ૧૨-૨૧	કલકત્તા ૧- ૨	ઝાંઝીબાર ૩-૩૦	સેન્ફ્રાન્સિસ્કો
મદ્રાસ ૧૨-૩૦	રંગુન ૧-૩૦	આડેલેડ ૪-૨૦	
કોલમ્બો ૧૨-૩૦	સીંગાપુર ૨- ૦	સીડની ૫-૧૫	

પરિશિષ્ટ ૮ મું.

પાદચ્છાયા ઘટિકા—લગ્નઘટિકા ચોપાઇ.

સરસતિ સામણી પ્રણુમી પાય, સેવી સુંદર શ્રી ગુરૂરાય;
સૂરજ પ્રમુખ નમુ ગ્રહ રંગિ, દિનપ્રમાણુ બોલિસુ બહૂ ભંગિ. ૧
ચીર છાયા જબ પગ ઇક હોય, સત્તર ઘડી પલ દોઈ તવ જોય;
દોઇ પગે દિન પંનર ઘડી, પલ ઇક સહિત જાણવું ચડી. ૨
ત્રિહું પગે ઘડી હુએ તેર, પલ ચિહું સહિત એહ નહીં ફેર;
ચિહું પગલે પલઇક ઘડી બાર, ચડી ઘડી પય પંચ ઇગ્યાર. ૩
છએ પગે દસ ઘડી પલ એક, પય સાતે ઘડી નવ સુવેક;
ઉપર પલ લીજેં વળી ચાર, હવે વળી આણું અવીચાર. ૪
પગ આઠે પલ નવ ઘડી આઠ, નવ પગે પગ દશ ઘડીઆ (?)
પગેં દશ પલ દશ ઘડી સાત, જ્યોતિષ ગ્રન્થમાંહી એ વાત. ૫
ઘડી સાત ઉપર પલ દોઇ, પગ ઇગ્યારેં વેલા હોઈ;
બાર પગે છ ઘડી પલ તેર, તેર ઘડી (છ) પલ સાતમેર. ૬
પલ ઇક ઘડી (છ) ચઉદે પગેં, પગ પનરે નર એહવું વદે;
ઘડી પંચ ઉપરે પલ સોલ, થાપી લગન કરૂં રંગરોળ. ૭
પગ સોળે એહવું વિચાર, ઘડી પંચ ને પલ ઇગ્યાર;
સત્તર પગે પલ છ ઘડી પંચ, પય અઢાર પચઈ (?) પલંચ. ૮
પગ ઉગણિસે ઘડિકા ચાર, ઉપર પલ ઇગવિસ વિચાર;
ઘડિ ચારિ પલ સત્તર વીશે, પલ તેર ચઉ ઘડીઉં ઇગવીસે. ૯
પલ નવ ઘડી ચાર બાવીશે, પલ પંચ ઘડી ચઉપદત્રેવિશે;
પગ ચઉવીશે મન ધાર, પલ ઇક સહિત ઘડી તેં ચ્યાર. ૧૦
[illegible] પલ અડવિશ, સિરછાયા જબ પગ પણુ વીસ;
[illegible] ઘડી તે ત્રિન, પગ છબિસે જાણુ મનિ. ૧૧
[illegible] પાય જબ હોઇ, ઘડી તિન પલ વિશ ને દોય;
[illegible] પગે ઘડી તીન, પલ ઉગણીસ ઉપરી તું મંન. ૧૨

ઘડિ તિન પલ વિસજ પાય, ઉગણતિસ કાય હુઈ છાય;
તેર પલ ઘડી તિન પચત્રીશ, એ નિરધાર લિયા છે વિશ. ૧૩
પલ ઇગ્યાર ઘડી તિન સાર, પગ ઈગતિસેં છઈ નિરધાર,
ત્રિણ ઘડી ઉપરિ પલ સાત, પગ બત્રિસે જાણે વાત. ૧૪
પય છતિસે બોલિઉં ઈમ, ઘડી દોઇ પલ સગતીસ સીમ;
પય સગતિસે પલ પણ ત્રિસ, સહિત ઘડી દોઇ ચડિઉં દિસ. ૧૫
પગ અડતિસે પલ તેતીસ, ઉગણચ્યાલ પગે પલ તિસ;
ઉગણતિસ ચાલીશે કવે, ત્રિહું ઠામિ દોઇ ઘડી ચિતવે. ૧૬
પય ઇગ્યાલી ઘડિ દોઇ કહી, ઉપર પલ સત્તાવીશ સહી;
પગ છાંયાલિ ઘડી દોઈ જોઇ, પંચવીશ પલ ઉપર હોય. ૧૭
ઇંણિ પરે બોલું દિન પ્રમાણ, એહવું જ્યોતિષ માંહિ ઠાણ,
શ્રીગુરૂ **હેમવિમલસૂરીશ**, પભણે **સોમવિમલ** તસ શીષ ૧૮

દુહા—દિન પ્રમાણ જાણિ કરી. લગ્નમાં મન આણી.
ઘડિ તિન પણયાલ પલ, મેષ લગને નર જાણિ. ૧૯

ઘડી ચ્યાર ને સોલ પલ, વૃષ લગને તે હોઈ;
ઘડી પંચ પલ પંચસીઓ, મિથુન લગન નિરહોઇ ૨૦

ઘડી પંચ ઇગયાલ પલ, કર્ક લહું સુવિચાર;
સિંહ લગને ઘડી પંચપલ, બાયાલિ સિઉં સાર. ૨૧

ઘડી પંચ ઇગતિસ પલ, કન્યા લહું મનિ;
તુલ લગનિ ઈગતિસ પલ, ઘડી પંચ સિઉ મનિ. ૨૨

અઠમીએ બાયાલ પલ, ઘટિકા ઉપર પંચ,
પંચ ઘડિ ને જાણીઈં, પલ ઇગ્યાલીશ સ ચ. ૨૩

પંચ ઘડિ ને પંચ પલ, મકર લગન પ્રમાણ;
ચાર ઘડિને સોલ પલ, કુંભ લગને ઇય જાણ. ૨૪

મીન મેષ પરિમાનજો, ભાખિઉં જોતિષમાંહિ;
લગનમાન ઇણિ પરે ભણેઇ, **સોમવિમલ** ઉછાંહ. ૨૫

ઇતિ (પાટણ) લગન માન સંપૂર્ણ.

छाया यंत्र.

		पारैयां.	घडी. पळ.	पारैयां.	घडी. पळ.
प्रुरुप मान.	दिन भाग.	८४	१–१५	८	९–२०
५५॥	१ पळ	६४	२–५०	७	१०–३०
५९	११६ मो	२४	३–१०	६	११–२५
१॥	पांचमो	१६	४–५	५	१२–६
१	चोथो (ध.९)	१२	५–१२	४	१३–२०
०॥	त्रीजो (ध.१२)	११	६–९	३	१४–३०
		१०	७–९	२	१५–२१
(दिनमान घडी ३६) सूर्यमंडल १ नुं मान		९	८–१५	१	१६–३२
चंद्र पन्नति पा० ९		— संक्रान्ति पाद छाया यंत्रमांथी.			

परिशिष्ट ९ मुं.

अथ त्रैलोक्य प्रकाशना अर्घकांड.

१ संनिकादि मानार्घकांड.

२ नगपति गय पयांनो अर्घकांड त्रैलोक्य प्रकाशमां छे.

कदम्बं पार्श्वम्भूतं, केतकी–नाग वृक्षयोः ।
मदोन्मत्तो गजस्तस्य, दूरेणैव हि गच्छति ॥ १ ॥
अपूर्णोऽपि मनीषीणां, दिग्पाद कोटिकायाम ।
स्फुरज्ज्ञानप्रकाशमाद्, दर्शयन्ते तु केवलम् ॥ २ ॥
वदन्ते तु मनीषाणं, शोभयन्तं जगत्त्रयम् ।
सर्वसिद्धिप्रदकिनानां, नत्वा पार्श्वं जिनेश्वरम् ॥ ३ ॥

श्रीमद्देवेन्द्र शिष्याणु:, सर्वशास्त्राब्धिपारगः ।
श्रीमान् हेमप्रभसूरि–र्घर्घकाण्डं स्म्रास्ती ॥ ४ ॥
सैनिकामानपल्लीनां, संख्याज्ञानाय सांप्रतम् ।
बहुप्रप्यर्घकाण्डेषु, नव्यं शास्त्रं विरच्यते ॥ ५ ॥
एक दिनार्धमध्येऽपि, घटिकार्धस्य कारणम् ।
श्रेयं त्रिशतपष्टेश्च, मूल्यनिश्चयहेतवे ॥ ६ ॥
चैत्रे यत्र प्रधानोऽर्घः, स पण्यार्घोऽत्र गृह्यते ।
प्रत्यहं प्रतिमं चापि, प्रतिपत्यं च नूतनः ॥ ७ ॥
त्रिशतषष्टि पण्यानां, चतुर्भेदवतामपि ।
प्रत्येकं गणिमादीनां, चैत्रार्घेणैव निर्णयः ॥ ८ ॥
वाणीदेवी प्रसादाच्च, गुरोः शुद्धोपदेशतः ।
सत्यो भवति शास्त्रार्थो–ऽनुभवेनैव निश्चयः ॥ ६ ॥
वक्रं याति ग्रहः कश्चि–द्दाक्षिणापाठयोर्यदि ।
कर्कमीनमिनि संक्रान्तौ, कर्कतुमार्घसंभवः ॥ १० ॥

अथ नक्षत्रपिंडः ।

मृगश्चित्रा धनिष्ठा च, पुनर्वसु च वासवम् ।
शताग्न्यां चाग्निदैवं च, पञ्चत्रिंशत् शतं भवेत् ॥ ११ ॥
अश्विनी भरणी स्वाति', कर्णश्च भवति पुनः ।
विशाखा रोहिणी पौष्णा–शतं सार्धं बुधैः स्मृतम् ॥ १२ ॥
आर्द्राऽनुराधिका धिष्ण्यं, शतं विंशति मिश्रितम् १२० ।
अधिकं पञ्चविंशत्या (सप्तत्या), पुष्यं हस्तं शतं स्मृतम् ॥ १३॥
शतं च भवत्यश्लेषा, पञ्चनवति पूरितम् ।
पञ्चदशाधिकान्यत्र–मघाशतनवानि च ६१६ ॥ १४ ॥
सप्तदशाधिकं चात्रा, शतद्वयं च फाल्गुनी २१७ ।
द्वे च भाद्रपदं चैव–मेवद् ऋक्षचतुष्टयम् ॥ १५ ॥

पूर्वाषाढा शत द्वे च, पञ्चाशत्त्रिंशं मतं २३० ।
द्वे शते उत्तराषाढा, पञ्चपञ्चाशदुत्तरे २५५ ॥ १६ ॥
मूले षष्टिर्भवेदेवं, धिष्ण्यसंख्याः प्रकीर्तिताः ।
षण्णवतिः शतान्यष्टौ, चतुःसहस्रपिण्डकाः ॥ १७ ॥
नक्षत्रसंख्यापिण्ड—४८९६ ॥

अथ राशिपिण्डः—

सिंहधनुर्घटाः सर्वे, नवतिसंख्यका मताः ९० ।
शतसंख्यो भवेत् कर्क–स्त्वेकविंशतिमिश्रितः ॥ १८ ॥
पञ्चोत्तरशतं शेषा, मेषाद्य उदाहृताः १०५ ।
एवं द्वादश शतान्यत्रा–ऽप्येक त्रिंशद्युतानि च ॥१९॥
सर्वराशिसंख्यापिण्डः १२३१ कथितः

अथ ग्रहपिंडः ।

प्रत्येकं खलु खेटानां, संख्यां ब्रवीमि शाश्वतीम् ।
चन्द्र-बुध-कुजाः षष्टिः ६०, पञ्चत्रिंशच्छतं रविः १३५॥२०॥
गुरुश्च पञ्चपञ्चाशत् ५५, शुक्रोऽपि पञ्चसप्ततिः ७५ ।
पञ्चषष्टिः शनिर्वाच्यो ६५, राहुर्नवतिसंख्यकः ९० ॥ २१ ॥
षट् शतान्यत्र ६०० जायन्ते, ग्रहाः सर्वेऽपि पिण्डिताः ।
ग्रहनक्षत्रराशीनां, संख्यां संमील्य चैकतः ॥ २२ ॥
गुणितं ग्रहसंख्येन, स्थाप्यं राशिद्वयं पृथक् ।
अधोराशेस्ततो भागं, गृह्णीयाच्चैत्रजार्गतः ॥ २३ ॥
यत्तत्र जायते लब्धं, भसंख्यां तत्र निक्षिपेत् ।
मीलयित्वा च तां संख्यां, भागं गृह्णीत तत्त्वतः ॥ २४ ॥
उपरिमे धृते राशौ, सप्तगाङ्कप्रवर्तनैः ।
यत्तत्र च भवेल्लब्धं, संस्थाप्यं तदुपर्यधः (च) ॥२५॥

मताद्दै भांशिते लब्ध–मुपरि पूर्ववत् क्षिपेत् ।
न्यस्ते च जायते योऽङ्क–स्तावत्यः सेतिका मताः ॥ २६ ॥

चतुर्भक्ते ततो जाता, मायकाः कयासंग्रहे ।
धूने धान्ये तिले तैले, मुष्टिमायई सुगन्धकम् ॥ २७ ॥

अनेनैव क्रमेणात्र, सर्वेषामर्घ निश्चयः ।
त्रिगुणाश्च भवेदर्घो–ऽप्युच्चैर्वक्रे च खेचरे ॥ २८ ॥

गेहे मित्रे स्वके चांशे, द्विगुणोऽर्घो ध्रुवं मतः ।
शनौ नीचे तथा पापे, तदंशेऽपि मदे सति ॥ २६ ॥

लब्धार्धस्य तुर्धर्देयं, चाऽर्धमर्घपरीक्षणे ।
शेषेषु च यथासंख्यं, तथैवार्घ विनिर्दिशेत् ॥ ३० ॥

चायवृद्धिद्वयं कृत्वा, न्यस्यार्घ स्थानयोर्द्वयोः ।
चतुर्युग्मे चतुर्भाग–लब्धं क्षिपेत्तथोपरि ॥ ३१ ॥

मायणादि चतुष्कं च, आर्द्रादिषु चतुष्टयम् ।
मघाद्याः पञ्च धिष्ण्यानि, स्वाति त्रिकेन्द्रपञ्चकम् ॥ ३२ ॥

धनिष्ठाद्यं ततः षट्कं, चैवं भसप्त विंशतिः ।
पञ्चवेदेन भागोऽपि, गृहीतेऽधमराशितः ॥ ३३ ॥

यत्तत्रापि पुनर्लब्धं, राशिस्तु शोध्यते ततः ।
त्रिपट्कं च न गृह्णीत, निघ्न: संख्यास्तथाऽधमे ॥ ३४ ॥

गृहीत्वा तु पुनर्लब्धो, राशावुपरिमे न्यसेत् ।
उदयास्तमने चक्रे, ग्रहणे चन्द्र–सूर्ययोः ॥ ३५ ॥

ग्रहयुद्धे राशिसंक्रान्तौ, कयार्थस्तेव जायते ।
आदित्येनाऽथ पूर्णोऽर्थ , स्वदेशे चैव लभ्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रेण तु चन्द्रेशे, शुक्रेणाऽपि स्वमण्डले ।
पूर्वस्यामस्तमित' शुक्रः, पश्चिमस्यामुदेति चेत् ॥ ३७ ॥

स्थानत्रिके निजं भागं, शेषाणामर्धसंस्थितौ ।
अस्तमितः प्रतीच्यां चेत्, उदेति पूर्वतः पुनः ॥ ३८ ॥
तदा पञ्चसु ज्येष्ठाद्यौ, पञ्चार्धं मासकं क्षिपेत् ।
मासान्तो मदुर्गभोगा–स्तावन्मेकताः पृथक् पृथक् ॥३९॥

॥ इत्यर्घकाण्डः ॥

पतितानां यदा यत्र, विपण्ये तिष्ठन्ति संस्थिताः ।
तमस्तगतनक्षत्रेश, संख्यां संमील्य तावतीम् ॥ ४० ॥
हन्तव्यादर्घकाणैर्वा, द्विस्थं राशिं ततः कुरु ।
द्विस्थस्याधः स्थितं राशिं, पिण्डार्घेण तु सं भजेत् ॥ ४१ ॥
यल्लब्धं तेन भेदेन, स्वीकृत्यापि भूगतः ।
पिण्डभागस्तु हर्तव्यो, लब्धमर्घं ततो भवेत् ॥ ४२ ॥
यल्लब्धा मेनिका शेष–श्चतुर्गुणं कुर्यं ततः ।
तेनैव पूर्वभागेण, भक्ते च मानका पुनः ॥ ४३ ॥
यच्छेषं तच्चतुर्गुण्यं, तेन भागेन पल्लिका; ।
ततोऽपि मूलमर्घार्थं, द्विधा कृत्वा पुनर्भजेत् ॥ ४४ ॥
स्वगेहे मित्रगेहे च, द्विगुणमेव विन्यसेत् ।
शत्रौ पापे च नीचे च, लब्धार्घं तत्र पातयेत् ॥ ४५ ॥
त्रिकवेदशराश्चैव, लब्धमुपरिमे क्षिपेत् ।
तल्लब्धं सेतिकामध्ये, वक्रे च त्रिगुणं क्षिपेत् ॥ ४६ ॥
संगुण्य भागकैः शेषं, लब्धं च माणकास्ततः ।
श्रीमद्धेमप्रभेणैवं, वर्त्तिनी दर्शिता स्वयम् ॥ ४७ ॥

॥ श्रीमद्देवेन्द्र शिष्य–श्रीहेमप्रभसूरिविरचितं चैत्रार्घकाण्डं समाप्तम् ॥

घने वक्रं यदा खेटाः, कुर्वन्ति मिलिता घनाः ।
तदा धान्य महार्घं स्यात्, सर्वपण्यौघमध्यतः ॥ ४८ ॥

ऋक्षे चक्रं यदा यान्ति, सर्वेऽपि मिलिता ग्रहाः ।
तदा धान्यं महार्घं तु, जायते भुवि वेगतः ॥ ४६ ॥
अपात्रदानतोऽपुण्यं, पुण्यं सत्पात्रदानतः ।
इत्यपात्रे न दातव्य-मर्घकाण्डं महोदयम् ॥ ५० ॥
प्रतिमास्वल्पवेदानां, यावन्तः परमाणवः ।
तावद्युगसहस्राणि, कर्तुर्भोगभुजः फलम् ॥ ५१ ॥

॥ इति त्रैलोक्यप्रकाशः समाप्तः ॥

चन्द्रमा तात्कालिक जिस नवमांशमें आवे सो नवमांशका अंक लेना, यथा—मिथुनसंक्रान्ति समये चंद्रमा, मिथुनके नवमांशका अंक २, पीछे संक्रान्तिका मुहूर्त भेला करना, सो संक्रान्ति मुहूर्त ३० युक्तं ३२, पीछे इस अंककुं सोमवारके ध्रुवांकसे गुणावना, आवे ६६३, इसमें अपनीमता पञ्चक्षेप मिलाय देना, ८५ मिलानेसे आवे ७४८, इसकुं ९ से भाग लेना ॥

अर्घकाण्डं लिख्यते.

अथाऽतः संप्रवक्ष्यामि, वर्षमासादिसंभवम् ।
येन विज्ञानमात्रेण, वणिजां सिद्धिरुत्तमा ॥ १ ॥
अश्विन्या स्वातिपर्यन्तं, शतभागं यमद्वयम् ।
पञ्चदश मुहूर्तानि, चान्ये तानि कीर्तयेत् । २ ॥
प्राजापत्योत्तरास्तिस्रो, विशाखा च पुनर्वसुः ।
पञ्चाशीति मुहूर्तानि, शेषाणि त्रिंशकं यथा ॥ ३ ॥
* बृहस्पतिप्रमाणेन, मुहूर्त [illegible] ।
संक्रमो वर्तते यत्र, [illegible] ॥ ४ ॥

* [illegible] ॥ १५-१०-४५ [illegible] ।

रव्यादिगुणकाहते पर्वनाः प्रक्तैतिर्दिशः ।
नन्दे-बाणा नृपा वेदा, ज्ञातव्याः सर्वदा बुधैः ॥ ५ ॥

त्र्येकं-रूपाब्धि-सैतैक-वेदवेकं नियस्तथा ।
वह्नि-बाहू महाश्वेन्द्र-तत्त्व-वह्निर्न्देवः सुरैः ॥ ६ ॥

दशं वेदैकैसंख्या च, स्वरे द्वादशके तथा ।
सर्वदा ते च विज्ञेया, दग्धाः शन्यर्कराहुभिः ॥ ७ ॥

तत्त्वे-त्रिशर्द्-महा-ऽष्टैकं-प्रकृत्याद्रौ कवर्गजाः ।
संख्या चैवंविधा प्रोक्ता, शन्यारौ दहतः सदा ॥ ८ ॥

ऋक्षाण्यष्टैयुगं वह्नि-पंचेन्दु-भवनानि च ।
चादिसंख्या समाख्याता, दग्धा जीवार्किभूसुतैः ॥ ९ ॥

धृति-पञ्चाग्नि-वह्नीन्दु-भास्करैः सत्यैरूपकम् ः ।
टादिसंख्या विजानीयाद्, दग्धा जीवार्किराहुभिः ॥ १० ॥

भानि विश्वे-शरौघीणि, वसुपक्ष-गजेन्द्रवः ।
तादिसंख्या भवत्येव, शुक्र-राहू तु दाहकौ ॥ ११ ॥

षट्त्रिंशद् भानि वरेवधि-दिशः सप्तेन्दवो मताः ।
संख्या पवर्गजा चेयं, शुक्रार्को दहतः सदा ॥ १२ ॥

भानि रुद्रा महा त्रिंशो-नन्दा-ऽष्टौ-त्रिंशभास्कराः ।
य-शवर्गगता संख्या, दग्धत्वं चैव नाऽनयोः ॥ १३ ॥

जितनी घडीए पर्वे सक्रान्ति होइ तितनी घडीए पर्वे दिन नक्षत्रनी जितनी घडी-पल भोगवी ? ते घडीना पक्ष करी भागता पल ओछीने मुहूर्तेषु भाग लेता घडी-पल भम्या ते पलात्मक करीने का- [illegible] पलानी भाग लीजे, हुइ फल लीजे, ते मुहूर्त-नक्षत्रनी गतदिना घडा, जितने अदम जितने अंश हुए राशिनवांश गणता देने लांव ओछीए एक राशिना नवांश पछी सक्रान्तिवर होई, ते मुहूर्त मेरी पुनी पक्ष- [illegible] ३ भाग

[illegible] १० मो श्लोक छे, ११ मो विचार छे.

एवं नामाक्षरैः संख्या, मात्रासंख्या तथैव च।
उभौ तौ योजयेद् राशी, स भवेत् पत्यक्षेपकः ॥ १४ ॥
त्यजेत् क्रूराधिके रूपं, रूपं देयं शुभाधिके।
न देयो नापि हर्तव्यः, सौम्यक्रूर समस्थिते ॥ १५ ॥
सपाद् धिष्ण्ययुग्मेन, राशिमानं विधीयते।
भुक्तैकपादे राशीनां, नवांशो जायते स्फुटः ॥ १६ ॥
चन्द्रो नवांशके यत्र, मुहूर्ते यत्र संक्रमः।
संयोज्य गुणयेत् सर्वं, तद्द्वारं संख्यया ॥ १७ ॥
ततस्तु योजयेत्तत्र, पत्यक्षेपं पुरोदितम्।
त्रिभिर्भक्तावशेषेण, ज्ञेयः पत्यार्घ निर्णयः ॥ १८ ॥
श्रेष्ठो मध्योऽधमश्चार्घः, क्रमादेकादितो वदेत्।
हानिः साम्यं तथा वृद्धिः, द्रव्यार्घोऽपि च जायते ॥ १९ ॥
लब्धं लब्धं पुनर्भाज्यं, त्रिभिरेव त्रिसंख्यया।
हानिवृद्ध्यंशकास्तेऽत्र, वर्तमानार्घमानतः ॥ २० ॥
गुरुसंक्रान्तितो वर्षे, मासे भास्कर संक्रमात्।
दिने वारोदयादेवं, त्रिधा द्रव्यार्घनिर्णयः ॥ २१ ॥
देशद्रव्याक्षरा ये च, विद्धाः खेटैः शुभाशुभैः।
सर्वतोभद्रचक्रे च, विशेषेण शुभाशुभम् ॥ २२ ॥
मद्संख्या प्रमाणेन, हानिवृध्यंशकास्ततः।
क्रूरसौम्य विभागेन, कर्तव्याः सर्वदा बुधैः ॥ २३ ॥

॥ इत्यर्घकाण्डं सप्रयोजनं समाप्तम् ॥

रव्यादीनां ध्रुवाङ्काः ।

रवि	चन्द्र	मंगळ	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
७	२१	१०	९	५	१६	४

स्वराणां ध्रुवाङ्काः ।

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ए	ऐ	ओ	औ	अं	अः	शनि-रवि-राहु.
११	२१	१७	१८	१६	२२	१९	२५	१८	३३	१८	१४	दग्धाः

क वर्गे ध्रुवाङ्काः ।

क	ख	ग	घ	ङ	भौ० श०
२५	३०	९	१८	२१	दग्धाः

च वर्गे ध्रुवाङ्काः ।

च	छ	ज	झ	ञ	गु० श० मं०
२७	१६	३	१५	१४	दग्धाः

ट वर्गे ध्रुवाङ्काः ।

ट	ठ	ड	ढ	ण	गु०श०रा०
१८	३६	११	१२	१७	दग्धाः

त वर्गे ध्रुवाङ्काः ।

त	थ	द	ध	न	राहु-शुक्र
२७	१३	३६	२८	१८	दग्धा

प वर्गे ध्रुवाङ्काः

प	फ	ब	भ	म	शनि-शुक्र
३६	२७	२८	१०	१७	दग्धाः

य वर्गे ध्रुवाङ्काः

य	र	ल	व
२७	११	९	३०

श वर्गे ध्रुवाङ्काः

श	ष	स	ह
२६	१०	३०	१२

बाजरी ६३, घी ३६, तेल ६७, गेहूँ ६८, रु ३३, मग ९६, जार ८१, चोखा ७६, हीर ६३.

परिशिष्ट १० मुं.

श्रीउपदेशमाला गाथा-शकुन.

गाथा १ थी १००	गाथा १०१ थी २००
१०-उ म ० म उ उ म उ उ उ	११०-० उ ० ० ० ० ० ० म उ
२०-उ ० म ० उ उ उ उ ० ०	१२०-० ० म उ उ ० ० ० ० म
३०-० उ उ म म ० ० ० ० ०	१३०-उ ० ० म ० ० ० म उ उ
४०-० ० म उ म म ० ० म ०	१४०-० ० म० उ म म उ उ म
५०-० ० ० ० म म म ० ० म	१५०-उ ० म ० उ +० उ ० ० ०
६० उ उ ० उ ० म म म म म	१६०-० ० ० उ म ० ० म म म
७०-० ० ० म म उ उ ० ० ०	१७०-म ० ० म उ उ उ +म उ ०
८०-० ० ० +म ० +म उ म ० ०	१८०-० ० +० ० ० ० ० ० ० ०
९०-० ० उ ० ० ० ० ० ० ०	१९०-० उ म ० ० ० ० ० ० ०
१००-० म उ उ उ उ म म ० ०	२००-० +० ० ० ० ० ० ० ० ०

गाथा २०१ थी ३००	गाथा ३०१ थी ४००
२१०-० ० ० ० उ ० +० ० उ म	३१०-म म म उ उ म म ० ० ०
२२०-म उ ० उ +० +० ० ० ० +०	३२०-० ० ० ० ० ० ० ० उ उ
२३०-उ ० ० ० ० ० ० ० +० उ	३३०-उ म ० म उ उ ० ० ० +म
२४०-उ उ उ उ ० ० ० उ ० म	३४०-० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
२५०-म उ म म ० ० उ म म +०	३५०-उ उ उ ० ० ० ० उ उ उ
२६०-० उ म म म ० ० ० ० ०	३६०-० उ ० उ उ उ उ उ ० ०
२७०-० ० ० ० ० उ ० उ उ उ	३७०-० उ ० ० उ उ ० उ उ उ
२८०-उ उ म उ उ ० ० ० म +०	३८०-उ ० उ उ ० ० उ उ ० ०
२९०-+म +म म ० ०उ +म ० ० ०	३९०-० ० ० उ उ ० ० उ उ उ
३००-उ उ ० उ ० ० ० ० ० ०	४००-उउउउ +म +म +म +म +म

गाथा ४०१ थी ५०६

४१०	म म म म म म म म म म
४२०	म म म म म म म म म म
४३०	म ० म म म म ० ० म +म
४४०	० ० ० ० ० म उ ० म म
४५०	० ० ० ×म ० ० ० उ उ उ
४६०	० उ ० उ उ उ उ उ ० ०
४७०	० उ ० ० उ उ ० उ उ उ
४८०	उ ० उ उ ० ० उ उ ० ०
४९०	० ० ० उ उ ० ० उ उ उ
५००	उउउउउ +म ×म ×म +म ×म

गाथा ५०१ थी ५४४

५१०	० उ ० ० ० ० ० +० ० ०
५२०	+म +म उ उ ० ० +० म उ म
५३०	उ उ उ म ० उ उ उ ० ०
५४०	म ० म +म म उ उ उ उ उ
५४४	उ उ उ उ

१	२	३	४	५
उ	म	+म	०	+०

॥ इति गाथायन्त्रम् ॥

मन्त्र—ॐ सचं भासेइ अरहा, सचं भासेइ केवली भयवं ।
एएणं सचेणं, सचं सचेणामे भवउ स्वाहा ॥ १ ॥

ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।

नमिऊण जिणवरिंदे, इंदनरिंदच्चिए तिलोयगुरू ।
उवएसमालमिणमो, वुच्छामि गुरूवएसेणं ॥ १ ॥
जगचूडामणिभूओ, उसभो वीरो तिलोयसिरितिलओ ।
एगो लोगाइच्चो, एगो चक्खू तिहुयणस्स ॥ २ ॥

વિધિ—શનિવારને દિવસે સંધ્યાકાળે સ્વચ્છ ભૂમિમાં કુમારીકાના હાથે પહેલી પંક્તિમાં ૬, બીજીમાં ૧૦ અને ત્રીજીમાં ૧૦ સુગંધરીની ઢગલી કરાવવી; પછી जग० नमि० એ ગાથાને ૭, ૨૧ કે ૧૦૮ વાર ગણી સોપારી કે રૂપાનાણું મંત્રી તે ઢગલીની નીચે સ્થાપવું, અને नमि० जग० એ બે ગાથાનો પાઠ બોલવો, તથા સોપારીની અક્ષતપૂજા કરવી. બીજે દિવસે સવારે ચોથા પ્રહરમાં શુભ ચોઘડીયામાં नमि० जग० એ બન્ને

ગાથા ત્રણ વાર ભણી કુમારીકાના હાથે પહેલી પંક્તિની ઢગલી પર સોપારી મૂકાવવી, ત્યારપછી તે સોપારી એજ બે ગાથાને ત્રણ ત્રણ વાર ભણી બીજી પંક્તિ અને ત્રીજી પંક્તિની હરકોઇ ઢગલી પર મૂકાવવી. પછી પહેલી પંક્તિની ઢગલીથી સેંકડાનો, બીજી પંક્તિની ઢગલીથી દશકનો, અને ત્રીજી પંક્તિની ઢગલીથી ગાથાનો આંક લેવો. આ રીતે જે આંક આવે, ઉપદેશમાલાની તેટલામી ગાથા લઈ તેનું ફલાફલ તપાસવું.

કોઇને **અનશન** કરવું હોય અને જો ગાથા **ઉત્તમ** હોય તો જાણવું કે-તેનું આયુષ્ય લાંબું છે, માટે અનશન દેવું નહીં, **મધ્યમ** ગાથા હોય તો આયુષ્ય છે એમ માની વિલંબ કરવો, અથવા સંપૂર્ણ વિચાર કરીને અનશન દેવું, ચોકડીવાળી મધ્યમ કે ચોકડીવાળી શૂન્ય ગાથા હોય તો અનશન લેનારને કષ્ટ થાય, દીર્ઘરોગી રહે, કે ક્લેશ થાય. અને **શૂન્ય** (૦) ગાથા હોય તો જીવન ઓછું છે એમ જાણવું, અને તુરતજ અનશન કરાવવું.

વળી તે ગાથાના જેટલા અક્ષર હોય તેને ત્રણથી ભાગ દેવો; જો શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ દિવસ પાંચ પહોર કે પાંચ ઘડી જીવે, ૨ વધે તો દસ દિવસ દસ પહોર કે દસ ઘડી જીવે, અને ૦ વધે તો તુરત મૃત્યુ પામે. **ઉત્તમ** ગાથાવાળાનું જીવન લાંબું હોવાથી તેને ત્રણનો ભાગ દેવાની જરૂર નથી. **મધ્યમ** ગાથાને ત્રણથી ભાગતાં શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ દિવસ કે પાંચ પહોર કષ્ટ રહે, ૨ વધે તો દસ દિવસ કે દસ પહોર કષ્ટ રહે, અને ૦ વધે તો અલ્પ કષ્ટ થાય ને તુરત મૃત્યુ પામે. શૂન્ય ગાથાના અક્ષરોને ત્રણથી ભાગતાં શેષમાં ૧ વધે તો પાંચ પહોર કે પાંચ ઘડી જીવે; ૨ વધે તો દસ પહોર કે દસ ઘડી જીવે, અને ૦ વધે તો આયુષ્ય હોતું નથી, માટે અનશન કરવામાં વિલંબ કરવો નહીં.

આ વિધિથીજ રાજસેવા, પરદેશ, યુદ્ધ, રોગોત્પતિ, વ્યાપાર ગમન, પુત્ર-પુત્રીજન્મ ઇત્યાદિ પ્રસંગે જીવિતવ્ય વિગેરે શુભાશુભ જોવાય છે

આ ઉપરાંત જીવિનવિજ્ઞાનના બીજા પાઠો આ પ્રમાણે છે.

१ अण्णदुयह वाहिय, निद्दहिअनामक्खर नि गुणिज्ज ।
विसमइं जीवइं समइं, मरइं अट्ठहि भाव हरिज्ज ॥ १ ॥

२ अण्णदुयह वाहिय, नामक्खर नि गुणिज्ज ।
कालेण (३) हरिअमाण, जीविअ-मरणे विआणिज्ज ॥ १ ॥
एगेणं बहुवाही, दोहि अंकेहि होइ नीरोगो ।
सुन्नेण होइ मरणं, कहिअं चुडामणी सारं ॥ २ ॥

३ पिण्डाङ्कं रोगिणोऽङ्कं तु, द्वौ क्षेप्याचार मन्यते ।
द्विगुणं कार्ययेद् बुधः एकीकृत्य त्रिभिर्हरेत् ॥ १ ॥
एकस्य जीवितं दद्याद्, द्वाभ्यां क्लेशो भवेत्तथा ।
शून्ये मृत्युं विजानीयाद्, रोगिणां प्रश्नमेव च ॥ २ ॥

૪—અશ્વિનીથી શરૂ થતું નક્ષત્ર, રવિ વિગેરે વાર, તિથિ, અને ગાથાના અક્ષરનો સરવાળો કરી ૮ થી ભાંગવું અથવા લગ્ન દેવું (?) શેષમાં એકી રહે તો ત્રણ દિવસ જીવે, શૂન્ય વધે તો તેજ દિવસે મૃત્યુ, અને બેકી રહે તો દિવસ ચાર જીવે.

---

૫ બીહુ જીવે ત્રીહુ મરે, ચિહું પિણ રોગ અનંત;
જો પણ ભેલે બારમે, ઉઠે સિસ ધુણંત ॥ ૧ ॥

૨	૪
૩	૧૨

१ दिशाः प्रहर संयुक्ता—स्तारकाः वारमिश्रिताः ।
अष्टभिस्तु हरेद् भागं, शेषं प्रश्नस्य लक्षणम् ॥ १ ॥
पञ्चैके त्वरिता सिद्धिः, षट्तुर्ये च दिनत्रये ।
त्रिसप्तके विलम्बः स्याद्, द्वौ चाष्टसु न प्राप्यते ॥ २ ॥

इति कार्यप्रश्नः ।

૨—બૃહજ્જ્યોતિષસારમાં કહ્યું છે કે—મઘાદિ ત્રણ નક્ષત્રમાં વસ્તુ ગઇ હોય તો સમીપમાં, હસ્તાદિ બારમાં બીજાના હાથમાં, શતભિષાદિ પાંચમાં પોતાના ઘરમાં, અને કૃત્તિકાદિ આઠમાં વસ્તુ ગઇ હોય તો તે દૂર છે તથા અદ્રશ્ય છે એમ સમજવું, તથા તિથિ વાર નક્ષત્ર અને પ્રહરનો આંક ભેગો કરી-ત્રણથી ગુણી સાતથી ભાગ દેવો, અને શેષમાં જે આંક વધે તે ઉપરથી જાણવું કે ચોરાયેલ વસ્તુ અનુક્રમે-ભૂતલ, વાસણ, જલ, આકાશ, ઘાસ, છાણ અને રાખમાં છે इति गतवस्तु प्रश्न ॥

—:○:—

પરિશિષ્ટ ૧૧ મું.

मालपांने चस्मकोरा, पपतपांने मुस्तरी;
उज्हदी दुस्मनपांने, सुलह सुलहा मेदिनी १

અર્થ—ધનમાં શુક્ર, ભાગ્યમાં ગુરૂ અને શત્રુસ્થાને મંગળ હોય તો સુખેથી ધરતી ભોગવે.

पपतपांने मुस्तरी, मुमालपांने जुहरगर;
दुस्मनपांने नहस पउपत्र, साहि आलमआगपर २

અર્થ—ભાગ્યભુવનમાં ગુરૂ, ધનનો શુક્ર અને શત્રુભુવનનો મંગળ હોય તો દુનિયાનો બાદશાહ થાય.

मवदाग्पांने मुस्तरी, बर्गजपांने जुहरगर;
वजीर बांत्ररगुबर् कोवस. मालबाजर दरबुबद् ३

અર્થ—કર્મભુવને ગુરૂ હોય, ધનનો શુક્ર હોય તો પાદશાહનો વજીર થાય, બાળકવાળો અને ધનવંત થાય.

अवलिवुंवहु रहम द्वाज–ह, भूंमालपांने गरखुवद
सत्तरिगाइयां वाजकोकवसुवद् साहि आलमसुवव

અર્થ—પહેલે બારમે બીજે અને સાતમે ભુવને ગ્રહ હોય તો પાતિશાહ થાય.

जुहरकोकवइक बुरज, चिहारमूया पंचम मुकांम;
अव्वलि वगर सुमपांनह, दरजानिगरा आराम् ५

અર્થ—શુક્ર પહેલા ભુવનમાં હોય અને બીજા ગ્રહો ચોથા પાંચમા નવમા પહેલા અને ત્રીજા ભુવનમાં હોય તો દિન દિન સુખ પામે.

दरहमलम रसम समवासद्,
दुस्मनां कुसवादि साह उमराउ;
सुवदि वसाही दोमी,
सउर दरवासह चुमाह ॥ ६ ॥

અર્થ—લગ્નમાં મેષરાશિમાં સૂર્ય હોય તો દુશ્મનોને મારે, પાદશાહ થાય કે ઉમરાવ થાય. આ રાજ્યયોગ છે. વૃષના ઘરનો ચંદ્ર હોય તો પણ રાજ્યયોગ છે.

सिरारीपगर दरजद्दीवासइ, कर्वासीरहंगपे समीर;
जुहरदर माहिचूं आजद्, ससद् दउलतिवा वजीर ७

અર્થ—મંગળ મકરમાં ઘર કરે તો મહાકવિ ધનિક અને રાજનો પ્રધાન થવાય, શુક્ર મીનના ઘરમાં પાંચમે આવે તો ધનવંત કે વજીર થાય.

संबुल उतारिद्र सुबद्र कातिब,
इलमदार सायर कमाल;
मुस्तरी सरतांबु बासद्र,
सररहा वास्यदवामाल ॥ ८ ॥

અર્થ—કન્યાએ બુધ હોય તો + + + પૂરો વિદ્યાવંત ગુણવંત હોય, ગુરૂનો કર્ક હોય તો પાતિસાહ હોય.

गम आज आपद जुहलमीजां,
बुबद मोयदपे समीर;
रास जउंजीर्यां फक्षलव,
जाफ जत सारिक बगीर ॥ ९ ॥

અર્થ—જે સાતમો શનિ હોય તો કદિ ચિંતા ન થાય, પાતસાહનો પ્રધાન હોય; અને મિથુનમાં કેતુ કે રાહુ હોય તો જુઠાબોલો પૂર્ત—પુરો થાય.

એ પારસી છંદ.

ઇતિ પારસી ભાષા ૯+૬+નો શ્લોક છંદ સંપૂર્ણ

પરિશિષ્ટ ૧૨ મું.

જિનબિંબ શિલ્પ-માન.

श्री गुरुभ्यो नमः ।

अथ प्रतिमास्वरूप गुणागुण लिख्यते–

રૌદ્ર પ્રતિમા કરાવણહાર પ્રત્યે હણે, અધિકાંગ પ્રતિમા શિલ્પી પ્રત્યે હણે, પૂર્વલી અધિકાંગ પ્રતિમા દ્રવ્યનાશ કરે, કૃશોદરી પ્રતિમા દુર્ભિક્ષ કરે, વક્રનાસિકા અતિદુઃખ કરે, હ્રસ્વાંગ પ્રતિમા ક્ષય કરે, અનયન પ્રતિમા નયનનાશ કરે, સ્વલ્પ પ્રતિમા ભોગનાશ કરે, હીણકટિ પ્રતિમા આચાર્યનો ઘાત કરે, જંઘાહીણ પ્રતિમા ભાઈ પુત્ર મિત્રની હાંણ કરે, પગ–હાથ હીન પ્રતિમા ધનક્ષય કરે, તીર્ચ્છી–નીચી પ્રતિમા વિદેશગમન કરાવે, ઉન્નત પ્રતિમા ચિંતા કરે, અધોમુખી પ્રતિમા દુખ કરે, અન્યાય દ્રવ્યની પ્રતિમા પરિવારને માઠી, હીનાંગ અધિકાંગ પ્રતિમા આપણનો અને પરનો મહિમાનાશ કરે, નખભંગે વૈરીથી ભય ઉપજે, આંગલિભંગે દેશભંગ, બાહુભંગે બંધન હોય. નાસિકા ભંગે કુલ ક્ષય કરે, પગભંગે ધનક્ષય કરે.

એક આંગુલથી માંડી અગ્યાર આંગળ પર્યંત ઘરે પૂજીયે, અધિકમાન પ્રતિમા દેહરે પૂજાયે. કાષ્ઠની, લેપની, દાંતની, પાષાણની અને લોહની પ્રતિમા ઘરે પૂજીયે નહીં.

ઉંચ દ્રષ્ટિ પ્રતિમા દ્રવ્ય નાશ કરે, તીરછી દ્રષ્ટિ પ્રતિમા ભોગ હાનિ કરે. સ્તબ્ધ દ્રષ્ટિ પ્રતિમા દુઃખ દે, નીચીદ્રષ્ટિ પ્રતિમા કુલનાશ કરે સો વરસની પ્રતિમા ખંડિત થઈ હોય તો પૂજીયે; ઘણા કાલની પ્રતિમા જેમ પૂજાતી તેમ પર સૌખ્યદાયક, મણિની પ્રતિમા લોકહિત કરે, સ્વર્ણની પુષ્ટિ કરે, રૂપાની કીર્તિ કરે, ત્રાંબાની પ્રતિમા વૃદ્ધિ કરે, શૈલની પ્રતિમા પૃથ્વીલાભ કરે. ઇતિ મંગલમ્.

અથ પ્રતિમાનું વિવરણ.

મુખના ભાગ તેર જોઇએ, તેનો વિવરણ લખ્યો છે.–

૪ ભાગ લલાટના
૫ ,, નાસિકાના
૧ ,, ઉપરલા હોઠનો
૧ ,, મુખનો ઉઘાસ, હેઠલા હોઠનો લાંક
૨ ,, હેઠપચીના
૧૩

આહુ લંબાઈ ઇહાં જોઇએ, છપ્પન ભાગનો વિવરણ લખ્યો છે–

૧૩ ભાગ મુખ લંબાઇ
૩ ,, ગ્રીવા
૧૦ ,, હૃદય
૧૪ ,, નાભિ
૪ ,, કંદોરો
૪ ,, કરતલ
૮ ,, પગની પલાંઠી
૫૬

॥ इति प्रतिमा लघुविचार ॥

अथ प्रतिमाविचार॥

૫૬ ભાગનો સરવાળો
૬ ભાગ કુક્ષિકા
૮ ,, નસુરી પગ હેઠલ
૭૦ . એમ કુલ ભાગ શરીર

અથ વિસ્તાર.

૩૬ ભાગ સ્કંધ ખંભા
૨૨ ,, કક્ષાંતર
૧૨ ,, સ્તનાંતર
૧૬ ,, કટિ વિસ્તાર
૮ ,, બાહુમૂલ
૭ ,, કુણી
૭ ,, મસ્તકે
૪ ,, મણિબંધ
ઇતિ
૧૬ ભાગ લલાટ વિસ્તાર
૧૦ ,, ગળાનો વિસ્તાર
૪ ,, મુખ વિસ્તાર
૩ ,, નાસિકા વિસ્તાર
॥ ઇતિ ॥

૨૮ ભાગ આસનાયામ
૧૩ ,, મસ્તકાયામ
૧૬ ,, નાસિકાયામ
૧૦ ,, કર્ણ–નાસાંતર
॥ ઇતિ ॥

૧૪ ભાગ કર્ણોદય
૧ ,, કર્ણપિંડ
૪ ,, કર્ણવિસ્તાર
૨ ,, કર્ણ પાસ
૨ ,, ઉદર ઉ અદીઠ
૧ ,, ઉદર

४ ,, चतु विस्तार
॥ ઇતિ ॥
૬ ભાગ સરખો પગ, પાછેરો ડાબો પગ તેમાંથી કાઢવો
॥ ઇતિ ॥
૩ ભાગ કટિ–ભુજાન્તર
૨ ,, અંગુઠા જાડપણુ
૫ ,, અંગુલિ લંબાઇ
૬ ,, પગતલ વિસ્તાર

૧૬ ,, ખાંહિ હેઠલ
૧ ,, જંઘામૂળ વિસ્તાર
૮ ,, હીંચણુ વિસ્તાર
૪ ,, કુલ વિસ્તાર (?)
૫ ,, શ્રી વત્સ ઉન્નત
૩ ,, વિસ્તાર
૩ ,, ન (?) ઉંચો
૨ ,, અહિવર વિસ્તાર
॥ ઇતિ ॥

એક જીર્ણ પત્રના આધારે.

दिनशुद्धि दिपिका.
अने
विश्वप्रभा–विवेचन.
समाप्त.

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ.
૭	છેલ્લી	ચાંધ	ચાંધણી
[illegible]	૨૧	નક્ષ	નક્ષત્ર
[illegible]	૮	આરે	ત્યારે
[illegible]	૧૨	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૦	[illegible]	[illegible]
”	૧૭	ધીમાન્	[illegible]
”	૧૮	અનુષ્ટયમ્	અનુષ્ટમ્
[illegible]	૧૨	[illegible]	[illegible]
”	૨૪	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	વિરેલ	[illegible]
[illegible]	૧	[illegible]	[illegible]
”	૩	ત્યા	[illegible]
[illegible]	૩	૦૧	૧૦
[illegible]	૭	વા	વાનર
[illegible]	૧૭	આવે છે	આવે છે
[illegible]	૧૫	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૫	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૪	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૩૦	[illegible] છે	[illegible] નહી
[illegible]	૨૦	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
		[illegible]	[illegible]
”	”	૧૪	૧૬
[illegible]	૪	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૦	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૩૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૬	૩૯	૩૬
[illegible]	૬૬	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૬	[illegible]	[illegible]